

Капітан Фракасс

Теофіль Готьє

КАПІТАН ФРАКАС

Роман

Переклад з французької Я. О. Федосенка

1. Замок недолі

На пологому схилі одного з тих миршавих пагорбів, що наче брижами вкривають ланди між Даксом і Мон-де-Марсаном в час правління Людовіка XIII² був дворянський маєток — звичайний собі маєток, яких немало в Гасконі³ і які по селах називають замками.

По боках будинку височіли дві круглі вежі з гостроверхими дахами, а два глибокі жолоби на його фасаді свідчили про те, що колись давно тут був звідний міст, тепер уже нікому непотрібний, бо з часом фоса довкола будинку висохла і зрівнялася з землею; а проте вся ця будівля з наріжними вежами, схожими на кам'яні вартівні фортеці, з флюгерами, що скидалися на ластівчин хвіст, і справді мала досить феодальний вигляд. Густий плющ вився по одній з веж, наполовину вкриваючи її немов покривалом, і його темна зелень мальовничо вирізнялася на тлі каміння, аж посивілого вже від старості.

Побачивши здалеку цей невеликий замок, який здіймався над заростями дроку та вересу і вимальовувався проти неба крутими гребенями дахів, подорожній подумав би, що то оселя, цілком достойна середнього провінційного дворянина, але, діставшись ближче, змінив би свою думку. Дорога, що вела від шляху до того житла, заросла мохом та бур'янами, тільки неширока смуга сіріла між ними, наче потьмянілий галун на поношеному плащі. Дві колії, в яких було повно дощової води і жили жаби, свідчили, що колись цією дорогою проїжджали карети; тепер же земноводні жителі почували себе тут так безпечно і спокійно, що ясно було: в цих давніх володіннях їх ніколи ніщо не тривожить. На розмитій недавньою зливою стежці, що вела через бур'яни, не видно було жодного сліду людської ноги, і нічия рука, мабуть, давно вже не відхиляла гілок густих кущів, усипаних тепер блискучими крапельками.

Дах на будинку місцями осів — під ним прогнили крокви, потемніла черепиця рябіла широкими жовтими плямами, подекуди полопалася й безладно позсовувалась; іржаві флюгери майже не обертались і всі показували різні напрямки вітру; дахові вікна були закриті пожолобленими й потрісканими дерев'яними віконницями. В бійницях веж лежали купи битої цегли; з дванадцятьох вікон, що виходили па лицьову сторону, десятеро були забиті дошками, і тільки в двох видніли закурені, в брудних патьоках, шибки, які, щойно починав дути північний вітер, жалібно деренчали в мереживі свинцевих рам. Штукатурка на стіні між вікнами повідставала шарами, наче струп'я на хворій шкірі, оголивши нерівні, пощерблені цеглини — куски пісковика, що кришилися під руйнівним впливом негоди. Вхід до будинку оздоблювала кам'яна плита

над горішнім одвірком, на ній видніли правильно розміщені горбики тд канавки — залишки старовинного орнаменту, понищеного часом і людським недбальством; а увінчував двері стертий верб з різьбленими, химерно закрученими, але в багатьох місцях оббитими візерунками, яких не здолав би розшифрувати навіть найудатніший знавець геральдики. На стулках дверей угорі ще збереглися рештки темно-червоної фарби, немов двері червоніли від сорому за те, що вони такі ветхі та занедбані; позабивані в них цвяхи з випуклими головками скріплювали потріскані дошки. Відчинялася тільки одна стулка дверей — цього було достатньо, щоб могли пройти нечисленні, певно, гості того невеликого замку; біля дверей стояло притулене до одвірка поламане колесо — єдине, що лишилося від карети, яка відслужила своє ще за часів попереднього короля. На димарях і по кутках вікон ліпилося безліч ластів'ячих гнізд, і можна було б подумати, що в тій оселі ніхто не живе, коли б не тоненька цівка диму, яка струменіла з одного димаря і вилася, мов над тими хатками, що їх нашвидкуруч малюють школярі на берегах своїх класних зошитів,— убогу, видно, учту готували на тому вогнищі, бо дим із солдатської люльки йде куди густіший. Цей дим був єдиною ознакою того, що в домі тліє життя — так ледь помітна пара від дихання конаючого показує, що він ще живий.

Штовхнувши вхідні двері, які насилу піддавались і з явним невдоволенням відхилялися на іржавих, скрипучих завісах, захожий опинявся в найстарішій частині замку — під стрілчастим склепінням, розділеним чотирма закругленими ребрами з голубуватого граніту; вгорі, там, де вони сходилися, на опуклому камені виднів ще один, пошкоджений трохи менше, ніж той, що надворі, герб: три золоті лелеки на блакитному тлі чи щось схоже на них — у сутінках під склепінням було трудно як слід роздивитися. В стіну були вмуровані гасильники з бляхи, закіптюжеді полум'ям смолоскипів, і залізні кільця, де колись прив'язували коней приїжджих гостей,— тепер це, як видно було по куряві на тих кільцях, траплялося вельми рідко.

В цьому коридорі було ще двоє дверей: одні вели до покоїв нижнього поверху, другі — в кімнату, де, можливо, колись містилася сторожа замку, а звідти — на подвір'я, сумне, голе й холодне, огорожене високим муром з довгими чорними патьоками від зимових дощів. По кутках подвір'я, серед сміття Гі битої цегли, що попадала з пощерблених карплзів, росли кропива, вівсюг, болиголов, а між камінням бруківки зеленіла трава.

В глибині двору починалися сходи, вздовж яких тягнулася невисока кам'яна огорожа, оздоблена блискучими кулями з гострими шпилями; сходи вели в сад, що розкинувся нижче, за терасою. Побиті напіввивалені сходинки хиталися під ногами, бо тримали їх лиш коріння моху і стебла стінниці; опора тераси поросла молодилом, жовтими левкоями і дикими артишоками.

Та й увесь сад поступово перетворювався на хащі, на густий праліс. Тільки на одній грядці були ознаки якогось догляду — росло кілька качанів капусти з ясно-зеленим., у прожилках, листям і, наче зорі, красувалися золоті, з чорним осереддям, сопяшники,— а далі скрізь на цій занедбаній землі природа знову ставала єдиним господарем і,

здавалося, залюбки стирала геть усі сліди людської праці.

Дерева, яких уже давно не підрізували, порозросталися на всі боки. Букшпанові бордюри понад газонами та алеями, довгі роки не знаючи ножиць, стали заростями кущів. Занесене вітром насіння сходило де попало, живучі бур'яни буйно розвивалися на тому місці, де колись були культурні квіти і рідкісні рослини. Гілки ожини, вкриті гострими колючками, сплелися над доріжками й чіпляли кожного, хто тут проходив, не пускаючи йти далі, щоб не розкрити перед прибульцем таїни печалі та запустіння. Глушина не любить, коли її застають зненацька, і сіє довкола себе всілякі перешкоди.

А проте якщо б ви були наполегливіші, не побоялися, що колючі кущі подряпають вас, а гілки шмагатимуть по лицю, і, з трудом пробираючись по цій старовинній, глухій і зарослій більше, ніж дісова стежка, алеї, дісталися до кінця її, то вийшли б до викладеної черепашником ніші, схожої на грот. Поміж каменями росли посаджені колись півники, косарики, чорний плющ, тепер же до них приєдналися й інші рослини — гірчак, моріжок, дикий виноград, — які звисали нерівними пасмами, наполовину закриваючи мармурову статую міфологічної богині — чи то Флори, чи Помони 4; свого часу ця статуя, певно, була дуже гарна і робила честь своєму творцеві, тепер же вона стояла з відбитим носом, схожа на зображення смерті. Бідолашна богиня тримала кошик, у якому замість квітів видніли плісняві гриби, на вигляд — отруйні; та й сама богиня, здавалося, була отруєна, бо все її тіло, колись таке біле та чисте, взялося брудно-коричневими плямами моху. Біля ніг богині, в кам'яній раковині, стояла вкрита зеленою ряскою бура калюшка води, що лишилася тут після дощів, бо з пащі лева, яку при бажанні ще можна було розгледіти, вода й не капала — вона давно вже не текла по забитих чи попсованих трубах.

Цей вигадливо оформлений куточок, хоч як зруйнований і занедбаний він був, показував, що колишні володарі замку жили в достатку й любили мистецтво. Якби статую добре почистити і полагодити, то в ній можна було б розпізнати флорентійський стиль епохи Ренесансу — в такій манері творили ті італійські скульптори, що приїхали до Франції слідом за метром Ру чи Пріматіччо 5, саме в той час, коли, певно, найпишніше розквітав рід володарів замку, нині геть занепалий.

Грот прилягав до позеленілого, роз'їденого вогкістю муру, на якому ще видніло плетиво поламаних ґраток — по них мали спинатися кручені рослини, густою завісою маскуючи внутрішній бік муру. Ледь видний тепер крізь буйне гілля безладно порослих дерев, цей мур закривав сад з другого боку. За муром аж до самого обрію, низького й похмурого, тягнулась одноманітна піщана рівнина, подекуди вкрита вересом.

Коли повернути назад — очам відкривалась та сторона замку, що виходила на подвір'я, — ще більш занедбана й понівечена, ніж описана, бо останні господарі намагалися підтримувати хоча б зовнішній вигляд і витрачали свої мізерні кошти, дбаючи саме про лицьовий бік.

На стайні, де вільно вмістилося б двадцятаро коней, стояла одна-однісінька сухоребра шкапа — шкірячи жовті зуби, вибирала в яслах якісь там соломинки й час від часу поглядала на ворота смутними очима, в западинах яких навіть монфоконські

пацюкиб не знайшли б ні крихти жиру. На порозі псарні, поклавши морду на лапи, що аж ніяк не скидалися на пухові подушки, дрімав єдиний пес, такий худий, що шкура звисала, наче вона була занадто велика для нього; здавалося, пес так звик до безлюддя в цій глушині, що геть забув про пильність і вже не насторожувався, як то навіть у сні роблять усі собаки, вловлюючи найменший шум.

Щоб потрапити в саме житло, треба було пройти величезними сходами з дерев'яними поручнями на точених стовпчиках. На цих сходах було тільки дві площадки — на двох горішніх поверхах. До другого поверху сходи були кам'яні, а далі — з цегли та дерева. На стінах видніло зроблене в сірих топах і вже роз'їдене пліснявою малювання із світлотінями та перспективою, яке мало створювати враження пишного архітектурного рельєфу. Іще там можна було побачити кількох Гераклів⁷, які підтримували карниз на фігурних консолях, від того карниза починалося заокруглене склепіння, оздоблене мальованими гірляндами виноградних .грон і листя, крізь які прозирило бліде небо, поцятковане, мов географічна карта, невідомими острівцями, утвореними там, де протікала дощова вода. Поміж Гераклами в намальованих нішах красувались бюсти римських імператорів та інших історичних знаменитостей; але все це було таке невиразне, таке блякле, стерте і таке неживе, що здавалося, ніби то не реальні зображення, а тільки привиди їх, про які й говорити годилося б не словами, а тінями слів, бо звичайні слова надто грубі для цього. І коли хто йшов по тих безлюдних сходах, луна, вчувалося, з великим подивом вторувала звукам мого кроків.

Двері, оббиті зеленою саржею, яка вже пожовкла від часу і трималася лиш на кількох цвяхах з облізлою позолотою, вели в велику кімнату, що була, певно, їдальнею в ті казкові часи, коли в цьому спустілому домі ще їли. Товстий сволок розділяв стелю на дві частини, їх перетинали менші, декоративні балки, проміжки між якими були помальовані колись голубою фарбою, хоч тепер це навряд чи помітив б хто під курявою та павутинням, бо на тій висоті щітка ніколи не торкалася стелі. Над старовинним каміном висіли розложисті, гілкуваті оленячі роги, а на стінах — потемнілі, закурені картини, з яких пильно дивилися чорними очима — це єдине, що було живим на мертвих лицах,— воїни в металевих латах, із шоломом збоку (або ж його тримав иаж); вельможі в оксамитових мантиях з круглими, твердими, накрохмаленими комірами, на яких голови лежали, як лежить на срібному тарелі голова Іоанна Хрестителя⁸; поважні літні жінки в старомодних шатах, страшні своєю мертвотною блідістю, бо полинялі фарби робили їх схожими на упирів, ламій⁹ чи вовкулаків. Намальовані провінційними мазіями, ці картини вже через саму примітивність виконання набували якогось химерного і жахливого вигляду. Деякі з них висіли без рам, деякі були обкантовані червонуватим, уже потемнілим золотим обідком. На кожному портреті в куточку видніли родовий герб і число, яке означало вік намальованої людини; числа стояли де більші, де менші, але навряд чи хтось помітив би особливу різницю між тими портретами — всі вони були в жовтих тонах із чорними, як сажа, тінями, покриті помутнілим лаком і густим шаром пилуки; двоє чи троє з цих полотен вкрилися пліснявою, набули кольору трупа, який уже розкладається, і стали

явним доказом того, що останньому нащадкові цього войовничого і знатного роду геть байдуже до зображень його шляхетних предків. Увечері, при мерехтливому світлі ламп, ця німа й нерухома галерея перетворювалась, мабуть, у довгий ряд привидів, страшних і zarazом смішних.

Немає нічого сумнішого, ніж отакі портрети, всіма забуті в пустинних кімнатах, напівстерті образи, в яких збереглася подoba тих, хто вже давно зотлів під землею.

Ці мальовані привиди дуже підходили до смутного безлюддя житла, вони були його мешканцями. Реальні мешканці видавалися б надто живими для цього мертвого дому.

Посеред кімнати був стіл з почорнілого грушевого дерева, з крученими ніжками, схожими на колони Соломонового храму 10, шашіль проточив у них тисячі дірочок — йому ж ніхто не заважав у тій тихій роботі. Тонкий шар сірої пилюки, по якій можна було писати пальцем, лежав на столі — його накривали не часто.

Два мисники чи буфети з того самого дерева, прикрашені якимось різьбленням, придбані, певно, разом із столом у щасливіші часи, стояли один навпроти одного по обидві сторони кімнати; надбитий фаянсовий посуд, розрізнені келихи і дві чи три простенькі фігурки роботи Бернара Паліссі¹¹, що зображали всяких риб, крабів і полив'яні муїїші на зеленому тлі водоростей,— оце й уся жалюгідна оздоба голих полиць.

П'ять чи шість стільців, оббитих оксамитом,— колись він, певно, був червоний, але від часу й довгого користування вже геть порудів,— світили дірками, крізь які виглядав волос, і кульгали на своїх непарних ніжках, мов різностопні вірші або покалічені вояки, що вертаються після боїв додому. Ніхто не наважився б сісти на якийсь із тих стільців, хіба що безтілесний дух, та й користувалися ними, певно, тільки тоді, коли предки, повиходивши із своїх рам, сідали, бувало, круг вільного столу і за уявною учтою гомоніли про занепад свого роду, коротаючи за тою розмовою довгі зимові ночі, такі сприятливі для посиденьок привидів.

З цієї великої кімнати двері вели в другу, трохи меншу. Стіни в ній були оббиті фландрськими¹² шпалерами, які називали "зеленню", бо на них були зображені різноманітні картини природи. Але не думайте, що то якась розкіш — її дуже трудно було уявити в цьому домі. Шпалери були старі, пошарпані, витерті і полинялі, на них світили сотні дірок, і трималися вони тільки на окремих нитках та ще силою звички. Побляклі дерева були з одного боку жовті, а з другого — блакитні. Чаплю, що стояла на одній нозі серед очеретів, добряче поїла міль. Фламандську ферму з колодязем, обплетеним хмелем, уже ледве можна було розрізнити, а на стертому обличчі мисливця, який полював на молодих диких качок, лиш червоний рот і чорні очі зберегли свій первісний колір — певно, ті фарби були стійкіші — і вирізнялися так, мовби на восково-блідому виді покійника підкрасили губи й навели брови. Між стіною та блаженською обвислою тканиною гуляв вітер, і шпалери від того підозріло ворушилися. Гамлет, принц датський, якби він опинився в цій кімнаті, певно, вихопив би шпагу і, крикнувши: "Щурі", крізь тканину шпалер пронизав би Полонія¹³. Безліч легеньких шумів, ледь вловний шепіт запустіння, від якого тиша стає ще відчутнішою,

бентежили слух і душу кожного, хто мав сміливість проникнути сюди. Голодні миші гризли рештки вовни в основі тканини. Шашіль точив, мовби хтось тихо пиляв терпугом, дерев'яні балки, дзиґарі смерті відлічували час і на панелях стін.

Іноді несподівано тріщала якась дошка в меблях, неначе знуджена пуста розправляла кості, і від того звуку людина мимоволі здригалася. В одному кутку кімнати стояло ліжко з колонками, схожими на веретена, затягнуте протертими на згинах полупарчевими завісками з білими та зеленими візерунками, які стали суцільними жовто-бурими плямами; страшно було відхилити ті завіски — так і здавалося, що в мороку там побачиш жахливу скоцюрблену почвару або чиюсь задубілу постать, закутану в біле простирадло, під яким випинаються гострий ніс, кістляві вилиці, згорнуті руки і витягнуті ноги, мов у статуй на домовинах; речі, які мають служити людині, так скоро набирають незвичного вигляду, коли з ними немає людини! І ще можна було припустити, що в тому ліжку спить вічним сном зачарована принцеса, ніби казкова спляча красуня, але нерухомі складки завіси були такі похмурі і таємничі, що нікому не спало б на думку ту красуню поцілувати.

Стіл чорного дерева з мідними інкрустаціями, які в багатьох місцях повідставали, криве, тьмяне, облізде дзеркало, знуджене від того, що в нього давно вже не зазірало людське обличчя, і крісло з дрібною вишивкою, яку терпляте вишивала на дозвіллі котрась прабабуся і на якій тепер можна було розгледіти поміж вилинялих шовку та вовни лиш окремі срібні ниточки,— все це доповнювало умеблювання тієї кімнати, придатної на житло хіба що для людини, котра не боїться ні духів, ні привидів.

Саме з цих двох кімнат і виходили на лицьову сторону будинку ті двоє вікон, які лишалися незабиті. Тьмяне зеленаве світло проникало крізь мутні шибки, востаннє миті добрих сто років тому і тепер наче посріблені знадвору. Важкі штори, що вже протерлися на згинах і порвалися б зовсім, якби хто спробував затягнути їх по іржавому карнизу, притемнювали й те мерхле світло, ще більше посилюючи сумовитість цього місця.

Двері, що були в глибині другої кімната, вели в густий морок, у порожнечу, в таємничу безвість. Але поступово очі звикали до цього мороку, подекуди перейнятого блідими відблисками світла,— воно проходило крізь щілини поміж дошками, що ними були забиті вікна,— і вже сяк-так розрізняли довгий ряд суміжних кімнат — запущених, з пощербленим паркетом, усіяним скалками битого скла, з голими або напівприкритими клаптями обшарпаних шпалер стінами, з дір'явими стелями, з яких виглядала драниця і вільно текла дощова вода — чудове помешкання для синедріону 14 пацюків і зборищ кажанів. Подекуди тут було небезпечно йти, бо мостини під ногами хитались і гнулись, але ж ніхто й не наважувався проникнути в цей відлюдний притулок мороку, пилу і павутиння. Від самого порога в ніс било затхлим духом цвілі і запустіння, віяло сирим холодом, мов у склепі над крижаним мороком могили, з якої зсунули кам'яну плиту. І справді, в цих покоях, куди не заглядав нинішній день, поволі дотлівав прах минулого, й далекі, давно заснулі роки спочивали собі, мов у колисці, на сірому плетиві павутиння, що снувалося по кутках.

На горищі вдень знаходили собі притулок сови, сичі та сплюшки з пір'яними вухами й котячими головами, на яких світилися в темряві круглі очі. Дах у багатьох місцях провалився, і ці милі птахи могли вільно пролітати — їм було тут де менш зручно й спокійно, ніж у руїнах Монлері¹⁶ чи в замку Гайяр¹⁶. Щовечора вони з писком і пронизливими криками, від яких забобонній людині стало б моторошно, летіли десь далеко шукати собі поживи, бо в цій фортеці голоду її годі було знайти.

В кімнатах на першому поверсі не було нічого, крім кількох оберемків соломи і кукурудзиння та ще якихось дрібних садових інструментів. У одній кімнаті виднів напханий сухим кукурудзяним листом матрац, застелений грубою суконною ковдрою, — певно, то була постіль єдиного в домі служника.

Читач, либонь, уже стомився від цієї прогулянки серед безлюддя, убогства і запустіння, тож ми проведемо його в тз місце пустинного замку, де ще тліло життя — на кухню, бо це ж над нею здіймалася в небо легенька біла хмаринка, про яку ми згадували, описуючи зовнішній вигляд замку.

Слабенький вогонь горів у каміні, час від часу лижучи жовтими язичками дно казанка, почепленого на гак, і тьмяні відблиски світла спалахували в сутінках червонуватими цятками по краях двох чи трьох каструль, що висіли па стіні. Денне світло, яке проходило через широкий прямий димар, падало на сизуватий присок, і від того й сам вогонь ставав блідіший — здавалося, навіть полум'я мерзло в цьому холодному каміні. Коли б не покрішка, то через димар у казанок падали б дощові краплі, задував би вітер і нагрівався б він ще повільніше.

Нарешті вода закипіла, й казанок захрипів, немов людина, хвора на астму; кілька листків капусти, які разом з піною виринали на поверхню, свідчили, що до приготування цієї більш ніж спартанської юшки прислужилась і оброблена грядка в саду.

Старий чорний кіт, худий і облізлий, мов зношена муфта, з латками голубуватої шкіри, що світилася з-під ріденької шерсті, сидів біля вогню так близько, як тільки можна було, аби лиш не обсмажити вуса, і поглядом зацікавленого спостерігача пильно дивився на казанок, ні на мить не відводячи від нього своїх круглих зелених очей, прорізаних вертикальними щілинками зіниць. Вуха у нього були відрізані біля самісінької голови, хвіст зовсім відрубано, і це робило кота схожим на ті японські химери, що їх ставлять у кабінетах серед інших рідкісних речей, або ще на казкових істот, яким відьми, вирушаючи на шабаш, доручають знімати піну в казані, де вариться їхнє чаклунське зілля.

Крім цього кота, нікого на кухні не було, і здавалося, що то він варить сам собі юшку, і, певно ж, він поставив на дубовий стіл тарілку, розмальовану зеленими та червоними квітами, олов'яний келих, чищений, без сумніву, його кігтями — такий подряпаний він був, і глиняний глечик, на якому виднів збоку грубо намальований голубими лініями герб, той самий, що й над дверима, на склепінні і на портретах.

Для кого подано той скромний прибор, хто мав сісти до столу в цьому замку без мешканців? Можливо, добрий дух цього дому, *genius loci*¹⁷, кобольд¹⁸, вірний

обраному собі житлу, і чорний кіт, такий глибоко таємничий, жде, коли він прийде, щоб, перекинувши через лапу серветку, слугувати йому?

Казанок ує кипів, і кіт нерухомо сидів на своєму місці, неначе вартовий, якого забули змінити. Нарешті почулися кроки — повільна, важка хода літньої людини; біля дверей хтось тихо кашлянув, брязнула клямка, і старий чоловік, схожий трохи на селянина, трохи на слугу, ввійшов до кухні.

Уздівши прибульця, чорний кіт встав од вогню, підійшов до старого — видно, вони були давні приятелі — й почав по-дружньому тертись об його ноги, вигинаючи спину, випускаючи та ховаючи пазурі, супроводячи все це тим хрипким муркотінням, яке серед котячої породи є ознакою найвищого задоволення.

— Ну добре, добре, Вельзевуле 19,— озвався старий і, нахилившись, віддав борг чемності: кілька раз погладив шерехатою рукою облізлу котову спину.— Я знаю, ти мене любиш, а— ми з бідолашним хазяїном надто самотні тут, щоб бути байдужими до ласки тварини, яка хоч і не має душі, однак, здається, все розуміє.

Після цих взаємних проявів грічності кіт рушив попереду старого, ведучи його до вогню, немовби хотів передати нагляд за казанком, на який сам він весь час поглядав з несказанно зворушливим виразом голодної пожадливості, бо Вельзевул уже старів, став гірше чути й бачити, лапи його були не такі спритні, як раніше, і піджива, що її вий добував, полюючи на пташок та мишей, помітно зменшилась; тож він і не зводив очей з казанка, сподіваючись одержати свою пайку варива і заздалегідь уже оближуючись.

П'єр — так звали старого служника — взяв пучок хмизу, підкинув у вогонь, що вже загасав, галузки затріщали, почали вигинатись, і незабаром з диму жваво вихопилось яскраве полум'я, круг якого весело стріляли іскри. Здавалося, то саламандри, пустуючи, витанцьовують в омахах полум'я жагучу сарабанду²⁰. Якийсь-хирлявий бідолаха-цвіркун, повеселівши від цього тепла і світла, спробував навіть підіграти на своїх литаврах, але не здолав — вийшов тільки слабкий і хрипливий звук.

П'єр сів на ослоні під ковпаком каміна, оздобленим по краях старою стьошкою саржі з вирізаними зубцями, колись зеленої, а тепер геть поруділої від диму; біля нього вмовстився і Вельзевул.

Відблиски вогню освітлювали обличчя старого; час, сонце, вітер і негоди всіх пір року видубили, сказати б, те обличчя так, що воно стало темніше, ніж у карібського індіанця²¹; кілька пасом сивого волосся, що вибилися з-під синього берета й білили на скронях, ще дужче підкреслювали смагляво-цеглистий колір шкіри старого; чорні брови становили різкий контраст з білою, як сніг, головою. У нього було типове для басків довгасте лице з носом, схожим на дзьоб хижого птаха. Глибокі прямі зморшки, мов шрами від шаблі, перетинали згори донизу його щоки.

Якась ніби ліврея з побляклими галунами — одєжипя, колір якої трудно було б визначити навіть фахівцеві-худож-нику,— наполовину прикривала замшеву куртку, заяложену й аж чорну там, де колись вона терлась об кірасу²², і жовта шкіра в тих зеленавих розводах скидалася на черевце впольованої і вже не дуже свіжої куріпки;

колись ІГер був солдатом, і залишки військової одежі стали частиною його цивільного вбрання. На його широких штанях видніли нитки — основа ріденької, мов канва для вишивання, матерії, і ніхто б нині не визначив, що то за матерія була — сукно, ратин чи саржа. Ворс давно геть зник з тих облізлих штанів, вони стали такі гладенькі, як підборіддя євнуха. Добре помітні латки, пришиті рукою, що більше звикла тримати шпагу, аніж голку, скріплювали найелабкіші місця й показували, як ретельно дбав господар цієї одежі, щоб вона служила йому якнайдовше. Подібно до Нестора 23, старезні ІГерові штани прожили три людські віки. За деякими цілком вірогідними ознаками можна було припустити, що колись вони мали червоний колір, одначе цю важливу обставину зовсім не доведено.

Мотузяні підосви, прикріплені голубими шнурками до глибоких, обрізаних знизу вовняних шкарпеток, правили П'єрові за взуття, схоже на іспанські *alpargatas*²⁴. Цей чоловіча носив такі грубі котурни 25, а не черевики з бантами чи, скажімо, чоботи з великим закотом, безперечно, тільки тому, що вони були дешевші, бо в найменших деталях його вбрання і навіть у самій позі, сповненій похмурої покори перед долею, прозирала сувора, стримана і чесна бідність. Притулившись спиною до стіни біля каміна і склавши на колінах руки — великі, червоні, з фіолетовим відтінком, як у виноградного листя наприкінці осені,— він нерухомо сидів навпроти кота. Вельзевул, голодний та нещасний, примостився на задніх лапах біля самісінького вогню і з глибокою увагою слухав, як хрипко булькоче юшка в казанку.

— Щось довго нема сьогодні нашого молодого хазяїна,— пробурмотів П'єр, дивлячись крізь жовтуваті закіптюжеііі шибки єдиного на кухні вікна десь край неба, де під важкими дощовими хмарами ставала щораз вужча і поступово згасала остання ясна смужка заходу.— І що за радість тинятися самому по полях? Хоч воно, правда, ніде вже не може бути більш тоскно, аніж у цьому сумному замку.

Почувся хрипкий радісний гавкіт; кінь на стайні заходився бити копитом і забряжчав об край ясел ланцюгом, яким був прив'язаний; чорний кіт, котрий почав було свій туалет, перестав водити змоченою в слині лапою по писку й понад обрізаними вухами, підвівся й ступив кілька кроків до дверей, як привітна та чемна тварина, що знає свої обов'язки і виконує їх.

Двері відчинилися; П'єр встав і поштиво скинув берет; прибулець увійшов до кухні; перед ним біг старий пес, про якого ми вже згадували, він поривався стрибати, але щоразу опадав, незграбний і важкий від старості. Вельзевул не виявив до Міро тої відкритої неприязні, з якою коти звичайно ставляться до собачої породи. Навпаки, він поглядав на собаку вельми дружньо, поводячи круглими зеленими очима і вигинаючи дугою спину. Видно було, що вони давно знають один одного й нерідко разом проводять час у глушині замку.

Барон де Сігоньяк, володар пдого запущеного замку,— а то саме він увійшов на кухню,— був молодий чоловік років двадцяти п'яти чи двадцяти шести, але такий заклопотаний і похмурий, що, на перший погляд, йому можна було дати й більше. Відчуття безсилля, цей вічний супутник бідності, зігнало з його лица веселість і збило

те весняне цвітіння, яке робить такими приємними всі молоді обличчя. Біля його стомлених очей темніли коричнюваті круги, щоки позападали, і над ними помітно випиналися вилиці; вуса, що могли б бути хвацько підкручені вгору, звисали над скорботно сту-леним ротом униз, мовби плакали; недбало зачесане волосся чорними пасмами спадало на блідий лоб — юнак, якого можна було б назвати вродливим, був дуже далекий від усякого кокетування, а в молодих людей таке трапляється рідко, отже, він уже зовсім не думав про те, щоб комусь подобатись. Невідступний затаєний смуток страдницькими рисами ліг на його лице — воно було б дуже гарним, коли б хоч трошки щастя, — а природна в такому віці рішучість скорилася перед нездоланною лихою долею.

Молодий барон з природи був жвавий і доволі кріпкий, але тепер він рухався так кволо й повільно, наче не хотів і жити. Сонні і якісь неживі рухи, млявість у всьому показували, що йому зовсім байдуже, де бути, куди іти.

На голові у нього був старий сірий фетровий капелюх, геть пом'ятий, рвапий і такий великий, що сповзав аж до брів, примушуючи барона весь час задирати носа, аби щось побачити з-під нього. Ріденьке перо, схоже на риб'ячий хребет, ледь здіймалося біля капелюха з явним наміром зображати султана і, немовби соромлячись за себе, немічно спадало назад. Комір із старого мережива, у якому до ажурних просвітів, зроблених вправними руками мережплиці, додалось чимало дірок од ветхості, лежав на широкому камзолі, пошитому, видно, на чоловіка вищого й огряднішого, ніж худорлявий барон. Рукави того камзола висіли, мов у чернечій рясі, закриваючи руки, а глибочені, оздоблені залізними шпорами чоботи з широкими розтрубами, сягали до самого живота. Ці чудернацькі лахмани колись належали його нині вже покійному батькові, він помер кілька років тому, і тепер син доношував одіж, якій ще за життя її першого хазяїна було місце у лахмітника. Отак виряджений у вбрання, можливо, дуже модне на початку правління попереднього короля, молодий барон мав смішний і zarazом зворушливий вигляд: він був схожий на свого предка. Як добрий син, він глибоко цінував пам'ять батька, і коли надівав ці дорогі реліквії, в складках яких, здавалося, вгадувались рухи і пози покійного старого дворянина, на очі йому часто набігали сльози, хоч молодий Сігоньяк облачався в батьківські шати зовсім не тому, що це йому подобалось. Він не мав одягу й був просто щасливий, знайшовши деś на дні скрині цю частину своєї спадщини. Одяг, що його носив юнак раніше, став уже малий і тісний. А батькове вбрання принаймні не тисло. Селяни, які звикли шанувати цей одяг ще на плечах старого барона, й тепер, коли його почав носити син, не бачили в тому нічого смішного і сприймали це вбрання з давньою шанобою; вони вже не помічали дірок на камзолі, так само, як і тріщин у стінах замку. Сігоньяк, незважаючи на всю свою бідність, був у їхніх очах паном, і занепад цього роду не вражав їх так, як міг би вразити людей сторонніх; а тим часом то було досить дивне і сумне видовисько: молодий барон у старому лахмітті, па старій шкапі, в супроводі старого пса — достоту лицар смерті з гравюри Альбрехта Дюрера 26.

Привітно махнувши рукою у відповідь на шанобливий уклін ІГера, барон мовчки сів

до столу.

Старий зняв казанок з гака, висипав усе, що в ньому було, в просту глиняну миску, заздалегідь накришивши туди хліба, і поставив її перед бароном; то була капустана юшка, яку й досі їдять по селах Гасконі; потім ІГер дістав із буфета і приніс до столу дощечку, на якій лежала притрушена кукурудзяним борошном серветка з кусочком драглистої мамалиги. Ці прості страви — кукурудзяна каша і миска капустаної юшки, засмаченої крихіткою сала, що, певно, випадково лишилася від принади для мишоловки,— й були убогою вечерею барона; він неуважно їв, а по боках його стільця розташувалися Міро та Вельзевул — обоє збуджено позадирали морди, сподіваючись, що і їм перепадуть якісь крихти від тієї учти. Час від часу барон кидав Міро шматочок хліба, доторкнувшись ним, щоб пахло, до сала, і пес па льоту хапав його. Шкурка з сала дісталася чорному коту, який глухо замуркотів, виражаючи велике задоволення, і витяг уперед лапу з випущеними пазурами, ніби нарихтувався захищати свою здобич.

Закінчивши цю злиденну трапезу, барон, здавалося, поринув у глибокі роздуми, сумні чи принаймні такі, в яких не було нічого приємного. Міро поклав голову на коліно господареві і втупився в нього очима, затуманеними від старості голубуватою поволокою, крізь яку, одначе, здавалося, світила іскра майже людського розуму. Він неначе розумів думки барона і хотів виразити йому своє співчуття. Вельзе-вул мурчав, виводячи свої рулади— так голосно, мовби го гуркотіла Бертина²⁷ прядка, а часом жалісно нявкав, щоб привернути до себе увагу барона. П'єр стояв трохи осторонь, нерухомий, як ті довгі застиглі гранітні статуї, що їх можна побачити в соборах, і шапобливо ждав, коли господар, скинувши свою задуму, дасть йому якесь розпорядження.

Тим часом настала ніч, і темні тіні юрилися по кутках кухні, як ті кажани, що пальцями своїх перетинчастих крил чіпляються за виступи на стінах. Поривчастий вітер, задуваючи в димар, роздмухував останній жар у вогні, й химерні відблиски його мальовничо освітлювали групу біля столу, об'єднану своєрідним сумним братерством, яке ще більше підкреслювало тужливе безлюддя замку. З усього роду, колись багатого і могутнього, лишився оди-єдиний пашадак, який тинявся, мов тінь, по цьому замку, де жили тепер ЛІНІ привиди його предків; з численної челяді зостався тільки один, до кінця відданий слуга, якого ніким було замінити; з трьох десятків гончаків уцілів однісінький пес, який уже майже осліп і геть посірів од старості, а чорний кіт був немовби душею цього пустинного житла.

Барон знаком показав П'єрові, що вже збирається піти. Слуга, нахилившись до вогню, запалив просмолену соснову скіпку — такими своєрідними дешевими свічками користуються бідні селяни,— і рушив уперед, освітлюючи дорогу молодому панові; Міро та Вельзевул приєдналися до них; у димному миготливому світлі смолоскипа коливалися побляклі фрески на стінах уздовж сходів, а закіптюжені портрети в ідальні немовби оживали, чорні нерухомі очі на їхніх обличчях, здавалося, дивились на молодого нащадка з болісним жалем.

В чудернацькій спальні, вже описаній нами, старий слуга засвітив мідний каганець,

у якому в оливі плавав скручений гнотик, мов глист у спирті, виставлений напоказ у аптекаря, і вийшов у супроводі Міро. Вельзевул, який міг заходити сюди, коли йому заманеться, вмовстився в одному з крісел.

Барон, пригнічений самотністю, неробством і нудьгою, сів У друге.

Якщо кімната і вдень була схожа на житло привидів, то ввечері, при хисткому світлі кагапця, її вигляд був набагато гірший. Шпалери пабували якихось мертвотних відтінків, а мисливець на тлі похмуро-темної зелені, здавалось, оживав у тому світлі. Приклавши до плеча аркебуз, він цілився, немов убивця, який чигає на свою жертву, і незвичайно червоні губи його ще яскравіше вирізнялися на блідому обличчі. Наче то був закривавлений рот упиря.

Вогник каганця у вологому повітрі потріскував і то спалахував яскравіше, то наче загасав, вітер гув у коридорах протяжно, мов орган, а в пустинних кімнатах чулися якісь дивні й моторошні звуки.

Погода зіпсувалася, рвучкий вітер шпурляв великі краплі дощу, вони тарабанили у вікно так, що шибки деренчала в свинцевій рамі. Часом здавалось, що рама не витримає і от-от розчахнеться, нШи знадвору хтось натискав на неї. То буря налягала на хистку перепону. Інколи, доповнюючи цей оркестр новою нотою, якась сова, з тих, що гніздилися під дахом, пискливо кричала, наче хто різав дитину, або, невдоволена світлом, підлітала до самого вікна й сердито біла крильми в шибку.

Господар сумного замку звик до цих похмурих симфоній і не звертав на них ніякісінької уваги. Тільки Вельзевул із занепокоєнням, природним для тварин його породи, почувши новий звук, щоразу нашорошував рештки обрізаних вух і пильно дивився в темні кутки, немов бачив там своїми видючими в темряві очима щось недоступне для людського зору. Цей химерний кіт з диявольськими іменем і зовнішністю налякав би кояшого менш хороброго, ніж барон; судячи з вигляду, кіт знав багато чого, що відкрилося йому під час нічних прогулянок по горищах та нежилых кімнатах замку; у нього, либонь, йе раз були десь у кінці коридора зустрічі, від яких людина посивіла б. у

Сігоньяк узяв зі столу томик, на полинялій палітурці якого був витиснений родовий герб, і почав недбало перегортати сторінки. Очі його старанно бігали по рядках, але думки були десь в іншому місці — видно, їх не дуже цікавили оди і любовні сонети Ронсара 28, незважаючи на чудові рим я та винахідливі тонкощі віршування, що ніби відроджувала мистецтво давніх греків. Незабаром він відклав книжку л почав розстібати камзол, повільно, як людина, котра не хоче спати, але лягає, бо не знає, що їй робити, і сподівається в сні втопити свою нудьгу. Піщинки в пісковому годиннику сиплються так сумно, коли надворі темна дощова ніч, ти один у глибині напіврозваленного замку, загубленого серед океану вересу, і довкола на десять лье29 нема жодної живої душі!

У молодого барона, єдиного живого представника роду Сігоньяків, справді було немало підстав журитися. Його предки розорялися по-різному — ті програвали, тих розоряли війни, а деяких — марнословне прагнення пишноти, так що кожне покоління

передавало наступному менше й менше добра.

Спадкові володіння, хутори, ферми і землі, які належали до замку, поволі відпадали від нього, й передостанній Сігоньяк, доклавши неймовірних зусиль, щоб відновити достаток родини,— зусиль марних, бо затикати пробоїни в кораблі, який уже тоне, пізно,— не залишив своєму синові нічого, окрім запущеного замку та кількох йрпанів 30 неродючої землі навколо нього; все інше довелося віддати кредиторам і лихварям.

Отож бідність кістлявими руками колиеала мале дитя, і губи його припадали до висохлої груді. Рано лишившись без матері — вона померла в цьому занепалому домі від туги, думаючи про гірку долю сина, про злидні, які обсядуть його, позбавивши всякої надії,— хлопець не знав ласки, тепла, що змалку оточують дітей навіть у найбідніших сім'ях. Батько виявляв своє піклування хіба що штурханами та велінням шмагати сина. А проте молодому Сігоньякові було жаль батька, він так нудьгував, що згадував із сльозами на очах ті батькові штурхани й тепер був би радий їм, бо що не кажіть, а то все-таки спілкування; але вже чотири роки барон-батько спочивав під кам'яною плитою в родинному склепі, і син його жив зовсім самотньо. Юнацька гордість не дозволяла йому появлятися серед місцевих дворян на святах і полюваннях, не маючи спорядження, гідного його титулу й походження.

Справді, що сказали б люди, побачивши барона де Сі-гоньяка, вирядженого, як жебрак чи наймит, збирач яблук у Перші³¹? Ці ж міркування перешкоджали йому піти служити якомусь можновладцеві. Отож люди вважали, що рід Сігоньяків вимер, а забуття, яке росте над мертвими ще швидше, ніж трава, стирало пам'ять про цю колись впливову й багату сім'ю, і тепер мало хто знав, що на світі ще є нащадок того занепалого роду.

Вже кілька хвилин Вельзевула, здавалося, щось непокоїло, він піднімав голову, немов уловлював щось тривожне, ставав біля вікна і, впираючись лапами в шибку, намагався проникнути поглядом у глуху темряву ночі, густо почеркану смугами дощу; ніс його морщився і ворухився.

А потім серед тиші протягло загарчав Міро, і це потвердило, що кіт тривожився дарма: в околицях замку, завжди таких спокійних, безперечно, діялося щось незвичайне.

Міро все ще гавкав — голосно, як тільки міг при своїй хронічній хрипоті. Барон на всякий випадок знову застібнув камзол, який щойно збирався скинути, і встав.

— Що це з Міро? То як тільки зайде сонце, залазить у свою будку і задає на соломі хропака, мов пес сімох сплячих отроків ³², а це так розгавкався! Може, вовк шастає коло горягі? — мовив юнак і, знявши зі стіни пояс, до якого була причеплена шпага з важкою залізною чашкою, підперезався ним, затягнувши до останньої дірочки, бо ремінь, викроєний для опасистого старого барона, міг би двічі обкрутити стан його сина.

Три сильні удари в двері пролунали з рівними проміжками один за одним, викликавши гучне відлуння в порожніх покоях замку.

Хто міг у цей час порохити самотність замку і нічну тишу? Який безталанний

мандрівець постукав у ці двері, котрі давно вже не відчинялися перед гостем, не тому, що хазяїн був негостинний, а через те, що сюди не заглядав жоден прибулець?

Хто шукав притулку в цьому обійсті великого посту, в цій оселі злиднів і убогства?

II. Балагула Феспіда

Сігоньяк зійшов по сходах, рукою прикриваючи лампу, щоб не погасив вітер. Худі пальці його, просвітлені вогником, стали прозоро-червоні, й хоча навколо стояла ніч, а вслід за ним не сонце сходило, а ступав чорний кіт, барона цілком можна було б назвати тим епітетом, яким Гомер назвав Аврору 2.

Барон відсунув засув на дверях, прочинив одну стулку і, опинившись перед якимось незнайомцем, підніс до нього лампу. В хисткому світлі з темряви виступила досить чудна голова, яка вилискувала під дощем великою лисиною кольору старого, згірклого масла. Сиве волосся, прилипле на скронях, розквітчаний прищами, пурпуровий од вина ніс випинався, наче цибулина, поміж двома очима різного кольору, під дуже густими і навидовижу чорними бровами, обрезає, вкриті бордовими плямами щоки, помережані червоними прожилками, товстогубий рот п'яниці і сатира 3, підборіддя з бородавкою, на якій росло кілька волосин, шорстких і грубих, мов щетина в щітці для одягу,— все це утворювало личину, гідну того, щоб її помістили серед масок під карнизом Нового мосту 4. Але якесь добродушне лукавство пом'якшувало малопривабливі на перший погляд риси. А зморшки біля примружених очей і розтягнуті мало не до вух губи явко свідчили до того ж, що незнайомец має намір люб'язно всміхнутися. Ця голова блазня, що виступала над коміром з оборками сумнівної чистоти, увінчувала закритий у чорній обвислій халамиді тулуб, зігнутий дугою в перебільшено шанобливому поклоні.

Після такого вітання цей кумедний чолов'яга, упереджуючи запитання, яке от-от мало зірватися з уст барона, озвав¹ ся трохи піднесеним і пишномовним тоном:

— Даруйте, будьте ласкаві, шляхетний пане господарю, що в таку пізню пору я наважився лостукати у двері вашого замку, не пославши поперед себе пажа або карлика, який сурмив би в ріг. Безвихідне становище не знає законів і примушує навіть вельми поштивих людей переступати межі пристойності.

— Що вам потрібно? — досить сухо обізвав барон, якому набридло базікання старого дивака.

— Притулок для мене і мого товариства, принців і принцес, Леандрів та Ізабелл⁵, книжників і капітанів, котрі мандрують від міста до міста колісницею Феспіда, яку, на античний манір, тягнуть бики і яка тепер загрузла в багнюці за кілька кроків од вашого замку.

— Якщо я вас правильно зрозумів, ви — мандрівні актори і збилися з дороги?

— Краще й не витлумачити моїх слів,— одповів актор,— ви сказали дуже точно. Чи можна сподіватися, що ваша милість зважить на моє прохання?

— Моє житло доволі запущене, і нічого особливого запропонувати я не можу, однак тут вам буде трохи краще, ніж просто неба під такою зливою.

Педант⁶ — а саме таке амплуа він, схоже було, мав у трупі — вклонився,

виражаючи тим свою вдячність.

Поки точилася ця розмова, П'єр, розбуджений гавканням Міро, встав і теж підійшов до дверей, став біля свого хазяїна. Дізнавшись, про що йдеться, він засвітив ліхтаря, і всі троє рушили до воза, який загруз у калюжі.

Леандр і Матамор⁷ підштовхували воза, а Тиран⁸ позганяв биків, штрикаючи їх своїм трагедійним кинджалом. Жінки, закутані в накидки, жахалися, охали і тихо скрикували. Несподіване підкріплення і — головне — досвід П'єра допомогли: важкий віз незабаром виповз із баюри на твердіше місце, дістався до замку і, проїхавши під стрілчастим склепінням брами, опинився на подвір'ї, де його й поставили.

Биків випрягли і відвели до стайні, поставили рядом з білою шкапою; актриси повискакували з воза на землю і, поправивши пом'яті спідниці, рушили за Сігоньяком до їдальні — то була тепер найпристойніша в домі кімната. П'єр знайшов у глибині дров'ятні оберемок хмизу, вкинув його в камін, і там весело запалахкотів вогонь. Ще тільки починалася осінь, але треба було затопити, щоб просушити вологий одяг жінок; та й ніч видалася прохолодна, і вітер аж свистів, задуваючи у щілини потрісканих дерев'яних панелей цієї пустки.

В своєму мандрівному житті актори звикли ночувати де завгодно, а проте вони з подивом оглядали це незвичайне житло, яке, здавалося, люди вже давно віддали духам і яке, мимоволі думалося, було місцем багатьох трагічних подій; одначе, як люди виховані, вони не показали ні страху свого, ні подиву.

— Можу запропонувати вам тільки посуд,— сказав молодий барон,— а попоїсти чогось у мене й для миші не набереться. Я живу тут самотньо, ніколи нікого не приймаю, та ви й без моїх слів бачите, що достатку в моєму домі немає.

— Не турбуйтеся,— мовив Педант.— У театрі нас частують курчатами, зробленими з картону, і вином у пляшках, виточених з дерева, але для буденного життя ми завбачливо добуваємо поживніші страви. Картонні наїдки і уявні напитки не вельми придатні для наших шлунків, і в мене — а я забезпечую труп продовольством — завжди є в запасі якийсь там шмат байоннської⁹ шинки, пиріг з м'ясом або рів'єрська телятина, а до того ще дюжина пляшок кагору та бордо.

— Чудово сказано, Педанте! — вигукнув Леандр.— Іди принеси провізію, і, якщо господар дозволить нам і люб'язно погодиться сам повечеряти з нами, прямо тут і влаштуємо бенкет. У буфетах, я бачу, доволі посуду, і дами накриють стіл.

Ошелешений несподіваною пригодою, барон кивнув па знак згоди, й Ізабелла та донна Серафіна¹⁰ — вони сиділи вдвох біля каміна — встали і розставили прибори на столі, який перед тим П'єр витер і заслав старою, блаженською, але чистою скатертиною.

Незабаром прийшов Педант, несучи в кожній руці по кошику, і урочисто поставив посеред столу пиріг — справжню фортецю з мурами із жовто-золотавого тіста, за якими був цілий гарнізон лісових жайворонків та молодих куріпок.

Довкола цього гастрономічного форту він розмістив шість пляшок — передові оборонні споруди, які треба було захопити з боєм, щоб дістатися до самої цитаделі.

Вуджені яловичі язика і шмат шинки по боках доповнювали симетрію.

Вельзевул виліз на самісінький верх буфета й зацікавлено стежив за цими незвичайними приготуваннями, намагаючись хоча б нанюхатися чудових наїдків, так щедро виставлених на столі. Ніс його, такого кольору, як гриб трюфель, глибоко вдихав запахи, що сповнювали кімнату, зелені очі радісно сяяли, з писка звисала від жадоби срібляста крапелька слини. Йому етрашенно хотілося підійти до столу і взяти участь у цьому бенкеті, гідному Гаргантюа и, в учті, яка так суперечила пустельницькій помірності, що була в домі; однак незнайомі обличчя лякали його, і страх брав гору над жадністю ласуна.

Лампа світила досить тьмаво, тож Матамор сховався до воза і приніс два театральні шандарш 12 — дерев'яні, оббиті позолоченим папером — з кількома свічками в кожному, і освітлення стало просто чудове. Ці шандали, схожі на се-мисвічник із священного писання¹³, звичайно ставили на олтар Гіменей 14 у виставах із щасливим фіналом або на бенкетний стіл у "Маріанні" Мере та "Іродіаді" Трі-стана 15.

Освітлена свічками і вогнем з каміна, де палав хмиз, мертва кімната немовби ожила. Червоні відблиски легким рум'янцем забарвили бліді обличчя на портретах, і хоча добродішні вдовиці, манірно застигли в тугих комірцях та широких фіжмах, погордливо кривилися, дивлячись, як молоді акторки веселяться в цьому солідному замку, воїни і мальтійські лицарі¹⁶, здавалось, усміхалися їм із глибини своїх рам, раді, що й вони присутні на такій гулянці; тільки два чи три насуплені сивобороді старигани під жовтим лаком, незважаючи ні на що, зберігали той суворий вираз, якого надав їм художник.

У просторій кімнаті, де звичайно стояв могильний дух плісняви і затхлої вогкості, повіяло живим і теплим духом. Уже не так впадало в око, що меблі та шпалери тут старі й попсовані, блідий привид злиднів, здавалось, на якийсь час покинув замок.

Сігоньяк, якому вся ця несподівана пригода спочатку була неприємна, тепер відчував незнане доти блаженство. Ізабелла, донна Серафіна і навіть Субретка 17 приємно хвилювали його уяву й видавалися йому скоріше богинями, що спустилися на землю, аніж звичайними смертними. То й справді були дуже гарненькі жінки, здатні звабити й не такого недосвідченого новачка, як наш молодий барон. Йому здавалось, що все це — сон, і він боявся, що от-от прокинеться.

Барон підвів донну Серафіну до столу і посадив її праворуч од себе. Ізабелла сіла ліворуч, Субретка — навпроти, Дуенья 18 рядом з Педантом, а Леандр і Матамор примостилися де попало. Тепер молодий господар замку міг цілком вільно розглядати своїх гостей, обличчя яких було добре видно в яскравому світлі. Його увагу привернули найперше жінки, тож поки Педант штурмує підступ до пирога, не завадить коротенько описати їх.

Серафіна — то була молода жінка, років двадцяти чотирьох — двадцяти п'яти; звичка грати знатних кокеток виробила у неї таку гордовиту поставу і такі манери, як у придворної дами. Трохи видовжений овал обличчя, ніс із невеликим горбочком, опуклі сірі очі, червоний рот з ледь роздвоєною, мов у Анни Австрійської 19, нижньою губою,

схожою на вишню, надавали їй приємного шляхетного вигляду, який доповнювали розкішні каштанові коси, що двома хвилями спадали уздовж щік, ніжно-рум'яних від поживавлення і тепла. Два довгі пасма, перев'язані кожне трьома бантами з чорної стрічки, примхливо відокремлювались од кучерів, вигідно підкреслюючи витонченість зачіски, подібно до тих останніх мазків пензля, якими художник закіпчує свою картину і які роблять її ще виразнішою. На голові у Серафії був хвацько надітий фетровий капелюх з круглими крисами, оздоблений перами, одне з яких — останнє — звисало на її плечі, а інші кучерявилися завитками; виложистий комір чоловічого крою, оторочений алансонським²⁰ мереживом, з таким же, як у косах, чорним бантом, красиво спадав на зелену оксамитову сукню з прорізами на рукавах і шнурками в обшитих позументом петельках; крізь ті прорізи білили рукави сорочки; перекинутий через плече білий шовковий шарф довершував цей джентльменський наряд.

У такому вбранні Серафіна мала вигляд Пантесілеї чи Марфізи²¹ й неначе була створена для відчайдушних пригод, для ролей у комедіях плаща та шпаги. Певна річ, її шати були не вельми свіжі, оксамит на давно вже ношеній сукні витерся й блищав, комір теж був трохи поношений, тонке мереживо на ньому поруділо — при денному світлі це кожен помітив би; золота вишивка па шарфі стала бурою, і, якщо придивитися ближче, видно було, що то не золото, а тільки шумиха; з кількох шнурків десь загубилися металеві наконечники, а позумент на петельках протерся, і з нього подекуди виглядали нитки; обшарпані й пом'яті пера мляво похитувались на крисах капелюха, коси трохи розпалися, в них позастрявали дрібненькі соломинки з воза, якось жалюгідно вплелися в пишноту зачіски.

Ці прикрі дрібниці, однак, зовсім не заважали донні Серафіні триматися так, як трималася б королева без королівства. Хай вбрання її і полиняло, зате личко було свіже, а молодому баронові де Сігоньяку, який доти бачив тільки селянок у спідницях з грубої вовни та простих лляних накидках і не дуже-то звик до такої розкоші, й саме те вбрання видавалося найпрекраснішим у світі. До того ж він так захопився, дивлячись на очі красуні, що просто не міг звертати увагу на якісь вади її вбрання.

Ізабелла була молодша за донну Серафіну, як і належало акторці, що грала простодушних дівчат; крім того, вона старалась одягатися без зайвої крикливості, елегантно і водночас просто, звичайно, як і личило доньці Кассандра²². Вона мала приємне, ще майже дитяче личко, гарні шовковисті темно-русі коси, очі, затінені довгими віями, невеличкий рот бантиком і в усьому вирізнялася дівочою скромністю, скоріше природною, аніж удаваною. Корсаж із сірої тафти, оздоблений чорним оксамитом і стеклярусом, спускався на спідницю такого самого кольору; підкрохмалений збористий комір здіймався ззаду над її рівною, білою шиєю, де легенькими буклями кучерявилось волосся, а круг коміра був надітий разок намиста з фальшивих перлів; і хоча спершу вона привертала до себе погляд менше, ніж Серафіна, зате утримувала його довше. Її врода не засліплювала, вона причаровувала, а в цьому є свої неабиякі переваги.

Субретка цілком заслуговувала на прозвисько *morena*, як іспанці називають

чорнявих жінок. Смуглява шкіра її мала золотисто-коричнюватий відтінок, мов у циганки. Жорсткі кучеряві коси були чорні, наче крила ворона, а жовтувато-карі очі блищали диявольським лукавством. Її великий рот був трошки відкритий, і між яскраво-червоними губами раз у раз білою блискавкою спалахувала низка зубів, які зробили б честь молодому вовкові. А ще вона була худа, неначе висušена вогнем пристрасті та розуму, але худорба її — молода і здорова — тільки тішила око. Не лишалося сумніву, що вона й у житті могла одержувати і передавати любовні записки так само спритно, як і в виставі; якою ж впевненою у своїй чарівності мала бути жінка, котра вдавалася до послуг такої Даріолетти²³! Не одне освідчення, попавши до її рук, не дійшло до тої, кому призначалось, і не один баламута, побачивши її, забув про своє освідчення й загаявся в передпокої. Вона була з тих жінок, яких подруги вважають некрасивими, але для чоловіків вони чарівні і немовби зроблені з тіста, замішаного з сіллю і приправленого перцем та ще всякими присмаками, що не заважає їм бути полихварськи холодними і незворушними, коли йдеться про їхні інтереси. Одягнена вона була в чудернацьке, синє з жовтим, плаття і дешеву мереживну накидку.

Тітонька Леонарда, благородна матір трупи, була одягнена в усе чорне, як і належить іспанській дуенї. Серпанкова оборка чепчика оточувала її повне обличчя з кількома складками біля підборіддя, безбарвне, немовби стерте за сорок років гримування. _ Бляклий колір його, схожий на жовтизну слонової кості і старого воску, свідчив, що то хвороблива повнота, ознака скоріше похилого віку, аніж здоров'я. З-під в'ялих повік хитро поглядали очі, немов дві чорні плями на безкровному лиці. Біля губів у кутиках рота легенькою тінню темніло кілька волосків, хоч вона ретельно й виривала їх щипчиками. Майже нічого жіночого не лишилося на тому обличчі, в зморшках якого, коли б кому заманулося пошукати, можна було б знайти сліди багатьох усяких пригод. З дитинства ставши акторкою, Леонарда добре пізнала всі тонкощі і всю мінливість цього ремесла — вона послідовно грала всі ролі, аж до дуенї — ролі, на яку дуже нелегко погодилось її жіноче кокетство, бо ж воно ніколи неохоче помічати руйнівного впливу часу. Леонарда мала талант і, хоча й стара вже була, вміла викликати оплески глядачів навіть поряд з молодими і гарненькими акторками, які, бачивши це, дивувалися, що стару відьму сприймають так захоплено.

Отакий був жіночий склад трупи. В ній були всі головні персонажі комедії, а коли, траплялося, когось бракувало, то по дорозі підбирали чякого-небудь мандрівного актора чи просто аматора, що був щасливий зіграти хоч маленьку роль і в такий спосіб наблизитися до театру. Чоловічий склад — то був уже описаний Педант, повертатися до якого нема потреби, та ще Леандр, Скапен²⁴, трагик Тиран і хвалько Матамор.

Леандр, самим своїм становищем зобов'язаний обертати найлютіших гирканських²⁵ тигриць на смирних овечок, дурити Труфальдіно, перемагати Ергастів²⁶ і з гордістю, тріумфально проходити через усі п'єси, був чолов'яга років тридцяти, який, однак, видавався набагато молодшим, бо дуже ретельно дбав про свою зовнішність. Непроста це річ — зображати перед глядачками коханця, оту загадкову і прекрасну істоту, яку кожен створює по-своєму, відповідно до "Амадіса" і "Астреїц"²⁷. Отож

Леандр мазав собі писок спермацетом і щовечора присипав тальком; брови, з яких він викидав щипчиками непокірні волоски, здавалося, були наведені тушшю. Старанно начищені зуби блищали, мов перли, і він раз у раз, до речі й до речі, виставляв їх, оголюючи рожеві ясна і нехтуючи грецьке прислів'я, яке запевняє, що нема нічого дурнішого від дурного сміху. Його товариші казали, що навіть поза театром він трохи красився, аби оживити очі, Чорне, старанно завите волосся спадало по щоках довгими блискучими кучерями, котрі від дощу трохи розпустились, і він, скориставшись із тої нагоди, накручував їх на палець, показуючи при цьому ніжну білу руку, на якій сяяв діамант, надто великий, щоб бути справжнім. Виложистий комір відкривав круглу білу шию, поголену так ретельно, що на ній не було ніякого сліду порості. Хвиля досить чистого білого серпанку спадала від камзола до штанів, перев'язаних безліччю стрічок, які, видно, він дуже беріг. Леандр навіть на стіну дивився так, наче вмирав од кохання, а коли просив напитися, голос його ставав просто млосний. За кожним реченням він зітхав, говорячи навіть про щось зовсім звичайне, підморгував, мав томний вигляд і робив такі міни, що можна було вмерти зо сміху; але жінки вважали, що це пречудово.

У Скапена лице було наче лисяча мордочка — загострене, хитре і лукаве, брови здіймалися кутом, угору над бистрими, рухливими очима, жовті зіниці яких поблискували, мов цятки золота на живому сріблі; в зморшках, що зібралися, схожі на гусячі лапки, біля кутиків його очей, крилося повно брехні, хитрощів і підступності; тонкі викривлені губи весь час ворушилися, виставляючи в двозначній посмішці гострі хижі ікла; а коли він скидав свою шапочку в білі й червоні смужки, під зачіскою бобриком вимальовувались обрії дивно гулястого черепа. Рудувате волосся його звалося, мов шерсть у вовка, і це ще доповнювало схожість із підступним звіром, яка проступала у нього па виду. Кортіло глянути на руки цього хитрюги, побачити, чи нема на них мозолів од весел, бо скидалося, що він таки й справді якийсь час писав свої мемуари в океані, пером завдовжки п'ятнадцять футів 28. Його потворний голос з раптовими переходами од високих тонів на низькі, з чудернацьким пронизливим вищанням спантеличував і примушував мимоволі сміятися; в його рухах, несподіваних, рвучких, немовби спричинених дією якоїсь прихованої пружини, було щось неадекватне й бентежне, вони, здавалося, мали скоріше утримати співрозмовника, аніж виразити якусь думку чи почуття. То були витівки меткого лиса, що, вдаючись до всяких хитрощів, кружляє під деревом, а па верхівці того дерева сидить тетерук, заворояно стежить за хижаком і от-от уиаде додолу.

Він був у сірому балахоні, з-під якого часом виглядали смуги театрального костюма — певно, Скапен не встит переодягнутися після останньої вистави, а може, гардероб його був такий убогий, що актор носив той самий одяг і в житті, й на сцені.

Що ж до Тирана, то це був предобрий чоловік, якому природа, безперечно, задля жарту, дала всі зовнішні прикмети жорстокості. Ніколи ще така лагідна і добра душа не була втілена в такий відроздливий оболонці. Кошлаті, завширшки з два пальці, і чорні, як вугілля, брови, що сходилися на переніссі, кучеряве волосся, густа борода аж до очей, якої він ніколи не стриг, щоб, граючи Іродів та По-ліфонтів 29, обходитися без штучної,

темне, мовби вичинена шкіра, обличчя надавали йому такого грізного і страшного вигляду, якого художники люблять надавати катам і їхнім поплічникам, малюючи на картинах муки святого Варфоломія 30 або усікновення голови Іоанна Хрестителя. Громовий голос, від якого деренчали шибки і підстрибували склгянки на столі, посилював жах, навіяний зовнішністю цього опудала, одягненого в старомодний чорний оксамитовий камзол; і коли він, гучно завиваючи, починав читати вірші Гарньє та Скюдєрі³¹, це неодмінно викликало страшенний успіх. До того ж він був такий товстий, що вільно міг заповнити який завгодно трон.

А Матамор був худий, виснажений, чорний і сухий, достоту повішеник улітку. Його шкіра скидалася на пергамент, наклеєний на кістки, здоровенний ніс, загнутий, як ото дзьоб у хижого птаха, тонкий та блискучий, наче ріг, поділяв пополам витягнуте обличчя, ще довше від того, що внизу його була гостра борідка. З цих двох профілів, приліплених один до одного, насилу виходило обличчя, а очі, щоб поміститися на ньому, косо, мов у китайців, піднімалися до скронь. Підбриті брови чорними комами вигиналися над неспокійними очима, а довжелезні напوماджені вуса були закручені дугою вгору і кололи небо своїми гострими кінцями; відстовбурчені вуха стирчали, немов ручки на горшку, й частенько ставали мішенню для щиглів та ляпасів. З такою недоладною зовнішністю він був більше схожий на карикатуру, аніж на живу людину, здавалося, що то зображення, вирізьблене якимось вигадливим дотепником на грифі триструнної скрипки або намальоване з тих фантастичних химер-нелга-жерців, котрі обертаються по вечорах навколо ліхтарів біля крамниць із піріжками, приваблюючи покупців. Кривляння хвалька і шибайголови стали зрештою звичкою актора — він уже й поза сценою ходив, розставляючи циркулем ноги, задравши голову, одною рукою підпершись у бік, а другу поклавши на руків'я шпаги. Вигнутий на кшталт кіраси камзол — жовтий, оздоблений зеленою крайкою, з широкими рукавами і поперечними прорізами на іспанський лад; накрохмалений комір, що тримався на дротах і картоні, широченний, ніби круглий стіл, за яким могли б сісти до учти дванадцять лицарів ³²; короткі штани, зібрані в складки і перев'язані шнурками з металевими наконечниками; білі юхтові чоботи, в яких його півнячі ноги бовталися, як флейти у футлярах, коли їх несе сільський музика; здоровенна рапіра, з якою він ніколи не розлучався, хоч її ажурне руків'я важило добрих п'ятдесят фунтів, — такий смішний був наряд цього дивакуватого чоловіка. Для більшого шику Матамор носив іще накинута зверху плащ, з-під якого, задираючи нижній його край, випиналася рапіра, а на витягнутому сірому фетровому капелюсі актора — згадаємо, щоб уже нічого не пропустити, — красувалося двоє півнячих пер, розхилених у різні боки, мов гребінь шолома рогоносця.

Мистецтво письменника поступається перед мистецтвом маляра, бо воно може показувати речі тільки послідовно. Всіх, кого ми щойно описали, маляр зібрав би за столом, і глядачеві достатньо було б одного погляду, щоб побачити їх — у грі світлотіней, в різних позах, з властивим кожному колоритом і багатьма деталями, яких немає в нашому описі, і так уже надто довгому, бо хоч ми й намагалися зробити його якнайкоротшим, але ж треба було познайомити вас із цією трупю комедіантів, що так

несподівано появилися в безлюдному замку Сігоньяка.

Їли спочатку мовчки: великі апетити, так само, як і великі пристрасі,— безмовні! Та" ось угамували перший, най-дошкульніший голод, і язики розв'язалися. Молодий барон широ хотів бути в очах Серафіни та Ізабелли закоханим і романтичним, одначе він не наїдався вволю, певно, з того дня, коли його відлучили від груді, і тепер їв — бані, глитав! — усе з величезною жадністю, ніхто й не повірив би, що барон уже повечеряв. Педанта розважала ця молодеча ненаситність, і він підкладав та й підкладав на його тарілку то крильця куріпок, то шматки шинки, які одразу ж зникали, мов пластівці снігу на розжареній лопаті. Вельзевулові теж страшенно хотілося їсти; він подумав, що нам'яти йому вуха трудно, бо ж їх немає, і ніхто не утне з ним грубого жарту, прив'язавши каструлю до хвоста, оскільки без хвоста не може бути й самого такого жарту, гідного скоріше хлоп-чаків-бешкетників, аніж добре вихованих людей, якими видавалися гості за столом, заставленим невидано соковитими й духмяними наїдками, і, втішаючи себе цією думкою, долаючи страх, наважився покинути свій неприступний пост па карнизі буфета. Ховаючись у тіні, припавши животом до підлоги, розпластавшись так, що суглоби лап стирчали у нього, мов лікті, над тулубом, достоту чорна паптера, яка вистежує газель, кіт непомітно підповз до столу. Потім дістався до стільця, на якому сидів Сігоньяк, став на задні лапи і, намагаючись привернути увагу хазяїна, почав усіма десятима кігтями перебирати у нього на коліні, наче грав на гітарі. Поблажливий до свого покірливого друга, який стільки голодував, а проте вірно служив йому, барон розділив з Вельзевулом свій успіх, кидаючи під стіл кістки та недоїдки, які той приймав з палкою вдячністю. Міро, який слідом за ІГером прошмигнув у бенкетну залу, теж дістався не один ласий шматок.

Життя ніби знову повернулося в цю мертву оселю, де знову були світло, тепло і гомін. Актриси, випивши по краплі вина, цвірінькали, мов горобці напровесні, вихваляючи одна одну. Педант і Тиран сперечалися про достоїнства комедії і трагедії: один вважав, що набагато трудніше розсмішити порядних людей, аніж налякати їх няньчиними казочками, єдина перевага яких — їхня старовинність; другий же твердив, що всяке блазенство, до якого вдаються комедіографи, принижує їхніх авторів. Леандр дістав із кишені маленьке люстерко й дивився в нього з таким самозамилуванням, як небіжчик Нарціс³³ у воду струмка. Всупереч своїм театральним ролям, Леандр не був закоханий в Ізабеллу, його мрії сягали вище. Він сподівався, що аристократичними манерами й усією своєю принадністю приверне увагу якоїсь влюбливої багатії вдови, що її запряжена четвериком карета під'їде до театру, забере його і відвезе в чудовий замок, а там, перед столом з найвишуканішими стравами, на нього чекатиме в манливому домашньому вбранні вона, чарівна красуня. Чи здійснилася коли-небудь ця його мрія? Леандр казав, що таке було... Скапен заперечував, і вони весь час сперечалися. Клятий слуга, шкодливий, паче мавпа, запевняв, що хоч як старається бідолаха прясти очима й кидати в ложі нищівні погляди, хоч скільки сміється на всі тридцять два зуби, дригає ногами, випинає груди, причісує гребінчиком кінський волос перуки і до кожної вистави міняє білизну, відмовляючись од сніданку, щоб заплатити

пралі,— словом, хоч як він пнеться, а досі йому не пощастило викликати ні найменшого потягу до себе у жодної знатної дами, навіть підстаркуватої, з бурими плямами і волосатими бородавками.

Побачивши тепер, як Леандр видивляється на себе, Скапен задля розваги спритно відновив давню суперечку, і розлючений джигун тут же запропонував піти знайти в багажі скриньку з любовними, напахченими мускусом А смирною, листами від цілого натовпу маркіз та баропес, які нетямилися від кохання до нього; і треба сказати, що хлюст не просто так собі похвалявся, бо в той час розпусних звичаїв чимало знатних дам захоплювалось кумедниками і штукарями. Серафіна сказала, що була б вона такою дамою, то веліла б відшмагати Леандра канчуками за його нахабство та базікання, а Ізабелла поклялася, що наприкінці вистави не вийде за нього, якщо він не буде скромніший. Сігоньяк захоплювався Ізабеллою, правда, він не міг толком сказати про це, бо хворобливий сором стискав йому горло, але ж замість уст промовляли його очі. Помітивши, яке враження вона справила на молодого барона, дівчина відповідала йому ніжними поглядами, на превелике невдоволення Матамори, потай закоханого в неї, хоча й без ніякої надії, зважаючи на його комічне амплуа. Хтось інший, меткіший і рішучіший, ніж Сігоньяк, не пропустив би слушної нагоди, але наш бідолашний барон, живучи в своєму захирілому замку, не навчався придворних манер і, хоча йому не бракувало ні освіченості, ні розуму, в цю хвилину мав досить дурний вигляд.

Десять пляшок вина були вже порожні, Педант благоговійно перехилив останню, допиваючи краплі, що лишилися на дні; Матамор зрозумів цей жест і подався до воза, щоб принести ще. Барон уже трохи охмелів, одначе не міг утриматися, щоб не випити повний келих за здоров'я театральних принцес, і це геть dokonало його.

Педант і Тиран пили, як закоренілі пияки, котрі ніколи не бувають ні зовсім тверезі, ні зовсім п'яні; Матамор був по-іспанському стриманий, він і жив, мов бідний лицар, у якого на обід — три в'ялі оливки, а на вечерю — серенада на мандоліні. Ця помірність мала поважну причину: хвалько боявся, що коли багато їстиме й питиме, то втратить свою феноменальну худорбу, а то ж було найкраще його комедіантське знаряддя. Поправився б він — змарнів би його дар божий, так що існування Матамора — то й було постійне вмирання з голоду в такому ж постійному страху, який примушував його раз у раз дивитися на пряжку свого пояса, аби впевнитися, чи він, бува, не погладшав з учорашнього дня. Тантал³⁴ з власної волі, непитущий актор, страждаєць за худорбу, манекен, по якому можна було б вивчати анатомію, він майже не їв, і коли б постив так во ім'я бога, то давно вже був би в раю, як Антоній та Макарій³⁵.

Дуенья їла й пила з величезною жадністю; щолепа її весь час ходила ходором, брезклі щоки й підборіддя ворушились. А Серафіна та Ізабелла раз у раз позіхали, мов наввипередки, і, не маючи під рукою віяла, прикривали рог гарненькими пальчиками. Сігоньяк, хоча й був напідпитку, помітив це і сказав їм:

— Любі панночки, вам, я бачу, страшенно хочеться спати, хоч гречність і примушує вас не піддаватись. Я був би радий дати кожній з вас окрему спальню, обиту

шпалерами, простору, з умивальнею, та ба, мій убогий замок геть занепав, так само, як і мій рід, бо я вже останній, хто з нього лишився. Тож віддаю вам свою кімнату — вона, здається, єдина, де веече зі стелі; з вами буде ще пані Дуенья, ліжко там широке, ви поміститесь утрюх, одна ніч мшіє скоро. А чоловіки влаштуються тут на кріслах та лавах... І не бійтеся, коли ворущаться шпалери, завиває в димарі вітер і миші водять свої хороводи — місце тут і справді досить похмуре, але привидів нема, запевняю вас.

— Я граю Брадаманту³⁶ й нічого не боюсь. І страшка Ізабеллу заспокою,— сказала, сміючись, Серафіна.— А наша Дуенья сама трохи чаклунка, якщо заявиться диявол, то йому буде з ким погомоніти.

Сігоньяк узяв світло і провів жінок у спальню, яка й справді вразила їх своїм незвичайним виглядом: хисткий племінчик каганця метлявся од вітру, й по балках стелі стрибали химерні тіні, а в темних кутках немовби чаїлися, скоцюрбившись, потворні чудовиська.

— Чудова декорація для п'ятого акту трагедії,— мовила Серафіна, озираючись довкола; а Ізабелла, майже відчуваючи, як її огортають вологі сутінки, мимоволі здригнулася почасти від холоду, почасти від страху.

Три жінки, не роздягаючись, пірнули під ковдру. Ізабелла лягла посередині: не дай бог, з-під ліжка висунеться волохата лапа якогось привида чи домовика, то хай вона спочатку натрапить на Серафіну або Дуенью. Хоробріші подружки скоро заснули, а боязлива дівчина довго лежала, втупивши очі в забиті двері, ніби за ними були цілі юрби привидів і всяких нічних жахів. Одначе двері не відчинились і ніякий привид у білому савані не вийшов звідти, брязкаючи ланцюгами, хоча якісь незбагненні звуки й долинали з порожніх покоїв; зрештою сон насипав золотого піску під повіки бояливої Ізабелли, і незабаром до сопіння двох подруг приєдналось і її рівне дихання.

Педант спав як убитий, уткнувшись носом у стіл навпроти Тирана, а той хропів, аж шибки дрижали, й бурмотів крізь сон якісь александрійські вірші³⁷. Матамор обперся головою об спинку крісла, ноги витягнув до каміна н поклав на підставку для дров і, закутавшись у свій сірий плащ, спав, схожий на загорнутого в папір оселедця. Леакдр, боячись зіпсувати зачіску, голову тримав прямо, але спав дуже кріпко. Сігоньяк теж примостився у вільному кріслі, одначе події цього вечора так схвилювали його, що заснути віп ніяк не міг.

Не буває так, щоб дві молоді жінки, вторгаючись ужиття юнака, не порушили його, не потривожили, особливо коли той юнак доти жив самотньо в сумній доброчесності, позбавлений усіх радощів, скривджений лихою мачухою, яку називають бідністю.

Можуть сказати, що це неймовірно — юнак прожив двадцять років без жодної любовної інтрижки; але Сігоньяк був гордий і, не маючи можливості появлятися в товаристві так, як це личило б його імені й становищу, сидів дома. Йому могли б допомогти батьки, хлопець не посоромився б звернутися до них, але вони давно померли. І він з кожним днем глибше поринав у відлюддя й забуття. Правда, під час своїх самотніх прогулянок він, траплялося, стрічав Іоланту де Фуа, яка верхи на білому іноходці в супроводі батька та молодих вельмож гналася за оленем. Це блискотливе

видиво часто з'являлося в його снах; тільки що спільного могло бути між тією знатною й багатою красунею і ним, заиеналим, бідним, безталанним дворянчиком? Стрічаючи Іоланту, барон зовсім не збирався якось потрапити їй на очі, навпаки, він як тільки міг намагався одразу ж зникнути — боявся, що в неї викличе сміх і його жалюгідний, пом'ятий фетровий капелюх з пером, об'їденим пацюками, й поношена бахмата одіж, і стара смирна шкапа, якій би возити сільського священика, а не дворянина,— боявся, бо ж нема нічого болючішого для благородного серця, ніж стати посміховиськом в очах того, кого любиш. Щоб задушити ще в зародку своє почуття, барон наводив собі всі ті неупереджені докази, які нашіптувала йому бідність. Чи досяг він чогось у цьому?.. Не можемо сказати. А сам барон вважав, що таки відігнав пастирну думку як якусь химеру, як нездійсненну мрію, бо йому й так випало забагато всяких злигоднів, щоб додавати до них ще й муки нещасливого кохання.

Ніч минула без пригод; окрім того, що Вельзевул перелякав Ізабеллу — улігся у неї на грудях, як той Смарразв, й нізачо не хотів тікати з такої м'якої подушки.

А Сігоньяк цілу ніч не склепив очей, може, тому, що звук спати тільки в своєму ліжку, а може, його хвилювало сусідство молодих жінок. Ми схильні припустити, що в голові у барона виникали туманні обриси якогось плану, бентежили його і проганяли сон. Приїзд акторів бачився йому як знак долі, як провісник щастя, що прибув, аби підбити його покинути свою давню родову оселю, де марніли, пліснявіючи в похмурій безвісті, його молоді літа.

Уже розвиднювалось, голубуваті відблиски сочилися крізь шибки у візерунчастих свинцевих рамах, і хворобливо-жовтаве полум'я свічок при них ще дужче блякло, згасало.

Актори все ще спали, і лица їхні в тому подвійному освітленні були наче з двох кусків різного кольору, як середньовічні костюми. Леандр пожовтів, немов стара свічка, і став схожий на воскового Іоанна Хрестителя в шовковій перуці, з облізлою, незважаючи на захисний скляний ковпак, фарбою.

У Матамора були щільно заплющені очі, випнуті вилиці, стулені щелепи й гострий, довгий ніс, наче його стисла кістлявими пальцями смерть, і весь він скидався на свій власний труп.

Пика Педанта була вкрита рожевими апоплексичними плямами, ніс його з рубінового перетворився на аметистовий, а на товстих губах видніла синювата смага од вина. Краплі поту, котячись по вибоїнах та борознах його лоба, застряли в кустих сивуватих бровах; в'ялі щоки пообвисали. Коли актор не спав, його обличчя, осяяне гострим розумом, видавалося веселим, тепер же в отупінні важкого сну воно було просто бридке; навалившись на край столу, Педант чимось нагадував старого Пана³⁹, який після вакханалії упав, мов неживий, біля канави.

Тиран тримався непогано, бліде лице його з жорсткою чорною бородою, лице добродушного Геракла і лагідного ката, й не могло змінитися. Субретка теж пристойно зустріла нескромний прихід дня — вигляд був у неї не дуже стомлений, і лиш сині круги під очима, трохи темніші, ніж завжди, та кілька фіолетових прожилків біля них

показували, що вночі вона кепсько спала. Любострасний промінь сонця, про-слизаючи поміж порожніми пляшками, недопитими келихами і недоїденими стравами, ласкав підборіддя й рот дівчини, як Фавн ласкає, дражнячи, сонну німфу 40.

Цнотливі вдови з жовтавими лицами силкувалися почервоніти під шаром лаку, дивлячись із стін на цей табір бродяг, які порушили їхню самотність, на бенкетну залу, що мала такий похмурий і химерний вигляд.

Субретка перша прокинулась від поцілунку ранкового променя; встала, обтрусилася своє плаття, мов пташка пір'я, пригладила долонею коси і, побачивши, що барон де Сігоньяк сидить у кріслі, недремним оком василіска⁴¹ дивлячись перед собою, підійшла й привітала його чемним театральним поклоном.

— Я страшенно шкодую,— мовив Сігоньяк, відповідаючи на привітання Субретки,— що в своїй занедбаній оселі, придатній більше для привидів, аніж для живих людей, не можу

2 6—260

33

прийняти вас так, як годилося б; я хотів би, щоб ви тут відпочивали на простирадлах голландського полотна, під барвистим шовковим балдахіном, а не мучилися в цьому трухлявому кріслі.

— Не шкодуйте, добродію,— відповіла Субретка.— Коли б не ви, то ми провели б ніч у балагулі, серед калюжі, під зливою, тремтячи від холоду, і на ранок усі почували б себе препогано. До того ж ваше житло, хоч ви й говорите про нього так зневажливо, просто чудове порівняно з тими відкритими для всіх вітрів стодолами, де часто доводиться ночувати на купі соломи Тиранам і їхнім жертвам, принцам і принцесам, Леандрам і Субреткам — усім нам, мандрівним акторам, змушеним кочувати по містах і селах.

У той час, коли барон і Субретка обмінювались такими милими словами, щось зненацька* гучно тріснуло, й Педант гепнувся додолу. Крісло не витримало ваги, поламалось, і товстун, розпластавшись на підлозі й нерозбірливо щось кудкудакаючи, борсався, наче перевернута черепаха. Падаючи, він машинально вчепився за край скатертини, потягнув, і посуд зі столу посипався на нього. Цей гуркіт вмить розбудив усе товариство. Тиран потягнувся, протер очі, а тоді подав старому комікові руку допомоги й підняв його на ноги.

— З Матамором такого не сталося б,— сказав він з якимось глухим ричанням замість сміху.— Той навіть павутинки не порвав би, упавши на неї.

— Що правда, то правда,— озвався хвалько, розпрямлюючи кінцівки, довгі й членисті, мов лапи у павука.— Не кожному ж випадає щастя бути Поліфемом, Какусом⁴², такою горою м'яса й кісток, як ти, чи бурдюком для вина, барилом на двох ногах, як он Блазіус, чи то пак Педант.

Гамір привернув увагу жінок,— на порозі появились Ізабелла, Серафіна й Дуенья. Молоді акторки були трохи стомлені та бліді, а проте прекрасні і при денному світлі. Сігоньякові здавалося, що чарівніших жінок на світі й бути не може, хоча прискіпливе

око, спинившись на їхньому наряді, трохи пом'ятому і не вельми свіжому, помітило б у ньому деякі вади; але що важать якісь там полинялі стрічки, до ниток протерта засмальцьована матерія, убогість і несмак у вбранні, коли ті, що його носять, молоді та вродливі? А втім, баронові очі, які звикли бачити все тільки старе, запилене, полиняле й попсоване, просто нездатні були помітити такі дрібниці. В похмурому замку, де все валилось од ветхості, баронові здавалося, що Серафіна й Ізабелла одягнені розкішно. І самі вони бачилися йому такими гарними, ніби в чарівному сні.

Що ж до Дуенї, то вік давав їй незаперечну перевагу, що крилася в потворності: ніщо вже не могло змінити на гірше її неначе вирізьблене з самшиту обличчя, на якому блимали совині очі. Світило ясне сонце чи горіли свічки — їй було байдуже: вона лишалась така сама.

Увійшов ГГер, щоб трохи навести в кімнаті лад, підкинути дров у камін, де ще тліло під попелом кілька головешок, прибрати недоїдки, які лишилися од бенкету і на які так гидко дивитися, коли вже не хочеться їсти.

Полум'я, розгорівшись у каміні, лизало незвичну до такої ласки чавунну плиту з гербом Сігоньяків і кидало теплі відблиски на гурт акторів, що зібралися довкола. Приємно побути біля веселого, яскравого вогню після ночі, якщо не безсонної, то принаймні проведеної в якомусь напівсні — під його цілющим впливом скоро геть зникли сліди втоми, що видніли на всіх обличчях, більш чи менш пом'ятих, сірих і похмурих. Ізабелла простягнула долонями до каміна маленькі руки, освітлені червоними відблисками, й бліді щоки її, здавалося, теж порожевіли. Донна Серафіна, вища й дебелиша, стояла за нею, наче старша сестра, яка не так стомилась і пустила сісти ближче до вогню молодшу. Матамор стояв на одній нозі, мов журавель край болота, а другу підігнув до живота і, уткнувшись дзьобом у воло, немовби додивлявся сні. Педант Блазіус, облизуючись, піднімав пляшку за пляшкою, видивлявся, чи не залишилося там якоїсь краплини напою.

Молодий барон одвів П'єра вбік, спитав, чи не можна добути в селі гостям на сніданок десятків зо два яєць або кількох курчат, щоб засмажити, і старий слуга одразу ж зник, намагаючись виконати доручення хазяїна як можна швидше, бо актори збиралися рано вирушати — дорога була неблизька, а вони хотіли не дуже пізно дістатися до того місця, де мали намір заночувати.

— Боюся, що сніданок для вас буде бідненький, доведеться задовольнитися піфагорійською 43 їжею,— мовив Сігоньяк до своїх гостей.— Але все-таки краще хоч як-так поснідати, ніж не снідати зовсім; а довкола на шість миль нема ні корчми, ні якогось заїзду. По моєму замку ви бачите, що я небагатий, хоч це бідність од витрат моїх предків на війну задля захисту наших королів, і мені нема чого червоніти за неї.

— Саме так, пане,— басовито відповів Ірод.— А багатьом із тих, хто хизується своїми статками, було б соромно сказати, відкіля вони. Буває, що купець ходить у злототканих шовках, а шляхетний дворянин — у дірявому плащі, але крізь ті дірки видно його честь.

— Мене тільки дивує,— докинув Блазіус,— що ви, добродію,— людина, судячи з

усього, благородна,— так марнуєте свою молодість у самотині, в такому безлюдді, де Фортуна⁴⁴ при найбільшому своєму бажанні не знайде вас. Коли б вона й проходила повз цей замок, який, видно, мав вельми пристойний вигляд років двісті тому, то не заглянула б у нього, певна, що тут ніхто не живе. Вам, пане бароне, треба їхати в Париж — око і пуп землі, місце, де збираються люди розумні та хоробрі, Ельдорадо і Ханаан⁴⁵ офранцужених іспанців і вихрещених євреїв, благословенний край, осяяний сонцем королівського двору. Там вас небезпременно вирізняли б по достоїнству, і ви б висунулися, слугуючи якомусь можновладцеві або здійснивши преславний подвиг, до чого, без сумніву, знайшовся б привід.

Слова доброго чоловіка, хоч в<2ни й були по-блазенськи закрутисті — в цьому хоч-де-хоч позначилися його ролі педанта,— мали певний сенс. Сігоньяк відчував справедливість їх — під час своїх довгих прогулянок по ландах він часто сам собі тихенько говорив те, що ось тепер Блазіус сказав на повний голос.

Але барон не мав грошей на таку далеку дорогу і не знав, як їх добути. Будучи хоробрим, Сігоньяк був у той же час дуже гордий і глузування боявся більше, ніж удару шпаги. Не знаючи тонкощів моди, він, проте, відчував, що має смішний вигляд у своєму недоладному поношеному вбранні, яке було старим ще за попереднього короля. Як і всі ті, хто від бідності стає сором'язливим, барон зовсім не усвідомлював своїх переваг і бачив усе тільки в похмурому світлі. Певно, юнакові могли б допомогти давні батькові друзі, якби він звернувся, але це суперечило його природі — він скоріше вмер би, сидячи на своїй скрині рядом з родовим гербом і жуючії, як іспанський лицар, зубочистку, ніж попросив би про якусь послугу чи позичку. Він належав до тих голодних людей, які на званому обіді, за столом з чудовими стравами, вдають, буцімто вже пообідали, аби тільки ніхто не запідозрив, що в них нема чого їсти.

— Я й сам не раз думав про це,— мовив барон,— але в Парижі у мене зовсім немає друзів, а нащадки тих, хто знав мої* предків, коли вони були багаті й служили при дворі, навряд чи турбуватимуться за якогось там змізернілого Сігоньяка, Що прилетів із своєї розвалені вежі, силкуючись яхонити собі частку із спільної здобичі. До того ж — чого тут соромитись — я не маю можливості появитись у вищому світі в такому вигляді, який був би гідний мого імені. Не внаго навіть, чи вистачило б мені всіх наших з П'єром грошей, Щоб добутись до Парижа.

— Але ж зовсім не обов'язково, щоб ви в'їхали в столицю тріумфально, мов римський цезар, стоячи на колісниці, запряженій четвериком білих коней,— відказав Блазіус.— Якщо наша скромна балагула, запряжена биками, не ображає вашої високої гідності, то гайда в Париж разом з нами, бо ми саме туди їдемо. Там є такі, що прийшли колись пішки, несучи клуночок з усім статком на кінці рапіри, черевики тримаючи в руці, аби не стоптати, а тепер вони на вершині слави.

Легенький рум'янець проступив у Сігоньяка на вилицях — чи то від сорому, чи від радості. З одного боку, на саму думку про те, що він буде зобов'язаний бідному блазневі, в ньому бунтувала родова гордість, а з другого — добре баронове серце зворушила щира пропозиція, яка так відповідала його потаємному прагненню. Крім

того, він боявся, що, відмовившись, вразить самолюбство актора і, чого доброго, втратить слушну нагоду, якої ніколи більше й не трапиться. Безперечно, в подорожі нащадка Сігоньяків у бала-гулі Феспіда разом з мандрівними акторами було щось непристойне, від чого геральдичні однорожці могли б заіржати, а хижі леви — почервоніти; але ж, зрештою, молодий барон уже вдосталь наголодався за своїми феодалними мурами.

Сігоньяк вагався, не знаючи, сказати йому "так" чи "ні", думав, ніби зважував на терезах ці коротенькі вирішальні слова, коли підійшла сонцесейна Ізабелла і, зупинившись перед бароном та Блазіусом, мовила те, що поклато край сумнівам молодого чоловіка:

— Наш поет, діставши спадщину, покинув нас, і ви, пане барон, заступили б його. На столі коло вашого ліжка був томик Ронсара, я розгорнула ту книжку й мимоволі натрапила на сонет з багатьма виправленнями — мабуть, то ви його написали; отже, ви могли б доробляти для нас ролі, робити скорочення та доповнення, без яких не обійтись, а при потребі і написати п'єсу на задану тему. У мене якраз є один італійський сюжет, там я могла б мати гарненьку роль, коли б тільки хто взявся довести його до пуття.

Кажучи це, Ізабелла дивилася на барона так ніжно, так проникливо, що юнак просто не міг відмовити. Прихід П'єра, який приніс здоровенну сковороду з пряженою на салі та чималенький шмат шинки, перервав цю розмову. Всі посідали до столу, і актори з неабияким апетите узялися до сніданку. А Сігоньяк тільки для годиться колупав у тарілці — звиклий до помірності, він не міг їсти так часто, та й думка його була зайнята в цей час зовсім іншим.

Після сніданку, коли погонич запрягав биків, закручуючи їм на роги ремені від ярма, Ізабелла та Серафіна виявили бажання піти в сад, який видно було з двору.

— Глядіть,— застеріг Сігоньяк, допомагаючи їм зійти по хистких, порослих мохом східцях,— глядіть, щоб не порвали плаття, зачепившись за колючі кущі; кажуть, нема троянди без колючок, зате є колючки без троянд.

Молодий барон промовив це тоном сумовитої іронії, яким звичайно говорив, натякаючи на свою бідність; але ображений сад, здавалося, надумав захистити свою честь: дві рожеві дикі трояндочки з п'ятьма напіврозкритими пелюстками навколо жовтих тичинок несподівано показалися на витягнутій гілці, яка перегороджувала дорогу молодим жінкам. Сігоньяк зірвав їх і чемно вручив Ізабеллі та Серафіні.

— Я й не думав, що мій квітник так розцвів,— сказав.— У ньому росте тільки зілля, й букети можна зробити хіба що 8 кропиви та болиголова. Це завдяки вам розпустилися дві квіточки, мов усмішка в скорботі, мов племінь поезії серед руїн.

Ізабелла обережно причепила квітку до плаття і послала юнакові довгий, сповнений вдячності погляд, показуючи тим, який дорогий був для неї цей бідний дарунок. А Серафіна піднесла шипшинку до рота і, злегенька кусаючи стебельце, тримала її так, мовби хотіла порівняти блідо-рожеву ніжність квітки з соковитим пурпуром своїх уст.

Так вони дійшли до міфологічної статуї, яка біліла наприкінці алеї. Кущі так розрослися, що Сігоньяк весь час відхиляв гілки, аби вони не стьобнули жінок. Молода дівчина розчулено дивилася на зарослий сад, такий же запущений, як і замок. Думала, як же довго Сігоньяк лічив сумні години в цій оселі нудьги, злиднів і самотності, притулившись лобом до шибки вікна і дивлячись на безлюдну дорогу, сам-один, у товаристві лише білого собаки та чорного кота! А лице Серафіни виражало тільки прикриту чемністю зневагу: надто вже миршавим видавався їй цей дворянчик, хоч вона й поважала титули.

— Оце тут кінчаються мої володіння,— мовив барон, підійшовши до грота, в якому пліснявіла Помона.— А он там пагорби й долини, поля та вересовиська, раніше вони всі, скільки можна було побачити з напіврозвалених нині вежок, належали моїм предкам; мені ж тепер лишилося якраз стільки, щоб діждати години, коли останній Сігоньяк приєднається до своїх пращурів у фамільному склепі — єдиному володінні, яке нам зостанеться назавжди.

— Щось ви похмурі з самого ранку! — зауважила Ізабелла, зворушена роздумами барона, котрі збігалися з її власними думками. І, намагаючись розігнати хмарку суму, що затьмарила обличчя Сігоньяка, грайливо докинула: — Фортуна — жінка, може, вона й сліпа, як кажуть, а проте з висоти свого колеса часом розпізнає серед натовпу лицаря від природи, людину високих достоїнств — треба тільки вийти на її дорогу. Ну ж бо, сміливіше — їдьмо з нами, і, може, через кілька років вежі вашого замку, криті новою черепицею, полагождені й побілені, матимуть інший вигляд, такий же величний, як нині жалюгідний. І потім, мені й справді не хотілося б залишати вас у цьому совиному замку,— додала вона стиха, щоб не почула Серафіна.

Лагідне світло, що сяяло в очах Ізабелли, здолало опір барона. Вабливість любовної пригоди закривала перед ним принизливу сторону такої поїздки. Нема нічого негідного в тому, щоб з любові до актриси податися за нею і, будучи її поклонником, пристати до комедіантів — найвишуканіші кавалери не погребували б цим. Бог-лучник 46 охоче штовхав богів і героїв на всякі чудернацькі вчинки та перевтілення: Юпітер, щоб спокусити Європу, обернувся на бика, Геракл прямих біля ніг Омфали; непогрішний Арістотель ходив на чотирьох 47, носячи на спині свою милу, якій забаглося покататись на філософі (приємний вид верхової їзди!) — а все ж це суперечить божій і людській гідності. Але чи був Сігоньяк закоханий в Ізабеллу? Він не думав про це, однак відчував, що тепер йому буде страшенно сумно в похмурому замку, який оживила на мить присутність молодії і чарівної істоти.

Отож, відкинувши вагання, він усе вирішив, попросив акторів трохи почекати, а сам одвів П'єра вбік і розповів йому про свій намір. П'єрові було боляче розлучатися з хазяїном, але вірний слуга розумів, що далі в замку баронові стане ще гірше. З сумом дивився старий, як у мертвотній застиглоті й безпросвітній тузі згасає молодість Сігоньяка, і тепер, хоча й був певен, що трупа бродячих комедіантів — непідходяще товариство для нащадка знатного роду, а проте вважав, що ліпше так пошукати щастя, аніж сидіти в страшній байдужості, яка більше й більше, особливо останні два-три роки,

засмоктувала молодого барона.

П'єр хутенько спакував убогий хазяйський скарб, зібрав кілька пістолів, розсипаних колись у старій скрині, і поклав у шкіряний гаманець, мовчки додавши туди ж і свої мізерні заощадження — барон, можливо, й не помітив тієї скромної жертви, тому що П'єр виконував у замку і обов'язки скарбничого, які були для нього суцєю синекурою 48.

Потім старий слуга осідлав білого коня, бо Сігоньяк збирався сісти в акторську балагулу десь за дві чи три милі від замку: хай думають, що він тільки проводить своїх гостей, а не їде з ними; а П'єр мав іти вслід пішки, забрати коїтя і завести його назад, у стайню.

Запряжені бики намагалися, хоч і тисло ярмо, підняти свої вологі чорні морди, з яких сріблястими нитками тягнулася слина; жовто-червоні плетені ковпаки на їхніх головах — щось1 на кшталт тіар — і накинуті, мов сорочки, попони з білого полотна, щоб не кусали мухи, надавали тваринам величного вигляду, робили їх схожими на священних биків із культу бога Мітри 49. Погонич, здоровий, засмаглий, трохи вовкуватий парубійко, стояв перед ними, спираючись на палицю, в позі грецьких героїв з античних барельєфів, хоч він, певна річ, і не знав цього.

Ізабелла та Серафіна сіли попереду, щоб милуватися довколишніми полями; Дуенья, Педант і Леандр вместилися всередині — вони воліли ще подрімати, а не видивлятися на краєвиди ланд.

Усі були готові; погонич штурхнув палицею биків, ті, нахиливши голови, вперлися кривими ногами і потягнули вперед; віз рушив, дошки в ньому зарипіли, погано змазані колеса запищали, й під склепінням брами застугоніло від того важкого ходу. Поїхали.

Поки готувалися в дорогу, Міро та Вельзевул, розуміючи, що діється щось незвичайне, бігали розгублені й заклопотані, намагаючись збагнути своїм звіриним розумом, чого в цьому завжди такому пустинному місці зібралося стільки людей. Собака безладно кидався то до П'єра, то до хазяїна, запитливо дивився на них синюватими очима і гарчав на незнайомих. Кіт був розсудливіший, він обережно обнюхував колеса, оглядав биків — здалеку, з шанобою до їхніх розмірів, завбачливо відскакуючи ще далі, коли якийсь із них ПОВОДИВ рогатою головою; потім сів на задні лапи перед старим білим конем — у них були дружні стосунки — і, піднявши голову, здавалося, випитував у нього; добра коняка нахилилась до кота й, перетираючи в роті рештки соломи, що застряли між старими зубами, справді неначе говорила до свого друга. Що вона казала йому? Тільки Демокріт50, який твердив, буцімто може тлумачити мову тварин, зрозумів би це; однаке після тієї мовчазної розмови — Вельзевул одразу ж, кілька разів кліпнувши очима і жалібно нявкнувши, передав її Міро — кіт, схоже було, знав причину всієї метушні. Коли барон сів уже на коня і підібрав ремінні поводи, Міро став з правого боку від нього, а Вельзевул з лівого, і так, у супроводі їх, молодий господар виїхав із замку предків. Обережний кіт наважився на цей сміливий, такий невластивий котячій породі вчинок, певно, тільки тому, що вгадав важливе рішення свого хазяїна.

В хвилину прощання з цією смутною оселею Сігоньяк відчув, як болісно занило його серце. Він ще раз окинув поглядом чорні від старості і зелені від моху стіни, де йому був знайомий кожен камінь; вежі з іржавими флюгерами — на них він, втупившись невидючим поглядом, дивився в нескінченно довгі години нудьги; вікна пустинних кімнат, по яких він проходив, наче привид у заклятому замку, мало не здригаючись од власних кроків; запущений сад, де стрибали по сирій землі жаби, а в колючих заростях повзали вужі; капличку з дірявим дахом — у ній під могильними плитами, позеленілими й засипаними камінням з невеликих напіврозвалених арок, спочивали пліч-о-пліч його старі батько й мати, милий образ яких лишився в його пам'яті, мов туманний, швидкоплинний сон, що промайнув колись, на світанку далекого дитинства. Згадалися портрети з галереї,— це ж вони ділили з ним його самотність і двадцять років усміхалися йому застиглою усмішкою; мисливець на шпалерах; ліжко з колонками, схожими на веретена, і подушкою, яку він так часто зрошував сльозами... Всі ці старі, убогі, сумні, непривітні, вкриті курявою, дрімотні речі, котрі викликали у нього таку відразу й нудьгу, тепер були повні чарівності, якої раніше він не бачив і не відчував. Він думав про свою невдячність до цього старого, напіврозваленого замку, що, як тільки міг, давав йому прихисток і, немічний, уперто стояв, намагаючись не впасти, аби не придушити його своїм румовиськом — так вірний вісімдесятилітній служник держиться на тремтливих ногах, доки ще тут його хазяїн. Безліч гірких насолод, смутних втіх і веселих смуг-ків зринало в його пам'яті; звичка, ця некваплива й бліда супутниця життя, сидючи на рідному порозі, дивилася на нього очима, затуманеними сумною ніжністю, і тихим проникливим голосом наспівувала пісеньку його дитинства, яку співала колись нянька.

Проїжджаючи під брамою, барон, здалося, відчув, як чиясь невидима рука тягне його за плащ, намагаючись повернути назад. А коли поперед воза виїхав за ворота, подих вітру приніс йому свіжий запах обмитого дощем вересу, солодкий і хвилюючий запах рідної землі; десь далеко дзвонив дзвін, і той же вітер приносив на своїх крилах його срібні переливи, змішані з пахощами полів. Цього було вже забагато, і Сігоньяк, охоплений глибокою тугою за рідним домом, хоча й був лише за кілька кроків од нього, натягнув повід, щоб повернути назад; стара шкапа з немислимою для її віку моторністю вже вигнула в той бік шию; Міро та

Вельзевул, немов угадуючи почуття хазяїна, разом підняли голови і, зупиняючись, запитливо глянули на нього. Але закінчилося все зовсім не так, як можна було сподіватися, бо, вже повертаючи, Сігоньяк стрівся поглядом з Ізабеллою — дівчина дивилася на нього з такою ніжністю, з таким благанням, що барон зблід, почервонів і вмить забув геть усе — й потріскані мури замку, і запах вересу, і звуки дзвону, який все ще слав свої тужні поклики; рвучко смикнувши повід і стиснувши каблуками боки коня, він помчав уперед. Боротьба скінчилась; Ізабелла перемогла.

Через калюжі, по залитих водою вибоїнах, розганяючи переляканих жаб, віз покривуляв до дороги, про яку вже згадувалось на першій сторінці нашої оповіді. Коли вибралися на суху дорогу й бики потягнули важку колимагу трохи швидше, Сігоньяк

від'їхав назад — не хотів, щоб його весь час бачили коло Ізабелли, а може, ще й шукав, як би лишитися наодинці з думками, котрі бентежили його Душу.-

Сторожові вежі замку вже наполовину сховалися за деревами; барон піднявся на стременах, щоб іще раз побачити їх, а потім, глянувши на землю, помітив Міро та Вельзевула — сумний вид їх виражав таке глибоке горе, яке тільки можуть відчуті тварини. Поки Сігоньяк дивився на вежі замку, Міро, скориставшись цією коротенькою зупинкою, зіп'явся на свої старечі кволі задні лапи і спробував стрибнути — підскочити й лизнути на прощання хазяїна в обличчя. Барон угадав намір бідолашної тварини, — нахилився до стремена, схопив собаку за обвислу на ший шкіру, втягнув на сідло поперед себе й поцілував у чорний шерехатий ніс, не ухиляючись і сам од ласки: вдячна тварина ніжно облизала йому вуса. А тим часом проворніший Вельзевул, чіпляючись гострими ще пазурами, видерся з другого боку по нозі Сігоньяка, висунув чорну безвуху голову біля лучка сідла і, поводячи круглими жовтими очима й голосно нявкаючи, благав попрощатись і з ним. Молодий барон кілька раз погладив kota по голові, а той тільки вигинався та витягувався, аби ще дужче відчуті насолоду від дружньої ласки. Сподіваємось, читач не кепкуватиме з нашого героя, коли ми скажемо, що смиренні прояви любові цих істот, позбавлених душі, але не почуття, несказанно схвилювали його, і дві сльози, з риданням піднявшись із глибини серця, впали на голови Міро та Вельзевула, освятивши їхню приязнь до хазяїна, їхню дружбу в людському розумінні цього слова.

Доганяючи віз, Сігоньяк пустив коня риссю, а дві тварини стежили за ним поглядом, поки він не зник за поворотом, а тоді в братській злагоді потюпали дорогою назад, до замку.

Нічна гроза не залишила на піщаному ґрунті ланд таких слідів, які лишаються після рясного дощу на менш сухих землях; усе довкола тільки освіжилося і сяяло тепер якоюсь дикою красою. Обмиті дощем вересовиська блищали на схилах дрібненькими ліловими іскорками; кущики дроку стояли внову зелені й немовби кивали золотими квіточками; на вологих болотах красувалися водяні рослини; навіть сосни не так похмуро погойдували темно-зеленими гілками і пахли живицею; над купками каштанів подекуди весело здіймалися голубуваті цівки диму, показуючи, що десь там живуть люди, а на рівнині видно було, як, розсипавшись цятками, пасуться вівці і стоїть, опершись на герлигу, певно, куняючи, пастух. На обрії вимальовувались, мов архіпелаг білих, ледь відтіненних блакиттю, хмар, далекі вершини Піренеїв, затягнуті легеньким серпанком осіннього ранку.

Часом дорога проходила поміж крутими схилами, по боках яких білів дрібнесенький, наче пудра, пісок, а на гребенях росли густі, схожі на скуповджену чуприну, кущі, довгі пагони яких шмагали полотняну халабуду воза. Подекуди піщана дорога була вимощена покладеними впоперек стовбурами смерек, балагулу страшенно трясло, й жінки злякано скрикували. А бувало, дорогу перетинали калюжі та рівчаки, і їх доводилось переїжджати по хистких місточках. Коли траплялося небезпечне місце, Сігоньяк допомагав Ізабеллі злізти з воза — вона була більш боязка чи, може, менш

лінива, ніж Серафіна і Дуенья. А Тиран та Блазіус, як люди, що вже всяке бачили на світі, спокійнісінько собі спали, хоч як їх теліпало поміж корзинами та сундуками. Матамор ішов поряд з возом, вважаючи, що пішохідні прогулянки допоможуть зберегти неймовірну худорбу, про яку він так дбав; і коли б хто побачив здалеку, як цей актор переставляє довжелезні ноги, то подумав би, що то прямує полем велетенський павук-косар. На сцені Матамор так звик ходити, розставляючи ноги циркулем, що вже просто не міг іти інакше і хоч би де був — чи в місті, чи в селі — марширував тільки геометричними кроками; а ступав він так широко, що мусив час від часу зупинятися, чекаючи на всіх акторів.

Запряжені биками вози їдуть поволі, тим більше в лан-дах, де дорогу можна відрізнити від бездоріжжя хіба що по колії завглибшки кілька футів, а пісок буває такий, що колеса грузнуть по самісіньку маточину; погонич поганяв биків, терплячі тварини, нагнувши дужі шиї, вперто тягнули вперед, а проїхала балагула, хоч сонце підбилося вже височенько, лише якихось два льє, правда, льє на сільській дорозі довгі, як день без хліба, схожі на ті милі, що їх наприкінці своїх мандрів відзначали любовними втіхами пари, виряджені Пантагрюелем розставляти придорожні стовпи в його пречудовому королівстві Мірбале⁵¹.

Селяни, які часом переходили дорогу, несучи то оберемок трави, то в'язку шиголля, стрічалися все рідше, і невдовзі ланди розкинулись перед мандрівниками в усій своїй пустельній наготі, такі ж дикі, як іспанські *despoblados*⁶² або американські пампаси.

Щоб не стомлювати більше свого бідолашного старого коня, Сігоньяк скочив на землю й кинув поводи П'єрові, обличчя якого, вкрите двадцятилітньою засмагою, зблідло від глибокого хвилювання. Наставала хвилина прощання хазяїна і слуги, хвилина несказанне болісна, бо П'єр, який знав барона з дня його народження, був йому скоріше друг, аніж слуга.

— Хай вас бог береже, ваша милість,— мовив П'єр, схилившись над рукою барона.— І хай він допоможе вам відновити щастя й добробут вашого роду. Жаль, що мені не дозволено супроводити вас

— Що б я робив з тобою, мій бідний П'єр, у тому невідомому житті, яке починається для мене? На такі мізерні кошти ми вдвох навряд чи прожили б. У замку ти все-таки якось перебудеш, наші давні орендарі не дадуть вірному слугі їхнього пана померти з голоду. Та й замок не годиться кидати напризволяще, щоб там хазяйнували орлани та вужі, мов у жалюгідних руїнах, оселі привидів, де чути подих смерті; в мені ще живе душа цього старого дому, і поки я ходитиму по землі, коло дверей там буде сторож, який не дасть дітлахам шпурляти камінням у герб його.

П'єр кивнув на знак згоди,— він, як і всі старі, віддані слуги знатних родин, з великою шанобою ставився до того місця, де жили його хазяї, і замок Сігоньяків — напіврозвалений, запущений, убогий — був для нього найпрекраснішим у світі.

— А потім,— усміхнувся барон,— хто доглядатиме Баяр-да, Міро та Вельзевула?

— Це правда, хазяїне,— відповів П'єр, беручи повід, а Сігоньяк поплескав Ваярда по

шиї — то була його прощальна ласка.

Розставшись із своїм господарем, вірний кінь кілька разів починав іржати, й барон ще довго чув той приглушений відстанню сердечний поклик вдячної тварини.

Сігоньяк залишився сам, і його охопило таке відчуття, яке буває у людей перед далеким плаванням, коли друзі, вже попрощавшись, залишають їх на причалі порту. Це, либонь, найтяжчі хвилини для мандрівця; світ, у якому він жив, віддаляється, на душі стає так порожньо й сумно, а очам так хочеться побачити людське обличчя, що він поспішає приєднатися до своїх попутників; тож і наш барон прискорив ходу, щоб догнати балагулу, яка ледве котилася, поскрипуючи колесами і залишаючи в піску глибокі, мов після плуга, борозни.

Побачивши Сігоньяка рядом з возом, Ізабелла поскаржилася, що їй незручно сидіти, і виявила бажання злізти, трохи розім'яти ноги; насправді ж вона, добра душа, хотіла якоюсь веселою розмовою розважити молодого барона, розігнати його смуток.

Дівчина попросила допомогти їй, обперлась об його руку, йдучи по рівній тут дорозі, і туга, що покривала Сігоньяко-ве лице, розвіялась, мов хмара, пронизана сонячним променем.

Так вони йшли пліч-о-пліч, Ізабелла читала Сігоньякові якісь вірші із своєї ролі, на її думку, не вельми вдалі,— акторка хотіла попросити підправити їх, коли це зненацька в чагарях праворуч від дороги заграв мисливський ріг, затріщали під копитами гілки, зарості розхилились, і на дорогу вискочила верхи в усьому блиску Діани-мисливиці⁵³ молода Іоланта де Фуа. Збуджена перегонами, вона пашіла густим рум'янцем, тонкі ніздрі тремтіли, груди високо здіймалися під оксамитовим корсажем, гаптованим золотом. Довга її спідниця в кількох місцях була розірвана, на соках коня темніли подряпини — видно, безстрашну амазонку не стримували ніякі хащі. Породистого скакуна не треба було підганяти, його шия і так вкрилася білою піною, жили на ній випиналися, набряклі благородною кров'ю, а проте Іоланта ще стьобала його по крупу кінчиком хлиста з аметистовою головкою, на якій був вирізьблений її герб, і кінь гарцював та підстрибував, а три чи чотири дженджуристі молодики, сидячи на багато споряджених румаках, плескали в долоні, захоплені сміливістю і грацією нової Брадамап-ти^{Б4}.

А потім, припинивши вдаване змагання, Іоланта попустила поводи і промчала перед Сігоньяком, шмагнувши його поглядом, сповненим зневаги й аристократичного зухвальства.

— Гляньте-но,— кивнула дженджикам, які скакали вслід за нею,— барон де Сігоньяк став лицарем бродячої комедіантки!

Пролунав вибух сміху, й верхівці, здійнявши хмару куряви, поскакали далі. Сігоньяк, залившись краскою гніву і сорому, рвучко потягнувся рукою до шпаги; але бігти, пішки доганяти вершників — то божевілля, та й не міг же він викликати на дуель Іоланту. Молода актриса дивилася на нього ніжно й заспокійливо, і під тим поглядом він забув інший — пихатий погляд аристократки.

Більше ніяких пригод у той день не сталося, ідесь о четвертій годині вони прибули

до того місця, де могли пообідати і заночувати.

А в замку Сігоньяка той вечір був дуже невеселий; лиця на портретах стали — хоча й здавалося, що це неможливо,—ще насупленіші та суворіші; кроки гучно і тоскно відлунювали на порожніх сходах; кімнати були наче більші й голі. В коридорах якось дивно схлипував вітер, і цікаві павуки занепокоєнь спускалися на своїх павутинах зі стелі. На стінах зяяли тріщини, широкі, мов розтягнуті в нудотному позіханні щелепи; старий, напіврозвалений замок, здавалося, зрозумів, що молодий хазяїн покинув його, і журився за ним.

Сидячи біля каміна, П'єр ділив при димному світлі лучини свою убогу вечерю з Міро та Вельзевулом, а в стайні, грюкаючи ланцюгом, тицявся мордою в ясла Баярд.

III. Заїзд "Голубе сонце"

Стомлені бики, задоволено махаючи головами і струшуючи з вологих писків довгі нитки слини, самі стали поблизу купки бідних хаток, які десь в іншому, не такому дикому місці ніхто й не подумав би назвати селом.

П'яте чи шість хижок видніло під розлогими деревами, що буйно росли на цьому клаптику землі, удобреної гноєм та всякими покидьками. Зроблені з глини, глутру, напівобтеса-них колод і кусків дощок, під високими, поруділими від моху солом'яними дахами, стріхи яких звисали мало не до землі, з повітками, де безладно валялися погнуті, обліплені грязюкою рільничі інструменти,— ці халупи, здавалося, були більш придатні для нечистої скотини, аніж для істот з божою подобою; і справді, подекуди чорні свині, не гребуючи, жили там разом із своїми господарями, що свідчило про невибагливість свійських кабанів.

Біля дверей тих хижок стояло кілька дітлахів з великими животами, худими тонкими ногами та руками, з хворобливим кольором обличчя, у порваних сорочках, надто коротких спереду або ззаду, часом таких, що прикривали тільки груди; в своїй невинності ці дітлахи, схоже було, не соромилися наготи, наче вони жили в земному раю. Крізь патли нечесаного волосся поблискували цікаві очі — так світяться крізь гілля очі нічних птахів. У дитячих душах боролися страх і жадоба: хотілось утекти, заховатися десь за тином, але віз і те, що було в ньому, якоюсь нездоланною чарівною силою тримало їх на місці.

Трохи далі, на порозі своєї халупи, худа бліда жінка з темними кругами під очима колисала на руках голодне немовля. Вже засмаглою ручкою дитя м'яло материнську грудь, трохи білішу, ніж лице та шия — видно, щд виснажена злиднями істота була ще молода жінка. Вона дивилася на акторів похмурим, пильним і тупим поглядом, ніби но усвідомлюючи того, що бачила. Стара баба, згорблена і зморщена ще дужче, аніж Гекаба *, подружжя іліонського царя Пріама, дрімала біля дочки, присівши навпочіпки, спершись підборіддям на коліна і обхопивши руками кістлшві ноги, в позі якогось стародавнього єгипетського ідола. Сухі, як гральні бабки, кістки суглобів, сплетіння набряклих вен,, сухожилля, натягнуті, наче струни гітари, робили її худі, чоґні старечі руки схожими на анатомічний препарат, давно забутий неухажним хірургом у шафі. Ближче до плечей вони скидалися на палиці, круг яких метлялась пергаментна шкіра з

поперечними, ніби прорубаними сікачем, складками коло ліктів. На підборідді пучками стирчали довгі волосини, вуха заросли сивим мохом; брови, мов кущі біля входу в печеру, нависали над запалими сонними очима, напівпри-критими в'ялою плівкою повік. Рот її втягнули ясна, і тільки по нерівній заглибині, до якої збігалися зморшки, можна було розпізнати, де він був.

Побачивши цю столітню почвару, Педант вигукнув: — О! Яка потворна й страшна ця зловража старушенжДя! Навіть парки² перед нею — просто квіточки. Вона така стара й запліснявіла, що ніяка жива вода її не омолодила б. Далєбі, суща мати Вічності, на ту пору, коли вона народилася, Час був уже з сивою бородою — якщо, певна річ, вона взагалі колись народилася, бо це мало б статися ще до со-творіння світу. І чому добродій Алькофрібас Наз'є не побачив її до того, як змалював свою панзустську сивілу? ТотД він знав би, скільки всяких зморщок, борозен, канав, ям та горбків може мати людська руїна, і майстерно вее це описав, би. Молодою ця відьма, певно, була гарна, адже най-вродливіші дівчата якраз і стають найбридюшижй етаруга-ми. Не забувайте про це, мої любі,— звернувся Влазіує до Серафіни та Ізабелли, котрі підійшли послухати його.— Во якщо до ваших весняних літ додати ще по шістдесят, то й ви будете такі ж старі, бридкі й страшні, як оця мумія, що наче вилізла з домовини; як подумаю про це — мені, далєбі, стає сумно, а заразом починає більш подобатись моя власна богопротивна пика — ніщо не зробить з неї трагічної личини, навпаки — роки лиш кумедно витончують бридоту її.

Молоді жінки не люблять, коли їм показують, хай навіть у туманній далечині майбутнього, картини старості і потворності, що, власне, одне й те саме. Отож обидві актриси трохи зневажливо здвигнули плечима, мовби ш набридло слухати такі дурниці, одвернулися від Педанта і, підступивши ближче до воза, з якого саме почали викладати дорожні корзини, вдавали, буцімто вельми пильно стежать, чи все там ціле, чи не пом'ялися їхні пожитки; жінкам просто нічого було відповісти Педантові: не пожалівши власної потворності, він заздалегідь виключив можливість будь-яких заперечень. Блазіус частенько вдавався до таких хитрощів, аби пускати шпильки іншим, не дістаючи їх самому.

Будинок, перед яким зупинилися бики, інстинктивно пам'ятаючи місце, де їм давали корм і відпочинок, був чи не найпримітніший у тому невеличкому селі. Він досить поважно стояв край дороги, куди не наважувались підступити інші хатки, соромлячись убогості і прикриваючи свою наготу пучками зелені, гейби некрасиві дівчата, зненацька заско-чені під час купання. Впевнений, що він — найкращий серед усіх тутешніх будинків, заїзд, здавалося, хотів привернути до себе погляди, виставивши посеред дороги вивіску, що, мов простягнуті руки, зупиняла всіх подорожніх, "піших і кінних".

Вивіска, причеплена до забитого в стіну міцного залізного гака, на якому при потребі можна було б підвісити й людину, являла собою шмат іржавої бляхи, при кожному пориві вітру вона гойдалась на своїй опорі і немилосердно скрипіла.

Заїжджий мазій намалював на ній денне світило не зо-лотоликим, а голубим,— і

диск і проміння були голубі, на взірць тих "тіней сонця", якими геральдичне мистецтво нерідко заповнює поля гербів. Що примусило обрати "голубе сонце" для вивіски заїзду? На великих дорогах є вже стільки "золотих сонць", що їх і не відрізнити одне від одного, тому деяка своєрідність у вивісці не могла завадити. Міркування, безперечно, слушні, але справжня причина полягала не в цьому. Просто у художника, який намалював таку картину, лишилась тільки голуба фарба, а щоб запастись іншими, йому довелося б поїхати в якесь велике місто. Отож він і відстоював перевагу блакиті перед усіма іншими кольорами, й на вивісках, що їх малював цей маляр у різних постійних дворах, усе було голубе — леви, коні, півні, за що, певно, його похвалили б китайці, які поважають художника тим більше, чим далі відходить він од природи.

Заїзд "Голубе сонце" був критий черепицею, де коричневою, де червоною — видно, дах недавно ремонтували, отже, в кімнатах принаймні не повинно було текти.

Стіна від дороги була потинькована, це приховувало тріщини, вибоїни та інші пошкодження і надавало будинкові досить охайного вигляду. Перехресні бруси, що скріплювали стіну, були виділені, за звичаєм басків, червоною фарбою. На інших стінах, позбавлених такої розкоші, чітко проступав землястий колір глинобитної споруди. Хазяїн цього будип-ку, певно, не такий темний, чи, може, не такий бідний, як інші жителі села, пішов назустріч деяким витонченим забаганкам цивілізованого життя. Вікно в світлиці було засклеєне, а це в ті часи і в тих краях траплялося нечасто; інші вікна були затягнуті рядовиною або промасленим папером, а деякі — закриті віконницями того ж червоного кольору, що й балки фасаду.

До будинку притулилася простора повітка, в якій могло вміститись чимало возів і коней чи биків. Сіно густими жмутками стирчало між перегородками ясел, наче між зубцями здорового гребеня, а в довгих жолобах, зроблених із товстих смерекових стовбурів, стояла вода, найменш смердюча, якої тільки можна було набрати в сусідніх болотах.

Отож дядечко Чиригірі мав підстави твердити, що довкола на десять миль нема такого заїзду, як "Голубе сонце", — так добре обладнаного, з таким зручним приміщенням, такими запасами провізії та кормів, нарядними кімнатами, теплим вогнем, м'якими постелями й багатим посудом; тут він не обманював ні себе, ні інших, бо до найближчої корчми звідси треба було добиратися щонайменше два дні.

Барон де Сігоньяк соромився показуватись у товаристві мандрівних акторів; біля дверей Блазіус, Тиран, Матамор і Леандр шанобливо пропускали його першим, а він ніяк не наважувався зайти. Ізабелла, зрозумівши ніяковість барона, рішуче підступила до нього й трошки невдоволено сказала:

— Фі, пане барон, ви ставитесь до жінок ще холодніше, аніж Йосиф чи Іполит 4. Невже ви не подасте мені руки, не допоможете ввійти?

Сігоньяк, уклонившись, одразу ж підставив руку, й Ізабелла кінчиками тендітних пальців доторкнулася до потертого баронового рукава, легеньким дотиком підбадьорюючи юнака. Ця підтримка повернула молодому баронові сміливість, і він гордо переступив поріг — хай би навіть цілий світ дивився. В преславному

Французькому королівстві той, хто супроводить вродливу жінку, може викликати тільки заздрість, а не сміх.

Чиригірі вийшов назустріч гостям і пишномовно — в цьому відчувалася близькість Іспанії — сказав, що він надає своє житло в розпорядження мандрівців.

Поношена шкіряна морська куртка, підперезана поясом з мідною пряжкою, обтягувала широкі, мускулясті плечі хазяїна, і в вигляді його було щось застрашливе; але підіткнутий фартух і кухонний ніж у дерев'яних піхвах пом'якшували це враження, додаючи до образу колишнього контрабандиста риси добродушного кухаря; а м'яка усмішка вгамовувала тривожне почуття, викликане великим шрамом, який перетинав півлоба й губився* густому, підстриженому йоржиком волоссі. Скинувши берет і вклоняючись, Чиригірі мимоволі виставляв той шрам, багровий і глибокий, бо м'яка тканина не змогла до кінця затягнути жакливу рану. Треба було мати неабияку силу, щоб не дати душі відлетіти через таку тріщину; Чиригірі й мав її, він був кріпкий чоловік, і душа його, певно, не квапилась побачити, що приготовано для неї на тім світі. Боягузливі мандрівці, можливо, й думали, що хазяїн корчми — нхкто мирна робота для чоловіка з такою зовнішністю, але ж, як ми вже казали, заїзд "Голубе сонце" був у тій глушині єдиним більш-менш підходящим пристановищем.

Кімната, до якої ввійшли Сігоньяк і актори, була не така розкішна, як запевняв Чиригірі: замість підлоги в ній сіріла долівка, посередині стирчало підвищення, складене з грубого каміння, — вогнище. Ковпака з димоходом над вогнищем не було, його заміняла дірка в стелі, перегороджена залізною штабою, з якої звисав на ланцюгу гак для казана, — клуби диму майже закривали горішню частину кімнати й повільно тягнулися до отвору, якщо тільки вітер не гнав їх назад. Дерев'яні балки вгорі лисніли від чорної кіптяви, схожої на ту, яку можна побачити на старовинних картинах, а недавно помазані стіни різко вирізнялися білим кольором.

Коло вогнища з трьох боків — четвертий був не зайнятий, щоб міг підступити кухар, — стояли дерев'яні лави, сяк-так підтримуючи рівновагу за допомогою підкладених черепків та кусочків цегли, бо долівка була нерівна, горбкувата, мов тверда шкура величезної помаранчі. А далі стояло ще кілька дзиґликів, зроблених із трьох кілків і дощечки так, що один кілок виступав угору, підтримуючи поперечку, — вона, на крайній випадок, могла правити за спинку, якщо на дзиґлик сідала людина невибаглива, але сибарит сказав би, що то знаряддя тортур. Якийсь наче рундук у кутку доповнював це умеблювання, в якому незграбність роботи можна було порівняти хіба що з грубістю матеріалу. Все це освітлювали мерехтливим світлом смерекові скіпки; вставлені в залізні держак, (вони горіли червоним, чадним полум'ям, і дим від нього хвилястими пасмами вився вгору, змішуючись із димовою хмарою від вогнища. Дві-три каструлі, мов щити на бортах триреми 5, — якщо тільки це порівняння не звучить тут надто благородно і героїчно, — висіли на стіні, час від часу спалахуючи кривавими відблисками хисткого світла. Напівпорожній бурдюк лежав на полиці, розпластаний і мертвий, наче обезглавлене тіло. Зі стелі звисав, почеплений на залізний гак, великий довгий кусень сала, викликаючи якесь зловісне враження, бо

серед тих клубів диму, що здіймались од вогню, він набував моторошної подоби вішальника.

Що й казати, ця халупа, хоч як вихваляв її хазяїн, мала доволі похмурий вигляд, і самотньому мандрівцеві, навіть не дуже боязкому, могло б спасти казна-що на думку, й віл уже боявся б, як би серед повсякденних страв, що їх готують у харчівні, не попався пиріг з людським м'ясом — рештками когось із таких самотніх мандрівців; але людей у трупі було багато, й ніякі жахи не могли налякати цих хоробрих лицедіїв, що звикли в своєму мандрівному житті до найнезвичайніших жител.

Коли актори ввійшли, на одній лаві скраю спала дівчинка років восьми чи дев'яти — принаймні їй ніхто б не дав більше, така була худа та мала. Вона сиділа, притулившись плечима до спинки лави й похиливши на груди голову, тай що довгі пасма розпатланого волосся, спадаючи, затуляли її лице. Жили на тоненькій шиї, схожій на шию обскубаного птаха, випнулися, мовби напружилися, ледве утримуючи ту патлату голову. Руки з розкритими долонями безсило звисали по боках, а ноги, не дістаючи до землі, застигли, схрещені над долівкою. Від холоду, вітру, сонця й негоди ці тоненькі, наче веретенця, ноги набули цеглистого кольору. Безліч подряпин на них — і загоєних, і свіжих — свідчили, що дівчинці часто доводиться продиратися крізь чагарі та хаші. На ступнях, маленьких і від природи зграбних, були черевички з сірої куряви — певно, єдине взуття, яке вона в своєму житті носила.

А вбрання її складалося з двох речей: сорочки з такої цупкої матерії, що не годиться навіть на вітрила для кораблів, і жовтої сільської спідниці, пошитої колись із найменш витертого клаптя матиного бумазейного плаття. Вишита різноколірною вовною пташка, якою звичайно прикрашають такі плаття, перелетіла й на спідницю для малої, видно" тому, що шерстяні нитки скріплювали матерію, яка вже розлазилась. Але тут ця пташка справляла досить дивне враження, бо її дзьоб був коло пояса дівчинки, а лапи біля подолу, й уся вона, зібгана та спотворена складками, набувала чудернацьких обрисів, скидаючись на крилатих химер бестіаріїв б або прадавніх візантійських мозаїк.

Ізабелла, Серафіна й Субретка сіли біля дівчинки, насилу зрівнявшись усі разом з вагою Дуенї, що вместилися на протилежному кінці лави. Чоловіки посідали на інших лавках, на певній відстані від барона, показуючи цим свою повагу до нього.

У вогонь підкинули трохи хмизу, полум'я спалахнуло яскравіше, затріщали гілки, вигинаючись у вогні, й мандрівці трохи повеселіли, бо вони таки стомилися в дорозі, а до того ж відчували, хоч і не усвідомлювали цього, вплив малярії, що лютувала по тих селах, оточених стоячими водами.

Чиригирі чемно підійшов до гостей і сказав з усією люб'язністю, на яку тільки спромігся при своїй відразливій міні:

— Що звелите подати вам, ясновельможне панство? У моєму домі є все, що може припасти до смаку дворянам. От шкода, що ви не приїхали хоча б учора! Я приготував кабанячу голову з фісташками, так нашпиговану приправами, таку ніжну, духмяну і смачну, що від неї, на жаль, не лишилося навіть крихітки, якою можна було б закласти

дірку в зубі!

— Це й справді вельми прикро,— мовив Педант, уявляючи собі, іщо то за смаковита їжа була, й жадно облизуючи свої обвислі губи.— Кабаняча голова з фісташками — це моя пайулюбленіша страва, я б з радістю об'ївся нею.

— А що б ви сказали про пиріг з дичиною, який сьогодні вранці проїжджі панове тут безжально знищили до останньої крихти?

— Я б сказав, пане Чиригирі, що він був пречудовий, і похвалив би, як годиться, незрівнянну майстерність кухаря. Але навіщо так жорстоко мучити наш апетит оманними стравами, які зараз хтось інший запиває, бо ж ви не пошкодували чорного перцю, паприки, мускатного горіха й усіх інших приправ, після яких страшенно хочеться пити! Покійні страви не викликають ніякісінького сумніву щодо свого смаку, але не можуть підкріпити нас, тож лучче скажіть, що ви маєте зараз, бо минулий час у доборі страв викликає тільки досаду, голодному шлункові подобається дійспий спосіб у теперішньому часі. До дідька минуле! Там тільки відчай і піст, а майбутнє принаймні тішить шлунок райдужними мріями. Тож пожалійте нас, бідолах, голодних і стомлених, як мисливські пси, й не розказуйте більше про вчорашні лагомини.

— Маєте слухність, 1 добродію,— погодився Чиригирі,— спогадами ситий не будеш. А проте я не можу не висловити жалю, що так нерозважливо витратив свої запаси. Ще вчора моя комора була переповнена, а годин зо дві тому, не більше, я мав необачність одіслати в замок останні шість горщечків паштету з качиної печінки; а який то пресмачний був паштет — воістину страва для королівського столу!

— О! Яке весілля в Кані чи у Гамаша 7 можна б справити, коли б були всі ті страви, яких у вас вже немає, бо їх поїли ваші щасливіші гості! Одначе досить уже нас мучити, прекрасно розповівши про те, чого у вас немає, скажіть нарешті без зайвого красномовства, що у вас є.

— Це правда. У мене є капустана юшка, шинка і сушена тріска,— відповів корчмар з удаваною ніяковістю, мов добра господиня, заскочена тий, що чоловік несподівано привів на обід трьох чи чотирьох своїх друзів.

— Ну то давайте нам тріску, шинку та юшку! — хором вигукнули голодні актори.

— Але яка то юшка! — знову самовпевнено сказав Чиригирі трубним голосом.— Грінки я смажив на найчистішому гусячому жирі, капусту тушкував на салі, білішому, ніж сніг на Маладетті⁸,— в самому Мілані не приготують краще, не юшка, а амброзія, їжа богів!

— У мене вже слина котиться. Давайте ж мерщій усе, а то я пропаду з голоду,— мовив Тиран, мовби людожер, який почув запах м'яса.

— Сагарига, накривай хутенько стіл у світлиці,— гукнув Чиригирі служникові, певно, уявному, бо той не подав ніяких ознак життя, незважаючи на вимогливий тон хазяїна.

— Щодо шинки, то, сподіваюсь, панове будуть задоволені, вона не поступиться перед найкращими окостами з Ба-йонни і Ла-Манчі⁹ — її зварено з кам'яною сіллю, м'ясо ніжне, з біло-рожевими прожилками жиру — смачнішого не знайдете в усьому

світі.

— Ми віримо вашим словам, як євангельській заповіді,— у відчаї сказав Педант.— Але ж подавайте нарешті цю свою чудо-шинку, бо інакше тут дійде до людоежерства, як буває на каравелах та галіонах, що зазнають катастрофи. Ми Ж Н\$ провинилися, як добродій Тантал, щоб нас карати показом недосяжних страв!

— Щира правда, щира правда,— спокійнісінько відповів Чиригірі.— Гей ви, слуги, кухарчуки! Ворушіться проворніше, поспішайте! Благородні мандрівці зголодніли і не хочуть ждати.

Слуги й кухарчуки не відгукнулись, так само, як перед тим Сагарига — їх, скидалося, просто не було. Єдиною служницею в заїзді була висока, худа, розпатлана дівка — Міо-нетта, але уявна челядь, яку весь час гукав Чиригірі, на його думку, оживляла заїзд, надавала йому поважності і виправдувала високу плату за їжу та нічліг. Хазяїн "Голубого сонця" так звик називати на ім'я своїх вигаданих слуг, що сам повірив у їхнє існування й мало не дивувався, чому вони не вимагають платні, хоч, зрештою, був вдячний їм за цю скромність.

У сусідній кімнаті глухо побрязкував посуд, з чого можна було зрозуміти, що стіл іще не накрито, і хазяїн, аби виграти час, почав вихвалити тріску, а це була досить убога тема, котра потребувала неабиякого красномовства. На щастя, Чиригірі вмів засмачувати пісні страви приправами з власних слів.

— Ви, ласкаві гості, либонь, думаєте, що тріска — то їжа груба, і в цьому ви не помиляєтесь. Але ж тріска буває різна. Мою тріску ловив найхоробріший моряк Гасконської затоки біля самісіньких мілин Ньюфаундленда. Це найкраща тріска — біла, дуже добра і зовсім не тверда, а якщо підсмажити на оливковому маслі, то ні лосось, ні тунець, ані меч-риба з нею не зрівняються. Наш святий отець, папа римський — хай він дарує нам гріхи наші! — тільки її і споживає в піст; а ще по п'ятницях та суботах їсть, і в інші дні, коли йому набридають смажені качки. П'єр Леторба, який привозить цю рибу мені, доставляє її і його святості. Тріска святого отця — це, хай йому чорт, неабиящо, цього не можна нехтувати, і ви, ясновельможні, не погордуєте нею, як і личить добрим католикам.

— Серед нас немає протестантів,— відказав Педант,— і ми з радістю попоїмо папської тріски, тільки ж нехай ця дивовижна риба, сто чортів їй у пельку, зробить ласку і стрибне зі сковороди в наші тарілки, бо ми вже от-от розвіємось, як дим, мов ті ларви чи лемури 10 на світанку, коли заспівають треті півні.

— Де ж таке видано — їсти печеню перед супом, у кулінарному ділі це все одно, що поставити плуга перед биками,— з величезною зневагою мовив дядечко Чиригірі.— Вельможні панове надто добре виховані, аби дозволити собі таке безглуздя. Потерпіть, юшка ще має трохи покипіти.

— Клянусь рогами диявола і папським пупом,— заревів Тиран,— мені досить було б якоїсь лакедемонської 11 затірки, аби тільки її дали зараз же!

Барон де Сігоньяк мовчав, не виказуючи ніякого нетерпіння,— він же їв напередодні! За довгий час бідувань у своєму замку голоду він виробив у собі

пустельницьку помірність, його шлунок не звик до частої їди. Ізабелла та Серафіна теж не ремствували, бо ж ненажерність не до лиця молодим жінкам,— вони, гейби метелики, мають жититися росою та пилком квітів. Матамор, який дуже не хотів поправитися, був, здавалось, у захваті, що застебнув пряжку, навіть не дуже натягуючи, на одну дірочку далі. Леандр позіхав, показуючи білі зуби. Дуенья задрімала, нахиливши голову так, що під її підборіддям випиналися валиками три складки в'ялої шкіри.

Дівчинка, що спала на другому кінці лави, прокинулась і випросталась. Потім відкинула коси, відкривши своє лице, таке засмагле, що пасмо чорного волосся на лобі було майже непомітне. Але з-під тої засмаги проступала воскова блідість — глибока матова блідість. Гострі вилиці випинали над безкровними щоками. Синюваті обвітрені губи скривилися в хворобливій усмішці, відтуляючи перламутрово-білі зуби, шкіра на тих посіверілих губах лущилась.

Усе життя цієї істоти немовби зосередилося в очах. Вони видавалися величезними на худому обличчі, а чорнота, що широким ореолом розлилася довкола, підкреслювала якийсь незвичайний, гарячковий блиск їх. На ясних, майже голубих білках поміж довгими пухнастими віями чітко вирізнялися темпі зіниці. Вступившись у прикраси Ізабелли та Серафіни, ці незвичайні очі спалахнули дитячим захопленням і хижою жадобою. Маленька дикунка, ясна річ, не підозрювала, яка невисока ціна тим коштовностям. Сяйво позумента з су-хозлотиці, мінливе поблискування намиста з підроблених венеційських перлів засліпили і причарували її. Певно, за все своє життя мала ще не бачила такої розкоші. Ніздрі її роздувалися, щоки ледь порожевili, а бліді губи кривилися в злостивій посмішці, яку час від часу переривало дрібне, сухе, гарячкове цокотіння зубів.

На щастя, ніхто з прибульців не глянув на цю жалюгідну купку лахміття, яка тремтіла від нервового збудження, бо дикий і зловісний вираз, що застиг у рисах блілого обличчя, міг би не на жарт налякати їх.

Не маючи сили перебороти свою цікавість, дитина простягнула темну, тонку й холодну руку, схожу на лапу мавпи, і, доторкнувшись до плаття Ізабелли, з неприхованим задоволенням і якимось любострасним тремтінням помацала пальцями матерію. Пом'ятий, витертий по всіх складках оксамит видався їй новим-новісіньким, найбагатшим, най-м'якшим у світі.

Дотик був зовсім легеньким, але Ізабелла обернулась і, побачивши жест малої, по-материнському всміхнулася до неї. А дівчинка, тільки-но відчула на собі погляд, миттєво надала своєму обличчю тупого виразу недоумкуватої простачки, показавши таку природну вправність у володінні мімікою, яка зробила б честь досвідченій актрисі; а тоді сказала жалісним голосом, з місцевою вимовою:

— Наче покров богоматері на олтарі!

Потім, опустивши вії, чорна бахрома яких сягала мало не до щік, вона відкинулась на спинку лави, склала руки, схрестивши великі пальці, і вдала, буцімто заснула, зморена втомою.

Прийшла висока, непривітна Міонетта, сказала, що вечеря готова, і всі подалися в сусідню кімнату.

Актори віддали найвищу шану стравам добродія Чиригирі і, хоча й не знайшли серед них обіцяних делікатесів, усе-таки вгамували голод, а головне — спрагу, раз у раз прикладаючись до бурдюка, що під кінець геть зморщився, наче козиця, з якої зовсім вийшло повітря.

Всі вже збиралися встати з-за столу, коли це надворі загавкали собаки, почувся кінський тупіт. А за мить пролунали три нетерплячі і владні удари в двері, сповістивши, що прибув гість, який не зник довго чекати. Міонетта кинулась до дверей, відсунула засув, і на порозі став якийсь дворянин, оточений собаками; ті, мало не збивши з ніг служницю, враз розбіглися по всіх кутках, гасали, шукаючи об'їдків, вилизували вже прибрані зі столу тарілки, за якусь мить виконавши роботу кількох посудниць.

Прибулець, не розбираючись, де грішне, а де праведне, шмагонув раз-другий канчуком своїх псів і зразу, мов якими чарами, вгамував той шарварок; собаки поховалися під лавками, полягали, захекані, висунувши язика, поклавши голови на лапи або скрутившись клубком; а дворянин, гучно дзенькаючи острогами, з певністю людини, яка скрізь і всюди відчуває себе вдома, ступив до кімнати, де вечеряли актори. Чиригирі, тримаючи берет у руці, йшов слідом, улесливий і несміливий, хоча він був і не з полохливих.

Стоячи на порозі, гість легенько доторкнувся до крисів капелюха й окинув спокійним поглядом акторів, які мовчки відповіли їй його привітання.

То був чоловік років тридцяти — тридцяти п'яти; біляве волосся пишними кучерями облямовувало його веселе обличчя, що аж пашіло од вітру та швидкої їзди. Ясно-голубі випуклі очі блищали, ніс на кінці був наче розрізаний і трошки задирався вгору. Рудуваті вусики, напонаджені і закручені, вигиналися, наче дві коми, над гострою коротенькою борідкою, схожою на листок артишока. Між вусами та борідкою червонів усміхнений рот з досить товстою, прорізаною поперечними заглибниками, сластолюбною нижньою губою і помітно тоншою верхньою, яка пом'якшувала їм враження сластолюбства. Підборіддя різко випиналося, й борідка на ньому пучком стирчала вперед. Прибулець з'яв капелюха, кинув на дзиглик, і тоді стало видно його лоб, гладкий та білий, зовсім не засмаглий, бо криси капелюха захищали його від сонячного проміння; видно було, що до того, як перебратися в село, цей дворянин мав дуже ніжний колір обличчя і, певно, вів придворне життя. Загалом обличчя його було досить приємне — воно сяяло безтурботною веселістю, яка доречно пом'якшувала пихатість вельможі.

Елегантний костюм свідчив, що маркіз — такий був титул цього чоловіка, — живучи в глибокій провінції, підтримував зв'язки з найкращими кравцями.

Широкий мереживний комір, відкриваючи шию маркіза, спадав на коротку, оздоблену сріблом, лимонно-жовту суконну куртку, між нею і штаньми біліла тонка сорочка, яка виступала до ліктя і з-під рукавів куртки. Голубі штани, прикрашені спереду стрічками солом'яного кольору, спускалися трохи нижче колін до м'яких

сап'янових чобіт, на яких подзенькували срібні остроги. Голубий плащ, обшитий, як і куртка, сріблом, накинутий на плече й підв'язаний шнурком, доповнював його вбрання; воно було, може, надмірно франтувате як для цієї пори року та місцевості, але тут легко знайти виправдання: маркіз їздив на полювання разом з прекрасною Іолантою, вадля того він так і причепурився — хотів підтримати свою славу франта, бо ж іще недавно ним захоплювались найперші модники на Кур-ля-Рен 12.

— Юшки для моїх гончих, мірку вівса для коня, кусень хліба з шинкою для мене і якихось там недоїдків для доїджачого,— весело гукнув маркіз і сів край столу поруч із Субреткою, яка, побачивши такого блискучого кавалера, зустріла його палким поглядом і чарівною усмішкою.

Чиригирі поставив перед новим гостем олов'яну тарілку та келих; Субретка з грацією Геби¹³ налила його по самі вінця, і маркіз одним духом випив. Перші хвилини минули серед тиші — маркіз присвятив їх угамуванню свого мисливського голоду, найлютішого з усіх різновидів голоду, які тільки є на світі; потім він обвів поглядом круг столу й побачив серед акторів барона де Сігоньяка, якого запам'ятав, коли мисливці зустрілися на дорозі з акторською балагулою.

Барон щось тихо казав Ізабеллі, й дівчина всміхалася до нього тією ледь томливою усмішкою, яку можна назвати ласкою душі,— вона виказує скоріше прихильність, аніж веселість; той, хто хоч трохи знає жінок, розуміє, що може означати ця усмішка, а маркізові такого знання не бракувало. Його вже не дивувало, що барон де Сігоньяк опинився в трупі мандрівних акторів, і зневага, яку спочатку викликав у нього убогий вигляд бідного дворянина, тепер майже розвіялась. Готовність їхати в балагулі Феспіда назустріч Долі, не боячись ні комічних, ні трагічних пригод, аби тільки бути з коханою, видалася йому в цю мить ознакою благородного почуття людини палкої вдачі. Маркіз дав зрозуміти Сігоньякові, що впізнав його і не засуджує; одначе, як істинно світська людина, він не збирався розкривати баронову таємницю й упадав коло Субретки, люб'язно сиплючи їй лестощі та похвали,— почасти щиро, почасти жартома,— на що акторка відповідала вибухами сміху, причому сміялася так, аби видно було її прекрасні зуби.

Щоб продовжити цю вабливу пригоду, маркіз раптом сказав, нібито він пристрасний любитель і неабиякий знавець театру. Побідкався, що в провінції йому бракує цього задоволення, яке живить розум, облагороджує мову, витончує манери та вдосконалює звичаї, і, звертаючись до Тирана — пейно, керівника трупи,— запитав, чи не можуть вони дати кілька своїх вистав у замку де Брюйера, де легко обладнати сцену у великій залі або в оранжереї.

Добродушно всміхаючись у широку жорстку бороду, Таран відповів, що зробити це дуже просто і що його трупа — найкраща з усіх мандрівних труп — до послуг його світлості, геть уся, "від Короля до Субретки",— як сказав він з удаваним простосердям.

— Ну от і прекрасно,— мовив маркіз.— А щодо умов, то тут не буде ніяких ускладнень, ви самі визначите суму: не личить торгуватися з Талією, музою, яку вельми поважає Аполлон ¹⁴ і високо цінять і при дворі, й у місті, і в селі, де живуть

зовсім не такі дикуни, як думають у Парижі.

Сказавши такі слова й багатозначно штовхнувши коліном Субретку, яку це зовсім не збентежило, маркіз встав із-за столу, насунув аж до брів капелюха, махнув на прощання рукою, вийшов і, під дружне гавкання своєї зграї, одразу ж пустився в дорогу — поїхав уперед, щоб підготуватись у замку до зустрічі акторів.

Було вже пізно, а рано-вранці вони мали вирушити, бо замок де Брюйєра містився далеченько від заїзду — добрий кінь легко проскакав би по путівцях ті три-чотири милі, а притомленим бикам, які тягнуть важенну колимагу по піску, на таку дорогу потрібно куди більше часу.

Жінки пішли в комірчину, де їм послали кілька оберемків соломи, а чоловіки zostались у кімнаті і влаштувались* як могли, на лавах та дзигликах.

IV. Розбійники-опудала

Повернімося тепер до дівчинки, яку ми лишили, коли вона спала, сидячи на лаві,— спала сном аяс надто глибоким, щоб він був справжній. Її поведінка викликає у нас небезпідставні підозри, а хижа пожадливість, з якою дикі очі малої дивилися на Ізабеллине перлове намисто, примушує стежити за кожним її вчинком.

Справді, коли двері за акторами зачинилися, дівчина повільно розплющила очі з довгими чорними віями, пильно оглянула кожен кут і, впевнившись, що в кімнаті нікого немає, встала з лави, випрямилась, звичним рухом відкинула назад волосся, рушила до дверей, тихо, мов тінь, відчинила їх. Вийшовши, так само обережно, щоб не зарипіло, щиб не стукнула клямка, зачинила двері, не поспішаючи, наблизилась до огорожі, обійшла її.

І тоді, певна, що її вже не видно з хати, щодуху побігла, перестрибуючи калюжі з застоєю водою та повалепі смереки,— мчала по вересовиську, як біжить лань, тікаючи від зграї хортів. Волосся довгими, мов чорні змії, пасмами метлялось у неї по щоках, часом, спадаючи з лоба, затуляло очі, і дівчина, не зупиняючись, нетерпляче, з досадою відгортала його долонею за вухо; але бистрі ноги її обходила й без допомоги очей — вони добре знали дорогу.

Місце тут, як бачилось у тьмавому світлі місяця, зтягнутого хмарою, мов чорною оксамитовою півмаскою, було пустинне і страшенно похмуре. Кілька смerek з надрізами для збирання живиці, виставивши свої кровоточиві рани, стояли, як привиддя замордованих дерев, край піщаної, білої навіть уночі, дороги. Далі по обидва боки тієї дороги тягнулися темно-фіолетові вересовиська, і над ними пливли в місячному сяйві сиві пасма туману, гейби сунули якісь примари,— на людей забобонних або мало обізнаних з природними явищами тих глухих місць це могло нагнати неабиякого страху.

Мала, певно, звикла до цих примарних видінь, бігла собі, ніби їх і не було. Нарешті вона дісталася до пагорбка, на якому темнів маленький лісок — десятків зс два чи зо три смerek. Швидко й легко, наче вона зовсім і не стомилася, дівчина по досить крутому схилу вибралась на вершину пагорба і зупинилася. Стоячи на узгір'ї, вона пильним поглядом, який, здавалося, пронизував нічну пітьму, окинула кілька разів усе

довкола, нічого не побачила, окрім безмежної пустелі, і, засунувши в рот два пальці, тричі свиснула; одинокий мандрівець, почувши вночі серед лісу такий свист, потай здригається в тривозі, іюча й припускає, що то свистять лякливі лісові сови чи якісь інші сумирні істоти. Коли б не маленькі паузи, з якими свистіла, дівчинка, то можна було б подумати, що це кричить орлан, осоїд чи сова, так досконало вона відтворювала ті крики.

Незабаром купа хвої поблизу неначе заворушилась, вигнулася, струсонулась, мов розбуджений звір, і перед малою повільно випросталася якась темна постать.

— Це ти, Чікіто? — чоловічим* голосом озвалась вона. — Я вже й не ждав тебе, задрімав.

Той, кого розбудила своїм свистом Чікіта, був чоловік років двадцяти п'яти чи тридцяти, середнього зросту, худорлявий, але кріпкий і, здавалося, придатний до будь-якого нечистого діла — міг бути браконьєром, контрабандистом, нелегальним торговцем сіллю!, злодієм чи розбійником; та він і займався цими пристойними роботами по черзі або й усіма разом, залежно від обставин.

Світло місяця, прорвавшись крізь хмари, впало на нього, наче промінь потайного ліхтаря, чітко вирізнивши на темному тлі смerek і обличчя, й вельми своєрідне в своїй колоритності вбрання того чоловіка. На лиці його, мідно-цеглистому, мов у карибського індіанця, поблискували очі хижого птаха і дуже білі зуби з гострими, як у молодого вовка, іклами. Лоб у нього, мов у пораненого, був перев'язаний хусткою, яка стримувала густі кучері непокірного волосся, що пучками стирчало на маківці голови. Стара голуба, але вже вицвіла, оксамитова куртка, оздоблена ґудзиками з монет на дротяних вушках, облягала його груди; на ньому були широкі полотняні штани і плетені мотузяні черевики, зав'язки яких обтягували навхрест його ноги, сухорляві й міцні, мов у оленя. А доповнював це вбрання широкий червоний вовняний пояс, що кілька разів — аж до грудей — обкручував тулуб. Випнутий живіт показував, куди йдуть харчі, а з ними й усі гроші цього бродяги; за спиною у нього стирчала з-під пояса здоровенна валенсійська наваха² — одна з тих видовжених навах, леза яких закріплюються поворотом мідного кільця й бувають прикрашені стількома червоними рисочками, скількох людей ними вбито. Не знаємо, скільки червоних зарубок містила на собі наваха Агостена — так звали цього молодика, з яким Чікіта підтримувала невідомі нам стосунки, — але, глянувши на нього, можна було безпомилково сказати, що їх немало.

— Ну, як там, Чікіто? — спитав Агостен, лагідно гладячи шерехатою долонею дівчинку по голові. — Ти щось бачила в заїзді Чиригирі?

— Туди приїхала балагула, і в ній повно людей. Під повітку занесли п'ять сундуків, видно, важких, бо кожен несло по двоє.

— Гм! — буркнув Агостен. — Інколи подорожні кладуть у багаж каміння, аби в заїзді думали, що вони дуже важні люди, таке буває.

— Але три молоді пані там у платтях, обшитих золотом. А в однієї, найкрасивішої, на шиї — низка великих білих зерен, які блищать при світлі, наче срібні. О, це так

гарно! Просто чудово!

— Перли! Це добре,— мовив бандит крізь зуби,— Аби тільки вони не були підроблені. В Мурано 3 вміють працювати, а на моральну сторону нинішні зальотники зважають мало.

— Любий Агостене,— підлесливо мовила Чікіта,— коли ти переріжеш горло красивій данії, то віддай мені те намисто.

— Авжеж, воно й справді дуже підійшло б тобі, страшенно пасувало б до твоєї розпатланої кучми, й до сорочки, яка годиться хіба що на ганчірки, і до цієї жовтої спідниці.

— Я стільки помагала тобі, вистежувала все для тебе, коли треба було — попереджала, бігала в туман по росі, продиралася крізь колючі хаші, хоч як діставалося босим ногам. І харчі завжди носила тобі у схованки, навіть коли мене мучила лихоманка і я стукотіла зубами, мов на болоті бусол дзьобом.

— Це правда,— відказав розбійник,— ти смілива й віддана, але що ж тут говорити, як у нас іще немає того намиста. Скільки чоловіків ти налічила там?

— О, багацько! Один здоровий і дужий, заріс бородою; один старий; двоє худих; один— схожий на ч лиса, і ще один — наче якийсь пан, хоча й неважно одягнений.

— Шестеро,— замислено озвався Агостен, лічачи на пальцях.— Колись це не злякало б мене! А тепер же я лишився сам, один з усієї ватаги. У них є зброя, Чікіто?

— У того пана є шпага, а у високого, худого — рапіра.

— Пістолетів, аркебузів немає?

— Не бачила,— відповіла Чікіта.— Хіба, може, вони лишили їх у возі. Але ж Чиригірі або Міонетта сказали б мені.

— Ну що ж, ризикнемо — влаштуємо засідку,— мовив Агостен, наважившись.— П'ять сундуків, золоте шитво, намисто з перлів... Я, бувало, працював і заради меншого.

Розбійник і дівчинка зайшли в лісок; діставшись до най-глухішого закутка, жваво почали відкидати каміння та хмиз, аж поки не показалося п'ять чи шість присипаних землею дощок. Агостен підняв їх, відкинув убік і, коли внизу відкрилася чорна яма, заліз по пояс у неї. Що то було — підземелля чи печера, де звичайно знаходять притулок розбійники? Криївка, в якій бандит ховав награбоване добро? Чи, може, могила, де він скидав у одну купу трупи своїх жертв?

Коли б хто заглянув у ту нору, то це останнє припущення видалося б йому найвірогіднішим, але поблизу нікого не було, окрім галок, що дрімали, сидячи на смереках.

Агостен нагнувся, подлубався десь там у ямі, витягнув людську фігуру, тверду, мертотно застиглу, випростався й безцеремонно швиргонув її на край ями. Чікіта, не відчуваючи, здавалося, ніякого страху, схопила покійника за ноги і досить легко — не можна було й припустити, що ця слабенька дівчина має таку силу,— відтягнула його трохи далі. Агостен, продовжуючи свою похмуру роботу, витягнув 8 тої усипальні ще п'ять трупів, і мала поклала їх рядом з першим, посміхаючись, як молодий упир, що готується до бенкету на цвинтарі. Відкрита могила в темній тіні смerek, бандит, що

порушує вічний спокій своїх жертв, дівчинка, яка допомагає в цьому лиховісному ділі,— то була картина, здатна навіяти жах на найхоробрішого з хоробрих.

Бандит узяв одного небіжчика, відніс на край схилу, забив у землю кілок, притулив до нього, поставивши на ноги, труп і прив'язав мотузкою. Стоячи так, покійник був схожий у нічній пітьмі на живу людину.

— Ох, до чого довели мене скрутні часи! — важко зітхнув Агостен.— Замість ватаги одчайдушних забіяк, що володіють ножем і аркебузом, як добірні солдати, мені zostалися тепер тільки солом'яники, одягнені в дрантя, опудала для залякування подорожніх, німі учасники-споглядачі моїх самотніх подвигів! Оце був Матасьєрпес, мужній іспанець, мій вірний друг, славний хлопець, який своєю навахою малював хрести на тілі зайшлих страхопудів, наче пензлем з червоною фарбою; до того ж він був суцільний дворянин,— гордовитий, ніби походив із Юпітерової кульші, завжди подавав дамам руку, пособляючи вийти з карети,— і оббирав городян по-королівському велично. Ось його плащ, високий комір, сомбреро з червоним пером — я благоговійно, мов дорогі реліквії, вкрав ці речі у ката і надів їх на солом'яника, який заступив молодого героя, гідного кращої долі. Бідніш Матасьєрпес! Він так не хотів, щоб його повісили. Ні, не боявся смерті, просто вважав, що як дворянин він має право бути обезглавленим. На лихо, цей благородний лицар не носив у кишені свого родоводу, тож і довелося йому помирати прямовисно — на вірьовці.

Повернувшись до ями, Агостен узяв друге опудало, в синьому береті.

— А оце Іскібайваль, знаменита людина, сміливець, вельми старанний у ділі, хоч інколи міг і перестаратися,— все й усіх трошив та нищив, а це зайве — не треба ж, хай йому чорт, переводити клієнтуру! Але він не був ласий на здобич, завше вдовольнявся своєю пайкою. Золото зневажав, любив тільки кров, славний був чолов'яга! А як мужньо віл тримався перед катом, коли його колесували на площі в Ор-теці! Регул4— і святий Варфоломій не були терплячіші в своїх муках. Це був твій батько, Чікіто, вшануй пам'ять його і помолися за упокій його душі.

Мала перехрестилася, й губи її заворушилися, ніби вона шепотіла слова молитви.

Коли Агостен узяв третє опудало, почувся брязкіт залізаччя. Замість голови у нього був якийсь казанок, нижче, на рваній куртці з буйволової шкіри, тьмаво поблискував металевий нагрудник, на стегнах теж дзенькали щити. Бандит рукавом протер панцир, щоб блищало яскравіше.

— Блиск іретау в темряві часом навіює благодійний жах. Люди думають, що то відпускні солдати. Це був добрий майстер свого діла! На великій дорозі діяв, мов на бойовиську,— спокійно, обдумано, з витримкою. Пістолетний постріл упритул — і його не стало у мене. Яка непоправна втрата! Але я помщуся за його смерть!

Четвертий привид, закутаний у благодійний плащ, теж був вшанований надгробним словом. Він оддав душу на тортурах, не бажаючи із скромності розповісти про свої подвиги і з героїчною стійкістю відмовляючись назвати занадто цікавому правосуддю імена своїх соратників.

П'ятому, що виступав як Флорізелі із Бордо, Агостен не проспівав жалобної пісні,

висловив тільки співчуття, змішане з надією. Флорізелю, найспритнішому в провінції майстрові грабунків та кишенькових краж, пощастило більше, ніж іншим: він не гойдався на шибениці, його не обмивали дощі і не клювало гайвороння. Він подорожував державним коштом на королівських галерах по морях і океанах. Флорізелю був дрібний злодій серед головорізів, лис у вовчій зграї, але він мав талант і, пройшовши науку на каторзі, міг стати важною птицею; досконалість дається не зразу. Агостен з нетерпінням ждав, щоб цей славний чоловік втік із каторги й повернувся до нього.

Шостого солом'яника — він був невисокий, кремезний, у довгому полотняному балахоні, підперезаному широким шкіряним поясом, у крилатому капелюсі — Агостен поставив попереду інших, наче командира.

— Це почесне місце належить тобі, — сказав він, — патріархові великої дороги, Несторові злодійського братства, Уліссові⁵ ломиків та відмичок; ти заслужив його, о великий Лавідалоте, мій навчителю і проводирю. Це ти прийняв мене в лоно благородного лицарства щасливої зірки і з нікчемного школяра, яким я був, виплекав умілого бандита; ти навчив мене злодійської мови, показав двадцять різних способів, щоб змінювати свою подобу, як міняв її в скрутні хвилини достопам'ятний Протей⁶; ти передав мені вміння влучати за тридцять кроків ножом у сучок на дошці, кулею з пістолета знімати нагар із свічки, проникати, немов легенький вітерець, крізь замкові щілини, ходити, мов у шаи-ці-невидимці, по чужих оселях, знаходити — без ніякої чарівної палички! — найпотаємніші схованки. Які великі істини відкрив передо мною ти, мудрий учителю! Якими красномовними доказами ти переконав мене, що роботу придумано для дурнів! І чому тобі за примхою долі-мачухи випало сконати голодною смертю в печері, виходи з якої стерегли солдати, пантрували, не наважуючись туди проникнути, бо ж і найхоробрішому з них не хотілось опинитися перед левом, який, навіть умираючи, міг іще кігтями чи зубами порішити з півдюжини тих вояків! А тепер ти, чийм наступником я, недостойний, зробився, покомандуй цією химерною і смішною ватагою, цими опудалами, привидами сміливців, яких ми втратили і які, хоча й покійні, ще можуть, наче мертвий Сід⁷, виконати свій обов'язок сміливців. Ваших тіней, славні лицарі, вистачить, щоб обібрати цих телепнів.

Закінчивши роботу, бандит вийшов на дорогу побачити, яке враження справляє його ватага. Вигляд у солом'яних розбійників був доволі страшний і лютий, кожен міг обманутися, побачивши їх у нічній темряві чи в досвітніх сутінках — у цей непевний час, коли навіть старі верби з обрубаним гіллям стають схожі на людей, які погрожують кулаками або розмахують тесаками.

— Агостене, — сказала Чікіта, — ти ж забув дати їм зброю!

— І правда, — відповів бандит. — Як це я не подумав? Навіть великі генії бувають неуважні. Але це можна ви-поавити.

До стор. 15

До стор. 67

І він всунув опудалам у нерухомі руки старі стволи рушниць, іржаві шпаги, а комусь

приставив до плеча звичайний кийок — бачилося, що розбійник цілиться. З таким спорядженням ватага на схилі й справді видавалася досить грізною.

— Від села до корчми, де можна пообідати, дорога неблизька, так що вирушать вони рано-вранці, десь, мабуть, о третій годині, і проїжджатимуть біля засади, коли тільки на світ благословлятиметься, а це найсприятливіша пора, бо нашим героям не потрібні ані ясне світло, ні темна темінь. Вдень їх буде видно занадто добре, а вночі — занадто кепсько. Поки чекатимем — давай-но трохи поспимо. Немазані колеса балагули так скриплять, що й вовки з переляку тікатимуть,— той скрип чути здалеку, він розбудить нас. Ми ж спимо, наче коти, тільки одним оком, тож миттю будемо на ногах.

І Агостен улігся на купі вересу. Чікіта примостилася біля нього, щоб укритися краєм валенсійської сара de muestra 8, яка правила Агостенові за ковдру, і хоч трошки нагрітись, бо все її маленьке тіло тряслось, мов у лихоманці. Незабаром дівчинці стало тепло, зуби перестали цокотіти, й вона полинула в країну снів. Треба сказати, що в її дитячих снах не пурхали гарненькі рожеві херувимчики з білими крильцями, не мекали кучеряві білі баранці, прикрашені шовковими стрічками, не здіймалися цукеркові палаци з пірниковими колонами. Ні, Чікіті снилася відрубана Ізабел-лина голова, яка тримала в зубах перлове намисто й безладно стрибала то туди, то сюди, намагаючись відскочити, щоб його не схопили простягнуті руки дитини. Цей сон так розхвилював Чікіту, вона так здригалася, що Агостен, урвавши на мить хропіння, пробурмотів:

— Якщо ти не вгамуєшся, то я носакom штурхону тебе вниз, у самісіньке болото, дригатимешся там разом із жабами.

Чікіта знала, що Агостен слів на вітер не кидає,— принишкла її більше не ворушилася. Невдовзі довкола стало чути тільки їхнє рівне дихання, яке виказувало, що в цій похмурій глушині є якісь живі істоти.

Розбійник і його маленька спільниця ще призволялися посеред ланд із чорного келиха сну, коли в заїзді "Голубе сонце" погонич, стукаючи палицею об землю, сповістив акторів, що пора вже вирушати.

Всі повсідалися. як могли, на сундуках, що безладно повиставляли свої гострі ребра; Тиран примостився, наче Поліфем на гребені гори, але це не завадило йому невдовзі гучно захропіти; жінки позалазили всередину під брезен-

З 6—260

65

товий навіс, де були згорнуті полотна декорацій, і скоцюрбилися там, як на порівняно м'якому матраці. Колеса страшенно рипіли — голосили, нявчали, гарчали, хрипіли,— а проте незабаром актори заснули важким сном, повним безладних, кошмарних видив, у яких скрипіння воза сприймалося то наче ревіння диких звірів, а то як крик дітей під ножом нелюда-вбивці.

Сігоньяк ішов поряд з возом. Збуджений новизною пригоди й метушнею мандрівного життя, такого несхожого на життя в монастирській тиші його замку, він думав про чарівну Ізабеллу, яка і вродою своєю, і скромністю скидалася скоріше на

шляхетну панну, аніж на мандрівну актрису. Мріючи про те, аби якось сподобатись дівчині, барон і не підозрював, що це вже сталося, що він торкнувся найчутливіших струн її душі й ніжна істота на перше ж прохання ладна віддати йому серце. Несміливому юнакові уявлялося безліч незвичайних і страшних нригод, самовідданих вчинків на взірець тих, що змальовуються в лицарських романах, подвигів, котрі привели б до сміливого освідчення, від самої думки про яке йому стискало в горлі; а тим часом це освідчення, на яке він ніяк не міг наважитись, уже відбулося — замість молодого чоловіка виразисто промовляли його вогняні очі, тремтіння голосу, ледь стримувані зітхання, незграбна люб'язність, якою він оточував Ізабеллу, неуважні відповіді на запитання інших акторів. Він не сказав жодного слова про своє кохання, а проте молода жінка безпомилково відчувала його.

Починало сіріти. Понад краєм рівнини протягнулася вузька смуга блілого світла, в якій навіть здалеку чітко було видно, темні обриси тремтливого вересу і навіть гострі кінчики трави. Подекуди блищали, мов куски розбитого дзеркала, калюжки води. Прокидалися якісь майже нечутні звуки, десь далеко в тихе небо здіймалися димки — серед пустинної глушини знову починали працювати люди. На ясній смузі, яка набула вже рожевого відтінку, показалася чудернацька постать, схожа здалеку на циркуль у руках невидимого землеміра, який вимірював ланди. То пастух, ставши на дйби, йшов, ступаючи, мов павук-косар, неначе міряючи вересовища та болота.

Для Сігоньяка видовисько ланд було не нове, воно не привертало його уваги; але, навіть поринувши у свої роздуми, барон занепокоївся, коли помітив спереду маленьку блискучу цятку, яка мерехтіла в густій іще тіні смerek, там, де ми лишили Агостена і Чікіту. Що б то могло бути? Не світлячок, бо пора, коли любов запалює комах і вони світяться фосфоричним блиском, минула кілька місяців тому. Може, то дивився в темряві одноокий нічний птах? Адже там блищала тільки одна цятка. Ні, це припущення не задовольняло Сігоньяка — він подумав, що так може блимати запалений гнотик аркебуза.

Тим часом віз їхав собі далі, і, коли вони були вже недалеко від смерекового лісочка, Сігоньякові здалося, що на схилі пагорба стоять якісь чудернацькі постаті, ще невиразні в перших променях світанку; він хотів уже будити акторів, але ж постаті були зовсім нерухомі, й барон подумав, що то пні, навіть посміявся сам із себе й нікого не розбудив.

Віз проїхав іще трохи. Блискуча цятка, з якої Сігоньяк не спускав погляду, зрушила з місця. Довгий струмінь вогню перетнув хмарку сизуватого диму, лунко гримнув постріл, і куля вдарилась об ярмо над биками; ті рвонули вбік, тягнучи за собою воза, та, на щастя, купа піску затримала його край канави.

Від пострілу й рвучкого сіпання вся трупа враз прокинулась; молоді жінки злякано заверещали. Стара Дуенья мовчала, тільки про всяк випадок переховала своїх кілька золотих дублонів — з пояса переклала у черевик. Актори силкувалися вилізти з халабуди, а перед возом раптом став Агостен і, намотавши на руку свій валенсійський плащ, затиснувши в кулаці наваху, голосно закричав:

— Гаманець або життя! Не опиратися! Найменша непокора — і моя ватага постріляє вас!

Поки розбійник ставив свої звичайні для великої дороги умови, барон, благородне серце якого не могло стерпіти нахабства такого негідника, спокійно витяг із піхов шпагу і, виставивши її вперед, кинувся на бандита. Агостен плащем відбивав удари, чекаючи слушної нагоди, щоб метнути в противника свою навагу; ось він, різко махнувши рукою, пошпурив ніж, цілячи в живіт Сігоньякові. На щастя, барон був зовсім не товстий, він трошки відхилився, смертоносний клинок пролетів мимо й упав на кілька кроків далі. Агостен зблід — він лишився без зброї, добре знаючи, що загін солом'яників не допоможе йому. А проте задля страху розбійник закричав:

— Гей, ви тамі Вогонь!

Актори, боячись; що зараз гримне залп, хутенько відступили і сховалися за колимагою, де жінки верещали, як сойки, коли б хто скуб їх живими. Та й Сігоньяк, хоч і хоробрий, а пригнув голову.

Чікіта з-за куща, відхиливши гілки, стежила за всім цим; побачивши, в якому небезпечному становищі опинився її друг, дівчинка спритно, наче вуж, виповзла на піщану дорогу, непомітно підняла ніж і, скочивши на ноги, оддала його бандитові. Обличчя її в цю мить сяло несказанною дикою гордістю, чорні очі метали блискавки, ніздрі тріпотіли, мов крила яструба, розтулені губи відкривали два ряди блискучих білих зубів, вищирених, як у загнаного хижого звіра. Все ество її палало нестримною злобою і ненавистю.

Агостен замахнувся, аби знову кинути навагу, й цілком можливо, що пригоди барона де Сігоньяка, тільки-но почавшись, на тому й закінчилися б, якби чийсь залізні пальці не схопили саме вчасно бандита за руку. Ті пальці стискалися мов лещата, в яких закручують гвинт, роздавлювали м'язи, м'яли кістки, так що на руці грабіжника надувалися вени, а під нігтями виступала кров. Агостен відчайдушно сіпався, намагаючись вирватися; айн не міг повернутись, бо Сігоньяк штрикнув би його в спину, й тому відбивався лівою рукою, а сам уже відчував, що права, стиснута в страшних лещатах, от-от відірветься разом із сухожиллями від плеча. Біль став нестерпний, занімілі пальці розтулились і випустили зброю.

Сігоньяка виручив Тиран — підступивши ззаду, він перешкодив Агостенові. Раптом актор закричав:

— Сто чортів! Мене, певно, вкусила гадюка, гострі зуби впилися в ногу!

То Чікіта, наче собака, вкусила здорованя за литку, щоб примусити його обернутись. Але Тиран, не розтискуючи пальців, струсонув дівчисько так, що воно відкотилося кроків на десять по дорозі. Матамор, згинаючи довгі, членисті, мов у коника, ноги, нахилився, узяв ножа, склав його і засунув собі в кишеню.

Поки все це діялося, сонце поволі вириналило з-за обрію, частина його рожевувато-золотого круга вже показалася над лінією ланд, і опудала при ясному світлі більше й більше втрачали людську подобу.

— Он воно що! — мовив Педант, — Здається, аркебузи цих вояків не стріляли тому,

що ній була надто волога. А самі вони, видать, не вельми великі сміливці,— стоять, наче античні терми⁹, байдуже, що ватажок попав у біду.

— У них є на те поважні причини,— озвався Матамор, вибираючись угору по схилу.— Це вояки з соломи, одягнені в лахміття, озброєні залізччям та палицями, розбійники-опудала, які чудово відганяли б птахів од вишняків та виноградників.

Шість штурханів ногою — і всі ті чуперадла скотилися на дорогу, витягнулись у куряві, кумедні й жалюгідні, схожі на ляльки, якими ніхто вже не керує. Розпластані на землі, вони лежали, мов смішна й похмура подoba трупів на полі бою.

— Можете вийти, шановні добродійки,— звернувся барон до актрис.— Боятися більше нічого, небезпека була вигадана.

Люди настільки боягузливі, а страх має такі великі очі, що Агостенові звичайно вдавалася його витівка. Але на цей раз вона провалилась, і засмучений розбійник похнюпив голову. Рядом з ним стояла Чікіта, розгублена, дика й люта, немов нічний птах, якого зненацька застав день. Бандит боявся, що подорожні, маючи більшу силу, розправляться з ним або ж передадуть його до рук правосуддя; але витівка з опудалами забавила акторів, і всі вони щиро сміялися. А сміх за своєю природою далекий від жорстокості, сміх відрізняє людину від тварини, він, як твердить Гомер, є набутком безсмертних і щасливих богів, які досхочу сміються на своєму Олімпі, коротаючи дозвілля вічності.

І ось Тиран, людина по натурі добродушна, розтис пальці, не випускаючи, однак, бандита, й мовив гучним трагічним басом, яким іноді говорив і в повсякденному житті:

— Ти, негіднику, налякав наших дам, і за це тебе слід було б без зайвих розмов повісити; але якщо вони простять тобі — а таке, думаю, може бути, бо це добрі душі,— то й я не поведу тебе до судді. Лаври донощика не приваблюють мене, я не збираюся постачати здобич для шибениці. Та й витівка твоя забавна і дотепна — непогано придумав, як витягувати гроші у боягузливих обивателів. Будучи актором, я розуміюся на всяких хитромудрих видумках і ціню твою кмітливість, а вона викликає у мене милосердя. Я б не сказав, що ти просто вульгарний і запеклий злодій, тож було б шкода обірвати твою блискучу кар'єру.

— На жаль, я не можу вибрати нічого іншого,— зітхнув Агостен,— і заслуговую на більше співчуття, ніж ви думаєте. Я zostався сам-один з усієї моєї трупи, котра ще недавно була складена так само добре, як і ваша. Кат одібрав у мене акторів, що виконували і перші, й другі, і треті ролі, тепер мені треба самому грати свою п'єсу на сцені великої дороги — говорити на різні голоси, виставляти опудала, щоб усі думали, буцімто зо мною ціла банда. Ох, сумна моя доля! До того ж по моїй дорозі, вважаєш, ніхто не їздить і не ходить — вона нізвідки й нікуди не веде, та ще й зажила собі лихої слави клятими вибоїнами, по ній трудно і пішки йти, і їхати верхи чи в кареті; а купити кращу немає грошей. На кожній дорозі, по якій хоч трохи ходять та їздять, є своя ватага. Це тільки гультяї, певні, що треба працювати, уявляють, буцімто шлях злодія всипано квітами — ба ні, то терниста путь. Мені б хотілося бути чесним, але як ти заявишся до міської брами з такою грубою пикою і в такому дранті! Собаки схопили б

мене за ноги, а вартіві за комір, аби тільки він був. Ось і зараз провалилось діло, яке я так ловко придумав, так добре все нарихтував — після нього я міг би місяців зо два жити, а бідолашний Чікіті купив би новий капор. Не везе мені, ой не везе, під такою нещасливою зорею народився. Вчора замість обіду я тільки тугіше затягнув пояс. Сьогодні ви своєю недоречною хоробрістю вирвали у мене кусок хліба з рота; тепер я вже не пограбую вас, то дайте мені хоч милостиню.

— І то правда,— відказав Тиран.— Ми перешкодили тобі займатися своїм ділом, тож маємо покрити збитки. Візьми ось два пістолі, випий за наше здоров'я.

Ізабелла дістала з воза чималий кусок матерії, віддала його Чікіті.

— О, краще подаруйте мені намисто з білих зерен,— мовила дівчинка, і очі її палали жадністю.

Актриса зняла своє намисто й наділа його на шию малій злодійці. Приголомшена, не тямлячи себе від радості, Чікіта мовчки перебирала смуглими пальчиками білі зернинки і, нахилившись, старалась роздивитися намисто на своїх худеньких грудях; раптом вона рвучко підвела голову, відкинула назад волосся і, дивлячись огнистим поглядом на Ізабеллу, сказала якимось незвичайним, глибоким голосом:

— Ви — добрі, я ніколи не вб'ю вас!

А тоді перестрибнула канаву, вибігла на пагорок і сіла там, розглядаючи багатий подарунок.

Агостен же, вдячно вклонившись, зібрав свої пошарпані опудала, відніс назад у смерековий лісок і знову поховав там до ліпшої нагоди. Погонич, який після пострілу з аркебуза хоробро дременув, куди очі бачать, покинувши мандрівців — хай викручуються, як знають,— уже повернувся, актори повсідалися, й балагула важко рушила далі.

Дуенья нишком дістала з черевика свої дублони й засунула їх назад у кишеньку на поясі.

— Ви були як справжній герой роману,— озвалась Ізабелла до Сігоньяка.— Під вашим захистом можна подорожувати, нічого не боячись. Як сміливо кинулися ви на того розбійника, хоча й були певні, що з ним ціла ватага озброєних до зубів бандитів!

— Яка тут небезпека, просто безглуздий вибрик,— скромно відповів барон.— Щоб захистити вас, я порубав би від черепа аж до пояса найстрашніших велетнів і розігнав би дику орду, в диму і в полум'ї повбивав би орків 10 та дра-

конів, пройшов би через зачаровані ліси, спустився б, як Енейп, у самісіньке пекло навіть без золотої гілки. Під променистим поглядом ваших прегарних очей мені все легко, бо ваша присутність, навіть сама думка про вас надає мені надлюдської сили.

Дуже можливо, що в цьому красномовстві було дещо, як сказав би Лонгін 12, по-азіатському перебільшене, але барон говорив щиро. У Ізабелли ні на мить не виникло й краплинки сумніву, що задля неї Сігоньяк здійснив би всі ті подвиги, гідні Амадіса Гальського, Еспландіона і Флорімара Гир-канського 13. І вона мала слухність; пишні слова баронові підказувало найщиріше почуття — палка любов, яка розгорялася в ньому з кожною годиною дужче й дужче. А для закоханого навіть найгучніших слів

замало, щоб сказати про своє кохання.

Серафіна, чуючи мову Сігоньяка, мимоволі посміхалася — кожній молодій жінці видаються смішними отакі виявлення почуттів, якщо їх адресовано іншій, хоч ті слова були б найприроднішими в світі, коли б вони стосувалися її самої. Їй раптом спало на думку випробувати силу своєї принадності й відбити барона у подруги, однак цей намір одразу ж і зник. Серафіна не була надто корислива, а проте вважала, що врода — то діамант, якому потрібна золота оправка. Діамант вона мала, лишалося добути ще золоте, але барон був такий бідний, що його б не стало не тільки на золоту оправу, а навіть на простий футляр. І Серафіна, сказавши собі подумки, що романтичні любовні пригоди годяться тільки для наївних простушок, а не для перших героїнь, погасила свій звабливий погляд і знову стала безтурботно-байдужа.

В балагулі запала тиша, і сон уже почав сипати пісок мандрівцям під повіки, коли погонич сказав:

— Ось і замок де Брюйєра!

V. В замку маркіза

Освітлений лагідним ранковим сонцем, замок де Брюйс-ра був особливо гарний. Володіння маркіза розкинулися край ланд на добрій землі — останні білі хвилі піску доходили тільки до його парку. Дуже вирізняючись на тлі убогих околиць, тут усе тішило око достатком, і кожному, хто приходив сюди, могло здатися, що то якийсь острів Макаре 1 в океані горя та спустошення.

Широка, гарно викладена камінням фоса з усіх боків оточувала замок. Поміж берегами поблискувала, відбиваючи довколишню зелень, прозора, чиста вода, в якій не було жодної водорості, — видно, рів той ретельно доглядали. Через фосу був перекинутий міст із цегли і каменю, з поручнями на стовпчиках, достатньо широкий, щоб по ньому проїхали рядом дві карети. Міст вів до кованої залізної решітки, яка була взірцем ковальського мистецтва, неначе створеним руками самого Вулкана 2. Стулки воріт кріпилися на двох чотирикутних, гарно зроблених металевих стовпах, з'єднаних угорі поперечною балкою, над якою виступав вигадливий орнамент — пишний кущ із симетрично розташованими гілками, мережаним листям та квітками. Посеред цього красивого плетива сяяв герб маркіза — продовгуватий щит із золотими кратками на червоному полі, який підтримували з боків дві постаті дикунів. Решітка була оздоблена плавними завитками, схожими на розчерки пера каліграфа на веленовому папері, а на тих завитках стирчали залізні артишоки з гострими листками, щоб який спритний злодій не перестрибнув, бува, її з мосту. Позолочені квіти й інші прикраси пом'якшували строгі форми цієї металевої споруди, призначеної, здавалося, для оборони, й підкреслювали її витончену пишноту. То був майже королівський в'їзд, і коли служник у розкішній лівреї розчинив браму, запряжені бики не наважувалися ступити далі, наче були засліплені тою пишнотою і соромилися своєї незграбності. Погоничеві довелося штрикнути їх гострою палицею, і тільки тоді вони зрушили з місця. Добрі, смирні тварини не знали, що дворяни теж живуть із хліборобства.

Далєбі, через такі ворота мали б в'їжджати тільки роззолочені карети, оббиті

всередині оксамитом, з дверцятами, зашклененими венеційським 3 склом, або з фартухами кордов-ської шкіри; але театр має свої переваги — бал агул а Феспі-да може їхати де завгодно.

Посипана піском алея, така ж завширшки, як і міст, вела до замку, перетинаючи розкішний чи то сад, чи квітник, розпланований за останньою модою. Рівно підрізані кущики буксу обрамляли ділянки, на яких, мов на широкій квітчастій тканині, видніли симетрично розташовані мережки розмаїтої зелені. Ножиці садівника не давали жодному листочкові піднятися вище від усіх інших — природа, хоч як опиралася в своєму буянні, стала тут покірною служницею мистецтва. На кожній ділянці стояла в міфологічно граційній позі статуя богині або німфи, виконана у фламандському стилі на італійський манір. Пісок різних кольорів був тлом для рослинних візерунків, таких чітких та рівних, що й на папері не можна було б намалювати краще.

Посередині саду ця алея стрічалася з другою, такою ж завширшки, й вони перетиналися не під прямим кутом, а виходячи на круглий майданчик з фонтаном: у невеличкому басейні височіла кам'яна гірка, на ній юний Тритон 4, дуючи в мушлю, видував кришталевий струмінь води.

По краях квітника тяглися ряди густо посаджених підрі-запих грабів, уже трохи позолочених осінню. В тих рослинах трудно було впізнати дерева — вмілі руки майстерно перетворили їх на колони з перекриттям угорі, поміж якими відкривалися, тішачи око, далекі краєвиди й затишні куточки довколишньої природи.

Уздовж головної алеї темніли вічнозелені тиси, підрізані, як піраміди, кулі, вази,— вони стояли на певній відстані один від одного, немов челядинці, вишикувані в ряд для зустрічі гостей.

Уся ця розкіш викликала несказанне захоплення у бідних акторів, яким не часто випадало бути в таких осадах. Серафіна, поглядаючи краєм ока на цю пишноту, думала про те, що неодмінно випередить Субретку й доб'ється прихильності маркіза; вона вважала, що перша героїня має цілковите право на цього Алькандра⁵. Бо де ж то видано, щоб покоївка діставала якісь переваги перед господинею? Субретка, впевнена в силі своїх принад — жіноцтво, щоправда, заперечувало їх, але чоловіки визнавали беззастережно,— вже почувала себе мало не хазяйкою тут; і для цього були певні підстави: вона бачила, що маркіз звернув на неї увагу, й розуміла, що тільки її палкий погляд, влучивши прямо в серце вельможі, викликав у нього таке раптове захоплення театром. Ізабеллу не цікавили ніякі честолобні розрахунки; повернувшись до Сігоньяка, який сором'язливо сидів позаду, вона ледь помітно ніжно всміхнулася, намагаючись розвіяти його мимовільний смуток. Дівчина відчувала, що контраст між багатим замком де Брюйєра й убогою оселею де Сігоньяка справив гнітюче враження на барона, якого лихо примусило пристати до комедіантів і ділити з ними всі злигодні їхнього кочового життя; і, скоряючись тонкому жіночому інстинкту, молода актриса своєю ніжністю заспокоювала вражене благородне серце, гідне далеко кращої долі.

Тиран подумки прикидав, скільки пістолів йому зажадати від маркіза, і з кожним обертом коліс збільшував число, додаючи до нього по нулю. Педант Блазіус, облизуючи

сн-леновим 6 язиком губи, пересохлі від невтоленної спраги, ЛїО-бострасно мріяв про бочки, барила та сулії прекрасних вил, які мали бути в пивницях замку. Леандр, поправляючи черепаховим гребінцем трошки пом'яті кучері перуки, з завмиранням серця намагався вгадати, чи є в цьому казковому замку господиня. Важливе питання! В думці він уже дозволяв собі всякі вольності, але бундючний і чванькуватий, хоча й веселий вигляд маркіза трохи стримував їх.

Перебудований за попереднього короля, замок де Брюїє-ра стояв у кінці саду, займаючи місце майже на всю ширину його. Зовні ця будівля нагадувала особняки на Королівській площі в Парижі. Чотириповерховий корпус і дві бокові прибудови, які під прямим кутом прилягали до нього, утворюючи парадний двір,— то був прекрасний, добре продуманий ансамбль, величний і водночас скромний. На тлі червоних цегляних стін з кам'яним муруванням на кожному розі гарно вирізнялися білі, теж кам'яні, лутки вікон. Смуги з такого ж каменю білили й між поверхами. З клинчастих каменів над вікнами весело й привітно всміхалися повнощокі скульптурні ягіночі голівки з кокетливими зачісками. Пузаті точені стовпчики підтримували поруччя балконів. У чистих шибках вікон відбивалося проміння ранкового сонця, і крізь той відблиск неясно видніли розкішні, дорогі завіси.

Щоб порушити одноманітність головного корпусу, архітектор — здібний учень Андруе дю Серсо 7 — поставив посередині його прибудову з ґанком та вхідними дверима, прикрашену більше, ніж решта споруди. Чотири здвоєні кам'яні колони з круглими і квадратними підмурками — такі колони можна побачити на картинах добродія Пітера Пауля Рубен-са⁸, улюбленого художника королеви Марії Медічі,— підтримували увінчаний гербом карниз — основу великого балкона з кам'яною балюстрадою, на який виходили засклені двері просторої вітальні. Закруглений зверху кам'яний одвірок прикрашали тонкі мерейсані візерунки, двостулкові дубові двері з химерним різьбленням були полаковані і оковані залізом, що блищало, мов сталь чи срібло.

Високі дахи з акуратно укладених, мов черепиця, сланцевих плиток вимальовувались на ясному небі приємними правильними обрисами, з яких симетрично виступали великі димарі, прикрашені з усіх боків різними скульптурними зображеннями. На кожному розі синювато-сизих дахів блищав у сонячному сяйві широкий, теж пишно оздоблений, розтруб водостічної ринви. Хоч було ще рано й погода стояла досить тепла, в замку топилося — з димарів ішов ріденький дим, а це було ознакою щасливого, заможного й діяльного життя. Справді, в цій Телемській обителі 9 на кухнях уже почалася робота. Наглядачі мисливських угідь верхи на дужих конях везли впольовану дичину; селяни несли провізію для столу маркіза. Лакеї снували сюди й туди по двору, виконуючи всякі розпорядження.

Ніщо, здавалося, не могло так радувати око, як вигляд цього замку з його оновленими цегляно-кам'яними стінами, біло-рожевими, наче рум'янець на здоровому лиці. Все тут свідчило про міцний достаток, про життя в буйному розквіті, а не про ту скороминущу удачу, якою примхлива Фортуна, спокійно їдучи на золотому колесі, бува,

наділяє короточасних своїх улюбленців. Відчувалося, що під новою розкішною оболонкою тут криється старовинне багатство.

Трохи осторонь замку, за прибудовами, височіли здоровенні, вікові дерева, верховіття яких уже взялися рожево-жовтими барвами, хоча листя на нижніх гілках було зовсім зелене. Там починався парк — великий, тінявий, густий, він тягнувся ген удалину і свідчив про завбачливість та багатство предків. Бо навіть золото, силою якого швидко ростуть усякі споруди, не може прискорити росту дерев — нові гілки на них появляються дуже помалу, мов на родовідному дереві тих домів, що їх вони прикривають і захищають своєю тінню.

Благородне серце Сігоньяка, певна річ, ніколи не відчувало укусів заздрості — страшної зеленої трутини, яка проникає в жили, швидко розноситься з кров'ю, просочує навіть найменші волоконця і зрештою нищить найкращі душі. Одначе він не міг стримати зітхання, думаючи про те, що колись Сігоньяки переважали Брюйєрів, бо належали до більш знатного стародавнього роду, добре відомого ще в часи першого хрестового походу. Оновлений, свіжий, ошатний, біло-рожевий, мов щоки дівчини, розкішний замок де Брюйєра, здавалося, був насмішкою над убогою, занедбаною серед гнітючої тиші й забуття оселею Сігоньяка, гніздом щурів, сідалом сов, притулком павуків, тим напіврозваленим замком, що от-от міг і зовсім рухнути на свого бідолашного хазяїна, який в останню мить покинув його, аби не загинути під руїнами. Роки нудьги й безнадії, що минули в тому замку, пройшли перед очима Сігоньяка довгою вервечкою — в сірих, мов павутиння, лівреях, посипавши попелом голови, опустивши в глибокому відчаї руки і скрививши в позіханні роти. Аж ніяк не завидуючи маркізові, барон усе-таки вважав, що той — щасливець.

Віз став перед ґанком, і це перебило невеселі роздуми Сігоньяка. Він постарався прогнати недоречну тугу, по-чоловічому мужньо стримав сльозу, що нишком забриніла в куточку ока, й невимушено скочив на землю, щоб допомогти зійти Ізабеллі та іншим актрисам, яким заважали спідниці, бо ранковий вітер роздував їх.

Маркіз де Брюйєр, здалеку побачивши кумедну балагулу, стояв на ґанку; він був у коричневій оксамитовій куртці, оздобленій підібраними в тон стрічками, в таких же штанах, у сірих шовкових панчохах та білих тупоносих черевиках. Коли віз під'їхав до ґанку, він зійшов по круглих, схожих на підкову, сходах трошки вниз, як то й личить чемному хазяїнові, котрий не дуже зважає на становище своїх гостей; зрештою, в трупі ж був барон де Сігоньяк, і це могло виправдати маркізову прихильність. Ставши на третій сходинці — далі маркіз не пішов, бо то б уже принижувало його гідність, — де Брюйєр підняв руку, дружнім і поблажливим жестом вітаючи акторів.

У цю мить з халабуди виглянуло хитре й лукаве личко Субретки. Очі її світилися, зуби поблискували, і вся вона, показавшись на темному тлі, аж сяяла веселістю й завзяттям. Наполовину висунувшись із воза і спершись руками на передок, так, що в розрізі плаття було трошки видно її груди, акторка немовби ждала, щоб хто допоміг їй. Сігоньяк,* зайнятий Ізабеллою, не звернув уваги на вдавану розгубленість Субретки, і хитрюга благально глянула блискучими очима на маркіза.

Де Брюйер відгукнувся на той поклик. Хутенько збігши з останніх сходинок, він підступив до воза, готовий виконати обов'язки люб'язного кавалера, й простягнув руку, в той же час виставивши, мов для танцю, ногу. Субретка кокетливо й легко, як молода кицька, подалася на самісінький край воза, на мить спинилась, а тоді, немовби втрачаючи рівновагу, обхопила маркіза рукою за шию і, наче пір'інка, спустилася на землю, залишивши на рівному піску ледь помітний відбиток своїх пташиних лапок.

— Пробачте,— сказала вона, вдаючи ніяковість, якої не було й близько.— Я мало не впала і схопилася за вас, мов за рятівну гілку; коли тонеш чи падаєш, то чіпляєшся за що тільки можна. Падіння — це не жарт, а для акторки то ще й кепська прикмета.

— Дозвольте мені вважати цю маленьку пригоду за ознаку вашої прихильності,— відповів де Брюйер, схвильований доторком трепетних грудей молодій жінці.

Серафіна, трохи повернувши голову і скосивши очі, бачила все, що відбувалося майже позаду неї, бо дивилася з тією ревнивою проникливістю суперниці, яка нічого не пропускає і варта сотні очей Аргуса 10. Вона мимоволі прикусила губу. Зербіна (це було ім'я Субретки) своєю фамільярною і зухвалою вихваткою здобула собі ласку маркіза і найбільшу його увагу, обскакавши головних героїнь, а це було безцеремонне нахабство, яке ламало всю театральну ієрархію.

"Чортова смуглячка! їй, бачте, потрібен маркіз, щоб поміг злізти з воза",— подумки мовила Серафіна зовсім не так манірно й вишукано, як звичайно старалася говорити, бо з досади жінки — і герцогині, й актриси — охоче вдаються до висловів, котрі найчастіше можна почути на базарі чи десь на вулиці.

— Жане,— знаком підкликавши лакея, велів маркіз,— скажіть, щоб воза поставили в каретний двір, а декорації і все театральне майно з нього поклали десь у захистку під повіткою; дорожні сундуки наших гостей хай віднесуть у кімнати, відведені управителем; і подбайте, аби самі вони мали все, що треба. Я хочу, щоб до них ставилися з якнайбільшою чемністю і повагою. Ідіть.

Давши ці розпорядження, де Брюйер повагом піднявся на ґанок і, вже входячи в двері, грайливо глянув на Зер* біну, яка всміхалася йому аж надто знадливо, так принаймні думала донна Серафіна, обурена нахабством Субретки.

Запряжений биками віз рушив на задній двір, Тиран, Педант і Скапен пішли за ним і з допомогою слуг витягли з халабуди три старі полотна — міську площу, палаті і ліс; і ще дістали весільні свічники старовинної форми, келих з позолоченого дерева, складаний кинджал із бляхи, мотки червоних ниток, якими зображають криваві рани, пу хирець з отрутою, урну для праху й інші театральні речі, потрібні при розв'язках трагедій.

Акторська балагула — то цілий світ. Бо й сам театр — хіба це не маленьке, стисле життя, не той суцільний мікрокосм, що його шукають у своїх заумних мріях філософи? Хіба не зосереджено в ньому всю сукупність різноманітних явищ і людських життів, яскраво відтворених силою вимислу? Оті купи старого, запиленого, заяложеного лахміття, розцяцькованого поруділою сухозліткою, лицарські ордени з фольги і звичайнісіньких камінців, оті підроблені під старовину тупі мечі в мідних піхвах, шоломи й вінці

грецької та римської форми — хіба це не тандита людства, лахміття, в яке вдягаються герої давноминулих днів, аби на мить ожити пра світлі свічок, на сцені? Примітивний, по-міщанському буденний розум не сприймає цих жалюгідних скарбів, а поетові вони допомагають втілити його фантазію, поетові достатньо цього убогого багатства, щоб, поєднавши його з манливим блиском вогнів і несказанною красою мови богів, зачарувати найвимогливішого глядача.

Слуги маркіза де Брюйєра, пихаті, наче їхній господар,— як і всі лакеї з багатих домів,— з погордою, кінчиками паль*ців торкаючись цього театрального мотлоху, допомогли перенести його під повітку і поскладали так, як казав Тиран, режисер трупи; вони вважали, що слугувати нікчемним комедіантам для них принизливо, та що вдієш — так велів хазяїн, тож доводилось коритися, бо маркіз терпіти не міг непослуху й був по-азіатському щедрий на канчуки.

Прийшов управитель і, тримаючи в руці берет, вельми шанобливо, ніби він звертався до справжніх королів та принцес, запросив акторів до відведених їм покоїв. Кімнати для маркізових гостей були в лівому крилі замку. Управитель повів їх по красивих біломармурових сходах з площадками, обладнаними для відпочинку; потім ішли по довгих коридорів з підлогою, вимощеною білими та чорними плитками, наче шахівниці; у коридори, освітлені з двох кінців вікнами, виходили двері кімнат, які "називалися відповідно до кольору оббивки, такого ж, як і зовнішні порт'єри, щоб гості легко впізнавали своє помешкання. Там були кімнати жовта, червона, зелена, голуба, сіра, коричнева, кімната з гобеленами, оббита шкірою, з дерев'яними панелями, з фресками й багато інших — назви їм ви можете придумати самі, бо перелічувати їх далі було б нудно, та й підходить це більше оббивальнику, аніж письменникові.

Усі ці кімнати були дуже пристойно умебльовані, приємні й затишні. Субретці Зербіні дісталася прегарна світлиця з гобеленами, на яких майстер зобразив різні любовстрасні сцени на міфологічні сюжети; Ізабеллі дали голубу кімнату, бо цей колір до лиця білявим, Серафіні — червону, а Дуенью поселили в коричневій — похмура суворість цього тону відповідала її вікові. Сігоньяка помістили в кімнаті, оббитій богемською 11 шкірою, недалеко від Ізабеллиної, в чому проявилася тонка уважність маркіза; то була доволі розкішна кімната для знатних гостей — господар замку хотів вирізнити серед акторів людину благородного походження й показати, що він ставиться до барона з належною повагою, не відкриваючи в той же час його імені. Решту трупи — Тирана, Педанта, Скапена, Матамора й Леандра — розмістили по інших кімнатах.

Увійшовши до свого покою, куди вже перенесли його убогий багаж, і думаючи про своє чудне становище, Сігоньяк мимоволі озирнувся довкола, здивований небаченою доти пишнотою кімнати, в якій він мав жити під час свого перебування в замку. Стіни її, як уже згадувалось, були оббиті шкірою з кольоровим тисненням — вигадливими узорами ц химерними квітами, барвисті віночки, гілки й листя яких чітко вирізнялися на золотому тлі лакованої поверхні і сяяли металічним відблиском, наче зроблені з фольги. Ця багата, чиста оббивка затягувала стіни від карниза до панелі з чорного

дуба, зробленої у формі прямокутників, ромбів та інших фігур.

На вікнах висіли шовкові жовто-червоні завіси, в тон оббивці й основним кольорам зображених квітів. Таким же шовком було заслане ліжко, поставлене головами до стіни, так що до нього можна було підійти з обох боків. Схожа матерія була й на порт'єрах, і на оббивці меблів.

Стільці з прямокутними спинками і крученими ніжками, обтягнуті торочками, по яких блищали, мов зірочки, позолочені цвяхи, крісла, що привітно розкривали в обіймах свої м'які бильця, стояли, чекаючи гостей, понад стінами й біля каміна, мовби запрошуючи до щирої, сердечної розмови. Камін той, складений з рожевого мармуру, помережаного білими прожилками, був високий, широкий і глибокий. Яскравий вогонь, приємний такого свіжого ранку, дуже доречно палахкотів у ньому, освітлюючи веселим блиском чавунну плиту з гербом маркіза де Брюйєра. На каміні стояли невеличкі дзиг'арі, зроблені наче альтанка, з круглим дахом-дзвоником і почорненим срібним циферблатом, посередині якого був отвір, так що крізь нього видно було всю його складну внутрішню машинерію.

Середину кімнати займав стіл з крученими ніжками, накритий килимовою турецькою скатертю. А біля вікна стояв туалетний столик, і грановане венеційське дзеркало схилялося над ним до мереживної серветки, заставленої всякими речами, які служать мистецтву краси.

Подивившись на себе в це чисте дзеркало, вигадливо обрамлене оправою з черепашок та олова, наш бідолашний барон був страшенно вражений своїм обшарпаним, убогим виглядом. У розкішній кімнаті, серед нових речей, які тут були, ще гнітючішою ставала жалюгідність його недоладного вбрання, яке вийшло з моди ще за часів попереднього, вже покійного короля. І хоча барон був у кімнаті сам, на худих щоках його виступив легкий рум'янець. Досі молодий чоловік вважав, що бідність може викликати тільки сум, тепер же злидні видалися йому смішними, і він уперше засоромився їх. Філософ не повинен стидатися бідності, але юнакові це можна пробачити.

Сігоньякові хотілось одягнутися хоч трошки краще, і від розв'язав пакунок, в якому П'єр склав убоге дрантя свогз хазяїна. Беручи з пакунка то одну одежину, то другу, він розгортав їх, але не знайшов нічого, що можна було б надіти. Камзол був надто довгий, а штани занадто короткі. На ліктях і на колінах матерія геть потерлася. Шви розійшлися і сміялися, шкірячи нитяні зуби. Нитки на штопаних і перештопаних місцях затягували дірки, мов ґрати тюремні віконця. Усе те дрантя так вилиняло від сонця, дощу й вітру, що художник навряд чи зміг би визначити, що там якого кольору. Білизна теж була не набагато краща. Її стільки прали, що все стало тонесеньке, мов намітка. Сорочки були наче тіпі справжніх сорочок. Можна було подумати, що їх пошито з павутиння, яким павуки заснували замок де Сігоньяка. На довершення лиха пацюки, не знаходячи в коморі нічого їстівного, погризли найкращі з тих сорочок, поробивши на них стільки дірок, як на мереживному комірі,— цій зайвій прикрасі, без якої дуже вільно міг обійтись гардероб бідного барона.

Сумні оглядини так глибоко поглинули Сігоньяка, що він і не почув, як хтось обережно постукав, потім двері тихенько прочинились, і в'них спочатку показалося багряне лице, а далі просунулась і огрядна постать добродія Блазіуса: весь час перебільшено кланяючись — чи то догідливо-комічно, чи комічно-догідливо,— засвідчуючи тим свою напівщиру, напівудавану повагу, він зайшов до кімнати.

Коли Педант підступив до Сігоньяка, той саме, тримаючи за рукави і сумно похитуючи головою, розглядав на світло якусь сорочку, густо помережану дірками і схожу на соборну троянду 12.

— їй-богу,— озвався Педант, і барон здригнувся від несподіванки,— їй-богу, ця славна сорочка має мужній і переможний вигляд. Певно, вона була на грудях самого бога Марса 13 й брала участь у штурмі якоїсь фортеці — так добряче подірявили її кулі, списи, стріли й усяка інша зброя. Не треба соромитися, бароне! Ці дірки — уста, якими промовляє честь і благородство, тоді як новісіньке голландське полотно, прикрашене за останньою придворною модою, часто прикриває ганьбу і підлість нікчемного вискочня, здирника і хриstopродавця. У багатьох знаменитих героїв, чиї подвиги назавжди зберегла для нас історія, не було зайвої білизни, прикладом цього є хоча б Улісс — чоловік поважний, розсудливий і хитрий, а появився перед прекрасною Навсікаєю¹⁴ прикритий лиш пучком морських водоростей, як о тім розповідає в своїй "Одіссеї" добродій Гомерус.

— На жаль, дорогий Блазіусе,— відказав Сігоньяк,— схожість між мною і цим преславним греком, царем Ітаки, тільки в тому, що у нього не було сорочки, як нема її у мене. Минулі мої подвиги не можуть покрити нинішніх злиднів. Мені не випадає нагоди показати свою хоробрість, і навряд щоб коли-небудь мене оспівували поети. Чесної бідності не слід соромитись, це правда, але мені, признаюсь, дуже неприємно появлятися серед людей у такому вбранні. Маркіз де Брюйєр, ясна річ, упізнав мене, хоча й не показав цього,— він може видати мою таємницю.

— Це справді вельми прикро,— відповів Педант.— А проте, як каже примовка, на все, окрім смерті, є ліки. Бідні актори, тіні людського життя, привиди вельмож і простаків, ми не можемо бути, але можемо принаймні здаватись,— цэ схоже на "бути", наче відбиток якоїсь речі на саму ту річ. Досить нам захотіти — і з допомогою свого гардероба, в якому зібрано всі наші королівства, родові маєтки, всі багатства, ми прибираємо подобу князів, баронів — знатних дворян з благородною зовнішністю й пихатою поважністю. Блиском своїх нарядів ми на кілька годин стаємо такі, як ті, хто найбільше прагне блиску й пишається ним; найперші дженджики та парадники запозичують нашу показну елегантність, тільки вже обертають її з підробленої у справжню, замінюючи саржу на тонке сукно, шумиху — на золото, скло — на діам"ант; бо театр — це школа звичаїв і академія моди. Будучи костюмером трупи, я можу з нікчемного боягуза зробити Александра Великого, із знедоленого злидаря —багатого вельможу, із шльондри — знатну даму; і якщо ви не вбачаєте в цьому нічого негідного для себе, то хай моє мистецтво допоможе й вам. Раз уже ви надумали розділити з нами нашу блукацьку долю, то не відмовтесь прийняти і нашу допомогу. Скиньте цю одіж

смутку й недолі — вона приховує ваші природні достоїнства і вселяє в вас несправедливу зневіру в собі, У мене якраз є в запасі чорний оксамитовий костюм з оранжевими стрічками, дуже пристойний і зовсім не схожий на театральний, його міг би носити будь-який царедворець — тепер же поети, автори комедій часто переносять на сцену нинішнє життя і виводять під вигаданими іменами своїх сучасників, для них потрібен і одяг порядних людей, а не химерні наряди під старовину або романтичне вбрання комедійників. Ї у мене й сорочка, і шовкові панчохи, і черевики з бантами, й плащ — усе, що треба до того костюма, наче на вас шитого саме для такого випадку. Геть усе є, навіть шпага.

— О, це зайве,— озвався Сігоньяк з трохи зневажливим жестом, показуючи тим гордість дворянина, бо її не можуть зламати ніякі злигодні.— Шпага мені не потрібна, у мене є батькова.

— Бережіть її як найдорожчу річ,— мовив Блазіус— Шпага — то вірна подруга, хранителька життя і честі свого володаря. Вона не покидає його ні в якій біді чи небезпеці, ні при якій лихій зустрічі — не так, як усякі підлесники, мерзенне поріддя нахлібників у дні добробуту. Наші підроблені мечі та кинджали тупі й ні на що не годяться, ними можна заподіяти тільки вдавані рани, які наприкінці п'єси гояться без ніякої мазі чи цілющого зілля. А ваша шпага захистить вас, як то вже було, коли розбійник з великої дороги на чолі своїх опудал так по-смішному одчайдушно напав на нас. То я, з вашого дозволу, піду знайду на споді сундука це вбрання — мені кортить побачити, як лялечка перетвориться на метелика.

Сказавши з кумедним піднесенням, мов на сцені, ці слова, Педант вийшов з кімнати і незабаром повернувся, принісши чималенький пакунок, загорнутий у рушник, і шанобливо поклав його на столі.

— Якщо ви ласкаво приймете від старого комедійного педанта послуги особистого служника, то я причепурю вас хоч куди,— сказав Блазіус, задоволено потираючи руки.— Всі дами одразу додonestями закохаються в вас, бо ви,— скажу, не ганячи кухні славного замку Сігоньяків,— ви доволі постували у своїй "вежі Голоду" і стали такі, наче вмираєте від кохання— А жінки вірять тільки в пристрасть худих; товстопузі не можуть їх переконати, хай павіть то будуть неабиякі златоусти, здатні золотим ланцюгом свого красномовства прикувати і дворян, і всякий простий люд. Саме через це — і тільки через цеі — мені не вельми таланило з прекрасною статтю, і я давно вже віддав перевагу божественній пляшці — вона не така манірна і прихильніша до гладунів, які можуть більше влити в себе.

Отак добрий Блазіус намагався розвеселити барона де Сігоньяка, в той же час старанно наряджаючи його,— бистра мова актора аж ніяк не применшувала спритності рук; навіть ризикуючи видатися докучним талалаєм, він вважав, що краще ошелешити молодого дворянина потоком слів, аніж залишити його під гнітом сумних роздумів*

Невдовзі барон був уже одягнений — у театрі доводиться швидко міняти костюми, і актори набувають неабиякої вправності в таких перевдяганнях. Задоволений своєю роботою, Блазіус, тримаючи барона за кінчик мізинця, підвів його до венеційського

дзеркала, як ведуть молоду до вінця, і сказав;

— А тепер, ваша милість, гляньте, будьте ласкаві, на себе.

Сігоньякові здалося, що він побачив у дзеркалі когось іншого, так несхоже було те відображення на нього. Барон мимоволі обернувся й подивився назад, чи там не стоїть хто. Відображення в дзеркалі повторило його рух. Сумніву не лишалося — то все-таки був він, Сігоньяк, тільки вже не той худий, смутний, жалюгідний, майже смішний у своїй бідності, а молодий, прекрасний, вишукано одягнений; старе його вбрання лежало на підлозі, схоже на сіру, бляклу оболонку, що її скидає лялечка, злітаючи до сонця вже як метелик, мінячись золотими, червоними й синіми барвами своїх крилець. Невідома істота, ув'язнена в тій оболонці злиднів, раптом вивільнилась і засяяла в ясному світлі, мов статуя, яку щойно урочисто відкрили, знявши з неї запиало. Сігоньяк бачив себе таким, як інколи у мріях, коли він був одночасно і героєм, і спостережником уявних подій, що відбувалися в його замку, вже нібито перебудованому й прикрашеному вмілими архітекторами, підготовленому до зустрічі коханої принцеси, яка от-от приїде на білому іпоходці. Переможна усмішка пурпуровим відблиском гордо заграла на блідих устах барона, юність, яка так довго була похована під тягарем неволі, знову прозирнула в його оживлених рисах.

Блазіус стояв біля туалетного столика і милувався своєю роботою, час від часу трошки відступаючи, аби ліпше бачити — так художник, поклавши останній мазок, дивиться на свою картину, якою він задоволений.

— Коли ви, як я сподіваюся, досягнете успіху при дворі і знову станете багаті,— не відмовте взяти мене, тоді вже відставного актора, на посаду управляючого вашим гардеробом,— сказав він, кланяючись, мов прохач, баронові.

— Я пам'ятатиму про ваше клопотання,— відповів Сігоньяк, сумно всміхаючись.— Ви, пане Блазіус,— перша людина, яка мене про щось попросила.

— По обіді, який нам подадуть окремо, треба буде сказати маркізові де Брюйєру, які п'єси ми граємо, і узнати, де відведено приміщення для театру. Вас ми видамо за поета трупи,— серед людей з ясною головою,— а в провінції їх немало,— є такі, що інколи приєднуються до почту Талії, сподіваючись зворушити серце якоїсь акторки, й усі вважають, що це чемний і шляхетний вчинок. Ізабелла — чудовий привід, тим більше, що вона розумна, вродлива і добродісна. Простушки часто бувають у своїх ролях набагато щиріші, аніж здається легковажній і марнославній публіці.

І Педант пішов, бо й йому, хоч він і не був особливим франтом, треба було зайнятися своїм туалетом.

Красень Леавдр, мріючи про господиню замку, вирядився як тільки міг — думав, що, може, таки діждеться тієї неможливої любовної пригоди, якої весь час так прагнув, дістаючи натомість, як казав Скапен, тільки прикрощі та духопелики. Актрисам маркіз люб'язно прислав кілька штук шовкової матерії — па той випадок, якщо їм треба поповнити свої театральні костюми; вдавшись, як і слід бугу сподіватись, до всяких хитрощів, що ними користується мистецтво, аби прикрасити природу, жінки причепурились і ста-

ли такі чарівні, якими тільки могли бути при своєму убогому вбранні мандрівних актрис. Прибравшись, усі вирушили до зали, де був накритий стіл.

Не встигли ще актори встати з-за столу, як прийшов нетерплячий від природи маркіз; він не допустив, щоб гості перервали обід, і тільки тоді, коли їм подали воду помити руки, попросив Тирана назвати п'єси, які може показати труп.

— Всі п'єси покійного Арді15,— басом відповів Тира\$,~* "Шрам" Теофіля, "Сільвія", "Крізеїда" і "Сільванір", "Бс зумство Карденіо", "Зрадлива повірниця", "Філіда із Скі* росу", ЧЛігдамон", "Покараний обманщик", "Удова", "Еіер-ст\$нь забуття" і все найкраще, що створили найвида?ніші уми нашого часу.

— Я вже кілька років живу далеко від двору й не маю змоги стежити за новинками,— скромно мовив маркіз.— Мені трудно що-небудь сказати про всі ці гарні п'єси, бо я zde* більшого не знаю їх; думаю, найкраще, якщо ви самі, по-кладаючись на теорію та практику, зробите вибір, він, безперечно, буде розумний.

— Ми часто граємо одну п'єсу, можливо, не надто досконалу, коли її читати, але в виставі стільки театральних ефектів, комічних реплік, штурханів і всяких забавних витівок, що навіть найповажніші люди не можуть утриматись од сміху.

— От і не шукайте нічого іншого,— сказав маркіз де Брюйєр.— А як називається ця дотепна вистава?

— "Похвальба капітана Матамора".

— Чудова назва, слово честі! А у Субретки там гарна роль? — спитав маркіз, поглядаючи на Зербіну.

— Найзабавніша і найлукавіша в світі, і Зербіна виконує її прекрасно. Це її коронна роль. Оплески не вщухають, причому без ніяких підсадних плескальників.

Чуючи таку директорську похвалу, Зербіна подумала, що повинна трошки почервоніти, але викликати на свої смагляві щоки легенький рум'янець ніяковості їй було нелегко. Скромності, цих внутрішніх рум'ян, їй дуже не вистачало, У слоїках, які стояли на її туалетному столику, таких рум'ян не водилося. Зербіна опустила очі, показуючи, які довгі й пухнасті її чорні вії, і, мовби зупиняючи потік аж надто похвальних слів> підняла на світло зграбну, хоч, може, трохи й темнувату руку з кокетливо відставленим мізинцем та рожевими нігтиками, блискучими, немов агат, бо вона добре начистила їх кораловим порошком і замшею.

В такому вигляді Зербіна була просто чарівна. Облудна сором'язливість додає принади навіть справжній розпутності

и

ласолюби знають ціну тій сором'язності, але їм подобається пікантність контрасту. Маркіз дивився на Субретку палким поглядом знавця, сприймаючи всіх інших жінок з неухважливою чемністю добре вихованого чоловіка, який уже зробив свій вибір.

"Він навіть не поцікавився, яка роль у головної героїні,— роздратовано думала Серафіна.— Це просто непристойно. Здається, цьому багатому вельможі дуже бракує розуму, гречності й гарного смаку. У нього страшенно ниці нахили. Життя в провінції зіпсувало його — видно, звик упадати за сільськими нечупарами та пастушками і геть

втратив свою дворянську витонченість.

Ці думки аж ніяк не надавали Серафіні принадності. Її правильні, але сухуваті риси були милі, коли їх оживляли добре продумані усмішки і грайливі погляди, тепер же, скривлені від досади, вони стали похмурі й неприємні. Безперечно, вона була вродливіша, ніж Зербіна, а проте в її вроді відчувалося щось погордливе, зарозуміле і зле. Кохання, може, й не побоялося б того, ризикнуло б на штурм; легенька примха, злякавшись, одразу ж відлетіла б.

Отож маркіз вийшов, не зробивши ні найменшої спроби пофліртувати ні з донною Серафіною, ні з Ізабеллою, за якою, до того ж, як йому здавалось, упадав барон де Сігоньяк. Уже від порога де Брюйєр сказав Тиранові:

— Я велів, щоб для театру звільнили оранжерею — це найбільша в замку зала; туди вже, мабуть, принесли дошки для сцени, підставки, лави й усе інше, що треба для імпровізованої вистави. Мої слуги мало що тямлять у такому ділі, так що порядкуйте ними, як наглядач на галері своєю командою каторжників. Вони слухатимуться вас, як мене самого.

Слуга провів Тирана, Блазіуса і Скапена в оранжерею. Вони звичайно готували сцену і залу. Зала була дуже підходяща, видовжена — в одному кінці можна було зробити сцену, а перед нею розставити крісла, стільці, табуретки, лави, відповідно до становища глядачів і тої шани, яку їм хотіли віддати. Стіни були розмальовані, на голубому тлі там видніли споруди в стилі дворянських маєтків — колони, арки, склепінчасті ніші, бані — все це було прикрашене гірляндами з зеленого листя та квітів, і ті гірлянди порушували одноманітність ромбів та прямих ліній. Випукла стеля відтворювала небесне склепіння, на якому біліли хмари й рябіли яскраві різноколірні карлючки, що зображали птахів. Таке оздоблення якнайкраще відповідало— новому призначенню зали.

В одному кінці зали на підставках намостили сцену, ледь нахилену вперед. По обидва боки її стояли дерев'яні опори для куліс. Широкі шпалерні полотнища мали правити за завісу — вона відкривалася, розсовуючись по натягнутих мотузках, і, збираючись складками, з двох боків прикрашала передню частину сцени. Ще одна смуга матерії, вирізана зубцями, як на запоні коло постелі, утворювала горішній фриз і довершувала обрамлення сцени.

Поки актори пораються, обладнуючи театр, поговорімо трошки про мешканців замку — вам не зашкодить узнати деякі подробиці. Ми забули сказати, що маркіз де Брюйєр був одружений,— сам він так рідко згадував про це, що нам, далебі, можна пробачити такий недогляд. Кохання, як це нетрудно зрозуміти, не освячувало того шлюбу. Все визначило те, що й він, і вона походили з однаково старовинних дворянських родів і до того ж були сусіди — їхні землі лежали рядом. Після вельми короткого медового місяця, не відчуваючи особливої любові одне до одного, маркіз і маркіза, як істинно світські люди, не намагалися з міщанською упертістю добиватися неможливого сімейного щастя. За мовчазною згодою, вони відмовились од нього і жили хоча й в одному замку, але окремо, вельми люб'язно ставлячись одне до одного і

користуючись такою свободою, яку тільки допускала благопристойність. Але не подумайте, що маркіза де Брюйєр була жінка бридка і неприємна. Те, що відштовхує чоловіка, може стати насолодою для коханця. У любові — пов'язка на очах, а шлюб її не має. А втім, зараз ми познайомимо вас із маркізою, і судіть самі.

Маркіза жила в окремих покоях, куди маркіз без попереднього повідомлення не заходив. Ми ж дозволимо собі таку нескромність — цим грішили письменники всіх часів — і, нічого не сказавши лакеєві, який мав би попередити покоївку, проникнемо в спальню, певні, що нікого не потурбуємо своїм приходом. Бо ж автор роману завжди носить па пальці перстень Гігеса¹⁶, який робить його невидим-цем.

Спальня маркізи була велика, розкішно прибрана кімната з високою стелею. Стіни оббиті фландрськими шпалерами, на яких у теплих, свіжих і м'яких тонах були зображені пригоди Аполлона. Малинові завіси з узористого індійського шовку широкими складками спадали вздовж вікон і, пролизані веселими сонячними променями, мінилися пурпуровим блиском рубіну. Тією ж матерією було прибране ліжко, балдахін біля нього, зшитий із полотнищ і оздоблений по швах галунами, звисав рівними зборками, в яких переливалися відблиски світла. Вгорі довкола того навісу тягнувся ламбрекен, оздоблений на кожному розі пишним пучком ясно-рожевого пір'я. Камін був висунутий у кімнату і сягав до самої стелі. Велике венеційське дзеркало в кришталевій оправі, грані якої іскрилися кольоровими блискітками, виступало з-поміж ліпного орнаменту, трошки нахиляючись у кімнату, назустріч тому, хто в ньому відбивався. В каміні, на опуклій решітці під здоровенним ковпаком з полірованого металу, весело потріскуючи, горіло, мов на різдво, троє полін. Гаряче тепло, що йшло від них, було зовсім не зайве як для цієї пори року і для кімнати таких розмірів.

По боках туалетного столика стояли два комоди незвичайної роботи, прикрашені різьбленням із твердого каменю, з лазуритовими колонками і потайними шухлядами, куди маркіз нізащо не посмів би сунути носа, навіть коли б знав, як їх відімкнути. Пані де Брюйєр саме сиділа перед туалетом у кріслі з м'якою, оздобленою торочками спинкою заввишки до плечей — такі крісла були в моді за Людовіка XIII.

Дві покоївки, стоячи позаду маркізи, слугували їй: одна тримала подушечку з усякими шпильками, а друга — пуделко з мушками.

Маркіза, хоч вона й казала, що їй тільки двадцять вісім років, уже пересягнула своє тридцятиліття, переступила той поріг, якого так наївно жахаються жіпки, наче він куди страшніший і небезпечніший, аніж для моряків — мис Бур. Чи давно перейшла вона ту межу? Ніхто не міг цього сказати певно, навіть сама маркіза, так ловко переплутала вона всі дати. Найдосвідченіші історики, неперевершені в умінні визначати й перевіряти різні дати, тут посивіли б, нічого не досягнувши.

Пані де Брюйєр була смаглява, але від повноти, яка появляється після першої молодості, шкіра її стала біліша; оливковий колір обличчя, який вона колись, будучи худою, так ретельно виводила за допомогою перлистого білила і тальнової пудри, змінився тепер на матову білизну, дещо хворобливу при денному світлі, але чудову при свічках. Щоки її поповніли, обличчя стало одутле, хоч овал його і не втратив свого

благородства. Товстенке підборіддя плавно зливалося з шиєю, утворюючи досить гарну ще лінію. На обличчі гордовито виступав ніс із горбочком — можливо, трохи завеликим для жіночої вроди,— розділяючи булькаті карі очі під високими дугами брів, які надавали їм здивованого виразу.

Питані чорні коси були укладені в наймодніглу зачіску — її щойно закінчила перукарка, якій, судячи по тому, скільки паперових трубочок валялося на килимі біля туалетного столика, довелося добряче потрудитись. Тоненькі кучерики обрамляли лоб і вилися біля коріння густого, зачесаною назад волосся, а двоє пишних пасом, збитих короткими швидкими рухами гребінця, красиво спадали уздовж щік. Ззаду коси були зібрані у важкий вузол із бантом, обшитим стеклярусом. Коси були окрасою маркізи — пані де Брюйер могла робити будь-які зачіски, їй непотрібні були ні накладне волосся, ні перуки, тому-то вона охоче дозволяла дамам і кавалерам приходити саме тоді, коли служниці прибирали її.

З повної округлої шиї погляд спускався до відкритих білих і пишних плечей, під якими крізь виріз видно було дві спокусливі ямочки. Корсет з китового вуса підпирав груди, зближуючи ті півкулі, що їх облесники-поети, автори мадригалів та сонетів, уперто називають "брати-вороги", хоч вони дуже часто миряться між собою, бо насправді далеко не такі люті, як брати з "Фіваїди" 17.

Шию маркізи охоплював протягнутий крізь маленьке рубінове серце чорний шовковий шнурок, а на ньому висів хрестик з коштовних каменів, почеплений немовби для того, щоб скрушати поганську хтивість, яку збуджували виставлені принади, і затулити нечестивим помислам доступ до грудей, так ненадійно захищених слабким мереживним прикриттям.

Поверх білої атласної спідниці пані де Брюйер наділа ще вишнево-червоне шовкове плаття з чорними бантами і з закатами на рукавах.

Жанна, одна з маркізиних покоївок, подала їй наостанці пуделко з мушками,— без них у ті часи годі було й уявити собі туалет жінки, яка хотіла бути елегантною. Пані до Брюйер приліпила одну мушку біля кутика рота і довго шукала, де б примістити другу, ту, що зветься "нешадною", бо навіть найстійкіші кавалери перед нею геть безборонні* Покоївки, здавалося, розуміли, як усе це важливо, й завмерлії, затамувавши подих, щоб, бува, не потривожити кокетливі роздуми своєї хазяйки. Нарешті палець, ніби вагаючись, зу-гипився, і шовкова цяточка, мов чорна зірочка на небесній білизні, позначила, достоту родимка, те місце, де починалася ліва грудь. У мові таємничих любовних прикмет це мало означати, що дорога до уст пролягає через серце.

Кинувши останній погляд у дзеркало, нахилене над туалетним столиком, задоволена собою, маркіза встала і пройшла кілька кроків по кімнаті; потім наче спохватилася, помітивши, що їй чогось іще не вистачає, повернувшись, узяла в скриньці круглий годинник, нюрнберзьке яйце, як тоді казали,— з вигадливими малюнками емаллю різних кольорів, оздоблений діамантами, на ланцюжку з гачком,— і причет

пила його на поясі біля маленького ручного дзеркальця в рамці з позолоченого срібла.

— Ви, пані, сьогодні просто незрівнянні,— підлесливо мовила Жанна.— І зачіска до лица, і плаття лежить — краще нікуди.

— Ти так вважаєш? — неуважно протягла маркіза.— А мені, навпаки, здається, що я сьогодні прямо страховидна. Під очима темні круги, а в сукні цього кольору я видаюся повнішою. Може, мені надіти чорне? Як ти думаєш, Жанно? У чорному ніби стаєш тонша.

— Якщо хочете, я подам чорно-буре плаття, або темно-фіолетове, це діло одної хвилини; боюся тільки, аби ви на зіпсували тим усього вигляду, а він напрочуд гарний.

— Це ти, Жанно, будеш винна, якщо я відстрашу Амура і сьогодні ввечері він перестане ранили задля мене серця. Багато людей запросив маркіз на виставу?

— Кілька гонців помчали верхи в різні сторони. Як тільки діло, гостей збереться немало — приїдуть з усіх [з(йїїтніх маєтків. У наших краях так рідко бувають якГсь'з"йбав

— Це правда,— зітхнула маркіза,— розваг, вважай, туя немає. А цих акторів ти вже бачила, Жанно? Чи є серед них молоді, гожі, пристойні?

— Не знаю, що вам і сказати, пані. У цих людей лица наче маски: з усякими білилами, рум'янами та перуками вони просто блискучі при свічках, а насправді зовсім на такі. Але мені здалося, що там є один пристойний і собою нівроку, у нього красиві зуби й гарні ноги.

— То, Жанно, мабуть, перший коханець,— сказала маркіза.— На такі ролі беруть найвродливішого в трупі молодика, бо було б зовсім недолжно, коли б улесливі ніжності проголошував актор з носом, як труба, а на коліна, освідчуючись у коханні, падав якийсь шкандиба.

— Це й справді нікуди не годилось би,— засміялася покоївка.— Чоловік який є, такий і є, а коханець має бути без ніякого ганджу.

— Отож мені й подобаються театральні зальотники, вони так пишномовно говорять, знають, як пробудити добрі пг.-чуття, умлівають біля ніг безсердечних гордячок, закликають;-, у свідки небо, проклинають долю, вихоплюють шпагу, щоб проткнути собі груди, вивергають вогонь і полум'я, наче то вулкан кохання, і своєю мовою доводять до нестями навіть найхолодніших і найдоброзесніших; їхні слова так приємно хвилюють моє серце, що мені часом здається, ніби вони звертаються саме до мене. Часто мене аж дратує неприступна дама, і я в думці лаю її за те, що через неї страждає і сохне такий прегарний полюбовник.

Це тому, що у вас, пані, добра душа,— зауважила Жанна,— вам боляче бачити страждання. От у мене зовсім не така м'яка вдача, мені цікаво було б побачити, як це хтось і справді вмирає від кохання. Красивими словами мене трудно переконати.

— Ти надто холодна, Жанно, і душа твоя мовби приземлена. Ти не читаєш, як я, романів і театральних п'єс. Здається, ти сказала, що перший коханець трупи — непоганий собою?

— Судіть самі, пані маркізо,—мовила покоївка, стоячи коло вікна.— Он якраз він іде на подвір'ї, певно, в оранжерею, там же роблять театр.

Маркіза підступила до вікна й побачила Леандра, який дрібними кроками йшов

задуманий, наче його поглинула глибока пристрасть. Про всяк випадок він прибирав ще й меланхолійного вигляду — це вельми впливає на жінок, бо вони вгадують у тому сердечні муки, які неодмінно треба втишити. Підійшовши ближче до— балкона, Леандр завченим рухом, від якого по-особливому блищали його очі, підняв голову і подивився на вікно довгим поглядом, сумним і розпачливим, сповненим безнадійної палкої любові і водночас глибокої шаноби. Побачивши маркізу, яка притулилася лобом до шибки, він зняв капелюха і, зробивши такий жест, наче підмітав землю пером, низько вклонився — так кланяються перед королевами та богинями, підкреслюючи відстань, яка лежить між Емпіреєм 18 і похмурою оселею смутку. Потім вишуканим жестом надів капелюха, і в його вигляді знову появилася пихатість кавалера, який тільки на мить схилився в своїй величчі до підніжжя краси. Все це було зроблено чітко, точно і вправно. Істинний вельможа, який чудово знає світське життя і вміє триматися при дворі, не зміг би краще передати всі відтінки.

Задоволена цим скромним і водночас благоговійним привітанням, яке так добре передавало повагу до її високого становища, папі де Брюйєр не втрималася й відповіла, кивнувши головою і ледь помітно всміхнувшись.

Цей вияв прихильності не лишився поза увагою Леандра, який у своїй зарозумілості одразу ж надав йому надто великого значення. Він ні миті не сумнівався, що маркіза закохалася в нього, і в його шаленій уяві вже вимальовувався фантастичний роман. Нарешті здійсниться мрія всього його життя — у нього, бідного, але, безперечно, дуже талановитого провінційного актора, якому ще ніколи не випадало грати при дворі, буде любовна пригода із світською дамою, в цьому майже князівському замку. Переповнений цими нісенітницями, він став мов несамовитий, йому перехоплювало дух, серце в грудях калатало, і після репетиції, повернувшись у свою кімнату, він одразу ж, добираючи якнай-пишномовніші слова та гіперболи, заходився писати листа, сподіваючись якось передати його маркізі.

Всі ролі в п'єсі "Похвальба капітана Матамора" актори давно знали, маркізові гості вже зібралися, тож можна було починати виставу.

Оранжерея, перетворена на театральну залу,— це було прегарне видовисько. Від свічок, що горіли в настінних світильниках, лилося м'яке світло, яке ніби підкреслювало розкіш жіночих нарядів з коштовними каменями й тонкими мереживами і в той же час зовсім не псувало гарного враження від сцени. В кінці зали, на зробленій, мов сходи, дощаній підставці стояли великі шапки з помаранчевими деревцями, від листя й плодів їхніх ішов дуже ніжний за-цах, змішуючись із пахощами мускусу, смирни, амбри й фіалок.

У першому ряді, біля самої сцени, в масивних кріслах сиділи Іоланта де Фуа, герцогиня де Монтальбан, баронеса д'Ажемо, маркіза де Брюйєр та інші знатні особи, усі в таких багатих і розкішних вбраннях, що, далєбі, трудно було й сказати, у кого воно краще. Оксамити, шовки, срібна й золота парча, мережива, діамантові застібки, перлові намиста, сережки з коштовними підвісками сяяли при свічках, спалахували безліччю іскорок; але яскравіше від усіх діамантів блищали очі. Навіть при дворі

навряд чи збиралося більш вишукане товариство.

Якби там не було Іоланти де Фуа, то Паріс 19 довго вагався б, вибираючи, кому з тих смертних богинь віддати золоте яблуко; але в її присутності всяке змагання втрачало сенс. Одначе молода дворянка скидалася не на поблажливу Венеру, а скоріше на відлюдкувату Діану. Її врода була жорстока, принадність неблаганна, досконалість могла довести до відчаю. Гарне продовгувате лице, здавалося, було не з плоті, його немовби виточили з агату чи оніксу — такою неземною чистотою і шляхетністю воно світилося. Тонка, гнучка, мов у лебідки, шия прекрасною лінією з'єднувалася з худорлявими плечима й білосніжними дівочими грудьми, яких ще ніколи не хвилювало шалене калатання серця. Уста, вигнуті, наче лук мисливиці, метали стріли насмішок навіть тоді, коли рот мовчав, голубі очі вбивали своїми холодними блискавками найсамовпевненішу сміливість. І все-таки вона була навдивовижу чарівна. Весь її зарозуміло блискучий вигляд кидав виклик жаданню неможливого. Кожен, побачивши Іоланту, неодмінно закохувався в неї, а от плекати нездійсненну мрію про її любов наважувався мало хто.

Як вона була одягнена? Треба мати неабиякий спокій, щоб розповісти про це. Одяг огортав її стан, мов осяйна хмарка, в якій можна було розрізнити тільки саму дівчину. А над лицем неначе грона перлів змішалися з ясними кучерявими косами, сяючи, мов ореол.

За жінками сиділи па табуретах і лавах вельможі та дворяни — батьки, чоловіки й брати цих красунь. Дехто з них, схиляючись над спинкою крісла, шепотів у поблажливе вухо якісь люб'язні слова, дехто обмахувався капелюхом з перами, а дехто стояв, гордо випрямившись, мовби хизуючись своєю статурою, і задоволеним поглядом окидав усіх, що тут зібралися. Шелест розмов линув, як легенький туман, над головами, глядачі вже трохи нетерпеливились, коли це урочисто пролунали три гучні удари, і в залі одразу стихло.

Завіса повільно розкрилась, і глядачі побачили на сцені міську площу, непевне місце, зручне для всяких інтриг та сутичок простенької комедії. То було перехрестя, де стояли будинки з високими шпильастими дахами, чітко вирізненими поверхами, віконцями із свинцевими рамами, з трубами, над якими немудрящими спіралями — вився димок, здіймаючись назустріч хмарам, до неба такого кольору, що його і щіткою не можна було б відмити, щоб відновити первісну чистоту. На розі двох вулиць, котрі з відчайдушним зусиллям намагалися заглибитись у полотнища, аби створити враження перспективи, стояв будинок, у якому двері й вікно були справжні, не намальовані. На одній кулісі був іще й балкон, і по сходах, яких глядачі не бачили, можна було вибратися на цю споруду, призначену для розмов, викрадень та інших сцен на іспанський манір. Так що театр нашої невеличкої трупи був доволі добре обладнаний як на ті часи. Правда, знавцеві, певно, здалися б, що декорації намальовано трохи подитячому невправно і неприродно. Черепиця на дахах привертала погляд надто яскравим червоним кольором, листя дерев, що росли перед будинками, було синювато-зелене, а окремі шматки неба пишалися неправдоподібною синявою; але в цілому

поблажливі глядачі досить легко могли уявити собі, що перед ними — міська площа.

Двадцять чотири свічки, з яких старанно зняли нагар, яскраво освітлювали ці скромні декорації, незвиклі до такого свята. Побачивши ту пишноту, публіка схвально загомоніла.

Вистава починалася сваркою добропорядного городянина Пандольфа з його дочкою Ізабеллою: закохана в білявого красеня, дівчина рішуче відмовлялась вийти заміж за капітана Матамора, який страшенно сподобався батькові; Зербі-на, служниця, підкуплена Леандром, з усіх сил підтримувала свою молоду господиню. Пандольф лаяв на чому світ стоїть зухвалу Субретку, а вона теж не лізла в кишеню по слово — відповідала сотнями веселих витівок і радила йому самому одружитися з Матамором, якщо він так його любить. А вона ніколи не потерпить, щоб її пані стала жінкою цього нікчеми без стида й без совісті, з такою пикою, що тільки щиглів давати, цього опудала, яке хіба що на городі ставити. Розлючений батько хотів побалакати з Ізабеллою наодинці і, штовхаючи Зербіну, намагався загнати її в приміщення; лукава служниця плечем ніби й подавалася перед штурханами старого, а сама стояла на місці і так плавно вигинала стан, так вигадливо крутила стегнами і так кокетливо шурхотіла спідницею, що краще не змогла б і справжня балерина; і, коли Пандольф марно силкувався штовхати її, ще й сміялася на весь рот, не боячись, як би не подумали, що він у неї надто великий, показуючи всі тридцять два зуби, мов східні перли, ще блискучіші при світлі свічок, сміялася так, що могла б розвіяти навіть смуток Геракліта²⁰. Підведені рум'янами очі сяяли, наче діаманти, губи палали карміном, а новенька спідниця, пошита з шовку, що його подарував маркіз, метлялася від різких рухів і виблискувала, аж іскри сипались.

Її гра викликала оплески всієї зали, і володар замку подумав, що мав добрий смак, спинившись у своєму виборі на цій перлині субреток.

Тим часом на сцені появився новий персонаж — вийшов, озираючись на всі боки, наче хотів, щоб його не побачили. То був Леандр, якого ненавидять батьки, чоловіки, опікуни і люблять жінки, дочки та вихованки, одне слово — Коханець, той, про кого мріють, кого ждуть і шукають, хто має зробити все, чого сподіваються від ідеалу, оживити видуманий образ героя поем, комедій і романів, бути втіленням юності, пристрасті, щастя, не знати жодної людської слабості, ніколи не відчувати ні голоду, ні спраги, ні спеки, ані холоду, ні страху, ні втоми, ні нудьги і завжди — й удень і вночі — зітхати, ніжно воркувати, освідчуючись у коханні, очаровувати дуеній, підкуповувати служанок, лазити по драбинах, вихоплювати шпагу при зустрічі з супротивником і до всього цього — ходити чисто поголеним, з гарною зачіскою, в добірній білизні та одязі, пускати бісики і стулювати бантиком губи, як то й личить суцьому героєві! Жахливе ремесло, його не окупить любов навіть усіх жінок світу!

Леандр, який сподівався зустріти тут тільки Ізабеллу, побачив Пандольфа й зупинився в тій добре завченій перед дзеркалом позі, яка давала йому можливість показати всі свої достоїнства: спираючись на ліву ногу, права — трошки зігнута, одна рука лежить на руків'ї шпаги, а другу піднято до лица, щоб виблискував здоровенний

чудо-діамант, очі палають вогнем і ніжністю, на устах — усмішка, яка відкриває білу емаль зубів. У цю мить він і справді був гарний: нбві стрічки освіжали вбрання, між камзолом і штаньми пінилася сніжно-біла сорочка, а вузькі, оздоблені широкою пряжкою черевики на високих підборах доповнювали витончену зовнішність цього блискучого кавалера. Тож він і мав неабиякий успіх у жінок; навіть глумлива Іоланта не знайшла в ньому нічого смішного. Поки тривала ця німа сцена, Леандр повів очима поверх рампи *і зупинив свій звабливий погляд на маркізі, дивлячись так палко й благально, що вона мимоволі зашарілася; потім перевів очі на Ізабеллу, 4 але тепер його погляд був уже пригаслий і неуважний, немовби підкреслював різницю між коханням правдешнім і вдаваним.

Побачивши Леандра, Пандольф просто осатанів. Зараз же одіслав додому дочку і служницю, але Зербіна все-таки встигла заховати в кишеню Леандрову записку, в якій той просив Ізабеллу вийти вночі на побачення. Лишившись наодинці з батьком, молодий коханець вельми поштиво почав запевняти, що у нього чесні наміри — зав'язати найсвятіші узи, що він чоловік знатного походження, поважаний у вищому світі, має деяку вагу при дворі, а найголовніше — що його ніщо, навіть смерть, не відверне від Ізабелли, бо він любить її дужче за своє життя; нахилившись з балкона, дівчина захоплено слухала знадливі слова і, граційно киваючи головою, подавала Леандрові знаки, що вона цілком згодна з ним. А Пандольф, незважаючи на це медоточиве красномовство, по-старечому вперто поклявся всіма богами, що добродій Матамор таки буде його зятем або ж дочка піде в монастир. І одразу ж подався шукати нотаріуса, аби, не відкладаючи, усе й зробити.

Ідучи, старий ретельно замкнув двері, і тепер Леандр благав Ізабеллу, щоб вона, уникаючи крайностей, погодилася втекти з ним до знайомого пустельника — той може обвінчати молодих, яких пригнічує батьківський деспотизм. Дівчина скромно відповіла, що й вона, щиро признається, не байдужа до Леандрової пристрасті, але треба поважати тих, хто дав нам життя, та й не знати ще, чи справді може той пустельник обвінчати; а проте вона твердо обіцяє, що з усієї сили опиратиметься батькові і скоріше пострижеться в черниці, аніж покладе свою руку в Матаморову лапу.

Закоханий молодик іде собі, він має щось зробити, йому допоможе слуга — спритний пройдисвіт, меткий ва-всякі викрути, видумки та воєнні хитрощі, як сам добродій Поліен²¹. Увечері він знову повернеться сюди, під балкон, і розповість коханій про свої починання.

Тільки-но Ізабелла зачинила вікно, як на сцену вийшов, наче його тут тільки й ждали, Матамор. Поява улюбленого персонажа справила велике враження. Він мав дар викликати сміх навіть у найпохмуріших глядачів.

Не було нічого такого, що б розлютувало Матамора, а проте він, широко розставляючи ноги циркулем і ступаючи довжелезними, наче ті слова, про які розповідає Горацій²², кроками підійшов майже до краю сцени і, випнувши груди, став перед свічками, зухвало та зневажливо, ніби викликав на поєдинок усю залу. Крутячи вуса, він так поводив очима, роздував ніздрі і страшенно сопів, ніби, задихаючись від

гніву за якусь велику кривду, хотів вигубити весь людський РІД.

Задля урочистого випадку Матамор витяг із сундука майже новий костюм, який надівав тільки в найкращі дні,—чудернацький у своїй комічній іспанській пишноті, ще кумедніший при надзвичайній худорбі хазяїна. Складався він з вигнутого на грудях, немов лати, камзола, посмугованого поперечними жовтими й червоними пасмами, які сходилися спереду біля ряду гудзиків, схожі на перевернуті крокви. Камзол спускався низько на живіт. Краї та пройми були обшиті круглими шнурками того ж кольору; такі самі смуги вигадливими спіралями вилися на рукавах камзола і на коротких штанах, руки й ноги в тому вбранні були якісь смішні і скидалися на розцяцьковані трубочки. Якби кому спало на думку вирядити півпя в червоні панчохи, то, глянувши на ноги того півня, можна було б уявити собі гомілки Матамора. Здоровенні жовті банти, мов качани капусти, розпустилися на його черевиках з червоними дірочками; підв'язки, маючи кінцями, стягували над колінами його ноги, такі ж сухі, як у циботі чаплі. Пишний комір з картонною підкладкою, з накрохмаленими брижами, котрі утворювали ряд вісімок, облягав шию і примушував задирати підборіддя, що допомагало в ролях чванькуватих зухвальців, яких грав Матамор. На голові у нього був капелюх у стилі Генріха IV²³, з піднятими крисами, прикрашений червоними та білими перами. За плечима метлявся плащ такого ж кольору, як і решта вбрання, потіпаний унизу, мовби прикрашений торочками, і смішно піднятий здоровенною рапірою, кінець якої задирався вгору, бо його перетягувала важка чашка руків'я. На кінці тієї довжелезної рапери, на яку, мов на рожен, можна було б настромити десяток сарацинів²⁴, висіла тонко сплетена з латунного дроту розетка, що правила за павутину і наочно показувала, як рідко Матамор пускав у діло свою жахливу зброю. Глядачі, котрі мали добрі очі, могли побачити навіть маленького металевого павучка, який спокійнісінько висів на павутинці, певен, що ніхто його не потурбує, не відірве від роботи.

В супроводі свого слуги Скапена, якому вістря хазяйської рапери, здавалось, от-от може виколоти очі, Матамор два чи три рази обійшов сцену, побрязкуючи острогами, насунувши аж до очей капелюха і так кумедно викривляючись, що глядачі заходилися сміхом. Царешті він зупинився і, стоячи перед рампою, почав свою мову, сповнену всяких побрехеньок, перебільшень вихвалянь; перекажемо коротко зміст його виступу, який може довести вченим людям, що автор п'єси читав Плавтового²⁵ "Хвальковитого воїна" — родоначальника всього племені Матаморів.

— Сьогодні, Скапене, я вельми охоче залишу свою смертоносну рапіру в піхвах, дам їй короткий відпочинок — хай лікарі-зцілителі подбають про дальше заселення кладовищ, яким звичайно я даю поселенців. Той, хто, як я, скинув з престолу перського шаха, хто однією рукою, схопивши турецького султана за бороду, витягнув його із самісінького табору, а другою порішив десять тисяч невірних турків, хто, штурхонувши ногою, розвалив укріплення сотні фортець, хто послав виклик долі, приборкав, мов дикого звіра, випадок, пустив димом невдачу, обскуб, наче гусака, Юпітеро-вого орла²⁶, коли цей бог не прийняв мого виклику на герць, бо він боїться мене дужче, ніж титанів²⁷, хто, подолавши громовицю, розпоров небо шпичаками своїх вусів,— той,

певна річ, може дозволити собі трошки перепочити і пожартувати. Зрештою, підкорений всесвіт уже й не опирається перед моєю відвагою, а парка Атропа дала мені знати, що пожиці, якими вона завжди перерізує нитку скошеного моєю шпагою життя, вищербились і довелося віднести їх до точильника. Так що, Скапене, мені треба обома руками стримувати свою хоробрість, припинити на якийсь час поединки, війни, вбивства, спустошення і руйнування міст, бої з гігантами, винищення, за прикладом Тесея і Геракла, чудовиськ 28,— бо ж саме в таких діяннях виливається звичайно шаленство моєї нестримної хоробрості. Я хочу відпочити. Хай і смерть трохи перепочине! А от у яких забавках проводить своє дозвілля його мось Марс, цей нікчемний підмайстер поряд зі мною? В обіймах білих і ніжних рук

Ао Стор. 128

До стор. 173

Венерн,— яка, будучи богинею вельми розважливою, воліє воь нів, глибоко зневажаючи свого кульгавого чоловіка-рогонос-ця²⁹. Тож і мені захотілося трохи пом'якшити свою душу, але, бачу, Купідон ніяк не наважується пустити свою стрілу з золотим наконечником у такого сміливця, тому я знаком підбадьорив його. Навіть більше — аби його стріла могла вразити це благородне серце лева, я скинув кольчугу, зроблену з каблучок, дарованих мені богинями, імператрицями, королевами, принцесами, знатними дамами всього світу, моїми знаменитими коханками, щоб магічна сила тих каблучок боронила мене в найшаленіших, найвідчайдушніших моїх вчинках.

— Це означає,— озвався служник, який вдавав, буцімто з величезним напруженням слухає запальну мову хазяїна,— наскільки я можу збагнути своїм кволим розумом вашу блискучу красну мову, щедро оздоблену влучними висловами й пишними метафорами в східному стилі,— це означає, що ваша найхоробріша милість примітили якусь молоденьку городяночку, то пак, що ви закохалися, як простий смертний.

— Далебі, ти доволі кмітливий як для слуги,— відказав Матамор недбало, із зверхньою добродушністю,— ти проник прямо в суть. Справді, я таки мав слабість закохатись; але не бійся — моя хоробрість від цього не стане менша. Я не Самсон, щоб дати себе обстригти, і не Алкід, щоб прясти пряжу³⁰. Даліла не посміла б доторкнутися до мого волосся. А Омфала хіба що роззувала б мене. А якби хоч у чомусь не послухалась, то я б примусив її чистити мені шкіру не-мейського лева,, як іспанський плащ. На дозвіллі появилась у мене одна принизлива для мужнього серця думка. Це правда — я здолав людський рід, але не весь, а тільки половину його. Жінки, як істоти кволі, не попали під мою силу. Було б негідно стинати їм голови, відрізувати руки й ноги, розрубувати їх навпіл аж до пояса, як то звичайно я роблю із своїми ворогами чоловічого роду. Це воєнні грубощі, неприпустимі щодо жінок. З мене вистачить поразки їхнього серця, добровільної капітуляції душі, розправи над їхньою доброчесністю. Правда й те, що я покорив їх більше, ніж піщинок у морі і зірок на небі, що я вожу за собою чотири сундуки, повні любовних записок, листів та всяких інших послань, і що сплю на матраці, набитому чорнявими, руськими, білявими, рудими

кучерями, що їх дарували мені навіть найсором'язливіші скромниці. Сама Юнона 31 ластилася до мене, тільки я відтрутив її, тому, що вона трохи переспіла в божественному безсмерті, хоча й відновлює щороку своє дівоцтво, купаючись у Канафоському джерелі. Проте

4 6—260

07

всі ці звитяги для мене — поразки, мені не потрібен лавровий вінець, у якому не вистачає одного листочка, бо той вінець буде ганьбою на моєму чолі. Прекрасна Ізабелла наважується чинити мені опір! Я ціню будь-яку смілість, але такого зухвальства не потерплю, тож хай вона принесе мені на срібній таці золоті ключі від свого серця, на колінах, простоволоса, бажаючи помилювання. Іди, Скапене, і зажадай, щоб ця фортеця здалася. Даю три хвилини на роздуми — в ці хвилини пісковий годинник тремтітиме в руці переляканого Часу.

І Матамор зупинився в кумедній, незграбній позі, ще смішніший від його надзвичайної худорби.

Незважаючи на глумливі вимоги Скапена, вікно не відчинялося. Гарнізон у складі Ізабелли-та Зербіни, певен, що стіни кріпкі і їх не пробити, не "подавав ніякісіньких ознак життя. Матамора ніщо не могло здивувати, а ця тиша все-таки здивувала.

— *Sangre y fuego*32! Земля і небо! Грім і блискавка! — вигукнув він, настовбурчивши вуса, мов роздратований кіт.— Ці шльондри й не поворухнуться, як дохлі кози. Хай вивішують прапор і здаються, а то дмухну раз — і весь дім полетить шкереберть! Здорово буде, якщо її, немилосердну, розчавлять руїни. Скапене, друже, чим ти пояснюєш такий затятий опір моїм чарам, котрим, як відомо, немає рівні на нашій земноводній кулі і навіть на Олімпі, в осередку богів?

— Пояснення тут зовсім просте. Якийсь Леандр — ясне діло, не такий красень, як ви, але ж не всі мають гарний смак,— уклав таємну змову з ними; ваша доблесть кидається на штурм фортеці, вже підкореної іншим. Ви полонили батька, а Леандр — дочку. От і все.

— Ти сказав — Леандр? О, не повторюй більше цього ненависного, гидомирного імені, а то я в нестямній люті зірву з неба сонце, виколю очі місяцеві і, схопивши землю 8а кінці її осі, так трусону, що буде новий потоп, як за Ноя чи Огігеса33. У мене під носом упадати за Ізабеллою, дамою моїх мрій! Де ти, проклятий баламуте, мерзотний розпуснику, наречений шибениці, покажись, я зірву тобі храп, розмалюю хрестами пику, проштрикну тебе шпагою, продірявлю, як решето, випущу тельбухи, задушу, розтопчу, спалю на вогнищі і геть розвію попіл! Тільки появись, поки я лютий,— громом із своїх ніздрів я швиргону тебе по той бік світу, в геєну вогненну, ти полетиш у такі захмарні далі, що ніколи й не сядеш на землю. Перейти мені дорогу! Я сам здригаюсь, як подумаю, скільки горя може накликати це нахабство на бідне людство. Бо як по заслугі заплатити за

такий злочин, не розбивши ударом усю планету? Леандр — суперник Матамора! О Магом34 і Терваган35! Перелякані слова не сміють вийти і проголосити таке

безглуздя* їх не можна звести до купи, як тільки хапаєш їх за комір, аби з'єднати — вони виють, знаючи, що я не прощу їм такої вольності, Віднині і на віки вічні Леандр — о язик мій, даруй мені ласкаво, що примушую тебе вимовляти це підле ім'я! — може вважати себе за небіжчика, хай іде до каменяра й замовляє собі надгробок, якщо тільки я милостиво дозволю, щоб його поховали, бо то буде для нього вельми велика честь.

— Клянусь кров'ю Діани! — перебив служник.— Воістину про вовка промовка... Його мосьт Леандр он якраз іде, не поспішаючи, по майдану. Зараз ви йому гарненько викладете всю правду; то буде прекрасне видовисько —"* поєдинок двох таких сміливців, бо, не критимусь од вас, серед місцевих учителів фехтування та їхніх помічників цей добродій зажив собі слави неабиякого бійця. Так що виймайте свою шпагу; а я, коли дійде до бою, пильнуватиму, щоб міські сторожі не перешкодили вам.

— Побачивши іскри від наших шпаг, вони, нікчеми, дременуть куди очі бачать і не посміють ступити в цей вогпен-но-кривавий круг. Будь зі мною, добрий мій Скапене, якщо ненароком я дістану тяжку рану, то ти приймеш мене в свої обійми,— відказав Матамор, який дуже любив, коли його поєдинки припинялися.

— Сміливо станьте перед ним,— сказав служиш підштовхуючи хазяїна,— і перетніть йому дорогу.

Побачивши, що відступати нікуди, Матамор насунув аж на очі капелюха, підкрутив вуса, стиснув руків'я своєї здоровенної рапіри і, ступивши вперед до Леандра, якнайзух-валішим поглядом грізно зміряв його від голови до ніг; але то була тільки бравада, бо зуби його цокотіли, аж луна йшла, а тонкі ноги тремтіли, як очерет під подувом холодного вітру. Йому лишалась одна-єдина надія — налякати Леандра своїм крикливим голосом, погрозами і похваланням — зайці часто наряджаються в левову шкуру.

— Чи знаєте ви, добродію, що я капітан Матаморос із преславного роду Куерно де Корнасан, свояк не менш славного сімейства Ескобомбардон де ла Папіронтонда? По жіночій лінії я походжу від самого Антея 36.

— Походьте хоч від самого місяця, якщо вам подобається,— відказав Леандр, зневажливо здвигаючи плечима.— Яке мені діло до всіх цих дурниць!

— Сто чортів у печінку! Зараз, добродію, вам буде діло до цього. Поки не пізно — геть звідси, і я помилую вас. Мені

4*

99

жаль вашої молодості. Гляньте гарненько на мене. Я — жах всесвіту, друг смерті, покровитель гробарів; скрізь, де я пройду, виростають хрести;* Моя тінь ледве наважується ходити за мною, в такі небезпечні місця я її воджу. Якщо я кудись заходжу, то тільки через проломину, а виходжу через тріумфальну арку; якщо ступаю вперед, то це для того, аби кольнути шпагою, а відступаю — щоб відбити удар; якщо лягаю, то неодмінно заславши лужок ворогами; річка, через яку я переправляюсь,— то річка з крові, арки на мосту через неї — з ребер моїх супротивників. Й втішаюсь у

розпалі бою — вбиваю, трощу, рубаю, ріжу, колю, прони-* зуючи вістрям своєї шпаги. Я шпурляю вгору коней разом з верхівцями; ламаю, наче соломинки, кості слонам. Штурмуючи фортецю, я легко вилажу на мури і засовую руку в жерла гармат — витягую звідти" ядра. Махнувши шпагою, я здіймаю такий вітер,, що цілі батальйони перекидаються від нього, як снопи на току. Сам Марс, коли стрічається зо мною на бойовиську, тікає, боячись, щоб я не вклав його на місці, хоч він і бог війни; моя невидана хоробрість навіюй такий жах, що досі мені, аптекареві смерті, випадало бачити сміливців тільки в спину.

— Що ж, зараз ви побачите одного в лице,— сказав Леандр і так затопив Матаморів в пику, що по всій залі луна прокотилась.

Неборака захитався й мало не гепнувся на землю, але другий помордас, не менш ваговитий, тільки з другого боку, відновив його рівновагу.

Поки це діялось, Ізабелла та Зербіна вийшли на балкон. Лукава Субретка аж за боки хапалася зо сміху, а її господиня привітно кивнула Леандрові. Край площі показався Пандольф із нотаріусом — розчепіривши всі десять пальців, вирячивши від подиву очі, дивився, як Леандр лупцює Ма-тамора.

— Клянусь шкурою крокодила і рогом носорога! — зарепетував Матамор.— Твоя могила готова, нікчемний приبلудо, бродяга без честі й совісті, вона жде, і я зараз штурхону тебе туди! Лучче б ти потягнув за вуса тигра або за хвіст змію в лісах Індії. Дратувати Матамора! Та сам Плутон³⁷ із своїми вилами не наважився б на таке. Я б стягнув його з пекельного трону й забрав собі Прозерпіну. Тож уперед, моя смертоносна рапіро, покажись на божий світ, блисни на сонці й увіткнись, мов у піхви, в черево цього зухвальця. Я жадаю його крові, я вирву його мозок і тельбухи, витягну з нього душу поміж зубами.

Кажучи це, Матамор напружував усі жили, водив очима, клацав язиком і, здавалося, щосили старався витягнути з піхов свій непокірний клинок. Він аж упрів з натуги, але обачлива смертоносна рапіра воліла сьогодні лишатися вдр-ма, певно, щоб сталь на вологому повітрі не втратила свого блиску.

Леандрові набридло дивитися на ці блазенські кривляння, і він так копнув хвалька ногою, що той відлетів на другий бік сцени, а сам, вишукано вклонившись Ізабеллі, щшов собі.

Матамор, упавши на спину, дригав тонкими ногами, нче перевернутий коник. Нарешті слуга й Пандольф допомогли йому встати, і тоді, впевнившись, що Леандра вже недоа, він, задихаючись і захлинаючись од люті, вигукнув:

— Будь ласкавий, Скапене, стягни мене залізними обручами, бо мене розпирає шаленство, я зараз вибухну, як бомба! А ти, невірний клинок, який у найвирішальнішу міть зраджує свого хазяїна,— це так ти віддячуєш мені за щ що я завжди напував тебе кров'ю найдоблесніших воїнів і найхоробріших дуелянтів? Тебе треба було б розламати

00 коліно на тисячу кусочків за твою боягузливість, зрадливість і нікчемність; але ти дав мені зрозуміти, що істинний вояк завжди має боротись, а не втрачати дорогоцінний час у рубовних втіхах. Справді-бо, за цей тиждень я не розгромив жодної

армії, не зіткнувся ні з драконом, ні з якимось іншим чудовиськом, не доставив смерті належну кількість трупів/ і меч мій уже вкрила іржа — іржа ганьби, плід байдикування! На очах у моєї красуні цей молокосос глумиться з мене, ображає і під'юджує мене! Добрий урок! Філософське напучення! Повчальна байка! Тепер я щодня до сніданку вбиватиму принаймні двох-трох чоловік, щоб моя рапіра не іржавіла. Нагадуй мені про це, Скапене.

— Леандр от-от повернеться,— сказав слуга.— Може, спробуємо разом витягнути з піхов вашу грізну шпагу?

Матамор уперся в бруківку, Скапен учепився за чашку руків'я, Пандольф — за Скапена, а нотаріус за Пандольфа, смикнули кілька разів, клинок піддався спільним зусиллям,

1 три телепні покотилися шкереберть в один бік, а сам хвалько, дригаючи ногами і все ще тримаючись за піхви своєї зброї,— у другий.

Хутенько вставши, він схопив рапіру й пишномовно сказав:

— Тепер Леандрові амба; єдиний для нього спосіб уникнути смерті, це переселитися на якусь далеку планету. Хай він залізе хоч у самісіньку середину землі — я витягну його звідти і пронижу своїм мечем, якщо мщ страхітливий, ЦІ? у Медузи³⁸. погляд ще до того не оберне його на камінь.

Невдача Матамора не похитнула Пандольфової віри в його доблесть, і впертий старик наполягав на своїй недоладній думці видати дочку за цього пишного пана. Ізабелла зайшлася плачем, твердячи крізь сльози, що краще вже піти в монастир, аніж погодитись на такий шлюб. Зербіна як тільки могла підтримувала красеня Леандра й поклялася своєю невинністю — о, яка прекрасна клятва! — що того шлюбу не буде. Матамор пояснив цю холодну зустріч надмірною скромністю, властивою добре вихованим людям, які не люблять показувати своїх почуттів. До того ж він ще й не позалицявся до неї, не показав себе в усій пишноті слави, беручи в цьому приклад з Юпітера в його ставленні до Семели³⁹, яка захотіла побачити свого божественного коханця в усьому блиску його могутності і згоріла, перетворившись на купку попелу.

Не слухаючи більше хвальковитого вояка, обидві жінки пішли собі додому. А Матамор, хизуючись своєю вишуканою чемністю, велів Скапеніві принести гітару, поставив ногу на кам'яну тумбу й заходився лоскотати їй черево, щоб примусити інструмент сміятись. А тоді почав іще мугикати по-іспанському куплет сегідильї 40, з такими чудернацькими переливами голосу, такими немислимцями звуками, наче то Рамінагробіс⁴¹ наспівував серенаду для білої кицьки на даху.

Хитра Зербіна знайшла привід — треба, мовляв, помити квіти — і вихлюпнула на нього глечик води, та це не погасило музичного запалу кавалера.

— Прекрасні очі Ізабелли ронять сльози розчулення,— сказав Матамор,— бо в мені живе не тільки герой, а й віртуоз, я володію лірою так же досконало, як і шпагою.

На лихо, Леандр, який тинявся десь поблизу, почув звуки тієї серенади, занепокоєний, появився знову і, не стерпівши, що цей нахаба бриньчить під балконом його коханої, вирвав гітару з рук Матамора, який аж остовпів од жаху. А потім так

бахнув нею горопашного музику по черепу, що інструмент лопнув, хвалькова голова простромилася крізь дірку, а гітара опинилась на шиї, немов китайська колодка. Леандр, не випускаючи грифа гітари, почав тягати бідолашного Матамора то сюди, то туди, рвучко смикаючи, стукаючи об куліси, підводячи до свічок, ніби намагаючись підпалити його, і все це викликало в залі веселий сміх. Досхочу потішившись, він раптом відпустив хвастуна, і той упав на живіт. Уявіть собі, який вигляд мав безталанний Матамор, лежачи отак, немов із сковородою на голові.

Але муки його на тому не кінчилися. Слуга Леандра, відомий своєю невичерпною винахідливістю, вдався до підступних хитрощів, аби перешкодити одруженню Ізабелли і Матамора. Він підіслав якусь Доралісу, вельми кокетливу й легковажну дівицю, і та появилася на сцені разом із своїм братом-забіякою,— Тиран, котрий грав цю роль, зробив найлютішу свою міну, а до того ж ніс іще під рукою дві довжелезні рапіри, складені навхрест, що надавало їм зловісного і страшного вигляду. Дораліса поскаржилася, що добродій Матамор спокусив її, а тоді покинув заради Пан-дольфової дочки Ізабелли, а це страшна кривда, ганьба, яку може змити тільки кров.

— Скоріше порішіть цього горлоріза,— квапив Пандольф свого майбутнього зятя.— Для вас, лицаря незрівнянної хоробрості, якого не злякали полчища сарацинів, то все одно, що раз плюнути.

Після безлічі кумедних вивертів Матамор зрештою нарихтувався до бою, але весь тремтів, як осиковий лист, і забіяка, Доралісин брат, першим же ударом вибив у нього з рук шпагу та й ну лупцювати його плазом рапіри, аж доки той не закричав, благаючи пощади.

А на додаток до цієї сміхотворної сцени прийшла ще стара Леонарда, одягнена, як іспанська дуенья, і, витираючи здоровенною хусткою свої совині очі та голосно зітхаючи, сунула під ніс Пандольфові зобов'язання оженитися з нею, скріплене підробленим підписом Матамора. Удари знову посипались на бідолашного вояка, викритого в таких злочин-ствах, і тоді вже всі зажадали йому кари —• за брехню, похвальбу та боягузтво прирекли, щоб він оженився з Леонардою. Пандольф, який відчував тепер до Матамора тільки огиду, охоче віддав руку своєї доньки сущому дворянинові — Леандру,

Ця комедія, так живо зіграна акторами, викликала бурхливі оплески. Чоловіки визнали, що Субретка просто чудова, жінки по справедливості оцінили скромну чарівність Ізабелли, а Матамор дістав схвалення всіх глядачів — своїм виглядом, комічною піднесеністю, страшенно чудернацькими і несподіваними жестами він дуже підходив до такої ролі. Прекрасні дами були в захопленні від Леандра, хоча, на думку чоловіків, цей актор був надмірно франтуватий. Він завжди справляв таке враження і, правду кажучи, іншого й не хотів, бо куди вище ставив свою особу, аніж талант. У вродливої Серафіни появилася немало палких прихильників, і не один молодик, ризикуючи прогнівити свою милу сусідку, поклявся б своїми вусами, що то вельми принадна дівчина.

Сігоньяк із-за лаштунків з величезною насолодою стежив за грою Ізабелли, хоч

інколи, слухаючи, як ніжно бринить її голос, коли вона відповідає Леандрові, барон відчував у душі ревність — він ще не звик до вдаваної театральної любові, за якою часто криється глибока неприязнь і огида.

Тож коли після закінчення вистави він підійшов похвалити молоду акторку, вигляд у нього був дещо неприродний.

— Ви, Ізабелло, так прекрасно граєте закоханих жінок, ніби то зовсім і не гра.

Дівчина помітила баронову напруженість і легко відгадала причину її.

— Хіба не в цьому моя робота? — відповіла вона, всміхнувшись. — І хіба не тому мене взяли в трупу?

— Ця правда, — мовив Сігоньяк, — але здавалося, що ви й справді щиро закохані в цього джиґуна, котрий тільки й уміє, що шкірити зуби, як той пес, коли його дратують, та хизуватися своїми ногами!

— Така у мене роль; не могла ж я стояти, як пень, з похмурою і впертою міною! Зрештою, хіба я в чомусь була нескромна, зробила щось непристойне для благородної дівчини? Якщо не догледіла чогось, јго скажіть, і я виправлюсь.

— О ні! Ви були як воістину добродісна дівчина, добре вихована, з прекрасними манерами, у вашій грі немає ніякої вади, вона така щира, правдива і добропристойна, що можна подумати, ніби все відбувається насправді.

— Дорогий бароне, вже гасять вогні. Всі розійшлися, й ми зараз опинимось у темряві. Накиньте мені на плечі накидку і проведіть мене, "якщо ваша ласка, до кім* нати.

Сігоньяк досить вправно, хоча руки йому трохи й тремтіли, упорався з цим новим для нього обов'язком поклонника актриси, і вони обоє вийшли з зали, де вже нікого не було.

Оранжерея містилась осторонь замку, трохи ліворуч, серед великих дерев. Замок з цього боку був такий же прекрасний, як і з протилежного. Далі починався парк, який лежав нижче від квітника, і очам відкривалася насамперед тераса замку, прикрашена бильцями на пузатих стовпчиках, поміж якими на певній відстані одна від одної стояли па цоколях фаянсові білі й блакитні вази з останніми осінніми кущиками та квітами.

В парк вели сходи, починаючись од цегляної, облямованої каменем стіни, яка підтримувала терасу. Все це мало дуже величний вигляд.

Було десь близько дев'ятої години. Вже зійшов місяць. Легенький туман, схожий їа сріблястий серпанок, пом'якшував обриси речей, але не стирав їх. Добре було видно фасад замку, деякі вікна там світилися червоним світлом, а деякі поблискували в місячному сяйві, мов риб'яча луска. Рожеві тони цегли в цьому освітленні набували м'якого бузкового відтінку, а біле кам'яне облямування видавалося перлисто-сірим. На нових сланцевих плитках дахів спалахували, мов на полірованій сталі, ясні відблиски, а чорне мереживо гребеня чітко вирізнялося на прозоро-молочному небі. Краплі світла падали на листя кущів, відбивалися на гла* денькій поверхні ваз і діамантами розсипались по газону, що розкинувся перед терасою. Вдалині очам відкривалася не менш чарівна картина, схожа на пейзажі Брейгеля Райського 42: алеї парку бігли

кудись і губилися в голубому тумані, а в кінці їх часом спалахували, ніби вогники, сріблясті цятки — відблиск чи то від мармурової статуї, чи від струменів водограю.

Ізабелла та Сігоньяк піднялися по сходах і, милуючись красою ночі, кілька разів пройшлись по терасі, перш ніж піти в свої кімнати. Місце тут було відкрите, видне з усього замку, і ця нічна прогулянка не тривожила добродішну дівчину. Та й сором'язливість барона додавала їй певності — Ізабелла хоча й грала простушок, а на любовних почуттях теж трохи розумілась і знала, що справжня любов — це неодмінно й повага до коханої. Сігоньяк іще не освідчився, але дівчина відчувала, що він кохає її, тож і не дозволить собі нічого, що кинуло б тінь на її добродішність.

З милою ніжковістю, яка завжди приходить з любов'ю, вони пліч-о-пліч прогулювались при місячному сяйві в цьому безлюдному місці, говорячи про найзвичайніші в світі речі. Той, хто надумав би підслухати їх, був би страшенно здивований, почувши тільки якісь туманні міркування, незначні зауваження, буденні запитання й відповіді. Але якщо в словах не було нічого потаємного, то тремтіння їхніх голосів, і те, як схвильовано вони лунали, час від часу замовкаючи, й зітхання, і весь тихий, довірливий тон розмови виказували, що сповнювало молоді серця.

Кімната Іоланти була поряд з маркізиними покоями, вік на її виходили в парк, і коли вже перед сном, відпустивши покоївок, дівчина мимохідь глянула у вікно на місяць, то побачила Ізабеллу й Сігоньяка, які гуляли на терасі в су-проводі лише своїх тіней.

Ясна річ, пихата Іоланта, горда, як і годиться богині, відчувала тільки зневагу до бідного барона Сігоньяка — це перед ним інколи, виїжджаючи на полювання, вона, бувало, пролітала блискотливим видом у вихорі світла й гамору, а останнього разу і образила його; але тепер їй прикро було бачити барона під своїм вікном з молодою жінкою, якій він, звісно ж, говорив про кохання. Чванькувата красуня ніяк не могла припустити, щоб хтось міг отак просто вийти з-під її влади. За нею мали сохнути, мовчки вмираючи.

Іоланта лягла в доволі кепському настрої і довгенько не могла заснути — перед очима все стояла та закохана пара.

А Сігоньяк одвів Ізабеллу до її кімнати і, повертаючись, помітив у глибині коридора якусь таємничу постать, закутану в плащ такого ж кольору, як стіни; перекинута через плече пола того плаща прикривала аж до очей лице невідомого, а низько насунутий капелюх затуляв лоб, і це не давало змоги розгледіти риси чоловіка, наче він був у масці. Побачивши Ізабеллу й барона, невідомий притулився до стіни. Актори вже розійшлися по своїх кімнатах, та це й не міг бути ніхто з них. Тиран був вищий, Педант — товщий, Леандр — стрункіший; і на Скапена цей чоловік не скидався, а тим більше на Матамора, якого нетрудно було впізнати по страшній худорбі, бо її не приховав би навіть найширший плащ.

Не бажаючи видатися надто цікавим і завадити незнайомцеві, Сігоньяк мерщій зайшов у свою кімнату, а проте помітив, що двері в кімнату з гобеленами, де розмістилася Зер-біна, були ледь прочинені, наче там ждали гостя, якому хотілося

зайти зовсім нечутно.

Барон замкнувся у своїй кімнаті, а незабаром тихесенько скрипнули в коридорі черевики й легенько стукнула опущена заціпка, і він зрозумів, що мандрівець, якому точно визначили дорогу, благополучно прибув на місце.

А десь за годину по тому Леандр прочинив свої двері, сторожко озирнувся, чи в коридорі нікого нема, вийшов, ступаючи обережно, мов циганка, котра танцює поміж розкладеними сирими яйцями, дістався до сходів, спустився по них ще легше й тихше, ніж привиди, що бродять у заклятих замках, прослизнув, ховаючись у тіні, попід стіною і подався в сторону парку, до обсадженої деревами галявини, — там була статуя Амура, який стояв, приклавши палець до рота, показуючи тим, що він не викаже таємниці. Ось у цьому місці, безперечно, наміченому заздалегідь, Леандр зупинився — здавалося, ждав.

Ми вже казали, що Леандр, витлумачивши на свою користь усмішку, якою маркіза відповіла на його уклін, наважився написати пані де Брюйєр листа, а підкуплена кількома пістолями Жанна мала непомітно покласти його на туалетний столик своєї господині.

Наводимо цей лист як його складено, аби дати читачам уявлення про стиль, що ним користувався Леандр, зваблюючи знатних дам, у чому, за його словами, досяг величезних успіхів.

"Пані, чн, точніше, богине краси, це ваші незрівнянні принади, і тільки вони, винні в тих прикрошах, які спіткали вас. Своїм сяйвом вони примусили мене вийти з тієї тіні, де я мав би животіти, і заставили наблизитися до їхнього світла, подібно до того, як дельфіни впливають з океанських глибин на світло рибальських ліхтарів назустріч своїй кончині і гинуть, немилосердно пронизані гострими гарпунами. Я чудово знаю, що обагрю хвилю своєю кров'ю, але мені тепер байдуже, чи житиму я, чи вмеру. Дивовижне зухвальство — жадати того, що належить напівбогам, хоча б то був навіть фатальний удар вашої руки. А я жадаю, бо, зарані поринувши в таку безнадію, що нічого гіршого для мене й бути не може, волю ваш гнів, аніж ваше презирство. Той, хто піднімає руку, аби завдати смертельного удару, має глянути на свою жертву, і, конаючи від вашої немилосердності, я тішитимусь райською насолодою, позаяк був помічений вами. Так, я люблю вас, пані, і якщо це злочин, то не каюсь у ньому. Господь бог дозволяє смертним любити його; зорі терплять, коли ними захоплюється найсмирненніший із пастухів; високій досконалості, якою є і ви, так судилося, щоб її любили тільки ті, що стоять нижче, бо вона не має рівних на землі та, певно, і на небесах. Я, на жаль, лиш бідний провінційний лицедій, але, будучи навіть герцогом чи принцом, обдарованим усіма щедротами долі, я головою своєю не досяг би ваших ніг, і межі вашою пишнотою та моєю нікчемністю була б така відстань, як од вершини гори до провалля біля її підніжжя. Але щоб підняти кинуте до ваших ніг серце, вам довелося б нахилитись. Моє серце, пані, наслідую це сказати, не тільки горде, а й чуле, і той, хто його не відштовхне, знайде в ньому найпалкіше кохання, найвитонченішу ніжність, найглибшу повагу й безмежну відданість. А втім, якщо б мені випало таке щастя, то

ваша поблажливість, можливо, й не опустилася б так низько, як це вам уявляються. Лиха доля та ще запекла злоба одного вельможі довели мене до крайності, примусили окриватися під машкарою театральних героїв, проте мені нема чого соромитися свого походження. Державні інтереси примушують мене берегти таємницю, а то всі узнали б, що в моїх жилах тече славна кров. Любов до мене не принизила б нікого. Але я вже забагато сказав про це. Я назавжди залишусь найсмиреннішим і найпокірнішим слугою вашим, навіть коли після якогось признання, схожого на ті, що бувають у розв'язці трагедій, усі вітатимуть мене як королівського сина. Дайте мені хоча б найменший знак, що моє зухвальство не викликало у вас надто презирливого гніву, і я без жалю сконаю, спалений вашими очима, на вогнищі свого кохання".

Як би відповіла маркіза па це палке послання, котре, можливо, служило Леандрові вже не один раз? Щоб сказати це, треба добре знати жіноче серце. На жаль, лист не дійшов за призначенням. Захоплюючись знатними дамами, Леандр майже не помічав субреток і не приділяв їм ніякісінької уваги. Це була його помилка, бо служниці можуть мати неабиякий вплив на своїх господинь. Якби до пістолів Леандр додав ще кілька поцілунків, трошки позалицявся, то Жанна, втішена в своєму самолюбстві покоївки, такому ж вразливому, як і самолюбство королеви, постаралася б ретельніше виконати його доручення.

Коли вона йшла, недбало тримаючи в руці Леандрового листа, назустріч їй трапився маркіз, який запитав — просто так, бо по своїй природі він був чоловік не вельми цікавий — що то за папірець у неї в руці. "

— О, нічого важливого,— відказала служниця,— лист від добродія Леандра до пані маркізи. 4

— Від Леандра, першого коханця, який грав закоханого у "Похвальбі капітана Матамора"? Що він може писати моїй жінці? Певно, просить грошей.

— Не думаю, — зауважила злопам'ятна служниця.— Передаючи мені цю записку, він зітхав і закочував очі, мов нестямно закоханий.

— Дай-но мені цього листа,— велів маркіз,— я сам відповім. А маркізі нічого не кажи. Комедіантам багато потурають, це часом псує їх, вони стають нахабні і не вміють поводитись, як їм належить.

Справді, маркіз, який любив потішитись, написав Леандрові в тому самому стилі, владним, розгонистим почерком, на папері, напахченому мускусом, склеїв ароматним воском і запечатав печаткою з закрутистим гербом.

Прийшовши після вистави у свою кімнату, Леандр побачив на столі, на найвиднішому місці, покладений таємничою рукою конверт, на якому було написано: "Панові Леандрові". Він розпечатав листа і, весь тремтячи від щастя, прочитав:

"Як ви сказали в своєму листі, написаному надто гарно, щоб я не втратила спокою, богині можуть любити тільки смертних. Об одинадцятій годині, коли все на землі спатиме, Діана, не лякаючись уже нескромних людських поглядів, покине небеса і спуститься до пастуха Ендиміона 43. Тільки не на гору Латмос, а в парк, до підніжжя статуї скромного Амура, де красень пастух завбачливо засне, бережучи

сором'язливість безсмертної небожительки, котра явиться до нього без супроводу німф, окутана хмаркою, скинувши сріблясті промені".

Спробуйте уявити, яка шалена радість захлюпнула серце Леандра, коли він читав цю цидулу, що перевершила най-честолюбніші його мрії. Він вилив собі на голову й на руки пляшечку пахучої есенції, пожував кусочок шкаралупки мускатного горіха, який освіжає дихання, ще раз почистив зуби, підкрутив кучері, щоб красивіше вилися, й подався в парк на призначене місце, де ми його залишили і де, поки ми все це розповідали, бідолаха знемагав у чеканні.

Гарячка того чекання і нічна прохолода викликали у Леандра нервові тремтіння. Він здригався, почувши, як падає з дерева листок, при найменшому шурхоті нашорошував вухо, звикле вловлювати шепіт суфлера. Скрипне пісок під ногою — йому здавалося, що то страшенний рип, який неодмінно почують у замку. Його сповнював диявольський страх перед лісом, великі чорні дерева тривожили уяву. Не те, щоб він саме боявся чогось, але думки його ставали якісь похмурі. Маркіза не приходила, ноги у Ендиміона, з Діаниної ласки, вже були мокрі від роси.

В якусь мить Леандрові здалося, наче десь поблизу хруснула суха гілка під чиймись важкими кроками. Його богиня не могла так іти. Богині спускаються по променю і торкаються землі так, що не примнеться жодна травинка.

"Якщо маркіза не поквартиться прийти, то замість палкого коханця вона знайде тут задубілого поклонника,— подумав Леандр.— Таке чекання, коли ти весь дрижиш од холоду, аж ніяк не сприяє подвигам, гідним Цитери" 44.

Тільки-но він це подумав, як чотири широкі тіні, появившись між деревами, вийшли із-за п'єдесталу статуї і, наче змовившись, підступили до нього. То були кремезні здоровані і суцільні шельми з лакеїв маркіза де Брюйера; двоє з них, схопивши Леандра за руки, ніби хотіли зв'язати, як бранця, притримали його, а двоє заходилися розмірено лупцювати актора палицями. Удари гупали по його спині, наче били молотки по ковадлу. Акторові зовсім не хотілося, щоб на його крики сюди збіглися люди й побачили, в яку халепу він попав,— сердега мовчав, героїчно терплячи біль. Муцій Сцевола, тримаючи руку на вогні⁴⁵, не проявив більше мужності, ніж Леандр під киями.

Зробивши своє діло, чотири кати відпустили жертву, низько вклонились і, не промовивши ні слова, зникли.

Яке ганебне падіння! Ікар⁴⁶ з небесної висоти впав не так низько. Приголомшений, знеможений, побитий, Леандр, зігнувшись, кульгаючи і потираючи боки, ськ-так дістався до замку; однак в своєму непохитному марнославстві він і не подумав, що його пошили в дурні. Для його самолюбства було краще надати цій пригоді трагічного забарвлення. Він казав собі, що ревнивий маркіз, безперечно, підстеріг жінку, піймав, коли вона йшла на побачення, і, приставивши кинджал до горла, змусив у всьому признатися. Леандр уявляв, як вона простоволоса стоїть на колінах, ридма ридуючи, благає несамого від гніву маркіза помилувати її і клянеться, що надалі стійкіше опиратиметься несподіваним сердечним спокусам. Навіть тепер, добряче побитий кийками, він жалів маркізу, яка через нього попала в таку небезпеку, і не підозрював,

що вона, ні сном ні духом нічого не знаючи, спокійнісінько спить собі на простирадлах з голландського полотна, побризканих олією з санталових і динамо* нових дерев.

Ідучи по коридору, Леандр з досадою побачив Скапена — висунувши в прочинені двері голову, той зловтішно посміхався. Леандр випростався, як тільки міг, але хитрого пронози це не обмануло.

На другий день трупа зібралася в дорогу. Тиран, одержавши від маркіза щедрю винагороду, замінив надто повільну колимагу з биками на простору, запряжену четвериком карету, в якій вільно могла вміститись уся акторська ватага з багажем. Леандр і Зербіна встали пізно — нема потреби додатково пояснювати, чому саме, — тільки у нього, хоч він і намагався не показувати того, вигляд був скорботний і жалюгідний, а вона сяяла від вдоволеного честолюбства. Субретка навіть до своїх подруг ставилася, як добра принцеса, і — що було важливою прикметою — Дуенья підлещувалась до неї, чого раніше ніколи не траплялося. Скапен, з-під уваги якого ніщо не випадало, помітив, що дорожній сундук Зербіни, наче за помахом чарівної палички, став удвоє важчий. Серафіна кусала губи й час від часу буркотіла одне-єдине слово: "Тварюка!", якого ніби й не чула Субретка, задоволена приниженням головної героїні.

Нарешті карета рушила, і гостинний замок де Брюйера лишився позаду; всі покидали його з жалем; окрім Леандра. Тиран думав про те, як використати зароблені гроші; Педант — про чудові вина, що ними він щедро вгамовував у замку спрагу; Матамор — про оплески, яких не шкодували йому глядачі; Зербіна — про шовки, золоті намиста й інші дари. А Сігоньяк та Ізабелла думали тільки про своє кохання і, радіючи, що вони разом, навіть не озирнулись, аби ще раз побачити голубі дахи і рожеві стіни замку, що виднів на горизонті.

VI. Хуртовина

Нетрудно зрозуміти, що актори були задоволені своїм перебуванням у замку де Брюйера. Такі несподівані удачі не часто випадали в їхньому кочовому житті; Тиран поділив гроші між усіма, й тепер кожен, любовно торкаючись золотих пістолів, подзенькував ними в кишенях, де часто-густо взагалі не бувало жодного мідяка. Зербіна, добродушно сприймаючи кпини своїх товаришів щодо могутності її чарів, сяяла стриманою загадковою радістю. Вона тріумфувала, а Серафіна від того просто шаленіла. Тільки Леандр, геть розбитий після нічної прочуханки, здавалося, не поділяв загальної веселості, — він і силкувався всміхнутись, але усмішка виходила якась вимучена, немов собака щирив зуби. Йому важко було поворухнутись, і часом, коли віз сильно трясло, він болісно кривився. А як думав, що на нього ніхто не дивиться, — розтирав долонями спину та руки; ці хитрощі могли збити з пантелику кого завгодно з акторів, тільки не глузливого і спостережливого Скапена, який зловтішно відзначав геть усі невдачі Леандра, бо страшенно не любив його самовдоволеного красування.

Колесо наїхало на чималенький камінь — возій не помітив його, — коханець болісно скрикнув крізь зуби: "Ой!", і Скапен озвався з удаваним співчуттям:

— Чого це ти так стогнеш та охаєш, бідний Леандре? І сам якийсь наче

пошарпаний, мов лицар Печального образу *, коли він голий перекидався на камінні Сьєрра-Морени, покаравши себе в ім'я кохання, як Амадіс на Голій скелі 2. Можна подумати, що ти ночував не в м'якій постелі, на подушках і пуховиках, під стьобаною ковдрою, а на перехрещених палицях, більш підходящих для того, щоб ламати руки й ноги, аніж для спочинку. Вигляд у тебе такий змучений, обличчя як у хворого, під очима — синці, видно, добродій Морфей 3 сеї ночі не заглядав до тебе.

— Морфей міг сидіти собі в своїй печері, а от малюкові Купідону не сидиться, йому й ліхтаря не треба, щоб знайти в коридорі потрібні двері,— мовив Леандр, сподіваючись відвести підозри свого недруга Скапена.

— Я тільки комедійний слуга, в любовному ділі у мене зовсім немає досвіду. Мені не доводилось упадати за знатними красунями; а проте зі слів поетів та романістів я все-таки знаю, що бог Купідон, коли хоче вразити чиєсь серце, користується стрілами, а не палицею свого лука.

— Що ви хочете цим сказати? — квапливо перебив Леандр, занепокоєний тим поворотом розмови, якого надали

Ш її мудровані порівняння та міфологічні викладки Скапена.

— Нічого, окрім того, що на шиї у тебе, трохи вище ключиці, видно, хоч ти й затуляєш хусткою, чорну смугу, яка завтра стане синьою, позавтраму — зеленою, потім жовтою, аж поки зрештою набуде природного кольору, і ця смуга — акурат наче розчерк ломакою по телячій шкурі, то пак — пергаменті, якщо тобі це більше подобається.

— Напевне,— відповів Леандр, почервонівши аж до кінчиків вух,— напевне, то якась небіжчиця-красуня, котра любила мене за життя, поцілувала, коли я спав. Поцілунки мертвих — це всім відомо — залишають на тілі синці, прокинешся вранці — сам не знаєш, відкіля вони.

— Примарна красуня-небіжчиня появилася вельми вчасно,— мовив Скапен,— а то я міг би поклястися, що це пристрасний поцілунок свіжої лозини.

— Який же ви недобрий баляндас і насмішник! — сказав Леандр.— Зовсім не поважаєте моєї скромності. Я з доброчесності звалюю на мертвих те, в чому більш винні живі. Ви хоч і вдаєте з себе недосвідченого, але ж, мабуть, чували про подряпини, синці, укуси й інші такі милі знаки, пам'ятки любовних забав, яким звичайно віддаються пристрасні коханці?

— "Memorem dente notam" 4,— втрутився Педант, радий можливості процитувати Горація.

— Пояснення, як мені бачиться, слушне,— зауважив Скапен,— і підкріплене достойним авторитетом. От тільки слід такий довгий, що в роті у нічної красуні мав бути той єдиний зуб, який Форкіади 5 по черзі позичали одна одній.

В нестямній люті Леандр сіпнувся — хотів було кинутися з кулаками на Скапена, але побиті кийками боки і посмугована, мов у зебри, спина так боліли, що він одразу ж і сів, відклавши помсту до ліпшого часу. Тиран і Педант, звиклі до таких сварок, які тільки розважали їх, помирили супротивників. Скапен пообіцяв більше не робити

нескромних натяків.

— Я вилучу із своєї мови навіть згадку про дерево, хоч би в якому вигляді воно було — необтесана колода, тінявий ліс, гладеньке дерев'яне ліжко чи навіть гіллясте дерево оленячих рогів.

Поки точилася ця забавна сварка, карета їхала CQ6Í та й ї#ала і незабаром наблизилася до розпуття. На трав'янистому пагорку, позначаючи перехрестя доріг, височіло розп'яття — грубо зроблений дерев'яний хрест, потрісканий від сонця та дощу, з фігурою Христа, у якого одна рука відірвалася од тіла і зловісно звисала на іржавому цвяху.

Два чоловіки з трьома мулами, стоячи біля роздоріжжя, скидалося, ждали когось. Один мул, наче йому набридло стояти, махав прикрашеною помпонами та барвистими китицями головою, чути було, як сріблясто подзенькували бубонці. Вишиті шкіряні шори не давали йому дивитися вбік, але тварина відчула, що дорогою їде карета; мул з неспокійною цікавістю заворушив вухами, поміж випнутими губами його видніли зуби.

— Корінний пряде вухами й показує ясна,— сказав один з чоловіків,— карета недалеко.

Справді, акторська балагула вже під'їжджала до розпуття. Зербіна, яка сиділа попереду, бистро зиркнула на групу з тварин та чоловіків і, здавалося, зовсім не здивувалася, побачивши її тут.

— їй-богу, непогана упряжка! — озвався Тиран.— А ці црекрасні іспанські мули можуть пройти п'ятнадцять, а то й двадцять льє за день. Були б у нас такі, ми б скоро дісталися до Парижа. Але якого ж дідька вони тут ждуть? Це, видно, підстава для якогось вельможі.

— Та ні,— заперечила Дуенья,— одного мула осідлано як для жінки — м'які попони, подушки.

— Ну, тоді тут готується викрадення,— сказав Тиран,— бо ці два стременні чи стайничі в сірих лівреяx мають дуже таємничий вигляд.

— Може, й так,— мовила Зербіна, двозначно усміхаючись.

— Невже ця дама серед нас? — подав голос Скапен,— Один з тих двох прямує сюди, немов хоче домовитися, перш ніж вдаватися до сили.

— О, в цьому не буде потреби,— зауважила Сіерафіна, кидаючи на Субретку зневажливий погляд, який та витримала з незворушною безсоромністю.— Є такі ласі, що самі охоче прямо стрибають в обійми викрадачів.

— Не кожного, кому того хочеться, викрадають,— відрубала Субретка.— Тільки бажання тут мало, треба мати ще й вабливість.

Розмова урвалася — стремений знаком велів кучерові зупинитися, підійшов і, скинувши берет, запитав, чи є в кареті панна Зербіна.

Зербіна проворно висунула з-під навісу темну голівку, сама відповіла, а тоді спритно скочила на землю.

— Мадемуазель, я до ваших послуг,— люб'язно і шанобливо мовив стремений.

Субретка поправила спідницю, провела пальцем довдрла вирізу корсажа, немов

даючи полегкість грудям, і, обернувшись до акторів, невимушено сказала!

— Дорогі друзі, вибачте, що я покидаю вас. Удача інколи сама йде нам до рук, було б просто безглуздо її випустити, бо більше вона ніколи не повернеться. Фортуна, досі похмура й непривітна до мене, тепер привітно всміхається мені. І я хочу скористатися з її ласки, без сумніву, скороминущої. Будучи скромною субреткою, я могла сподіватися на прихильність лише Маскаріля чи Скапена. До мене залицялися тільки слуги, вельможі упали за Люсік-дами, Леонорами та Ізабеллами, мене ж удостоювали хіба що побіжного поцілунку, підкріплюючи ним срібний півлуї-дор, сунутий у кишеню мого фартуха. Та ось знайшовся чоловік з кращим смаком, він вважає, що поза театром субретка цілком варта панії; моя роль не вимагає особливо суворої доброчесності, от я й подумала, що не слід доводити до відчаю цього доброго чоловіка, дуже засмученого моїм від'їздом. Отож дозвольте мені взяти з воза свої пожитки, та на цім слові й будьте здорові. Через деякий час я знайду вас у Парижі, бо в душі я акторка і ніколи не зраджувала театру надовго.

Слуги взяли Зербініні речі, рівномірно примостили їх на в'ючного мула; Субретка з допомогою стремени, який підтримав її, легко, ніби вчилася вольтижування у школі верхової їзди, скочила на мула, вдарила його підборами в боки і, легенько помахавши товаришам рукою, поїхала.

— Хай тобі щастить, Зербіно,— кричали їй актори, всі, окрім Серафіни, яка, затаївши на неї злість, мовчала.

— Шкода, що Зербіна поїхала,— зітхнув Тиран.— Я дуже хотів би утримати цю прекрасну субретку, але ж її ніщо більше не зобов'язує, окрім власної примхи. Доведеться пристосовувати ролі служниці для Дуенї; її вид не такий приємний, як гарненьке лукаве личко, однак Леонарда мав талант коміка і чудово знає сцену. Якось обійдемося.

Карета рушила далі і їхала трохи швидше, аніж запряжений волами віз. Місцевість тут була вже зовсім не схожа на одноманітні лани. Замість білих пісків довкола лежала родючіша рудувата земля. Подекуди видніли, як доказ певного достатку, кам'яні будинки серед садів, оточених живою горожею з тепер уже голих кущів, серед яких червоніли плоди шипшини і синіли ягоди терну. Край дороги росли високі дерева з могутніми стовбурами і міцним розложистим гіллям; опале листя жовтими цятками вкривало траву під ними, вітер піднімав листочки і гнав їх перед Ізабеллою та Сігоньяком, які, стомившись сидінням на возі, час від часу вставали і йшли пішки. Матамор подався вперед — у вечір-її заграє на гребені пагорка, до якого веде дорога, темними обрисами вимальовувалась його хирлява постать, неначе проткнута його ж рапірою.

— Як це сталося,— говорив Сігоньяк, ідучи рядом з Ізабеллою,— що ви, дівчина високого роду — це видно по ваших манерах, скромності, розсудливості, вишуканій мові — опинилися в цій мандрівній трупі акторів, серед людей, безперечно, славних, але зовсім не таких, як ви?

— Не подумайте тільки,— відказала Ізабелла,— що я якась знедолена принцеса чи,

може, королева, позбавлена свого королівства і змушена в такому сумному становищі заробляти собі кусок хліба, виступаючи на сцені. Історія мого життя дуже проста, якщо хочете, я можу розповісти її. Мене привели сюди не удари долі, не якісь страшні злигодні чи романтичні пригоди,— я тут народилась, я, так би мовити, дитя театру. Балагула Феспіда — моя кочова батьківщина. Мати моя була акторка і дуже вродлива жінка. Вона грала трагічні ролі принцес та королев, причому сприймала їх надзвичайно серйозно, до своїх сухозлотних корон та скіпетрів з позолоченого дерева ставилася, як до справжніх, і навіть поза театром не хотіла чути ні про кого, окрім королів, принців та інших можновладців. А на сцені вона була така велична у своєму вбранні, що можна було подумати, ніби то не театральні плаття з підробленого оксамиту, а пишна багрянниця чи справжня королівська мантия. В гордості своїй вона вперто відхиляла всі освідчення, благання і клятви тих зальотників, що в'ються біля актрис, як метелики навколо свічки. Коли одного вечора якийсь дженджик заявився до неї в убиральню й повівся надто вільно, вона встала і гукнула, наче справжня Томиріда б, цариця Скіфії. "Гей, чати! Візьміть його!" — гукнула так владно і велично, що ошелешений кавалер миттю зник, забувши про своє залицяння. Та ось про цю гордість і неприступність, дуже незвичну для актрис, бо їх завжди підозрюють у легковажності, стало відомо одному знатному вельможі, принцу, якому сподобалось таке поведження,— він вважав, що тільки благородна душа може нехтувати банальні втіхи. Становище того вельможі в світі можна було прирівняти до становища королеви в театрі, тож вона й зустріла його лагідніше, не так пихато, як інших. Молодий, вродливий, він умів гарно говорити, був наполегливий і мав дуже важливе достоїнство — знатність і шляхетність. Що вам казати далі? Цього разу королева не гукнула варті, і в мені ви бачите плід їхнього щирого кохання.

— Так от звідки у вас така чарівність,— чемно мовив Сігоньяк.— У ваших жилах тече благородна кров! Я був майже певен, що це саме так!

— Їхній зв'язок тривав довше, ніж звичайні театральні любовні пригоди,— вела далі Ізабелла.— На любов принца моя мати відповідала безмежною відданістю, яка випливала і з кохання, і з її гордості. На жаль, причини державної ваги перервали цю любов; принцові довелося вирушати в якісь далекі військові походи чи поїздки з посольствами. А сім'я тим часом знайшла йому наречену з якогось знатного роду і домовилася про його одруження. Повернувшись, він як тільки міг зволікав з тим шлюбом, однак зрештою мусив покоритися, бо не міг через якусь любовну примху порушити довгу низку знатних предків, яка починалася ще від Карла Великого, не мав права обірвати цей славний родовід. Аби полегшити неминучий розрив, моїй матері запропонували чималі гроші, щоб вона не знала злиднів, могла виростити і виховати мене. Та вона й слухати про це не захотіла, сказала, що їй не потрібно ніякого багатства без багатства серця і що хай краще принц буде в боргу перед нею, аніж вона перед ним, бо в великій своїй щедрості вона віддала йому те, чого він ніколи не зможе повернути їй. "Нічого — до, нічо го — після",— таке було її гасло. Отож мати й далі грала свої ролі трагедійних принцес та королев, але жила відтоді з нерозважним горем

у душі, з кожним днем марніла і незабаром померла. Мені було тоді років сім чи вісім, я вже виступала на сцені, грала дітей, амурів та інші невеличкі ролі, на які годилася за своїм зростом і розумінням. Смерть матері завдала мені надто сильного, як на мої літа, болю,— пам'ятаю, того вечора мене тільки штурханами примусили грати когось із дітей Медеї⁷. Згодом біль поволі вщух, бо всі актори оточили мене теплом і ласкою, балували, весь ас підкладали в мій маленький кошик які-небудь ласощі. Йе-дант,— він уже й тоді був у нашій трупі, наче такий же старий та зморшкуватий, як і тепер,— пояснив мені гармонію і розміри віршів, навчив мене читати їх, показав, як треба говорити і слухати, які пози, жести, вирази обличчя відповідають різним словам,— розкрив переді мною всі таємниці мистецтва, якшґ сам володіє досконало; хоча він тільки провінційний актор, а людина освічена, був колись у школі вчителем, але його прогнали за непросипне пияцтво. Серед цього начебто безладного бродячого життя я зберегла цнотли* вість і чистоту, бо мої товариші, які знали мене з колиски, бачили в мені свою сестру або доньку, а всяких зальотників я вміла тримати на достатній відстані своїм холодним ставленням до них та скромним поведженням, так що й поза сценою я без ніякого лицемірства і вдаваної сором'язливості вела життя простушки.

Отак, ідучи дорогою, Ізабелла розповідала зачарованому Сігоньякові про своє повне злигоднів життя.

— А як звати того вельмою? — запитав Сігоньяк.— Ви пам'ятаєте його ім'я чи забули?

— Не забула, воно закарбувалося в моїй пам'яті, але називати його, мабуть, ризиковано для мого спокою.

— А є якийсь доказ його зв'язку з вашою матір'ю?

— У мене є перстень з його гербом,— сказала Ізабелла,— єдина коштовність, яку мати залишила у себе, бо цей геральдичний символ мав таке благородне значення, що не виникало навіть думки про його матеріальну вартість; якщо вас цікавить, я коли-небудь покажу цей перстень.

Було б надто стомливо весь час стежити за балагулою акторів, тим більше, що їхала вона короткими перегонами без .якихось пам'ятних пригод. Отож перестрибнімо через кілька днів і перенесімося ближче до околиць Пуатьє, куди вже під'їжджала трупа. Збори од вистав були небагаті, і для акторів настали скрутні часи. Гроші маркіза де Брюйєра вони вже витратили, так само, як і Сігоньякові пістолі, бо делікатний барон не міг лишатись осторонь і не допомогти товаришам у біді хоттр. б своїми мізерними коштами. Віз, який на початку подорожі був запряжений дужим, четвериком, тепер тягнув один кінь, і що за кінь! Жалюгідна шкапа, яка, здавалося, їла не сіно та овес, а обручі з боок, так випирали її ребра. Маслаки стирчали з-під шкіри, в*ялі м'язи збиралися на стегнах широкими пласкими складками, біля колін з наростами стовбурчилась ріденька довга шерсть. Хомут, на якому зовсім не лишилося повстяної підкладки, до крові розтер холку, а боки нещасної тварини були посмуговані ударами батога, неначе вкриті зарубками. Голова тієї конячини — то була суцзя поема скорботи і страждання. Очі провалились у глибокі, ніби вирізьблені скальпелем западини.

Застиглий задумливий погляд тих синктатих очей виражав похмуру покірність загнаної тварини. В ньому сумовито блимала байдужість до будь-яких ударів, байдужість, що походила від усвідомлення марності зусил, бо шмагання батогом уже не могло викресати в цій істоті іскри життя. М'які вуха — одне з них було розсічене — жаліснр Метлялися в ритмі нерівної ходи. Пасмо гриви — колись вона була білою, а тепер пожовтіла — заплуталось у гнuzдечці, яра розтирала своїми ременями випнуті від худорби, кісудяві щелепи. Кінь важко дихав, з ніздрів у нього текло, а худі ясна шкірилися у якійсь неприємній гримасі.

По білій з рудими цятками шерсті тягнулися вдтьоки вДд поту, наче смуги від дощу на потинькованій стіні; цїт збирався внизy на череві, склеюючи клоччя шерсті, стїкав на задні ноги і, змішуючись із гряззю, вкривав їх бридким ле-пом. Трудно було уявити сумніше видовисько — шкапа, яка в Апокаліпсисі везла Смерть, видалася б баским скакуном поряд 8 цією бідолашною твариною, лопатки якої з кожним кроком наче розвалювалися, а страдницькі очі немов благали як про велике милосердя, щоб шкуродер ударом обуха прикінчив її. Ставало холодніше, # кінь плентав, окутаний парюю, що здійсмалася від його боків та ніздрів.

На возі їхали тільки три жінки. Чоловіки, щоб легше було горопашній клячі, йшли пішки, вапросто поспїваючи за нею і навіть випереджаючи. Говорити було нічого, всіх мучили сумні думки, і води йшли мовчки, кожен окремо, щїльніше кутаючись у плащ.

Сїгоньяк, занепадаючи духом, майже шкодував, що не зостався у занедбаному замку своїх предків, бо, певно, лучче вже було б померти з голоду під своїм стертим гербом, у тиші й самотині, аніж терпіти злигодні, скитаючись отак по дорогах із цими нетягами.

Він згадував доброго П'єра, Баярда, Міро та Вельзевула — вірних своїх товаришів по недолі. Серце йому стискалось, а до горла нервовим спазмом підступало ридання; та ось барон глянув на Ізабеллу, яка, закутавшись у довгу накидку, сидїла спереду на возі, і йому стало веселїше. Дівчина всміхалася до нього; здавалось, вона не журилася цією бідюю — її душа була вдоволена, а що важили поряд з тим тілесні страждання і тяготи?

Довколишній краєвид не міг розвіяти похмурого і сумного настрою. На передньому плані видніли скорчені, мов у судомі, стовбури старих, пошарпаних, кривих, обрізаних берестів, чорні гілки яких вимальовувалися химерним плетивом на тлі жовто-сірого неба з низькими, набряклими снігом хмарами, крізь які ледь сочилось блякле світло; а далі тягнулись голі поля, впираючись на обрії в лисі пагорби або рудуваті смуги лісу. Інколи траплялися хатки — біліли, ніби цятки крейди, за тонким жердям огорож, над ними вилися легенькі струмені диму. Вимитий дощами ярок довгим шрамом прорїзав землю. Весною ця рівнина, одягнена в зелені шати, певно, була гарна, тепер же, під сірим покривалом зими, вона мала одноманїтний, убогий і смутний вигляд. Час від часу стрїчався нужденний, обірваний селянин, а то шкандибала, зігнувшись під в'язкою хмизу, якась бабця, та це не оживляло пустелі, навпаки — підкреслювало безлюддя її. Здавалось, що справжні жителі тут — сороки, які скакали по чорній землі, задравши хвости, схожі на згорнуті віяла. Побачивши воза, вони голосно скрекотали, немов

обмінюючись своїми думками про акторів, і глузливо стрибали перед ними — злі, безсердечні птахи, байдужі до злигоднів убогого люду.

Свистав пронизливий північний вітер, дуючи так, що блаженські плащі наче прилипали до тіла, червоними пальцями шмагав акторів по обличчю. Скоро з вітром появилися лапаті сніжинки — летіли, насакуючи одна на одну, кружляли, то здіймаючись угору, то спускаючись униз, ніби хотіли впасти на землю або хоч зачепитися за щось і не могли, такий сильний почався буревій. А тоді пішов густий сніг, засліплюючи подорожніх, білою пеленою затуляючи перед ними світ. У цій сріблястій каламуті навіть найближчі предмети втрачали свої звичайні обриси, і їх трудно було розрізнити.

— Далєбі, наче небесна хазяйка скубе там гусей і витрушує на нас пух із свого фартуха,— озвався Педант, ідучи за каретою, щоб трохи сховатись од вітру.— Гусятина сподобалася б мені більше, я б охоче з'їв добрий шмат, навіть без цитрини і прянощів.

— Ба, навіть без солі! — додав Тиран.— Бо мій шлунок уже геть забув про яєчню, глузливо і облудно названу сніданком,— я її проковтнув уранці, хоч то була пряження з яєць, яйі аж пищали, коли їх розбивали об сковороду, а потім з неї стирчали дзьобики.

Сігоньяк теж ішов позаду балагули, і Педант звернувся до нього:

— От чортова погода! Мене, пане барон, просто жаль бере, коли я дивлюся на вас,— ви поділяєте з нами всі наші злигодні. Але ці труднощі скоро минуть, ми хоч і повільно їдемо, а все одно наближаємось до Парижа.

— Не такий уже я пестунчик, щоб злякатися якогось там снігу. А от бідолашних жінок мені шкода — їм доводиться, незважаючи на свою слабкість, терпіти всякі труднощі та знегоди, як найманим воякам у поході.

— Вони до всього звикли, і те, що було б нестерпним для жінок з вищого світу й городянок, їм не завдає особливих прикрощів.

Буря дужчала. Гнаний вітром сійг білими димками курів понад землею, зупиняючись тільки тоді, коли попереду виростала якась перепона — схил пагорка, купа каміння, огорожа, насип біля канави. Там він затримувався, напрочуд швидко збирався в купу і пересипався на другий бік тимчасової перешкоди. А бувало, підхоплений вихором, круто здіймався в небо і падав звідти густим потоком, який одразу ж розвіювала буря. Навіс тріпотів од вітру, Ізабелла, Серафіна та Леонарда забилися у найдавший куток, заховалися за тюками, але й там їх за кілька хвилин замела біла пороша.

Ошелешений різкими поривами сніговію, кінь ледве плен-тав. Він важко дихав, боки йому, ходили ходором, копита на кожному кроці ковзались. Тиран, ідучи рядом, узяв його за гнзdechку й підтримував сильною рукою. Педант, Сігоньяк та Скапен штовхали воза. Леандр ляскав батогом, підбадьорюючи бідолашну худобину: бити її могла б хіба що надто жорстока людина. А Матамор трохи відстав — через свою надзвичайну худорбу він був такий легкий, що просто не міг іти проти вітру, хоча й понапихав у кишені жорстви, а в кожную руку взяв по каменюці.

Віхола шаленіла дедалі дужче, крутячи білі снігові клуби, здіймаючи їх, наче піняві

хвилі. Вона так розгулялася, що актори, хоча й поспішали добратись до села, змушені були зупинитись і поставити воза проти вітру, Бідолашна шкапа геть знемогла, тягнучи його, ноги у неї закостеніли, мокра від поту шкура парувала і тремтіла; крапля крові поблискувала біля ніздрів, розширених від ядухи, очі набували склистого відтінку. Ще одне зусилля, і конячина повалилася б мертва.

Чого в темряві буває моторошно — зрозуміти нетрудно* морок породжує всілякі страхіття. А от білий жах збагнути майже неможливо. Тим часом що могло бути загрозливішим від того становища, в якому опинилися бідолашні актори, бліді від голоду, посинілі від холоду, засліплені снігом і загублені десь на дорозі серед запаморочливої віхоли. Всі скулились під навісом, тулячись одне до одного, щоб було хоч трохи тепліше. Нарешті хуга вщухла, сніг, кружляючи в цю* вітрі, падав на землю вже повільніше. Все довкола, скільки сягало око, було вкрите сріблястим саваном.

— А де ж це Матамор? — запитав Блазіус— Чи вітер часом не заніс його на місяць?

— Справді,— докинув Тиран,— щось його не видно. Мо" же, задрімав десь тут під декораціями. Агов, МатамореЦ Озовися, якщо не спиш!

Матамор не озвався. Під купою старих полотнищ ніщо не ворухнулось.

— Гей, Матаморе! — знову гукнув Тиран таким гучним трагедійним басом, що розбудив би сімох сплячих отроків разом з їхнім собакою.

— Ми його не бачили,— сказали актриси,— але віхола засліплювала очі, то ми не дуже й турбувалися, думали, що він десь близько біля воза.

— Чорт! — буркнув Блазіус.— Це дивно! Щоб, бува, не сталося з ним чого лихого.

— Мабуть, під час хурделиці він заховався десь за деревом,— сказав Сігоньяк,— і тепер от-от дожене нас.

Вирішили кілька хвилин зачекати, а потім вирушати на розшуки. На дорозі піхто не появлявся, хоч людську постать на такому білому тлі було б видно навіть у сутінку і з досить далекої відстані. Після короткого грудневого дня швидко настала ніч, одначе було не дуже темно. Білизна снігу змагалася з небесною пітьмою, і здавалось, ніби довкола щось чудернацько перевернулось і світло йде не згори, а знизу, від землі. Обрій не губився в туманній даліні, а був чітко окреслений білим пругом. Засніжені дерева вимальовувались, мов дивовижні лисиці на шибках, пушистий сніг час від часу зривався з гілок і падав, розсипаючись сніжинками, схожими проти чорної нічної пелени на срібні слізки похоронного покрову. То було видовисько, сповнене глибокої печалі; десь далеко завив собака, мовби хотів голосом своїм передати скорботність краєвиду, його глибоку зажуру. Часом здається, що природа, стомившись німотою, виражає свої таємні жалі то схлипуванням вітру, то стогоном тварин.

Усі знають, яку тугу навіює серед нічної тиші таке розпачливе завивання, немовби викликане появою привидів, не-> помітних для людського ока. Тварина інстинктом своїм, пов'язаним з душею природних явищ, передчуває лихо і оплакує його раніше, ніж воно стає явним. У тому витті-риданні звучить боязнь майбутнього, страх перед смертю й безпорадність перед надприродним. Немає такого сміливця, який, слухаючи його, не відчув би тривоги, мороз іде по тілу від цього зойку, як від того подуву, що про

нього згадує Іов 8.

Завивання стало чути ближче, й незабаром усі побачили здоровенного чорного пса, який сидів на снігу посеред рівнини і, піднявши морду, вив, немовби полоскав собі горло тим жалібним голосінням.

— Мабуть, з— нашим бідолашним товаришем щось трапилось! — вигукнув Тиран.— Цей клятий звір виє, як по небіжчику.

У жінок серце стислося від похмурого передчуття, і всі вони побожно перехрестились. Ізабелла почала шепотіти молитву.

— Далі чекати нічого, треба шукати,— сказав Блазіус— Візьмемо ліхтар, світло показуватиме йому, куди йти, якщо він збився з дороги і десь бредє через поля; в таку віхолу, коли все кругом позаносило снігом, нетрудно заблудити.

Викресали вогню, запалили недогарок свічки, і в ліхтарі з тоненькими роговими пластинками замість стекол заблимало досить яскраве світло, яке легко можна було побачити здалеку.

Тиран, Блазіус та Сігоньяк пішли на розшуки. Скапен і Леандр zostалися — треба було стерегти воза й підбадьорювати занепокоєних жінок. А чорний пес усе вив похмуро та розпачливо, і вітер усе ганяв полем свої повітряні колісниці, від яких долинав глухий гомін, наче там їхали самі духи.

Хурделиця позамітала снігом усі сліди, зрівняла їх або зробила зовсім невиразними. Та й шукати в темряві було трудно, а коли Блазіус присвічував ліхтарем, то часто знаходив на білому поросі чіткий, глибокий відбиток здоровенної Тиранової лапи, а не слід Матамора, не набагато важчого за птаха.

Вони пройшли; так близько чверті льє, раз у раз піднімаючи ліхтар, щоб привернути погляд пропащого актора, і щосили гукаючи: "Матаморе! Матаморе! Матаморе!"

Так у сиву давнину люди гукали померлих, перш ніж покинути місце поховання; а відповіддю на поклик шукачів була тиша, часом якийсь зляканий птах, пронизливо скрикнувши, здіймався в повітря і, швидко махаючи крильми, губився десь у темряві, А то ще жалібно пищала засліплена світлом сова.

Нарешті Сігоньякові здалося, що гострий його зір помітив у темряві під деревом якусь примарну постать, незвично випростану і зловісно нерухому. Він сказав про це товаришам, і всі щодуху кинулись уперед.

То й справді був нещасний Матамор. Він сидів, притулившись спиною до дерева і витягнувши довгі ноги, наполовину заметені снігом. Нерозлучна довжелезна рапіра якось чудно стирчала вбік від тіла,— за інших обставин це було б смішно. Товариші підійшли ближче, але Матамор і не ворухнувся. Збентежений цією нерухомістю, Блазіус підніс світло до Матаморного обличчя і мало не випустив ліхтаря, так вразило його те, що він побачив.

Освітлене лице було безживне, покрите восковою блідістю, без ніяких барв життя. Затиснутий скарлюченими пальцями смерті ніс блищав, неначе пожовкла кістка; шкіра на скронях напнулася. Сніг лежав на його бровах та віях, широко розплющені склисті

очі дивилися невидючим поглядом. На кінчиках вусів, обтягуючи їх, поблискували льодяні бурульки. Печать вічного мовчання замкнула уста, з яких злетіло стільки веселих похвалень, і обриси черепа вже проступали крізь блідість худого обличчя, вкритого глибокими зморшками, страшними своєю комічністю складками, які виникли від постійного кривляння його живого і не розгладились навіть у мертвого, бо така вже лиха доля комедіанта, що навіть смерть у нього не може бути поважною.

Все ще не втрачаючи надії, Тиран потряс Матаморрві руку, та вона вже залякла і, не згинаючись, упала, сухо стукнувши, наче дерев'яна рука маріонетки, коли відпускають дротик. Неборака поміняв сцену життя на сцену потойбічного світу. Тиран усе не міг припустити, що той помер, і запитав у Блазіуса, чи взяв він дорожню баклажку. Педант ніколи не розлучався з нею. Там ще було трошки вина, і він просунув шийку баклажки поміж синіми губами Матамора, але зціплені зуби не розтулились, і цілюща рідина червоними краплями полилася з кутиків рота. В холодному повітрі від найменшого подиху здіймалася б пара, а її не було — життя назавжди відлетіло з цієї хиренної оболонки.

— Не мучте його бідних останків,— мовив Сігоньяк,— Хіба ви не бачите, що він мертвий?

— На жаль, це правда,— відповів Блазіус— Такий же мертвий, як Хеопс 9 під своєю великою пірамідою. Приголомшений хуртовиною, не маючи сили змагатися з шаленим буревієм, він, певно, шукав собі захистку під цим деревам і скоро геть замерз, бо ж у нього не було й краплі жиру. В|л хотів справити враження в Парижі, їв з кожним дв\$м менше і схуд від голоду ще дужче, ніж хорт після полювання. Бідний Матамор, тепер ти не знатимеш ляпасів, щиглів, штурханів і ударів палицею, які мусив терпіти, бо того вимагали твої ролі! Ніхто більше не сміятиметься тобі прямо в лице.

— Що нам робити з тілом? — перебив Тиран.— Не можна ж його лишати на поталу вовкам, собакам та хижим птахам, хоч то для них і нікудишня пожива, бо навіть хробакам тут нічим було б поснідати.

— Певно, що не можна,— згодився Блазіус,— це був добрий і вірний товариш. Вага невелика, ти бери його за плечі, я візьму за ноги, і понесем удвох до воза. А коли розвидніє — поховаємо десь у пристойному куточку, бо мачуха-церква замикає перед нами, комедіантами, кладовищенську браму 10 і позбавляє нас приємності спочивати у святій землі. Потішивши на своєму віку безліч вельми добропорядних людей, ми маємо по смерті гнити на звалищах, як дохлі собаки чи коні. Пане барон, ви з ліхтарем ідіть уперед, світіть нам.

Сігоньяк кивнув головою. Обидва актори нахилилися, розгребли сніг, що завчасу вкривав Матамору білим саваном, підняли труп, легший, ніж труп дитини, і рушили за бароном, який присвічував їм ліхтарем.

На щастя, дорогою на ту пору ніхто не йшов, а то, забачивши цю освітлену червонястим світлом ліхтаря похоронну процесію, за якою тягнулися по білому снігу потворні довгі тіні, подорожній відчув би містичний страх. У кожного, мабуть, виникла б думка про якийсь злочин або чаклунство.

Чорний собака, немовби закінчивши свою роль вісника ліра, перестав вити. Могильна тиша запала по всій рівнині, бо сніг притлумлює звуки.

Невдовзі Скапен, Леандр і актриси помітили червоний вогник, що погойдувався в руці Сігоньяка, несподіваними відблисками вихоплюючи довколишні предмети, надаючи їм химерної, а то й страшної подоби і за якусь мить полці і каючі їх знов у пільмі. Тиран і Блазіус то показувались у цьому непевному світлі, з'єднані трупом Матамора, як двоє слів бувають з'єднані ризкою, то зникали, і від цього та грґ-да видавалася загадково похмурою. Скапен і Леандр, щяті тривожною цікавістю, рушили назустріч.

— Ну, що сталося? спитав комедійний слуга, підходячи, до своїх товаришів.* Хіба Матамор хворий, що ви несете й<\$го, а він лежить витягнувшись, наче проковтнув свою рідіру?

т— Не хворий,— відповів Блазіус— Навпаки, здоров'я у н|ого невразливе. Ніякі подагри, лихоманки, застуди, колькі йому вже не страшні. Він навіки позбувся недуги, в якій я|оден лікар — хоч би то був Гіппократ, Гален чи Авіцен-н|11 — не здолав би йому допомогти; я кажу про життя, кбтре неодмінно закінчується смертю.

— То він мертвий! — з гірким подивом вигукнув Скапен, нахилиючись над лицем небіжчика.

— Геть мертвий, мертвішого не буває, якщо в цьому стані можуть бути якісь ступені порівняння; він задубів не тільки від смерті, а й од морозу,— мовив Блазіус, і голос йому уривався, виказуючи приховане хвилювання.

— Він опочив, як каже повірник імператора в кінцевому монолозі трагедій,— додав Тиран.— Але підмініть нас, будьте ласкаві. Ми вже довгенько несемо нашого дорогого товариша, не ждучи ніякої винагороди за цю послугу. Понесіть і ви трохи.

Скапен заступив Тирана, Леандр — Блазіуса, хоча похоронні роботи йому й не подобались, і процесія рушила далі. За кілька хвилин вони підійшли до воза, що стояв серед дороги. Незважаючи на холод, Ізабелла й Серафіна вискочили з карети, в якій зосталася, вирячивши совині очі, лише скоцюрблена Дуенья. Побачивши Матамора, блілого, задубілого, з тією нерухомою маскою на лиці, крізь яку вже не прозирає душа, актриси злякано й тужно скрикнули. З ясних очей Ізабелли скотилися навіть дві сльозини й одразу ж замерзли на нічному північному вітрі. Вона побожно склала свої гарні руки, почервонілі від холоду, і ревно молитва затого, хто так несподівано ступив у двері вічності, полинула на крилах віри в безмежну темну небесну височінь.

Що вони мали діяти? Становище було скрутне. До села, в якому актори хотіли заночувати, лишалося близько ох лье, поки дістануться туди, усі вже спатимуть, позамиШв-шись; а з другого боку, не можна було й зоставатися на дорозі, серед снігів, без дров, щоб розкласти вогонь, без харчів, щоб трохи підкріпитись, у сумному й моторошному їо-варистві мерця чекати ранку, який у цю пору настає Доволі пізно.

Надумали їхати. Година перепочинку і торба вівса, на який розщедрився Скапен, трохи відновили сили бідолаїп-ної старої, натрудженої конячини. Вона нібито повеселіла і, певно, могла вже дотягнути колимагу до села. Матамора поклали в

глибині карети і накрили полотнищем. Акторки посідали спереду, боязко здригаючись, бо смерть обертає феа страховисько навіть друга, з яким ви щойно розмовляло, і той, хто недавно розважав вас, тепер жахає, немов ларва чи лемур.

Чоловіки йшли пішки. Скапен освітлював дорогу ліхтарем, у який вставили нову свічку, Тиран вів коня за гнuzдечку, щоб той не спотикався. Дорога була кепська, і їхали вони повільно; а проте годин через дві вниз, в кінці досить крутого спуску, показалися перші хати. Сніг наклав на дахи білі сорочки, які вирізняли їх на темному тлі річного неба. Собаки в селі ще здалеку почули стукіт і скрипіння воза, потривожені заваливали, розбудивши й тих, що були на поодиноких віддалених фермах серед полів. І почався цілий концерт — одні гавкали глухо, басовито, другі дзявкотили, то виділяючись окремими голосами, а то зливаючись у загальному хорі, до якого прилучалось усе довколишнє собаче кодро. І коли карета під'їхала ближче, село вже не спало. У вікна й крізь прочинені двері визирали голови. в нічних ковпаках, так що Педантові не-трудно було вести переговори про нічліг. Йому показали заїзд — просту сільську хату, бо подорожні звичайно проїжджали це село, не зупиняючись у ньому. Заїзд був на другому кінці, й бідній шкапі довелося зробити ще одне зусилля, але, відчуваючи близький уже відпочинок у стайні, вона так старалася, що підкови на копитах навіть крізь сніг викрешували іскри на бруківці.

І ось приїхали. Помилки не могло бути: гілка падуба, схожа на ті віточки, що мокнуть у свяченій воді, висіла над дверима,— Скапен, піднявши ліхтаря, чітко побачив цей знак гостинності. Тиран затарабанив кулачеськими в двері, й незабаром усередині почулося чалапання — хтось ішов по сходах. Крізь щілини в дошках просочилося червонясте світло. Двері відчинились, і, затуляючи племінець лойової свічки висохлою рукою, яка немовби й сама світилася, стара, недбало одягнена баба стала на порозі в усій своїй страшній непривабливості. Обидві її руки були зайняті, і вона зубами чи, скоріше, яснами тримала комір сорочки з грубого полотна, цнотливо стараючись приховати від нескромних очей принади, від яких тікали б навіть козли з шабашу 12. Стара впустила акторів на кухню, поставила свічку на стіл, розгребла золу в погаслому вогні, знайшла кілька жарин, які ще тліли, і незабаром од них спалахнув, потріскуючи, пучок хмизу; потім вона пішла в свою кімнату надіти спідницю та кофту. Дебелий парубійко, тручи брудними руками очі, відчинив ворота, поставив карету на подвір'ї, випряг коня і завів його в стайню.

— Але ж не можна залишати бідолаху Матамора на возі, як лань, привезену з полювання,— сказав Блазіус.— Ще, чого доброго, собаки обгризуть. Усе-таки хрещена душа, треба посидіти над ним уночі як над добрим християнином, бо таким неборака й був.

Тіло покійного принесли в хату, поклали на стіл, поштиво накрили плащем. Під широкими складками тканини особливо впадала в око його мертва застиглість і дуже чітко вирізнявся гострий профіль, либонь, ще страшніший від того, що був накритий. Коли хазяйка повернулась і побачила небіжчика, вона мало не впала від жаху — подумала, що то вбитий чоловік, а біля нього — вбивці. Вважаючи Тирана за ватажка

банди, стара простягла до нього тремтливі руки й благала не позбавляти її життя, клялася, що нізащо, навіть під тортурами, не викаже таємниці. Ізабелла заспокоїла її, коротко розповіла, що сталося. Тоді стара принесла ще дві свічки, поставила їх з обох боків коло покійника і сказала, що разом з Леонардою посидить над ним, бо в селі вона часто споряджає та проводить мерців у останню дорогу, тож знає, що і як треба робити в ці скорботні години.

Трохи впоравшись, актори перейшли в другу кімнату і повечеряли, хоча їсти їм не хотілося — всі були пригнічені печальною подією і втратою доброго Матамора. Чи не вперше в житті Блазіус не допив своєї склянки, хоч вино було й непогане. Видно, в душі він дуже страждав, сам будучи з породи тих п'яничок, які хотіли б, щоб їх поховали під бочкою, аби з крана текло прямо в рот — він би вставляв із домовини й гукав: "Повніше!", аж доки не набирався б по самісінькі вінця.

Ізабелла та Серафіна лягли на одному поганенькому ліжку за перегородкою. Для чоловіків дебелий наймит приніс із стайні оберемок соломи, й вони послалися прямо на долівці. Спали всі кепсько — мучили похмурі сні — і рано-вранці були вже на ногах, бо ж мали поховати Матамора.

Простирадла не знайшлося. Леопарда з хазяйкою обгорнули його клаптем старої декорації з намальованим лісом; то був саван, так же підходящий для актора, як похідний плащ для воїна. На пошарпаному полотні зеленіли давні, напівстерті малюнки листя та квітів, і здавалося, що то вшановано покійного — цілий оберемок трави розсипано круг його тіла, завинutoго й зашитого, мов єгипетська мумія.

Мари зробили з дошки, поклавши її на дві палиці, за кінці яких узялися Тиран, Блазіус, Скапен і Леандр. Широка й довга накидка з чорного оксамиту, всіяна зробленими з фольги зірками та серпиками місяця, — театральне вбрання верховних жерців і чарівників — стала доволі пристойним похоронним покривалом.

Отак споряджена процесія нишком, через задню хвіртку, аби уникнути цікавих поглядів та зайвого поговору, вийшла просто в поле — там лежало пустирище, де, за словами хазяйки, можна було поховати Матамора, не викликавши нічийого заперечення, Ібо туди звичайно викидали дохлих тварин; що й казати, місце бридке, негідне прийняти останки людини, створеної за образом і подобою божими, але церковні приписи — непорушні, і відлучений блазень не може спочивати в святій землі, хіба що він зречеться свого ремесла, театру з усією його суєтою; а Матамор не зрікався.

Прокинувся сіроокий ранок, грузнучи в снігах, спускався по схилах пагорбів униз. Холодне світло розлилося по засніженій рівнині, від близьки якої саме небо блякло, ставало мертвотно-блідим. Кілька селян, що йшли, певно, по хмиз, побачивши дивну процесію, в якій не було ні хреста, ні священика і яка до того ж прямувала зовсім не в сторону церкви, зупинялися здивовані і скося позирали на акторів, — певно, думали, що то єретики, чаклуни чи якісь інші нечестивці, однак сказати нічого не наважувались. Нарешті процесія вийшла на досить вільне місце, і наймит із заступом сказав, що тут можна й зупинитися. Довкола валялися напівзамете-ні снігом кості тварин. Кінські

скелети, обкльовані коршу-нами та круками, виставляли низки хребців, довгі голі черепа з глибокими очними ямками і обчухрані ребра, схожі на спиці віяла, з якого зірвали папір. Білі плями снігу, примхливо розкидані по тих кістках, чіткіше вирізняли опуклості та суглоби на них, від чого те гидотне видовисько падла ставало ще жахливіше. Певне, це на таких химерних звірах мчить верхи на свій шабаш усяка нечиста сила.

Актори поклали небіжчика додолу, і наймит заходився проворно копати яму, відкидаючи на сніг чорне груддя землі; страшенно сумна картина: хоч мерці нічого й не відчують, а проте живим здається, що бідолашним покійникам у першу ніч буде дуже холодно під цим промерзлим груддям.

Тиран час від часу заміняв наймита, і яма ставала щораз глибша. Широко роззявивши пащу, вона вже готова була йоглинати хирляве тіло, коли це почулися викрики: селяки, зібравшись купою поблизу, нахвалялися, що поб'ють гугенотів 13, і, схоже, ладні були напасти на акторів. Звідти вже полетіло кілька каменюк, які, на щастя, нікого не зачепили. Розлютований Сігоньяк вихопив шпагу й кинувся на той набрід грубіянів, б'ючи їх плазом свого клинка і погрожуючи проштрикнути гострим вістрям. Почувши гамір сутички, Тиран вискочив з ями, схвпив палицю з мар і лупцював нею тих, кого повалив у своєму стрімкому нападі барон. Голоснр лаючись на чому світ стоїть,¹ юрба розбіглась, і нарешті можна було поховати Матамора.

Покладене на дно ями тіло, зашите в клапоть лісу, скидалося скоріше на загорнутий у зелену ганчірку аркебуз, аніж на мерця, якого ховають. Коли перші грудки землі посипались на мізерні останки актора, схвильований Педант не зміг стримати сльозу, зронив її з кінчика червоного носа в могилу, мов перлину душі, і, скорботно зітхнувши, вигукнув слова, які були водночас надгробним риданням, похоронною піснею і посмертною хвалою небіжчикові:

— О бідолашний Матамор!

Кажучи це, славний Педант і не підозрював, що повторює слова Гамлета, принца датського: він промовив їх, тримаючи в руках череп Йоріка, колишнього придворного блазня, як то видно з трагедії добродія Шекспіра, поета вельми відомого в Англії і шанованого королевою Єлизаветою.

Кілька хвилин — і могила була засипана. Тиран притрусив її зверху снігом, замаскував, щоб, бува, не поглумилися над трупом, і сказав:

— Що ж, більше нам тут нічого робити, мерщій ходімо звідси. Повернемось у заїзд, запряжемо свій шарабан — і в путь-дорогу, а' то ці пройдисвіти зберуть підкріплення і, чого доброго, знову нападуть на нас. Вашої шпаги та моїх кулаків тоді буде замало. Юрба пігмеїв може перемогти велетня. Та навіть якщо б ми й подолали їх, то від цього нам не було б ні славц, ці користі* Хай би ви розпороли животи п'ятьом чи шістьом із нщ: — доблесті в&щ це не додало б, а клопоту ми мали б багацько. Почалися б голосіння вдів, крики дітей і всяка інша нудота, яку охоче використовують адвокати, щоб розжалобити суддів.

Порада була слухна, і всі послухались її. Через годину, заплативши за нічліг,

актори вирушили в дорогу,

VII. Розділ, у якому роман; виправдує свою назву

Спочатку їхали з такою швидкістю, на яку тільки була здатна після ночі доброго відпочинку у хліві стара конячина, тягнучи воза по заметеній снігом дорозі. Сігоньяк і Тиран порозганяли селяків, але ж їх могло зібратися більше, аби знову напасти, так що акторам треба було якнайскоріше від'їхати подалі від села, щоб їх не догнали. Добрих два льє проїхали мовчки, пригнічені похмурими думками про свою гірку долю, ще сумнішими після кончини Матамора. Кожному думалося, що настане день, коли і його, можливо, так само поховають при дорозі, поміж останками дохлих тварин, і покинуть на наругу несамопитим бузувірам. Життя — як оцей шарабан, котить собі вперед, байдуже до тих, хто не може встигнути за ним і лишається, конуючи, або вже скот навши, у придорожній канаві. Таке порівняння немовби розкривало приховану сутність речей, і Блазіус, якому давно вже свербів язик, пустився в розумування, щедро пересипаючи свою мову цитатами і сентенціями, що запам'яталися йому з ролей педанта.

Тиран слухав похмурий, не озиваючись ні словом. Його цікавило зовсім інше, й Блазіус, помітивши не уважність товариша, спитав, про що той думає.

— Я думаю про Мілона Кротонського !,— відповів Тиран,— який кулаком убив бика і за один день з'їв його. Мені вельми подобається цей подвиг, я, відчуваю, теж міг би зробити так само.

— На жаль, бика немає,— втрутився Скапен.

— Це правда,— зітхнув Тиран.— У мене є тільки кулак... і шлунок. О, які то щасливіці — страуси, що ковтають камінці, черепки, гудзики від гетрів, колодки ножів, пряжки від ременів та інші такі штуки, зовсім не підходящі для людського шлунка. Зараз я зжер би всю театральну бутафорію. Копаючи могилу для бідолошного Матамора, я немовби й у собі самому вирив широку, довгу й глибоку яму, якої нічим і не заповниш. Колись мудрі люди влаштовували після похорону учти, де було вдосталь усяких наїдків та напیتків — на добрий спомин душі мертвих, на здоров'я живим. Я б оце залюбки виконав той глибокомудрий обряд, здатний осушити сльози скорботи.

— Інакше кажучи,— мовив Блазіус,— тобі хочеться їсти. Ти — Поліфем, людоджер, Гаргантюа, Голіаф², мені гидко тебе слухати!

— А тобі, я розумію, дуже хотілося б випити,— відказав Тиран.— Ти — жлукто, губка, бурдюк, лійка, барило, вино-сос, п'яниця, мені жаль тебе!

— Як приємно і корисно було б об'єднати за столом ці дві першооснови! — примирливо озвався Скапен.— Он коло дороги видніє гайок, там якраз можна було б зупинитися. Давайте звернемо і, якщо в кареті ще лишилося щось їстівне, хоч трохи поснідаєм, заховавшись од вітру за тією природною ширмою. Конячина перепочине, а ми тим часом, доїдаючи останні крихти, подумаємо про майбутнє трупи, яке бачиться мені вельми похмурим.

— Золоті слова, друже Скапен,— підтримав Педант.— Зараз дістанемо торбу, на жаль, худішу, ніж гаманець марнотрата, витрусимо з неї мізерні залишки минулих

розкошів — недоїдки пиріжків, шкурки з ковбас, кістки з шинки, скоринки хліба. У скриньці ще є дві чи три пляшки вина, останні з цілої батареї. Цього вистачить якщо не вгамувати, то хоча б приглушити голод і спрагу. Жаль, що земля в цьому негостинному краї не схожа на ту глину, якою американські дикуни напихають свої шлунки, коли не щастить уполювати звіра чи зловити рибу!

Звернули з дороги, заїхали в чагарі, випрягли коня, і він почав шукати під снігом рідкі стеблинки трави, довгими жовтими зубами вищипував їх. На галявині розіслали килим. Актори посідали по-турецькому круг тієї імпровізованої скатертини, й Блазіус, діставши з воза всі рештки продовольства, розклав їх ретельно і акуратно, наче для справжнього бенкету.

— Прекрасний стіл! — вигукнув Тиран, милуючись цим видовиськом.— Дворецький з князівського дому не зміг би накрити краще. Ти, Блазіусе,— чудовий Педант, але справжнє твоє покликання — священнодійство за столом.

— У мене й справді було таке бажання, та лиха доля не дала йому збутися,— скромно відповів Педант.— Тільки ви, любі мої ласуни, не кидайтеся надто жадібно на ці наїдки. Жуйте повільно й зосереджено. А втім, я зараз дам кожному його пайку, як це роблять на плотах після кора-

бельної аварії. Тобі, Тиране, я даю оцю кістку з шинки, на ній ще є трохи м'яса. Зуби у тебе міцні, ти розстрошиш її і, як істинний філософ, видобудеш саму суть. Вам, голубоньки,— нижню частину пирога з шаром сала, а по краях навіть із залишками фаршу. Це їжа вишукана й поживна, так що ви не пошкодуєте. Вам, бароне де Сігоньяк, належить оцей обрізок ковбаси; глядіть лишень не проковтніть мотузки, якою зав'язано кишку, мов гаманець — шнурком. Шворка хай залишиться на вечерю, бо обід ми відміняємо як надмірність — він надто обтяжує шлунок і дає мало користі. Ми — Леандр, Скапен і я — вдовольнимось оцим добротним шматком сиру, зморщеним і вкритим мохом, наче пустельник у печері. Що ж до хліба, то кожен, кому здаватиметься, що він надто черствий, хай розмочить його у воді, а скіпки повитягує і виструже з них зубочистки. Вина дістанеться всім по чарці, і я прошу вас, як підचाший,— випивайте до дна, аби трунок не пропадав марно.

Сігоньяк здавна звик до більш ніж іспанської помірності в харчуванні — у своєму замку злиднів він часто вдовольнявся такими обідами, після яких мишам навряд чи випадало чимось поживитися, бо він сам, ніби миша, підбирав навіть найменші крихти. Але тепер барон просто захоплювався бадьорим настроєм і дотепністю Педанта, який сміявся там, де інші розпустили б рюми й ридма ридали б. Він тільки турбувався про Ізабеллу. Мармурова блідість вкривала її щоки, а зуби, коли вона не жувала, цокотіли, мов кастаньети, в гарячковому дрозі, який годі було вгамувати. Благенька одежина кепсько захищала її від холоду, і Сігоньяк сидючи поряд, накинув їй на плечі половину свого плаща і пригорнув дівчину до себе, хоч вона й опиралася — хотів передати їй трохи живлющого тепла. Незабаром Ізабелла й справді нагрілася коло того вогнища кохання, і легкий рум'янець знову появився на її сором'язливому личку.

Саме в той час, коли актори їли, десь недалеко почувся раптом якийсь дивний звук.

Спочатку ніхто не звернув на нього уваги, думали, що то вітер свистить у голому гіллі чагарника, але невдовзі звук став виразніший. Він скидався на хрипке й пронизливе, сердите і водночас безтямне сичання, походження якого трудно було пояснити.

Жінки трохи злякалися.

— Що як це змія! — скрикнула Серафіна.— Жахливі гади викликають у мене таку огиду, що я не витримаю, умру.

— В таку холоднечу,— заперечив Леандр,— змії завмирають і сплять заляклі у своїх кублах.

— Леандр має слухність,— потвердив Педант.— Напев-

5*

131

не, це якийсь лісовий звірок, ми його налякали чи потривожили, їжте спокійно.

Скапен, почувши шипіння, нашорошив свої лисячі вуха, хоч і червоні від холоду, а все одно чуткі, й бистрим оком глянув туди, звідки долинали незрозумілі звуки. Висока трава зашурхотіла, наче там ішла якась тварина. Скапен знаком застеріг акторів, щоб сиділи тихо, і незабаром із хащів, витягнувши шию і задерши голову, з величною ту-поумністю перевалюючись на широких перетинчастих лапах, вийшов важний гусак. За ним ступали дві довірливі і простодушні гуски, його подруги.

— Ось вам і печеня, яка так і проситься на рожен,— стиха мовив Скапен.— Саме небо, вражене нашими нестерпними голодними муками, вельми доречно посилає її нам.

Хитрий проноза встав і відійшов убік, описуючи півколо і ступаючи так легко, що сніг жодного разу не зарипів у нього під ногами. Гусак уважно, з недовір'ям і цікавістю розглядав групу акторів, неспроможний збагнути своїм темним гусячим розумом, як і чого вони опинилися в цьому звичайно безлюдному місці. Заставши його за цим спогляданням, актор, якому, здавалося, не звикати було до таких крадіжок, тихо підійшов до гусака ззаду і накинув на нього свій плащ так точно, спритно і швидко, що все це діло зайняло менше часу, ніж потрібно було, аби його описати.

Накривши гусака, Скапен кинувся на нього, схопив за шию під плащем, бо бідолашна птиця, задихаючись, так біла крильми, що він геть злетів би. В цій позі Скапен був схожий на відому античну скульптуру, що зветься "Хлопчик з гускою". Незабаром придушений гусак перестав битися. Голова його безсило впала на стиснутий Скапенів кулак. Крила більше не тріпотіли. Лапи, взуті в оранжеві сап'янці, востаннє здригнулись і витягнулись. Птах сконав. Гуски, його вдови, боячись такої ж долі, жалібно загелготіли, наче мовили надгробне слово, і повернули назад у чагарі.

— Браво, Скапене, прекрасно зроблено,— вигукнув Тиран,— краще від усього того, що ти граєш на сцені. Гусей захопити зненацька трудніше, ніж Жеронтів³ і Труфальдіно, бо ці птахи від природи страшенно обережні й завжди пильнують; саме тому, як це ми знаємо з історії, капітолій-ські гуси відчули серед ночі, що підходять галли, і тим урятували Рим ⁴. Правда, цей солідний гусак рятує нас по-іншому, а проте не менш чудодійно.

Стара Леонарда обскубла й випотрошила гусака. Поки вона ретельно вищипувала на ньому пух, Блазіус, Тиран та Леандр розійшлись по ліску, назбирали пштолля, обтрусивши з нього сніг, і склали на сухому місці. Скапен ножем вирізав і обстругав шпичак, який мав правити за рожен. Дві обрізані розсохаті гілки, ввіткнуті в землю, заміняли таган. З воза взяли пучок соломи, викресали вогонь, який швидко розгорівся й незабаром весело запалав, підрум'янюючи омахами полум'я настромленого на рожен гусака й оживляючи цілющим теплом акторів, котрі з усіх боків оточили багаття.

Скапен скромно, як то й личить героєві дня, сидів на своєму місці і, потупивши погляд, з благочестивою міною час від часу повертав над вогнем гусака, що поволі набирав прекрасного золотистого кольору, самим своїм виглядом збуджуючи апетит, ширячи довкола такий запах, який довів би до нестями найвибагливішого любителя печені.

Тиран устав і, широко ступаючи, ходив туди й сюди, аби утриматись, як вір кдзав, од спокуси накинутися на не-досмаженого гусака і проковтнути його разом із рожном, Блазіус дістав із сундука великий олов'яний таріль, призначений для театральних бенкетів. На нього урочисто поклали гусака, який спливав під ножем навдивовижу пахучим рожевим соком.

Птицю розрізали на однакові шматки, і сніданок почався заново. Тепер це був уже не оманливий химерний наїдок, як на початку. Вчинок Скадена нікого не бентежив — Придушена голодом совість мовчала. Педант, знавець усіх тонкощів кухарського мистецтва, перепросив товариство, що в гусятину не додано нарізаних скибочками гірких померанців — то неодмінна і найкраща присмака,— але йому великодушно простили цей кулінарний недогляд.

— Ну от ми й наїлися,— мовив Тиран, витираючи рукою бороду.— Тепер слід було б трохи подумати, що нам діяти далі. В капшуку у мене лишилося не більше, як три чи чотири пістолі, й моя посада скарбника вельми скоро може стати синекурою. Наша трупа втратила двох цінних акторів — Зербіну і Матамора. А втім, ми й не можемо грати в чистому полі на втіху крукам, воронам та сорокам. Ці глядачі не заплатять нам за місця, у них самих немає грошей, винятком тут можуть бути хіба що сороки,— вони буцімто крадуть монети, прикраси, ложки та келихи. Але сподіватися на таку виручку було б нерозумно, А своєю апокаліпсичною шкапою, що конає між оглоблями воза, ми доїдемо до Пуатьє не раніше, як за два дні. І це дуже кепсько, бо за такий час ми, чого доброго, околіємо з холоду та голоду десь край дороги. Смажені гуси не щодня виходять із кушів.

— Ти дуже добре змальовуєш нашу скруту,— зауважив Педант,— а як з неї вийти — не кажеш.

— На мою думку,— відповів Тиран,— треба зупинитися в першому ж селі, яке нам трапиться по дорозі. Польові роботи вже закінчено, тепер саме пора довгих вечорниць. Наймемо якусь клуню чи хлів, це буде нетрудно. Скапен закликатиме біля воріт, обіцяючи ошелешеним роззявам надзвичайне, захопливе видовисько, за яке до того ж можна платити натурою. Курка, шмат сала чи м'яса, дзбан вина даватимуть право на

місця в першому ряді. За другий досить буде пари голубів, дюжини яєць, купки овочів, буханця хліба чи якихось інших харчів. Селяни скупі на гроші, а продовольства, припасеного в коморі, не шкодують,— матінка-природа щедро достачає його. Капшука свого ми грішми не напхаємо, зате животи будуть повні, а це дуже важливо, бо вщ шлунка, як мудро вказував Мененій⁵, залежить усе благополуччя та здоров'я тіла. Тоді вже нам неважко буде дістатися й до Цуат'є, а там у мене є знайомий хазяїн заїзду, він пустить нас на віру.

Але яку ж п'єсу ми гратимем, коли натрапимо на село? — запитав Скапен.— У нашому репертуарі тепер цілковитий розлад. Трагедії і трагікомедії — то суцця китайська грамота для темних селяків, які не знають ні історії, ні міфології, ба навіть не розуміють доброї французької мови. Потрібен якийсь веселий фарс, приправлений не м'якою аттичною сіллю⁶, а грубою кухонною, з побоями, штурханами ногою, смішними перевертами й усякими блазенськими витівками на італійський манір. Тут чудово підійшла б "Похвальба капітана Матамора". На жаль, Матамор віддав богові душу і тепер проголошуватиме свої тиради хіба що хробакам.

Коли Скапен замовк, Сігон'як знаком показав, що хоче щось сказати. Легкий рум'янець, який останнім спалахом дворянської гордості хлюпнув із серця, розлився по його лицю, блідому навіть під пекучими подмухами північного вітру. Актори мовчки ждали.

— У мене немає такого таланту, як був у бідолашного Матамора, але я худий майже такий, як він. Я візьму його ролі і заступатиму його. Ставши вашим товаришем, я хочу по-справжньому бути ним. Ви ділили зі мною свій успіх, і мені було б соромно не допомогти вам у біді. Т& й кому на світі яке діло до Сігон'яків? Мій замок от-от повалиться, засипавши румовищем могили моїх предків. Славне колись ім'я моє тепер вкривається курявою забуття, а герб над дверима безлюдного замку заростає плющем. Може, ще й настане час, три лелеки радісно махнуть своїми срібними крильми, і життя та щастя повернуться в ту сумну оселю, де хиріла без надії моя юність. А поки що ви, добрі люди, які подали мені руку й допомогли вибратися з того склепу, прийміть мене відкрито, як рівного, до свого товариства. Віднині моє ім'я вже не Сігон'як.

Ізабелла доторкнулася долонею до баронової руки, немов хотіла спинити його; проте Сігон'як, не звернувши уваги на благальний погляд дівчини, вів далі:

— Я скидаю свій баронський титул і ховаю його аж на дно скрині, як непотрібне вже вбрання. І більше не називайте мене бароном де Сігон'яком. Побачимо, чи лихо розпізнає мене в новій подобі. Отже, я заступаю Матамора, і тепер мене звати капітан Фракас! ⁷

— Хай живе капітан Фракас! — схвально вигукнула вся труппа.— Широ зичимо йому успіхів!

Рішення, що спочатку дуже здивувало акторів, не було таким раптовим, як видавалося на перший погляд. Сігон'як обмірковував його вже давно. Він соромився бути нахлібником цих добрих комедіантів, які щедро ділилися з ним своїм останнім куском, ніколи не показуючи, що це їх обтяжує, і дійшов думки, що для дворянина куди

благородніше вийти на сцену і чесно заробляти свою частку, аніж, будучи неробою, приймати її, як милостиню. Виникала у нього й інша думка — повернутися в замок предків, але він одразу ж відкидав її як ганебну і легкодуху. Солдатові не личить у годину поразки тікати, покидаючи своїх бойових побратимів. Та якби він і спромігся на це, любов до Ізабелли не пустила б його; крім того, хоча барон і не плекав пустопорожніх надій, десь у туманній далині йому вбачалися незвичайні манливі пригоди і несподівані круті повороти долі, яких ніколи не буде, коли він сидітиме, замкнувшись у своєму замку.

Отак домовившись про все, актори запрягли коня і знову пустилися в дорогу. Добрий сніданок підбадьорив їх, і всі, окрім Дуеньї та Серафіни, котрі не любили таких прогулянок, ішли за каретою пішки, щоб горопашній клячі було легше. Ізабелла спиралась на руку Сігоньяка й раз у раз крадькома зворушено поглядала на нього, не сумніваючись, що то тільки з любові до неї він, всупереч дворянській гордості, надумав стати актором. Слід було б дорікнути йому за такий вчинок, а проте Ізабелла не наважувалась осуджувати цей доказ відданості, хоча й перешкодила б йому, коли б могла передбачити, що так станеться, бо вона належала до тих жінок, які в любові геть забувають про себе і дбають тільки про коханого. Через деякий час, трохи стомившись, вона знову залізла на віз і зіщулилась під ковдрою біля Дуеньї,

Обабіч дороги біліла безмежна снігова пустеля, ніде не видно було ніяких ознак містечка, села чи хутора.

— Схоже, що наша вистава під загрозою, — сказав Педант, окинувши поглядом навколишні поля. — Не видно, щоб глядачі юрбами поспішали до нас, і збір солониною, птицею та вінками цибулі, якими Тиран розпалив наш апетит, видається мені надто сумнівним. Я не бачу жодного димка з труби. І жодна дзвіниця ніде не висовує свого шпиля з флюгерком.

— Терпіння, Блазіусе, — мовив Тиран, — густо розташовані поселення заражають повітря, для здоров'я корисніше, коли відстань між ними більша.

— Ну, тоді жителям цього краю нема чого боятися чуми, різачки, холери, пропасниці і всяких інших пошестей, щб виникають, як твердять медики, від великого скупчення народу в одному місці. Якщо так піде й далі, то дебют нашого капітана Фракаеа, боюсь, відбудеться не скоро.

Поки точилися ці розмови, день швидко згасав, кволий червонястий відблиск, насили пробиваючись крізь густу за* вісу свинцевих хмар, позначав те місце, де заходило сонце, стомившись освітлювати похмурий, бляклий краєвид з чорними цятками — круками.

Під крижаним вітром сніг ставав твердий і гладенький, мов скло. Бідна стара шкапа на превелику силу йшла; на кожному спуску її копита ковзали, і хоч як вона старалася* випрямляючи, мов кілки, свої збиті ноги і осідаючи на худючий круп, важка балагула штовхала тварину вперед, дарма що Скапен, ідучи рядом, підтримував її за гнuzдечку. Було холодно, а по кволих ногах і запалих змилених боках конячини стікав піт. Вона важко хекала, роздуваючи легені, мов ковальський міх. Синюваті очі її часом

розширювались, сповнені таємничого страху, немов побачивши якесь жахливе привиддя, й інколи вона поривалася звернути вбік, ніби наткнувшись на невидиму перепону. Шкапа хиталася, як п'яна, навалювалася усім тілом то на одну оглоблю, то на другу. Вона зненацька задирає голову, шкірячи ясна, потім опускала, наче хотіла вхопити ротом снігу. Настав її смертний час, і добра, славна трудяга стрічала його на ногах. Нарешті вона впала, кволо брикнула ногою, немов одга-няючи смерть, і повалилась на бік — їй уже не судилося встати.

Налякані несподіваним поштовхом, од якого вони мало не повивалювались, жінки відчайдушно закричали. Чоловіки прибігли на допомогу. З Леонардою і Серафіною нічого не сталося, а Ізабелла від сильного струсу і страху зомліла, — Сігоньяк на руках виніс її, непритомну й безпорадну; а Скапен тим часом, нахилившись, мацав вуха коняки, яка лежала, розпластавшись на снігу, ніби вирізана з паперу.

— Кінець, — невесело зітхнув Скапен, підводячись на ноги. — Вуха вже холодне, жила на шії не б'ється. Здохла.

— То це нам доведеться самим запрягатись у цю колимагу, — жалібно вигукнув Леандр, — тягнути, як воли тягнуть воза чи рибалки на річці — човна. І надав же мені чорт стати актором!

— Перестань скімлити! — заревів Тиран, роздратований цим недоречним пхиканням. — Більше мужності — і лиха доля не злякає нас. Тож обміркуймо ліпше, що нам робити далі, але спершу погляньмо, як там наша люба Ізабелла. Нічого, їй уже краще — он вона розплющує очі і, завдяки піклуванню Сігоньяка та Леонарди, приходить до тями. Їан от, нам треба розділитися на дві групи. Одна залишиться з жінками коло воза, а друга вирушить шукати допомоги. Ми не росіяни, звичні до скіфських морозів, і не можемо сидіти тут цілу ніч у снігу, чекаючи ранку. Кожухів у нас немає, поки розвидниться, ми позамерзаємо й будемо геть білі від інею, мов обсахарені фрукти. Капітане Фракас, Леандре і ти, Скапене, — ви наймоторніші серед нас і бистроногі, як Ахілл Пелід⁸, тож гайда в дорогу! Біжіть швидко, як худі коти, і скоріше повертайтеся з підмогою. А ми з Блазіусом стерегтимем поклажу.

Троє названих були вже готові вирушати, хоча й не сподівалися великого успіху від свого походу — стало темно, як у льосі, й тільки відблиск снігу давав змогу сьак-так орієнтуватись; але, замазуючи довколишні предмети, темрява чітко вирізняє вогні, і ось раптом далеко від дороги, біля якогось пагорба замерехтіла маленька червоняста зірочка.

— Он воно, рятівне світило, — мовив Педант, — земна зоря, така ж люба заблудлим мандрівцям, як Полярна зоря мореплавцям *in periculo maris* ⁹. Ця лагідна зірочка — то поставлена біля вікна свічка чи лампа; за нею бачиться вельми затишна й тепла кімната, а вона є частиною будинку, в якому живуть — скоріше розумні людські істоти, аніж дикі лестригони ¹⁰. Там, безперечно, є вогнище, над яскравим полум'ям висить казанок, де вариться густа юшка; о знадливе видіння, я подумки вже оближуюся, скроплюючи ту підживу добрим старим вином з двох чи трьох пляшок допіру витягнутих з льоху, ще заснованих павутиною!

— Щось ти заговорюєшся, друже,— сказав Тиран.— Мороз застуджує під лисим черепом твій мозок, і перед очима у тебе все мерехтить, появляються міражі. Але в твоєму мареві є дещо й правдиве: далекий вогник — прикмета оселі, в якій живуть люди. А це змінює план наших дій. Ми всі разом вирушимо на привітне світло того маяка. Не думаю, що грабіжники серед ночі завернуть на цю безлюдну дорогу, аби вкрати наші ліс, міську площу й вітальню. А пожитки свої кожне візьме з собою. Клунок — не така й велика вага. По карету вернемося завтра. Бо зараз я вже добряче змерз, навіть не відчуваю кінчика носа.

І актори вирушили в дорогу. Ізабелла обпиралась на Сі-гоньякову руку, Леандр підтримував Серафіну, Скапен тягнув Дуенью, а попереду йшли Блазіус і Тиран. Вони звернули з дороги й повели всіх навпростець через поля, прямо на вогник. Інколи актори натрапляли на кущі та долинки, грузли по коліна в снігу, падали. Нарешті дісталися до якоїсь великої споруди за довгим муром з ворітьми, схожої, наскільки можна було розібрати в темряві, на ферму.

На чорній стіні вирізнявся ясний квадрат освітленого віконця з іще не зачиненими віконницями.

Почувши чужих, сторожові собаки занепокоїлися. Вони бігали за стіною, стрибали, гарчали й гавкали. До їхнього гамору приєдналися людські голоси, звуки кроків. Незабаром прокинулась уся ферма.

— Ви всі залишайтеся віддалік,— сказав Педант.— Ці добрі люди, побачивши, скільки нас, чого доброго, ще злякаються, подумают, що це ватага розбійників, які збираються вдертися в їхнє сільське житло. Я сам постукаю в двері й почну переговори — смиренного, добродушного стари-* ка вони не боятимуться.

Порада була розумна, і всі послухались її. Блазіус ско-цюрбленим вказівним пальцем постукав у двері, вони спочатку трошки прочинились, а потім розчахнулися навстіж. І тоді актори, стоячи по кісточки в снігу, побачили таке* чого ніяк не чекали й не могли збагнути. Цедант і фермер, який, піднявши ліхтар, освітив лице прибульця, що завдав йому такого клопоту, перекинулись кількома словами — здалеку їх не чути було,— і раптом почали дивно розмахувати руками, раз у раз обнімались та цілувались, як це робиться на сцені, коли зустрічаються давні знайомі.

Підбадьорені таким прийомом, зовсім несподіваним, але, судячи з усього, прихильним і сердечним, актори ніяково підступили ближче, жалісні та смиренні, як то й личить подорожнім, що опинились у скруті і просять притулку.

— Гей, ви! — весело гукнув Педант.— Ідіть, не бійтеся; ми попали до свого побратима, улюбленця Феспіда, плеканця Талії, комедійної музи — словом, до знаменитого Беломб-ра, який мав колись величезний успіх при дворі й у всій столиці, не кажучи вже про інші міста і села. Ви добре знаєте його преславне ім'я. Тож благословляйте долю, яка привела нас прямо до цього відлюдного, по-філософському тихого пристановища, де спочиває на лаврах суший герой сцени.

— Заходьте, ласкаві пані й панове,— запросив Беломбр, ступаючи назустріч акторам з вишуканою чемністю, яка свідчила, що в своїй простій сільській подобі цей

чоловік не забув гарних манер.— Від холодного нічного вітру можуть захрипнути ваші дорогоцінні голоси, і, хоч як скромно у моїй оселі, вам тут буде все-таки краще, ніж надворі.

Товариші Блазіуса, певна річ, не примусили умовляти себе і зайшли на ферму, радіючи такій пригоді, у якій, зрештою, не було нічого незвичайного, окрім того, що трапилась вона дуже вчасно. Блазіус колись грав у тій же трупі, що й Беломбр, тільки виконував інші ролі, суперництва між ними не було, актори поважали один одного і стали щирими друзями завдяки спільній пристрасності до божих слізок. Беломбра привела на сцену його бурхлива юність, але з часом, діставши у спадщину після батькової смерті ферму та угіддя, він покинув театр. Для ролей, які він грав, потрібна була молодість, так що йому не жаль було піти зі сцени трошки раніше, ніж його відставку підписали б зморшки на лобі. Всі вважали, що він давно помер, і старі театральники тільки бентежили молодих акторів, згадуючи про його талант.

Кімната, Куди зайшли актори, була досить простора і, як на більшості ферм, правила і за спальню, й за кухню. Біля однієї стіни виступав широкий камін під ковпаком, оздобленим по краях смугою полинялого зеленого шовку з вирізаними зубцями внизу. Заокруглений, мов дуга, цегляний виступ у темній лискучій стіні позначав місце, де починався димохід, прикритий зараз бляшаною затулкою. На здоровенній металевій підставці для дров горіло, весело потріскуючи, четверо чи п'ятеро полін, довгих і товстих, як плахи. Полум'я вогню так яскраво освітлювало кімнату, що лампа була зайва; спалахи світла вихоплювали з п'їтьми ліжка готичної форми, котре мирно дрімало собі за завісами, блискотливими смужками пробігали по темних сволоках, прокладали химерні довгі тіні від ніжок стола, що стояв посеред кімнати, кидали яскраві іскри на випуклі боки мисок, каструль та іншого начиння, що акуратно стояло на полицях або висіло на стінах.

У кутку біля вікна стояв одноногий круглий столик різьбленого дерева, на ньому лежало кілька книжок, які свідчили, що господар дому не став темним селяком і, згадуючи про своє колишнє ремесло, заповнює читанням довгі зимові вечори.

Зігріті теплом і гостинною зустріччю, актори були сповнені блаженства. Рожеві кольори життя знову проступили на блідих щоках і потрісканих од холоду губах. Очі, які ще недавно були мерхлі, засяяли радістю. Актори підвели голови — у них появилась надія. Косоокому, кульгавому і свавільному богові, що зветься Безталанням, нарешті набридло переслідувати мандрівну трупу, і він, певно, умилюється смертю Матамора, вдовольнився тією мізерною здобиччю.

Беломбр гукнув слуг, і ті хутенько заставили засланий обрусом стіл тарілками та пузатими дзбанам, на превелику радість Блазіуса, якого чи не від самого народження мучила, не відпускаючи навіть уночі, невгамовна спрага.

— От бачиш,— звернувся він до Тирана,— які логічно обгрунтовані були мої припущення щодо маленького червоного вогника. Не міражі і не примари бачилися мені. Он уже парує густа жирна юшка з капустою, бруквою та ще всякими овочами. Прозоре червоне вино, щойно наточене, ще вкрите рожевою піною, поблискує у

дзбанах. Весело палахкотить вогонь, який видається ще гарячішим від того, що надворі так холодно. А окрім усього, наш хазяїн — великий, славетний, неперевершений Беломбр, цвіт і окраса всіх акторів — колишніх, нинішніх і — скажу це не на докір чиємусь таланту — майбутніх.

— Ми були б просто щасливі, якби із нами був ще й бідолаха Матамор,— зітхнула Ізабелла.

— А що з ним сталося? — запитав Беломбр, котрий чув про Матамора.

Тиран розповів йому трагічну історію капітана, який під час хуртовини відстав і замерз.

— Якби не щаслива зустріч з нашим давнім добрим товаришем, то неї ночі й нас могла б спіткати така ж доля,— мовив Блазіус— Ми б замерзли, як моряки в кіммерійській 11 пільмі та холоднечі.

— То було б вельми жаль,— галантно підхопив Беломбр, кинувши грайливий погляд на Ізабеллу та Серафіну.— Але ж ці молоді богині вогнем своїх очей, без сумніву, розтопили б сніги й розморозили б природу.

— Ви приписуєте нашим очам надто велику силу,— відповіла Серафіна.— В тій похмурій, сирій темряві вони не могли б запалити навіть серце. Сльози холоду згасили б у них полум'я кохання.

За вечерею Блазіус розказав Беломброві про становище, в якому опинилася трупа. Того, здавалося, це зовсім не здивувало.

— Театральна Фортуна — жінка ще примхливіша, ніж Фортуна світська,— зауважив він.— Її колесо обертається так швидко, що вона ледве втримується на ньому лиш якусь мить. Фортуна часто падає, але одразу ж легко й спритно вискакує назад на те колесо і відновлює рівновагу. Завтра я пошлю коней по ваш фургон, і ми влаштуємо театр у stodolі. Тут недалеко є чимале селище, так що прийде доволі глядачів. Якщо збору від вистави буде малувато, то на дні мого старого шкіряного капшука знайдеться ще кілька пістолів, вищої проби, ніж бутафорські театральні жетони, і, клянусь Аполлоном, я не залишу в біді свого доброго друга Блазіуса і його товаришів.

— Ти, бачу, все той же великодушний Беломбр, що й був,— сказав Педантт— не заскнів при своїх сільських роботах.

— Ні,— відповів Беломбр,— ретельно обробляючи землю, я не залишаю пустирищем і розум; сидючи біля каміна, перечитую давніх авторів, переглядаю і сучасні п'єси, які можу дістати в цій глушині. Знічев'я розучую ролі, котрі мені до душі, й доходжу думки, що колись я мав успіх на сцені лиш завдяки своїм манерам, гучному голосу і струнким ногам, а сам був просто самовдоволенням позером. Нічогісінько не тямив тоді в нашому мистецтві, йшов навпростець, не думаючи, як та ворона, що роздовбує горіхи. Мій успіх створила глупота публіки.

— Це тільки великий Беломбр може так говорити про себе,— поштиво мовив Тиран.

— Мистецтво довговічне, а життя коротке,— вів Беломбр далі,— особливо для актора, змушеного втілювати свої образи у власній особі. У мене саме пробудився талант, але з'явилося й черевце, зовсім непідходяще для фатального красеня і

трагічного коханця. Мені не хотілося ждати того часу, коли я, кинувшись, за ходом дії, на коліна перед дамою свого серця, астматично хекаючи і зачочуючи сльозаві очі, палко освідчився б у коханні, а потім не міг би встати, і театральні служителі виходили б піднімати мене. Тож, діставши спадщину, я одразу, в сьайві своєї слави, залишив сцену, не беручи прикладу з тих упертих, яких доводиться гнати зі сцени, кидаючи недогризки яблук, гнилі помідори й тухлі яйця.

— Ти зробив розумно, Беломбре,— підтримав Блазіус,— хоча й поспішив, міг би ще років десять бути на сцені.

Справді, Беломбр хоч і засмаг по-сільському на свіжому повітрі, а зберіг вельми показну зовнішність; його очі, звиклі виражати палкі почуття, за розмовою оживились і заблищали. Широкі, гарно окреслені ніздрі тріпотіли. Губи, розтуляючись, відкривали білі зуби, якими пишалася б найперша кокетка. Позначене ямочкою підборіддя було гордовито підняте; густе волосся, в якому тільки зрідка поблискували срібні нитки, пишними кучерями спадало аж до плечей. Це був ще дуже вродливий чоловік.

Блазіус і Тиран потрошку попивали собі в товаристві Бе-ломбра. Акторки вийшли в другу кімнату, де слуги затопили камін. Сігоньяк, Леандр і Скапен уклалися в кутку стайні, на купі свіжої соломи — тепле дихання тварин і вовняні попони надійно захищали їх від холоду.

Поки одні п'ють, а інші сплять, вернімося до покинутого воза й погляньмо, що там діється.

Кінь так само лежав між оглоблями. Тільки задубілі ноги витяглися, мов дрючки, та голова відкинулась навznak поміж пасмами просякнутої потом гриви, що змерзлася на холодному нічному вітрі і взялася крижаними бурульками. Западини круг осклянілих очей стали ще глибші, худі щелепи скидалися на готовий анатомічний препарат.

Уже світало; свинцево-білий диск зимового сонця показався наполовину між довгими пасмами хмар, освітлюючи бляклим світлом імлісто-білий краєвид, на якому траурно-чорними лініями вимальовувались кістяки дерев. По снігу стрибали круки — чуючи поживу, поволі наближались до мертвої тварини, сторожко, боячись можливої небезпеки, пастки чи сіті, бо нерухоме темне громаддя карети лякало їх, і птахи, каркаючи, по-своєму казали один одному, що в тому одороблі, чого доброго, може ховатися, пантруючи, мисливець, адже з ворона виходить не така вже й погана печеня. Голод штовхав їх уперед, а страх відганяв назад, і круки то підскакували ближче до воза, то відступали, ніби танцюючи якусь чудернацьку павану 12. Нарешті один сміливіший одійшов від зграї, махнув два-три рази важкими крильми, підлетів і сів на голову коня. Він уже замірився дзьобом, щоб виклювати очі трупа, але раптом спинився, настовбурчив пір'я і, здавалося, до чогось прислухався. Далеко на дорозі зарипів сніг під чиймись важкими кроками, і тонкий слух ворона чітко розрізнив цей звук, якого людське вухо, певно, і не вловило б. Прямої загрози поки що не було, і чорний птах не покидав свого місця, а проте пильнував. Звуки наближались, й незабаром у ранковому тумані забовваніла невиразна постать чоловіка з якоюсь ношею. Крук визнав за краще відступити — злетів, протяглим карканням

попереджаючи своїх побратимів про небезпеку.

Вся зграя, хрипко й пронизливо крякаючи, полетіла до найближчих дерев. Чоловік дійшов до воза і, здивований, що серед дороги стоїть карета без хазяїна, запряжена худобиною, яка, подібно до Роландової кобили 13, мала істотну ваду — була мертва,— зупинився, кинувши нишком довкола бистрий насторожений погляд*

Аби краще роздивитися, що тут сталось, він опустив свою ношу на землю. Ноша лишилася стояти на снігу, а потім почала рухатись, бо то була дівчинка років дванадцяти, закутана з ніг до голови в довгу накидку так, що коли вона сиділа, зіщулюючись, на плечах свого супутника, то могло б видатися, ніби чоловік несе лантух або дорожній клунок. З-під ганчірки, якою ця дівчинка була запнута, похмуро виблискували гарячковим вогнем її чорні очі, точнісінько такі, як у Чікіти. Разок перлів ясними цятками вимальовувався на смаглявій шиї, а босі ноги, на противагу тій уявній розкоші, були обмотані ганчір'ям і перев'язані мотузками.

То й справді була Чікіта, а її супутником був не хто інший, як розбійник Агостен, ватаг банди опудал: стомившись займатися своїм благородним ремеслом на безлюдних дорогах, він добирався до Парижа, де всі таланти знаходять собі належне місце,— вночі йшов, а вдень переховувався, як роблять хижі звірі, що живуть убивством і крадіжками. Мала так стомилась і так змерзла, що при всій своїй мужності не могла вже йти далі, й Агостен, сподіваючись знайти якийсь притулок, ніс її, як Гомер чи Велізарій 14 несли своїх поводитирів, з тією різницею, що він зовсім не був сліпий, навпаки, зір мав гострий, мов у рисі, яка, судячи зі слів Плінія Старшого 16, бачить предмети навіть крізь мури.

— Що це може означати? — мовив Агостен до Чікіти.— Звичайно ми зупиняємо карети, а тут карета зупиняє нас; чи не сидять там подорожні, які зажадають у нас гаман або життя?

— Тут нікого немає,— відповіла Чікіта, вже зазирнувши в халабуду.

— А може, там є щось? — наполягав розбійник.— Треба оглянути.— Понишпоривши у складках свого пояса, він дістав кресало, кремінь і трут, викресав вогню й засвітив потайний ліхтар, з яким не розлучався заради всяких нічних розвідок і який потрібен був йому й тепер, бо день іще не освітлював темного нутра балагули.

Чікіта, сподіваючись на поживу, геть забула про свою втому — залізла в карету і спрямувала промінь світла на паки, що там лежали; однак нічого, окрім старих розмальованих полотен, картонного реквізиту і якогось ні на що не придатного дрантя, вона не побачила.

— Добре шукай, Чікіто, шукай, голубонько,— казав роз-'бійник, стоячи на сторожі.— Подивись у кишнях і в торбах, що висять на стінках.

— Нічого тут немає, ну нічогісінько, що варто було б узяти. О! Є капшук, у якому щось дзенькає.

— Давай-но мерщій сюди,—гукнув Агостен,—і посвіти, щоб можна було роздивитися знахідку. Клянусь рогами і хвостом диявола! Не щастить нам! Я думав, що це справжні гроші, а воно просто мідні та свинцеві кружальця, тільки дофарбовані під

золото. Ну що ж, хоч відпочинемо трохи, заховавшись у цій халабуді від північного вітру. Ти, дитино, до крові позбивала бідні свої ноги, і вони вже не можуть іти, надто далека це подорож по такій грудкуватій дорозі. Укрийся полотнами й поспи годину чи дві. А я тим часом постережу на випадок якоїсь тривоги, щоб вона не застала нас зненацька.

Чікіта залізла в глибину карети, скрутилася клубочком, натягнувши на себе старі декорації, щоб було тепліше, і скоро заснула. Агостен же сів на передку, поклав рядом, щоб була під рукою, розкриту наваху і пильним розбійницьким поглядом, від якого не приховається ніщо підозріле, окинув околиці.

Німа тиша панувала серед безлюдного поля. На схилах далеких пагорбів білів сніг, латки його, поблискуючи при блідому ранковому світлі, скидалися на привиди чи мармурові надгробки на цвинтарі. Але все це було нерухоме, наче застигле, й не викликало ніякої підозри. І Агостен відчув, що його, незважаючи на силу волі та залізне здоров'я, змагає сон. Очі злипались, і він уже кілька разів ледве розплющував їх; усе розпливалося, зникало відчуття навколишнього, в голові мерехтіли якісь сновидіння; і раптом крізь те безладне мерехтіння Агостен відчув на лиці ніби чиєсь вогке і тепле дихання. Він прокинувся, й очі його, розплющившись, зустрілися з двома блискучими зіницями.

— Вовки, мій дорогенький, не жеруть один одного,— пробурчав розбійник.— У тебе слабкі зуби, щоб мене вкусити.

І він блискавично лівою рукою стис звіра за горло, а правою схопив наваху й по саму колодку загнав йому в серце.

Але перемога не дуже радувала Агостена, він дійшов думки, що це ненадійне місце, і збудив Чікіту, яка ніскілечки не злякалася, побачивши мертвого вовка, що, витягнувшись, лежав на дорозі.

— Буде краще, якщо ми вшиємося звідси,— мовив розбійник.— Це стерво приваблює вовків, а вони в таку пору особливо люті від голоду, бо все заметено снігом і їм нічого їсти. Я, звісно, вб'ю ще не одного, як і цього, але ж їх може появиться ціла зграя; чого доброго, я ще засну, й мені буде неприємно прокинутись у череві хижого звіра. А коли зжеруть мене, то такого пущівірінка, як ти,— з молоденькими ніжними кісточками — вони проковтнуть і не оближуться. Так що тікаймо звідси мерщій. Вони поки що будуть зайняті коло цієї дохлятини. Тепер ти можеш іти, правда ж?

— Можу,— відповіла Чікіта, бо вона зовсім не була зніженою дитиною, вирощеною в пуховиках.— Я трохи поспала і тепер дужа. Тобі, добрий Агостене, вже це доведеться нести мене, як важкий клунок. А якщо мої ноги знов перестануть служити,— додала вона з несамовитим завзяттям,— то переріж мені горло своїм великим ножем і кинь мене в канаву, я буду тільки вдячна тобі.

Батаг банди опудал та його маленька супутниця швидко рушили дорогою. Круки осмілилися, злетіли з сусідніх дерев, посідали на дохлу шкапу й почали свою похмуру тризну. Скоро прибігло кілька вовків, щоб і собі поживитися на тій дармовій учті, накинулись на падлину, зовсім не зважаючи на своїх чорних співтрапезників, які

махали крилами, каркали й били їх дзьобами. Звірі й птахи так старалися, що незабаром від коня лишилися тільки голі кістки — скелет, ніби препарований хірургами-ветеринарами, та ще копита, хвіст і грива.

А потім прийшли Тиран і наймит з ферми, щоб забрати воза. Тиран штовхнув ногою напівоб'їдений труп вовка, між оглоблями, під упряжжю, якої не зачепили ні пазури, ні дзьоби, побачив кістяк бідної худобини. На дорозі валялися висипані з капшука фальшиві монети, а на снігу видніли чіткі сліди ніг — великі й маленькі,— спочатку вели до воза, а потім віддалялись од нього.

"Здається,—■ мовив Тиран подумки,—що до балагули Феспіда сеї ночі приходили різні гості. О щасливий випадок, який примусив нас перервати акторську одісею, я вічно благословлятиму тебе! Завдяки тобі ми врятувались од вовків — і двоногих, і чотириногих, таких же, а може, й ще більш небезпечних. Вони поласували б ніжним м'ясом наших курочок, Ізабелли' й Серафіни, та, мабуть, не погордували б і нашою старою, зашкарублою шкурою!"

Поки Тиран отак міркував собі, слуга Беломбра вивільнив воза і запряг у нього коня, приведеного з ферми, хоча той і форкав, злякано позираючи на страшний для нього скелет і відчуваючи вовчий дух.

Карету поставили на подвір'ї ферми, під повіткою. Все в ній було ціле, навіть дещо додалося: невеликий ніж, які виготовляють в Альбасете 16 — він випав у Чікіті з кишені, коли дівчина спала; гостре лезо його прикрашав загрозливий напис по-іспанському:

Cuando esta vivora pica,

No hay remedio en la botica 17.

Ця таємнича знахідка дуже зацікавила Тирана і занепокоїла Ізабеллу, бо дівчина була трохи забобонна і легко вбачала добрі чи зловісні прикмети в різних дрібних подіях, яких інші й не помічали або ж не надавали їм ніякого значення. Ізабелла, як і всі більш-менш освічені люди того часу, розуміла по-іспанському і звернула увагу на загрозливе значення напису.

Скапен подався в селище, надівши з такої нагоди найкращий свій костюм з рожевими й білими смужками, оздоблений широким коміром з добре укладеними брижами, насунув аж до очей капелюха, накинув на плече плащ. Він ішов урочисто й переможно, підштовхуючи коліном барабан, ступав чітко, розмірено, як людина* що здавна звикла марширувати; справді, до того, як стати актором, Скапен був солдатом. Вийшовши — уже в супроводі кількох хлопчаків, заворожених його чудернацьким вбранням — на майдан перед церквою, він поправив капелюха, твердо розставив ноги і хвацько забарабанив паличками по натягнутій ослячій шкірі так різко, уривисто і владно, що й мертві прокинулися б, як од трубного гласу перед Страшним судом. Тож можете уявити собі, яке враження це справило на живих. Усі вікна й двері вмиль розчинились, наче від одного поштовху. З них вису-пулися закутані голови, зацікавлено і спантеличено поглядаючи на майдан. А Скапен затарабанив знову, і люди, почувши тріскучі, наче мушкетна стрілянина, й розкотисті, мов грім, звуки, повибігали з хат —

там лишилися тільки хворі, немічні та породіллі. За кілька хвилин на майдані зібралось усе те селище, і люди широким колом обступили невиданого прибульця. А хитрий Скапен, аби ще дужче вразити публіку, почав вибивати на своєму барабані жваві, запальні мелодії і вибивав так швидко, що й паличок не видно було, хоча руки його видавалися зовсім нерухожими. Потім, побачивши, що роти у добрих селян роззявились і стали схожі на літеру "О" — а це, як твердять преславні маляри, викладаючи основи свого мистецтва, є ознакою величезного подиву,— він раптом перестав грюкотити і, трошки помовчавши, верескливим голосом з чудернацькими переливами почав ось таку урочисто-блазенську промову:

— Рідкісна нагода! Сьогодні ввечері — небувале видовисько! Надзвичайна вистава! Славетні актори мандрівної трупи на чолі з добродієм Іродом, які мали честь грати перед коронованими особами та принцями, тепер, проїздом опинившись у цих краях, покажуть — один-єдиний раз, бо на них чекають у столиці, куди трупу запрошено для виступів при королівському дворі! — покажуть напрочуд цікаву комічну п'єсу під назвою "Похвальба капітана Фракаса"! З новими костюмами, пречудовими декораціями, несказанно дотепними витівками і забавними прочуханками. Наприкінці вистави донна Серафіна виконає мореску, доповнену фігурами пасп'є 18 з гримасами і стрибками відповідно до найсучасніших смаків, під акомпанемент баскського бубна, на якому вона грає краще за будь-яку іспанську циганку. Це буде премиле видовисько. Вистава відбудеться на фермі пана Беломбра, в підготовленій для цього stodoli з лавами і ліхтарями. Наш труд скоріше для слави, аніж для вигоди, отож платити можна і грішми, і, в кого немає готівки, провізією, їстівними припасами. Скажіть, про це всім!

Закінчивши свою промову, Скапен забарабанив так шалено, що в церкві забряжчали шибки у свинцевих рамах, а кілька собак, виючи, кинулись навтікача, перелякані дужче, ніж якби їм до хвостів прив'язали по мідній каструлі.

На фермі актори з допомогою Беломбра та його слуг уже готувались до вистави. У глибині великої шопи, яка правила водночас і за stodolu, й за корівню, поставили бочки, на них поклали дошки, і вийшла сцена. Три чи чотири лави, позичені в корчмі — то були крісла, правда, не м'які і не оббиті оксамитом, але, зважаючи на низьку платню, цього не можна було й вимагати. Прядильники павуки постарались прикрасити стелю, протягнувши від балки до балки широке мереживо павутиння. Який оббивальник, навіть придворний, зробив би такий тонкий, легкий, так примхливо мережаний покрив, хоч і з китайського шовку? Звисаючи з балок, ці полотна скидалися на прикрашені гербами корогви лицарських орденів та королівської знаті. Вельми вишукане видовисько для тих, хто може тішитися в думці таким порівнянням. Воли та корови, стоячи на свіжій підстилці, здивовані надзвичайною метушнею, раз у раз повертали голови од ясел, поглядали на сцену, де саме репетирували актори, показуючи Сігоньякові його виходи.

— Мої перші глядачі,— мовив барон, сміючись,— телята і рогата худоба. Це могло б вразити моє самолюбство, коли б воно було.

— Перші, та не останні,— відказав Беломбр.— Адже серед публіки в залі завжди

бувають і дурні, й одружені чоловіки.

Сігоньяк грав зовсім непогано як для новачка, відчувалося, що цей початківець скоро опанує своє ремесло. Він мав гарний голос, добру пам'ять, був достатньо освічений і винахідливий, щоб доповнювати свою роль репліками, які виникають залежно від обставин і пожвавлюють гру. З пантомімою діло йшло гірше, бо в цих німих сценах на Фракаса рясно сипались удари, яких не могла терпіти палка баронова душа, хоч то були удари валками, зшитими з пофарбованого полотна і напханими клоччям. Товариші намагалися, як тільки могли, щадити баронову гордість, а проте він мимоволі сердився, робив страшні гримаси, грізно супив брови і люто зиркав довкола.

Потім раптом згадував, яка у нього роль, і знову силкувався вдавати з себе покірливого, розгубленого й боягузливого.

Беломбр, який уважно стежив за ним пильним оком старого, досвідченого і знаючого актора, гукнув йому зі свого місця:

— Не придушуйте в собі цих природних поривань; вони дуже гарні і створюють різновид хвалькуватого вояка. Навіть коли у вас не буде вже цих спалахів гніву й нестямного обурення, то ви вдавайте їх: ваш Фракас — а вам якраз і треба створити цей образ по-своєму, бо, йдучи за іншим, ви ніколи не будете першим,— ваш Фракас дуже хотів би бути хоробрим, він любить одвагу, захоплюється сміливцями і страшенно обурюється, що сам такий боягуз. Коли немає небезпеки, то він тільки й мріє про подвиги, про дивовижні героїчні вчинки; та ось появляється небезпека, надто буйна уява малює перед ним болючі рани, безносий вид смерті, і мужність зраджує його; спочатку він рішуче відкидає саму думку про свою поразку, лютує пече йому нутро, але перший же удар убиває ту рішучість. Це куди краще за оте тремтіння в ногах, вирячені очі й усякі інші, скоріше мавпячі, аніж людські, гримаси, якими нікчемні актори домагаються сміху публіки й паплюжать мистецтво.

Сігоньяк послухався Беломбра, почав грати, як той радив, і актори зааплодували, віщуючи йому успіх.

Початок вистави призначили на четверту годину. За годину до того Сігоньяк передягся у Матаморове вбрання — Леонарда трохи розширила його, розпустивши зборки, бо раніше, в міру того, як Матамор худнув, костюм весь час доводилося вшивати.

Надіваючи цей старий одяг, барон думав, що йому достойніше було б виступати в костюмі з буйволової шкіри і залізних латах, як одягалися його предки, аніж наряджатися блазнем і зображати хвалька, сміливця на словах, грати нікчому, будучи справді хоробрим, здатним на славні подвиги та героїчні вчинки; проте лиха доля змушувала його вдаватися до цієї прикрої крайності, бо інших засобів існування у нього не було.

В stodолі вже зібралися люди. Кілька ліхтарів, підвішених до балок, освітлювали червонястим світлом чорняві, біляві, сивіючі голови, серед яких вирізнялося кілька білих жіночих очіпків.

Край сцени теж стояли ліхтарі замість свічок, щоб, бува, не загорілися солома та

сіно.

Вистава почалась і одразу ж привернула загальну увагу. Позаду, в глибині сцени, хиталися величезні химерні тіні, здавалося, що вони теж грають, повторюючи всі рухи акторів, передражняючи їх; але цієї смішної подробиці ніхто не помітив — простодушні глядачі були захоплені розвитком подій і вчинками персонажів, яких вони вважали за справжніх, невигаданих.

Гамір заважав волам і коровам спати, й вонц теж дивилися на сцену великими очима, які дали Гомерові, грецькому співцеві, похвальний епітет для опису вроди Юнони 20; якесь теля саме в ту мить, коли на сцені відбувалися дуже зворушливі події, жалібно мекнуло, та й це не розвіяло стійкої ілюзії у тих добрих простаків, хоч актори на сцені мало не розреготалися, почувши мекання.

Капітана Фракаса глядачі кілька разів нагороджували оплесками — він і справді дуже добре грав свою роль, не відчуваючи перед цими простими людьми того хвилювання, якого зазнав би, виступаючи перед вибагливішою і освіченою публікою. До того ж барон був певен, що серед цих селяків його ніхто не знає. Іншим акторам глядачі теж аплодували, не шкодуючи натруджених рук, і, на думку Беломбра, з неабияким розумінням відзначали вдалі місця.

Серафіна виконала мореску з таким любострасним і гордовитим запалом, то вигинаючись усім тілом, то велично випростуючись, дрібно перебираючи ногами, з такими легкими й витонченими стрибками та всякими вишуканими фігурами, що, дивлячись на неї, навіть вельможні особи з придворної знаті завмирали б від захоплення. Особливо чарівною вона була, коли, піднявши над головою бубон, видзвонювала мідними брязкальцями або, ведучи великим пальцем по темній лискучій шкірі бубна, примушувала його глухо гуркотіти, і робила все це так вправно, як суцця рапсієгега 21.

А тим часом старовинні портрети предків на стінах занедбаного замку Сігоньяків стали суворіші й насупленіші, ніж звичайно. Воїни скрушно хитали головами й зітхали так, що на грудях у них здіймалися залізні лати; багаті вдови презирливо кривилися над пишними гофрованими комірами, напружено випрямившись у корсетах і широких фіжмах. Глухий повільний, безгучний шепіт, голос привидів, злітав з їхніх намальованих губів "Гай-гай, останній із Сігоньяків зганьбив честь свого роду!"

П'єр, сидючи на кухні між Вельзевулом та Міро, які не зводили з нього запитливих поглядів, поринув у сумні думки. "Де тепер мій бідний хазяїн?.." — питав він себе. І по смаглявій щоці старого слуги котилася сльоза, яку слизував старий пес.

VIII. Становище ускладнюється

На другий день після вистави Беломбр одвів Блазіуса вбік і, розв'язавши довгий шкіряний капшук, висипав собі в жменю, мов з рога достатку, сотню блискучих пістолів, потім склав їх стовпчиком перед захопленим Педантом, який здивовано дивився на виставлене багатство, і очі йому світилися пожадливым металічним блиском.

Беломбр величним жестом зібрав усі пістолі й тицьнув їх у долоню своєму давньому

другові.

— Ти ж розумієш,— мовив він,— що я виклав ці золоті монети зовсім не для того, аби викликати у тебе й полоскотати жадобу, як у бідолахи Тантала. Бери їх собі й не церемонься. Я дарую тобі ці гроші або позичаю, якщо твоя гордість не дозволяє прийняти подарунок від давнього приятеля. Гроші — рушійна сила війни, кохання і театру. До того ж ці монети мають котитися, на те їх зроблено круглими, їм набридає лежати боком у темряві гамана, де зрештою вони можуть поіржавіти, вкритися мохом та цвіллю. Я тут грошей не витрачаю, живу по-сільському, дарами лона землі, годувальниці роду людського. Так що, віддаючи цю суму, я нічого не втрачаю.

Не знаходячи відповіді на таку ширу мову, Блазіус поклав гроші в кишеню й сердечно розцілював Беломбра. Різноколірні очі Педанта часто кліпали й блищали дужче, ніж звичайно. То світло відбивалось у непрошеній сльозі, і старий актор з усіх сил намагався не зронити цю перлину вдячності, від чого його кошлаті брови прекумедно ворушилися, піднімаючись поміж брижами зморщок аж на середину лоба, потім опускаючись на самісінькі очі. І все ж сльозина скотилася, побігла вздовж носа, який пашів вишнево-червоним жаром од випитого напередодні вина, зупинилася збоку й випарувалась.

Далебі, вітер невдачі, який віяв над трупом, перемінився. Збір од вистави — глядачі платили хто продовольством, а хто й грішми — разом із пістолями Беломбра становив чималеньку суму, й у балагулі Феспіда, ще недавно такій убогій та злиденній, тепер був достаток. Доводячи добре діло до кінця, благородний Беломбр позичив акторам двох сильних робочих коней у прекрасній упряжі, з розмальованими хомутами, увішаними дзвіночками — коли коні йшли, дзвіночки надзвичайно приємно подзвонювали в такт їхній розміреній, твердій ході.

Отож наші актори бадьорі та веселі в'їхали в Пуатьє хоч і не так пишно, як Александр 1 до Вавілона, а проте досить велично. Здалеку почувши теплий запах стайні, коні рушили швидше, і возієві, який мав одвести їх назад на ферму, довелося стримувати нетерплячих тварин. Колеса гуркотіли по вибоїстій бруківці кривих вуличок міста, весело цокали підкови, і, коли під'їхали до заїзду, біля вікон та воріт показалися цікаві; щоб скоріше відчинили, возій заляскав пугою, наче з мушкета стріляв, а коні, здригаючись від того ляскання, дзеленькали дзвіночками.

Як не схоже це було на те зовсім недавнє минуле, коли убогі, жалюгідні актори несміливо стукали у двері найгірших постійних дворів. Почувши такий переможний гамір, хазяїн "Герба Франції" збагнув, що приїжджі — люди з грішми, і сам кинувся розчиняти навстіж ворота.

Заїзд "Герб Франції" був найкращий у Пуатьє, в ньому охоче зупинялися знатні й багаті мандрівці. Двір, куди заїхала колимага, мав дуже пристойний вигляд. Його оточували охайні будівлі з критим балконом чи галереєю на залізних балках — через ту прибудову і пожилцям, і слугам зручніше було діставатися до кімнат, які виходили вікнами на вулицю. В глибині двору відкривався склепінчастий в'їзд до служб, кухонь, стаєнь і комор.

У всьому тут відчувалися достаток і процвітання. Тішили око недавно потиньковані стіни; на дерев'яних поручнях сходів, на балясинах галерей не було жодної порошокинки. В промінні зимового сонця весело блищала ясно-червона черепиця, в жолобах якої ще подекуди білили тоненькі смужки снігу. З коминів у небо вилися димки, провіщаючи тепло і добрий обід. На нижній сходинці ганку, тримаючи в руці очіпок, стояв хазяїн, товстений чолов'яга з потрійним підборіддям та багровим, немов натертим шовковицями лицем, схожим на маску Силена, славного пияка, Бахусового2 наставника — чудова реклама готельної кухні і винарні. Вій широко всміхався, так що рот розтягувався аж до вух, а повні щоки надувалися, звужуючи лукаві очі, зовнішні кутики яких ховались у зморшках, схожих на гусячі лапки. Хазяїн був такий приємний, свіжий, рум'яний і такий жирний, що хоч на рожні підсмажуй, поливаючи його ж салом.

Побачивши Тирана, свого давнього знайомого, який до того ж завжди добре платив, він зрадів ще дужче, бо актори приваблюють народ, а міські молодики не жаліють грошей на бенкети, обіди, вечери та інші пишні учти задля актрис, щоб солодощами, вишуканими трунками, цукерками, вареннями та іншими ласощами здобути прихильність цих кокеток.

— Який щасливий випадок привів вас, пане Іроде? — озвався господар, — Давненько вже ви не появлялись у "Г\$р* бі Франції".

— Що правда, то правда, — відповів Тиран. — Але ж не можна весь час грати на одному місці. Глядачі зрештою так добре визнають усі наші прийоми, що вже й самі змогли, б їх виконати. Неодмінно треба хоч ненадовго виїжджати. Йולי люди щось забувають, воно стає вартим нового. Чи багато знаті зараз у Пуатьє?

— Багацько, пане Іроде, сезон полювання минув, і тепер знатні люди не знаходять собі діла. Не можна ж весь час тільки їсти й пити. Так що глядачів у вас буде немало.

— Тоді дайте нам ключі від семи чи восьми кімнат, засмажте на рожні трьохчотирьох каплунів, дістаньте з потреба дюжину пляшок найкращого свого вина і пустіть по місту чутку, їщо в "Гербі Франції"* зупинилася славетна трупа сеньйора Ірода, яка прибула з новим репертуаром і збирається дати кілька вистав.

Поки Тиран отак розмовляв з хазяїном, актори повилазили з карети. Слуги взяли їхні пожитки й занесли у призначені кімнати. Кімната Ізабелли містилася трохи осторонь від інших, бо сусідні вже були зайняті. Це зовсім не засмутило скромну дівчину — її часом обтяжувала тіснота, неми* нуча в мандрівному акторському житті.

Незабаром, завдяки доброму балакучому Біло, господарем ві заїзду, все місто вже внало, що приїхали актори, які гнатимуть п'єси найвидатніших сучасних авторів не гірше, ніж у Парижі, якщо не краще. Місцеві джиґуни та баламути, смішно напиндючившись, самовдоволено підкручували вуса й розпитували, чи вродливі у трупі актриси. Біло відповідав їм з багатозначними гримасами, стримано й загадково, і це ще дужче наморочило голови й розпалювало цікавість тих молодих телят.

Зайшовши до кімнати, в якій стояли два фотелі, стіл на вигнутих ніжках, шафа, занавішене ліжко та рундук для дров, Ізабелла акуратно розклала на полицях у шафі

свої речі й зайнялася туалетом — скромній молодій жінці, котра стежить за собою, після довгої дороги, та ще в товаристві чоловіків, неодмінно треба опорядитись. Вона розпустила довгі, м'якші, ніж шовк, коси, розплутала і розчесала їх, напахтила бергамотовою есенцією і знову зав'язала вузькими блакитними стрічками, які так пасували до ніжно-рожевого кольору її обличчя. Потім вона перемінила білизну. Той, хто побачив би її в ту хвилину, подумав би, що то німфа з оточення Діани, скинувши свій одяг, збирається ступити в ручай серед якоїсь лісистої долини Еллади. Але то була тільки мить. Чисту дівочу наготу відразу оповила ревнива хмарина полотна — в своїй цнотливості Ізабелла була сором'язлива навіть на самоті. Потім вона наділа сіру сукню, оздоблену блакитним плетивом, і, дивлячись на себе в дзеркало, всміхнулася тією усмішкою, яку дозволяє собі найменш кокетлива жінка, коли бачить, що все у неї — до Лиця.

Надворі стало тепліше, сніг розтав, залишки його білили подекуди тільки на північній стороні. Сяло сонце. Ізабелла не втрималась, одчинила вікно і виглянула — їй дуже хотілося побачити, що видно з кімнати; примха ця була тим більш невинна, що вікно виходило на безлюдну вуличку, де з одного боку був заїзд, а з другого височіла довга стіна саду, над якою стирчали голі верхівки дерев. Зверху видно було й сам той сад, у якому вирізнялись обриси квітників, облямованих букшпановими кущами; в глибині саду стояв мурований будинок, почорнілі стіни якого свідчили, що він уже вельми старий.

По грабовій алеї прогулювались два якісь чоловіки, обидва молоді, гарної постави, але, видно, не рівні, бо один (Зтавився до другого з особливою шанобою — ішов трохи позаду, а коли повертали, щоразу відступав з дороги. В цій дружній парі один був Орест, а другий — Пілад³. Орестові — не знаючи справжнього імені, називатимем його поки що так — можна було дати років двадцять — двадцять два. У нього було бліде обличчя, темні очі й чорне, мов крило ворона, волосся. Камзол з темно-коричневого оксамиту гарно облягав стрункий і гнучкий стан, такий же оксамитовий короткий плащ, обшитий потрійним золотим позументом, був накинута на одне плече і зав'язаний шнурком з китицями, які спадали на груди; м'які білі юхтові чоботи на високих підборах підкреслювали обриси його невеликих ніг, таких зграбних, що не одна жінка позаздрила б. По сміливій невимушеності його рухів, спокійно-гордовитій поставі видно було високого вельможу, котрий не знає в своєму житті ніяких перешкод і певен, що їх ніколи й не буде. Рудоголовий і рудобородий Пілад, одягнений з голови до ніг у чорне, не мав і тіні такої переможної впевненості, хоч і він був непоганий на вроду.

— Кажу ж тобі, що Корізанда набридла мені,— мовив Орест, повертаючи в кінці алеї назад і продовжуючи розмо*ву, почату ще до того, як Ізабелла відчинила вікно.— Я велів більше не пускати її до мене і збираюсь одіслати їй портрет, такий же бридкий мені, як і вона сама,— і портрет, і її листи, ще нудніші,*ніж її мова.

— Але ж Корізанда любить вас,— песміливо заперечив Пілад.

— Що мені до того, якщо я її зовсім не люблю? — запально відповів Орест.— У тім-

то й річ! Невже ж мені з жалю дарувати свою любов усім дурепам і шелихвісткам, яким стукне закохатися в мене? Я й так надто добрий. Мене легко зворушити млосними, як у замороженої риби, очима, рюмсанням, зітханнями, жалісними наріканнями, і я зрештою мимоволі поступаюся, сам себе клянучи за поблажливість і боягузтво. Ні, тепер я буду лютий, як гирканський тигр, незворушний, як Іполит, і неприступний для жінок, як Йосиф. Дуже спритною мав бути та Потифара 4, яка зможе вчепитися за край мого плаща! Віднині і довіку я проголошую себе жононенависником, то пак ворогом будь-якої спідниці — і вовняної, і шовкової. Ніяких герцогинь і куртизанок, городянок і пастушок! Де жінка — там чвари, розчарування і всякі прикрощі. Я ненавиджу всіх жінок од голови до ніг і ховаюсь у добродіє, як ченчик у свій каптур. Триклята Корізанда на все життя викликала у мене відразу до жіночої статі. І я зрікаюсь...

На тім слові Орест підвів голову, немов закликаючи небо в свідки свого рішучого наміру, і раптом побачив у вікні Ізабеллу. Він штовхнув ліктем свого товариша:

— Поглянь, що за краля он у тому вікні,— свіжа, як Аврора на балконі Сходу, русяві коси, ніжне чисте личко, лагідні очі, вся чарівна, просто богиня, а не жінка. Як мило обперлась вона ліктями на підвіконня й нахилилась трошки вперед, і як знадливо виступають під серпанком сорочки округлості її матово-білих грудей! Ручаюся — вона прекрасна і зовсім не схожа на інших жінок. Певно, скромна вдачею, привітна й чемна, а мова її приємна й любя!

— Ну й ну! — засміявся Пілад.— Добрячі у вас очі — роздивилися все це звідси! Я бачу в вікні просто жінку, доволі гарненьку, правда, однаке без тих незрівнянних достоїнств, якими ви її так щедро наділяєте.

— О! Я вже люблю її всім серцем. Я до нестями закоханий в неї; вона мені потрібна, і я доб'юсь її, навіть якщо мені доведеться вдатися до найбільших хитрощів, спорожнити всі свої скрині й порубати сотню суперників.

— Ну, ну, не гарячкуйте так,— сказав Пілад,— а то ще застудитесь. А що ж із вашою відразу до жіночої статі, з тією благородною ненавистю, яку ви так пишномовно проголошували? Перше ж гарненьке личко — і вона щезла.

— Говорячи все те, я зовсім не знав, що на світі є такий ангел краси, і мої прокльони — то суще богохульство, жахлива ересь, і я благаю Венеру, ласкаву богиню кохання, простити мене.

— Простить, не сумнівайтеся,— вона поблажлива до несамолюбивих закоханих, а ви гідні нести їхнє знамено.

— Я зараз же вирушаю на приступ,— мовив Орест,— і чемно оголошую війну моїй чарівній супротивниці.

Сказавши це, він зупинився, втупив погляд прямо в Ізабеллу, галантно і поштиво скинув капелюха, махнувши ним так, що довге перо аж землю підмело, і кінчиками пальців послав поцілунок у напрямку вікна.

Молода акторка, побачивши той жест, прибрала холодного й суворого вигляду і, ніби даючи нахабі зрозуміти, що він звертається явно не туди, причинила вікно й закрила завіску.

— Ну от, Аврора зникла за хмарою,— сказав Пілад,— це недобра прикмета на цілий день.

— Я, навпаки, вважаю, що це щасливий знак. Красуня відійшла, а коли солдат ховається за виступами вежі, то це означає, що стріла противника влучила в нього. Моїй голубці теж підбило крильце, поцілунок, що я послав, примусить її цілу ніч думати про мене, хай тільки заради того, аби лаяти мене й звинувачувати в зухвальстві, хоч ця вада не викликає у жінок особливого невдоволення. Тепер між мною і цією незнайомкою вже протяглася ниточка. Ще дуже тоненька, правда, але постараюся, щоб вона стала міцніша, щоб вийшла кодола, по якій я піднявся б на балкон принцеси.

— Ви блискуче опанували теорію і воєнні хитрощі кохання,— шанобливо сказав Пілад.

— У всякім разі, я так думаю,— відповів Орест.— А тепер ходімо, додому, сполохана красуня появиться знову не так скоро. Увечері я все розвідаю.

Друзі повільно піднялися по сходах старого будинку і зайшли всередину. Вернімося тепер і ми до наших акторів.

Недалеко від заїзду було приміщення, у якому грали в м'яча, воно якраз годилося для театру. Актори найняли його, і міський майстер-столяр за вказівками Тирапа скоро обладнав там усе відповідно до нового призначення. Місцевий маляр, який малював вивіски і розписував карети гербами, освіжив пом'яті й вилинялі декорації і навіть намалював одну нову, причому досить вдало. Кімнату, де роздягались і одягались гравці в м'яча, пристосували для акторів — туалетні столики актрис відгородили ширмами, і вийшло щось подібне до вбиралень. Усі нумеровані місця були розкуплені заздалегідь, скидалося на те, що трупа матиме непоганий збір.

— Як жаль,— зітхнув Тиран, перелічуючи з Блазіу* сом вистави, які слід було б показати,— як жаль, що з нами немає Зербіни! Щиро кажучи, субретка в п'єсі — то наче mica salis — дрібок солі, що надає комедії гострішого смаку, пікантності, її іскриста веселість осяває сцену; вона оживляє нудні місця, сміючись на всі тридцять два свої перлисті зуби, облямовані яскравим карміном, заражає тим сміхом і глядачів. Жвавими теревеннями, безцеремонністю і любо-страстям вона підкреслює цнотливу манірність, ніжність мови і воркування закоханої простушки. Яскраві кольори її не вельми строгого вбрання тішать погляд, вона може відкрити аж до підв'язки свою струнку ніжку, обтягнуту червоною панchoю з золотими стрілками, а це приємно подивитись і молодим, і старим — старим особливо, бо таке видовисько пробуджує у них погаслий запал.

— Авжеж,— зітхнув Блазіус,³— субретка — чудова приправа, слоїк з присмаками, такими потрібними для прісних сучасних комедій. Але що вдієш, треба якось обходитися без неї. Ні Ізабелла, ні Серафіна на цю роль не годяться. До того ж нам потрібні й закохана простушка та перша кокетка. Сто чортів у душу тому маркізові де Брюйєру, який украв нашу незрівнянну Зербіну, цю єдину в своєму роді перлину, найкращу з усіх субретонок!

Саме на цьому місці розмови двох акторів од воріт заїзду почулося сріблясте

дзеленчання дзвіночків, а потім у дворі по бруківці жваво й розмірено застукотіло, і співрозмовники, спершись ліктями на поручні галереї, по якій вони прогулювались, побачили трьох нарядних, осідланих на іспанський лад мулів, прикрашених перами, вовняними китицями, з гронами дзвіночків, вишитими шорами і смугастими попонами. Все було пишне й чисте, відчувалося, що то мули не наймані.

На першому з них, поклавши поперек сідла аркебуз, сидів лакей у сірій лівреї, з мисливським ножом за поясом, важний і пихатий — коли б не одяг, то можна було б подумати, що то вельми велике цабе. В одній руці, обкрутивши круг кисті, лакей тримав довгий повід, ведучи за собою другого мула — з двома здоровенними тюками, прив'язаними для рівноваги з обох боків в'ючного сідла і накритими валенсійською накидкою.

Третій мул — він був ще нарядніший і йшов ще величніше, ніж перші два, — віз молоду жінку, закутану в оторочену хутром накидку, в сірому, низько насунутому фетровому капелюсі з червоним пером.

— Ба! — озався Блазіус до Тирана. — Тобі цей кортеж нічого не нагадує? Здається, я вже чув дзеленькотіння цих балабончиків.

— Бий тебе сила божя! — вигукнув Тиран. — Та це ж ті самі мули, що були там на дорозі, біля розп'яття, і забрали Зербіну. Про вовка помовка...

— ...а вовк у заїзд, — по-своєму докінчив Блазіус. — О стократ щасливий день, гідний вікопомної відзнаки! Далєбі, це ж сама сеньйора Зербіна! Ось вона зіскакує з тієї худобини, загонисто, як тільки Зербіна вміє, крутнувши стегнами, ось кидає свій плащ на руки лакеєві. А тепер знімає капелюха, стріпує головою, поправляючи коси, як пташка пір'я. Гайда назустріч, бігом по сходах!

Блазіус і Тиран вибігли на подвір'я і зустріли Зербіну біля ґанку. Вона радісно кинулась Педантові на шию, руками обхопила його голову.

— Я хочу на радощах обнять тебе й поцілувати твою стару личину так кріпко й палко, наче ти молодий, гожий парубок! — вигукнула вона, супроводячи слова ділом. — Не ревнуй, Іроде, не насуплюй свої кошлаті чорні брови, ніби ти готуєшся до винищення немовлят⁵. Я й тебе поцілую. А почала з Блазіуса, тому що він бридкіший.

І Зербіна чесно виконала обіцянку, бо вона була дівчина по-своєму порядна й додержувала слова. Актори взяли її під руки й усі троє пішли на галерею, а звідти — в кімнату, яку вже підготував кмітливий Біло. Ввійшовши, Зербіна впала в крісло й шумно перевела дух, наче позбулася величезного тягара.

— Ви не уявляєте, — трошки помовчавши, озвалася вона до двох акторів, — як я рада, що знову з вами; не подумайте, що я закохалась у ваші старі пики, попсовані білилами та рум'янами. Слава богу, я ні в кого не закохана! А рада, що повернулась у своє середовище, бо кожна людина повинна жити у своєму середовищі, без нього їй кепсько. Вода не годиться для пташок, так само, як повітря для риб. Пташки у воді тонуть, а риби на повітрі задихаються. Я — актриса від природи, моя стихія — театр. Тільки тут мені вільно дихається; сморід димних свічок для мене дорожчий од цивету, смирни, амбри, мускусу й усіх інших пахоців. Затхлий дух куліс для мого носа — як

бальзам. Сонце наганяє на мене нудьгу, правдешнє життя бачиться мені сірим. Я повинна служити уявному коханню, жити і діяти в світі романтичних пригод, а це світ театру. З того часу, як поети перестали промовляти моїми устами, я наче оніміла. Отож хочу знову грати в театрі. Сподіваюсь, ви ще нікого не взяли замість мене. А втім, мене ніхто не може замінити. А якщо б узяли когось, то я б кігтями роздерла тій шльондрі морду й вибила б їй чотири передні зуби об край сцени. Коли зазіхають на мої права, то я люта, як чорт.

— Тобі не треба вдаватися до такого побоїща,— мовив Тиран.— У нас немає субретки. Ми переробляли твої ролі для старіших, підганяли до дуеньї, і їх виконувала Леонарда,— то було доволі сумне й похмуре перетворення, але ми не мали іншого виходу. Якби ти за допомогою тих чарівних натирань, про які говорить Апулей⁶, обернулася пташкою, прилетіла сюди й сіла скраєчку даху, коли ми з Блазіусом оце щойно розмовляли, то почула б, як ми тут згадували тебе; відсутніх нечасто хвалять, а ми про тебе сказали не одне добре слово на лірико-піндаричний⁷ і дифірамбічний лад.

— Ваші слова та богові в вуха,— відповіла Зербіна.— Я бачу, ви такі ж славні товариші, як були, й вам дуже не вистачало вашої Зербіночки.

Прислуга занесла до кімнати різні пакунки, ящики, сундуки; актриса оглянула їх, а потім узяла маленькі ключики на срібному кільці й тут же, в присутності двох своїх товаришів, повідмикала замки. В сундуках були гарні плаття, тонка білизна, мережива, вишивки, коштовні прикраси, оксамит і китайський шовк — ціла виправа, багата й вишукана. І ще там був здоровенний шкіряний гаман — довгий, широкий і важкий, повен грошей; Зербіна розв'язала його, перехилила, і на стіл полилося золото. Справжній Пактол⁸ із золотих монет. Зануливши смагляві ручки в ту купу золота, наче віяльниця в зерно, Субретка набирала його жменями, піднімала, а тоді розкривала жмені, і луїдори падали блискучим дощем, густішим за той, що спокусив Данаю, доньку Акрісія, проникнувши в її мідяну вежу⁹. Очі Зербіни блищали так же, як золоті монети, ніздрі роздувались, вона нервово сміялася, відкриваючи при тому рівні білі зуби.

— Серафіна лопнула б од злості й досади, якби побачила у мене стільки грошей,— сказала Субретка Блазіусу й Іроду.— Вам я показую їх, аби ви знали, що назад у лоно театр г мене привела не нужда, а тільки чиста любов до мистецтва. А якщо ви, мої стариганчики, сидите без грошей, то запускайте лапи й не соромтеся, беріть, скільки захопите.

Актори подякували їй за щедрість, але відмовилися, запевнили, що у них є гроші.

— Гаразд,— погодилась Зербіна,— потім пригодяться, я, як вірний скарбничий, берегтиму їх у своїй шкатулі.

— Виходить, ти покинула небораку маркіза,— скрушно мовив Блазіус,— бо він тебе не міг покинути, ти не з таких. Тобі підходить роль не Аріадни, а скоріше Цірцеї¹⁰. А він, що не кажи, блискучий вельможа, з придворними манерами, гожий собою, розумний і з усіх поглядів вартий того, щоб його любили довше.

— Я хочу зберегти його, як перстень на пальці,— відповіла Зербіна,— як найбільшу коштовність у моїй шкатулі. Та я й не розстаюся з ним, а зараз покинула тільки задля

того, щоб він поїхав за мною.

— *Fugax sequax, sequax fugax*,— зауважив Педант.— Ці чотири загадкові латинські слова, схожі на жаб'яче квакання з комедії "Жаби" — твору добродія Арістофана, афінського поета,— містять у собі суть любовної науки і можуть бути правилом поведінки для осіб і чоловічої статі, й жіночої.

— А що означає твоя латина, старий Педанте? — поцікавилась Зербіна.— Ти ж не переклав, забувши, що не всі були, як ти, вчителями в коледжі і лінійкою втовкмачували науку своїм вихованцям.

— Ці чотири слова можна було б перекласти двома рядками по чотири слова,— відповів Блазіус,— ось таким віршиком:

Якщо утікаєш — тебе доганяють, Якщо поженешся — тебе уникають.

— Оце поезія,— засміялася Зербіна.— Ці вірші хоч співай на мотив якоїсь пісеньки під святкову дудочку і солоденькі ріжки, встромлені в тістечка.

І шалапутка заспівала вірші Педанта — на все горло яким таким чистим, сріблястим і переливчастим голосом, що було любо слухати. А супроводила вона свій спів напрочуд виразними гримасами, то веселими, то сердитими — здавалося, наче й справді перед тобою двоє коханців, то він, розпалений пристрастю, женеться за нею, а вона, зневажаючи ту любов, утікає, а то навпаки. Нарешті, вдосталь натішившись цим жартом, вона вгамувалася, стала поважна.

— Ось послухайте мою історію,— сказала і почала розповідати.— Маркіз велів слугам, які ждали там, на роздоріжжі з розп'яттям, одвезти мене в свій чи то маленький замок, чи мисливський будинок, який стоїть далеко серед лісових хащів,— коли не знаєш, то й не знайдеш, бо його закриває чорна стіна густих смerek. Туди цей знатний вельможа їздить з кількома своїми щирими побратимцями на гулянки. Там хоч скільки кричи, ніхто не почує, окрім старого служника, який подає повні пляшки і прибирає порожні. Підходяще місце для маркізових амурів та любовних захоплень. У тому будинку є кімната, оббита дуже гарними фландрськими шпалерами з пейзажами, в ній — ліжко, старовинне, але широке, м'яке, з пуховиками, завішане з усіх боків; туалетний столик, і на ньому геть усе, що тільки може бути потрібно жінці, навіть самій герцогині — гребінці, губки, пляшечки з усякими есенціями, коробочки з мутаками, губна помада, мигдалевий крем; попід стінами — крісла, стільці, а на підлозі *— турецький килим, такий пушистий, що хоч як упадеш, а не заб'єшся. Цей потайниця притулок міститься на третьому поверсі. Я кажу "потайний", бо, дивлячись знадвору, ніхто й не запідозрить, що там така розкіш. Стіни будинку почорніли від часу і, здається, могли б завалитися, коли б не плющ, який густо обплів їх і утримує. Проходячи повз той замок, можна подумати, що в ньому нікого нема і не буває; крізь щільні віконниці й завіси увечері не видно ні світла свічок, ні відблиску вогню в камінах.

— Чудова декорація для п'ятого акту трагікомедії,— перебив Тиран.— У такому домі люди легко можуть перерізати одне одного.

— Ти так звик до трагічних* ролей, що це затьмарило твою уяву,— зауважила

Зербіна.— То, навпаки, дуже веселе житло, бо й маркіз аж ніяк не кровожерний.

— Далі, далі, Зербіно,— сказав з нетерплячим жестом Блазіус.

— Коли я під'їхала до цього дикого замку,— вела далі Зербіна,— мені аж страшно стало. За свою доброчесність я не боялась, але на якусь мить раптом здалося, що маркіз хоче ув'язнити мене там у підземній тюрмі, аби час од, часу витягувати, коли йому заманеться. Мені зовсім не подобаються замкові вежі з заґратованими душниками, і я не стерпіла б неволі навіть задля того, щоб стати коханою жінкою його величності султана. А потім згадала, що я ж субретка, стільки разів помагала втікати Ізабеллам, Леонорам та "До-ралісам, ото ж придумаю, як вирватись і самій, якщо все-таки мене силоміць затримають тут. Де це видано, щоб якийсь ревнивець зробив Зербіну своєю полонянкою! Отож я сміливо ввійшла й була вельми приємно здивована, побачивши, що похмуре житло, яке так насуплено дивиться на перехожих, привітно всміхається гостям. Занепале зовні, воно було розкішне всередині. В каміні весело палав вогонь. Відблиски рожевих свічок відбивались у дзеркалах настінних світильників, на столі, що сяяв кришталем та сріблом, ждала розкішна, витончена вечеря. Край ліжка лежали недбало кинуті шматки матерії, і світло ламалось у їхніх складках. Дорогі прикраси — браслети, намиста, сережки — розкладені на туалетному столику, сяяли веселими іскрами коштовних каменів і яскравими поблисками золота. Я зовсім заспокоїлась. Відхиливши порт'єру, ввійшла служниця, молода селянка, запропонувала свої послуги, допомогла мені скинути дорожній одяг і надіти. нове, більш підходяще вбрання, яке було вже приготоване в гардеробі. Невдовзі

прийшов маркіз. Сказав, що я чарівна в домашньому шовковому платті, яке переливало вишневим та білим кольорами, й поклявся, що нестямно кохає мене. Ми повечеряли, і повинна сказати, попри всю свою скромність, що я була блискуча. Неначе якийсь гемонський дух вселився в мене; я так і сипала дотепами, жартувала, голосно сміялася; то було таке променисте, сповнене запалу і натхнення, таке веселе шаленство, що просто й не уявити. Від нього затанцювали б навіть мертві й ожив би прах старого царя Пріама¹¹. Ошелешений, зачарований маркіз був просто в захваті, називав мене то янголом, то демоном, запевняв, що вб'є свою жінку й оженився зо мною. Дорогенький маркіз так бн й зробив, тільки я не захотіла, сказала, що такі вбивства — це несмак, міщанство й банальність. Не думаю, щоб Лаїса, прекрасна Імперія і пані Ванноца¹², яка була коханкою папи римського, коли-небудь приємніше й веселіше провели час за такою витонченою, пізньою святковою учтою. Так тривало кілька днів. А згодом маркіз став якийсь задумливий, здавалося, йому чогось бракує, він чогось шукає, не усвідомлюючи, чого саме. Кілька раз їздив верхи на прогулянку, а тоді запросив до себе двох-трьох друзів, наче хотів розважитися. Знаючи його марносластво, я прибралася якнайкраще, була, як тільки могла, елегантна, привітна і люб'язна з тими дрібними дворянами, котрі ніколи й не бачили такого блиску, а наприкінці, зробивши з розбитої тарілки китайської порцеляни кастаньєти, протанцювала сарабанду—з таким шаленим запалом і любовою, що й святий не витримав би. Руки мої в знемозі здіймалися над головою, ноги блискавками мигали в

маєві спідниць, стегна були рухливіші за живе срібло, стан вигинався так, що плечі майже торкалися підлоги, груди двигтіли, а погляди й усмішки сяяли таким вогнем, що запалив би цілий зал, якщо б я коли-небудь змогла затанцювати той танець па сцені. Маркіз просто сяяв, гордий, мов король, що у нього така коханка; але на завтра він знову став похмурий, знуджений, бездіяльний. Я випробувала всі свої любовні чари, га ба! — вони вже не мали над ним сили. Інколи він пильно розглядав мене, мовби в моїх рисах шукав схожості з іншою жінкою. Може, питала я себе, він хотів у мені втілити якийсь свій спогад про втрачене кохання? Ні, відповідала собі, ці меланхолійні химери не в його вдачі. Такі мріяння підходять дратівливим іпохондрикам 13, а не веселим рожевощоким здоров'ям.

— А може, він просто переситився? — зауважив Блазіус.— Бо ж навіть амброзія набридає, і боги приходять на землю, щоб поїсти звичайного людського хліба.

— Затямте, пане глупаче,— відповіла Зербіна, легенько ляснувши Педанта по руці,— затямте, я ніколи не набридаю, ви самі щойно твердили це.

— Вибачай, Зербіно, і скажи, на милість, що ж усе-таки мучило маркіза, мені просто кортить узнати.

— Я довго думала,— повела далі Субретка,— і зрештою-зрозуміла, що затьмарювало маркізове щастя, за якою рожевою оболонкою зітхав цей сибарит на ложі любострастя. Він шкодував за актрисою, бо я вже була для нього просто жінкою. Той блиск, який надають театральні вогні, грим, костюми, різноманітність ролей і подій, зник, як зникає штучна пишнота сцени, коли гасильник задуває свічки. Покинувши сцену, я втратила для нього частину своєї знадливості. З ним була тільки Зербіна; він же любив у мені й Лізетту, Мартону, Марінетту, іскрометні усмішки й погляди, швидкі, блискучі дотепи, веселу й завзяту мордочку, чудернацьке вбрання, пожадливість і захоплення публіки. В моєму повсякденному обличчі він шукав обличчя театральне, бо у нас, актрис, якщо тільки ми не бридулі, є дві вроди — штучна і природна, маска і лице. І перевагу часто віддають масці, хоча й лице гарпе. Маркіза приваблювала Субретка, яку він бачив у "Похвальбі капітана Матамора", а я була пею тільки наполовину. В тому, що прив'язує деяких вельмож до актрис, чуттєвості набагато менше, ніж думають. То потяг скоріше душевний, а не плотський. Вони вважають, що, обнімаючи жінку, досягають ідеалу, але вабливий образ утікає від них; актриса — наче картина, яку треба розглядати на відстані і при відповідному освітленні. А коли наближаєшся — чарівність зникає. Я й сама почала нудьгувати. Раніше мріяла, щоб мене полюбив якийсь вельможа, хотіла мати багаті наряди, жити безтурботно, в розкоші і часто, бувало, кляла свою безталанну долю, яка примушувала мене мандрувати на возі по містах і селах, обливаючись потом улітку і замерзаючи взимку, поневірятися, ремеслом комедіантки заробляючи собі кусок хліба. Я ждала нагоди, аби покінчити з цим жалюгідним життям, і навіть не підозрювала, що саме воно і є моє справжнє життя, сенс усього мого існування, мій талант, моя поезія, мої чари і особлива моя осяйність. Коли б не мистецтво, що легенько золотило мене своїм промінчиком, я була б нікчемною безпутною жінкою, як багато інших. Талія, непорочна богиня, береже мене, захищаючи

своїм покривом, а вірші поетів, ці гарячі жарини, торкаючись моїх губів, очищають їх од скверни хтивих і манірних поцілунків. Перебування в лісовому домі маркіза мені багато що прояснило. Я зрозуміла, що цей благородний дворянин закоханий не тільки в мої очі, зуби, шкіру, а й у ту іскорку, яка горить у мені, викликаючи в театрі оплески. Одного чудового ранку я сказала йому прямо, що мене аж ніяк не влаштовує довіку zostаватися коханкою вельможі — на це цілком годиться перша-ліпша жінка, а я хочу знову бути вільною, отож ласкаво прошу відпустити мене, хоч, правда, при тому й запевняла, що дуже люблю його і щиро вдячна йому за добрість. Маркіз наче здивувався спочатку, однак не розсердився, а тоді, трохи подумавши, питає:

"Що ж ви збираєтесь робити, любонько?"

"Догнати в дорозі трупу Ірода,— відповідаю,— або приєднатися до неї в Парижі, якщо вона вже там. Хочу повернутися на сцену, буду субреткою, давно вже я не обманювала Жеронта".

Це розсмішило маркіза.

"Гаразд,— каже він,— беріть тих же мулів і їдьте перша. А я скоро поїду за вами. У мене є деякі запущені справи, так що мені треба побути при дворі, бо я вже давно кисну тут у провінції. Ви ж дозволите мені захоплюватись вашою грою, а якщо я тихенько постукаю у двері вашої вбиральні, то ви, сподіваюсь, відчините мені".

Я відказала з удаваною доброчесністю, але так, щоб не відбити його бажання:

"Ах, пане маркіз, чого ви від мене вимагаєте!"

Коротше кажучи, після вельми ніжного прощання я скочила на мула, і ось я тут, у "Гербі Франції".

— А якщо маркіз не приїде,— з сумнівом промовив Ірод,— ти ж пошиєшся в дурні.

Ця думка видалася Зербіні такою смішною, що, відкинувшись у кріслі, вона голосно зареготала, аж за боки хапалася.

— Щоб маркіз не приїхав! — вигукнула, трохи заспокоївшись.— Можеш заздалегідь замовити йому кімнату. Та я тільки боюся, що в своєму запалі він міг обігнати мене. А ти он як, Тиране,— сумніваєшся в моїх чарах; виходить, ти такий же безтолковий, як і жорстокий. Далєбі, трагедії зробили з тебе тупака. Раніше ти був кмітливіший.

Леандр і Скапен, узнавши від слуг, що приїхала Зербіна, зайшли привітатися з нею. Незабаром появилася і Леопарда, побачила на столі золото й коштовності, і її совині очі загорілися. Дуенья одразу ж почала підлещуватись до Зербіни. Ізабелла теж прийшла, і Субретка ласкаво подарувала їй кусок шовку. Тільки Серафіна сиділа, замкнувшись, у своїй кімнаті. Її самолюбство не могло пробачити незбагненого маркізового вибору.

Зербіні сказали, що Матамор замерз по дорозі, тепер замість нього барон де Сігоньяк, який узяв собі театральне ім'я, цілком підходяще для такої ролі — капітан Фракас.

— Для мене буде великим щастям грати з дворянином, предки якого брали участь у хрестових походах,— сказала Зербіна,— постараюся, щоб шаноба не притлумила в мені натхнення. На щастя, я тепер звикла до знатних людей.

У цю мить Сігоньяк увійшов до кімнати.

Зербіна присіла, широко розправивши спідниці, і привітала його низьким придворним уклоном, граціозним і шанобливим.

— Це баронові де Сігоньяку,— сказала вона.— А оце капітанові Фракасу, моему товаришеві,— додала і гаряче поцілувала його в обидві щоки, трохи збентеживши цим Сі-гоньяка, який ще не дуже звик до театральної вільності та й ніяків од того, що тут була Ізабелла.

Повернення Зербіни давало можливість приємно різноманітнити репертуар, і вся труппа, за винятком Серафіни, була страшенно задоволена, що вона знову з ними.

Ну от, Зербіна вже влаштувалася, оточена своїми радісними друзями,— повернімося тепер до Ореста й Пілада, яких ми покинули в ту мить, коли вони після прогулянки в саду зайшли в будинок.

Орест, то пак молодий герцог де Валомбрез — так його звали,— за вечерею майже не їв і не раз забував випити келих, який наливав лакей — з голови йому не виходила та молода красуня, що виглядала з вікна. Шевальє 14 де Відаленк, його повірник, марно силкувався розважити товариша — на дружні жарти свого Пілада герцог відповідав вельми лаконічно.

Після десерту Відаленк сказав Валомбрезові:

— Чим коротше буває безумство, тим краще; треба тільки покорить ту красуню, і ви перестанете й думати про неї. Вона опиниться в такому ж становищі, як і Корізанда. Ви наче той мисливець, який любить тільки гнатися за дичиною, а коли вб'є її, то навіть не підбирає. Піду організую облаву, щоб загнати пташку в ваші тенета.

— Ні,— зупинив його Валомбрез,— я сам піду. Ти правильно сказав: мене тішить гонитва, і я ладен гнатися за найнікчемнішою дичиною, хутровою чи пернатою, бігти від куща до куща, де вона ховається, мчати хоч на край світу, хай навіть доведеться впасти мертвим од втоми. Не позбавляй мене такого задоволення. О, якби мені пощастило натрапити на жорстоку, неприступну красуню, я б усім серцем полюбив її, але такої не знайдеш на всій земній кулі.

— Коли б світ не знав про ваші перемоги,— зауважив Відаленк,— то після цих слів вас можна було б звинуватити

в хизуванні; а проте ваші шкатулки, повні любовних листів, портретів, бантів, засушених квітів, чорних, білявих та рудих кучерів і всяких інших знаків любові — явний доказ того, що, говорячи так, ви ще надто скромні. Але може статися, що на цей раз ваше бажання збудеться, бо та, кого ми бачили у вікні, видалася мені скромною, добродісною і напрочуд холодною.

— Побачимо. Шинкар Біло любить побалакати, але й слухати вміє, так що знає все про людей, які до нього приїжджають. Ходімо вип'єм у нього пляшечку канарського. Віл розговориться й розкаже нам про цю принцесу-мандрівницю.

Через кілька хвилин два молодики зайшли в "Герб Франції" і гукнули господаря. Достойний Біло, який знав своїх іменитих гостей, сам провів їх в окрему, обиту гарними шпалерами нижню кімнату з каміном під широким ковпа* ком, де весело палахкотів вогонь. Узявши з рук слуги сіру від пилуги й засновану павутинням пляшку,

він обережно зчистив із шийки сургуч, легенько, навіть не струснувши пляшки, витяг туго заткнутий корок і твердою, наче вилитою з бронзи рукою налив тонкою цівкою жовтувату, мов топаз, рідину у венеційські келихи на крученій ніжці, що їх підставили йому герцог та шевальє. Цю роботу чашника Біло виконував благоговійно і поважно, мовби то жрець Бахуса священнодіяв, справляючи таїнство на славу божественної пляшки; йому не вистачало тільки вінця з виноградної лози і плюща. Ті церемонії додавали ціни його вина, яке й справді було чудове, більш гідне королівського столу, аніж цієї корчми.

Господар уже збирався вийти, коли Валомбрез, таємниче підморгнувши, зупинив його на порозі.

— Пане Біло,— сказав,— візьміть-но собі келих, налейте цього славного вина і випийте за моє здоров'я.

Той молодого герцога не допускав ніяких заперечень, га Біло й не примушував, щоб гість упрошував його допомогти знищувати ці багатства з його ж погребів. Він підняв келих, уклонився й вихилив усе до останньої краплини.

— Добре вино,— смачно цмокнув язиком і замовк; стояв, спершись рукою на край столу і дивлячись на герцога — ждав, що той скаже йому.

— Багато народу в твоєму заїзді? — спитав Валомбрез.— І що за люди?..

Біло тільки хотів одповісти, але молодий герцог випередив його і вів далі:

— Нащо лукавити з таким старим нечестивцем, як ти? Що за жінка живе у тебе в кімнаті, котра виходить на ву-
їв?

личку навпроти нашого дому, третє вікно від рогу? Хутенько відповідай, матимеш по золотому за кожен склад.

— Це така ціна,— широко всміхнувся Біло,— що треба бути страшенно порядним, аби говорити лаконічним стилем, який так поважали стародавні мудреці. Однак, будучи відданим вашій світлості, я скажу одне-єдине слово: Ізабелла!

— Ізабелла! Чарівне .і романтичне ім'я,— мовив Валом-брез.— Але досить уже цієї лакедемонської стриманості. Будь трохи балакучіший, розкажи мені все, що ти знаєш про цю принцесу.

— Слухаюсь, ваша світлість,— уклонився Біло.— Моя винарня, моя кухня, мій язик — до ваших послуг. Ізабелла — це актриса з трупи добродія Ірода, яка зараз перебуває в "Гербі Франції".

— Актриса,— розчаровано протяг молодий герцог.— А видається такою скромною і стриманою, я сказав би, що це скоріше знатна дама чи багата городянка, аніж мандрівна актриса.

— Тут легко помилитися,— знов озвався Біло,—у неї вельми благопристойні манери. Вона й у театрі грає ролі скромної простушки, і в житті дуже скромна. Гарна дівчина і неприступна в своїй чесноті, хоч їй. доводиться опиратись багатьом зазіханням. Але ніхто краще за неї не вміє спровадити зальотника вишуканого і холодною чемністю, яка не залишає ні найменшої надії.

— Що ж, це мені подобається,— оживився Валомбрез.— Я страшенно ненавиджу надмірну доступність і уникаю тих фортець, які ще до початку штурму визнають себе переможеними й капітулюють.

— Хоч ви й сміливий та доблесний вояк, який не звик стрічати опору, а цієї фортеці одним штурмом не захопите,— зауважив Біло,— тим більше, що її стереже недремний вартовий — непорочне кохання.

— То, виходить, у цієї скромниці Ізабелли є коханець! — вигукнув молодий герцог переможно і водночас із деякою досадою, бо, з одного боку, він майже не вірив у жіночу доброчесність, а з другого — було неприємно, що у нього, виявляється, є суперник.

— Я сказав "кохання", а не "коханець",— наполегливо, хоч і шанобливо правив своєї шинкар,— це не одне й те саме. Ви, ваша світлість, надто досвідчені в любовному ділі, аби не помітити цієї різниці, хоч яка вона тонка. Жінка, що має одного коханця, може мати й другого, про це й у пісні співається, а жінка, у якої в серці живе любов — то зовсім інше, добитися перемоги над нею неможливо чи принаймні дуже трудно. Бо вона вже має те, що ви їй пропонуєте.

— Ти говориш так, наче вивчав науку любові і сонети Петрарки 15,— сказав Валомбрез.— А я думав, що ти розумієшся тільки на соусах та винах. А предмет її платонічної ніжності, хто він такий?

— Теж актор,— відповів Біло.— Мені здається, що в трупу його привела любов, бо на простого комедіанта він не схожий — манери не ті.

— Ну що ж,— озвався шевальє де Відаленк,— ви можете бути задоволені. Перед вами виникають несподівані перешкоди. Чеснотливу акторку не щодня стрічаєш, це якраз для вас. Відпочинете від знатних дам і куртизанок.

— А ти певен,— мовив молодий герцог, маючи своє на думці,— ти певен, що ця чеснотлива Ізабелла не підпускає до себе того хлюста, якого я вже ненавиджу всією душею?

— Зразу видно, що ви її зовсім не знаєте,— втрутився Біло.— Це горностаї, який скоріше вмере, аніж допустить, щоб на його білій шерсті була пляма. Коли на сцені їй за п'єсою треба поцілуватися, то видно, як вона червоніє під гримом і часом витирає щоку тильною стороною руки.

— Слава гордим, неприступним і непокірним красуням, які не дають осідлати себе! — вигукнув герцог.— Я шмагатиму її нагайкою скільки треба буде, а таки осідлаю, вона ходитиме у мене і тихою ступою, й інохіддю, риссю, чвалом, покірно стрибатиме, як я захочу.

— Дозвольте, ваша світлість, сказати вам, що так ви нічого не доб'єтесь,— зауважив Біло, низько і смиренно вклонившись, як і належить простому чоловікові, коли він перечить високому вельможі.

— А що як я пошлю їй у гарненькому шагреновому футлярі сережки з перлами, намисто з кількох золотих ланцюжків, з'єднаних коштовними каменями, браслет у формі змії з рубінами замість очей?

— Вона поверне вам усе це багатство і скаже, що ви, безперечно, помилилися. На відміну від більшості своїх подруг, Ізабелла зовсім не корислива, очі у неї від блиску золота й самоцвітів не загоряються, а це так рідко буває у жінок. На діаманти в прекрасній оправі вона дивиться так, ніби вони нічогосінько не варті.

— Це якийсь незвичайний і неймовірний взірець жіночої породи! — трохи здивовано сказав герцог де Валомбрез.— Напевне, своєю вдаваною скромністю вона хоче примусити оженитися того, видно, багатого гульвісу. У таких спритниць інколи появляється химерне бажання обзавестись порядною сім'єю і ввійти в товариство поважних жінок, скромно опустивши очі й удаючи неприступність.

— Ну що ж, тоді оженіться з нею,— засміявся Відаленк,— якщо більш нічого не придумати. Титул герцогині і найупертішу зробить піддатливою.

— Тихше, тихше! — сказав Валомбрез.— Не поспішаймо так; треба спрчатку переговорити з нею. Поміркуймо, як підступитися до цієї красуні, придумаймо якусь хитрість, щоб не сполохати її.

— Це легше, ніж покорити її серце,— мовив Біло.— Сьогодні ввечері у залі для м'яча буде репетиція завтрашньої вистави; туди пустять і деяких міських театралів, так що досить вам назвати себе, і двері перед вами розчиняться навстіж. Та й я замовлю слівце панові Іроду, це мій добрий приятель і ні в чому не відмовить мені. Одначе, як на мою скромну думку, вам лучче було б направити свої помислі і на панну Серафіну — вона не менш вродлива, ніж Ізабелла, але в марнославстві своєму таятиме від задоволення, що її добивається такий чоловік.

— Мені потрібна Ізабелла,— сказав герцог тихим сухим тоном, яким він при потребі вмів обривати всякі заперечення,— тільки Ізабелла, пане Біло, а не хтось інший.— І, засунувши руку в кишеню, дістав і недбало висипав "на столі цілу доріжку золотих монет.— Це вам за вино, здачі не треба.

Шинкар ретельно позбирав золоті,луїдори й по одному опустив їх на дно свого гаманця. А два молодики встали, насунули капелюхи, накинули на плече свої плащі й пішли собі.

Валомбрез довгенько тинявся по вуличці і, проходячи перед благословенним вікном, щоразу задирав голову, та все марно. Ізабелла стала обережна й ні разу не виглянула. Завіса була закрита, здавалося, що в кімнаті нікого немає. Молодий герцог не звик так довго ждати; стомившись од марного ходіння по цій пустинній вуличці, яку до того ж добряче продував холодний північний вітер, Валомбрез вирішив, що з нього вже досить, і подався додому, клянучи на чому світ стоїть показну доброчесність цієї дурки, яка в своїй зухвалій самовпевненості примушує молодого і гарного вельможу стільки чекати. Він досить тепло згадав добру Корізанду, яку недавно з такою зневагою відштовхнув, але тут прокинулось самолюбство й шепнуло, що досить йому тільки появитись, і він, як Цезар, одразу ж переможе І6. А суперника, якщо той надто заважатиме, легко позбутися — кілька озброєних слуг або найманих горлорізів допоможуть у цьому ділі, бо ж сам він не може зв'язуватися з таким пройдисвітом — гідність не дозволяє.

Валомбрезові не пощастило побачити Ізабеллу — вона була десь у глибині кімнати, але в той час, коли герцог чекав на вулиці, з другого вікна за ним пильно стежило ревниве око Сігоньяка, якому дуже не подобались поведки і заміри незнайомця. Баронові так і кортіло вийти і, вихопивши шпагу, прогнати геть баламуту, однаке він стримався. В тому, що якийсь дженджик гуляє собі попід стіною, не було нічого такого, що могло б виправдати сутичку, і його напад видавався б просто безглуздом і диким. Пішов би поголос, а це зашкодило б Ізабеллі, зовсім не винній у тому, що хтось там час від часу задирає голову, дивлячись в одне й те саме місце. В усякім разі Сігоньяк надумав пильно стежити за тим поклонником і запам'ятав його риси, щоб упізнати, як треба буде.

Для завтрашньої вистави, про яку, б'ючи в барабан, оголосили по всьому місту, Ірод узяв трагікомедію "Лігдамон і Лідіас, або Схожість" — п'єсу Жоржа де Скюдері, дворянина, котрий, послуживши у французькій гвардії, змінив шпагу на перо й володів цією новою зброєю не гірше, ніж першою, — та "Похвальбу капітана Фракаса", де Сігоньяк мав уперше виступити перед справжньою публікою, бо ж досі він грав тільки перед телятами, рогатою худобою і селянами в шопі Беломбра. П'єсу добродія де Скюдері трупа ставила вперше, і актори були дуже зайняті — старанно вчили свої ролі. Задумливо ходячи по галереї, вони кумедно, ніби мавпи, ворушили губами й то бубоніли якісь незрозумілі слова, а то щось голосно вигукували. Побачивши їх, кожен подумав би, що то люди несповна розуму. Вони раптом зупинялися, потім знову йшли, широко ступаючи і розмахуючи руками, наче порожні вітряки крилами. Особливо старався Леандр, який мав грати Лігдамона — він шукав найкращі пози, придумував різні ефекти і крутився, як чорт, покроплений свяченою водою. Леандр покладав великі надії на цю роль, вона мала допомогти йому здійснити свою мрію, — добитися любові знатної дами, це було б винагородою за побої в замку де Брюйєра, від яких на серці йому боліло ще дужче й довше, ніж на спині. В "ролі палкого та ніжного коханця, який у доволі складних віршах виливав свої прекрасні почуття до ніг жорстокої красуні, актор мав можливість значливо підморгувати, глибоко зітхати, смертельно бліднути і вдаватися до всяких інших зворушливих облудних способів, а все це блискуче робив добродій Леандр, один з найкращих коханців провінційного театру, хоч і смішний у своїх домаганнях.

Сігоньяк учив роль у своїй кімнаті під керівництвом Блазіуса: старий актор узявся бути вчителем і тепер допомагав йому прилучатися до складного театрального мистецтва. Образ, що його втілював Сігоньяк, своєю перебільшеною карикатурністю був далекий від реального життя, але гра ги треба було так, щоб за тим перебільшенням глядачі відчули життєву правду, а під личиною театральної ляльки розпізнали людину. В цьому й напучував його Блазіус, радячи почати простим, правдивим голосом, а потім перейти на недоладний чудернацький тон, або ж після вигуків, схожих на крики павича, якого скубуть живим, повернутися до звичайної манери, бо навіть найнеприродніший персонаж не може бути таким увесь час. До того ж така неврівноваженість, властива сновидам і божевільним, фу яких вона проявляється

в безладних жестах, що зовсім не відповідають словам,— отакий розлад може дати у грі вправного актора немало комічних ефектів.

Блазіус вважав, що Сігоньякові слід надіти півмаску, тобто прикрити лоб і ніс, щоб зберегти традиційний образ, поєднавши в своєму лиці фантастичне й реальне — це велика перевага таких ролей, де химерно переплітається вигадане і правдешнє, творячи узагальнені карикатури на людство, які воно сприймає без гніву, куди миролюбніше, ніж справжні портрети. У посереднього актора така роль стає лиш вульгарною балаганщиною, здатною потішити сірому і примусити добропорядних людей хіба що стенути плечима, але актор-митець може внести в неї окремі природні риси й показати життя краще, аніж коли б уся та роль була тільки з природного, правдешнього і співзвучного.

Думка про маску була до душі Сігоньякові. Під маскою ніхто не впізнає барона, і він може сміливо показатися перед публікою. Тоненька смужка картону була для нього все одно що шолом з опущеним заборолом, крізь яке він говоритиме голосом привида. Людина — це ж передусім обличчя, тіло не має імені, і коли обличчя прикрити, то й тіла не впізнають; маска давала Сігоньякові можливість примирити повагу до предків з нинішнім його становищем. Баронові як реальній особі не треба виходити на сцену. Він же стає тільки незнаною душею, яка оживляє велику маріонетку, *nervis alienis mobile lignum* 17; оживляє, будучи всередині тієї маріонетки, замість того щоб зовні смикати нитки. Гідність його при такій грі не буде вражена.

Блазіус, який щиро полюбив Сігоньяка, сам зробив баронові маску, створивши театральну личину, зовсім не схожу на його справжнє лице. Ніс, як бульба, всіяний бородавками, червоний на кінці, мов черешня, ламані кошлаті брови і гострі, підкручені вгору, наче ріжки місяця, вуса до не-впізнання спотворювали правильні риси молодого Сігоньяка; ця маска, схожа на обладунок, що його надівали на голову бойового коня, закривала тільки лоб і ніс, однак від того змінювалось усе обличчя.

І ось актори вирушили на репетицію, яку надумали провести в костюмах, аби склалося загальне враження. А щоб не йти по місту в своєму кумедному вбранні, його одіслали в приміщення, де мала відбутись вистава, і актриси, прийшовши в залу, яку ми вже описували, почали перевдягатися. Багаті городяни, гульвіси, місцеві дотепники докладали всіх зусиль, щоб проникнути в цей храм чи, скоріше, в ризницю Талії, де жриці тої музи облачалися, готуючись справляти таїнство. Усі впадали коло актрис. Хто тримав дзеркало, хто присовував свічки, щоб було видніше. Той радив, де прикріпити бант, той подавав пудреницю; а хтось несміливий мовчки сидів на сундуку і, махаючи ногами, знічев'я підкручував вуса.

У кожної акторки було своє коло поклонників, жадні очі яких нишпорили по її туалету — чи не пощастить знайти якусь зрадливу, умисну чи випадкову принаду. То, диви, бретелька вельми доречно сповзе з плеча, відкриваючи мармурову спину, то біла півкуля вислизне з-під тісного корсажа, і акторка вмощує її зручніше в мереживному гніздечку, а то прекрасна рука, піднімаючись, аби поправити зачіску, оголюється аж до плеча. Уявіть лишень, скільки улесливих похвал, дешевих компліментів і банальних

міфологічних порівнянь викликало у цих провінціалів споглядання таких скарбів; Зербіна реготала, слухаючи всі ті дурниці; марнослава, невеликого розуму Серафіна тішилася ними; Ізабелла взагалі їх не слухала, скромно собі прибиралася, чемно, але з холодною рішучістю відмовляючись од будь-якої допомоги чоловіків, що дивилися на неї.

Валомбрез, певна річ, не пропустив нагоди побачити Ізабеллу і прийшов разом із своїм другом Відаленком. Зблизька Ізабелла видалася йому ще красивішою, і він загорівся ще дужче. Молодий герцог вирядився до цієї зустрічі, як на весілля, і справді був надзвичайно гарний. Він надів розкішний білий атласний костюм, вишукано оздоблений плетеними шнурками й вишневими бантами на діамантових шпильках. З рукавів камзола хвилями виступали пишні білі складки тоцького полотна й мережива; на розкішному, вишитому сріблом черезплічнику висіла шпага. В руці, обтягнутій напахченою рукавичкою, він тримав, легенько помахуючи ним, білий капелюх з рожевим пером.

Довге чорне волосся дрібними кучерями спадало вздовж прекрасних обрисів лица, підкреслюючи його теплу блідість. Під елегантними вусиками червоніли, мов гранат, повні губи, поміж густими довгими віями поблискували очі. Голова гордо височіла на білій і круглій, ніби мармурова колона, шиї, яка вільно виступала з білого коміра найдорожчого венеційського мережива.

А проте в усій цій досконалості було щось неприємне. Тонкі, чисті, шляхетні риси герцога спотворював якийсь нелюдяний, коли можна так сказати, вираз. Видно було, що людські муки і радості мало хвилюють молодика з цим немилосердно гарним лицем. Скидалося на те, що він вважає — і таки справді вважав — себе за істоту особливої породи.

Валомбрез мовчки став біля Ізабеллиного туалетного столика і обперся рукою об раму дзеркала, прикинувши собі, що актриса, якій треба щохвилини дивитись у дзеркало, неодмінно стрічатиметься з його поглядом. Перш ніж заговорити, герцог хотів уразити її своєю вродою, гордою поставою і пишнотою. Ці мудровані хитрощі любовної тактики, певно, вдалися б із будь-якою іншою акторкою, тільки не з нашою простушкою.

Ізабелла впізнала зухвалого молодика, який прогулювався в саду, і, ніяковіючи від його палкого владного погляду, була дуже обережна й не відривала очей від дзеркала. Ця дивна Ізабелла, здавалося, не помічала, що перед нею стоїть один з найкрасивіших вельмож Франції.

Скоро Валомбрезові набридло так стовбичити, він надумав вдатися до іншого способу і раптом сказав, звертаючись до актриси:

— Ви граєте Сільвію у п'єсі де Скюдєрі "Лігдамон і Лі-діас", правда ж?

— Так,— відповіла Ізабелла, не маючи змоги залишити без уваги це банально чемне запитання.

—! Жодна роль іще ніколи не знала кращої виконавиці,— правив своє Валомбрез.— Якщо вона погана, то ви зробите її гарною, якщо гарна — у вас вона стане прекрасною.

.Щастить поетам, які довіряють свої вірші таким чарівним устам!

Його туманні лестоці не виходили за рамки тих люб'язних слів, з якими чемні люди часто звертаються до актрис,— Ізабеллі довелося вислухати їх і подякувати, злегенька кивнувши головою.

Сігоньяк, закінчивши з допомогою Блазіуса свій туалет, вийшов з комірчини, відведеної акторам, і, чекаючи, коли почнеться репетиція, зайшов до актрис. Він уже надів маску й пристебнув до пояса здоровенну рапіру з важкою чашкою, з дротяною павутиною на кінці — то була спадщина бідолашного Матамора. На плечах у нього кумедно метлявся яскраво-червоний илаїц, нижній край якого, потіпаний, мовби прикрашений торочками, задирає рапіра. Щоб перейнятися духом ролі, він ступав, виставивши стегно вперед, розкарячивши ноги, схожий на циркуль, вдаючи задерикуватого нахабу, як і належить капітанові Фракасу.

— Ви просто чудові,— сказала Ізабелла, коли він підійшов до неї,— у іспанського капітана ще ніколи не було такого пишно зухвалого вигляду.

Герцог з несказанно презирливою зверхністю оглянув прибульця, з яким так привітно розмовляла молода акторка. "Це, певно, і є той бовдур, у якого нібито вона закохана",— роздратовано і вражено подумав він, не уявляючи собі, щоб якась жінка могла хоч на мить завагатись у своєму виборі між молодим, блискучим герцогом де Валомбрезом і цим жалюгідним блазнем.

А втім, він удав, буцімто й не помічає Сігоньяка. Зважав на нього не більше, ніж на якусь річ. Для молодого вельможі цей актор і справді був не людина, а тільки нежива річ, він і тримався так, наче того й не було тут — не зводив з Ізабелли очей, раз у раз спиняючись палаючим поглядом на вирізі, де починалися груди.

Збентежена Ізабелла відчувала, як мимоволі червоніє під цим нахабно пильним, гарячим, мов цівка розтопленого свинцю, поглядом, і, щоб позбутися його, намагалася скоріше закінчити свій туалет, тим більше, що вона бачила, як рука розлюченого Сігоньяка конвульсивно стискає руків'я рапіри.

Приліпивши біля куточка рота мушку, вона зібралася встати і йти на сцену, бо Тиран уже кілька разів гучно проревів: "Дівчата, ви готові?"

— Даруйте, панно,— озвався раптом герцог,— ви забули приклеїти ще одну мушку — нещадну.

Валомбрез засунув пальця в пуделко з мушками, що стояло на столику, й витяг звідти маленьку чорну шовкову зірочку.

— Дозвольте,— вів він далі,— я приклею вам її, ось тут, біля самісіньких грудей — вона підкреслить їхню білість і буде як прекрасна природна цяточка.

Його слова так швидко супроводила дія, що Ізабелла, налякана цим зухвальством, ледве встигла відхилитися, щоб уникнути нахабного дотику; однак герцог був не з тих, кого легко збентежити,— його палець от-от уже доторкнувся б до грудей молодій актриси, коли раптом залізна рука обхопила зап'ясток баламути і стисла, мов у лещатах.

Валомбрез у нестямній люті обернувся й побачив капітана Фракаса, в якому ніщо

не нагадувало комедійного боягуза.

— Пане герцог,— мовив Фракас, усе так же стискаючи зап'ясток Валомбреза,— панна Ізабелла сама собі приклеює мушки. Вона не потребує нічиїх послуг.

Сказавши це, барон випустив руку молодого вельможі, й вона одразу ж сіпнулася до шпаги. Вродливе лице Валомбреза було в цю мить жахливіше й потворніше, ніж вид Медузи. Воно страшенно зблідло, чорні брови насупились, очі налилися кров'ю. Губи з червоних зробилися синіми, і на них біліла піна, ніздрі кровожадно роздувалися. Герцог рвонувся до Сігоньяка, який не відступив ні на крок, ждучи нападу, і зненацька зупинився. Якась думка враз остудила, мов крижана вода, його несамовиту лютю. Риси обличчя розгладились, воно знову набуло приходного кольору — Валом-брез опанував себе, всім своїм видом виказуючи таку глибоку й холодну зневагу, яку тільки може відчувати людина до людини. Герцог подумав, що його противник не знатного роду і що він мало не осоромив себе сутичкою з нікчемним комедіантом. Уся його дворянська гордість збурилася при тій думці. Образа від такої нищої істоти не могла зачепити його; хіба кинеться битися з багном той, кого воно обляпає? Одначе не в його природі було залишати без покарання кривду, байдуже хто її завдав, тож, підступивши до Сігоньяка, герцог сказав:

— ' Мерзотнику, я накажу своїм слугам потрощити тобі кості!

— Обережніше, чоловіче,— спокійнісінько, зовсім незворушно відповів барон,— обережніше, у мене тверді кості, палиці розбиваються об них, мов скляні. Прочухана мені дають тільки в комедії.

— Хоч який ти нахабний, негіднику, а я не опускаюсь до того, щоб провчити тебе самому. Ти не вартий такої честі,— процідив Валомбрез.

— Це ще ми побачимо, пане герцог,— мовив Сігоньяк.— Я не такий гордий і, цілком можливо, сам провчу вас.

— Я не відповідаю масці,— кинув герцог, беручи під руку Відаленка, який саме підійшов до нього.

— Своє лице, герцог, я відкрию у свій час і в належному місці,— сказав Сігоньяк,— тільки думаю, що воно видасться вам ще неприємнішим, ніж мій накладний ніс Але досить балачок. Я чую дзвінок, мені треба йти, щоб не пропустити свого виходу.

Актори захоплювались відвагою Сігоньяка, проте, знаючи, хто він насправді, дивувалися менше, ніж інші свідки цієї сцени, яких просто ошелешила його сміливість. Ізабелла страшенно хвилювалася, навіть крізь рум'яна було видно, як вона зблідла, і Зербіні, що побачила ту смертельну блідість, довелося підкрасити їй щоки. Дівчина ледве держалася на ногах і, йдучи до сцени, була б упала, якби Субретка не підтримала її за лікоть. Думка про те, що через неї спалахнула сварка, мучила добру, лагідну й скромну Ізабеллу, котра найдужче боялася поголосу, бо ж він завжди кидає тінь на жінку; до того ж вона ніжно любила Сігоньяка — хоча й не збиралася поступатись йому — і тепер, уявляючи, що його жде пастка чи принаймні дуель, надзвичайно турбувалася.

Незважаючи на цей випадок, репетиція ішла як завжди, справжні життєві турботи

не могли відвернути акторів од їхніх уявних пристрастей. Навіть Ізабелла грала чудово, хоч її серце було сповнене тривоги. А Фракас,-збуджений сваркою, був, здавалося, на крилах натхнення. І Зербіна мовби сама себе перевершила. Кожне її слово викликало сміх і тривалі оплески. Хтось у кутку біля сцени перший починав гучно аплодувати, а кінчав останній, так що ці захоплення та наполегливість зрештою привернули увагу Зер-біни.

Вдаючи, ніби так треба за п'есою, Субретка підійшла до краю сцени, витягнула шию, гейби цікава пташка, що визирає з-поміж листя, пильно глянула в зал і побачила маркіза де Брюйера, лице якого палало від задоволення, а очі блищали, мов рубіни. Він знову знайшов Лізетту, Мартону, Сме-ральдину своєї мрії! Він був на сьомому небі.

— Маркіз приїхав,— підступивши до Блазіуса — Паи-дольфа, під час паузи сказала Зербіна зовсім тихо, не розкриваючи рота, як актори вміють говорити на сцені, аби їх не чули глядачі.— Дивіться, як радіє, як сяє, палаючи пристрастю! Він просто нетямиться від радості і, коли б не сором, то вискочив би зараз на сцену й розцілував би мене при всіх! Ага, пане де Брюйер, вам подобаються субретки. Гаразд, для вас буде приготовано цей почастунок — із сіллю, перцем і мускатний горіхом!

З тої миті Зербіна старалася, як тільки могла, і грала з нестримним завзяттям. Здавалось, вона вся аж світиться веселістю, дотепністю й запалом. І маркіз зрозумів, що далі не здолає жити без цього гострого відчуття. Всі інші жінки, які будь-коли дарували йому свої ласки і яких він порівнював тепер із Зербіною, бачилися нудними, сірими, нецікавими.

П'еса добродія де Скюдері, яку репетирували потім, була не така забавна, але її теж зустріли з задоволенням, а Леандр у ролі Лігдамона був просто чудовий.

Тепер, знаючи вже, на що здатні наші актори, залишмо їх — хай роблять своє діло — і ходімо за герцогом де Ва-ломбрезом та його другом Відаленком.

Після тієї пригоди, в якій переїга була не на його стороні, молодий герцог в шаленій люті повернувся разом із своїм повірником додому, обмірковуючи тисячі планів помсти; на його думку, зухвалого капітана треба було щонайменше добряче побити й напівмертвого покинути.

Відаленк марно силкувався заспокоїти герцога; Валомбрез ламав руки зі злості, бігав мов несамовитий по кімнаті, штурхав кулаком крісла, так що вони падали, кумедно задравши ніжки, перекидав столи, трошив усе, що попало, аби зігнати лють; потім схопив японську вазу й тарахнув об підлогу, розбивши на тисячу друзок.

— О! — вигукнув він.— Як би "я хотів розтрощити, наче цю вазу, того негідника, розтоптати його ногами й вимести в сміття! Нікчема! Він насмілювався стати поміж мною і предметом моєї пристрасті! Був би це дворянин, я бився б з ним на шпагах, кинджалах, пістолетах, пішим чи кінним — бився б як завгодно, аж доки наступив би погою на груди й плюнув у лице трупу його! Якби ж це був дворянин!

— Може, він і є дворянин,— озвався Відаленк.— Його впевненість наштовхує мене на таку думку; шинкар Біло казав же про актора, який вступив у трупу через любов і до якого нібито прихильно ставиться Ізабелла. Це, мабуть, він, якщо судити по його

ревнющах і ніяковості самої принцеси.

— Невже ти думаєш, що дворянин зв'язався б з цими бродячими комедіантами,— вигукнув Валомбрез,— мазався б рум'янами, кривлявся на сцені і терпів ляпаси й штурхани ногою під зад? Ні, це неможливо!

— Юпітер же перевертався на тварину, щоб утішатися ласками смертних жінок, часом прибирав навіть личину їхніх чоловіків,— заперечив Відаленк.— Для величі олімпійського бога то було куди більше приниження, ніж гра на сцені — для гідності дворянина.

— Байдуже,— сказав герцог і натиснув великим пальцем дзвінок, викликаючи слугу,— я покараю спершу комедіанта, а вже потім — дворянина, якщо він є під тією гидо-мирною маскою.

— Якщо він є! — підхопив друг Валомбреза.— В цьому ви можете не сумніватися. Його очі горіли під накладними бровами, як ліхтарі, а вигляд у нього, незважаючи на червоний картонний ніс, був величний і грізний,— в комедіантському наряді не кожен мав би такий.

— Тим краще,— мовив Валомбрез.— Моя шпага мститиме, б'ючи не по воді, а в груди.

Увійшов лакей, глибоко вклонився й завмер, чекаючи розпоряджень хазяїна.

— Розбуди, якщо вони вже сплять, Баска, Азолана, Мс-рендоля та Лабріша, скажи, хай візьмуть добрячі кийки і йдуть до приміщення для гри в м'яча — там сьогодні виступає трупа Ірода, в якій є такий собі капітан Фракас; хай коло виходу підождуть цього капітана, а тоді наскочать, віддубасять і покинуть на бруківці; тільки щоб не прибили до смерті, а то, чого доброго, ще хтось подумає, ніби я злякався! Все інше — то моє діло. Коли битимуть, хай кричать: "Від герцога де Валомбреза", щоб він знав.

Це дике й жорстоке розпорядження, здавалося, не дуже здивувало служника, який запевнив пана герцога, що його наказ буде справно виконано, і вийшов.

— Мені неприємно, що ви веліли так обійтися з цим комедіантом,— озвався Відаленк, коли двері за лакеєм зачинилися.— Він, зрештою, показав хоробрість, якої не можна було сподіватися від людини його становища. Хочете, я знайду привід, викличу сутичку і вб'ю його? Будь-яка кров — червона, коли її проливають, хоч і кажуть, що у дворян вона голуба. Я теж із благородного старовинного роду, але не такого знатного, як ваш, і мене це не осоромите. Одпе ваше слово, і я все зроблю. Мені здається, що цей капітан більш гідний шпаги, аніж палиці.

— Дякую тобі за цю пропозицію, вона доводить твою щиру вірність моїм інтересам,— відповів герцог,— одначе прийняти її я не можу. Цей нахаба насмілювався зачепити мене і повинен ганьбою заплатити за своє злочинство. Якщо він дворянин, то знайде з ким говорити. Я завжди відповідаю, коли зо мною розмовляють з допомогою шпаги.

— Воля ваша, пане герцог,— сказав Відаленк, кладучи ноги на табурет, як людина, котрій лишається тільки примиритись і ждати, що буде.— До речі, ви знаєте, Серафіна просто чудова! Я шепнув їй кілька ніжних слів і вже домовився про побачення. Шинкар

Біло мав слухність.

Запала тиша; герцог та його друг мовчки ждали, коли повернуться слуги-забіяки.

IX. Удари шпагою, удари києм та інші пригоди

Репетиція закінчилася. Повернувшись у свої вбиральні, актори скидали театральні костюми, надівали звичайне вбрання. Сігоньяк теж переодягнувся, але про всяк випадок, сподіваючись можливого нападу/ залишив при собі Мата-морову шпагу. То був старий, довгий, мов день без хліба, іспанський клинок, з майстерно зробленою залізною чашкою, що прикривала зап'ясток — відважний чоловік міг і боронитися ним, і сам завдавати ударів, не смертельних, бо кінець рапіри був затуплений, як заведено в театрі, а проте доволі сильних, щоб упоратися з челядинцями, підсланими герцогом.

Ірод, могутній, широкоплечий здоровань, узяв кийок, яким він стукав, оповіщаючи про початок вистави; цим дрючком, орудуючи ним неначе соломинкою, Тиран збирався віддубасити негідників, якщо ті нападуть на Сігоньяка, бо залишати своїх друзів у небезпеці було не в його характері.

— Капітане,— сказав він баронові, коли вони вийшли на вулицю,— щоб жінки не оглушили нас своїми зойками, давайте відішлемо їх разом із Леандром та Блазіусом, од яких теж буде мало толку, бо перший — то просто хлюст, полохливий, як заєць, а другий хоч і сміливий, але старий, сила вже не та. Скапен залишиться з нами, він уміє так підставити ногу, що вмить перекине й розпластає на спині, як свиней, одного чи двох із тих мерзотників, якщо вони все-таки нападуть на нас; у всякім разі, моя кияка — до послуг вашій рапірі.

— Спасибі, друже,— відповів Сігоньяк,— я приймаю вашу пропозицію; і давайте гарненько підготуємося, щоб нас не захопили зненацька. Ми підемо на певній відстані один за одним посеред вулиці; підслані негідники ховатимуться десь у тіні під стіною, і, щоб підскочити до нас, їм доведеться вийти з засідки, ми й побачимо їх завчасу. Словом, до бою — шпагу з піхов, ви махайте своїм києм, а Скапен хай іде, підігнувши ноги в колінах, щоб спосібніше було діяти.

І маленький* загін на чолі з Сігоньяком обережно рушив вуличкою, що вела до заїзду "Герб Франції". Вона була темна, крива, з вибоїнами в бруківці — чудове місце для засідок. З обох боків виступали навіси, морок від них ставав ще густіший, і зловмисники могли знайти там надійну схованку. Місто спало, у вікнах будинків не було жодного вогника, місяць тої ночі теж не світив.

Баск, Азолан, Лабріш і Мерендоль, служники молодого герцога, вже півгодини чекали, коли йтиме капітан Фракас,— іншої дороги у нього не було. Баск і Азолан причаїлися біля дверей з одного боку вулиці, Мерендоль і Лабріш тулилися під стіною якраз навпроти, щоб разом обрушити палиці на Сігоньяка, як циклопи 1 свої молоти — на ковадло. Побачивши жінок, які в супроводі Блазіуса та Леандра пройшли вулицею, вони зрозуміли, що скоро появиться й Фракас, і, стиснувши кийки, застигли, готові взятися до свого діла, не сподіваючись ніякого опору, бо звичайно поети, комедіанти і городяни тихо й покійно підставляють спину, коли вельможі удостоюють їх лупки ломаками.

Маючи пильне око, Сігоньяк ще здалеку, хоч було й дуже темно, розрізнив чотирьох лобуряк, які підстерігали їх. Він зупинився, буцімто маючи намір повернути назад. Хитрість удалася: побачивши, що їхня жертва от-от утече, горлорізи вискочили з засідки і кинулися на капітана. Азолан підбіг перший, і всі одразу закричали:

— Бий його! Бий! Це тобі, капітане Фракас, од пана герцога!

Сігоньяк у кілька разів обкрутив свій плащ навколо лівої руки, зробивши наче непробивний нарукавник; рукою в тому нарукавнику барон захистився від удару Азоланової палиці і сам так ударив негідника рапірою в груди, що він упав догори ногами в канаву, а капелюх його покотився в грязюку. Якби рапіра не була затуплепа, то вістря проштрикнуло б бандита наскрізь і вийшло б поміж лопатками. Незважаючи на невдачу, яка спіткала товариша, Баск хоробро кинувся вперед, але дістав такий страшний удар плазом шпаги по голові, що в непроникній, густій, як смола, темряві йому аж іскри з очей посипались. Ірод своїм дрючком на друзки розстрошив палицю Мерендоля, і той, опинившись без зброї, рвонув тікати, однак поки він встиг накивати п'ятами, ломака походила й по його спині. Скапен же утнув інше: він швидко і вправно схопив Лабріша на оберемок — той, задихаючись, ніяк не міг ударити палицею,— потім правою рукою притис його до свого лівого плеча, мало не переламавши горопасі хребет, одірвав од землі і, підставивши ногу, різко й сильно, мовби то зірвалася натягнута пружина, штурхонував бандита так, що той відкотився по бруківці кроків на десять. Сильно вдарившись головою об камінь, бідолашний виконавець мстивих помислів герцога де Валомбреза лишився на бойовиську непритомний, схожий на труп.

Вулиця була вільна, актори здобули перемогу. Баск і Азолан, сьак-так повзучи, намагались дістатися до якогось навісу, щоб трохи зібратися з духом. Лабріш валявся, мов п'яний, поперек канави. Мерендоль, якому перепало трохи менше, встиг утекти, безперечно, задля того, щоб хоч хтось один, уцілівши після такого розгрому, міг розповісти про нього. А проте чим ближче було до палацу де Валомбреза, тим повільніше він ішов, адже на нього мав обрушитись гнів молодого герцога, не менш страшний, ніж Іродова кияка. Він тільки подумав про це, і піт покотився йому з лоба, і в'я"е навіть не відчувалося болю у вивихнутому плечі, з якого звисала рука, в'яла й нерухома, наче порожній рукав.

Щойно Мерендоль повернувся, як герцог, палаючи нетерпінням узнати про успіх виправи, велів гукнути його. Мерендоль прийшов знічений, незграбний, йому знову страшенно боліла рука. Смагляве лице стало зеленувато-бліде, на лобі дрібними крапельками виступив піт. Служник* нерухомо стояв біля порога, мовчки ждав, що хазяїн підбадьорить його, про щось запитає, але герцог теж мовчав.

— Ну що? — озвався шевальє де Відалепк, побачивши, як люто дивиться Валомбрез на Мерендоля.— Які новини ви принесли? Мабуть, кепські, бо вигляд у вас не вельми переможний.

— Ви, ваша ясновельможність,— мовив Мерендоль, звертаючись до герцога,— знаєте, як старанно ми виконуємо ваші накази. Тільки цього разу доля не сприяла нашій мужності.

— Як це так? — гнівно смикнувся герцог. — Ви вчотирьох не змогли віддубасить того комедіанта?

— Той комедіант, — відповів Мерендоль, — своєю силою та мужністю перевершує казкових гігантів. Він бився просто шалено, не оборонявся, а сам нападав, Баск і Азолан миттю опинились на бруківці. Під його ударами вони повалилися, як карткова хатка, а це ж дужі хлопці. Другий комедіант якимось хитрим прийомом гепнув Лабріша, бідолаха потилицею випробував, яка тверда бруківка в Пуатьє. А мені Ірод ломакою розтрощив палицю і так забив плече, що я тижнів зо два і не поворухну рукою.

— Ви дурні телята, нікчемні волоцюги, невдячні боягузи! — вигукнув герцог де Валомбрез, нетямлячись од люті. — Стара баба могла б вас розігнати своїм веретеном. Яку дурницю я зробив, урятувавши вас од шибениці і каторги! Куди краще було б узяти на службу чесних людей, вони не такі незграбні й боягузи, як ви! Мало було палиць — пустили б у дію шпаги!

— Ваша ясновельможність, — сказав Мерендоль, — ви веліли нам побити його, а не вбити. Ми не наважились порушити ваш наказ.

— Ти ба, який старанний, точний і сумлінний плутяга! — засміявся Відаленк. — Мені подобається така простодушність, коли йдеться про засаду; як ви вважаєте? Ця невеличка пригода набуває досить романтичного відтінку, ви маєте бути задоволені, бо ж усе, що дається легко, вас відштовхує, а перешкоди ваблять. Мені здається, що Ізабелла доволі неприступна як для актриси; вона живе у вежі, де немає звідного мосту, а стережуть її вогнедишні дракони, наче даму з лицарських романів. Але ось уже повернулось і пашо розгромлене вояцтво.

Справді, Азолан, Баск і Лабріш, який уже трохи отямився, показалися в дверях, благально простягаючи до герцога руки. Всі троє були бліді, аж сині, вимазані грязюкою і кров'ю, бо хоч інших ушкоджень, окрім синців, у них і не було, але від сильних ударів носом ішла кров, і їхні жовті шкуратянки рябіли гідкими червонувато-бурими плямами.

— Марш у свої конури, покидьки! — уздрівши побитих служників, крикнув герцог, який не грішив надмірною чутливістю. — Вас треба було б одшмагати гарапником за таку дурість та боягузтво; мій лікар огляне вас і скаже мені, чи й справді від тих ударів вам так боляче, як ви показуєте, якщо ні, то я накажу, щоб з вас живцем зідрали шкуру. Геть!

Взявши до відома обіцянку, розгромлена команда миттю зникла — ці бандити, аж ніяк не лякливі од природи, боялися молодого герцога.

Коли бідолахи вийшли, Валомбрез, нічого не кажучи, повалився на подушки, і Відаленк не порушував його мовчання. Бурхливі думки одна за одною мчали в голові герцога, мов чорні хмари, гнані вітром у грозовому небі. Йому хотілося підпалити заїзд, викрасти Ізабеллу, вбити капітана Фракаса, кинути в воду всю труп комедіантів. Уперше в своєму житті він натрапив на опір! Його наказ не виконано! Нікчемний комедіант не боїться його! Цей театральний капітан побив його слуг і примусив їх

тікати! На саму думку про це гордість його повставала, він був просто ошелешений. Виходить, хтось може опиратися йому? Потім герцог згадав, що й у нікчемної дівки, бродячої комедіантки, ляльки, яку щовечора може оевистати перший-ліпший заброда, він не зміг добитися прихильного погляду, навіть заявившись до неї в розкішному вбранні, усипаний діамантами, в чарівній принадності, в усьому блиску свого становища і своєї пишноти,— він, кого з усмішкою на устах приймали принцеси, перед ким мліли від любові герцогині, хто ніколи не знав відмови. Валомбрез люто скреготав зубами, й рука його конвульсивно м'яла прекрасний білий атласний камзол, якого він ще не скинув, жужмила, наче герцог хотів покарати його за те, що не допоміг йому здійснити підступні наміри.

Потім він схопився, кивнув на прощання своєму другові Відаленку і, не доторкнувшись до поданої вечері, пішов у свою спальню, але сон тої ночі так і не прийшов до нього.

Захоплений радісними думками про Серафіну, Відаленк не завважив, що вечеряє сам, і їв усе з чудовим апетитом. Потім, заколисаний любовстрасними мріями все про ту ж молоду акторку, він заснув і спав непросипно аж до ранку.

А Сігоньяк, Ірод і Скапен, прийшовши в заїзд, застали всіх інших акторів у великій тривозі. Крики "Бий його! Бий!" і гамір бійки долинули в нічній тиші до слуху Ізабелли та її товаришів. Дівчина мало не зомліла й була б упала, якби Блазіус не підтримав її. Біла, як крейда, уся тремтячи, вона стояла на порозі своєї кімнати — ждала новин. Побачивши, що Сігоньяк цілий і неушкоджений, вона тихенько скрикнула, здійняла руки до неба, потім опустила їх, обхопивши юнака круг шиї, і рухом, повним чарівної сором'язливості, сховала обличчя на його грудях; однак тут же, опанувавши своє почуття, розімкнула обійми і відступила на кілька кроків, знову така ж стримана, як завжди.

— Вас хоча б не поранено? — ніжно мовила Ізабелла.— Було б страшенно жаль, якби через мене з вами сталося щось лихе. Але ж яка це необережність! Виступити проти герцога, злобного красеня з поглядом і гордістю Люципера 2, і все це заради такої бідної дівчини, як я! Ви нерозважливі, Сігоньяк; ви тепер такий же актор, як і ми, і вам треба навчитися терпіти навіть грубощі.

— Я ніколи нікому не дозволю ображати в моїй присутності чарівну Ізабеллу,— відповів Сігоньяк,— хоча й ношу на лиці маску театрального капітана.

— Добре сказано, капітане! — озвався Ірод.— Добре сказано, а ще краще зроблено. їй же богу! Які сильні удари! Тим шельмам пощастить, що шпага покійного Матамора тупа, а то б ви їх порозрубували від голови до п'ят, як робили мандрівні лицарі із сарацинами та перелесниками.

— Ваш дрючок працював не гірше за мою рапіру,— так само люб'язно відказав Сігоньяк.— І совість у вас може бути спокійна, бо цього разу ви били аж ніяк не невинних немовлят.

— Що ні, то ні,— згодився Тиран, усміхаючись у свою широку чорну бороду.— То був цвіт каторги, суцці негідники!

— Людям поряднішим, треба визнати, така робота й не до лиця,— зауважив Сігоньяк.— Одначе не забудьмо ж про героїзм нашого славного Скапена, який бився й переміг тільки тією зброєю, що дала йому природа.

Скапен кумедно набундючився, наче надувся від похвали, приклав руку до серця, опустил очі й низько, з забавною смиренністю вклонився.

— Я б теж пішов з вами,— озвався Блазіус,— але від старості у мене трясеться голова, і єдине, що я тепер можу, це, взявши в руку склянку, воювати з пляшками та глечиками.

Було вже пізно, і актори, поговоривши, розійшлися по своїх кімнатах; тільки Сігоньяк іще трохи походив по галереї, думаючи про своє: актор помстився на своїх кривдниках, а дворянин — ні. Може, йому треба скинути маску, яка приховує його обличчя, назвати своє справжнє ім'я, наробити розголосу, навіть накликавши тим на своїх товаришів гнів молодого герцога? Звичайна обережність казала "ні", а честь рішуче твердила: "так". Барон не міг опиратися цьому владному голосу і, подумавши, рушив до Зербіни-ної кімнати.

На тихенький стук двері прочинились, а коли він назвав себе — розчинилися навстіж. У кімнаті яскраво горіло світло; багаті свічники з рожевими свічками стояли на столі, накритому цвітастою скатертю, в срібному посуді парувала вишукана вечеря. Дві куріпки в золотистій кірочці сала лежали посеред викладених кружком скибочок помаранчі; тут же був ще й холодець з білого м'яса, і пишний пиріг з рибною начинкою — мистецький витвір добродія Біло. У кришталевій, із золотими квіточками карафці іскрилося вино такого кольору, як рубін, а до пари йому — така сама карафка з вином іншого кольору — як топаз. Стіл був накритий на двох, і, коли Сігоньяк увійшов, маркіз де Брюйер саме піднімав повний келих, збираючись випити за здоров'я Зербіни; ©чі його палали від подвійного сп'яніння — од пустотливої Субретки, яка ніколи ще не була така знадлива, і од вина, бо маркіз був певен, що без Церери та Бахуса Ве-нера замерзаєЗ.

Зербіна прихильно кивнула Сігоньякові, поєднуючи в тому привітанні фамільярність актриси щодо свого товариша з повагою жінки до дворянина.

— Дуже приємно, що ви провідали нас у цьому гніздечку любові,— сказав маркіз де Брюйер.— Сподіваюся, ви не побоїтесь порушити нашу самотність і повечеряєте з нами? Жак, поставте прибор.

— Приймаю ваше ласкаве запрошення,— відповів Сігоньяк,— не тому/що хочу їсти, а просто, щоб не заважати вашій вечері, бо ніщо так не псує апетиту, як присутність когось, хто сам не їсть.

Жак підсунув крісло, й барон сів у нього — навпроти маркіза і поряд із Зербіною. Де Брюйер відрізав йому крильце куріпки й налив його келих, нічого, як людина світська, не питаючи, хоч він і здогадувався, що тільки важливе діло могло привести до них барона, звичайно дуже стриманого і відлюдкуватого.

— Як вам це вино, подобається, чи, може, краще білого?— поцікавився маркіз.—Я п'ю, і те, й друге, щоб їм не обидно було.

— Я п'ю дуже мало,— відказав Сігоньяк,— від природи такий, та й не звик. Отож мені достатньо цього червоного. Але я дозволив собі в цей невідходящий час проникнути у схованку вашої любові не для того, щоб потрапезувати. Маркізе, я прийшов просити вас про послугу, в якій дворянин дворянинові ніколи не відмовляє. Панна Зербіна, певно, розповідала вам, як герцог де Валомбрез тягнувся рукою до Ізабеллиних грудей, неначе хотів там приклеїти мушку; це гидкий, брутальний і негідний вчинок, його ніщо не виправдує, бо там не було ні кокетства, ні найменшого заохочення з боку скромної і чемної дівчини, яку я глибоко поважаю.

— Вона заслуговує на це,— втрутилася Зербіна.— Як жінка і її подруга, я не можу сказати про неї нічого поганого, навіть якби й хотіла.

— Я,— розповідав Сігоньяк далі,— зупинив руку герцога, і гнів його вилився в лайки та погрози, на які я, ховаючись під маскою Матамора, відповів йому з глузливым спокоєм. Герцог пригрозив, що накаже своїм лакеям побити мене; і справді, оце щойно, коли я повертався, йдучи темною вуличкою, в готель, на мене накинулось четверо негідників. Двох із тих пройдисвітів я провчив шпагою, ударивши плазом; Ірод і Скапен чудово впоралися ще з двома. Герцог думає, що має діло з нікчемним комедіантом, а під личиною цього комедіанта виступає дворянин, тож завдана кривда не може лишитися без покарання. Ви, маркізе, мене знаєте; хоча досі ви й поважали мою таємницю, але вам відомо, хто були мої предки, і ви можете потвердити, що кров Сігоньяків з тисячолітньої давнини благородна й чиста, не осквернена нерівними шлюбами, і ніхто з цього роду ніколи не допускав, щоб на гербі його була хоча б малесенька пляма.

— Бароне де Сігоньяк,— мовив маркіз, уперше називаючи гостя його справжнім іменем,— я своєю честю засвідчу перед ким завгодно, що ваш рід — старовинний і благородний. Паламед де Сігоньяк уславився ще в першому хрестовому поході, в який він повів сотню списників на кораблі, спорядженому за його власні кошти. Чимало дворян, котрі нині пишаються своєю знатністю, в той час не були навіть щитоносцями. Він був другом Гуго де Брюйера, мого предка, обидва навіть спали в одному наметі, як бойові побратими.

При цих славних спогадах Сігоньяк підвів голову; він відчув, що в ньому живе душа предків, і Зербіна, дивлячись на нього, була вражена своєрідною, так би мовити, внутрішньою красою, яка наче полум'ям осяяла звичайно смутне баронове обличчя.

"У цих дворян такий вигляд,— подумала Субретка,— наче вони походять із стегна самого Юпітера; тільки що — їхня гордість одразу стає дибки, вони не можуть, як прості люди, стерпіти кривду. А все одно, якби барон подивився на мене отакими очима, я б, не вагаючись, зрадила задля нього маркіза. Цей юний Сігоньяк весь палає героїзмом!"

— Якщо ви так думаєте про мій рід,— звернувся барон до маркіза,— то не відмовитесь передати від мого імені герцогові де Валомбрезу виклик натгуель?

— Я зроблю це,— відповів маркіз поважним і урочистим тоном, який трудно було й уявити при його веселій вдачі.— Що більше, я до ваших послуг як секундант. Завтра ж

побуваю в домі Валомбреза. Молодий герцог хоча й зухвалий, проте не боягуз, і, взявши ваше справжнє звання, не прикриватиметься своєю знатністю. Та досить уже про це. Не набридаймо Зербіні своїми чоловічими чварами. Я бачу, її пурпурові губи мимоволі кривляться,— хай же краще вони не в позіханні показують нам перлисті зубки, а в усмішці. Ну ж бо, Зербіно, веселіше, і налийте ще баронові.

Субретка зробила це з такою грацією та вправністю, що навіть Геба, наливаючи богам нектар, не перевершила б її. Все, що робила Зербіна, вона робила добре.

Більше до кінця вечері про те вже не було мови. Говорили про гру Зербіни — маркіз дуже хвалив актрису, а Сігоньяк підтримував його, причому зовсім не заради люб'язності, бо в своїй дотепності, у жвавості і витонченості свого таланту Субретка й справді була незрівнянна. Згадували вірші добродія де Скюдері, одного з найкращих поетів того часу,— маркіз вважав, що вони досконалі, тільки трохи нудні, йому більше подобалась "Похвальба капітана Фракаса", аніж "Лігдамон і Лідіас". Мав же смак той маркіз!

Як тільки випала нагода, Сігоньяк попрощався й пішов. Замкнувшись у своїй кімнаті, він дістав загорнуту в клапоть матерії старовинну батьківську шпагу — барон узяв її з собою як вірного друга. Повільно витяг клинок із піхов і шанобливо поцілував руків'я. То була добра зброя, багата, без зайвих прикрас, зброя для бою, а не для параду. На голубуватому сталюму лезі з золотими смужками видніло клеймо одного з найславетніших толедських⁴ зброярів. Сігоньяк сукниною протер клинок, надаючи йому більшого блиску. Потім торкнув пальцем лезо та вістря і, вперши шпагу в двері, зігнув її майже до руків'я — перевірів гнучкість. Шляхетний клинок мужньо витримав ті випробування, показавши, що в бою не зрадить свого хазяїна. Блиск полірованої сталі оживив Сігоньяка; відчуючи, як зручно облягають його пальці руків'я шпаги, барон помахав нею, зробив коло стіни кілька прийомів і побачив, що не забув тих уроків,, що їх П'єр, колишній помічник учителя фехтування, давав йому в довгі години дозвілля у замку неволі.

Барон не вчився в школі фехтування, як годилося молодому дворянинові, але вправи під керівництвом старого слуги додали йому сили, зміцнили м'язи і розвинули природну спритність. Не маючи ніякої іншої роботи, він захопився фехтуванням і добре опанував цю шляхетну науку; все ще вважаючи себе учнем, він давно вже обігнав свого вчителя і в навчальних боях частенько досягав голубуватим вістрям шкіряного нагрудника, яким прикривався П'єр. Правда, скромний юнак пояснював це тим, що П'єр навмисно піддається, аби не засмутити його непереборністю свого захисту. Але він помилявся: старий фехтувальник не приховав від дорогого учня жодної таємниці своєї майстерності. Цілі роки П'єр муштрував Сігоньяка, хоч тому часом і набридала вся та наука; барон досяг такої ж вправності, як і в учителя, а проте, будучи молодим, перевершив його у швидкості та спритності; зір у нього теж був гостріший, і П'єр, хоча й умів відбити будь-який випад барона, однак зробити це так успішно, як раніше, йому вдавалося не завжди. Такі невдачі засмутили б звичайного вчителя фехтування, бо досвідченим майстрам не вельми подобається, коли їх перемагають хай навіть

найулюбленіші учні, а доброго слугу ті поразки тішили, сповнюючи гордістю його серце, тільки він приховував свою радість — боявся, що барон може подумати, ніби вже досяг досконалості, й занехати вправи.

Отож у цей вік джэнджиків, пройдисвітів, пихатих базік, задержуватих нахаб, забіяк і дуелянтів, які старалися перейняти у іспанських і неаполітанських майстрів їхні секретні прийоми і підступні, жарнаківські⁵, удари, Сігоньяк, котрий виходив із своєї вежі хіба що задля того, аби слідом за Міро пополювати десь у вересовиську на худого зайця,— наш молодий барон став, сам того не усвідомлюючи, одним з найкращих фехтувальників, здатним позмагатися з пайславетнішими митцями. Можливо, у нього не було зухвалої витонченості, невимушеності рухів, підбурливих похвалень, що бувають у знатних джэнджиків, відомих усякими подвигами в поєдинках, але навряд чи знайшовся б спритник, здатний проникнути своєю шпагою в те невеличке коло, яке під час оборони немовби з усіх боків закривало його.

Задоволений собою і своєю шпагою, Сігоньяк поклав її в головах і скоро заснув спокійно й безтурботно, наче вія і не доручав маркізові де Брюйєру викликати на дуель можновладного герцога де Валомбреза.

Ізабелла ж цілу ніч не склепила очей: дівчина розуміла, що Сігоньяк на цьому не зупиниться, й боялася наслідків, якими могла закінчитися для її друга сварка, але їй і на думку не спадало стати поміж супротивниками й припинити чвари. Питання честі були в ті часи священні, жінки не сміли втручатися в них і своїм ниттям заважати чоловікам.

Близько дев'ятої години маркіз, уже цілком готовий, прийшов до Сігоньяка, щоб обговорити з ним умови поєдинку, й барон попросив його, на випадок недовір'я або відмови герцога, взяти з собою давні хартії, старовинні пергаменти, з яких звисали на шовкових шнурках великі сургучні пз-чатки, потерті на згинах дворянські грамоти з пожовтілими королівськими підписами, густе крилате генеалогічне дерево, рясно оздоблене фігурними рамками, словом, усі документи, які засвідчували знатність і шляхетність роду Сігоньяків. Ці неоціненні документи, написані нерозбірливим готичним шрифтом, прочитати який можна було хіба що в окулярах, маючи, до того ж, ученість бенедиктинця⁶, були благоговійно загорнуті у клапоть червоного шовку, який від часу полиняв і набув рудуватого відтінку. Можна було подумати, що то кусок стяга, під яким сотня списників барона Паламеда де Сігоньяка йшла колись на бій із сарацинами.

— Не думаю,— сказав маркіз,— що тут доведеться, як перед герольдом, пред'являти докази вашої знатності, досить буде мого слова, в якому ще ніхто не сумнівався. А проте може статися, що герцог, де Валомбрез у своїй дивовижній пихатості та безглуздій чванькуватості визнаватиме вас тільки за капітана Фракаса, актора з трупи добродія Ірода, тому я все-таки візьму ці документи, мій служ-пик нестиме їх, щоб показати, коли треба буде.

— Робіть так, як вважаєте за краще,— відповів Сігоньяк.— Я цілком покладаюся на вашу розважливість і довіряю вам свою честь.

— Не сумнівайтеся, вона не зазнає шкоди,— запевнив де Брюйєр,— і ми поставимо на місце цього бундючного герцога, зухвалі повадки якого мені теж нестерпні. Коли йдеться про старовинні й чистокровні аристократичні роди, то всипана перлами стрічка навколо баронової корони і листя селери з перлами на короні маркіза, далєбі, варті зубців герцогської корони. Але досить-балакати, пора діяти. Слова—це для жінок, мужчинам — діло, а плями з честі, як кажуть іспанці, змивають тільки кров'ю.

Мовивши це, маркіз гукнув слугу, передав йому сувій документів і пішов до Валомбреза виконувати своє, доручення.

Схвилюваний та розгніваний учорашніми подіями, герцог заснув дуже пізно, і день у нього ще не починався. Тож коли маркіз де Брюйєр велів камердинерові Валомбреза доповісти про нього, слуга, почувши таку вимогу, аж очі вирячив. Розбудити герцога! Увійти до хазяїна без його дзвоника! Це все одно, що залізти в клітку до баронського 7 лева або індійського тигра. Герцог навіть тоді, коли лягав спати в доброму гуморі, вставав не вельми лагідний.

ч— Вам, пане, ліпше було б почекати,— сказав лакей, здригаючись од самої думки про таке зухвальство,— або прийти пізніше. Пан герцог ще не кликав мене, і я не смію сам...

— Скажи, що прийшов маркіз де Брюйєр,— гукнув покровитель Зербіни, голос якого вже починав тремтіти від гніву,— а то я виламаю двері і ввійду сам; мені треба негайно поговорити з твоїм хазяїном про важливі справи, які стосуються честі.

— А! То ви з приводу дуелі? — враз пом'якшав служник.— Чому ж ви прямо не сказали? Я зараз доповім про вас його світлості; вчора пан герцог ліг дуже сердитий і тепер буде задоволений, коли його розбудять задля сварки, яка дає привід до поединку.

І лакей, чемно попросивши маркіза кілька хвилин зачекати, рішуче ввійшов до герцогського покою.

Валомбрез спав дуже сторожко; почувши, як прочинились і зачинилися двері, він остаточно пробудився, схопився так рвучко, що аж затріщало дерев'яне ліжко, і сів, шукаючи, аби чимось пошпурити камердинерові в голову.

— Хай би чорт пропоров своїм рогом того тричі дурня, який перебив мені сон! — люто крикнув він.— Чи я не казав, щоб ти взагалі не заходив, поки тебе не покличуть? О г велю дворецькому, хай всипле тобі за непослух сотню канчуків. Хіба ж тепер заснеш? Я злякався, було, що це заявм-лася надто ніжна Корізанда!

— Можете, ваша світлість, хоч до смерті мене прибити,— поштиво і смиренно відповів лакей,— але я наважився порушити це розпорядження з дуже важливої причини. Пан маркіз де Брюйєр хоче побалакати з вами, пане герцог, наскільки я зрозумів, про дуель. А ви, ваша світлість, ніколи не ухилялися від таких зустрічей.

— Маркіз де Брюйєр? — здивувався герцог.— Хіба у нас була якась сутичка? Далєбі, не пам'ятаю. Та ми й не розмовляли вже давненько. Може, він подумав, що я хочу відбити у нього Зербіну, бо закоханим завжди здається, що всі зазіхають на їхню любов. Ану, Пікаре, дай-но мені халат і затягни завіски над ліжком, щоб не видно було неприбраної постелі. Не треба примушувати славного маркіза довго ждати.

Пікар дістав із шафи й подав герцогові розкішний, довгий і широкий, за венеційською модою, халат, на золотому тлі якого були розсипані великі чорні оксамитові квіти; Валомбрез затягнув шнур пояса так, щоб добре вирізнялася його тонка талія, сів у крісло і, прибравши безтурботного вигляду, кинув лакеєві:

— Запрошуй.

— Пан маркіз де Брюйер,— голосно оповістив Пікар, широко розчиняючи двері.

— Доброго дня, маркізе,— привітався молодий герцог де Валомбрез, напівпідводячись у кріслі.— Ласкаво прошу, незалежно від того, яка причина вас привела. Пікаре, підсунь крісло панові маркізу. Даруйте, що приймаю вас у неприбраній кімнаті і в домашньому наряді; це пояснюється не браком чемності, а тільки бажанням скоріше прийняти вас.

— Вибачте й ви мені,— відказав маркіз,— ту надмірну наполегливість, з якою я перебив ваш сон, сповнений, можливо, чарівних видінь, але я маю до вас доручення, котре між людьми благородними не терпить зволікань.

— Ви дуже зацікавили мене,— сказав Валомбрез.— Йе можу догадатися, що то за пильна справа.

— Ви, пане герцог, певно, забули деякі обставини вчорашнього вечора,— почав маркіз де Брюйер.— Такі подробиці й не варті того, щоб ви їх запам'ятовували. Отож я, з вашого дозволу, нагадаю. В убиральній актрис ви вшанували своєю особливою увагою одну молоду особу, яка грає про-стушок — здається, Ізабеллу. Жартуючи — тут, на мою думку, нема нічого поганого,— ви хотіли приклеїти їй на груди "нешадну" мушку. Не хочу нічого казати про цей ваш вчинок, але він дуже обурих одного актора, капітана Фракаса, який мав сміливість зупинити вашу руку.

— Ви, маркізе, найточніший і найсумлінніший з історіографів,— перебив Валомбрез.— Усе це достеменно так було, а щоб закінчити цю забавну історію, скажу, що я пообіцяв добряче відлупцювати те ледащо, зухвале, наче дворянин,— це кара, якраз підходяща для таких пройдисвітів.

— Оддубасити киями якогось невдоволеного комедіанта чи писаку — то невелика біда,— спокійно потвердив маркіз,— ці негідники часом не варті навіть палиць, поламаних на їхніх спинах; одначе тут випадок інший. Капітан Фракас, який, до речі, так ловко побив ваших служників,— це барон де Сігоньяк, дворянин з дідів і прадідів, дуже знатног_о роду, одного з найкращих у Гасконі. Про нього ніхто не може сказати нічого поганого.

— А якого ж чорта він опинився в тій трупі комедіантів? — вигукнув герцог де Валомбрез, граючись шнурками халата.— Хіба я міг догадатися, що в тому блазенському наряді з червоним розмальованим накладним носом криється барон Сігоньяк?

— На перше ваше запитання я відповім коротко,— мовив маркіз.— Між нами кажучи, мені здається, що барон по вуха закохався в Ізабеллу; не маючи змоги затримати її в своєму замку, він подався з трупою, щоб бути біля своєї коханої. Ви ніяк не скажете, що ця любовна історія — ознака поганого смаку, бо ж дама його мрій

полонила й вашу уяву.

— Чого ж, я припускаю все це. Але, погодьтесь, я не міг догадатися про цей роман, а вчинок капітана Фракаса був зухвалий.

— Зухвалий для актора,— заперечив де Брюйєр,— одначе цілком природний для дворянина, який ревнував свою кохану. Отож капітан Фракас скидає свою машкару і вже як барон де Сігоньяк викликає вас за моїм посередництвом на дуель, вимагаючи сатисфакції за образу, якої ви йому завдали.

— А хто ж потвердить,— мовив Валомбрез,— що цей буцімто Сігоньяк, який грає хвальковитих капітанів у компанії комедіантів,— не інтриган із черні, котрий привласнив собі благородне ім'я,— хто мені скаже це, аби я виявив йому честь і своєю шпагою розтрошив його блазенське калатало?

— Герцог,— тоном, повним гідності, відповів маркіз де Брюйєр,— я не був би свідком і секундантом у людини неблагородної. Я знаю барона де Сігоньяка особисто — його замок міститься за кілька льє від моїх володінь. І я ручаюся за нього. А втім, якщо ви все-таки сумніваєтесь у його благородстві, то я можу документами розвіяти ваші сумніви. Я, з вашого дозволу, гукну свого лакея — він чекає з тими документами в передпокої — і передам вам дворянські грамоти.

— В цьому нема ніякої потреби,— озвався ВаЖшбрез,— мені достатньо вашого слова. Приймаю виклик; секундантом у мене буде шевальє де Відаленк, мій друг. Домовтеся, будьте ласкаві, з ним про все. Я згоден на будь-які умови, будь-яку зброю. Цікаво, чи барон де Сігоньяк так само добре відбиває удари шпаги, як капітан Фракас — удари палиць. Чарівна Ізабелла увінчає переможця, як бувало в добрі лицарські часи. Але дозвольте мені залишити вас. Шевальє де Відаленк, який перебуває в цьому домі, зараз вийде, і ви домовитеся про місце, час та зброю. І на цьому *beso a vuestra merced la mano, caballero* 8.

З цими словами герцог де Валомбрез галантно вклонився маркізові де Брюйєру, відхилив важку завісу і зник за нею.

А через кілька хвилин до маркіза прийшов шевальє де Відаленк, і вони скоро погодили всі умови. Вибрали шпагу, природну зброю дворян, а зустріч призначили на завтра, бо Сігоньяк не хотів, щоб, на випадок його поранення чи смерті, зірвалася вистава, про яку вже оголосили по всьому місту. Поєдинок мав відбутися на лужку за міським муром — це зручне, відлюдне місце з твердим ґрунтом дуже подобалось дуелянтам Пуатьє.

Маркіз повернувся в "Герб Франції" і розповів про все Сігоньякові; барон щиро подякував де Брюйєрові за те, що так добре владнав діло, бо серце йому нило від самої згадки про нахабні й розпусні погляди молодого герцога на Ізабеллу.

Вистава мала початись о третій годині, і міський глашатай з самого ранку ходив по вулицях — бив у барабан і, коли навколо збиралися цікаві, оповіщав про видовисько. У цього чоловіка було горло, як у Стентора 9; голосом, звиклим читати укази, він викрикував назви п'єс та імена акторів страшенно урочисто, піднесено й так розкотисто, що тремтіли шибки у вікнах і дзвеніли склянки на столах у кімнатах. А ще

він, промовляючи слова, кумедно ворухив підборіддям, що робило його схожим на нюрнберзького лускунчика 10 і вельми забавляло вуличних хлопчаків. Про очі городян теж подбали не менше, ніж про вуха, і той, хто не чув оголошення, міг його прочитати, бо на велелюдних роздоріжжях, на стінах приміщення, де обладнали театр, навпроти "Герба Франції" висіли написані рукою Скапена, каліграфа трупи, здоровенні афіші, на яких виступали, чергуючись, великі червоні й чорні літери — назви п'єс: "Лігдамон і Лідіас" та "Похвальба капітана Фракаса". Афіші були складені в по-римському стислому стилі, який задовольняв найвибагливіші смаки.

Слуга з заїзду, виряджений у театральний балахон, одна половина якого була жовта, а друга — зелена, з бутафорською шпагою на широкій перев'язі, в насунутому аж до очей крислатому капелюсі з довжелезним, хоч павутиння зі стелі змита, пером, стояв біля дверей і, загороджуючи їх якимось наче сплосом, стримував "натовп, пропускаючи тільки тих, хто кидав гроші у срібну тацю на столі, тобто платив за місце, або ж пред'являв відповідне запрошення. Дрібні канцеляристи, школярі та челядинці марно силкувалися обманути його і прослизнути під страшним списом до зали — пильний страж стусанами викидав зловмисників на вулицю, і деякі з них падали, задравши ноги, аж у канаву, а інші, хапаючись за боки, реготали, дивлячись, як невдахи піднімаються геть вимазані смердючою багнюкою.

Знатні дами прибували на ношах — їх легко несли бігом здоровенні носії. Деякі чоловіки приїхали верхи і, злазячи з коня чи мула, кидали поводи лакеям, спеціально для того поставленим. Дві-три карети з поруділою позолотою і побляклим малюванням, витягнуті задля такої урочистої нагоди з каретні і запряжені неповороткими кінями, неквапом під'їхали до дверей, і звідти, ніби з Ноевого ковчега, вийшли по-провінційному простакуваті чоловіки та жінки в смішному вбранні, яке було в моді ще за покійного короля. А проте ці карети, хоча й старі та занедбані, впливали на уявлення юрби, що збігалася подивитись, як народ суне в театр, а вишикувані на площі в один ряд, вони й справді мали доволі поважний вигляд.

Незабаром у залі зібралося стільки люду, що й яблуку ніде було впасти. З обох боків сцени стояли крісла для най-видатніших людей міста, що, певна річ, псувало загальне враження і заважало акторам, але так велося здавна, всі звикли й не вбачали в тому нічого смішного. Молодий герцог де Валомбрез у чорному, рясно оздобленому гагатом оксамиті й пінявих хвилях мережива сидів там поряд із своїм другом шевальє де Відаленком, одягненим у прегарний шовковий костюм бузкового кольору, обшитий золотим позументом. А маркіз де Брюйєр, щоб була змога аплодувати Зербіні, не дуже привертаючи до себе увагу, примостився в оркестрі, позаду скрипок.

По боках зали, поприбивавши соснові дошки і обтягнувши їх шовком та старими фландрськими шпалерами, зробили щось ніби ложі, а середину займав партер без сидінь — там стояли небагаті городяни, дрібні торговці, канцеляристи, ремісники, школярі, лакеї та інший простий люд.

У ложах, розправляючи сукні і обводячи пальцем виріз на корсажі, аби підкреслити принадність білих грудей, уможувались жінки, виряджені з усією пишнотою, на яку

тільки вони спромоглися при своєму гардеробі, що трохи відстав од придворної моди. Але, повірте, вишуканість у них нерідко замінювало багатство, принаймні в очах мало обізнаної пуатьєнської публіки, ам були великі родинні діаманти в давніх почорнілих оправках, одначе від того не менш коштовні; і старовинні мережива, щоправда, трохи пожовклі, а проте вельми дорогі; і довгі ланцюжки з золота найвищої проби, дуже важкі й цінні, хоча й старомодні; і злототкана парча та шовки, що лишилися від прабабусь — таких уже не тчуть ні в Венеції, ні в Ліоні. Були й чарівні молоді личка, рожеві та свіжі, які мали б успіх у Сен-Жермені¹¹ та Парижі, незважаючи на свій аж надто простий і наївний вираз.

Деякі з цих жінок, не бажаючи, певно, щоб їх упізнали, були в півмасках, хоча жартівники з партеру й називали їх на ім'я і розповідали про їхні більш чи менш скандальні пригоди. Але одна з них у супроводі, видно, покоївки була замаскована ретельніше від інших і, сидючи в глибині ложі, щоб на неї не падало світло, лишалася загадкою для цікавих дотепників. Накинуте на голову і зав'язане біля підборіддя покривало з чорного мережива не давало змоги розрізнити колір її волосся. Все інше вбрання з дорогої темної матерії зливалося з пітьмою, в якій тонула незнайомка, на відміну від інших жінок, котрі вельми старалися показатись при світлі свічок. Інколи, немовби затуляючись од надто яскравих відблисків, жінка підносила до очей віяло з чорних пер, посередині якого було вставлене люстерко, хоч вона й не дивилася в нього.

Скрипки заграли вступ, усі повернулися до сцени, і вже ніхто не звертав уваги на таємничу красуню, схожу на *dama tapada* 12 Кальдерона.

Почали з "Лігдамона і Лідіаса". Вже самі декорації, на яких був намальований пейзаж із зеленими деревами, з моховим покривом та прозорими ручаями, з лазуровими горами удалині, прихильно настроїли глядачів своїм приємним виглядом. Леандр, який грав Лігдамоца, був у вбранні чет>вонувато-лілового кольору, оздобленому зеленими вишивками в пасторальному стилі. Накручене волосся кучерями спадало на потилицю, де його красиво перев'язувала червона стрічка. Комір, який хвилястою лінією закінчувався на плечах, відкривав білу, мов у жінки, шию. Чисто поголене підборіддя та щоки набули ледь помітного голубуватого відтінку, і здавалося, що їх вкриває ніжний бросливий пушок, а свіжі рум'яна, легенько покладені на вилиці, тільки підтверджували це порівняння. Ретельно начищені зуби, ще яскравіші поряд з карміном губів, блищали, мов перли. Кінчики брів були вирівняні тушшю, тоненькі рисочки туші обводили й очі, надаючи їм надзвичайного блиску.

Гомін схвалення прошелестів по залі: жінки шепотілися, нахилившись одна до одної, а якась дівчина, що недавно вийшла з монастиря, не стрималась: "Він просто чарівний!" — сказала простодушно, за що одразу ж дістала прочухана від матері.

Ця дівчина по наївності висловила ту думку, яку таїли в собі жінки досвідченіші, можливо, навіть її мати. Дівчина зашарілася від материного докору і, нічого більше не сказавши, втупилася в кінчик свого корсета й тільки інколи, відчуваючи, що на неї не дивляться, нишком підводила очі.

Але найдужче розхвилювалася незнайомка в масці. Її груди трепетали, здіймаючи

хвилю мережива, віяло в руці легенько тремтіло, вся вона подалася вперед, нахилившись до краю ложі, аби не пропустити нічого з того, що відбувалося на сцені,— коли б хто хоч трошки постежив за нею, то побачив би, що Леандр дуже цікавить її. На щастя, всі дивилися на сцену, і жінка скоро оговталась.

П'єса, як це всім відомо,— бо ж нині немає такого, хто б не знав творів преславного Жоржа де Скюдєрі,— починається вельми піднесеним і зворушливим монологом Лігдамона, де знехтуваний Сільвією закоханий розмірковує, як йому покінчити з життям, тому що при такій немилості жорстокої красуні воно нестерпне для нього. Як закінчить він свої невеселі дні — за допомогою обротьки чи шпаги? Чи, може, кине́ться з високої стрімкої скелі? А чи пірне в річку, щоб холодна вода навіки погасила полум'я його душі? Він вагається на межі самогубства і не знає, на що наважитись. Туманна надія, яка до останньої миті не покидає закоханих, не дає йому вмерти. Аче́й немилосердна красуня, вражена такою наполегливою любов'ю, все-таки пом'якшає і поступиться перед його проханням? Треба визнати, що Леандр проголосив цей монолог як дуже вправний актор, надзвичайно зворушливо чергуючи млість і розпач.

Голос у нього тремтів, здавалося, що то говорить людина, яку душить несказанне горе і яка насилу стримує сльози. Кожне зітхання його немовби йшло з глибини душі, в його ремстві на бездушність коханої було стільки проникливої ніжності й лагідної покірливості, що всі жінки в залі сердилися на лиху, жорстоку Сільвію, певні, що вони на її місці ніколи б не допустили, аби такий славний пастух дійшов до розпачу, а може, й до погибелі.

Закінчивши свій монолог, поки глядачі аплодували, так бурхливо, що мало не розвалювались лави, Леандр окинув поглядом жінок у залі, спиняючись на тих, котрі видавались йому титулованими, бо, попри всі розчарування, він усе-таки мріяв, що якась знатна дама покохає його за вроду і акторський талант. Він бачив не одні гарні очі, в яких блищала сльоза, і не одні білі груди, що тріпотіли від хвилювання. Марнославний Леандр був задоволений, однак зовсім не здивований. Успіх ніколи не буває несподіванкою для актора; проте його ду́же зацікавила *da ma tapada*, що сиділа, забившись у куток своєї ложі. В тій таємничості відчувалася пригода. Під маскою Леандр одразу ж угадав пристрасть, яку стримує тільки пристойність, і послав незнайомці палкий погляд, даючи знати, що він зрозумів її.

Пущена стріла влучила в ціль, дама ледь помітно кивнула Леандрові, немовби дякуючи йому за проникливість. Стосунки були встановлені, і тепер, щойно за дією вистави появлялася змога, між ложею та сеною відбувався жвавий обмін поглядами. В таких штуках Леандр був великий мастак, намітивши якусь жінку в залі, він умів так спрямувати свій голос і пустити любовний заклик, що та могла вважати, ніби актор звертається саме до неї.

Коли вийшла Сільвія, яку грала Серафіна, шевальє де Відаленк зустрів її оплесками, і герцог де Валомбрез, схвалюючи захоплення свого друга, рачив звести три-чотири рази долоні білих рук, на пальцях яких блищали персні з коштовними каменями. Серафіна легенько вклонилась у відповідь шевальє та герцогу й

приготувалася почати з Лігда-моном той милий діалог, що його знавці вважають одним із найзворугаливіших у п'єсі.

Як і вимагає роль Сільвії, вона ступила кілька кроків по сцені, вдаючи, ніби поринула в роздуми, бо ж треба було виправдати слова Лігдамона:

"На цей раз застаю у роздумах я вас".

Вона була дуже гарна в тій недбалій позі, трошки нахиливши голову, опустивши одну руку, а другу поклавши на пояс. На ній було блискуче зелено-сріблясте плаття з чор-

7*

195

ними оксамитовими бантами. На голові — кілька польових квіточок, немовби вона зірвала їх недбалою рукою і, сама того не помічаючи, застромила в коси. А втім, така зачіска личила їй куди більше, ніж діаманти; щоправда, сама Се-рафіва так не думала, але в її шкатулі було небагато коштовностей, — мимоволі довелося проявити гарний смак і не наряджати пастушку, наче принцесу. Вона дуже гарно показала всі поетичні й кучеряві речення про троянди та зефіри, про високі дерева і щебетання пташок — усі ті слова, що ними Сільвія хитро перебиває палкі Лігдамонові звірення, хоча цей закоханий у кожному образі, до якого вдається красуня, вбачає знак любові і привід повернутися до того, що не дає йому спокою.

В той час, коли відбувалася ця сцена, поки Сільвія говорила, Леандр примудрився послати в напрямку таємничої ложі кілька зітхань, потім він робив так і далі, скільки йшла п'єса, що закінчилася під грім оплесків. Нема потреби докладно говорити про твір, який тепер усі знають. Леандр мав величезний успіх, і глядачі дивувалися, чому такий прекрасний актор досі ще не грав при дворі. У Серафінлі теж були свої прихильники, і її вражене марнославство втішилося перемогою над шевальє де Відаленком, котрий, може, й не мав такого багатства, як у маркіза де Брюйєра, зате був молодий, цілком відповідав смакам вищого світу і міг дуже скоро досягти видного становища.

Після "Лігдамона і Лідіаса" показали "Похвальбу капітана Фракаса" — вистава, як завжди, дуже сподобалась і викликала гучні вибухи сміху. Блазіус добре підготував Сігоньяка, та й природна кмітливість стала йому в пригоді, і капітан був просто незрівнянний у своїй кумедній дивакуватості. Зербіна була наче з вогню, так вона сяяла веселістю, й маркіз, не тямлячи себе, аплодував їй мов шалений. Гучні оплески його привернули увагу навіть незнайомки в масці. Вона легенько здвинула плечима, й куточки її губів скривилися під оксамитом півмаски в іронічній посмішці. Що ж до Ізабелли, то присутність герцога де Валомбреза, який сидів з правого боку сцени, трохи бентежила її, і глядачі помітили б це, коли б вона була менш вправною акторкою. Ізабелла боялася якоїсь його зухвалої вихватки, якогось зневажливого осуду. Однак ці побоювання не справдилися. Герцог не намагався збентежити її надто пильним чи нескромним поглядом; він навіть аплодував їй — стримано, з гідністю — в тих місцях, де вона грала особливо вдало. Тільки коли за розвитком дії на капітана Фракаса

сипалися щиглі, штурхани й удари палицею, на обличчі молодого вельможі появлявся вираз стриманого презирства. Губи герцога гордовито кривилися, наче зневажливо шепотіли: "Тьху! Яка ганьба!" А проте він не показав тих почуттів, які, можливо, вирували в ньому, й до кінця вистави сидів у недбало-бундючній позі. Валомбрез був страшенно запальний, але тепер його лють минула, і він як істинний дворянин не міг дозволити собі ні найменшої нечемності щодо супротивнида, з яким мав битися завтра: воєнні дії до того часу були припинені, настав наче божий мир.

Жінка в масці вийшла з ложі трошки раніше, ніж закін-^{*}чилася вистава — вона хотіла уникнути натовпу й дістатися, щоб піхто не бачив, до своїх нош, котрі ждали її за кілька кроків на вулиці. Це зникнення спантеличило Леандра, який із-за куліс весь час поглядав у залу, стежачи за таємничою маскою.

Хутенько накинувши плащ прямо на костюм пастуха, вія побіг до виходу для акторів, аби догнати її. Тоненька ниточка, що зв'язувала їх, здавалось, от-от обірветься, якщо він не поспішить. Чарівна незнайомка, на мить виринувши з п'їтьми, назавжди пірне туди знову, любовна пригода, ледь почавшись, закінчиться. Леандр аж захекався, біжучи, але надворі побачив тільки чорні будинки і темні вулички, в яких подекуди мерехтіли, відбиваючись у дощових калюжах, вогники ліхтарів,— то слуги, супроводячи своїх хазяїв, освітлювали їм дорогу. Ноші, що їх несли дужі носії, вже завернули за ріг вулиці і скрилися від пристрасних поглядів Леандра.

"Дурень же я,— подумав актор з тією відвертістю, з якою інколи люди оцінюють самі себе в хвилину розпачу.— Треба було після першої п'єси переодягнутись і почекати мою незнайомку біля виходу з театру, не гадаючи, залишиться вона дивитися "Похвальбу капітана Фракаса" чи ні. Ну й осел, ну й бовдур! Знатна дама — це ж певно, що знатна! — пускає тобі з-під маски бісики і мліє, дивлячись на твою гру, а у тебе не вистачає кебети кинутися до неї! Так тобі й треба, ти заслужив, щоб твоїми коханками все життя були всякі талалайки, шльондри й печупари з мозолястими від мітли руками".

Отак дорікав собі Леандр, коли перед ним зненацька, мов привид, появився хлопець, схожий на малого пажу в коричневій лівреї без галунів, у насунутому на лоба капелюсі, й дитячим голосом, намагаючись зробити його грубішим, сказав:

— Це ви — пан Леандр, який щойно грав пастуха Лігда-мона у п'єсі де Скюдері?

— Так, це я,— відповів Леандр.— А що вам потрібно від мене, чим я можу служити вам?

— О, дякую,—мовив паж,—мені від вас нічого не потрібно. Я тільки маю передати вам, якщо ваша ласка, одне речення від пані в масці.

— Від пані в масці? — вигукнув Леандр,— О, кажіть мерщій! Я вмираю від нетерпіння!

— Ось воно, слово в слово,— відказав паж: — "Якщо Лігдамон такий же сміливий, як і галантний, то хай опівночі буде біля церкви, там на нього чекатиме карета, хай сідає в неї і їде, куди його повезуть".

Не встиг здивований Леандр відповісти, як паж зник, а він лишився ошелешений,

не знаючи, що йому діяти. Серце калатало від радості на саму думку про таку удачу, зате плечі тремтіли від згадки про те, як його відлупцювали дрючками в одному парку, біля підніжжя статуї скромного Амура. А що, як і це пастка для його марнолюбства, розставлена жорстоким ревнивцем, котрий заздрить його чарам? Що, коли в призначеному місці на нього накинеться зі шпагою в руці лютий чоловік— тої жінки, готовий не те що побити його, а й просто перерізати йому горло? Ці роздуми значно охолодили його палке захоплення, бо, як ми вже казали, Леандр, подібно до Панурга 13, не боявся нічого, окрім побоїв та смерті. А якщо він не скористається з цієї сприятливої романтичної нагоди, то другої такої, можливо, більше ніколи вже не буде, і тоді назавжди зникне мрія всього його життя, мрія, що коштувала йому сили-силенної помад, притирань, тонкої білизни й усякого красування. До того ж, якщо він не прийде, прекрасна незнайомка запідозрить його в боягузстві, а це те, про що навіть подумати жаско і що може зробити хоробрим найпослідушішого страхополоха. І ця нестерпна думка примусила Леандра наважитись. "А що, коли та незнайомка,— зненацька майнуло йому в голові,— красуня, через яку можуть потрошити мені кості або кинути мене десь у підземелля, коли вона — багата вдова, густо набілена та нарум'янена, з накладним волоссям і вставними зубами? Є ж такі палкі, любострасні упириці, які, на відміну від кладовищенських упирів, люблять поласувати свіженьким м'ясом! Ні! Я певен, що це жінка молода і принадна. Та частинка її шиї і грудей, яку я помітив, була біла, кругла, апетитна, вона й уся така ж чарівна! Звісно ж, я піду! І сяду в карету. Дворянська карета! Що може бути благородніше і пристойніше!"

Надумавши так, Леандр повернувся в "Герб Франції", ледь доторкнувся до вечері, а тоді пішов у свою кімнату і нарядився як тільки міг, не пошкодував ні тонкої білизни з ажурним шитвом, ні ірисової пудри, ні мускусу. Він узяв навіть кинджал і шпагу, хоча навряд чи здолав би скористатися ними, якби в тому постала потреба, а проте озброєний коханець усе-таки викликає якусь повагу у нестерпних ревнивців. Потім він насунув аж до очей капелюха, весь закутався на іспанський лад у темний плащ і навшпиньки вийшов з дому,— на щастя, його не помітив насмішкуватий Скапен, який кріпко спав у своїй комірчині на другому кінці галереї.

Вулиці давно вже були пустинні, бо в Пуатьє рано лягали спати. Леандр не зустрів жодної живої душі, окрім кількох миршавих котів, які сумно тинялися подекуди, а почувши його кроки, зникали, мов тіні, під ворітьми або в підвальних віконцях. Наш зальотник дістався до майдану біля церкви якраз у ту мить, коли годинник пробив північ, тужливим дзвоном зігнавши сов із старої дзвіниці. Зловісне відлуння того дзвону серед нічної тиші викликало в бентежній його душі якийсь потаємний, містичний страх. Леандрові здавалося, ніби він чує похоронний дзвін по самому собі. Йому раптом захотілося повернути назад і спокійно лягти собі спати замість того, щоб пускатися в отакі нічні пригоди; але саме в цю мить він побачив, що карета жде вже у визначеному місці, а маленький паж, посланець незнайомки в масці, стоїть на приступці, розчинивши дверцята. Відступати ніяк не випадало, бо мало у кого вистачає мужності бути боягузом при свідках. Хлопець і кучер теж побачили актора; отож Леандр

невимушено, хоч це так не узгоджувалось із несамовитим калатанням його серця, підійшов і сів у карету, хоробрий, як сам Галаор и.

Дверцята зачинилися, кучер смикнув віжки, і коні швидко рушили. В кареті панувала темрява; крім того, що була ніч, опущені шкіряні запони закривали вікна, не даючи нічого розгледіти зовні. Паж лишився на приступці, поговорити з ним, аби з'ясувати щось, не можна було. До того ж здавалося, що хлопець дуже небалакучий і не схильний розповідати те, що знає, якщо він і знав щось. Наш актор обмацав подушки — вони були оксамитові, з китицями; під ногами відчув м'який килим, а від матерії, якою була оббита карета, йшов легенький запах амбри — свідчення тонкого, вишуканого смаку. Виходить, це все-таки знатна дама, до неї так таємниче везе його карета! Леандр спробував зорієнтуватись, але він мало знав Пуатьє; однак незабаром йому здалося, що гуркіт коліс уже не відбивається від кам'яних стін і екіпаж більше не переїжджає стічних канав. Вони їхали за містом, можливо, в полі, прямуючи в якусь схованку, підходящу і для любові, й для вбивства; Леандр з легким тремтінням подумав про це і схопився за кинджал, немовби в темряві перед ним сидів кровожерний чоловік або лютий брат незнайомої красуні.

Нарешті карета зупинилася. Юний паж відчинив дверцята. Леандр вийшов і побачив перед собою високу темну кам'яну стіну, певно, огорожу якогось парку чи саду. Незабаром він розрізнув хвіртку — дерево на ній потріскалось, — потемніло й поросло мохом, так що спочатку їй було важко помітити поряд з камінням огорожі. Паж сильно натис на один з іржавих цвяхів, якими були прибиті дошки, і хвіртка прочинилася.

— Дайте руку, я проведу вас, — сказав хлопець Леандрові, — бо так ви не пройдете в цьому лабіринті дерев — надто темно.

Леандр дав руку, і вони вдвох ішли кілька хвилин крізь досить густий, хоча й світліший узимку парк, і сухе листя шурхотіло у них під ногами. За парком почався сад та квітник, обсаджений букшпановими кущами і обрізаними тисами, які неясними обрисами скидалися в темряві на привидів або чатових — це для боягузливого актора було ще страшніше. Пройшовши через квітник, Леандр і його провідник піднялися на невеличке узвишшя, де стояв домок під опуклим дахом, прикрашений наріжними декоративними вазами. Такі подробиці розгледів наш зальотник при тьмавому світлі, що лилося з нічного неба на тому відкритому місці. Можна було б подумати, що в домику нікого немає, коли б не притлумлене червоне світло, яке пробивалося крізь густу шовкову завісу в одному з вікон, слабенько вирізняючи його на темному тлі споруди.

Певно, за тою завісою ждала його незнайомка в масці, теж хвилюючись, бо в таких любовних пригодах жіпка ризикує своїм добрим іменем, а часом навіть життям, так само, як і її коханець — адже досить тільки чоловікові узнати про все, і він навряд чи стримає свою шалену лютю. Але в цю мить Леандр уже не боявся; задоволена пиха прикривала від нього небезпеку. Карета, паж, сад, оцей домок — у всьому тут вгадувалася знатна дама, в самому початку цієї пригоди не було нічого міщанського.

Він наче на крилах піднявся, від щастя не відчував землі під ногами. Леандрові хотілося, щоб і Скапен, цей злий насмішник, побачив його в сяйві слави і торжества.

Паж розчинив широкі скляні двері й пішов собі, лишивши Леандра самого в світлиці, умебльованій розкішно і з великим смаком. Утворене дахом склепіння було наче глибоке темпо-голубе небо, де пливли рожеві хмарки і граційно ширяли амури. Шпалери, розцяцьковані сценами з "Астреї", роману добродія Оноре д'Юрфе, м'яко вкривали стіни. Шафи, прикрашені флорентійськими самоцвітами, червоні оксамитові крісла з торочками, стіл, накритий турецьким килимовим обрусом, китайські вази з живими, незважаючи на зиму, квітами свідчили про те, що господиня тут багата й знатна. СВИЧНИКИ З чорного мармуру, зроблені наче руки негра, що виступають із позолочених чохл, яскраво освітлювали всю цю пишноту. Захоплений невиданою розкішшю, Леандр не зразу помітив, що в кімнаті більш нікого немає; а коли помітив — скинув плащ, положив його разом з капелюхом на складаний стілець, поправив перед венеційським дзеркалом трохи пом'ятий кучерик, прибрав найграціознішої із своїх поз і, озирнувшись довкола, подумки сказав собі:

"І що ж? Де божество цього святилища? Я бачу храм, але не бачу кумира. Коли ж ця суцця богиня вийде з хмари і покажеться в усій своїй красі?"

Саме на цьому місці його люб'язного внутрішнього просторікування важка рожева завіса відхилилась, і в кімнату ввійшла палка прихильниця Лігдамона. Вона все ще була в чорній оксамитовій масці, і це занепокоїло нашого комедіанта.

"Чи не бридка вона часом,— подумав він.— Така любов до маски тривожить мене".

Ці побоювання скоро геть розвіялись, бо жінка, дійшовши до середини кімнати, де шанобливо стояв Леандр, зняла свою маску і кинула її на стіл, відкривши при світлі свічок миле, з досить правильними рисами лице, на якому блищали, палаючи пристрастю, гарні ясно-карі очі і всміхалися червоні, мов спілі вишні, губи, показуючи перлини зубів і маленьку поперечну капавку на нижній губі. Над тим лицем вилися пишні кучері темного волосся, спадаючи аж до повних білих плечей і навіть наважуючись торкатися в ніжному поцілунку двох півкуль, пад якими рвучко здійснювалося мереживо, зраджуючи їхнє трепетання.

— Пані маркіза де Брюйєр!— скрикнув Леандр, до краю здивований і трохи занепокоєний, бо йому одразу пригадалися страшні побої.— Чи можливо це? Може, то мені тільки сниться? Як насмілитись повірити в це неждане щастя?

— Ви не помиляєтесь, друже мій,— озвалася жінка.— Я справді маркіза де Брюйєр, і, сподіваюся, ваше серце впізнало мене, як упізнали очі.

— О! Ваш образ вогненними рисами закарбувався в ньому,— відповів Леандр проникливим тоном.— Як тільки я загляну в себе — одразу ж бачу його в усій чарівній досконалості.

— Дякую вам,— мовила маркіза,— що зберегли добру пам'ять про мене. Це ознака ласкавої і шляхетної душі. Ви ж могли подумати, що я жорстока, невдячна і нещира. Ні! Моє слабке серце надто м'яке, і я не лишилася байдужою до вашого почуття. Лист, який ви передали зрадливій покоївці, попав до рук маркіза. Він написав і відповідь,

увівши вас в оману. Згодом, сміючись від того дотепного, як він казав, жарту, маркіз дав мені прочитати ваше послання, осяяне такою палкою і чистою любов'ю, а на його думку — страшенно смішне. Але воно справило на мене зовсім не те враження, якого він сподівався. Моє почуття до вас після того ще більше зросло, і я надумала винагородити вас за всі страждання, яких ви зазнали ради мене. Знаючи, що чоловік зайнятий своєю новою перемогою, я приїхала в Пуатьє; прикрившись маскою, слухала, як гарно ви говорите про вдавану любов, і мені захотілося побачити, чи будете ви такі ж красномовні, говорячи за себе самого.

— Пані,— озвався Леандр, стаючи на коліна біля її ніг, бо маркіза упала в крісло, немовби стомившись од того напруження, якого коштувало її сором'язливості таке признання,— пані, чи, скоріше, королево, богине! Що важать квітчасті слова, вдавана пристрасть, вимучена поетами холодна дотепність, пустопорожні зітхання на колінах перед вимазаною рум'янами комедіанткою, яка неуважним поглядом оки-дає залу,— що важить усе це поряд із словами, котрі б'ють, мов чисте джерело, з самісінької душі, з вогнем, що палає в крові, з тою неосяжною пристрастю, якій у всьому світі не знайти достатньо яскравих образів, гідних прикрасити кумира, з поривами серця в його шаленому прагненні вирватися з грудей, аби стати подушкою для ніг коханої? Ви, божественна маркізо, визнали, що я палко виражаю любов на сцені — це тому, що я ніколи не дивлюся на актрису, линучи думкою далі, до найвищої досконалості, до прекрасної, благородної, розумної дами, такої, як ви, пані,— її одну я бачу й люблю під іменами Сільвії, Дораліси, Ізабелли...

Кажучи це, Леандр — актор надто досвідчений, аби забути, що слова слід супроводити жестами — нахилився до маркізиної руки й покривав її палкими поцілунками. Пані де Брюйер не віднімала руки; напіввідкинувшись у кріслі, вона довгими білими пальцями, на яких поблискували персні, перебирала напахчені шовкові кучері актора, а невидючими очима дивилася на крилатих амурчиків у темно-голубому небі плафона.

Раптом маркіза відштовхнула Леандра і, похитуючись, встала.

— О, перестаньте,— кинула, насилу переводячи дух.—

Перестаньте, Леандре, я вся горю од ваших поцілунків, вопи зводять мене з ума!

І, обпираючись рукою об стіну, вона дісталася до дверей, якими ввійшла, підняла завісу і опустила, прикривши нею і себе й Леандра, що підскочив, аби підтримати маркізу.

Зимова Аврора дмухала на свої рожеві пальці, коли Леандр, закутаний у плащ, дрімаючи в куточку карети, під'їхав до воріт Пуатьє. Піднявши кінчик запони, щоб узнати дорогу, він здалеку побачив маркіза де Брюйєра і Сігоньяка, які йшли рядом до того місця, де мала відбутися дуель. Леандр опустив шкіряну завіску, щоб не побачив маркіз, якого мало не зачепила карета. Посмішка вдоволеної помсти пробігла на губах актора. Він дістав винагороду за побої!

Місце, обране для поєдинку, було захищене од вітру високим муром, який водночас і затуляв дуелянтів од тих, хто йшов чи їхав дорогою. Майданчик був рівний, добре

втоптаний, без каміння, купин, жмуків трави, котра могла б плутатись під ногами,— лицарі честі тут мали всі умови, щоб пристойно перерізати один одному горло.

Незабаром прибули й герцог де Валомбрез та шевальє де Відаленк у супроводі цирульника-хірурга. Сторони обмінялися привітаннями — вклонились один одному з холодною, гордовитою чемністю, як і належить благородним, добре вихованим людям, котрі мають битися на смерть. Обличчя молодого герцога світилося цілковитою безтурботністю — він був надзвичайно сміливий і до того ж не сумнівався у своїй вправності. Сігоньяк теж тримався спокійно, хоча це вперше мав битися на дуелі. Маркіз де Брюйєр був дуже задоволений таким спокоєм і вважав, що то гарна прикмета.

Валомбрез скинув плащ та капелюх, розстібнув камзол, і Сігоньяк зробив те саме. Маркіз де Брюйєр і шевальє де Відаленк поміряли шпаги дуелянтів. Вони були однакової довжини.

Супротивники стали на свої місця, взяли шпаги, приготувалися.

— Починайте, панове, і бийтесь хоробро,— сказав маркіз.

— Це зайва порада,— зауважив де Відаленк.— Вони битимуться, як леви. Це буде прекрасний поєдинок.

Валомбрез, який у глибині душі все щё зневажав Сігоньяка й думав, що супротивник з нього слабкий, недбало випробував баронову шпагу й був страшенно здивований, побачивши, що у Сігоньяка тверда рука й клинок у ній проворно і напрочуд легко відбиває його удари. Герцог став обережніший, потім зробив кілька обманних рухів, але барон миттю розгадав їх. Як тільки він хоч трошки десь відкривався, туди зразу ж цілила шпага Сігоньяка, примушуючи його негайно захищатися. Валомбрез пішов, було, в наступ; барон уміло відвів його шпагу, герцог лишився без прикриття і, якби не відхилився ривком назад, дістав би удар прямо в груди. Бій складався явно не так, як він сподівався. Герцог думав спрямувати поєдинок як заманеться, після кількох випадів поранити, куди захочеться, Сігоньяка, вдавшись до свого випробуваного удару, котрий доти завжди приносив йому успіх. Ба, він не тільки не міг вести бою так, як хотілося — йому потрібно було все вміння, щоб захиститися. Хоч як намагався Валомбрез бути спокійним, його охоплювала лють; герцог був збуджений і роздратований, а Сігоньяк незворушно спокійний, він, здавалося, дратував супротивника своєю бездоганною позицією і тішився тим.

— Наші друзі змагаються, а ми нічого не робимо,— озвався шевальє де Відаленк, звертаючись до маркіза де Брюйєра.— Сьогодні холодний ранок, давайте й ми трохи пофехтуємо, щоб нагрітися.

— З великою охотою,— відповів маркіз,— це й справді зігріє нас.

Відаленк фехтував краще, ніж де Брюйєр, після кількох випадів він бистрим ударом вибив у маркіза шпагу. Ніякої злоби між ними не було, отож обидва за обопільною згодою припинили своє змагання і зосередили увагу на поєдинку Сігоньяка та Валомбреза.

Під нестримним натиском барона герцог уже відступив на кілька кроків. Він трохи

стомився і задихався. Час від часу шпаги блискавично схрещувались, викрешуючи голубуваті іскри, але опір ставав дедалі слабший, явно поступаючи перед нападом. Стомивши супротивника, Сігоньяк завдавав герцогові удар за ударом, примушуючи його відходити назад.

Шевальє де Відаленк пополотнів — він уже боявся за свого друга. Для кожного обізнаного у фехтуванні було ясно, що Сігоньяк перемагає.

— Якого чорта,— пробурмотів Відаленк,— якого чорта Валомбрез не скористається з удару, запозиченого у Джі-роламо, фехтувальника з Неаполя? Цей гасконець його, звісно ж, не знає.

Молодий герцог, немовби читаючи думки друга, спробував зробити знаменитий прийом і вже приготувався рубонутти, але в ту мить Сігоньяк, випередивши супротивника, глибоким, влучним прямим ударом наскрізь проколов йому передпліччя. Рана була така болюча, що— герцог розціпив пальці, і його шпага впала на землю.

Сігоньяк одразу ж чемно зупинився, хоча й міг повторяти удар, бо умови не передбачали припинення поєдинку після першої крові. Впершись вістрям своєї шпаги в землю й поклавши ліву руку на пояс, він, здавалося, ждав, що скаже супротивник. Проте Валомбрез, якому Відаленк за згодою де Сігоньяка вклав шпагу в руку, не зміг утримати її і подав знак, що з нього досить бою.

Сігоньяк і маркіз де Брюйєр з вишуканою гречністю вклонилися герцогові де Валомбрезу та шевальє де Відаленку й рушили назад у місто.

Х. Голова у віконці

Герцога де Валомбреза з забинтованою рукою на перев'язі через плече обережно посадили на носі. Рана, хоча й позбавила його на кілька тижнів можливості орудувати шпагою, небезпеки не становила: вістря пронизало тільки м'язи, не зачепивши ні артерій, ні нервів. Звісно, йому було боляче від тої рани, а ще дужче — від враженої гордості. Тож коли чорні брови молодого герцога здригалися й бліде лице трошки кривилося від болю, в тому виразі була ще й холодна лють, і пальці його здорової руки гарячково дряпали оксамитову оббивку ноги. Він часто нахиляв голову і на чому світ стоїть лаяв носіїв — хоч ті й ішли якомога м'якше, вибираючи де рівніше, аби зовсім не трясло, а поранений усе одно прозивав їх "бовдурами" й погрожував одшмагати канчуками, бо вони нібито трусили його, як трусять, промиваючи, салату в кошику.

Повернувшись додому, герцог не захотів лягти в ліжко, тільки приліг на дивані, обпершись об спинку; ноги йому накрив стьобаною шовковою ковдрою Шкар, камердинер, що був страшенно здивований і збентежений, побачивши свого хазяїна в жалюгідному стані, вельми незвичному для такого вправного фехтувальника, як молодий герцог.

Сидячи на стільці біля свого друга, шевальє де Відаленк через кожні чверть години давав йому ложку підкріплюючих ліків які прописав хірург. Валомбрез мовчав, але за зовнішнім спокоєм видно було, що в ньому кипить глухий гнів. Нарешті його лють вилилася ось у таких запальних словах:

— Ти можеш собі уявити, Відаленк, щоб цей хирлявий облізлий бусел який покинув розвалену вежу нікчемного замку, аби не здохнути з голоду, штрикнув мене своїм дзьобом? Мене, того, хто бився з найкращими фехтувальниками нашого часу і завжди виходив з тих боїв без єдиної подряпинки, навпаки, залишаючи якогось вітрогона без тям, конаючим на руках у його секунданти!

— Навіть у найщасливіших і найудачливіших бувають дні невдач, як оце й у вас,— повчально мовив Відаленк.— Фортуна не завжди однакова — вона то всміхається, а то надуває губи. Ви досі не могли нарікати на неї, вона ласкала вас, як найулюбленішу свою дитину.

— Хіба це не ганьба,— оживляючись, вів далі Валомбрез,— що якась недоладна театральна лялька, цей смішний дворянчик, якому дістаються всякі прочухани й духопелики в бридких фарсах на театральній сцені, подолав непереможного досі герцога де Важшбреза? Видно, під маш-карою блазня криється суций гладіатор, для якого бій — це ремесло.

— Ви ж знаєте, що він знатного походження, маркіз де Брюйєр підтвердив це,— мовив Відаленк.— А проте мене дивує його надзвичайна вправність у фехтуванні,— тут йому немає рівних. Навіть у Джіроламо й Парагуанте, хоч які це знамениті фехтувальники, удар не такий точний. Я пильно стежив за поединком — у ньому знітилися б найуспішніші наші дуелянти. Добре, що обійшлося без небезпечного поранення, тут вам стали в пригоді ваша спритність і уроки неаполітанського майстра. Ця поразка — все одно що перемога. Марсілії і Дюпорталь, які хизуються своїм умінням і належать до найкращих фехтувальників міста, у поєдинку з таким супротивником, без сумніву, полягли б на полі бою.

— Як тільки заживе рана,— трошки помовчавши, озвап-ся герцог,— я викличу його знову і візьму реванш.

— Це було б ризиковано, і я не раджу вам так робити,—мовив шевальє.— Рука ваша ще може бути слабка, а це зменшить шанси на перемогу. Сігоньяк — небезпечний суперник, перозважливо зачіпати його не слід. Тепер він знає вашу манеру фехтувати, а певність, яку дає йому перевага в першому бою, подвоїть його сили. Честь ваша й так вдоволена, поєдинок був серйозний. Заспокойтесь на цьому.

В душі Валомбрез відчував справедливість цих доказів. Він сам доволі навчався фехтуванню і, навіть вважаючи себе прекрасним фехтувальником, розумів, що його шпага, хоч яка вона бистра, не доторкнеться до грудей Сігоньяка при тій нездоланній обороні, об яку розбились усі його зусилля. Герцог страшенно обурювався, одначе визнавав незбагненну перевагу свого супротивника. І ще мусив нишком визнати, що барон не хотів його вбивати, а поранив саме так, аби він не міг битися далі. Ця великодушність, яка зворушила б менш горду людину, дратувала пиху молодого вельможі і збуджувала злобу. Зазнати поразки! Герцог просто шаленів, думаючи про це. Він нібито пристав на пораду свого друга, але з похмурого і лютого виразу обличчя можна було догадатися, що в голові його вже снується чорний план помсти, породжений злобою план, який мав бути жорстокий і певний.

— Гарний вигляд я тепер матиму перед Ізабеллою,— сказав він, силкуючись усміхнутися, хоч усмішка була роблена.— З рукою, яку проколов її залицяльник. Покалічений Купідон навряд чи може сподіватися на прихильність грацій.

— Забудьте ту невдячну,— мовив Відаленк.— Зрештою, не могла ж вона передбачити, що герцогові заманеться закохатися в неї. Поверніть собі милу Корізанду, яка всією душею любить вас і цілими годинами плаче під вашими дверима, наче вигнане цуценя.

— Не називай цього імені, Відаленк, якщо хочеш, щоб ми лишилися друзями! — вигукнув герцог.— Безвідмовні любові, яких не остуджує навіть зневага, набридають, вони викликають у мене огиду. Мені потрібна бундючна холодність, непокірна гордість, неприступна доброчесність! Яка мила, яка чарівна для мене ця гордовита Ізабелла! Як я вдячний їй за те, що знехтувала мою любов, котра, певно, вже минула б, якби вона прийняла її! Тільки жінка з незвичайною, високою душею могла в її становищі відхилити упадання вельможі, який звернув на неї увагу і собою начебто непоганий, коли вірити дамам нашого міста. В моїй любові є свого роду повага, якою я не звик обдаровувати жінок; але як прибрати цього триклятого дворянчика, цього нікчемного, хай йому чорт, Сігоньяка?

— Тепер, коли він насторожі,— мовив Відаленк,— це буде дуже нелегко. Та навіть коли б вам, припустімо, вдалося знищити його, любов Ізабелли до нього залишиться, а жінки страшенно вперті в своєму почутті, ви ж це знаєте краще, ніж будь-хто, бо самі немало натерпілись од того.

— О, якби мені пощастило вбити барона,— вів далі Валомбрез, якого зовсім не переконали докази Відаленка,— то я живо впорався б з цією кралею, хоч яку скромну і доброчесну вона з себе вдавала б. Ніщо не забувається так скоро, як покійний коханець.

Шевальє де Відаленк не поділяв такої думки, але вважав, що було б недоречно сперечатися про це, дратуючи запального де Валомбреза.

— Найперше — одужуйте, а потім обміркуємо; розмови стомлюють вас. Спробуйте трохи відпочити і ні про що не турбуйтеся. Лікар сваритиметься, скаже, що з мене нікчемна доглядальниця, якщо я не подбаю про ваш спокій — і душевний, і тілесний.

Поранений пристав на це зауваження, замовк, заплющив очі і скоро заснув.

Сігоньяк і маркіз де Брюйєр спокійно повернулися в "Герб Франції" і, як люди шляхетні, не прохопилися пі словом про дуель; та якщо стіни нібито мають вуха, то мають вони й очі і бачать аж ніяк не гірше, ніж чують. У цьому зовні пустинному куточку не один допитливий погляд стежив за ходом поєдинку. Пустопорожнє провінційне життя породжує багато непомітних або малопомітних мух, які в'ються коло тих міоць, де щось має відбутись, а потім розлітаються, дзижчать, разносять скрізь новини. За сніданком уже весь Пуатьє знав, що герцога де Валомбреза поранив на дуелі якийсь невідомий супротивник. Сігоньяк жив усамітнившись, до того ж публіка знала тільки його маску, а не лице. Таємничість привернула увагу, і уява цікавих невтомно силкувалася розкрити ім'я переможця. Марна річ розповідати про ті

чудернацькі припущення, які тоді виникали. Кожен ретельно будував своє, спираючись на страшенно легковажні й смішні висновки, але нікому не прийшла в голову недоладна думка, що насправді переможцем був капітан Фракас, той самий, гра якого викликала напередодні стільки сміху. Поединок між знатним вельможею і мандрівним комедіантом видавався чимось надто потворним, надто дивовижним, щоб у когось могла зародитися така підозра. Дехто з вищого світу прислав до дому Валомбреза узнати, як здоров'я герцога, сподіваючись витягнути якісь новини у звичайно балакучих слуг; а проте слуги мовчали, мов німі в сералі, бо їм просто нічого було сказати.

Багатство Валомбреза, його пихатість, врода й успіх у жінок викликали у багатьох ревниву ненависть, показати її відкрито ніхто не наважувався, однаке поразку герцога недруги зустріли з похмурою зловтіхою. Це вперше він зазнав такої невдачі, і всі, кого ображала його пиха, раділи, що самолюбству чванькуватого вельможі завдано відчутного удару. Вони не переставали вихваляти відвагу, спритність, шляхетну поставу Валомбрезового суперника, хоч ніколи й не бачили його. Жінки, що мали більші чи менші підстави нарікати на молодого герцога,— бо він належав до жерців, котрі із злої примхи паплюжать вівтар, перед яким самі ж курять фіміам,— палко захоплювались тим, хто відплатив за їхні потаємні кривди. Вони охоче увінчали б його лаврами і миртами. З цього числа ми виключаємо ніжну Корізанду, яка мало не збожеволіла, узнавши лиху новину, плакала при всіх і, ризикуючи дістати відкоша, порушила заборону й побачилася, правда, не з герцогом — його надто пильно оберігали,— а з шевальє де Відаленком; людина м'якша і жалісливіша, Відаленк насилу заспокоїв залюблену жінку, надміру чутливу до нещастя свого невдячного коханця.

Але на нашій земній кулі нема такого тайного, що не стало б явним, тож незабаром од шинкаря Біло, якому сказав Жак, маркізів слуга, котрий сам чув розмову свого хазяїна з Сігоньяком за вечерею у Зербіні, дізналися, що невідомий герой, переможець молодого герцога де Валомбреза — це, без сумніву, капітан Фракас, чи, правильніше було б сказати, один барон, який, закохавшись в актрису, пристав до мандрівної трупи Ірода. Прізвище його Жак забув. Пам'ятав тільки, що закінчується воно на "ньяк" — прізвища з таким закінченням часто трапляються в Гасконі,— але Жак був певен, що капітан — людина знатного походження.

Ця правдива, хоч і романтична історія мала в Пуатьє великий успіх. Усіх зацікавив таємничий дворянин, вельми хоробрий чоловік і вправний фехтувальник, тож коли на сцені появився капітан Фракас, одразу ж, не встиг він ще й рота відкрити, залунали бурхливі оплески, свідчення загальної прихильності до нього. Жінки, серед них і мостиві світські дами, не соромлячись, махали йому хустинками. Ізабеллі теж аплодували гучніше, ніж завжди, від чого дівчина зніяковіла, й щоки її навіть під гримом залилися природним рум'янцем сором'язливості. У відповідь на ці ознаки прихильності вона, не перериваючи гри, граціозно і скромно вклонилась.

Ірод потирав руки від радості, і його широке бліде лице сяяло, як повний місяць, бо збір був прекрасний, каса мало не лопалась од грошей,— усім хотілося побачити

знаменито* го капітана Фракаса, актора і дворянина, мужнього поборника краси, якого не злякали ні кийки, ні шпаги, який не побоявся помірятися силами з герцогом — тим, хто наганяв жах на найхоробріших. А от Блазіус не сподівався нічого доброго від цього успіху; він побоювався — і не без підстав — мстивої вдачі де Валомбреза — той міг знайти підходящий спосіб розквитатись і утнути якусь штуку, щоб дозолити трупі.

— Горшкам треба уникати зіткнення з чавунцями, навіть якщо за першим разом вони й не розбилися,— казав він,— бо метал усе-таки твердіший, аніж глина.

А Ірод, сподіваючись на підтримку Сігоньяка і маркіза, у відповідь називав його боягузом, слабаком і нікчемою.

Коли б барон не був щиро закоханий в Ізабеллу, він легко міг би зрадити її, і не раз, бо не одна красуня ніжно всміхалася йому, незважаючи на його недоладний костюм, картонний, розмальований червоного фарбою ніс і на комічну роль, яка зовсім не годилася для романтичних мрій. Навіть успіх Леандра підупав. Даремно він красувався, випинав груди, наче мохноногий голуб, накручував на палець кучері перуки, виставляв на показ свій великий діамант і вищиряв зуби аж до ясен — це вже не справляло враження, і він, певно, не тямився б з досади, якби *dama tapada* не сиділа на своєму місці, не зводячи з нього очей і у відповідь на його підморгування до неї легенько постукуючи віялом об бар'єр ложі та подаючи Лнші знаки любовного порозуміння. Новий успіх був цілющим бальзамом на легенькій рані його самолюбства, а втіхи, які передвіщала йому ніч, ставали розрадою, винагородою за те, що в цей вечір його зоря померхла.

Актори повернулися в заїзд, Сігоньяк провів Ізабеллу до її кімнати, і молода актриса, всупереч своїй звичці, дозволила йому зайти. Служниця засвітила свічку, підкинула в камін дров і непомітно вийшла. Коли двері за нею зачинились, Ізабелла взяла Сігоньякову руку, стисла її з такою силою, якої не можна було й сподіватися в тендітних, тоненьких пальцях, і зміненням од хвилювання голосом сказала:

— Покляніться, що більше ви не битиметесь через мене. Покляніться мені в цьому, якщо ви любите мене так, як кажете.

— Такої клятви я не можу дати,— відповів барон.— Коли якийсь нахаба наважиться проявити неповагу до вас, я покараю його як слід, хай буде він герцог, принц чи ще хто.

— Що ви,— заперечила Ізабелла,— я ж тільки бідна акторка, якій судилося терпіти кривди від першого стрічного. На думку світу — на жаль, цілком виправдану театральними звичаями,— кожна акторка — це те саме, що куртизанка. Як тільки жінка вийде на сцену, вона вже належить публіці; хтиві очі розглядають у всіх деталях її принади, тягнуться до її красот, і в уяві кожен обходиться з нею як із своєю коханкою. Будь-хто, знаючи акторку в обличчя, вважає себе за її знайомого і, проникнувши за куліси, вражає її доброчесність грубими освідченнями, до яких вона нічим його не заохотила. Вона скромна? Що ж, її цнотливість сприймають як чисту оману або користололюбний розрахунок. Усе це доводиться терпіти, змінити нічого не можна. Надалі полиште все на мене — стриманим поведженням, гострим словом, холодним виглядом я відбиватиму нахабні заміри вельмож, вітрогонів і всяких

джигунів, які цікавляться моїм нарядом або шкребуться під час антрактів у двері моєї вбиральні. Удар металевим корсетним планшетом по зухвалих пальцях вартій удару вашої рапіри.

— Дозвольте мені, чарівна Ізабелло, сподіватися, що шпага шляхетного чоловіка може вчасно прийти на допомогу планшетові чесної жінки, і залиште мене своїм лицарем та оборонцем.

Ізабелла все ще тримала Сігоньяка за руку і, дивлячись на нього своїми голубими очима, повними ніжності й німого благання, намагалася вирвати жадану клятву; однак барон не чув того благання, в питаннях честі він був упертий, як іспанський гідальго, і скоріше згодився б тисячу разів умерти, аніж терпіти якусь неповагу до своєї коханої; він хотів, щоб Ізабеллу на сцені шанували, мов герцогиню в світському салоні.

— Ну, пообіцяйте мені,— сказала молода актриса,— що більше так не ризикуватимете із-за всяких дріб'язків. О! З яким хвилюванням, з якою тривогою я ждала вашого повернення! Я знала, що ви йдете битися з цим герцогом, про якого всі говорять із страхом. Зербіна все розповіла мені. Ви, недобрий, так мучите моє серце! Чоловіки, якщо йдеться про їхню гордість, зовсім забувають про нас, бідних жінок; вони йдуть собі, не чуючи наших ридань, не помічаючи сліз,— глухі, сліпі, жорстокі. Ви знаєте, що, коли б вас убили, я теж умерла б?

Сльози, що бриніли на Ізабеллиних очах від самої думки про ту небезпеку, на яку наражався Сігоньяк, і нервові тремтіння голосу свідчили, що дівчина каже правду.

Несказанно зворушений цією широкою любов'ю, барон де Сігоньяк вільною рукою обняв Ізабеллу — вона не опиралася,— пригорнувшись до себе і легенько торкнувшись губами похиленого чола, відчуваючи на своїх грудях проти серця її уривчасте дихання.

Так стояли вони кілька хвилин мовчки, в солодкій нестямі, з якої, певно, скористався б коханець, не такий поштивий, як Сігоньяк, але барон не міг і подумати про те, щоб зловжити цнотливою безпорадністю, викликаною стражданням.

— Не журіться, дорога Ізабелло,— ніжно й весело озвався барон,— мене не вбили, я сам поранив свого супротивника, хоч його і вважають добрим дуелянтом.

— Я знаю, що у вас мужнє серце й сильна рука,— мовила Ізабелла,— тому ж я й люблю вас і не соромлюся сказати вам про це, певна, що ви не використаєте моєї щирості мені ж на шкоду. Побачивши вас таким смутним і всіма покинутим у тому похмурому замку, де марніла ваша юність, я відчула ніжну й тужливу прихильність до вас. Я не гонюся за щастям, його блиск лякає мене. Були б ви щасливі — я боялася б вас. Тоді, гуляючи в саду, де ви відхиляли передо мною колючі кущі, ви зірвали для мене маленьку дику трояндочку — єдине, що могли подарувати; я зронила на неї сльозу і, чіпляючи квітку собі на груди, мовчки віддала вам натомість свою душу.

Почувши ці ніжні слова, Сігоньяк захотів поцілувати прекрасні уста, які мовили їх; однак Ізабелла вивільнилася з його обіймів — без показної неприступності, але з тією скромною рішучістю, якій порядний чоловік не повинен перечити.

— Справді, я люблю вас,— вела вона далі,— тільки не так, як звичайно люблять жінки; я думаю про вашу честь і славу, а не про власне задоволення. Нехай мене мають

за вашу коханку, це єдине, що може виправдати ваше перебування в трупі мандрівних комедіантів. Що мені злі язики, аби тільки я зберегла свою чистоту й повагу до себе! А якщо б вони були заплямовані — я б померла. Це, певно, благородна кров, що тече в моїх жилах, породжує таку гордість, смішну як для актриси, правда ж? Але така вже я народилася.

Хоч і несливий був Сігоньяк, молодість узяла гору. Чарівні признання, котрі нічого не важили б для якогось хлюста, викликали у нього солодке сп'яніння, в голові йому геть затуманилося. Гарячий рум'янець залив його звичайно бліді щоки, перед очима неначе полум'я спалахнуло, у вухах дзвеніло, серце калатало, здавалося, біля самого горда. Звісно, юнак не сумнівався в чесноті Ізабелли, але думав, що невеличка відвага переможе її делікатність; він чув, нібито час любові, пробивши раз, більше не повертається. Дівчина була перед ним в усій величі своєї краси, промениста, осяйна, освітлена якимось зримим світлом душі, неначе то янгол стояв на порозі раю кохання; барон ступив до неї і гарячково обняв.

Ізабелла навіть не пробувала боротися, тільки, відхилившись назад, щоб уникнути поцілунків юнака, подивилася *на нього поглядом, повним докору й болю. З її прегарних голубих очей ринули сльози, рясні і чисті, суші перли невинності, покотилися по щоках, які раптом зблідли, дійшли до губів Сігоньяка; стримуване ридання розпирало їй груди, все тіло ослабло — здавалося, вона от-от зомліє.

Розгублений барон посадив дівчину в крісло і, ставши перед нею на коліна, стискаючи безвольні її руки, благав простити його, виправдуючись молодечою запальністю, миттєвим запамороченням, каявся і обіцяв спокутувати свою провину цілковитою покірною.

— Ви зробили мені дуже боляче,— нарешті озвалась Ізабелла, зітхаючи.— Я так вірила в вашу чуйність і делікатність! Мое признання в любові мало б задовольнити вас, із моїх щирих слів ви повинні були зрозуміти, що я поклала собі не піддаватися своєму почуттю. Я думала, що ви дозволите любити вас так, як мені хотілося б, не тривожачи моєї ніжності вульгарним захопленням. Ви позбавили мене такої певності; я вірю вашому слову, але не смію більше слухатися свого серця. А мені так приємно було вас бачити, чути, по очах стежити за вашими думками! Я хотіла ділити з вами всі ваші злигодні, все горе, залишаючи радощі іншим. Серед грубих, розбещених і розпусних чоловіків, казала я собі, є один такий, що вірить у добродішність і вміє поважати ту, кого він любить. Жалюгідна акторка, яку вічно переслідують паскудними залицяннями, я мріяла про чисту любов. Хотіла тільки довести вас до порога щастя, а тоді повернутися назад, у свою самотність. Бачите, я не дуже вимоглива.

— Прекрасна Ізабелло,— вигукнув Сігоньяк,— з кожним в ішим словом я все глибше відчуваю, як негідно повівся. Я не зміг по-справжньому оцінити ваше янгольське серце; я повинен цілувати сліди ваших ніг. Але більш уже не бійтеся мене: муж стримає запал коханця. У йене є тільки ім'я, таке ж чисте, нічим не заплямоване, як і ваше. Я пропоную його вам — прийміть, якщо ваша ласка.

Сігоньяк усе ще стояв на колінах перед Ізабеллою; почувши ці слова, дівчина

нахилилася, нестямно жагуче обхопила барона за голову і швидко поцілувала в губи; потім встала і пройшла кілька кроків по кімнаті.

— Ви будете моєю дружиною,— мовив Сігоньяк, сп'янівши від доторку її уст, свіжих, мов квітка, гарячих, мов полум'я.

— Ніколи, ніколи!..— відповіла надзвичайно збуджено Ізабелла.— Я покажу себе гідною такої честі, відмовившись од неї. О любий друже, в якому неземному блаженстві потопає душа моя! То ви поважаєте мене? Ви наважилися б, високо піднявши голову, ввести мене в покої, де висять портрети ваших предків, у ту каплицю, де могила вашої матері? Я, не боячись, витримала б погляд небіжчиків, од яких нічого не приховати, і вінець непорочності не був би лжею на моїм чолі!

— Як? — вигукнув барон.— Кажете, що любите мене, а не приймаєте ні як коханця, ні як чоловіка!

— Ви запропонували мені своє ім'я, цього для мене досить. Я повертаю вам його, потримавши хвилю в своєму серці. Мить я була вашою дружиною і більше ніколи нічиєю не буду. Обнімаючи вас, я казала собі подумки "так". Тільки я не маю права на це найбільше на землі щастя. Ви, любий друже, зробили б велику помилку, зв'язавши свою долю зо мною, бідною актрисою, якій вічно дорікали б її театральним життям, хоч воно й чисте, і чесне. Холодні й бундючні міни, якими стрічали б мене світські дами, мучили б вас, а викликати цих злюк на дуель ви не змогли б. Ви останній із знатного дворянського роду, доведеного лихою долею до занепаду, вам треба відродити його. Коли у вашому замку я ніжно глянула на вас і ви наважились покинути своє гніздо, то думали тільки про якусь любовну інтрижку, про легкі зальоти, і це цілком природно. Я ж, забігаючи наперед, думала зовсім про інше. Я бачила, як ви повертаєтесь із королівського двору — в прекрасному вбранні, з якимось високим призначенням. Замок Сігоньяків набуває своєї колишньої пишноти; в думці я вже зривала із стін плющ, міняла черепицю на старих вежах, піднімала обвалені камені, вставляла шибки у вікна, золотила стертих лелек на вашому гербі; а потім, довівши вас до межі ваших володінь, щезала, тамуючи зітхання.

— Ваша мрія збудеться, шляхетна Ізабелло, тільки не так, як ви кажете,— кінець не буде такий сумний. Ви перша, давши мені свою руку, переступите поріг дому, з якого навіки зникнуть терни запустіння й недолі.

— Ні, ні, то буде якась прекрасна, знатна й багата спадкоємиця аристократичного імені, в усьому гідна вас, така, що ви зможете з гордістю показати її своїм друзям, і ніхто не скаже, зловтішно усміхаючись: "Я колись осви-стів її" чи, може, "аплодував їй".

— Це жахливо — показати себе такою чарівною, такою досконалою і не лишити ніякої надії,— мовив Сігоньяк.— На мить відкрити небо і одразу ж його закрити — що може бути жорстокіше! Але я пом'якшу це рішення!

— І не думайте,— заперечила Ізабелла лагідно, одначе твердо,— воно непохитне. Відмовившись од нього, я зневажала б себе. Тож будьте задоволені найчистішою, найщирі-шою, найвідданішою любов'ю, яка будь-коли сповнювала, примушуючи дужче битися, жіноче серце, але більш нічого не вимагайте. Хіба так трудно жити, знаючи, що

тебе кохає простушка,— додала вона, всміхаючись,— хоча дехто з кепським смаком вважає, ніби вона чарівна? Сам Валомбрез пишався б цим!

— Віддавати себе і в той же час так рішуче відмовляти, сипнути в один келих солодощі й гіркоту, мед і полин — це —тільки ви здатні на такі суперечності.

— Що ж, я справді дивна,— відповіла Ізабелла,— це у мене від матері; але мене треба сприймати такою, якою я є. Якщо ви й далі будете наполягати і мучити мене, то я сховаюся в якомусь такому захистку, де вам ніколи не знайтл мене. Отже, домовились. Уже пізно, йдіть до себе в кімнату й переробіть вірші з моєї ролі в тій п'есі, яку ми скоро маємо грати, бо вони не підходять ні до мого виду, ні до характеру.

Сказавши це, Ізабелла знайшла в шухляді паперовий сувоїк, перев'язаний рожевою шовковою стьожечкою, і подала його баронові де Сігоньяку.

— Тепер поцілуйте мене і йдіть,— мовила вона, підставляючи йому щоку.— Ви працюватимете для мене, а за роботу належить винагорода.

Повернувшись у свою кімнату, Сігоньяк довго не міг угамуватися, так схвилювала його ця сцена. На душі у нього перемішалися жаль і захоплення, він саяв і водночас був похмурий, почував себе на небі і в пеклі. Він сміявся і плакав, охоплений цими почуттями, до краю безладними і суперечливими; свідомість того, що його кохає така чарівна, така благородна серцем дівчина, сповнювала молодого чоловіка несказанною радістю, а певність, що він ніколи нічого не доб'ється від неї, завдавала глибокого смутку. Але й ця буря почуттів помалу вщухла, й барон заспокоївся. Він перебирав у думці все те, що казала Ізабелла, і в його розпаленій уяві постала в надзвичайно живих, яскравих кольорах картина відбудованого замку Сігоньяків, яку намалювала перед ним дівчина. Та картина була наче якийсь барвистий сон.

Фасад замку саяв на сонці білизнаю, заново позолочені флюгери блищали на тлі блакитного неба. Одягнений у багату ліврею П'єр, стоячи на порозі, під гербом, межі Міро та Вельзевулом, ждав свого хазяїна. З димарів, які так довго були мертві, весело здіймався дим, показуючи, що в домі багато слуг, що там знову появився достаток.

А себе Сігоньяк бачив у чудовому елегантному вбранні, на якому сяяло золотим блиском гаптування,— він вів у дім своїх предків Ізабеллу в шатах принцеси, оздоблених зображеннями герба, який, судячи з малюнків та кольорів, належав одному з найславетніших родів Франції. На її голові поблискував герцогський вінець. Одначе молода жінка, здається, не стала від того пихатішою. Вона, як і раніше, була ніжна й скромна, а в руці тримала дику трояндочку,— ту саму, таку ж свіжу, хоча минуло стільки часу,— і, йдучи, вдихала її запах.

Коли молода пара підійшла до замку, вельми поважний і величний старик, на грудях якого яскріли ордени, з виду зовсім незнайомий Сігоньякові, ступив од дверей кілька кроків уперед, мовби хотів привітати молоде подружжя з приїздом. Але як же здивувався барон, коли поряд із стариком побачив дуже гордовитого юнака — спочатку не розгледів його лиця, а потім йому здалося, що то герцог де Валомбрез. Юнак дружньо всміхнувся йому, у нього вже не було ніякої пихи.

"Слава Ізабеллі! Слава Сігоньякові!" — з радісним захопленням кричали селяни.

Крізь гамір вітальних вигуків почулися звуки мисливського рога, і незабаром з лісових хащів, стьобаючи хлистом свого непокірного румака, на поляну вискочила вершниця, дуже схожа на Іоланту. Вона поплескала рукою по шиї коня, стримала його і повільно проїхала перед замком; Сігоньяк мимоволі провів очима прекрасну мисливицю, оксамитова спідниця якої роздувалася, схожа на крило, але чим довше він дивився, тим блідіше й безбарвніше було те видиво. Воно ставало прозоре, мов тінь, і крізь його майже стерті обриси проступав довколишній краєвид. Іоланта зникла, розвіялась, мов туманний спогад, перед живою, сушою Ізабеллою. Істинна любов розігнала перші юнацькі марення.

Справді, у своєму напіврозваленому замку, де він бачив тільки спустошення та злидні, барон жив похмурим, дрімотним, застиглим життям, сам схожий скоріше на привид, аніж на людину, доки не стрів уперше Іоланту де Фуа, яка виїхала в пустельні ланди на влови. Доти він бачив лиш обвітраних і обпалених сонцем селянок та ще мурзатих пастушок — істот жіночого роду, а не жінок; юнак запам'ятав це видиво, сліпуче, мовби він дивився на сонце. Перед очима у нього завжди, навіть коли заплющував їх, маячів її образ, такий осяйний, наче він був з іншого світу. Іоланта й справді була дуже гарна і легко могла обворожити молодика набагато досвідченішого, аніж бідний провінційний дворянин, який їздив верхи на сухоребрій клячі, одягнений у широку батьківську одягу. Та коли Іоланта, побачивши його недоладне вбрання, посміхнулася, Сігоньяк відчув, що будь-які надії, пов'язані з цією пихатою красунею, — просто безглуздя. Він уникав Іоланти або дивився на неї так, щоб його не помітили, — стоячи десь за огорожею чи за деревом над дорогою, по якій вона звичайно проїжджала в супроводі своїх поклонників, — баронові, сповненому зневаги до самого себе, здавалося, що всі вони страшенно красиві, розкішно одягнені, надзвичайно люб'язні. В такі дні він повертався в замок із сумом та гіркотою в серці, похмурий, пригнічений, блідий, мов після хвороби, і годинами сидів мовчки в кутку біля каміна, підперши голову рукою.

Коли в замку появилася Ізабелла, його невиразна потреба любити, яка так тривожить юність, примушуючи її в марних мріях уперто гнатися за химерами, зосередилася на ній. Люб'язність, доброта, скромність молодій актриси вразили ніжну душу Сігоньяка, і він по-справжньому глибоко покохав. Ізабелла заживила рану, завдану йому зневагою Іоланти.

Коли всі ці маячні видіння минули, Сігоньяк дорікнув собі за лінощі й не без зусиль зосередив увагу на п'єсі, яку Ізабелла доручила йому подекуди підправити. Викинув деякі вірші, що не підходили до образу молодій актриси, замінив їх іншими; переробив любовне освідчення героя, вважаючи, що воно холодне, надто пишномовне і нещире. Те, що він додав, було, певна річ, природніше, звучало пристрасніше: в думці він звертався тими словами до самої Ізабелли.

Робота Сігоньякові сподобалась, і хоч закінчилась вона вже пізньої ночі, він був задоволений, а на завтра йому віддячила ласкавою усмішкою Ізабелла, яка одразу ж почала вчити вірші, перероблені її поетом, — так називала вона барона. Ні Арді, ні

Трістан не зробили б краще.

Увечері на виставі народу було ще більше, ніж напередодні, глядачі в тисняві мало не задушили швейцара, намагаючись усі разом пройти в залу, бо хоч вони й заплатили, а проте боялися, що не буде місця. Слава капітана Фракаса, переможця Валомбреза, з кожною годиною зростала, набуваючи просто неймовірних, казкових розмірів: йому охоче приписали б усі подвиги Геракла й дванадцятьох лицарів Круглого столу. Деякі молоді дворяни, герцогові недруги, шукали, як би подружитися з хоробрим і вправним дуелянтом, хотіли зібрати по шість пістолів з кожного і запросити його в шинок випити з ними. Не одна дама, пишучи йому поштиве любовне послання, кидала у вогонь п'ять-шість невдалих чернеток. Коротше кажучи, він став дуже модний. Люди клялися тільки ним. А самого Сігоньяка мало цікавив такий успіх, він волів, як і раніше, бути невідомим, однаке уникнути цієї слави не міг — доводилося терпіти. В якусь мить йому захотілося сховатись і зовсім не показуватися на сцені. Але, подумавши, який відчай охопить Тирана, дуже задоволеного величезними касовими зборами, він не зробив цього. Хіба актори, добрі люди, які допомогли йому в біді, не повинні були скористатися тепер з його несподіваної популярності? Отож він примирився зі своєю роллю, надів маску, затягнув пояс, перекинув через плече плащ і ждав свого виходу.

Каса була повна, людей зібралося багато, Ірод, як щедрий керівник, велів подвоїти кількість світильників, і зала засяяла так яскраво, мов на придворному спектаклі. Сподіваючись причарувати капітана Фракаса, міські дами прибули в усій своїй силі і, як кажуть у Римі, іп Посспі². Жоден діамант не лишився у скриньці — все блищало й іскрилося на грудях, більш чи менш білих, на головах, більш чи менш красивих, але однаково натхнених палким бажанням сподобатись.

Порожня лишалась тільки одна ложа, розташована так, що її чудово було видно з зали, й усі зацікавлено позирали на неї. Ті, що закупили ту ложу, явно не поспішали, і це дуже дивувало дворян та городян Пуатьє, які прийшли зарані й уже понад годину були на своїх місцях. Ірод, готовий трьома звичними ударами оповістити про початок, дивився, ледь відхиливши завісу, певно, ждав, коли прибудуть ці чванькуваті гордії, бо в театрі нема нічого нестерпнішого, ніж запізнення глядачів, які, зайшовши, грюкають сидіннями, з шумом уможуються і цим відвертають увагу.

Завіса вже піднімалася, коли місце в ложі зайняла молода жінка, а біля неї важко сів поважний, благовидний літній добродій. Довге сиве волосся спадало з голови старого дворянина ще густими кучерями, хоч на тім'ї вже видніла невелика лисина кольору слонової кості. Сріблясті пасма звисали понад щоками, які аж пашіли, певно, від звичного перебування на свіжому повітрі чи, може, від надмірної, в дусі героїв Рабле, пристрасті до вина. Брови, і досі чорні та густі, затінювали очі, які не погасли з віком, були все ще бистрі й часом жваво поблискували поміж темними зморшками. Навколо губастого сластолюбного рота стовбурчились вуса, схожі на коми, і коротенька гостра борідка кігтиком — так у старовинних героїчних поемах завжди називається борода Карла Великого; подвійне підборіддя переходило в товсту шию, і весь вигляд старого був би досить буденний, коли б його не облагороджував погляд,

який виключав навіть найменші сумніви щодо знатного походження і високого становища цього чоловіка. Комір з венеційського мережива був відігнутий на камзол із золотої парчі, сліпучо-біла сорочка виступала, здіймаючись на досить опуклому животі, і прикривала пояс коротких темно-коричневих оксамитових штанів; плащ такого ж кольору, обшитий золотим галуном, лежав, недбало кинутий, на спинці крісла. Нетрудно було догадатися, що цей старий — дядечко-опікун, якого перетворила на дуенью його вередлива і все-таки улюблена небога; дивлячись на них обох — на неї, струнку та легку, і на нього, незграбного й насупленого, — можна було сказати, що то Діана тримає на повідку напівсвійського лева, який з більшим задоволенням спав би у своїй печері замість того, щоб його прогулювали по світу, хоч він і корився.

Вишукане вбрання дівчини свідчило про багатство і високе становище її. Сукня синьо-смарагдового кольору, якого не бояться тільки впевнені в собі біляві жінки, підкреслювала ніжну білість її ледь відкритих у своїй цнотливості грудей, а білосніжна шия виступала, ніби маточка з якоїсь квітки, з накрохмаленого ажурного коміра. Біля вирізу сукні яскравими цяточками блищали перлини. Волосся, що дрібненькими кучериками спадало на чоло і щоки, було схоже при світлі на живе золото; щоб гідно описати його, потрібно було б десятків зо два сонетів з усіма італійськими *concetti* а й іспанськими *agudezas* 4. Уся зала захоплювалась красою молодої незнайомки — хоча дівчина ще й не зняла маски, але те, що було видно, давало змогу судити і про все інше; ніжне й чисте підборіддя, прекрасні обриси малиново-червоних уст, особливо гарних поряд з темним оксамитом, вишуканий, тонкий продовгуватий овал лица, ідеально досконала форма крихітного вуха, неначе вирізьбленого з агату самим Бенвенуто Челліні⁵, свідчили про таку чарівність, якій позаздрили б навіть богині.

Невдовзі, певно тому, що в залі було душно, чи, може, бажаючи зробити смертним ласку, хоч вони й не варті її, молода богиня скинула набридлий шмат картону, який наполовину закривав її пишноту. І всі побачили прекрасні очі, що, мов лазурит, блищали між довгими темно-золотистими віями, напівгрецький, напіворлиний ніс і щоки, вкриті легеньким ніжним рум'янцем, перед яким видався б тьмавим колір навіть найсвіжішої троянди. То була Іоланта де Фуа.

Ще до того, як вона зняла маску, заздрісні жінки ясно відчували, що їхній успіх — під загрозою, що вони можуть опинитися в становищі бридких і старих.

Окинувши спокійним поглядом вражену залу, Іоланта поставила лікоть на край ложі і підперла щоку рукою, прибравши такої пози, що прославила б будь-якого скульптора чи різьбяра, коли б той майстер, грецький чи римський, міг уявити і зобразити в своєму творі цю невимушену грацію та природну витонченість.

— Дивіться, дядечку, не засніть, — стиха мовила вона старому вельможі, який одразу ж вирячив очі і випростався, — це було б нелюб'язно щодо мене і суперечило б законам старовинної поштивості, яку ви завжди так хвалите.

— Не турбуйтеся, небого, коли мені надто вже набриднуть дурниці, що їх проголошуватимуть ці комедіанти, які мене ніскілечки не цікавлять, то я подивлюся на вас, і сон враз пропаде.

В той час, коли Іоланта розмовляла з дядьком, капітан Фракас, ступаючи широко розставленими, "Мов ножиці, ногами, з дуже чванькуватою міною, люто поводячи очима, підійшов до краю сцени.

Поява улюбленого актора, якого зустріли бурхливими оплесками, на мить відвернула увагу від Іоланти. Безперечно, Сігоньяк не був марнославною і в своїй дворянській гордості зневажав ремесло мандрівного комедіанта, на яке його прирекли злидні. А проте не будемо запевняти, що таке палке й бурхливе схвалення не тішило його самолюбства. Славі лицедіїв і гладіаторів часом заздрили дуже високопоставлені особи,— римські імператори, цезарі, володарі світу, які й самі, не гребуючи, змагалися на арені цирку чи на театральній сцені за лаври співаків, кумедників, борців і їздців, хоч їхні голови й без того були не раз увінчані; прикладом цього, якщо говорити тільки про людей найзнамени-тіших, є Нерон Енобарб 6.

Коли оплески— стихли, капітан Фракас обвів поглядом залу, як це завжди робить актор, щоб перевірити, чи всі місця заповнено, і вгадати, який настрій у глядачів — веселий чи похмурий, бо з ним він узгоджує свою гру, дозволяючи собі якісь вольності чи ні.

І раптом барон остовпів; вогні світильників стали здоровенні й горіли, як багато сонць, потім зробилися мов чорні круги на ясному тлі. Голови глядачів, які доти він хоч невиразно розрізняв унизу біля сцени, розпливлися, наче в тумані. Його кинуло в гарячий піт, а тоді всього — від волосся до п'ят — пройняло крижаним холодом. Ноги, ще м'якші, ніж вата, підігнулися під ним, дощатий поміст сцени, здавалося, піднявся аж до пояса йому. В роті геть, пересохло, залізний нашійник стис горло, здушив, як душить злочинця іспанська гарота⁷, і всі слова, котрі він мав сказати, безладно плутаючись і наштотхуючись одне на одне, вилетіли з голови, гейби налякані птахи з розчиненої клітки. Спокій, витримка, пам'ять враз покинули його. Барона ніби вдарила невидима блискавка, і він мало не впав, як мертвий, прямо на рампу. В ложі він побачив незворушну, осяйну в усій своїй пишноті Іоланту де Фуа, яка пильно дивилася на нього прекрасними синьо-зеленими очима!

Яка ганьба! Який сором! Який удар лихої долі! Невдача, надто болісна для шляхетної душі! Показатися в цьому недоладному вбранні, в цій негідній ролі перед такою бундючною, такою спесивою і чванькуватою красунею, кривлятися на очах у неї, розважаючи нице збіговисько, в той час, коли йому хотілося б зробити щось високе, героїчне, надлюдське, аби тим упокорити її і збити з неї пиху! І не мати змоги непомітно сховатися, шезнути, провалитися крізь землю! В першу мить у Сігоньяка майнула думка тікати, пробивши головою, мов каменем з балісти, дірку в задній декорації, але ноги його стали такі важкі, наче на них були чоботи з свинцевими підошвами, якими користуються, тренуючись, гонці, щоб потім легше було; він не міг одірвати їх від помосту і стояв, роззявивши рота, геть розгублений, отупілий, на превеликий подив Скапена, котрий подумав, що капітан Фракас забув свою роль, і стиха підказував йому перші слова монологу.

Глядачі, вважаючи, що актор, перш ніж почати, жде ще оплесків, заходилися знову

плескати в долоні, тупотіти ногами, зчинивши такий гамір, якого ніколи не чули в театрі. Це дало Сігоньякові час трохи оговтатись. До краю напруживши волю, він оволодів собою. "Не втрачаймо гордості хоча б у своїй ганьбі,— подумки мовив собі, твердо стаючи на ноги.— Ще не вистачало, щоб мене освистали при ній і закидали гнилими яблуками й тухлими яйцями. Може, вона й не впізнала мене в цій бридкій машкарі. Кому спаде на думку, що в пістрявій, червоно-жовтій личині дресированої мавпи може бути один із Сігоньяків! Отож сміливіше, не відступати! І треба старатися з усіх сил. Якщо я добре гратиму, вона мені аплодуватиме. А це буде неабияка перемога, адже то особа досить перебірлива".

Всі ці розмисли промайнули у Сігоньяка швидше, ніж ми їх записали, бо перо не може встигнути за бистрою думкою, і капітан Фракас почав свій довгий монолог з такими незвичайними переливами голосу, несподіваними інтонаціями й шаленим комічним запалом, що зала вибухнула захопленими вигуками, і навіть Іоланта не могла стримати усмішки, хоча й твердила, що не любить цього блазенства. Дядько її, товстий командор, геть забув про сон і схвально плескав у долоні, не жаліючи своїх подагричних рук. А нещасний Сігоньяк у відчаї кривлявся ще дужче, чванькувато вихвалявся й корчив безглузді гримаси, неначе хотів тим перебільшеним блазнюванням позбиткуватися над самим собою, довести до крайньої межі наругу долі над ним; він кидав під ноги свою гідність, благородство, повагу до себе, пам'ять предків, з шаленою і жорстокою радістю топтався по них.

"Тішся, лиха доле, я вже доволі принижений у своєму глибокому падінні,— думав барон під градом ляпасів, щиглів і штурханів.— Ти не дала мені щастя! Ти робиш мене смішним! Ти підло виставляєш мене в усій моїй ганьбі перед цією гордячкою! Чого тобі ще треба?"

Часом його охоплював гнів, і тоді він випрямлявся під ударами Леандра такий нестямно грізний, що той злякано відступав; але, схаменувшись, Сігоньяк знову входив у свою роль, тремтів усім тілом, хитався, ледве стоячи на ногах, цокотів зубами, заїкався, показуючи, на превелике задоволення публіки, всі ознаки найпідлішого боягузтва.

В іншій ролі, не так перевантаженій усякими витівками, всі ці дивацтва могли б видатися недоладними, але тут глядачі приписували їх натхненню актора, який цілком злився з образом, і їм це подобалось. * Тільки Ізабелла зрозуміла, що так збентежило барона,— в залі була зухвала мисливиця, яку вона дуже добре запам'ятала. Граючи свою роль, актриса крадькома поглядала на ложу, де спокійно і гордовито сиділа впевнена в своїй неперевершеній досконалості бундючна красуня, яку Ізабелла в смиренності своїй не наважувалась назвати суперницею. Вона подумки відзначала беззаперечну вищість Іоланти і, знаходячи в тому якусь гірку насолоду, запевняла себе, що жодна жінка не змогла б змагатися в принадності з цією богинею. Дивлячись на її надзвичайну вроду, Ізабелла розуміла ту безтямну любов, яку збудяють іноді у чоловіків з недостойної сіроми незрівнянні чари юної королеви, що урочисто являється народові під час якоїсь церемонії,— любов, котра доводить до божевілля, до тюрми і

страсти.

Що ж до Сігоньяка, то він дав собі слово не дивитися на Іоланту — боявся, як би в несподіваному пориві, втративши здоровий глузд, не вчинити привселюдно чогось дикого й дурного, що могло б ще дужче зганьбити його. Навпаки, барон старався заспокоїтися, весь час, коли тільки роль давала таку можливість, дивлячись на ніжну, добру Ізабеллу. Чарівне личко актриси, засмучене від того, що в п'єсі нестерпний тиран-батько хотів силою видати її заміж, трохи заспокоювало його душу; любов однієї покривала зневагу другої. До нього знову поверталось почуття самоповаги, і це давало сили грати роль далі.

Нарешті муки скінчились. І коли після вистави Сігоньяк, задихаючись, зірвав за кулісами свою маску, товариші були вражені тим, як страшно змінилося його лице. Він був мертвотно-блідий і одразу ж, мов неживий, повалився на лаву, яка там стояла. Побачивши, що барон от-от зомліє, Блазіус приніс йому свою баклажку, бо в таких випадках,

мовляв, найлучче — ковтнути раз чи два доброго вина. Проте Сігоньяк знаком показав, що хоче тільки води.

— Це велика помилка в дієтетиці, вона заслуговує всілякого осуду,— мовив Педант.— Вода — то ж для жаб, риб та качок, а не для людей; на карафі з водою треба було б писати, як пишуть в аптеках: "Зовнішнє". Я помер би наглою смертю, якби ковтнув хоч трошки цієї прісної рідини.

Докази Блазіуса не перешкодили баронові випити цілий глечик. Од свіжої води він заспокоївся і вже не так безтямно озирався довкола.

— Ви грали прекрасно і вельми вигадливо,— мовив Ірод, підходячи до капітана Фракаса.— Одначе не треба так викладати всього себе. Такий вогонь дуже скоро спалить вас. Мистецтво актора в тому й полягає, щоб тільки вдавати почуття, а не горіти від них самому. Хай під ним палає сцена, а він повинен бути холодний, хай шаленіє буря пристрастей — він має лишатися спокійний. Досі ще жоден актор не зміг так яскраво передати бундючність, нахабство й глупоту хвальковитого капітана, і якщо б ви змогли повторити свою імпровізацію, то вам належала б пальма першості в комічному жанрі.

— Чи не тому, що я дуже глибоко ввійшов у образ свого героя? — гірко відказав барон.— Я й сам відчував, що по-блазенському смішний у тій сцені, де Леандр розбиває об мій череп гітару і вона налазить мені на голову.

— Це правда,— потвердив Тиран,— ви зробили таку люту і навдивовижу смішну гримасу, що трудно й уявити. Навіть панна Іоланта де Фуа, хоч яка знатна, горда й важна, а й вона всміхнулася. Я добре бачив.

— Дуже радий, що розважив таку красуню,— враз почервонівши, сказав Сігоньяк,— для мене це велика честь.

— Даруйте,— мовив Тиран, помітивши ту краску.— Успіх, який п'янить нас, бідних комедіантів по ремесству, мабуть, зовсім не хвилює людину знатного походження, яка стоїть вище від усіх оплесків і захоплення публіки.

— Ви ніскілечки не засмутили мене, добрий Іроде,— сказав Сігоньяк, подаючи Тиранові руку.— Все, що робиш, треба робити добре. Тільки я часом мимоволі думаю, що в юності сподівався на інші успіхи.

Ізабелла, вже передягнувшись для наступної ролі, пройшла повз барона і, перш ніж вийти на сцену, кинула йому погляд янгола-розрадника, сповнений такої ніжності, співчуття й любові, що Сігоньяк одразу ж геть забув Іоланту і вже не почував себе нещасним. То був божественний бальзам, від нього рани, завдані його гордості, вмиль зажили.

принаймні на якийсь час, бо такі рани відкриваються знову й знову і все кровоточать.

Маркіз де Брюйер був на своєму місці, палко аплодував Зербіні під час вистави, а в антракті підійшов привітатися з Іолантою, яку він знав і супроводив інколи на полювання. Не називаючи барона, він розповів їй про дуель капітана Фракаса з герцогом де Валомбрезом — маркіз краще, ніж хто інший, знав подробиці того поєдинку, бо був секундантом одного з супротивників.

— Можете не таїтись,— відповіла Іоланта,— я зразу догадалася, що капітан Фракас — не хто інший, як барон де Сігоньяк. Хіба я не бачила, коли він, покинувши свою совину вежу, їхав із цією бродячою комедіанткою, дуркою, що грає таких солоденьких скромниць? — додала вона, силувано сміючись.— А хіба він не був разом з акторами у вашому замку? Дивлячись на його простакуватий вид, я б нізащо не подумала, що з нього вийде чудовий блазень і хоробрий дуелянт.

Розмовляючи з Іолантою, маркіз водив очима по залі, яку з ложі видно було краще, аніж з того місця, де він завжди сидів,— біля оркестру, щоб краще бачити гру Зербіні. Його увагу привернула прикрита маскою дама, якої він досі не помічав, бо майже весь час сидів спиною до глядачів, не обертаючись, аби менше привертати до себе увагу. Хоч та дама була наче загорнута в чорні мережива, у позі, в усій поставі таємничої красуні щось нагадало йому маркізу, його жінку. "Ба! — подумки вигукнув де Брюйер.— Я залишив її в замку, там вона повинна й зараз бути". Але ось дама в масці, немовби винагороджуючи себе за те, що не може відкрити лиця, кокетливо поклала руку на край ложі, і на підмізинному пальці раптом блиснув великий діамант, який звичайно носила маркіза; побачивши його, збентежений де Брюйер перепросив Іоланту та її старого дядечка й подався, щоб упевнитись в усьому зблизька; йшов він швидко, як тільки дозволяла пристойність, а проте не встиг: ложа була порожня, пташка покинула гніздо. Стривожена дама в масці зникла. Це геть спантеличило й трохи розсердило маркіза, хоча загалом він ставився до свого шлюбу по-філософському спокійно.

— Невже вона закохалася в Леандра? — пробурмотів він.— Добре, що я заздалегідь велів одлупцювати хлюста, хоч тут усе гаразд.

Ця думка заспокоїла де Брюйера, й він подався за куліси, щоб зустрітися з Субреткою; та вже дивувалася, що маркіз не біжить, і зустріла його, вдаючи кепський настрій; невдоволення, яким такі жінки розпалюють чоловіків.

Л Леандр, занепокоєний тим, що маркіза посеред вистави десь рантом зникла, одразу ж після закінчення подався до церкви, куди по нього приїздив паж з каретою. Сьогодні на майдані був тільки паж, який передав йому листа з маленьким, досить важким пуделком і так бистро зник у темряві, що, коли б не лист і пуделко в руках, актор міг би засумніватися, чи не привиділось йому все те. Гукнувши якогось лакея, що йшов з ліхтарем десь до сусідів, аби провести з гостей свого хазяїна, Леандр тремтливою рукою квапливо розпечатав листа і, піднісши його до ліхтаря, якого слуга тримав на рівні його носа, прочитав такі рядки:

"Дорогий Леандре, боюся, що чоловік упізнав мене в театрі, незважаючи на маску; він так пильно дивився па мою ложу, що я хутенько покинула виставу, аби він не заскочив мене. Обережність, протилежна любові, велить нам сьогодні вночі не зустрічатись у домику. За вами могли б стежити, вас могли б навіть убити, не кажучи вже про ті небезпеки, на які наражалася б я. Сподіваючись на щасливішу нагоду, не відмовтесь, прийняти потрібний золотий ланцюжок, якого передасть вам мій паж. Хай щоразу, коли ви надіватимете його на шию, він нагадує вам ту, котра ніколи не забуде і вічно любитиме вас.

Та, що для вас просто Марія*.

"От і кінчився мій прекрасний роман,— подумки мовив собі Леандр, даючи кілька дрібних монет лакеєві, який присвічував йому ліхтарем.— Жаль! Ах, чарівна маркізо,— провадив він далі, коли лакей пішов,— як довго я любив би вас! Але заздрісна доля не дає мені цього щастя; будьте спокійні, добродійко, своєю нескромно палкою пристрастю я не кину неслави на вас. Жорстокий муж безжально розтерзав би мені серце і пронизав би кинджалом вашу білу грудь. Ні, ні, не треба цих диких убивств, вони більш підходять для трагедій, аніж для звичайного життя. Хай серце моє стече кров'ю, я не шукатиму побачення з вами, цілуватиму оцей ланцюжок, не такий слабенький і важчий, ніж той, що на коротку мить з'єднав нас. Скільки коштує цей ланцюжок? Як на вагу — щонайменше тисячу дукатів 8! Як правильно, я роблю, звертаючись у своїй любові до знатних жінок! Єдина невигода: слугуючи їм, ризикуєш, що тебе відлупцюють киями або проштрикнуть шпагою. Загалом ця пригода скігічилася якраз вчасно, тож нема чого жаліти". Леандрові кортіло побачити, як блищить, мінячись різними відтінками, його золотий ланцюг при світлі.

і він повернув до "Герба Франції", ступаючи доволі бадьоро як для коханця, котрому щойно дали відставку.

Повернувшись у свою кімнату, Ізабелла побачила невелику шкатулку, яка стояла посеред столу, так що павіть дуже неуважний погляд помітив би її. В ній містилося, певно, щось дуже цінне, бо й сама вона була неабиякою коштовністю. З-під шкатулки, на розі її, виглядав згорнутий папірець. Записка була не запечатана, і молода актриса прочитала нерівно виведені, мовби з трудом написані нездоровою рукою слова: "Для Ізабелли".

Краска обурення залила щоки дівчини, коли вона побачила ці дари, перед якими встояла б не всяка доброчесність. Не відкривши навіть просто з жіночої цікавості тої

шкатулки, Ізабелла гукнула хазяїна — він саме готував вечерю для якихось знатних гуляк — і веліла повернути скриньку кому належить бо вона не хоче ні хвилини тримати її у себе,

Шинкар Біло вельми здивувався і урочисто поклявся всіма клятвами, такими ж дорогими для нього, як Стікс для олімпійців⁹, що він не знає, хто поставив скриньку, хоча й догадується, звідки вона. Справді, герцог звернувся до Леонарди, певен, що стара доб'ється успіху навіть там, де й сам чорт не зарадить, і та нишком поставила дорогу шкатулку на стіл, коли Ізабелли не було в кімнаті. Поважна літня жінка, гідна в даному разі всякого осуду, продала те, що не продається, — вона занадто понадіялася на згубну силу коштовних каменів та золота, якій піддаються тільки ниці душі.

— Заберіть звідси цю гидотну шкатулку, — сказала Ізабелла, — віддайте тому, хто її прислав, і — ні слова капітанові Фракасу; в моїй поведінці нема нічого негідного, але він може розсердитись і наробити тарараму, а це тільки зашкодить мені.

Хазяїн був у захваті від безкорисливості молодої актриси, яка й не глянула на коштовності, здатні запаморочити голову навіть герцогині, і відсилала їх назад з такою зневагою, наче то були якісь черепки або горіхові шкаралущі; і він, уже виходячи, вклонився їй з величезною шанобою, мов ког/олеві, так вразила його ця рідкісна доброчесність.

Коли Біло пішов, гарячково збуджена Ізабелла розчинила вікно, щоб свіже нічне повітря трохи охолодило її. Крізь гілля дерев на темному фасаді будинку Валомбреза блищало світло, певно, в кімнаті пораненого молодого герцога. Вуличка, здавалось, була порожня. А тонкий слух актриси, звиклий до шепоту суфлера, раптом нібито вловив чийсь голос, який тихенько сказав:

— Вона ще не лягла.

Ці слова дуже зацікавили Ізабеллу; трошки нахилившись, вона виглянула з вікна і ледь розрізнила в тіні біля стіни дві людські постаті — закутані в плащі, вони застигли нерухомо, наче кам'яні статуї на церковній паперті; по той бік вулиці її широко розплющені від страху очі помітили, хоча й темно було, третю постать — хтось схожий на привид стояв там ніби на чатах.

Відчувши, що на них дивляться, три загадкові постаті зникли чи, може, краще заховалися, бо Ізабелла вже більше не бачила й не чула їх. Стомившись од такого пильнування, вона подумала, що то їй тільки здалося, привиділось, як ніне марево, тихо зачинила вікно, засунула на дверях засув, поставила свічку коло ліжка й лягла, поійнята неясною тривогою, якої не міг угамувати її розум. Справді, чого їй боятися в цьому домі, де повно людей, за два кроки від друзів, у кімнаті, надійно замкненій на засув і замок на три повороти ключа? Яке відношення до неї можуть мати оті невиразні тіні, котрі чаїлися під стіною? Певно, то злодії ждали своєї жертви, а світло з її вікна перешкодило їм.

Міркування були слушні, а вона все не могла заспокоїтись — тривожне передчуття стискало їй груди. Коли б не боялася, що з неї сміятимуться, то встала б і втекла до когось; але Зербіна була не сама, Серафіна недолюблювала її, а Дуенья викликала у неї

інстинктивну відразу. Її Ізабелла зосталась із своїми незбагненими страхами.

Від найменшого шурхоту — то десь тихесенько трісне дерев'яна обшивка, то ледь чутно зашкварчить нагорілий, чорний, схожий на головку гриба, гніт свічки — вона здригалась і глибше залазила під ковдру, немов боялася побачити у темному кутку якесь чудовисько; потім, окинувши поглядом кімнату й не помітивши нічого підозрілого чи незвичайного, поволі сміліла.

В одній стіні майже під стелею було невеличке кругле віконце, зроблене, певно, для того, щоб світло проникало в якусь темну комірчину. При тьмавому вогнику свічки це кругле віконце на сіруватій стіні було наче велетенське чорне око, яке, здавалося, стежить за кожним рухом молоді жінки. Ізабелла не могла одірвати погляду від тієї глибокої темної дірки, щоправда, заґратованої навхрест двома товстими залізними прутами. Так що й з цього боку боятися було нічого; а проте Ізабеллі раптом здалося, немов у похмурій глибині блищать двоє людських очей.

Незабаром у вузький отвір між прутами просунулась голова з довгим чорним розкошланим волоссям і показалось обвітрене лице; а тоді з'явилася худенька рука, протисну-

8*

227

лись, обдираючись об шерехате залізо, плечі — дівчинка, якій можна було дати років вісім чи десять, учепившись руками за край вікна, витягнулася щуплявим тільцем уздовж стіни й безгучно, як падає пір'їнка або сніжина, скочила на підлогу.

Заціпенівши від жаху, закам'яніла, Ізабелла не ворушилась, і дитинча подумало, що вона спить; аби впевнитися, чи глибокий той сон, дівчинка підійшла до ліжка, й на її смаглявому личку з'явився вираз нескazanного подиву.

— Дама з намистом! — прошепотіла вона, доторкуючись до своєї тоненької темної шиї, де поблискували штучні перли.— Дама з намистом!

Напівмертва од страху Ізабелла теж упізнала дівчинку, яку бачила спочатку в заїзді "Голубе сонце", а потім на дорозі, разом з Агостеном, коли актори їхали в замок де Брюйєра. Вона хотіла крикнути, покликати на допомогу, проте мала затулила їй рота рукою.

— Не кричи, тобі нічого не буде; Чікіта сказала, що ніколи не переріже тобі горло, ти ж подарувала мені перли, які я хотіла вкрати.

— Але що ж тобі треба тут, нещасне дитя? — промовила Ізабелла, яка вже трохи заспокоїлась, бо ця квола немічна істота не могла бути дуже небезпечною; крім того, дівчинка проявляла щодо неї якусь дивну вдячність.

— Треба відсунути засув, на який ти щовечора замикаєш двері,— відповіла Чікіта спокійнісінько, видно, зовсім не сумніваючись у законності свого вчинку.— Це доручили мені, бо я спритна й тонка, як вуж. Немає такої дірки, в яку я не пролізла б.

— А навіщо тобі .казали відсунути засув? Обікрати мене?

— Та ні! — зневажливо відповіла Чікіта.— Для того, щоб чоловіки зайшли в кімнату і винесли тебе.

— Боже мій, я пропала! — вигукнула Ізабелла і, склавши руки, застогнала.

— Ні,— заперечила Чікіта,— бо я не відсуну засува. А ламати двері вони не наважаться — був би гармидер, збіглися б люди і схопили б їх; вони не такі дурні!

— Я ж би кричала, чіплялася за стіни, мене почули б.

— Заткнути рота — і крику не почувеш,— сказала Чікіта з гордістю майстра, який пояснює необізнаному таємницю свого ремесла.— А як ще закутати в ковдру, то це дуже й поворухнешся. Це дуже просто. Конюха підкупили, щоб він одчинив задні ворота.

— Хто це задумав такі мерзенні підступи? — запитала бідна актриса, злякано думаючи про ту небезпеку, яка їй загрожувала.

— Тоиг великий пан, що дав гроші. О, багато грошей, повні пригорщі! — відповіла Чікіта, і очі їй засвітилися диким жадним блиском.— Та це байдуже, ти ж мені подарувала перли; я скажу їм, що ти ще не спала, що в кімнаті у тебе був чоловік, от нічого й не вийшло. І вони підуть собі. Дай я подивлюся на тебе; ти гарна, і я тебе люблю, дуже люблю, майже так, як Агостена. Диви! — раптом скрикнула вона, побачивши на столі ніж, знайдений у кареті.— Це ніж, якого я загубила, ніж мого батька. Хай він буче у тебе, це добрий ніж:

Кого оця змія кусає, Тому рятуику вже немає.

Поглянь, тут треба ось так повернути кільце, а бити знизу вгору, тоді лезо краще входить. Носи його за пазухою, і коли якийсь лихий чоловік захоче тебе покривдити, ти — бах! — і розпореш йому пузо.— Розповідаючи, дівчина й показувала, як що робиться.

Цей урок з ножем, даний серед ночі, за таких дивних обставин дикою, напівбожевільною малою злодійкою, справив на Ізабеллу враження кошмару, якого неможливо позбутися.

— Тримай иж у руці ось так, міцно стиснувши пальці. Тобі ніхто нічого не зробить. А тепер я йду. Прощавай, пам'ятай Чікіту!

Мала спільниця Агостена підсунула стілець до стіни, стала на нього, піднялась навшпиньки, схопилася за металевий прут, зігнулась дугою, вперлася ногами в стіну, підскачавши, дісталася до краю віконця і швидко вилізла через нього, тихо мугикаючи якусь наче пісеньку в прозі:

— Чікіта пробирається крізь замкову щілинку, танцює на гострих ґратах, на склі битої пляшки, і їй хоч би що. Немає спритника, щоб її піймав!

Ізабелла насилу діждала ранку, навіть не склепивши очей, так схвилювала її ця дивна пригода; однак решта ночі минула спокійно.

Та коли молода актриса вийшла до сніданку, всі були вражені блідістю її і темними кругами під очима. Товариші почали допитуватися, що сталося, і вона розповіла про нічну пригоду. Роз'ярений Сігоньяк, не сумніваючись, що цей підлий замах — діло рук герцога, ладен був щонайменше розвалити будинок де Валомбреза.

— На мою думку,— мовив Блазіус,— треба спішно) згортати декорації і мерщій ЇХАТИ В Париж — це океан, де можна загубитись, а точніше — врятуватися. Діло складається кепсько.

Актори підтримали Педанта, і від'їзд призначили на другий день.

XI. Новий міст

Довго й нудно було б описувати крок за кроком усю мандрівку трупи до великого міста — Парижа; в дорозі не сталося нічого такого, щоб про це розповідати. У наших акторів був повний гаманець, вони могли міняти коней і їхали без затримок, роблячи великі перегони. В Турі і в Орлеані трупа дала кілька вистав, виручка від них задовольнила Ірода — як керівник і скарбничий, він був чутливіший за інших до грошового успіху. Блазіус помалу заспокоювався і вже сміявся над тими страхами, які навіювала йому мстива вдача Валомбреза. А от Ізабелла все ще тремтіла, згадуючи спробу викрадення, яка, на щастя, не вдалась, і хоча в заїздах вона тепер завжди була в одній кімнаті з Зербі-ною, а проте не раз бачила вві сні, як з темної глибини круглого віконця висовується, шкірячи білі зуби, люта і дика голова Чікіти. Перелякана тим видом, Ізабелла з криком прокидалась, і подрузі насилу вдавалося заспокоїти її. Нічим не виказуючи свого занепокоєння, Сігоньяк, одначе, влаштувався в найближчій кімнаті, і спав, не роздягаючись, поклавши під подушку шпагу па випадок пічного нападу. Вдень він ішов здебільшого пішки попереду воза, як дозорець, особливо коли поблизу дороги були кущі, гаї, рештки зруйнованих стін або розвалені халупи, підходящі для засади. Побачивши групу чимось підозрілих подорожан, він підступав до воза: Тиран, Скапен, Блазіус і Леандр усе-таки могли підтримати, хоч із двох останніх один був старий, а другий — лякливий, наче заєць. Інколи Сігоньяк, мов бувалий бойовий генерал, здатний розгадати ворожі підступи, тримався позаду, бо небезпека могла прийти і з того боку. Але ця обачність була надмірна і зайва. Ніхто зненацька не напав на трупу, — герцог чи то не мав часу все продумати, чи відмовився від своєї витівки, а може, його сміливість стримувала рана, яка ще не загоїлась і боліла.

Зима випала не дуже сувора. Актори були ситі, тепло одягнені — у торговця старим лахміттям вони передбачливо запаслись одягом, більш підходящим для цієї пори, аніж театральні саржеві плащі, — і не мерзли на північному вітрі, у молодих актрис тільки трохи дужче, ніж завжди, червоніли щоки, а часом і ніжні носи. Без цих зимових рум'ян можна було б і обійтись, одначе вони й не шкодили, бо гарненьким молодим жінкам усе до лиця. Що ж до пані Леопарди, то колір лиця Дуеньї за сорок років гримування став такий, що його вже ніщо не могло змінити. Північні вітри хіба що полірували її обличчя.

Надвечір, десь близько четвертої години, під'їхали нарешті до великого міста з боку Б'євра, по мосту переїхали річку і рушили далі вздовж Сени — найславетнішої з усіх річок, якій випала честь обмивати своїми водами палац французьких королів і багато інших споруд, відомих цілому світові. Дим, що клубами валив з коминів, збирався на горизонті у велике напівпрозоре пасмо рудого туману, за яким сідало червоне, без проміння, сонце. На тлі цього затуманеного крайнеба здалеку вимальовувались, утворюючи широку панораму, ліувато-сірі контури житлових будинків, церков і громадських споруд. По той бік річки, за островом Лув'є, видно було бастіон Арсеналу, монастир целестинців], а майже навпроти нього — косу острова Богоматері. Мандрівці

проїхали Сен-Бернарську браму, і перед ними відкрилося розкішне видовисько. Попереду виднів собор Паризької бо-гоматері з підпірними арками, схожими на ребра велетенських риб, з двома чотирикутними вежами і високим гострим шпилем дзвіниці. Менші дзвіниці, впиваючись своїми чорними зубцями в ясну смугу неба, здіймалися над дахами, показуючи місце, де тулилися серед тисняви будівель інші щірки та каплиці, але собор особливо привертав увагу Сігоньяка, який ще ніколи не був у Парижі і тепер зачудовано дивився на величну споруду.

Громохкі вози, навантажені всяким продовольством, гамірні потоки вершників та пішоходів безладно сунули понад річкою, по набережній і сусідніх вулицях, куди часом, намагаючись скоротити дорогу, звертала акторська балагу-ла,— і весь той гармидер приголомшував барона, який звик до безлюдних просторів ланд і могильної тиші свого занедбаного замку. Йому здавалося, ніби в голові у нього крутяться, як у млині, яорна, він навіть відчував, що хитається, мов п'яний. Незабаром над покрівлями показався витончений шпиль церкви Сен-Шапель, осяяний останніми відблисками сонця. Засвічувались вогні, червоними крапками цяткували темні фасади будинків і відбивалися в річці, чорні води якої витягували ті відблиски, й вони ставали схожі на довгих вогненних зміїв.

Невдовзі попереду з темряви, яка все густішала, виринули церква й монастир Великих Августинців 2, а з правого боку від себе, на насипу4 Нового мосту, Сігоньяк побачив невиразні обриси вершника — то була кінна статуя славного короля Генріха IV; але фургон звернув на вулицю Дофіна, недавно прокладену по монастирській землі, і вершник з конем скоро зникли.

В горішній частині вулиці Дофіна, за ворітьми з вивіскою, на якій видніла та сама назва, був великий заїжджий двір, де часом зупинялися посли з якихось незнаних земель. Він міг прийняти одразу багатьох пожитців. Для коней тут завжди було сіно в яслах, а для їхніх господарів — постіль. Саме його Ірод і вибрав як зручне місце, де тимчасово могла розміститись уся театральна ватага. Чудовий стан каси дозволяв таку розкіш; від тої розкоші була зрештою і користь, бо вона вирізняла труп, показувала, що в ній зібралися не бродяги, пройдисвіти і розпусники, яких недоля примусила зайнятися неприємним ремеслом провінційних лицедіїв, а справжні артисти, котрі своїм талантом чесно заробляють хліб, і доказом того, що це саме так, є п'єса славнозвісного поета, добродія ІГера де Корнеля "Комічна ілюзія".

Кухня, куди зайшли актори, чекаючи, * поки їм приготують кімнати, була така завбільшки, що в ній з успіхом могли б готувати їжу для Гаргантюа чи Пантагрюеля. У вогні, що палав на мурованому підвищенні, дихаючи жаром, нймов пекельна паща, як її зображають штукарі з Дує3, горіли цілі дерева. На розміщених один над одним рожнах, що їх крутив собака, бігаючи, мов скажений, усередині колеса, смажилися, беручись золотою кіркою, настромлені гуси, кури та молоді півники, тьмяно полискували куски бичачих туш, телячі окости, не кажучи вже про куріпок, куликів, перепелиць та іншу впольовану дичину. Кухарчук, сам напівзасмажений, мокрий від поту, хочана ньому була тільки легенька полотняна куртка, поливав усю цю живність розтопленим жиром

— набере його ополоником з бляхи, вилле і знову набирає: суща робота Данаїд 4, бо жир одразу ж стікав назад.

Круг довгого дубового столу, на якому готували страви, метушились усі кухарі й кухарчуки; помічники повара брали оброблені, нашпиговані салом і прянощами куски м'яса її несли їх до розжарених вогнедишних печей, схожих скоріше на кузню Вулкана, аніж на кухню, тим більше, що самі кухарі в цьому вогненному тумані скидалися на циклопів. Уздовж стін поблискувало безліч кухонного начиння з червоної міді і латуні: казани, каструлі великі й маленькі, посуд для варіння риби, в якому можна було б і чорта зварити, різні форми для пирогів — схожих на вежі замків, бані соборів, маленькі храми, шоломи й сарацинські тюрбани, словом, уся наступальна і оборонна зброя, яка тільки може бути в арсеналі бога Шлунка.

Здорові, рожеві й товстощокі, мов намальовані на картинах фламандських художників, челядниці щомиті приходили з буфетної, несучи на голові або на боці кошики, повні всяких їстівних припасів.

— Дай мені мускатного горіха! — казав хтось із кухарів.

— Трошечки кориці! — кричав другий.

— Сюди — всіх чотирьох прянощів! Підсип солі! Гвоздики! Лаврового листу! Шматок сала, будь ласка, зовсім тоненький! Роздуй вогонь ось у цій печі, бо не горить! А в отій зроби менший, бо сильно палає,— усе згорить, як забуті на сковороді каштани! Відвар крутий, додай соку! Розбав підливу, а то загусла! Збий білки, бо щось не піняться, гарненько поколотити їх, хай знають, неслухняні! Посип окіст товченими сухарями! Зніми гуску з рожна, вона вже готова! Оту курку ще поверни разів п'ять-шість! Мерщій, мерщій знімай яловичину, треба, щоб вона була трохи недосмажена, з кров'ю! Телятини і курчат не чіпай:

Неспечені телятина і курчатка милі — Хто їсть ласо таке м'ясо, Того жде могила.

Запам'ятай це, шибенику. Не кожен може бути кухарем. Це божий дар. Віднеси суп дамі в шостий номер. А хто замовляв перепелицю в сухарях? Поверни швиденько шпигованого зайця!

Отак у веселому гаморі ділова мова перепліталася з крутими слівцями, більш виправданими, аніж були ті грубі заморожені слова, що їх чув Панург під час таяння полярних льодів 5, бо тут кожне зауваження стосувалося певної страви, присмаки чи якихось ласощів.

Ірод, Блазіус і Скапен, які любили попоїсти, ненажерливі, мов кіт богомолки, аж облизувалися, слухаючи ці промовисті, апетитні й жирні слова, і твердили, що ставлять їх набагато вище за теревені Ісократ, Демосфена, Есхіла, Гортензія, Ціцерона 6 та інших базік, пустопорожні слова яких схожі на пісне м'ясо, де нема анічогісінько поживного.

— Мені страшенно хочеться поцілувати в обидві щоки цього товстуна-кухаря, гладкого й пузатого, як монах,— озвався Блазіус,— він чудово порядкує всіма каструлями. Полководець у бою — і той не зрівняється з ним!

В ту мить, коли слуга сказав акторам, що їхні кімнат вже готові, якийсь мандрівець

увійшов на кухню і підступив до вогню; то був чоловік років тридцяти, високий, худорлявий, сильний, з неприємним, хоч і правильним лицем.

Відблиск полум'я ясным обідком обвів його профіль, а все обличчя тонуло в тіні. Світло тільки торкалося його, вирізняючи досить випуклу надбрівну дугу, яка прикривала колuche й пильне око, орлиний ніс, загнутий над густими вусами, наче дзьоб, тоненьку нижню губу, що різко переходила в підборіддя, важке і коротке, немовби природі не вистачило матеріалу, аби докінчити його. З-під накрохмаленого полотняного коміра виступала худа шия, на гортані випирав хрящ, той, що про нього бабусі кажуть, ніби це частинка згубного яблука, яка застряла в горлі Адама і якої й досі не проковтнув дехто з його СРІНІВ. Костюм, прибульця складався з жовтуватого сірого суконного камзола, надітого по куртку з буйволової шкіри, коричневих штанів і ВИСОКИХ фетрових чобіт, що збиралися випде колін у спіральні складки. Численні плями від грязі, одні сухі, другі ще свіжі, свідчили про далеку дорогу, яку проїхав незнайомец, а кров, запечена на коліщатках острог, промовляла за те, що вершник поганяв свого стомленогб коня, не шкодуючи його боків. Довга рапіра з майстерно зробленою залізною чашкою, що важила, мабуть, більше як фунт, висіла на широкому ремінному поясі, затягнутому навколо тонкого стану і застебнутому па мідну пряжку. Темний плащ і капелюх, які мандрівець зняв і кинув на лаву, доповнювали його кумедний наряд. Важко було точно сказати, до якої породи належить цей чоловік. То не був ні купець, ні міщанин, ані солдат. Найімовірніше, він міг бути з тих дрібних чи обідніх дворян, які йдуть на службу до знатних вельмож і служать їм вірою та правдою.

Сігоньяк, якого, на відміну від Ірода й Блазіуса, не захоплювала кухня і споглядання багатих припасів, зацікавлено дивився на цього високого дивака,— баронові видалося знайомим лице прибульця, хоч він і не міг згадати, де й коли бачив його. Даремно Сігоньяк напружував свою пам'ять — відповіді знайти не міг. Проте невиразне відчуття, що він не вперше бачить цього загадкового чолов'ягу, не минало; а той, помітивши, що його допитливо розглядають, трохи занепокоєний цим, одвернувся і, нахилившись ближче до вогню, почав гріти руки.

Не згадавши нічого певного і розуміючи, що далше пильне спостереження може викликати непотрібні чвари, барон, як тільки актори вийшли, рушив і собі за ними; всі розійшлися по своїх кімнатах, потім, трохи опорядившись, зібралися в нижній залі — туди подали вечерю, і вони, зморені голодом та спрагою, засіли коло столу.. Блазіус, прицмокуючи, сказав, що вино тут чудове, і все наливав собі, не забуваючи й товаришів, бо він був не з тих егоїстичних п'яничок, які поклоняються Бахусу самотою,— майже однаково любив і сам пити, й інших поїти. Тиран та Скапен підтримували його; Леандр побоювався, що від надмірної випивки зіпсується білий колір його обличчя й ніс розцвіте всякими прищами, а ця прикраса не вельми до лиця акторові, який виконує ролі коханця. Що ж до барона, то в своєму замку він, хочеш не хочеш, так довго постував, що звик до істинно кастільської тверезості й дуже неохоче відступав од неї. До того ж із голови йому не виходив чоловік, який був на кухні,— він

видавався підозрілим, хоча барон і не міг сказати чому, бо ж нема нічого незвичайного в тому, що в відомому заїзді появляється новий подорожній.

За столом було весело: розігріті вином і смачною їжею, раді, що нарешті вони в Парижі, цьому краї казкового щастя для всіх, хто його шукає, окутані теплом, таким приємним після довгих годин, проведених у холодній халабуді, актори поринули в нестямні мрії. В думці вони змагалися з "Бургундським отелем" і театром "Маре"⁷. їм аплодували, їх захоплено стрічали, запрошували до королівського двору, вони замовляли п'єси найкращим драматургам, називали поетів писаками, ходили в гості до великих вельмож і незабаром зажили на широку ногу. Леандр мріяв про блискучі перемоги, погоджуючись не чіпати хіба що королеву. Він хоч і не пив, а захмелів од власної пихи. Після пригоди з маркізою де Брюйєр він був певен, що має нездоланну чарівність, і його самолюбство вже не знало межі. Серафіна постановила, що буде вірною шевальє де Відаленку тільки до того дня, коли їй трапиться хтось більш знатний і багатий. Зербіна не складала далеких планів — скоро сюди мав приїхати її маркіз, і вона ждала його. Пані Леонарда в своєму віці вже не цікавилась усім цим, вона могла бути щонайбільше посланницею Іріди⁸, тож і не забивала собі голову пустопорожніми мріями, а старалася не пропустити якогось ласого шматочка. Блазіус із кумедною квапливістю підкладав їй на тарілку та підливав у чарку, і стара охоче приймала його жартівливі послуги.

Ізабелла давно вже не їла, сиділа, неуважно м'яла між пальцями м'якушку хліба, ліпила голубку і сповненим чистої любові та янгольської ніжності поглядом дивилася через стіл на свого коханого Сігоньяка. Щоки її, ще недавно блід-куваті після втомливої подорожі, в теплом приміщенні ледь порожевіли. Вона була така гарна, така чарівна, що коли б побачив її зараз молодий герцог де Валомбрез, його любовоз дійшла б до шаленства.

Сігоньяк теж дивився" на Ізабеллу з поштивим захопленням; душевна краса милої дівчини зворушувала його так само, як і її врода, й він шкодував, що з надмірної делікатності вона відмовилася стати його дружиною.

Повечерявши, жінки пішли собі, Леандр з бароном теж, а три завязаті пияки лишилися допивати початі пляшки і нібито перестаралися — так вважав лакей, який прислужував їм, хоча срібна монета з щедрої руки втішила його.

— Замкніться добре в своєму сховищі,— порадив Сігоньяк, проводжаючи Ізабеллу до дверей її кімнати.— Тут стільки всякого люду, що обережність не зашкодить.

— Нічого не бійтесь, любий бароне,— відповіла молода актриса,— в моїх дверях замок на три оберти, хоч тюрму замикай. А ще там є засув, такий завдовжки, як моя рука; на вікні ґрати, а більш ніде нема ніякого отвору, який темним оком заглядав би до мене. У подорожніх часто бувають цінні речі, які можуть принадити грабіжників, отож їхні кімнати замикаються так, щоб ніхто не проник. Навіть принцеса З чарівної казки не має ліпшого захисту від усяких небезпек, хоч вона сидить у вежі під охороною драконів.

— Інколи всі чари бувають марні,— заперечив Сігоньяк,— і ворог проникає куди

йому треба, незважаючи пі на які талісмани, магічні знаки і містичні заклинання.

— Це тому,— відповіла, всміхаючись, Ізабелла,— що сама принцеса підохочує ворога чи то з любові, чи з цікавості, нудьгуючи у своєму ув'язненні, навіть якщо воно й на добро їй; зо мною це зовсім не так. І коли вже не боюся я, від природи лякливоша за лань,, що тремтить, зачувши звук мисливського рога і гавкіт собак, то ви, хоробрий, мов Александр Македонський і Юлій Цезар, можете не хвилюватися. Спіть собі спокійно.— І вона подала на прощання Сігоньякові руку, тендітну, ніжну й білу, мов у герцогині,— пудра, огіркова мазь і рукавички допомогли їй зберегти цей колір.

Ізабелла пішла, і Сігоньяк почув, як у замку повернувся ключ, клацнула заскочка і заспокійливо скрипнув засув; однак, уже ставши на поріг своєї кімнати, він раптом помітив, як по стіні, освітленій ліхтарем, що горів у коридорі, мелькнула тінь чоловіка — той пройшов зовсім нечутно, хоча так близько, що мало не зачепив його. Барон враз обернувся. То був подорожній, якого він бачив на кухні,— певно, йшов у відведену йому кімнату. Все пояснювалось дуже просто, але Сігоньяк, вдаючи, буцімто ніяк не потрапріть одразу вставити ключ у замок, провів поглядом таємничого незнайомця, аж доки той не зник за поворотом коридора — повадки цього чоловіка чимось тривожили його. Здалеку грюкнули, зачиняючись, двері — звук той гучно пролунав серед тиші, яка вже западала в заїзді,— і Сігоньяк зрозумів, що незнайомиць зайшов до своєї кімнати.

Спати не хотілося, й барон заходився писати листа доб рому П'єрові — колись він обіцяв, що зробить це одразу ж по приїзді в Париж. Писав, якомога ретельніше виводячи слова, бо вірний слуга був не вельми сильний у науках і міг прочитати тільки друковані літери. Ось яким вийшло те послання:

"Мій добрий ГГер, нарешті я в Парижі, де, кажуть, повинен мати успіх і посприяти процвітанню мого занепаłego роду, хоча, признатися, не бачу, як цього досягти. А проте, коли щасливий випадок приведе мене до двору і мені вдасться поговорити з королем, від якого всі милості наші, то послуги, що їх зробили мої предки попереднім королям, сподіваюсь, будуть мені зараховані. Його величність не допустить, щоб розорений війнами дворянський рід згас у такій бідності й недолі. А поки що, не маючи ніяких інших засобів до існування, я граю в театрі і вже заробив цим ремеслом кілька пістолів, з яких частину вишлю тобі, тільки-но випаде певна okazія. Можливо, мені ліпше було б поступити в солдати, але не хотілось обмежувати свою волю; і ще: тому, чий предки звикли владарювати і ким ніхто ніколи не командував, підкорятися гидко, навіть якщо він бідний. До того ж самотність зробила мене трохи нестримним і відлюдкуватим. Єдина варта уваги пригода, яка сталася зо мною під час довгої подорожі, це дуель з одним герцогом, злим і дуже вправним забіякою,— поєдинок, з якого я завдяки твоїм прекрасним урокам вийшов зі славою: Наскрізь проколов йому руку і міг би легко вбити його, тому, що, будучи більш запальним, аніж обережним, і менш стійким, аніж твердим, він оборонявся гірше, як нападав. Кілька разів мій супротивник відкривався, і я мав змогу послати його на той світ одним з тих влучних ударів, які ти мені з таким терпінням показував під час наших змагань у нижній залі замку, єдиній, де підлога була достатньо міцна і могла витримати поштовхи, коли ми

стрибали там — фехтували, щоб якось згаяти час, розігріти заляклі пальці і втомою заробити собі сон. Твій виученик не осоромив тебе і після цієї легенької перемоги виріс в очах усіх довколишніх. Вони вважають, що я дуже вправний фехтувальник, боець вищого класу. Але досить про це. Незважаючи на турботи нового життя, я часто думаю про те місце, де минула моя смутна юність,— убогий старий замок, руїни якого от-от рухнуть на могили моїх предків. Здалеку мені вже не здається, що він такий страшний і похмурий; буває, що я по-думки ходжу по його пустинних кімнатах, дивлюся на пожовклі портрети, які довго були моїм єдиним товариством, а під ногами у мене тріщать скалки побитих шибок,— і мрії ці дають мені якусь тужливу втіху. Дуже радий був би побачити твоє добре, засмагле на сонці старече лице, осяяне щирою усмішкою, з якою ти зустрів би мене. І ще хотів би я, признаюся не соромлячись, почути муркотіння Вельзе-вула, гавкіт Міро й іржання бідолахи Байярда, який з останніх сил, хоч я був і неважкий, возив мене. Сіромаха, покинутий людьми, віддає частину своєї душі тваринам, вірність яких не боїться злигоднів. Чи живі ще вони, славні звірята, які так любили мене, чи помітно, що вони пам'ятають мене і сумують за мною? Чи можеш ти відривати для них якусь частинку своїх мізерних харчів, аби хоч не дати їм померти з голоду в тій оселі злиднів? Постарайтеся дожити всі до того дня, коли я — бідний чи багатий, у щасті чи в розпуці — повернуся, щоб розділити з вами злигодні чи достатки і разом кінчити свої дні, як звелить доля, там, де ми страждали. Якщо мені судилося бути останнім з роду Сігоньяків — хай збудеться воля божа! У склепі моїх предків для мене ще знайдеться місце.

Барон де Сігоньяк".

Барон скріпив листа печаткою — то була єдина коштовність, яку він зберіг після батька: перстень з печаткою, де видніли три лелеки на блакитному тлі,— написав адресу і сховав послання в бумажник, щоб одіслати, коли вирушатиме гонець у Гасконь. Із замку Сігоньяків, куди перенесли його згадки про П'єра, він повернувся думками в Париж, до сьогоднішнього дня. Час був уже пізній, а проте до барона долинав глухий гул великого міста, яке, мов той океан, ніколи не змовкає, навіть тоді, коли начебто спить. Прококотіли кінські копита, прогуркотіла, стихаючи вдалині, карета; якийсь запізнілий п'яничка затягнув пісню; брязнули, схрестившись одна з одною, рапіри; закричав прохожий, на якого напали нічні грабіжники з Нового мосту; завив бездомний пес; чулися й ще якісь невиразні звуки. Серед того гулу Сігоньяк, здалося, вловив чийсь кроки: хтось взутий обережно, мовби не хотів, аби його почули, йшов по коридорі. Барон погасив світло, щоб воно не зрадило його, і, прочинивши двері, побачив здалеку в коридорі старанно закутаного в темну накидку чоловіка, котрий прямував до кімнати того подорожнього, поведки якого видалися йому підозрілими. За якусь хвилину тією ж дорогою пройшов другий братчик, у рипливих чоботях, хоч він і силкувався ступати якомога легше. Не минуло й півгодини, як третій здоровило, доволі грубий з виду, появився в тьмавому — ліхтар уже догоряв — світлі і зник в глибині коридора. Так само, як і перші два, він був озброєний — довга шпага піднімала ззаду край накидки. Тінь від крилатого капелюха закривала його лице.

Незвичайна поява цих молодчиків дуже збентежила Сігоньяка, а кількість їх нагадала пастку, в яку він попав у Пуатьє, коли, посварившись із герцогом де Валомбрезом, вийшов з театру па вулицю. Баронові наче прояснилось у голові, і він згадав, де стрічався з чоловіком, котрий привернув увагу на кухні: це той самий негідник, що напав на нього там, у Пуатьє, і міг би й убити, якби захопив зненацька. Це він тоді полетів сторчака після того, як капітан Фракас, насунувши аж до плечей йому капелюха, плазом шпаги шмагонував кілька разів. А ті троє, то, видно, його соратники, що їх мужньо відігнали геть Ірод і Скапен. Який випадок, а точніше — який лихий замір зібрав їх саме в тому заїзді, де розмістились актори, і саме в той вечір, коли вони туди приїхали? Певно, весь час пильнували за ними. Сігоньяк теж уважно стежив за дорогою, але як розпізнати, що вершник, котрий байдужки проїжджає мимо, не зупиняючись, а лиш кинувши на вас неуважливий погляд стрічного подорожнього,— як розпізнати, що це ворог? З певністю можна було сказати тільки те, що ненависть і любов молодого герцога не згасли й жадали винагороди. Валомбрез намагався помститися, затягнувши в ту саму сітку й Ізабеллу, і Сігоньяка. Безстрашний від природи, барон не боявся замірів найманих бандитів проти нього самого, був певен, що його кинджал примусить негідників тікати, бо вони й зі шпагою не хоробріші, як з палицею; але його лякали підлі й хитрі підступи проти молодої актриси. Тому з обережності барон надумав не лягати спати. Запаливши всі свічки, які були в кімнаті, відчинив двері так, аби світло падало на протилежну стіну коридора, де були двері Ізабеллиної кімнати; потім спокійно сів собі, витягнувши спочатку шпагу й кинджал, щоб вони про всяк випадок були під рукою. Довго ждав, нічого не помічаючи. Куранти "Самарянки"⁹ і годинник на вежі монастиря Великих Августинців уже продзвонили другу годину, коли почулося легеньке шарудіння, і невдовзі в освітленій рамі на стіні нерішуче нромелькнув досить розгублений перший здоровань — то, виявилось, був не хто інший, як Мерендоль, один із найманих бандитів герцога де Валомбреза. Сігоньяк уже стояв на порозі, тримаючи в руці шпагу, готовий і до нападу, й до оборони, і вигляд у нього був такий геройський, такий гордий і переможний, що Мерендоль пройшов мимо, похнюпивши голову і не промовивши ні слова. Ще троє, ідучи один за одним, вражені яскравим світлом, посеред якого грізно здіймалась постать барона, так рвонули тікати, що останній упустив ломик, яким, видно, збирався виламати двері в кімнаті капітана Фракаса, коли б він спав. Барон глузливо помахав їм рукою. Незабаром на подвір'ї почувся тупіт коней, яких виводили із стайні. Чотири бандити, зазнавши невдачі, щодуху кинулися навітки.

Під час сніданку Ірод сказав Сігоньякові:

— Капітане, вам не хочеться оглянути місто, одне з най-преславніших у світі, про яке стільки говорять? Якщо ле заперечуєте, я можу бути вам провідником і керманичем, котрий ще в юності бував тут і добре знає рифи, підводні скелі, мілини, всі Євріпи, Сцілли й Харібди ¹⁰ цього моря, надзвичайно небезпечного для чужоземців та провінціалів. Я буду вашим Палінуром і не впаду лицем у калюжу, як той неборака, що про нього розповідає Вергілій Марон п. Ми можемо тут побачити виставу, бо Новий

міст для Парижа це те саме, що для Рима була Священна дорога 12 — місце побачень, прогулянок і розмов, де збираються охочі до всяких новин та пліток, легковіри, поети, пройдисвіти, злодії, штукарі, куртизанки, дворяни, городяни, солдатня і розмаїтий інший люд.

— Ваша пропозиція, дуже подобається мені, любий Іроде,— відповів Сігоньяк,— Ви тільки попередьте Скапена, щоб він був~у готелі й пильно стежив за всіма, хто приходитиме сюди чи виходитиме і чимось викличе його підозру. Хай не залишає Ізабеллу. Найманці мстивого Валомбреза нишпорять довкола, вишукують, як би знищити нас. Сьогодні вночі я бачив тих чотирьох мерзотників, яких ми добрячо віддубасили на вулиці в Пуатьє. Здається, вони хотіли виламати двері моєї кімнати, захопити мене зненацька під час сну і розправитися зі мною. Але я не спав — боявся якоїсь пастки проти нашої юної подруги,— отож пройдисвіти не змогли здійснити свого задуму і, побачивши, що їх викрито, стрімголов утекли на конях, яких лишили осідланими, начебто збираючись дуже рано їхати.

— Навряд, щоб вони наважилися на якусь вихватку серед білого дня,— мовив Тиран,— Одразу ж наспіла б допомога, до того ж вони добре пам'ятають, як уже провалилась одна їхня спроба. Скапен, Блазіус і Леандр зможуть оборонити Ізабеллу, поки ми повернемось. Але про всяк випадок я візьму свою шпагу — коли станеться якась сутичка на вулиці, то вона, при потребі, підтримає вас.

Сказавши це, Тиран стягнув свіжі величний живіт поясом, з якого звисала важка довга рапіра. На плече він накинув короткий плащ, який не сковував рухів, а капелюха з червоним пером насунув низько на лоба, бо, коли йдеш через міст, то треба стерегтись, а то північний чи північно-західний вітер миттю здує капелюх у річку, на превелику втіху лакеїв і всяких роззяв. Так Ірод пояснив, чому він натягнув аж до брів свого капелюха, а насправді чесний актор думав про те, що згодом колись дворянинові Сігоньяку може зашкодити його нинішня поява на людях у компанії комедіанта. Ось чому він як тільки міг приховував своє лице, дуже добре відоме людям.

На розі вулиці Дофіна Ірод звернув увагу Сігоньяка на натовп під монастирем Великих Августинців — там продавали відібране у м'ясників м'ясо, яким ті торгували в дні посту, і люди товпилися, щоб захопити якнайдешевші куски. І ще Ірод показав йому базик та иліткарів, які вирішували між собою долю королівств, змінювали на свій розсуд кордони між імперіями, точнісінько передавали промови, з якими виступали в своїх кабінетах міністри. Там же продавалися газети, пасквілі, різні сатиричні твори й інші брошури, якими торгували з-під поли. У всіх у цьому химерному світі були бліді, хворобливі лица, нестямні очі й пошарпаний одяг.

— Не зупиняймося тут,— озвався Ірод,— слухати всі ці безглуздя, далєбі, не варто, якщо тільки вам не кортить узнати про новий указ перського шаха або церемоніал, заведений при дворі пресвітера Іоанна 13. Пройдімо трохи вперед, і ми побачимо одне з найкращих у світі видовищ, такого не покаже на своїй сцені жоден театр.

Справді, коли Сігоньяк та його провідник перейшли арковий міст через невеличкий рукав річки, перед їхніми очима розгорнулася картина, рівної якій не було, та й досі ще

немає в світі. На першому плані виднів сам Новий міст з витонченими дугами над биками. На відміну від мосту Міняйл і мосту Сен-Мішель, він не був затиснутий двома рядами високих будинків.

Великий монарх, при якому збудовано цей міст и, не захотів, щоб жалюгідні й похмурі будови затуляли вид па розкішний палац наших королів, який відкривається звідси в усій своїй величі.

На майданчику, яким закінчується острів, славний король, спокійний, ніби Марк Аврелій 15, їхав верхи на бронзовому коні, піднятому на п'єдестал, до якого біля кожного рогу притупилися, зігнувшись у кайданах, металеві бранці. Гратчаста залізна загородка, багато оздоблена кованими завитками, оточувала пам'ятник, оберігаючи його цоколь від неповажливих вольностей сіроми; бо траплялося, що шибеники перелазили через загородку, видиралися навіть на коня й сідали позаду добродушного монарха, особливо в дні королівських виїздів чи коли відбувалися якісь цікаві розправи. Холодний колір бронзи чітко виступав у повітрі на тлі далеких пагорбів, що видніли за Червоним мостом.

Над будинками на лівому березі річки вривався в небо шпиль Сен-Жермен-де-Пре, старовинної романської церкви, і височіли покрівлі великого, все ще недобудованого палацу Невера Ч Трохи далі вимальовувалась Нельська вежа — рештки старовинного палацу — стояла, ступивши в річку, посеред купи руїн, сама давно вже напіврозвалена, але все ще гордо вирізняючись на обрії. Поблизу неї починалися широкі мочарі, а за ними, край неба, в голубому серпанку бовваніли три хрести, поставлені на вершині Калвера, то пак гори Валер'єн 17.

На правому березі розкішно виступав Лувр, позолочений яскравим промінням сонця, що більше світило, аніж гріло, як і має бути взимку, але світло його надавало особливої випуклості й чіткості деталям багатой і водночас благородної архітектури. Прекрасна споруда — довга галерея, що з'єднувала Лувр з Тюільрі 18, — давала можливість королю бувати, коли йому хотілося, то в своєму славному місті, то за його межами, а незрівнянною красою — витонченими скульптурами, візерунчастими карнизами, різьбленими виступами, колонами і пілястрами — ця галерея могла змагатися з витворами найталановитіших грецьких та римських будівничих.

Починаючи з того рогу, де був балкон Карла IX 19, палац відступав од берега, даючи місце садам і всяким будовам, що мов гриби-паразити тупилися біля старої споруди. На набережній закругляли свої арки мости, а трохи нижче від Нельської вежі здіймалася ще одна вежа, що лишилась од старого Лувра часів Карла V 20, прикриваючи браму, зроблену між річкою та палацом. Ці дві старі вежі, здвоєні за готичною модою і поставлені навскіс одна від одної, робили довколишню картину ще красивішою. Вони нагадували про феодальні часи і стояли поміж вишуканими будівлями нової архітектури, немов старовинне крісло чи якась давня дубова шафочка дивовижної роботи серед сучасних меблів, оздоблених накладним сріблом та золотом. Ці пам'ятки минулих віків надають містам поважності, і треба дбати, щоб вони не зникли.

Край саду Тюїльрі, там, де вже. кінчається місто, видно було браму Конференції 21, а вздовж річки, за садом, дерева Кур-ля-Рен — улюбленого місця прогулянок придворних та інших знатних людей, які охоче хизуються там своїми екіпажами.

Береги, коротко описані нами, обрамовували з двох сторін, мов куліси, живу сцену — річку, по якій снували човни, а край берега стояли пришвартовані судна з сіном, дровами та іншим вантажем. Біля набережної поблизу Лувра королівські галіоти привертали погляди позолоченими різьбленими прикрасами і кольорами французьких прапорів.

Перевівши погляд ближче до мосту, можна було побачити над гостроверхими дахами будинків, приставлених одип до одного і схожих на карткові, вежі церкви Сен-Жермен-л'Оксерруа. Досхочу надивившись на цю картину, Ірод повів Сігоньяка до "Самарянки".

— Хоча тут збираються й усякі роззяви, довго ждучи, поки металевий дзвонар почне вибивати час, але й нам треба зробити так само. Мандрівцеві, який уперше прибуває сюди, не шкодить трохи подивитися. Зневажливо ставитися до того, що захоплює народ, з грубою пихою відкидати його — це не мудрість, а скоріше дикість.

Такими словами виправдувався Тиран перед своїм супутником, поки вони обидва, так само, як і інші цікаві, стоячи внизу біля невеличкої гідравлічної споруди, чекали, коли підійде стрілка і весело задзвонить годинник, а тим часом розглядали позолоченого свинцевого Ісуса Христа, який, спершись ліктем на край колодязя, розмовляв із самарянкою, круг, що зображав небо з зірками, кулю з чорного дерева, котра показувала переміщення сонця та місяця, декоративну маску, з якої лилася взята з річки вода, Геракла, який підтримував усі ці прикраси, і пустотілу статую, що правила за флюгер, як на Венеційській митниці чи на Гі-ральді²² в Севільї.

Кінчик стрілки годинника нарешті досягнув цифри "X"; весело задзвеніли дзвіночки, тоненькими сріблястими і мідними голосами виспівуючи мелодію сарабанди; дзвонар підняв бронзову руку, і молоток ударив у дзвін стільки разів, скільки показувала стрілка на циферблаті. Цей пристрій — майстерна робота фламандця Лінтлаера — видався вельми забавним Сігоньякові, який хоча й був розумним од природи, але багато чого не знав, бо ж він ніколи не виїжджав із свого невеличкого, загубленого серед ланд маєтку.

— А тепер,— мовив Ірод,— повернімося в другий бік — там вид, здається, зовсім не такий пишний. Будинки біля мосту Міняйл дуже звужують його. Споруди на набережній Межиссері нічого не варті; а от вежа Сен-Жак, дзвіниця Сен-Медерік і он ті шпилі далеких церков явно показують, що це — велике місто. І на палацовім острові, понад основним руслом рівненькі акуратно поставлені будинки з червоної цегли, зв'язані стрічкою з білого каменю, мають величний вигляд; а як вдала замикає їх старовинна Годинникова вежа з гострим дахом, який, буває, дуже гарно пронизує небесну імлу. Площа Дофіна, що виходить своїм трикутником якраз навпроти бронзового короля і відкриває вид на ворота палацу, може посісти гідне місце серед найупорядкованіших і найчистіших площ. А шпиль Сент-Шапель, цієї двох'ярусної

церкви, уславленої своїми скарбами та святинями, як граціозно підноситься він над черепичними покрівлями, оздоблені віконця яких сяють зовсім свіжим блиском, адже самі ці будинки зведено не так давно,— на тому місці, де вони стоять, я в дитинстві ще грав у класи; великодушністю наших королів Париж стає з кожним днем кращий, па превеликий подив чужоземців, які, повернувшись додому, розповідають про нього чудеса, бо кожен раз, приїжджаючи сюди, бачать, що місто кращає, зростає і немовби оновлюється.

— Мене,— відповів Сігоньяк,— ще більше, ніж величина, багатство й пишнота цих будинків, як громадських, так і приватних, дивує безмежна кількість людей, що кишать і метушаться тут на вулицях, майданах і мостах, наче мурашки з розбуреного мурашника, біжать розгублені хто сюди, хто туди, а чого, з якою метою — не збагнеш. Чудно стає, як подумаєш, що кожне з цього невичерпного натовпу має дах над головою, постіль м'яку чи тверду і кусок хліба, хоч, може, й не щодня,— без цього людина померла б трагічною смертю. Які гори продовольства, скільки гуртів худоби, скільки мішків борошна й барил вина потрібно, щоб нагодувати всіх цих людей, скупчених в одному місці, на відміну від наших ланд, серед яких лиш інколи когось можна побачити.

Справді, величезна кількість людей на Новому мості могла вразити провінціала. Серединою брукованої дороги в обох напрямках їхали одна за одною запряжені парами й четвериками карети; одні з них — свіжоофарбовані й позолочені, оббиті оксамитом, із заскленими дверцятами,— котилися, погойдуючись на м'яких ресорах, на зап'ятках у них стояли лакеї, а попереду сиділи фурмани в багатих лівреях, насилу стримуючи серед цього натовпу баских коней; другі мали не такий блискучий вигляд: полинялі, з шкіряними запонами і розхитаними ресорами, запряжені куди спокійнішими кіньми, запал яких доводилось підтримувати батогом,— одразу було видно, що їхні господарі бідніші. В перших крізь шибки дверцят видніли розкішно одягнені вельможі, кокетливо наряджені дами, а в других — усякі урядовці, вчені схоласти й інший нудний люд. Були в тому потоці й хури з камінням, деревом, бочками, і грубі хур-щики, попавши в тисняву, люто лаялися. Вершники шукали, як пробратися крізь цей рухливий лабіринт, обережно і спритно просувалися поміж возами, але все-таки часом доторкувалися ногами до коліс, вимазуючи грязюкою чоботи. Носії з ношами старались триматися скраю, якнайближче до парапету, щоб їх не затягло потоком. А потім через міст погнали череду биків, і тоді безлад досяг своєї вершини. Рогата худоба — не двонога, не чоловіки, які йшли в тон час по Новому мосту, ні,— справжні бики, пригнувши голови, злякано бігали туди й сюди, погоничі лупцювали їх палицями, пси, гавкаючи, ганялися за ними. Коні, бачивши таке, жахалися, били копитами, голосно іржали. Прохожі, боячись опинитися на рогах, кидалися врозтіч, собаки шмигали під ноги найменш проворним, і ті, втрачаючи рівновагу, падали як стій прямо в грязь. А одна дама, нарум'янена, всипана мушками, обвішана гагатовими прикрасами і вогненними бантами — видпо, Венерина жриця, що вийшла на промисел,— спіткнулася на високих підборах і гепнулася горілиць, щоправда, не зашкодивши собі, бо, як казали любителі

дурних жартів, допомагаючи їй встати, вона мала навик у таких падіннях. А потім ішла рота солдат, прямуючи з розгорнутим прапором і барабанщиком попереду десь па свій пост, і натовп відхлинув, даючи місце синам Марса, які не терпіли перешкод на своїй дорозі.

— Це все — звичайні речі,— озвався Ірод до Сігоньяка, захопленого таким видовиськом.— Спробуймо пробитися крізь натовп і вийти до того місця, де збираються диваки Нового мосту, смішні й недоладні постаті, яких цікаво побачити ближче. В жодному місті, окрім Парижа, не побачиш таких химерних типів. А тут вони ростуть поміж каменями бруківки, мов квіти, чи, скоріше, гідкі, потворні гриби, для яких немає кращого ґрунту, тгїж оця чорна грязь. Он якраз один із них, жебрущий поет де Майє²³, прибув на поклон до бронзового корозія. Одні вважають, що це мавпа, яка втекла із звіринця, другі твердять — верблюд, привезений з пустелі. Остаточно питання ще не з'ясовано; я, приміром, беручи до уваги його дурість, пихатість і неохайність, думаю, що він — людина. Мавпи вишукують на собі нужу і розправляються з нею, а він і про це не дбає; верблюди вилизують свою шерсть і обсипаються порохом, наче пудрою, до того ж у них по кілька шлунків і вони пережовують корм, чого не може робити цей суб'єкт — живіт у нього завжди порожній, так само, як і голова. Киньте йому якусь милостиню — він візьме її, щось мимрячи і клянучи вас на чому світ стоїть. Отже, це чоловік, бо він нерозумний, брудний і невдячний. —

Сігоньяк дістав із гаманця срібну монету й подав її поетові; поринувши в глибокі роздуми, як це буває з людьми химерної вдачі і хворими на голову, той спочатку не бачив барона, що стояв перед ним. Нарешті помітив і, відігнавши пустопорожні роздуми, швидко, безтямним жестом схопив монету й засунув її в кишеню, невиразно пробурчавши якусь лайку, потім демон віршування знову заволодів ним, і поет почав ворухити губами, водити довкола очима й робити всякі гримаси, не менш цікаві, ніж у масок, виліплених під карнизом Нового мосту, причому, бурмочучи крізь зуби вірші, він відзначав стопи їх рухами пальців, неначе грав у мору²⁴, забавляючи тими жестами шибеників, що зібралися довкола.

Треба сказати, що поет цей був виряджений ще химерніше, аніж те чуперадло, яке виставляють наприкінці карнавалу, а в перший день посту тягнуть спалювати, і ніж те опудало, яке вішають у садах та виноградниках, щоб відігнати ненажерливих пташок. Дивлячись на нього, можна було сказати, що то дзвонар із "Самарянки", або маленький Мавр з курантів Нового ринку, чи бронзовий чоловічок, який вибиває молоточком час у годиннику на дзвіниці Сен-Поль, зійшов і роздобув собі одяг у лахмітника. Старий, рудий, випалений сонцем і вимочений дощами капелюх, обтягнутий засмальцьованою стьожечкою, увінчаний замість султана з'їденим міллю півнячим пером, більше схожий на полотняну аптечну цідилку, ніж на людський головний убір, був насунутий до самих брів, так що хазяїн мусив задирати носа, аби щось побачити, бо його очі були майже закриті брудними обвислими крисами. Камзол, хтозна з якої матерії і якого кольору, мав бадьорішу вдачу, аніж господар — він сміявся, шкірячись розпоротими швами. Це кумедне вбрання лопалось од сміху та ще від старості, бо воно прожило вже більше

років, ніж Мафусаїл 25. Вузька смужка повстини правила йому за пояс і перев'язь, на якій висіла довга рапіра без наконечника,— тягнучись позаду, вона дряпала бруківку вістрям, ніби лемешем плуга. Жовті атласні штани — певно, колись у них танцювали на сцені якісь комедіанти — були заправлені в чоботи, один — з чорної шкіри, такий, як у ловців устриць, а другий — білий, юхтовий з наколінником, один без підбора, другий — кривий, зі шпорою, шарувата підошва його давно б уже відлетіла, якби її не притримувала мотузка, кілька разів обкручена на нозі, мов зав'язка стародавніх котурнів. Короткий червоний вовняний плащ, що служив йому в будь-яку пору року й погоду, доповнював це спорядження, якого соромився б останній жебрак і яким, схоже, вельми пишався наш поет. З-під складок його плаща, рядом з руків'ям рапіри, котра, певно, мала захищати свого хазяїна, виглядав краєць хліба.

Трохи далі, під одною з арок, поставлених на опори мосту, сліпець, якого супроводила дебели тітонька, що була ніби його очима, то горланив веселі куплети, а то комічно сумовитим голосом гугнявив пісню про життя, злочини і смер-ї знаменитого розбійника. В другому місці якийсь дурисвіт у костюмі з червоної саржі, із щипцями в руці метався на сцені, оздобленій гірляндами всяких зубів — іклів, різців, кутніх,— нанизаних на мідний дріт. Звертаючись до роззяв, гурт яких зібрався навколо, він твердив, що може без болю (для самого себе) видалити геть будь-які обламні зуби, навіть зовсім непіддатливі, з глибокими коренями, на вибір — ударом шаблі чи пострілом з пістолета, якщо, звісно, хтось не захоче, щоб цю операцію зробили звичайним способом.

— Я їх не вириваю,— кричав він верескливим голосом.— Я просто знімаю їх. У кого з вас погані зуби — заходьте сюди в коло, не бійтеся, я миттю вилікую.

Якийсь неборака з опухлою щокою — його мучив зубний біль — наважився, сів на стілець, і "хірург" засунув йому в рот страшні щипці з полірованої сталі. Зуб ніяк не піддавався, й бідолаха, замість триматися за поручні крісла, сам тягнувся за ним, так що піднявся більш як на два фути в повітря, дуже розвеселивши цим натовп. Сильний ривок поклав край його мукам, і зубодер помахав над головами своєю закривавленою здобиччю.

Поки відбувалася ця химерна сцена, мавпа на ланцюжку, один кінець якого був прив'язаний у неї до шкіряного пояса, а другий — до сцени, забавно копіювала крики, жести і гримаси пацієнта.

Смішне видовисько не довго затримало Ірода та Сігоньяка — їм було приємніше постояти біля продавців газет і торговців книжками, які розклали свій крам коло парасюти. Тиран звернув увагу супутника на одного обірваного старця; влаштувавшись по другий бік перил, на товстому карнизі мосту, поставивши рядом милицю та чашку, він піднімав свого засмальцьованого капелюха, тицая його під ніс кожному, хто нахилився, щоб погортати книжку чи просто подивитись, як тече вода, і ждав, доки туди кинуть дрібну мідну чи срібну монету, а коли ласка, то, може, й крупнішу — він не цурався ніякої і ладен був пустити в хід навіть фальшиву. "

— У нас,— мовив Сігоньяк,— тільки ластівки туляться по карнизах, а тут — люди!

— Ви називаєте цю потолоч людьми! — сказав Ірод.— Так можна назвати тільки з чемності, хоч, по-християнському, не слід нікого зневажати. Зрештою на цьому мості трапляються всякі, можуть бути навіть порядні люди, бо ж і ми тут. Прислів'я каже, що його не перейдеш, не здибавши монаха, білого коня й розпусниці. Он і справді мопах, поспішає, чалапаючи сандалями; певно, й кінь десь недалеко, їй-богу, погляньте-но: попереду шкапа стрибає, як на манежі. Нема поки що тільки куртизанки. Але ждати нам недовго. Замість одної он ідуть аж три — груди відкриті, самі намазані, мов колеса карети, сміються роблено, аби показати зуби. Прислів'я не збрехало.

Раптом почувся якийсь шарварок на другому кінці мосту, і натовп кинувся туди. На майданчику біля статуї — найвільнішому і найпросторішому місці — билися на рапірах якісь забіяки.

— Бий його! Бий! — кричали вони, люто нападаючи один на одного. Але то були тільки позірні випадки та удари, як у театральних поєдинках, де хоч скільки ранять і вбивають, а мертвих не буває. Вони билися двоє проти двох, здавалося, з несамовитою люттю, рішуче відхиляючи шпаги товаришів, простягнуті, щоб розвести їх. Ця вдавана чвара мала на меті зібрати натовп, щоб злодіям у тисняві легше було вичищати кишені. Справді, не один цікавий підійшов до цього збіговиська в добрячому плащі на панбархатній підбивці, з туго набитим гаманцем, а вибрався з юрми в самому камзолі, витративши, не знаючи, де і як, усі свої гроші. Тоді забіяки, що ніколи й не сварились, а тільки змовилися, як на ярмарку пройдисвіти — а то вони й були,— помирилися, з удаваною щирістю потрясли один одному руку і сказали, що вдовольнили свою честь. Зробити це було нетрудно, бо честь у таких негідників не вирізняється особливою вразливістю.

Сігоньяк за порадою Ірода не підходив дуже близько до забіяк, так що бачив їх кепсько, тільки в просвітах поміж головами та плечима цікавих. Одначе йому здалося, ніби в цих чотирьох забіяках він упізнав людей, які таємниче приходили минулої ночі в заїзд на вулиці Дофіна, й барон поділився своєю підозрою з Іродом. Але пройди вже обачливо зникли в натовпі, і знайти їх було важче, аніж голку в стозі сіна.

— Можливо,— сказав Ірод,— усю цю чвару вони затіяли тільки для того, щоб привабити сюди вас, бо посланці герцога де Валоμβреза, напевне, весь час ідуть за нами. Один із тих розбишак вдав би, що ваша присутність заважає йому, що при вас він відчуває себе ніяково, і мовби ненароком, не встигли б ви й шпагу вийняти, завдав би вам смертельного удару, а його спільники, при потребі, добили б вас. А сказали б, що ненавмисне, що то була просто випадкова сутичка. Жертви таких нападів уже нічого не розповідають.

І ніхто не доведе, що все це — свідомо влаштована пастка.

— Мені гидко думати,— відповів благородний Сігоньяк,— що дворянин може бути здатний на таку підлість — убити свого суперника руками найманих бандитів. Якщо він не-вдоволен першим поєдинком, то я ладен знову схрестити з ним шпаги й битися доти, доки хтось із нас не буде мертвий. Так ведеться між порядними людьми.

— Безперечно, — погодився Ірод,— але ж герцог, незважаючи на свої шаленство та

пиху, чудово знає, що такий поєдинок був би для нього фатальний. Він уже скуштував вашого клинка, відчув ЙОЕО вістря. Поразка, повірте мені, викликала у нього диявольську злобу, і він не гребуватиме нічим, аби тільки помститися.

— Якщо герцог не хоче поєдинку на шпагах, то ми битимемось верхи на конях, стріляючи з пістолетів,— мовив Сігоньяк,— тоді він не зможе посилатися на те, що я дужчий у фехтуванні.

Отак розмовляючи собі, вони дійшли до Університетської набережної, коли раптом повз них промчала якась карета, мало не зачепивши Сігоньяка. Він миттю відскочив, притулився до стіни, але якби не був такий худий, то карета роздушила б його, так близько вона проїхала, хоча по другий бік було доволі місця і кучер легко міг би обминати перехожого. Однак він, здавалося, навмисне переслідував його. Вікна тієї карети були зачинені, завіски закриті, але, трошки відсунувши їх, можна було б побачити прекрасно одягненого вельможу, одну руку якого підтримував чорний шовковий черезплічник. Від завісок падав червоний відблиск, проте вельможа був блідий, і тонкі дуги чорних брів чітко вимальовувались на матовій білизні його лица. Перлистими зубами, він до крові закусив нижню губу, а гострі нафабрени вуса настовбурчились і збуджено ворушилися, мов у тигрі, який винює здобич. Він був дуже вродливий, однак лице його виражало таку жорстокість, що могло викликати скоріше жах, аніж любов, принаймні саме в цю мить, коли його спотворювали ненависть, злоба й усякі негідні пристрасті. По цьому портрету, намальованому з погляду крізь відсунуту завіску карети, яка щодуху мчала геть, либонь, нетрудно впізнати молодого герцога де Валомбреза.

"І на цей раз невдача,— казав він собі подумки в той час, коли карета везла його вздовж Тюїльрі до брами Конференції.— А я ж пообіцяв кучерові двадцять п'ять луїдорів, якщо він гарненько зачепить цього триклятого Сігоньяка і мовби ненароком розтратить йому кості об кам'яну тумбу. Далєбі, моя зоря заходить; цей нікчемний провінційний дворянчик бере наді мною гору. Ізабелла любить його й ненавидить мене. Він побив моїх горлорізів і поранив мене самого. Хай він неприступний, хай його боронить якийсь амулет, усе одно він повинен умерти, або ж я втрачу своє ім'я і титул герцога".

— Гм!..— озвався Ірод, глибоко, на повні груди зітхнувши.— Коні, що були запряжені в цю карету, схоже, мають такий же норов, як коні Діомеда, котрі ганялися за людьми, розривали їх і їли їхнє м'ясо²⁶. Вас хоча б не поранено? Той горе-кучер прекрасно бачив вас, і я можу побитись об заклад на найбільшу нашу виручку, що він повернув свою упряжку проти вас навмисне, заради якоїсь мети, моя*-ливо, таємної помсти. Певен, що це так. Ви не помітили, на дверцятах карети не було намальовано якогось герба? Як дворянин, ви ж знаєте шляхетну геральдичну науку й не раз бачили герби найзнаменитіших родів.

— Не можу сказати,— відповів Сігоньяк.— За таких обставин сам герольд не розрізнив би малюнків і кольорів герба, а тим більше його деталі й символи. Я старався ухилитись од тієї озії на колесах, а не роздивлятися, як її прикрашено — левами на всіх

чотирьох лапах чи тільки на двох задніх, орлами чи іншими птахами без пазурів і дзьобів, золотими кружальцями чи емальовими фігурами, хрестами з петлею зверху чи з зубчастими перекладками а чи ще якимись там емблемами.

— От досада,— зауважив Ірод.— Якби помітили, то це допомогло б нам натрапити на слід чи навіть знайти ниточку чорної інтриги, бо ж ясно, що вони шукають можливості спекатися вас, *quibuscumque viis* 27, як сказав би своєю латиною педант Блазіус... Хоч доказів і немає, проте я ніскілечки не здивувався б, довідавшись, що карета належить герцогові де Валомбрезу, який хотів зробити собі приємність, проїхавши колесами по тілу свого ворога.

— Як ви можете так думати, пане Іроде! — мовив Сігоньяк.— Це був би вчинок нищий, підлий і злочинний, надто негідний для знатного дворянина, яким попри все є Валомбрез. До того ж герцог лишився в Пуатьє, бо його рана ще зовсім не загоїлась. Як же він міг опинитись уже в Парижі, якщо ми приїхали сюди тільки вчора?

— Ми ж довгенько затрималися в Орлеані і в Турі, даючи там вистави, хіба не міг він за цей час, маючи прекрасні екіпажі, догнати нас і навіть випередити? Що ж до його рани, то під наглядом найкращих лікарів вона, мабуть, скоро закрилась і зажила. Та й сама та рана була не така вже й небезпечна, щоб перешкодити молодому, повному сили чоловікові спокійнісінько вирушити в дорогу каретою або на ношах. Отож, любий капітане, стережіться, бо проти вас снуються підступи, вас намагаються заманити в пастку або ж убити з засади, видавши це за нещасливий випадок. Після вашої смерті Ізабелла залишиться беззахисною перед витівками герцога. Що ми, бідні комедіанти, можемо вдіяти проти такого могутнього вельможі? Якщо самого Валомбреза й нема ще в Парижі, то замість нього тут діють його посіпаки, і якби сьогодні вночі ви, занепокоєні справедливою підозрою, не пильнували зі зброєю в руках, вас би славненько задушили у вашій кімнатці.

Докази, які наводив Ірод, були надто переконливі, щоб їх заперечувати; отож барон тільки схвальпо кивнув у відповідь і, взявшись за руків'я шпаги, наполовину витяг її — хотів упевнитися, що вона легко ходить у піхвах.

Усе так же розмовляючи, Ірод та Сігоньяк пройшли понад Лувром і Тюїльрі аж до брами Конференції, що веде на Кур-ла-Рен, і раптом побачили попереду велику хмару куряви, в якій рябіли відблиски зброї і лат. Вони відступили, пропускаючи загін кінноти; вершники скакали попереду королівського повозу, бо то король повертався із Сен-Жерме-на в Лувр. Вікна були відчинені, завіски відкриті — певно, щоб простий люд міг досхочу надивитися на монарха, вершителя їхньої долі,— і Сігоньяк з Іродом побачили в кареті блідий привид, одягнений у чорне з блакитною стрічкою на грудях, нерухомий, наче воскова фігура. Довге темне волосся обрамляло його мертвотне лице, затьмарене нездоланною нудьгою, схожою на ту іспанську нудьгу, яка мучила Філіппа II і яка могла виникнути тільки в тиші пустельного Ескуріала 28. Очі короля, скидалося, нічого не бачили, в них не було ні найменшого вогника якогось бажання, якоїсь думки, волі. В'яла нижня губа була похмуро й невдоволено відкопилена, що свідчило про його глибоку огиду до життя. Білі худі руки лежали на колінах, мов у

деяких єгипетських ідолів. А проте в цій похмурій постаті, яка втілювала Францію і в якій стигла благородна кров Генріха IV, ще була королівська велич.

Повіз промчав, як блискавка, слідом проскакав великий загін кінноти, замикаючи ескорт. Побачивши це видовисько, Сігоньяк задумався. Він наївно уявляв, що король — то надприродна істота, осяйна в своїй могутності серед блиску золота і коштовних каменів, горда, прегарна, звитяжна, найкраща", найвеличніша, найсильніша в світі; а побачив миршавого, сумного, нудьгуючого, хворобливого чоловіка, мало не жалюгідного зовні, одягненого в темне, мов у траур, і так зайнятого— якимись похмурими своїми почуттями, що, здавалося, він не помічав нічого довкола себе.

"Як! — подумки мовив барон.— Оце такий він, король, той, від кого залежить життя мільйонів людей, хто сидить на вершині піраміди, до кого з благапням тягнеться знизу стільки рук, по чиєму велінню мовчать або гримлять гармати, хто підносить або вергає вниз, винагороджує або карає, хто, як захоче, милує там, де правосуддя прирікає на смерть, хто одним словом може змінити людську долю! Якби його иогляд'упав на мене, я став би з бідняка багатим, із слабосильного — могутнім; нікому пе відома людина перетворилася б на вельможу, якому всі поклоняються і лестять. Розвалені вежі замку Сігоньяків знову гордо піднялися б, нові землі доповнили б мої зубожілі родові володіння. Я був ба хазяїном гір і рівнин! Але де там сподіватися, що він колись помітить мене в цьому людському мурашнику, який кишить біля його ніг і на який він не дивиться. А коли б він побачив мене, то яка симпатія може виникнути між нами?"

Ці думки, та й багато інших, про які надто довго було б розповідати, так заповнили Сігоньяка, що він ішов рядой із своїм товаришем', не озиваючись ні словом. Ірод не порушував його роздумів і розважався, дивлячись на екіпажі, що їхали в обидва боки. Потім він усе-таки зауважив баронові, що вже скоро полудень, отож пора спрямувати стрілку компаса па суповий полюс, бо нема нічого гіршого, як холодний обід, коли не брати до уваги обіду розігрітого.

Сігоньяк прислухався до цього слушного висновку, і вони повернули назад, до свого заїзду. За час їхньої відсутності нічого особливого не сталося. Адже минуло тільки дві години. Ізабелла спокійно сиділа за столом перед тарілкою супу із скалками жиру, яких було більше, ніж очей у Аргуса; вона, як звичайно, зустріла свого друга ніжною усмішкою і подала йому білу руку. Актори розпитували барона про похід у місто, жартома поцікавилися, чи лишилися у нього після цієї прогулянки плащ, хустка та гаманець. Сігоньяк весело відповів, що все на місці. За невимушеною жвавою розмовою барон геть забув про свої похмурі тривожні думки і вже питав сам себе, чи не були вони витвором його іпохондричної уяви, схильної в усьому бачити якісь підступи.

Одначе тривога була небезпідставна — вороги його, незважаючи на кілька невдалих спроб, не збиралися відмовлятися од своїх чорних планів. Герцог, недавно витягши Ме-рендоля з каторги, тепер пригрозив, що відішле його знову туди ж, якщо той не прибере з дороги Сігоньяка, і розбійник надумав попросити допомоги у одного з своїх друзів, котрий не гребував ніяким брудним ділом, аби лиш добре заплатили. Сам Мерендоль не міг упоратися з бароном, який, окрім усього, вже знав його й був

насторожі, так що підступитись до нього було трудно.

Отож Мерендоль подався розшукувати свого друга-роз-бійника; той жив на площі Нового ринку, біля Малого мосту, в районі, заселеному переважно бандитами, шахраями, злодіями та іншими пройдисвітами.

Поміж високими чорними будинками, котрі підпирала один одного, мов п'яні, що бояться впасти, він вибрав нан-чорніший, найзапущеніший, найоблупленіший, з вікнами, заткнутими брудним лахміттям і схожими на розг'ороті животи, з яких вилазять нутроші, й рушив вузьким проходом у глибину цього вертепу. Світло, що доходило сюди з вулиці, скоро зникло, й Мерендоль, мацаючи стіни, мокрі га липкі, наче їх вимазали слимаки, знайшов у темряві віршовку, натягнуту понад сходами замість поручнів,— шворку, про яку можна було подумати, що її зірвали з шибениці і намазали людським жиром. Сяк-так піднявся по хистких сходах, спотикаючись раз у раз об тверді купи грязюки, яка збиралася тут шарами на кожній сходинці ще з тих часів, коли Париж називався Лютецією 29.

Але з кожним кроком по тій небезпечній дорозі темрява рідшала. Бліде тьмаве світло пробивалося крізь жовті шибки вікон, які мали освітлювати сходи й виходили у двір, чорний та глибокий, мов шахта. Мало не задихнувшись од смороду помийних відер, Мерендоль нарешті дістався до останнього поверху. Двоє чи троє дверей видніли на сходовій площадці, над якою нависла брудна тинькована стеля, геть вкрига непристойними малюнками, паскудними написами й усякими закарлючками, намазюканими кіптявою запаленої свічки,— малювання, цілком гідне таких нетрів.

Одні двері були прочинені. Мерендоль штурхонував їх носом, щоб не торкатися рукою, і, не церемонячись, увійшов до кімнати, яка була житлом бандита Жакмена Лам-пурда.

Від ядучого диму йому защипало в очах і в горлі, він, наче кіт, який, жеручи пташку, проковтнув пір'я, закашлявся й добрих дві хвилини не потрапив говорити. А тоді дим крізь відчинені двері вийшов на площадку сходів, туман порідшав, і прибулець зміг трохи огледітись у кімнаті.

Це лігво, далєбі, варто описати докладніше, бо порядний читач навряд чи переступав коли поріг такого барлогу і не може собі уявити бідності, яка тут була.

Найголовніше умеблювання цього кубла становили чотири стіни, по яких патьоки з даху намалювали незнапі острови та річки, що їх не знайти на жодній географічній карті. Пожилці, які будь-коли тут мешкали, розважалися тим, що скрізь, куди мойша дотягнутися рукою, видовбували ножом свої химерні, безглузді або й гидкі імена — у нікому не відомих людей є схильність лишити по собі слід на цьому світі" До тих імен часто приєднувалось ім'я жінки, якоїсь вуличної Іриди, а над ним видніло серце, пронизане стрілою, схожою на риб'ячу кістку. Інші, з більшими художницькими нахилами, діставши з попелу вуглипи, пробували намалювати ними то якийсь комічний профіль з люлькою в зубах, а то повішеника, що, висолопивши язика, гойдається на шибениці.

На каміні, в якому димів і шипів, бризкаючи слиною, крадений хмиз, юрмилися,

вкриваючись пилюкою, всякі дивовижні речі: пляшка з застромленим у шийку недогарком свічки, заклеяна широкими патьоками розтопленого лою — воістину світильник бродяги й п'яниці; стаканчик для трик-траку³⁰, три налиті свинцем гральні кості, часослов, на якому, певно, грали в карти, кілька старих люльок, глиняний горщик для тютюну, пантофля, з якої стирчав гребінець з виламаними зубцями, потайний ліхтар з круглим, наче око хижого птаха, склом, низка ключів, безперечно, підібраних для чужих замків, бо в цій кімнаті не було нічого, що замикалося б; щипці для підкручування вусів; подряпаний, наче його шкребли кігті диявола, кусок дзеркала,— дивлячись у нього, можна було побачити хіба що одне око, коли воно не схоже на око Гери, котру Гомер називав ройяц. ³¹; і ще безліч такого мотлоху, що й описувати нудно.

Навпроти каміна, на стіні, не такій сирій, як інші, до того ж затягнутої шматком зеленої саржі, поблискував цілий букет ретельно начищених шпаг високого гарту, з клеймами найушлавніших іспанських і італійських зброярів. Там були й клинки — двосічні, трикутні, з рівчаком посередині, щоб стікала кров; мечі з широкою чашкою, тесаки, кинджали, стилети й інша дорога зброя, багатство якої особливо впадало в око на тлі бідності й запустіння цього барлогу. Жодної цятки іржі не було на цих робочих знаряддях убивці, їх і в князівському арсеналі не доглядали б з такою старанністю, змазуючи маслом, протираючи ганчіркою, пильнуючи, аби вони завжди були як нові. Здавалося, ніби їх щойно зробили і, гостро наточивши, винесли з майстерні. Байдужий до всього іншого, Лампурд ставився до зброї з особливою гордістю та любов'ю. Ця любов, якщо взяти до уваги його ремесло, набувала, характеру чогось потворно страшного, на ретельно полірованих вістрях та лезах немовби псілум'яніли криваві відблиски.

Стільців у кімнаті не було, доводилося стояти, щоб більшому вирости, а якщо хто беріг підошви черевиків, то міг сісти на старій продавленій корзині, на дорожньому сундуку чи на футлярі від лютні, який валявся в кутку.

За стіл правила віконниця, покладена на дві підставки. Це ж було й ліжко. Після пиятики хазяїн житла вмощувався тут і, вкрившись краєм настільника — а то було не що інше, як панбархатна підбивка з пальта, верх якого він продав, щоб зігріти собі ну́тро,— повертався до стіни, аби не бачити порожніх пляшок, бо для пияків це надто сумне видовисько.

Ось у такій позі Мерендоль і застав Жакмена Лампурда, який хропів, наче то гримів орган, хоч довозла всі годинники вже пробили четверту годину пополудні.

Величезний пиріг з дичиною, червоний з зеленуватими цятками фісташок, лежав на підлозі розшарпаний і більш як наполовину з'їдений, ніби труп, розірваний десь у глибині лісу вовками, а рядом стояло безліч усяких пляшок, з яких висмоктали душу, так що тепер це були тільки привиди пляшок, порожні оболонки, придатні хіба що на те, аби стати битим склом.

Ще один випивака, якого Мерендоль спочатку не помітив, кріпко спав під столом, затиснувши в зубах старенький чубук люльки, головка якої, натоптана тютюном, упала

додолу,— п'яний курець забув її розкурити.

— Гей, Лампурде! — гукнув служник герцога де Валоамбреза.— Досить тобі задавати хропака. І не дивись на мене, вирячивши очі. Я не поліцейський комісар і не сержант, що прийшов одвести тебе в Шатле 32. Є важливе діло, так що постарайся трохи прочуматись і послухай, що я тобі скажу.

Чоловік, до якого були звернені ці слова, повільно, ще сонний, трошки підвівся, сів, розпростав, потягуючись, руки, такі довгі, що кулаки мало не торкнулися обох стін кімнати, і, роззявивши здоровенного рота з гострими іклами та скрививши щелепу, страхітливо, мовби виширився нудьгуючий лев, позіхнув-, супроводячи ці рухи й жести невиразним гортанним квоктанням.

Жакмена Лампурда аж ніяк не можна було назвати Адонісом 33, хоч він і вважав, що його дуже люблять жінки, навіть знатні, з вищого світу. Високий зріст, яким він пишався, худі, тонкі, мов у чаплі, ноги, сухорлява спина, запалі од пияцтва груди, що видніли в цю мить крізь розстебнуту сорочку, довгі мавпячі руки, якими він міг, майже не нагинаючись, поправити свої підв'язки, не надавали йому особливої привабливості; а на лиці його стирчав, займаючи основне місце, здоровенний, мов у Сірано де Бержерака³⁴, ніс, що був приводом до багатьох сутичок. Одначе Лампурд тішив себе відомрю істиною: "Довгий ніс молодцю не завада". Очі його, хоч і затуманені ще оп'янінням та сном, поблискували холодним блиском, який свідчив про відвагу й рішучість. На худих щоках запали дві-три перпендикулярні зморшки, глибокі й різкі, схожі на давні рани від ударів шпагою. Розкошлане, сплутане чорне волосся спадало круг цього обличчя, цілком підходящого, щоб його вирізьбити на грифі скрипки, хоч ні у кого не появлялося бажання посміятися з нього, таку тривогу викликало воно своїм глумливим і жорстоким виразом,

— Сто чортів у пельку тій скотині, яка перебила і переплутала мої солодкі, блаженні сни! Я був щасливий: принцеса, иайпрекрасніша в світі, обдарувала мене своєю ласкою. Ви прогнали мою мрію.

— Перестань молоти дурниці! — нетерпляче сказав Мерендоль.— Приділи мені дві хвилини уваги і вислухай мене.

— Будучи під чаркою, я нікого не слухаю,— пихато відповів Жакмен Лампурд, спираючись на лікоть.— До того ж у мене є гроші, багато грошей. Сьогодні вночі ми обробили одного англійського лорда, у якого було повно золота, от я й проїдаю і пропиваю свою частку. А ще пограю трохи в ландскнехт чи басету зб, й буде кінець. Так що з серйозним ділом — до вечора. Опівночі приходьте на чмайданчик біля Нового мосту, до підніжжя бронзового коня. Я буду там — свіжий, бадьорий, з ясною головою, в повноті своїх можливостей. Ми домовимося, скільки я одержу, а це має бути немала сума, бо ж, думаю, такого умільця, як я, не турбували б задля дрібного шахрайства, нікчемної кражі чи якихось інших дурниць. Крадіжки мені остобісіли, тепер моє діло — тільки вбивства, це набагато шляхетніше. Хижак левиної породи вбиває, а не краде. Тож якщо йдеться про вбивство — я до ваших послуг, але ще треба, щоб той, на кого нападаєш, оборонявся. Інколи жертви такі боягузливі, що мені аж гидко. Краплина

опору надає роботі шляхетності.

— О, щодо цього можеш бути спокійний,— відповів Мерендоль, зловісно всміхаючись.— У тебе буде гідний суперник.

— Тим краще,— мовив Жакмен Лампурд,— а то я вже давно не бився з рівним собі противником. Ну, все. На цьому — до побачення, дай мені поспати.

Мерендоль пішов, а Жакмен Лампурд спробував знову заснути, але марно. Перерваний сон не повертався. Бандит устав, розбудив товариша, який хропів під столом, і вони обидва подалися в картярню. Товариство, яке там зібралося, то були шулери, розбишаки, шахраї, лакеї, клерки і кілька наївних городян, яких привели з собою дівиці,— бідолашних голубків, котрих мали обскубти живими. Чути було тільки: т, як постукують кості і шурхотять биті карти, бо гравці звичайно мовчать, хіба що вилаються, коли програють. Лампурдові спочатку то щастило, то ні, але зрештою в його кишенях поселилася пустота, противна і природі, й людині. Він хотів було грати на слово, проте ця монета тут не ходила — гравці одержували свій виграш готівкою і пробували гроші на зуб, щоб перевірити, чи не зроблено золоті монети з позолоченого свинцю, а срібні — з олова від розтоплених ложок. І Лампурд, що прийшов сюди як багач, з повними жменями пістолів, поплентав назад бідний, мов церковна миша.

— Ух! — озвався він, вийшовши на вулицю, коли свіже повітря повіяло в лице і трохи заспокоїло його.— Нарешті позбувся. Аж смішно, як я п'янію і тупію від грошей! Не дивно, що відкупники такі дурні. Тепер, лишившись без ж одної монети, я відчуваю, що у мене палата ума; думки аж гудуть у голові, мов бджоли у вулику. З Ларідона я знову став Цезарем!³⁶ О! Дзвонар на "Самарянці" вибиває дванадцятку; Мерендоль, певно, жде вже мене перед бронзовим королем.

І він попрямував до Нового мосту. Мерендоль був на місці, чекав, розглядаючи при місячному світлі свою тінь. Обидва розбишаки пильно озирнулися довкола, аби впевнитися, що їх ніхто не почує, а проте довгу свою розмову вели тільки пошепки. Про що саме вони говорили, ми не знаємо, але, розставшись із посланцем герцога де Валомбреза, Лампурд побрязкував у кишенях золотом, причому зухвало, що показувало, як бояться його на Новому мості.

XII. "Коронована редиска"

Покинувши Мерендоля і не знаючи, що йому роби і далі, Жакмен Лампурд дійшов до кінця Нового мосту й зупинився, вагаючись, як буріданів осел 1 між двома в'язками сіна або, коли це порівняння не до вподоби вам, як залізняка поміж двома магнітами однакової сили. З одного боку його манив гральний дім, владно притягуючи до себе віддаленим дзенькотом золотих монет; з другого перед ним. поставав шинок з аж ніяк не меншими спокусами, з принадним брязканням келихів та глечиків. Трудний вибір! Хоча богослови й твердять, буцімто свобода волі — найперша перевага людини, Лампурд, маючи два непереборні нахили — бо він був такий же гравець, як і п'яниця, й такий же п'яниця; як і гравець, у— справді не знав, на що зважитися. Ступив три кроки в сторону картярні; але пузаті, засновані павутинням пляшки з червоними сургучними ковпачками па шийках виринули в його уяві в такому яскравому світлі, що він повернув

і ступив три кроки в сторону шинку. І тоді Гра шалено затрясла біля його вух стаканчиком з налитими свинцем костями і півколом розгорнула у нього перед очима кроплени карти, пістряві, наче хвіст павича,— прекрасне видовисько, яке прикувало його ноги до землі.

"Що таке? Скільки я тут стоятиму як стовп! — мовив у думці забіяка, сердячись на свою власну нерішучість.— Я, певно, схожий на істинного бовдура, що ошелешено й безтямно витріщився на якусь дурницю. Ну його к чорту! Не піду ні в шинок, ані в картярню, а подамся до своєї богині, до моєї Іріді, незрівнянної красуні, яка держить мене в своїй пастці. Тільки, може, її зараз немає дома — зайнята десь на балі чи на якомусь нічвому бенкеті. А до того ж насолоди послаблюють хоробрість, і навіть найвидатніші герої розкаювались у тому, що надто любили жінок. Прикладом можуть бути Геракл із його Деянірою, Самсон з Далі-лою, Марк Антоній з Клеопатрою², не кажучи про інших, яких я й не згадаю, бо немало вже літ і зим минуло з тих пір, як я вчився в школі. Але якій же з цих двох принад віддати перевагу? Вибереш одну — шкодуватимеш за другою".

Подумки проголошуючи цей монолог, Жакмен Лампурд засунув руки в кишені, підборіддя підняв над коміром, аж борідка задерлась, і стояв так, неначе пустивши корені поміж камінням бруківки, закам'янівши, мов статуя, як це траплялося не з одним диваком у "Метаморфозах" Овідія³. І раптом рвучко стрепехнувся — якийсь пізній перехожий-городянин затремтів од страху й прискорив ходу, подумавши, що той збирається напасти на нього і щонайменше пограбувати. У Лампурда й гадки не було грабувати того бевзя,— зайнятий своїми роздумами, він навіть не помітив його; просто йому прийшла в голову чудова думка. Вагання скінчилися.

Хутенько діставши з кишені дублон, він підкинув його вгору і сказав:

— Орел — шинок, решітка — картярня!

Монета кілька раз перевернулася у повітрі й упала на бруківку, поблискуючи золотою іскоркою у срібному світлі місяця, що саме виглянув із-за хмар. Розбійник став навколішки, аби краще роздивитися, що прирік йому випадок. Монета лежала догори орлом. Бахус узяв гору над Фортуною.

— От і добре, піду нап'юся,— сказав Лампурд і, обтерши дублон, поклав його у глибокий, наче прірва, капшук, якому судилося поглинати багато всякої всячини.

І, широко ступаючи, Лампурд рушив у шинок "Коронована редиска" — храм, де звичайно він приносив жертву богові вина. "Коронована редиска" була зручна для нього, бо містилася на розі* Нового ринку, за два кроки від дому, до якого гуляка діставався навіть тоді, коли наливався вином від підошов чобіт аж до кадика і ноги його запліталися.

То був суцільний вертеп, найгідотніший, який тільки можна собі уявити. Товсті стовпи, густо вимазані в червоний криваво-винний колір, підтримували здоровенну балку, вкриту бугорцями різної форми,— залишками старовинного різьблення, напівстертого часом. Придивившись дуже пильно, там іще можна було розрізнити плетиво з виноградної лози, листя та грон, і мавп, які стрибали в тому переплетінні, смикаючи за

хвости лисиць. Над склепінчастими дверима красувалася досить вправно намальована велетенська редиска з зеленим листям, увінчана золотою короною,— зображення вельми блякле, бо воно вже не для одного покоління пияків служило і вивіскою, і назвою цієї корчми.

Вікна, розміщені між стовпами, були вже закриті віконницями з важкими залізними штабами, котрі могли б витримати навіть облогу; але крізь щілини видніло червонувате світло і долинали глухі звуки пісень та сварки; відблиски світла, падаючи на мокру блискучу бруківку, справляли дивне враження; мальовничості цієї картини Лампурд не помітив, однак він зрозумів, що в "Коронованій редисці" ще багато людей.

Руків'ям шпаги забіяка постукав у двері, подаючи умовний знак, що це постійний гість, двері відчинились, і він увійшов.

Кімната, в якій сиділи випиваки, скидалася на печеру. Вона була низька, а головна балка, що виступала під стелею, прогнулася від ваги горішніх поверхів і здавалось — от-от зламається, хоч насправді вона могла б іще тримати на собі якусь каланчу, чимось схожа в цьому на Пізанську вежу чи болонську Азінеллі⁴, які весь час хиляться, а проте не падають. Дим від люльок та свічок закіптюжив стелю, й вона стала така ж чорна, як і стіни, схожі на челюсті печей, де коптять оселедці, ікру й окости. Колись давно якийсь італійський маляр, з тих, що вслід за Катериною Ме-дічі⁵ приїхали до Франції, пофарбував їх у червоний колір, а по краях намалював рамки з виноградної лози та листя. Вгорі малювання ще й досі збереглося, тільки дуже потемніло й більше скидалося на плями засохлої крові, аніж на той веселий червоний колір, яким, певно, воно сяяло на початку. А внизу, там, де було вологіше, де відвідувачі терлись об стіну плечима і масними потилицями, фарба взагалі зникла й видніла тільки гола, брудна, потріскана штукатурка. Був час, до цієї корчми приходили знатні люди; але звичай ставали все вишуканіші, і придворних та військових, які тут бували, поволі замінили картярі, шахраї, злодії, розбійники, відчайдушні бродяги та пройдисвіти, які наклали на все свій жахливий відбиток і перетворили веселу корчму на похмурий барліг.

Дерев'яні сходи вели на галерею, куди відчинялися двері окремих кімнат, такі низенькі, що увійти в них можна було, зробивши тільки так, як робить равлик, втягуючи свої ріжки й голову. Під сходами був темний закапелок, і там стояли винні бочки — повні й початі, рівно розставлені, вони були для п'яниць приємніші від будь-якої іншої окраси. В каміні під широким ковпаком палав кинутий оберемком хмиз, кінчики гілочок сягали майже до підлоги, викладеної з старої цегли, так що загорітися вона не могла. Відблиски вогню надали на олов'яну кришку стойки, там за стіною з горшків, кухлів, пляшок і глечиків сидів шинкар. Від яскравого полум'я блякло жовтаве світло чадних свічок, а вздовж стін стрибали карикатурні тіні пияків — з недоладними носами, випнутими підборіддями, з пучками волосся, як у Ріке-Чубчика⁶, й усякими потворностями, схожими на ті, що їх описав у своїх забавних фантазіях добродій Алькофрібас Назьє. Чорні силуети, що метлялися, витанцьовуючи, позаду живих людей, немовби глузливо й дотепно передражнявали їх.

Завсідники цього кипіла сиділи на лавках, спершись ліктями на столи, дошки яких

рябіли всякими зарубками, вирізьбленими іменами, темніли плямами підпалин, були масні від жирних підлив та вина; одначе рукави, що терлись об ці дошки, здебільшого не могли стати брудніші, а деякі з них, порвані на ліктях, виставляли голе тіло, яке мали прикривати. Розбуджені гамором дві чи три жалюгідні курки, яким би сидіти в цю пору на своєму сідалі, через двері з подвір'я проникли в кімнату й під ногами у пияків дзьобали крихти, що падали зі столів.

Коли Жакмен Лампурд увійшов до "Коронованої редиски", там панував страшенний гармидер. Гуляки з грубими пиками робили хто що хотів; одні, розмахуючи руками, простягали свої порожні келихи і кулачиськами, здатними з одного удару вбити бика, грюкали по столах так, що аж тремтіли лойові свічки в залізних свічниках. Другі піднімали повні келихи і голосно викрикували заздривиці. Ті стукотіли ножами по кухлях і брязкали тарілками, підтримуючи застольну пісню, яку їхні сусіди горлали хто куди такими несосвітеними голосами, наче то пси вили на мі-

сяць. А інші непокоїли доброчесність прислужниць, які розч носили паруючі тарілки, піднявши руки з тацями над головами гостей, і не могли боронитися від їхнього жирування, більше дбаючи про страви, аніж про свої чесноти. Дехто курив довгу голландську люльку і, розважаючись, пускав дим ніздрями.

В цьому гамірному натовпі були не тільки чоловіки, між ними видніло й кілька екземплярів прекрасної статі, взірців досить бридких, бо порок часом теж дозволяє собі мати непривабливий вигляд, так само, як і чеснота. Філіди 7, для яких перший стрічний за допомогою певної монети міг стати Тирсисом чи Тітиром, прогулювались парами, зупинялися коло столів і, мов приручені голубки, пили з келиха кожного. Від такого причащення і духоти їхні щоки почервоніли під цеглистими рум'янами, і вони скидалися на ідолів, пофарбованих у два шари. Накладне чи справжнє волосся, закручене в кучері, прилипало до блискучого від білила лоба або ж, завите залізними щипцями, спадало буклями до широко відкритих і густо набілених грудей. Вбрання цих красунь було крикливе і манірно франтувате. Стрічки, пера, вишивки, позументи, позолочені шнурки з металевими наконечниками — усе яскраве, блискуче; але нетрудно було помітити, що ця розкіш показна, фальшива і пахне дешевим мотлохом: перлами стало дуте скло, золоті прикраси зроблено з міді, шовкові сукні — перелицьовані, заново пофарбовані старі плаття; однак і такої низькопробної вишуканості було достатньо, щоб засліпити п'яні очі компанії, що зібралась у цьому вертепі. Що ж до запаху, то від цих дам зовсім не пахло трояндами, а тхнуло, як із тхорячої нори, мускусом — то був єдиний досить сильний запах, котрий перебивав сморід корчми і видавався поряд з ним ніжнішим від бальзаму, амброзії і смирни. Часом якийсь випивака, розпалений сластолюбством та вином, саджав собі на коліна котрусь із тих не вельми строгих красунь і, цілуючи її, пошепки робив анакреонтичні8 пропозиції, а та, роблено хихи каючи, відповідала "ні", що означало "так"; потШ пари піднімалися по сходах, чоловік — поклавши руку на талію супутниці, жінка — хапаючись за поручні й удавано, по-дитячому опираючись, бо навіть найрозпутніша розпуста потребує якоїсь подоби сором'язливості. А інші спускалися по сходах,

чоловіки трохи ніяковіючи, а випадкова Амаріл-ліс 9 — безтурботно поправляючи спідницю.

Лампурд давно звик до цих звичаїв, котрі, зрештою, видавалися йому цілком природними, і не звертав ні найменшої уваги на картину, яку ми оце щойно побіжно намалювали. Сидячи за столом і притулившись спиною до стіни, він ніжним і жадібним поглядом дивився на щойно принесену пляшку старого канарського вина, яке зажило собі доброї слави і яке зберігали тут у погребі спеціально для заслужених ненажер та випивак. Забіяка був сам, але на столі поставили два келихи, бо він страшенно не любив пити один, і першої ліпшої миті до нього міг підійти якийсь товариш по чарці. Чекаючи на цього випадкового співтрапезника, Лампурд узяв за тонку ніжку келих, схожий на квітку кручених паничів, повільно підняв на рівень очей і дивився на ясну, іскристу благородну рідину, яка поблискувала в ньому. Помилувавшись теплим кольором жовто-золотистого топазу, потішивши свій зір, він перейшов до нюху і, обережно, легким поштовхом сколихнувши вино так, що воно закружляло в келиху, широко роздутими, як у геральдичного дельфіна, ніздрями вдихав його запах. Лишалось вдовольнити смак. І Лампурд набрав вина в рот; збуджені сосочки піднебіння наситились цим нектаром, язик обмив ним ясна і нарешті послав у горло, схвально при тому цмокнувши. Так уміло Жакмен Лампурд одним-єдиним келихом вина вдовольнив трое з п'ятьох даних людині почуттів, як суций епікуреєць 10, котрий видобуває з речей усе найкраще, все те задоволення, що його вони можуть дати. До того ж він рішуче твердив, що й дотик та слух дістають свою насолоду: дотик — від гладенької поверхні і досконалої форми чистого кришталю, а слух — від мелодійного, тремтливого звуку, яким ніжно бринить кришталь, коли по келиху стукнеш тупою стороною ножа або проведеш по його вінцях мокрим пальцем. Але всі ті парадокси, безглуздя й дивацтва надмірної витонченості, мовби намагаючись довести аж надто багато всього, не доводили нічого, а тільки свідчили про порочну витонченість цього пройдисвіта.

Наш забіяка посидів кілька хвилин, коли двері зненацька прочинились і на порозі став ще один гість, одягнений з голови до ніг у чорне, білі були тільки виложистий комір та сорочка, яка пінилась у нього на животі, між камзолом і штаньми. Вишивка стеклярусом, добра половина якого вже пообпадала, видавалася марною спробою прикрасити цей старий костюм, що був колись, судячи по крою, досить елегантний.

Лице прибульця було мертвотно-бліде, наче посипане борошном, а ніс — червоний, мов жарина. Густі тоненькі фіал_кові прожилки на тому носі свідчили про запопадливе поклоніння його хазяїна Божественній Плящі. Страшно подумати, скільки бочок вина й баклажок горілки потрібно було, аби він став аж такий червоний. Ця химерна личина скидалася на головку сиру, до якої приткнули яскравочервону вишню. Щоб докінчити портрет, досить приліпити на місці очей двоє зерняток з яблука, а внизу зробити тонкий, як у скарбоиці, проріз — рот. Такий був Малартик, щирий друг, Пілад, Евріал n, fidus Achates 12 Жакмена Лампурда; не вельми вродливий, певна річ, але моральні достоїнства його цілком покривали дрібні фізичні вади. Після Жакмена, яким

Малартик глибоко захоплювався, це був найкращий у Парижі фехтувальник і найперший пройда. Граючи в карти, він завжди викладав короля, і ніхто не наважувався сказати, що таке везіння — зухвальство; Малартик любив випити, але, здається, ніколи не п'янів; ніхто не знав, чи є у нього кравець, а проте плащів він мав більше, ніж який придворний модник. А крім усього, це був чоловік по-своєму чулий, з усіма чеснотами, які високо ціняться в розбійницькому кишлі, готовий умерти за товариша, здатний, зціпивши зуби, витерпіти будь-які тортури — диби, іспанські чоботи, скрипиці, навіть катування водою, найтяжче для такого випиваки, як він, — перенести все, аби необережним словом не виказати свою банду. Чудовий у своєму роді тип! І в тому світі, де він промишляв, його всі поважали.

Малартик підійшов прямо до Лампурдового столу, підсунув собі табурет, сів навпроти свого друга, мовчки взяв повний келих, який мовби тільки й ждав його, і хильцем випив. Пив він не так, як Лампурд, по-іншому, але не менш успішно, доказом чого був його пурпуровий ніс. На кінець їхніх посиденьок у обох друзів була однакова кількість позначок крейдою на грифельній дошці корчмаря, і добрий батечко Бахус, сидячи верхи на бочці, усміхався і тому, й другому, як двом своїм поклонникам, хоча й різним, а проте однаково ревним. Один поспішав з богомільям, другий розтягував його; а все одно воно відбувалося.

Знаючи вподобання товариша, Лампурд не раз наливав йому келих по самі вінця. Отож незабаром на столі появилася друга пляшка, і її спорожнили так же скоро, як і першу; потім — третя, яка протрималась довше й піддавалася вже не так легко. Після цього забіяки, щоб передихнути, закурили люльки й крізь туман, що зібрався над їхніми головами, почали пускати до стелі довгі завійки диму, схожі на ті димки над хатками, що їх малюють дітлахи на своїх підручниках і в шкільних зошитах. Кілька разів глибоко затягнувшись і випустивши дим, курці, мов боги, описані Гомером та Вергілієм, зникли серед хмари, в якій тільки ніс Малартика палав, наче розжарений метеор.

Окутані тією густою імлою, відокремлені від інших пияків, приятелі почали розмову, яка, певно, зашкодила б їм, коли б дійшла до вух стражників; на щастя, "Коронована редиска" була надійним місцем, жоден вивідач не наважився б проникнути в цей барліг, а коли б який поліцейський і ризикнув, то під ногами у нього одразу ж відкрилося б провалля, і сміливець опинився б у підземеллі. А звідти вже він міг би показатися на білий світ тільки посічений, як м'ясо на пиріг.

— Як іде діло? — тоном купця, котрий цікавиться цінами на крам, запитав Лампурд. — Настав мертвий сезон. Король живе в Сен-Жермені, і придворні там із ним. Це завдає шкоди нашому промислу; в Парижі нікого тепер не по* бачиш, окрім простих городян та всяких голодранців,

— І не кажи! — відповів Малартик. — Це просто неподобство. Раз увечері зупиняю я на Новому мості якогось гуляку, доволі пристойно одягненого, і до нього: "Гаманець або життя!"; він кидає мені гаманець, а там лише три чи чотири срібняки; і плащ, який лишився від нього, з простої саржі, позолота на галунах — фальшива. Не я, значить,

обікрав, а мене обікрали. В картярні стрічаєш тільки лакеїв, канцеляристів та хлопчаків, які, поцупивши з батьківської шухляди кілька пістолів, приходять спробувати щастя. Роздаси два рази карти, кинеш тричі кості, і з ними все. Не хочеться й таланту марнувати заради такої мізерії! Люсинди, Дорімени, Сідалізи 13, звичайно такі жалісливі до хоробрих, відмовляються, хоч як їх лупцюєш, оплачувати рахунки, мовляв, нема двору — нема й банкетів та подарунків, доводиться віддавати під заставу свої наряди, щоб якось жити. Коли б не один старий ревнивий чоловік-рогоносець, який доручає мені бити коханців своєї жінки, то я б у цьому місяці не заробив і на воду, хоч ніяка бідність не примусила б мене пити її, бо навіть смерть з петлею на шиї мені стократ приємніша. Ніхто не замовив жодної засідки, жодного хоча б дріб'язкового викрадення чи найнікчемнішого вбивства. В який час ми живемо, господи! Ненависть слабне, злоба зникає, почуття помсти втрачається; люди забувають кривду, так само, як і добро; оміщаний вік знесилюється, звичаї стають такі нудотні, що мені просто гидко.

— Добрі часи минули,— докинув Жакмен Лампурд.— Раніше який-небудь вельможа, знаючи нашу хоробрість, узяв би нас на службу, й ми допомогли б у його секретних починаннях. А тепер доводиться мати діло бозна з ким. А проте й нині ще інколи трапляється удача.— І він забряжчав у кишені золотими монетами.

Малартик почув мелодійний дзенькіт, і очі йому загорілися дивним вогнем; проте одразу ж і погасли, знову стали байдужі: гроші товариша — річ недоторканна. Він тільки глибоко зітхнув, і те зітхання можна було б перекласти словами: "Щасливий же ти!"

— Я думаю,— вів далі Лампурд,— що незабаром зможу добути для тебе роботу; ти не лінивий, діла не боїшся, ладен миттю закачати рукава, коли треба, завдати удару шпагою чи пальнути з пістолета. Як людина ретельна, замовлення виконуєш вчасно, спритно уникаєш поліції. Мені аж дивно, що Фортуна жодного разу не зійшла зі свого колеса біля твоїх дверей; правда, ця потіпака, маючи звичайний для жінок поганий смак, обдаровує своїми милостями безліч усяких вітрогонів та шмаркачів на шкоду людям заслуженим. Почекаємо, коли вона, розпутниця, змилостивиться до тебе, а тим часом пиймо, поки не розмокнуть наші підосви.

Це безперечно дуже мудре філософське міркування не викликало у Жакменового товариша ні найменшого заперечення. Забіяки натоптали свої люльки, наповнили келихи й сиділи, спершись ліктями на стіл, як люди, котрі втішаються затишком і дуже не хочуть, аби хтось порушив їхній душевний спокій.

І все-таки його порушили. В другому кутку кімнати почулися збуджені голоси — гурт людей оточив там двох чоловіків, які бились об заклад, бо один із них не вірив у те, що твердив другий, а той брався на ділі довести, що він каже правду.

Гурт розступився. Малартик і Лампурд, увагу яких привернув цей гамір, побачили чоловіка середнього зросту, але, видно, дуже спритного і сильного, смаглявого, мов іспанський мавр, пов'язаного хусткою поверх волосся, в бурому розстебнутому плащі-дошовику, з-під якого виглядали шкурятяна куртка і коричневі штани, прикрашені по

шву мідними гудзиками-дзвіночками. Талію його стягував широкий червоний вовняний пояс, за ним стирчала валенсійська наваха, довга, коли її розкласти, як шабля. Чоловік витягнув наваху, повернув кільце, кінцем пальця помацав вістря і, певно, задоволений перевіркою, сказав супротивникові:

— Я готовий.— Потім гортанним голосом прохрипів дивне ім'я — пияки з "Коронованої редиски" ще не чули його, але на цих сторінках вош> згадувалося вже не раз: — Чікіто! Чікіто!

На другий поклик худенька змарпіла дівчинка, що спала в темному ктку, вилізла з-під плаща, яким була так закутана, мовби то лежала купа ганчір'я, підійшла до Агостена, бо це був саме він, і, дивлячись на бандита великими променистими очима, ще яснішими від того, що їх оточували темні круги, озвалася поважним глибоким голосом, зовсім несподіваним для такої щуплявої постаті:

— Що ти хочеш, хазяїне? Я готова слухатися тебе й тут, як у ландах, бо ти хоробрий і на твоїй навазі багато червоних рисочок.

Чікіта промовила ці слова баскською говіркою, такою незрозумілою для французів, як верхньонімецька, давньоєврейська чи китайська мови.

Агостен узяв Чікіту за руку, підвів до дверей і поставив там, велівши їй не ворухитися. Дівчинка, звикла до таких вправ, не виявила ні страху, ні здивування,— стояла, опустивши руки, й спокійнісінько дивилася перед себе; тим часом Агостен відійшов у протилежний кінець кімнати і, виставивши одну ногу вперед, а другою трошки відступивши, розгойдував довгий ніж, руків'я якого впиралося йому в передпліччя.

Два ряди цікавих утворили своєрідний коридор від Агостена до Чікіти; товсті пияки, затамувавши подих, втягували животи, боячись, щоб вони не випирали з ряду. А довгоносі обачливо подалися назад, аби ніж на льоту не обрубав часом носа.

Нарешті Агостенова рука випросталась, мов пружина, і грізна зброя, майнувши блискавкою, впилася в двері біля самісінької голови Чікіти, наче точно позначаючи зріст дівчинки, але не зачепивши при тому жодної волосинки її.

Коли наваха свиснула, летючи, глядачі мимоволі приплющили очі; а густі вії дівчинки навіть не здригнулися. Вправність бандита викликала схвальний гомін серед цієї вимогливої публіки. Навіть супротивник Агостена, той, що сумнівався в можливості такого влучного удару, захоплено заплескав у долоні.

Агостен витяг ножа, який ще похитувався в дверях, повернувся назад і вдруге кинув, на цей раз так, що вістря застряло між рукою та боком незворушної Чікіти. Якби ніж відхилився на три-чотири лінії¹⁴, лезо влучило б прямо в серце. Глядачі закричали, що вже досить, однаке Агостен знову зробив ту саму вправу, тільки вдарив ножом уже по другий бік грудей — він хотів показати, що в його майстерності нема нічого випадкового.

Чікіта, пишаючись оплесками, якими глядачі відзначили не тільки вправність Агостена, а й її хоробрість, окинула всіх переможним поглядом; ніздрі її роздувалися, з силою втягуючи повітря, крізь розтулені губи хижо поблискували білі й міцні, мов у

дикого звіра, зуби. Блиск тих зубів і фосфоричні іскорки зіниць утворювали три ясні цятки, які освітлювали її темне, засмагле на повітрі лице. Над лобом та щоками довгими чорними змійками вилися розкудлані коси, вибиваючись непокірними кучерями з-під яскраво-червоної стрічки. А на шиї, темнішій, ніж кордовська шкіра, блищало, наче краплі молока, намисто — Ізабеллин подарунок. Вбрання Чікіти було якщо не краще, ніж колись, то принаймні інше. Дівчипа вже не носила своєї жовто-канаркової спідниці з вишитим папугою — в Парижі вона мала б у ній аж надто дивний і примітний вигляд. На ній було коротке темно-синє плаття із складочками на стегнах і якась наче куртка чи камізелька з чорної домотканої шерсті, застебнута на грудях двома чи трьома роговими гудзиками. Ноги, звиклі ходити по квітучому запашному вересу, були в черевиках, правда, надто великих для неї, але більш підходящих у крамничці чоботаря не знайшлось. Уся ця розкіш, видно, заважала їй, однак довелось миритися, бо в Парижі стояла холодна мокреча. Чікіта була така ж відлюдкувата, як і в заїзді "Голубе сонце", тільки в голові малої дикунки тепер вирувало більше думок, а в дитячій постаті вже видніли риси дівчини. Після свого від'їзду з ланд вона побачила багато чого такого, що справило сліпуче враження на її наївну уяву.

Чікіта пішла назад у куток, накрилась плащем і знову заснула. Чоловік, що програв заклад, заплатив її товаришеві п'ять пістолів, на які вони закладалися. Той засунув їх у кишеню на поясі і сів на своє місце до столу, перед напівпорожнім уже глечиком; допивав його повільно, бо, не маючи постійного притулку, волів сидіти в корчмі, аніж тремтіти десь під мостом чи на монастирській паперті, ждучи пізнього в цю пору світанку. Так було і з багатьма іншими бідолахами, які спали тут хто на лаві, а хто під лавою, закутавшись у плащі,— їхнє єдине покривало. Кумедне то було видовисько — чоботи, витягнуті на підлозі, мов ноги полеглих у битві. Бо там і справді була битва, і ті, кого переміг Бахус, діставалися, хитаючись, до якогось темного закутка, притулялися, жалюгідні, головою до стіни і ригали, вивертаючи з себе вино, ніби кров, а їхні компаньйони, пияки з міцнішими шлунками, кепкували над ними.

— Щоб мене грім побив,— озвався Лампурд до Малар-тика,— це хлопець-зух, треба його запам'ятати, він може стати в пригоді, як буде складний випадок. Бо коли доводиться мати діло з кимось, до кого трудно підступитися, то такий удар ноже(м) здалеку — це куди краще, ніж стрілянина з пістолета, яка вогнем, димом і гуркотом неначе скликає поліцейських.

— Що й казати,— відповів Малартик,— гарна робота, чиста; але як схибиш, то, лишившись беззбройним, опинишся в скрутному становищі. Мене в цьому небезпечному показі спритності захоплює хоробрість дівчинки. Такий пущвершок! Сама вся — шкіра та кості, а в хирлявих грудях у неї — справжнє серце лева або античного героя. А втім, мені подобаються і її великі чорні очі, які горять, мов жарини, весь спокійний та суворий вигляд малої. Серед усяких курей, качок, гусей та іншої птиці із заднього двору вона — як молодий сокіл, що залетів у курник. Я знаю жінок і, глянувши на пуп'янок, можу судити про квітку. Чікіта, як називає її той смаглявий плутяга, через два-три роки буде просто королівською лагоминкою...

— Або злодійською,— по-філософському зауважив Жакмен Лампурд.— Якщо тільки доля не поєднає ці дві крайності, зробивши нашу morena 15, як кажуть іспанці, коханкою і пройдисвіта, й принца. Таке вже траплялось, і при цьому далеко не завжди принца люблять дужче — смаки у лукавих розпусниць дуже химерні і спотворені. Але облишмо ці зайві розмови і перейдімо до серйозних речей. Незабаром мені, можливо, потрібні будуть кілька відчайдушних сміливців для однієї виправи, не такої далекої, як подорож аргонавтів 16 у пошуках золотого руна.

— Славне руно! — зауважив Малартик, уткнувшись носом у свій келих, так що вино в ньому аж зашипіло й забулькотіло від тієї гарячої жарини.

— Виправа ця досить складна і небезпечна,— вів далі Лампурд.— Мені доручено усунути якогось капітана Фракаса, актора, котрий, здається, перешкоджає амурам вельми знатного вельможі. З цим ділом я міг би впоратись і сам, але йдеться ще й про те, аби викрасти кралю, в яку закохались і вельможа, й комедіант, а її оборонятиме ціла ватага; отож давайте підберемо надійних і не надто делікатних помічників. Що ти скажеш про Носомбряка?

— Все якнайкраще! — відповів Малартик.— Але на нього нічого розраховувати. Неборака гойдається на ланцюгу у Монфоконі, чекаючи, коли його обкльований воронням скелет упаде з шибениці в яму, на останки товаришів, повішених до нього.

— Так он чому його не видно останнім часом,— байдуже мовив Лампурд.— От воно яка штука — життя! Зустрілись увечері з другом у солідній корчмі, випили собі спокійнісінько і розійшлись — кожен' у своїх буденних справах. А десь за тиждень один питає, як поживає другий, а в відповідь чує: "Його повісили".

— На жаль, це так,— зітхнув Лампурдів друг, прибираючи трагічно-сумовиту чи сумовито-трагічну позу.— Як каже добродій Малерб, звертаючись із розрадою до Дюпер'є 17:

Йому судилась, як усім найкращим, Найгірша доля.

— Нам не до лиця даноче хлипання,— сказав Жакмен.— Покажімо гідну чоловіків стоїчну мужність — і гайда вперед по життєвій дорозі, насунувши аж до брів капелюха і взявши руки в боки, зневажаючи шибеницю,— вона, зрештою, не набагато страшніша, хоча й не така почесна, як гармати, каменеметальні машини, пищалі та бомбарди, не кажучи вже про мушкети і холодну зброю, а проти них сміливо виступають доблесні воїни. Оскільки немає Носомбря-ка, котрий, певно, ділить славу із якимось добрим розбійником, ми візьмемо Буцайбика. Це кремезний і дужий чолов'яга, підходящий для трудної роботи.

— Буцайбик,— відповів Малартик,— плаває десь понад берберськими 18 берегами під командуванням королівського наглядача. На знак великої ласки і поваги, король велів прикрасити йому плече своєю лілеєю 19, аби він часом не загубився: А от, скажімо, Кривуляй, Крутиморд, Рашпіль і Випивак зараз на волі і a la disposición de usted 20.

— Їх мені й вистачить. Це сміливі хлопці, і, коли треба буде, ти зведеш мене з ними для переговорів. Ну, доци-наймо цю квартиру і вшиваймося звідси. Сморід у цій корчмі

стає ще дужчий, ніж біля озера Аверн 21, над яким навіть пташка не пролетить — падає мертва від отруйних випарів. Тут смердить потом, брудним тілом, старим салом, чимось тухлим. На свіжому нічному повітрі нам буде лучче. До речі, ти де сьогодні ночуєш?

— Я не послав уперед квартир'єра, щоб приготував помешкання,— відповів Малартик,— і шатра мені не поставили. Можна було б постукати в готель "Слимак", але там у мене рахунок завдовжки наче шпага, а нема нічого неприємнішого, як, прокинувшись, побачити насупленого хазяїна, коли він буркотить і не тільки рішуче ВІДМОВЛЯЄТЬСЯ знову витрачатися на тебе, а й вимагає віддати йому попередній борг, вимахуючи при тому над головою пачкою розписок, немов добродій Юпітер своїми блискавками. Несподівана поява поліцейського вразила б мене не так прикро,

— Це чисто первове, тут нема нічого дивного,— повчально мовив Лампурд,— у кожної великої людини є своя слабкість. Але якщо в "Слимаку" тобі неприємно появлятися, а в/ готелі під ясними зорями в цю зимову пору надто холодно, то я пропоную Давню свою гостинність у моєму глухому закутку під дахом і половину віконниці, на якій я сплю.

— З щирою вдячністю приймаю твоє запрошення,— відповів Малартик.— О, щасливий той смертний, хто має власні лари й пенати 22 і може посадити коло вогнища сердечного друга свого.

Жакмен Лампурд виконав обіцянку, яку сам собі дав, коли оракул вибрав йому корчму. Він був п'яний як чіп; але жоден п'яний не міг триматися так, як Лампурд. Не вино володіло ним, а він — вином. Одначе в ту мить, коли Жакмен підводився, йому здалося, що ноги у нього важкі, мов свинцеві колоди, і наче вгрузли в підлогу. Він насилу розігнув коліна, відірвав важенні ноги від підлоги і рішуче рушив до дверей, тримаючи голову високо й рівно. Малартик подався за ним, ідучи досить твердо, бо він просто не міг бути п'яніший, ніж завжди. Занурте насичену водою губку в море — вона не вбере більше ні краплини. Отак було і з Малартиком, хіба, може, з тією різницею, що він був насичений не водою, а чистісіньким соком виноградної лози. Отож два приятелі вийшли без ніяких ускладнень з корчми і навіть спромоглися, хоча й не були янголами, піднятися по драбині Іакова 23, то пак по сходах, що вели з вулиці на Лампурдове горище.

А корчма в той час являла собою смішне й жалюгідне видовисько. Вогонь уже догоряв. Свічки, з яких ніхто не знімав нагару, пообтікали розтопленим лосем, їхні гнотики чорніли обгорілими кінчиками. Патьоки лою пливли по свічниках і застигали. Дим від люльок, випари від дихання й страв зібралися під стелею в густий туман; підлога була вкрита недоїдками та брудом, очистити її пощастило б, хіба що пустивши туди, як в авгієві стайні²⁴, цілу річку води. На столах валялися рештки їжі, кістки, наче їх пообгризали якісь ласі до падла собаки. Подекуди лежали перекинуті в розпалі сварки глечики, і з них повільно витікали залишки вина, падаючи краплями в червону калюжу, гейби краплі крові з відрубаної голови; уривчастий і розмірений звук від падіння їх, мов цокання годинника, вторував хропінню п'яниць.

Маленький Мавр на Новому ринку продзвонив четверту годину. Шинкар, який спав, похиливши голову на схрещені руки, прокинувся, обвів допитливим поглядом кімнату й, побачивши, що гості більше нічого не п'ють і не їдять, гукнув слуг.

— Уже пізно,— сказав,— вимітайте всіх цих гультяїв і розпусниць разом із сміттям, вони ж більше не п'ють!

Служники махнули мітлами, хлюпнули на підлогу троє чи четверо відер води і, щедро сиплючи штурхани, менш як за п'ять хвилин очистили корчму, повиганявши всіх геть на вулицю.

XIII. Подвійний напад

Герцог де Валомбрез був з тих, хто не відступається ні в помсті, ні в любові. Якщо Сігоньяка він смертельно ненавидів, то до Ізабелли відчував ту шалену пристрасть, яку збуджує неприступність у людей пихатих і жорстоких, незвиклих до того, щоб їм опиралися. Покорити актрису — це було тепер найперше його прагнення, мета його життя; розбещений легкими любовними перемогами, що їх він здобував досі, герцог не міг пояснити цієї невдачі і часто, розмовляючи з кимось, на прогулянці чи за якимось ділом, у театрі чи в церкві, вдома чи при дворі, він раптом поринав у глибоку задуму, здивовано питаючи сам себе: "Як це так, що вона не любить мене?"

Людині, яка не вірить у доброчесність жінок, а тим паче актрис, це й справді трудно було зрозуміти. Може, Ізабел-лина холодність — то тільки заздалегідь продумана гра задля того, щоб добитися від нього більшого, бо ніщо так не розпалює пристрасті, як облудна цнотливість і кривляння вдаваної недотики? Але ж вона так зневажливо повернула шкатулку з коштовностями, яку поставила в її кімнаті Леонарда, що зразу видно було: ця актриса не з тих жінок, котрі торгуються, набиваючи собі ціну. Найдорожчі прикраси з коштовних каменів і мережив тут не допомогли б. Який сенс посилати їй перли та діаманти, здатні спокусити саму королеву, якщо вона й не дивиться на них! Любовні послання теж не могли б зворушити її, хоч би як витончено й красиво змальовували секретарі молодого герцога палку пристрасть свого хазяїна. Ізабелла не розпечатувала листів. Так що ні проза, ні вірші, ні тиради, ні сонети нічого не дали б. До того ж такі послання, підходящі для ніжних закоханців, зовсім не відповідали заповзятливій вдачі Валомбреза. Вій велів покликати тітоньку Леонарду, з якою потайці підтримував зв'язок, бо ж ніколи не зашкодить мати свого вивідача навіть у неприступній фортеці. Буває, що гарнізон послабить пильність, прихований хід одразу ж відкриється, і супротивник проникає в ту фортецю.

Потаємними сходами Леонарду привели в окремий покій, де молодий герцог приймав тільки найближчих своїх друзів та вірних слуг. Це була продовгувата кімната, обшита панелями, з яких виступали пілястри у формі іонічних колон з прикрашеною жолобками основою, а між колонами видніли картини в овальних дерев'яних рамах, вкритих майстерним різьбленням — вони мовби висіли, прив'язані вигадливо переплутаними позолоченими стрічками та бантами до ліпного карниза. На тих картинах, неначе міфологічні Флори, Венери, харити *, Діани й усякі німфи, були зображені коханки молодого герцога, виряджені так, як греки одягали своїх богинь,—

та виставляла білосніжну грудь, інша — прекрасну ніжку, а та — плечі з ямочками чи якісь потаємніші принади, і всі вони були намальовані так тонко і майстерно, що здавалося, ніби то — картини, створені уявою художника, а не портрети з натури. А проте ці надмірно сором'язливі красуні позували для картин Симонові Буе 2, ушавленому маляреві нашого часу, і кожна думала, що тільки вона робить цю велику ласку, не підозрюючи про цілу галерею таких картин.

На плафоні, зробленому як мушля, художник намалював туалет Венери. Німфи прибирали богиню, а вона крадькома поглядала в люстро,— його незалежно тримав перед нею рослявий Купідон, схожий на герцога, але видно було, що увагу її привертає не так дзеркало, як молодий бог любові.

Інкрустовані мармуром комоди, напхані любовними записками, жіночими косами, браслетами, перснями та іншими доказами забутих пристрастей; такий же стіл, де на тлі чорного мармуру вимальовувались букети яскравих квітів, над якими літали метелики з діамантовими крильцями; крісла на кручених ніжках чорного дерева, оббиті ясно-рожевою полу парчею із срібними розводами; привезений французьким послом з Константинополя м'який, пушистий килим, на якому, можливо, сиділи жінки турецького султана,— оце й усе по-своєму багате і розкішне умеблювання цієї кімнати, яку Валомбрез любив дужче, ніж парадні покої, і в якій він звичайно перебував.

Герцог прихильним жестом запросив Леонарду сісти. То була вже стара жінка, і в відблиску свіжості та молодості, який витав у цій кімнаті, ставала ще помітнішою відразлива потворність її в'ялого восково-жовтого лиця. У чорному, розшитому стеклярусом платті й низько насунутому чепчику, вона спочатку видавалася строгою і поважною; але двозначна усмішка, яка грала в зарослих пучками чорних волосин кутиках її губів, облудливий масний погляд оточених темними зморшками очей, підлий, жадний і догідливий вираз обличчя дуже скоро наводили на думку, що ви помилились і що перед вами не Пернель 3, а суца Масетта чи одна з тих бабусь, які мують молодих дівчат, готуючи їх до шабашу, а по суботах їздять верхи на мітлі.

— Пані Леонардо,— порушив мовчанку герцог,— знаючи, наскільки ви досвідчені в питаннях любові, якій самі слугували в молоді свої роки і сприяли в зрілому віці, я запросив вас, аби порадитись, як мені покорити дику Ізабеллу. Дуенья, котра була в молодості першою коханкою, певно ж, знає всі тонкощі.

— Ви, пане герцог, робите велику честь мені й моїм скромним знанням,— скрушно відповіла стара комедіантка,— і, можете не сумніватись, я постараюся догодити вам.

— Я не сумніваюся,— недбало мовив герцог,— але ж діло поки що не просунулось уперед. Як там ця вперта красуня? І досі захоплена своїм Сігоньяком?

— І досі,— відповіла, зітхнувши, пані Леонарда.— В молодості бувають чудні пристрасті, яких і не пояснити. Вона не піддається ніяким спокусам, це та жінка, яка в земному раю не слухатиме змія.

— То як же,— гнівно сіпнувшись, вигукнув герцог,— як цей клятий Сігоньяк добився, що його почуло вухо, зовсім глухе до мови інших? Може, у нього є якесь приворотне зілля, якийсь амулет чи талісман?

— Ні, ваша світлість; це був горопашний бідолаха, а для ніжних, романтичних і гордих душ нема більшого щастя, як утішати; вони воліють давати, а не брати собі, і сльози жалю та співчуття відчиняють двері для любові. Отак вийшло з Ізабеллою.

— Ну, це дурниці; бути бідним, без мідяка в кишені, нещасним, жалюгідним, смішним — це, по-вашому, підстава для того, щоб тебе любили! Придворні дами страшенно сміялися б, почувши таку думку.

— Справді, цієї думки, на щастя, дотримуються далеко не всі, серед жінок мало таких, що збиваються з путі істинної. Ви, ваша світлість, натрапили на виняток.

— Та це ж можна здуріти від люті, як подумаєш, що нікчемний дворянчик добився успіху там, де зазнав поразки я, і в обіймах коханки сміється з моєї невдачі.

— Хай вас це не засмучує, ваша світлість. Сігоньяк не втішається її любов'ю так, як розумієте ви, пане герцог. Ізабелліній чесноті не завдано ніякісінької шкоди. Ніжне почуття цих бездоганних закоханих хоч і палке, але платонічне і обмежується хіба що якимось поцілунком у руку чи в лоб. Тому воно стільки й тягнеться; вдоволене почуття згасає саме по собі.

— Пані Леонардо, ви впевнені в цьому? Як могли вони лишитися такими добродіями серед розпутності театрального життя, разом мандруючи, ночуючи під одним дахом, вечеряючи за одним столом, безперервно стрічаючись на репетиціях і на виставах? Для того вони мали б бути янголами.

— Ізабелла, безперечно, янгол, і в неї немає тої гордині, за яку Люципера прогнали з неба. Ну, а Сігоньяк сліпо підкоряється коханій і робить усе, що тільки вона скаже.

— Якщо це так,— мовив Валомбрез,— то, може, ви чимось пособите мені? Ну-бо, подлубайтесь у потаємних куточках своєї скриньки з хитрощами, знайдіть там якийсь випробуваний і певний гачок, якусь надійну штучку, махінацію з хитромудрими пружинками, щоб це дало мені перемогу; а золота і срібла я не шкодую, ви ж знаєте.

І він занурив свою руку, ще білішу й таку ж ніжну, як у жінки, в чашу роботи Бенвенуто Челліні, що стояла поблизу на столику, повна золотих монет. Побачивши гроші, які переливалися, так переконливо дзенькаючи, совині очі дуеньї загорілися, двома ясними дірочками проткнувши темну шкіру її мертвого виду. Якусь мить вона мовчала, немовби поринувши в глибокі роздуми.

Валомбрез нетерпляче ждав. Нарешті стара заговорила:

— Я могла б віддати вам якщо не душу її, то хоча б тіло. Восковий відбиток замка, підроблений ключ і сильне снотворне зробили б своє діло.

— Тільки не це! — перебив герцог, не в силі стримати жесту відрази.— Тьху! Оволодіти приспаною жінкою, в'ялим, безживним тілом, лялькою без свідомості, без волі й пам'яті, мати коханку, яка, пробудившись, здивовано, мовби все ще в сні, дивитиметься на тебе, а потім знову сповниться ненависті до тебе і любов'ю до іншого! Стати кошмарним втіленням любострасиого сну, який уранці забувається! Я ніколи не впаду так низько.

— І правильно, ваша світлість,— погодилась Леонарда.— Обладання, коли немає згоди,— то ніщо, і я запропонувала цей спосіб тільки як крайній захід. Я й сама не

люблю таких темних прийомів з усяким пійлом, від якого тхне кухнею отруйниці. А чому б вам, гарному, як Адоніс, улюбленик Ве-нери, чарівному й багатому, маючи вплив при дворі й геть усе, що подобається жінкам,— чому б вам не спробувати просто-позалицятися до Ізабелли?

— Сто чортів! Стара має слухність,— вигукнув Валомбрез, кинувши самовдоволенний погляд у венеційське люстро, яке тримали два вирізьблені амури, погойдуючись на золотій стрілі, так що дзеркало при потребі нахилялось і випрямлялось, аби в нього зручніше було дивитися.— Ізабелла холодна й добродісна, але ж вона не сліпа, а природа не скривдила мене, і я не викликаю огиди. В усякім разі я справляю на неї хоч таке враження, як гарна статуя чи картина,— її ще не люблять, однак нею милуються, вона привертає погляди і захоплює гармонією форм та приємними кольорами. А потім скажу такі слова, перед якими жінки не можуть устояти, а ще супроводитиму ті слова поглядами, здатними розтопити лід будь-якого серця,— вогонь їх, признаюсь не хвастаючись, запалював найхолодніших придворних красунь; до того ж ця актриса вельми горда, і домагання герцога тільки тішитимуть її самолюбство. Я підтримаю її в театрі, поставлю для того цілу ватагу плескальників. Не повірю, щоб і після цього вона думала про нікчемного Сігоньяка, якого я скоро здихаюсь.

— Я, пане герцог, більше не потрібна вам? — озвалася Леонарда, вставши і в позі поштовгого чекання склавши руки на животі.

— Ні,— відповів Валомбрез,— ви можете йти, тільки спочатку візьміть ось це,— і він подав їй жменю золотих монет.— Не ваша вина, що в трупі Ірода є така незвичайна добродісність.

Стара подякувала молодому герцогові й рушила до дверей, задкуючи, але ні разу не наступивши на спідницю — театр виробив у неї такі навики. Біля порога вона повернулася і скоро зникла на сходах. А Валомбрез подзвонив камердинерові, щоб той одягнув його.

— Ну, Пікаре,— сказав герцог,— ти повинен перевершити самого себе і нарядити мене так, щоб я був красивіший, ніж Букінгем 4, коли він старався сподобатись королеві Анні Австрійській. Якщо я повернуся ні з чим після полювання на кралу, то тебе відшмагають батогами, бо у мене немає ніякого ганджу, ніяких вад, щоб їх приховувати і маскувати.

— Ви, ваша світлість, настільки досконалі в своїй вишуканості, що мистецтву лишається тільки показувати в усьому блиску ваші природні достоїнства. Якщо ви, пане герцог, кілька хвилин спокійно посидите перед люстром, я причешу і приберу вас так, що навіть найжорстокіша красуня не зможе опиратися.

Сказавши це, Пікар засунув щипці для завивки у срібну чашу, йе під шаром попелу легеньким вогником, наче в іспанських жаровнях, горіли оливкові камінці; коли щипці нагрілися скільки треба — камердинер визначив це, піднісши їх до своєї щоки,— Пікар затис у них кінчики прегарного, чорного, як воронове крило, волосся герцога, і вони манірно закрутилися в м'які кучері.

Коли зачіска герцога де Валомбреза була готова, а його тонкі вуса, намазані помадою, ще пахучішою, ніж бальзам, застигли, вигнуті, мов купідонів лук, камердинер, задоволений, своєю роботою, трошки відхилився назад і оглянув усе, як маляр, примруживши око, оглядає картину, де він щойно поклав останній мазок.

— Яке вбрання ви хотіли б сьогодні надіти, пане герцог? Якщо б я посмів висловити свою думку, хоч ви її зовсім не потребуєте, то порадив би вашій світлості чорний оксамитовий костюм з прорізами й атласними бантами такого ж кольору, шовкові панчохи і простий мереживний комір. Золота й срібна парча, шовк з узорами, коштовні камені своїм недоречним блиском відвертали б погляди, а вони мають бути зосереджені тільки на вашому лиці, яке ще ніколи не було таким чарівно прекрасним; чорний колір підкреслюватиме його м'яку блідість, що лишилася після поранення і так пасує вам.

"Цей хитрун має непоганий смак і підлестити вміє не гірше за придворного,— по думки буркнув Валомбрез.— Справді, чорний колір мені буде щже до лиця! Та й Ізабелла не з тих жінок, яких зачаровують злототкані матерії і діамантові блискітки".

— Пікаре,— мовив він уже вголос,— дай мені камзол і оксамитові штани, та принеси шпагу полірованої сталі. І ще: скажи Лараме, щоб запрягли карету четвериком гнідих, і живо. За чверть години я виїжджаю.

Пікар побіг виконувати розпорядження хазяїна. А Валомбрез, чекаючи, коли подадуть карету, ходив по кімнаті і щоразу, проходячи перед венеційським люстром, запитливо поглядав у нього, і люстро, проти звичаю всіх дзеркал, давало сприятливу відповідь.

"Ця дурка мала б бути страшенно пихата, уперта й вередлива, щоб одразу не закохатися в мене до нестями, незва-л<аючи на її вдавану цнотливість і платонічні пестоші із Сігоињком. Усе одно, кралечко, ви скоро опинитесь в одній із оцих овальних рамок, намальовані в усій красі,— Артемі-да, яка, незважаючи на свою холодність, змушена буде приходити цілувати Ендиміона. Ви займете місце серед цих богинь, які були спочатку не менш неприступні, суворі її жорстокі, аніж ви, тільки всі вони, звісно, світські дами, а ви нею ніколи не будете. Ваша поразка, на славу мені, настане скоро і неминуче; бо ніщо — знайте це, моя актри-сочко,— ніщо не може стати на перешкоді волі Валомбреза. Rapaşo pes itgpot 5,— ось мій девіз!

Лакей доповів, що карету подано. Відстань між вулицею Турнель, де жив герцог де Валомбрез, і вулицею Дофіна проїхали швидкою рисою — коні в упряжці були кріп-кі, а поганяв їх високопанський кучер, який не звернув би з дороги перед самим принцом і правив, не зважаючи ні на які екіпажі.

Хоч який сміливий і самовпевнений був герцог, а тепер, їдучи в кареті, відчував хвилювання, що траплялося з ним доволі рідко. Він не знав, як його зустріне горда Ізабелла, й від тої непевності серце йому билось швидше, ніж звичайно. Суперечливі почуття вирували в ньому, від ненависті до любові, залежно від того, якою він уявляв собі молоду актрису — непокірливою чи послушною його волі.

Коли розкішна роззолочена карета, запряжена четвериком чистокровних коней, у

супроводі ліврейних лакеїв де Валомбреза під'їхала до заїзду на вулиці Дофіна, ворога перед нею широко розчинились, і хазяїн, тримаючи шапку в руці, мерщій кинувся з ганку назустріч пишному гостеві, кваплячись узнати його волю. Та хоч як він поспішав, а Валомбрез раніше стрибнув з карети, навіть без приступки, на землю і швидкою ходою рушив до сходів. Хазяїн так низько вклонився, що мало не зачепив лобом його колін.

Молодий герцог різким голосом, коротко, як звичайно він говорив, коли хвилювався, сказав:

— У вас проживає панна Ізабелла. Я хотів би її побачити. Вона зараз дома? Попереджати про мої відвідини не треба.

У відповідь на всі ті запитання хазяїн тільки поштиво пахилияв голову, а потім попросив:

— Дозвольте, ваша світлість, я проведу вас; для недостойного слуги це надто велика честь. Я й сам ледве сягаю її.

— Як хочете,— з байдужою пихатістю мовив Валомбрез.— Тільки мерщій, а то вже з вікон висовуються голови, дивляться на мене, ніби я турецький султан чи падишах.

— Я піду попереду, показуватиму дорогу,— сказав хазяїн, обома руками тулячи шапку до серця.

Герцог і його провідник піднялися по сходах і опинились у довгому коридорі, з обох боків якого були двері, наче в монастирі. Підійшовши до дверей Ізабеллиної кімнати, господар зупинився.

— ЯіГ накажете доповісти?

— Ви вже можете йти,— озвався Валомбрез, беручись за ручку,— я сам доповім.

Ізабелла в домашньому халаті сиділа на стільці з високою спинкою біля вікна, простягнувши ноги па оббитий килимом ослінчик, і вчила роль, яку мала виконувати в новій п'есі. Прочитавши кілька разів вісім чи десять віршованих рядків, вона заплющила очі, аби не бачити написаних у зошиті слів, і тихо повторювала їх, як школяр повторює свій урок. Світло з вікна м'яко вимальовувало ніжний профіль її лиця, в його промінні мінилися золотом легенькі кучерики на потилиці, між розтуленими губами перламутрово білили зуби. Легкий сріблястий відблиск пом'якшував темний тон неосвітлених місць її одягу й тіла, утворюючи той чарівний ефект, який малярі називають "світлотінню" і якого вони так добиваються. Молода жінка, що сиділа біля вікна,— то бута прегарна картина, вмілий майстер просто скопіював би її, і вона стала б перлиною та гордістю художньої галереї.

Подумавши, що в кімнату зайшла по якомусь ділу покоївка, Ізабелла не підвела очей, напівприкритих довгими віями, схожими при світлі на золоті ниточки, і все так же повторювала віршовані рядки, наче перебирала у мрійливій напівдрімоті чотки, майже не думаючи. Та й чого було їй боятися — серед білого дня, в домі, де повно людей, разом із своїми товаришами. А про те, що Валомбрез у Парижі, вона не знала. Спроб нових підступів проти Сігоньяка не було, і молода актриса, хоча й боягузлива, потроху заспокоювалась, її холодність, певно, відшила герцога з його примхами, і тепер

вона думала про нього не більше, ніж про китайського імператора чи турецького султана.

Валомбрез дійшов до середини кімнати, ступаючи якомога тихше і затаївши подих, щоб не порушити чудову картину, яку він споглядав з цілком зрозумілим захопленням; герцог ждав, що Ізабелла от-от підведе очі й побачить його, він став на коліно, в одній руці тримаючи капелюх, перо якого підмітало підлогу, а другу притулив до серця — в такій поштивій позі, що кращої не могла б жадати навіть королева.

Гарна була собою молода актриса, але й Валомбрез, треба визнати, не поступався їй; світло падало прямо на його лице, з такими правильними рисами, таке досконале, що здавалося, ніби це молодий грецький бог, покинувши Олімп, став герцогом. То була мить, коли любов і захоплення стерли з його лица вираз владної жорстокості, який, на жаль, часом виднів на ньому. Очі сяяли, губи горіли, бліді щоки вкрилися ніжним рум'янцем, ніби на них дихнуло жаром із самого серця. Голубуваті блискавки пробігали по завитих, блискучих від помади косах, мов тремтливі сонячні зайчики на полірованому гагаті. Ніжна і водночас міцна шия вирізнялася мармуровою білизнаю. Палаючи пристрастю, герцог аж світився, він просто сяяв і — далекі, це нетрудно зрозуміти — не міг припустити й думки, що богиня, королева чи актриса опиратимуться йому.

Нарешті Ізабелла повернула голову й побачила герцога де Валомбреза, який стояв, схилившись на коліно, кроків за шість од неї. Коли б Персейб підніс їй до очей увінчану зміями личину Медузи, прикріплену до його щита й викривлену передсмертними корчами, — це б її так не вразило. Вона сиділа, мов кам'яна, заціпеніла, широко розплющивши очі від жаху, наївнрозкривши рота, відчуваючи, що в горлі їй пересохло, неспроможна ні поворухнутися, ні крикнути. Смертельна блідість вкрила її щоки, по спині покотився холодний піт; вона відчула, що втрачає свідомість, але величезним зусиллям волі переборола ту слабкість, аби не лишитися геть беззахисною перед підступними замірами цього зухвальця.

— Виходить, я викликаю у вас непереборну огиду, якщо навіть мій вигляд справляє на вас таке враження, — не міняючи пози, тихим голосом мовив Валомбрез. — Африканська потвора з хижо роззявленою пащею, гострими зубами й виставленими пазурами, вискочивши з печери, мабуть, так не налякала б вас; мій прихід, признатись, трохи нежданий і раптовий, але не треба сердитися, коли пристрасть допускає якусь нечемність. Щоб побачити вас, я не побоявся вашої немилості; і любов моя, ризикуючи прогнівити вас, припадає з смиренным благанням до ваших ніг.

— Ради бога, встаньте, пане герцог, — озвалась молода актриса, — ця поза не до лица вам. Я тільки бідна провінційна акторка, і мої скромні достоїнства не заслуговують на таку високу увагу. Забудьте цю скороминущу примху і спрямуйте свої помисли на інших жінок, для яких буде щастям виконати ваші бажання. Не примушуйте королев, герцогинь і маркіз мучитися через мене ревністю.

— Яке мені діло до всіх тих жінок, — гаряче сказав Валомбрез, підводячись, — якщо я схиляюся перед вашою гордістю, якщо ваша суворість мене вабить дужче, аніж ласки

інших, якщо ваша цнотливість п'янить мене, а скромність доводить до нестями мою пристрась, якщо без вашої любові я не можу жити! Не бійтеся нічого,— додав він, побачивши, що Ізабелла відчиняє вікно, немовби збираючись кинутися туди, коли герцог вдасться до якогось насильства.— Я прошу тільки, аби ви згодилися терпіти мою присутність і дозволили мені як найпоштивішому закоханому висловлювати вам своє захоплення, сподіваючись, що серце ваше стане м'якше.

— Припиніть ці марні переслідування,— відповіла Ізабелла,— і я хоча й не люблю вас, але буду вам безмежно вдячна.

— У вас немає ні батька, ні чоловіка, ні коханця, який міг би заперечувати проти намагання порядної людини добитися вашої прихильності, сподобатися вам,— сказав Валомбрез.— Я зовсім не хочу образити вас своїми почуттями. Нащо ж відштовхувати мене? О, ви не знаєте, яке розкішне життя я відкрию перед вами, якщо ви погодитесь зо мною.

Казкові чари будуть бліді поряд з тим, що придумуватиме моя любов, аби догодити вам. Ви, мов та богиня, ходитимете по хмарах, ступаючи серед осяйної лазурі. Всі роги достатку висиплють свої скарби до ваших ніг. Я вловлюватиму в ваших очах і виконуватиму всі бажання ще до того, як вони появляться. Далекий світ відійде, мов сон, і ми в променях сонця злетимо на Олімп, красивіші і щасливіші у своїй п'янкій любові, ніж Амур і Псіхея⁷. Не відвертайтеся ж від мене, Ізабелло, в такому мертвому мовчанні, не штовхайте до відчаю мою любов, яка може все, тільки не зректися самої себе і вас.

— Цією любов'ю пишалася б кожна інша жінка,— скромно відповіла Ізабелла,— але я не можу розділити її. Якби навіть не доброчесність,— а вона для мене дорожча за життя,— я відмовилася б від цієї небезпечної честі.

— Подивіться на мене прихильно,— заперечив Валомбрез,— вам заздритимуть найзнатніші світські дами. Іншій жінці я сказав би, хай бере все, що захоче, в моїх замках, володіннях, палацах, випатрає комори, повні діамантів і перлів, занурює по самі плечі руки в мої скарбниці, хай одягає своїх челядників розкішніше, ніж одягаються принци, підковує сріблом коней із своїх упряжок, живе на широку ногу, мов королева, хай покоряє своїм блиском Парижу який уже нічому не дивується. Для душі такого складу, як ваша, ці принади надто грубі. Але, може, вас привабить слава приборкувачки і переможниці Валомбреза — ви могли б з тріумфом вести, як бранця, за своєю колісницею, називати своїм служником, своїм рабом того, хто ніколи нікому не корився, кого не могли утримати ніякі кайдани.

— Для моїх кайданів це надто пишний бранець,— сказала молода актриса,— я не можу обмежувати його дорогоцінну волю!

Досі герцог де Валомбрез стримувався, переборював свою природну запальність, удавав лагідного, але рішуча, хоч і чемна відмова Ізабелли вже дратувала його. Він відчував, що за цією доброчесністю криється любов, і ревності дужче й дужче розпалювали його гнів. Герцог ступив кілька кроків до дівчини, і вона схопилася рукою за віконну засувку. Злоба спотворила риси його лиця, він мовчки кусав губи.

— Скажіть краще,— нарешті озвався не своїм голосом,— що ви до нестями закохалися в Сігоньяка! От чим пояснюється ваша доброчесність. Чим же він так причарував вас, цей щасливчик? Хіба я не кращий, не з благороднішого роду, не багатший, ніж він, чи не такий молодий, дотепний, не так закоханий, як він?

— Але у нього є принаймні одна риса, якої немає у вас,— відповіла Ізабелла,— він поважає ту, кого любить.

— Бо він не дуже любить,— сказав Валомбрез, обхопивши руками Ізабеллу, яка вже вихилилась із вікна, і, відчувши обійми зухвальця, тихо скрикнула.

В цю мить відчинилися двері. Тиран, запобігливо й аж надто низько кланяючись, увійшов до кімнати й підступив до Ізабелли; Валомбрез одразу ж відпустив її, лютий, що зашкодили його любовним вихваткам.

~ Даруйте, мадемуазель,— озвався Тиран, скося глянувши на герцога,— я не знав, що ви в такому приємному товаристві; але вже давно треба починати репетицію, і ми ждемо тільки вас.

Справді, крізь прочинені двері видно було Педанта, Ска-пена, Леандра і Зербіну — надійна оборона Ізабелли від замірів на її доброчесність. У герцога було майнула думка накинутись із шпагою на цю потолоч і розігнати всіх, проте це наробило б непотрібного гамору; убивши чи поранивши двох-трьох комедіантів, він нічого не досяг би, та й не ли-чить йому мочити свої благородні руки в крові таких нічем. Тож герцог стримався, з крижаною чемністю вклонився Ізабеллі, яка, тремтячи всім тілом, підступила до своїх товаришів, і вийшов з кімнати; але на порозі обернувся, махнув рукою і сказав:

— До побачення, панно!

Звичайні собі слова, одначе в тоні, яким Валомбрез мовив їх, була страшна погроза. І на обличчі його, щойно такому чарівному, появився вираз диявольської розпутності; Ізабелла мимоволі здригнулася, хоча присутність акторів і захищала її від усіх підступів. Її охопив той смертельний страх, що його відчуває голубка, над якою кружляє, підлітаючи ближче й ближче, коршун.

Молодий герцог подався до карети, за ним поспішав, набридливо сиплючи непотрібні чемності, хазяїн заїзду; незабаром загуркотіли колеса — небезпечний гість нарешті поїхав.

А з допомогою, котра вельми доречно наспіла до Ізабелли, було так. Приїзд герцога у роззолоченій кареті до постоялого двору викликав серед здивованих і захоплених пожильців усякі балачки; незабаром вони дійшли й до Тирана, що саме вчив, як і Ізабелла, у себе в кімнаті свою роль. Сігоньяка якраз не було — він затримався в театрі, щоб приміряти новий костюм,— і добряга Ірод, знаючи про лихі заміри Валомбреза, надумав пильнувати; допустивши похвальну нескромність, він приклав вухо до замкової щілини і слухав небезпечну розмову, готовий втрутитися, коли вона вже надто розпалиться. Його обачливість і врятувала доброчесну Ізабеллу від негідних витівок злого й розпутного герцога.

То був неспокійний день. Лампурд, як ви пам'ятаєте, дістав од Мерендоля доручення розправитися з капітаном Фракасом; отож, чекаючи слушної нагоди для

нападу, забіяка стовбичив на майданчику, де височить бронзовий король, бо, повертаючись у заїзд, Сігоньяк неодмінно мав перейти Новий міст. Жакмен ждав уже понад годину, дмухаючи на пальці, щоб не були заляклі, коли настане час діяти, і пританцьовуючи, аби нагрілися ноги. Було холодно, і сонце заходило за мостом, по той бік Тюїльрі, ховаючись у криваві хмари. Швидко сутеніло, перехожих ставало дедалі менше.

Нарешті появився Сігоньяк; пойнятий невиразною тривогою за Ізабеллу, він бистро йшов, щоб скоріше дістатися цю заїзду. В поспіху барон не побачив Лампурда, і той, схопивши за край плаща, стягнув його таким різким, раптовим рухом, що порвалися зав'язки. Сігоньяк враз лишився в самому легенькому камзолі. Спочатку він подумав, що то напав звичайний злодій; не намагаючись відняти у нього плащ, барон блискавично вихопив шпагу і приготувався до бою. Те саме негайно зробив і Лампурд. Йому сподобалась позиція супротивника.

"Ну що ж,— подумав бандит,— розважимося трошки".

І клинки схрестилися. Після короткої розвідки з обох сторін Лампурд спробував ударити, проте Сігоньяк миттю відбив удар.

"Добре захищається,— знову мовив собі напасник.— Цей молодик дещо тямить".

Сігоньяк одвів своєю шпагою клинок розбійника і спрямував удар у бік йому; Лампурд відхилився назад і відбив удар супротивника, в душі захоплюючись його досконалістю і академічною точністю.

— А ось вам! — гукнув він, і шпага його окреслила іскристе коло, але натрапила на шпагу Сігоньяка, який був наготові.

Вишукуючи хоч якийсь просвіт для удару, вістря шпаг кружляли одне навколо одного то повільніше, то швидше, обидва суперники діяли хитро і обачливо, що свідчило про неабияку вправність їх.

— Знаєте, добродію,— сказав Лампурд, не маючи сили довше стримувати своє захоплення впевненими, точними і правильними діями супротивника,— у вас прекрасна метода!

— До ваших послуг,— відповів Сігоньяк, посилаючи клинок у сторону розбійника, який відбив удар руків'ям своєї шпаги, повернувши зап'ястя таким швидким ривком, наче зірвалась натягнута пружина.

— Ловкий випад! — усе дужче захоплювався Лампурд.— Чудовий удар! По закону я мав би вже не жити. І робив я не по справедливості — відбив удар випадково, неправильно, навмання — так можна захищатися тільки в крайньому разі, щоб тебе не проткнули шпагою наскрізь. Мені аж соромно, що я вдався до цього захисту проти такого прекрасного фехтувальника, як ви.

Всі ці слова змішувалися з дзвоном сталі, випадками, ударами, і майстерність Сігоньяка викликала у Лампурда щораз більшу повагу до нього. Єдиним на світі мистецтвом для цього забіяки було фехтування, він і людей цинив тільки по тому, як вправно вони орудували зброєю. Сігоньяк у його очах підносився щораз вище.

— Чи це не дуже нескромно, добродію, запитати, хто був вашим учителем?

Джіроламо, Парагуанте і Сталеве Ребро пишалися б таким виучеником.

— Єдиним моїм учителем був старий солдат на ім'я П'єр,— відповів Сігоньяк, якого забавляли ці чудернацькі теревені.— Ось один з його улюблених ударів, відбивайте! — І барон зробив випад.

— О чорт! — скрикнув Лампурд, трошки відступаючи.— Ви, здається, зачепили мене — вістря ковзнуло під рукою. Вдень ви б проштрикнули мене, а от битись у сутінках і вночі ви ще не звикли, тут треба мати котячі очі. Та все одно це було добре задумано і зроблено. Тепер бережіться, щоб я вас не захопив зненацька. Зараз я випробую на вас свій секретний удар, наслідок тривалої науки, пес plus ultra 8 мого мистецтва, еліксир мого життя. Досі цей удар моєї вірної шпаги завжди вбивав жертву. Якщо ви вцілієте, я навчу вас його. Це єдина моя спадщина, і я заповідаю її вам; а то заберу цей чудовий удар із собою в могилу, бо я ще не стрічав нікого, хто міг би опанувати його, нікого, окрім вас, прекрасний юначе! Але, може, ми трохи відпочинемо, передихнемо?

І Жакмен Лампурд опустил вістря своєї шпаги. Сігоньяк зробив так само; а за хвилину-другу вони вже знову билися.

Після кількох випадів Сігоньяк, знаючи всі премудрості фехтування, по тому, як незвичайно, з блискавичною швидкістю махав Лампурд шпагою, відчув, що знаменитий удар от-от обрушиться на його груди. Справді, бандит зненацька розпластався, мовби падаючи долілиць, і Сігоньяк уже не бачив перед собою противника — якась блискавка зі свистом рвонула до нього так швидко, що барон насилу встиг відбити її, різко махнувши своєю шпагою, і клинок Лампурда раптом переламався.

— Якщо кінець моєї шпаги не стирчить у вас в животі,— сказав Лампурд, махаючи уламком, що був у нього в РУЩ>— то ви — велика людина, герой, бог!

— Ні,— відповів Сігоньяк,— ваша шпага не торкнулася мене, і коли б я хотів, то міг би пришпилити вас до стіни, як сову; але моя природна великодушність не може терпіти цього, до того ж ви мене ще трохи й потішили своєю химерністю.

— Дозвольте мені, бароне, віднині бути вашим щирим поклонником, вашим рабом, вашим собакою. Мені заплатили, щоб я вбив вас. Дали гроші наперед, і я вже проїв їх. Байдуже! Я вкраду і віддам борг.

Сказавши це, він підняв плащ Сігоньяка, накинув його, мов дбайливий слуга, баронові на плечі, глибоко вклонився" і пішов собі.

Два напади герцога де Валомбреза зазнали невдачі.

XIV. Лампурдова порядність

Нетрудно уявити, як лютував де Валомбрез, діставши відкоша від Ізабелли, котрій допомогли інші актори, так доречно поспішивши на захист її доброчесності. Коли він повернувся додому, слуги, побачивши мертвотно-біде від холодної люті лице хазяїна, відчували, як у них аж мороз поза шкурою пішов і зуби зацокотіли від страху; жорстокий від природи, герцог у хвилини гніву з перонівською запальністю обрушувався на нершого-ліпшого бідолаху, котрий попадав йому під руку. Навіть у доброму настрої герцог де Валомбрез був не вельми лагідний, а коли сердився, то ліпше вже було

стрітися на кладці через річку віч-на-віч з голодним тигром, аніж із ним. Усі двері, які розчинялися перед ним, герцог зачиняв, грюкаючи так, що вони мало не зіскакували з завісів, а позолота на прикрасах тріскалась і осипалася.

Зайшовши до свого покою, молодий вельможа пошпував капелюха на підлогу — той геть сплющився, а розкошлане ієро на ньому зламалося. Даючи волю несамовитій люті, він ронув па грудях камзол, не дбаючи про діамантові гудзики, які застрибали на паркеті, мов горох на барабані. Мереживо па сорочці геть пошарпав, роздратовано смикаючи його нетерплячими пальцями, крісло, яке трапилося на дорозі, коли він метався по кімнаті, полетіло, перекинувшись догори погами від удару носом, бо в своєму шаленстві герцог не щадив і неживі предмети.

— Яка безсовісна! — вигукнув він, до краю збуджено кидаючись із кутка в куток, — Та досить мені тільки захотіти, і поліцейські заберуть її, запроторять у підземелля, а звідти поголену, відшмагавши різками, одішлють до шпиталю або в монастир для розкаяних грішниць. Мені нетрудно добитися такого розпорядження; а втім, ні, ці переслідування тільки зміцнять її твердість, а від ненависті до мене ще дужче зросте любов до Сігоньяка. Це нічого не дає; але що ж робити?

І він, охоплений безсилою люттю, несамовито гасав то сюди, то туди, мов дикий звір у клітці.

Поки герцог отак шалів, не думаючи про час — а він нестримно біжить собі, незалежно від того, задоволені ми, чи сердиті, — настала ніч, і Пікар наважився без виклику зайти в кімнату й засвітити свічки — слуга не хотів, щоб темрява, мати похмурого настрою, навювала на хазяїна ще смутніші думки.

Справді, світло від канделябрів неначе прояснило герцогові розум, і Валомбрез, на якийсь час геть захоплений думками про кохану Ізабеллу, знову згадав про ненависного Сігоньяка.

— Але як воно сталося, що цього нікчемного общипаного дворянчика й досі не прибрали? — зненацька зупинившись, мовив він. — Я ж дав Мерендолю твердий наказ, щоб порішив його сам а чи з допомогою спритнішого й хоробрішого забіяки, якщо самому несила! Бо хоч би що казав Відаленк, а дохлий пес не вкусить. Якщо Сігоньяка не стане, то Ізабелла опиниться в моїх руках, тремтячи від жаху й не думаючи вже про свою вірність не знати кому. Вона, звісно, хоче, аби цей ледацюга оженився з нею, тому й виставляє свою вдавану цнотливість і неприступну доброчесність, відхиляючи любов прекрасних вельмож, наче вони нікчемні жебраки. З нею самою я скоро впораюсь і в усякому разі відплачу зарозумілому нахабі, який пробив мені руку й увесь час стає перешкодою між мною та моїм жаданням. А гук-ніть-но Мерендоля, я хочу довідатися, що там у нього.

Мерендоль, якого покликав Пікар, став перед герцогом блідіший за того злодія, якого ведуть вішати, на скронях у нього виступили крапельки поту, в горлі пересохло, язик задерев'янів; йому в цю страшну мить добре було б за прикладом Демосфена *, афінського оратора, котрий звертався з своїми промовами до бурхливого моря, узяти в рот камінь, аби появилася слина і легше було говорити, тим більше, що на обличчі

молодого вельможі видніли ознаки бурі куди страшнішої, ніж десь на морі чи на міській площі, коли там відбуваються народні збори. Неборака насилу тримався на ногах, похитуючись, наче п'яний, хоча з самого ранку у нього в роті ще й ріски не було; він розгублено м'яв у руках перед грудьми шапку і не смів підвести очі, відчуючи на собі хазяйський погляд, від якого його кидало то в жар, то в холод.

— Ну, скотино,— гостро сказав Валомбрез,— ти довго ще стовбичитимеш із такою міною, наче тобі на шию вже накинули петлю, якої ти заслужив більше за боягузтво і невинність, аніж за свої злочинства?

— Я ждав наказів вашої світлості,— озвався Мерендоль, намагаючись усміхнутися.— Ви ж знаєте, пане герцог, що я відданий вам аж до вірьовки; я дозволяю собі цей жарт у зв'язку з люб'язним натяком, який щойно...

— Гаразд, гаразд,— перебив герцог.— Я, здається, доручив тобі прибрати з моєї дороги триклятого Сігоньяка, який мені заважає і не дає ходу. Але по тому, яка весела й безтурботна Ізабелла, я зрозумів, що цей пройдисвіт іще живий, отже, ти не виконав мого наказу, не послухався мене. А ЧІТ варто платити жалування розбійникам, які отак служать? Хіба ви не повинні самі, щоб мені не треба було й говорити, по блиску моїх очей, по тремтінню вій угадувати мої почуття і мовчки вбивати того, хто мені не подобається? А ви здатні тільки обжиратися на кухні, хоробрості у вас вистачає хіба що на те, аби різати курчат. Якщо так буде й далі, то я всіх вас передам катюзі, який давно жде вас, мерзотні негідники, боягузливі нікчеми, незграбні вбивці, покидьки і ганьба каторги!

— Пане герцог,— заперечив Мерендоль смиренным і зворушливим тоном,— я з гіркотою бачу, що ви недооцінюєте старання і, наважуся сказати, таланту своїх вірних слуг. Але Сігоньяк — це не та звичайна дичина, яку за кілька хвилин полювання можна загнати й убити. Перший раз він мало не розрубав мені довбешку від маківки аж до підборіддя, добре, що у нього була затуплена театральна шпага, а то б я не відбувся так легко. Друга засідка вже не застала його зненацька, він був готовий оборонятися, причому так, що мені з товаришами довелося шезнути, не починаючи непотрібної бійки, в якій йому прийшли б на допомогу і яка викликала б неприємний розголос. А тепер він знає мене в лице і, тільки-но я підходжу, одразу ж хапається за шпагу. Отож я мусив звернутися до свого друга, найкращого фехтувальника столиці, який підстереже його і при першій же нагоді, увечері чи вночі, нападе, буцімто намагаючись пограбувати, й порішить; і ніхто не назове при цьому вас, пане герцог, чого ніяк не можна було б уникнути, коли б напав котрийсь із нас, служників вашої світлості.

— План непоганий,— недбало, проте вже м'якше, мовив Валомбрез,— так, може, й ліпше буде. А ти впевнений у хоробрості і вправності того розбійника? Треба бути неабияким сміливцем, щоб перемогти Сігоньяка, бо він — це я повинен визнати, хоч і ненавиджу його,— далеко не боягуз, якщо наважився виступити навіть проти мене.

— О! — важно й упевнено сказав Мерендоль.— Лам-ПУРД ~~ т0 герой... який збився з пуття. Своєю мужністю він перевершує легендарного Ахілла й історичного Александра. Це лицар не без докору, зате без страху.

Пікар, який уже кілька хвилин тупцявся в кімнаті, побачивши, що настрій у хазяїна став не такий похмурий, не стримався і сказав, що якийсь досить чудний чоловік наполегливо добивається до герцога по вельми важливому Ділу.

— Хай зайде цей бовдур,— відказав Ваїомбрез.— Але горе йому, якщо він турбує мене через якусь дрібницю, я велю так відшмагати його, що шкура злізе.

Лакей вийшов, щоб упустити нового відвідувача, і Мерендоль уже зібрався й собі тихенько піти, коли на порозі став чудернацький чолов'яга, і це немовби прикувало його до підлоги. Він і справді міг остовпіти від подиву, бо чоловік, якого Пікар привів до Валомбреза, був не хто інший, як його друг Жакмен Лампурд власною персоною. Його несподівана поява в цьому місці могла означати тільки одне: сталося щось особливе і зовсім непередбачене. Цей дрібний найманець, механічний виконавець, який діставав доручення не з перших рук і діяв у темряві, заявився до його хазяїна сам, без ніяких посередників, і Мерендоль страшенно занепокоївся.

А втім, Жакмен Лампурд, здавалось, ніскільки не бентежився; він навіть подружньому підморгнув Мерендолю ще від дверей, а тоді підступив ближче і став за кілька кроків од герцога, в яскравому світлі свічок, яке ще дужче підкреслювало риси його своєрідної личини. На лобі у нього червоніла натиснута капелюхом смуга, схожа на шрам від рани, й виступили краплі поту, може, тому, що розбійник швидко йшов чи від якоїсь напруженої роботи; сіро-голубі очі," поблискуючи, як метал, дивилися на молодого герцога з таким незворушним нахабством, що Мерендоль аж тремтів. Тінь від носа геть закривала одну щоку Лампурда; як тінь Етни покриває велику частину Сіцилії, і сам ніс, химерно розділяючи це незвичайне потворне лице, стирчав, як гірський виступ з блискучим у позолоті яскравого світла гребенем. Густо наpomаджені вуса скидалися на шпильку, що проткнула верхню губу, а борідка піднімалася вгору, схожа на перевернуту кому. Все це разом утворювало дуже кумедне лице, подібне до тих, що їх любив зображати своїм бистрим і самобутнім різцем Жак Калло².

Він був у шкурятиній куртці, сірих штанях і яскраво-червоному плащі, з якого недавно, мабуть, спороли золотий галун — на полинялій матерії видніли смуги свіжішого кольору. Шпага з важкою чашкою висіла на широкому, оздобленому міддю поясі, який обперезував підтягнутий, сильний тулуб розбійника. Одна незрозуміла деталь особливо занепокоїла Мерендоля: Лампурдова рука, висунута з-під плаща, як виступає з панелі на стіні свічник із запаленою свічкою, тримала в кулаці кругленький гаманець, як видно, повен грошей. Віддавати гроші замість брати їх — це було для Жакмена так неприродно і незвичайно, що всі його жести від тога стали пихато урочисті, натягнуті, незграбні і страшенно смішні. Та й сама думка про те, що Жакмен Лампурд прийшов до герцога де Валомбреза, немовби хотів заплатити йому за якусь послугу, була страшенно неправдоподібна — Мерендоль аж очі вирядив і широко роззявив рота, а це, як кажуть художники і фізіономісти, є прямим вираженням найбільшого подиву.

— Ну, шахраю,— озвався герцог, окинувши поглядом цього дивакуватого чолов'ягу,— чого ти виставив лапу, схожу на гак для вивіски, і сунеш під ніс цей

гаманець, наче збираєшся подати мені милостиню?

— Насамперед, пане герцог,— відповів розбійник, і в довгих зморшках, якими були посмуговані його щоки, в кутиках губів появилось щось ніби нервове тремтіння,— я, даруйте на слові, ніякий не шахрай. Я Жакмен Лампурд, фехтувальник. Це почесний стан; я ніколи не принижував себе ні фізичною роботою, ні торгівлею чи якимось промислом. Навіть у найнещасливіші свої дні я не був складувом, хоч це заняття не зганьбило б і дворянина, бо воно небеззачпе, а сірома стрічає смерть не вельми охоче. Я вбиваю задля того, щоб жити, ризикую своєю шкурою і головою, бо нападаю завжди один і відкрито, зрадництво й підлота викликають у мене огиду. Що може бути благородніше? Отож візьміть назад прозвисько "шахрай", я можу прийняти його тільки як дружній жарт — надто боляче б'є воно по моєму тонкому й чутливому самолюбству.

— Гаразд, пане Жакмен Лампурд, якщо ви так хочете,— відповів герцог де Валомбрез, якого, всупереч його волі, забавляли дивацтва цього самовпевненого й зухвалого пройдисвіта.— А тепер поясніть, чого ви прийшли до мене, трясучи гаманцем з монетами, як блазень калатальцем або прокажений своїм торохкалом.

Задоволений цією поступкою перед його уразливістю, Жакмен, не згинаючись, нахилив голову і кілька разів махнув капелюхом — то було привітання, в якому, на його думку, поєднувались мужня незалежність воїна і вишукана граціозність придворного.

— Річ ось у чому, пане герцог: я одержав од Мерендоля наперед гроші за те, що відішлю на той світ одного добродія — Сігоньяка, якого називають капітаном Фракасом. З незалежних від мене причин я не зміг виконати цього замовлення і тепер, будучи людиною порядною в своєму ремесстві, повертаю кому слід гроші, яких я не заробив.

Сказавши це, він з гідністю поклав гаманець на край розкішного столу, оздобленого флорентійською мозаїкою.

— Ну й хвастуни,— вигукнув Валомбрез,— комедійні вояки, зломщики відчинених дверей, Іродові солдати, хоробрі проти немовлят, осли, які натягнули лев'ячі шкури, а ревуть по-ослячому. Признайся хоча б по совісті — Сігоньяк завдав тобі страху?

— Жакмен Лампурд ніколи не боявся,— відповів розбійник, і в голосі його, незважаючи на карикатурність цього чоловіка, прозвучали нотки благородства,— і це не пустопорожні слова, не похвальба на іспанський чи гасконський маїнр. У жодному бою супротивник не бачив моїх плечей, ніхто не знає мене в спину, я міг би бути горбатий, як Езоп 3, і ніхто й не запідозрив би цього. Той, хто бачив мене в ділі, знає, що я не люблю легкої роботи. Мені подобається небезпека, я почуваюся в ній, як риба у воді. На Сігоньяка я напав *secundum artem* 4, узявши один із найкращих своїх толедських клинків роботи Алонсо де Сахагуна старшого.

— Що ж сталося,— запитав молодий герцог,— у цьому незвичайному бою, де, схоже, ти не зміг узяти гору, якщо прийшов повернути гроші?

— На дуелях, які я провів досі, а також у сутичках і нападах, у боях проти одного чи кількох супротивників я уклав тридцять сім чоловік, котрі вже не встали, а про тих, що були більш чи менш тяжко поранені та покалічені, і не кажу. Але Сігоньяк замикається в обороні, як у бронзовій вежі. Я використав усі фехтувальні прийоми: обманні випади,

несподівані наскоки, відступи, маловідомі ударет, але він відбивав їх, і не тільки захищався, а й сам відповідав на кожен мій напад, та ще як швидко і впевнено! Яка відвага, стримувана обережністю! Який спокій! Яка неіе-ревершена майстерність! Це не людина, а бог із шпагою в руці. Ризикуючи, що він проштрикне мене, я захоплювався його мистецтвом, надзвичайно тонким і воістину високим. Переді мною був супротивник, гідний мене; затягнувши, скільки можна було, боротьбу, щоб вдосталь намілюватися цією незрівнянною вправністю, я наприкінці застосував секретний прийом неаполітанця, яким володію в усьому світі лише я, бо Джіроламо помер, передавши в спадок свій удар тільки мені. Зрештою, ніхто, крім мене, і нездатен виконати його з тією досконалістю, від якої залежить успіх. Я проробив усе дуже точно й ґрунтовно, сам Джіроламо не зміг би, краще. Ну от! А цей диявол, якого називають капітан Фракас, відбив його з такою блискавичною швидкістю й таким твердим ударом, що в руці у мене лишився тільки уламок шпаги, я міг орудувати ним, наче стара баба, котра погрожує шкідливому шибайголові ополоником. Погляньте, що він зробив з моїм Сахагуном.

Жакмен Лампурд сумно витяг з піхов кусок рапіри з клеймом — літерою "С", увінчаною короною,— і показав герцогові чистий, блискучий перелом.

— Хіба не можна було б приписати цей чудовий удар,— вів далі розбійник,— Роландовому⁵ Дюрандалю, Сідовому Тизону або Отеклеру Амадіса Гальського? Вбити капітана Фракаса — це, визнаю щиро, понад мої сили. Удар, якого я йому завдав, досі відбивали в найгірший спосіб — своїм тілом. Той, хто скуштував його, дістав ще одну дірку на камзолі, й через неї відлетіла душа. До того ж капітан Фракас, як і всі хоробрі,— людина великодушна: ошелешений і розгублений, я був у нього на кінчику шпаги, він міг, тільки простягнувши руку, насадити мене на нього, як бекаса на рожен, а проте не зробив цього, що вельми делікатно для дворянина, на якого напали в сутінках посеред Нового мосту. Я зобов'язаний йому життям — хоча це не така вже й цінна штука, якщо зважити на те, чим воно наповнене,— почуття вдячності зв'язує мене, і я більше ніколи це виступлю проти барона — він для мене священний. Та навіть якби я й міг упоратися з ним, то постидався б покалічити чи погубити цього чудового бійця, тим більше, що в наш час грубих забіяк, які нерідко й шпагу тримають, наче швабру, такі фехтувальники трапляються рідко. Ось чому я прийшов попередити вас, пане герцог, щоб ви більше не розраховували на мене. Гроші я, певно, міг би лишити собі як винагороду за ризик і небезпеку, одначе совість моя противиться цьому.

— Сто чортів! Зараз же забори гроші,— сказав Валомбрес тоном, який не припускав ніяких заперечень.— Мерщій забори, а то я звелю, щоб тебе разом з твоїми грішми викинули у вікно, не відчиняючи його. Ніколи ще не бачив та-

ких совісних пройдисвітів. Це не те, що ти, Мерендоль, зовсім нездатний на такі гарні оповідки, вельми повчальні для юнацтва.

Побачивши, що розбійник вагається, він додав:

— Візьми собі ці пістолі і випий за моє здоров'я.

— Це, пане герцог, буде свято виконано,—відповів Лампурд.— Але, сподіваюсь, ви,

ваша світлість, не образитесь, якщо певну частку їх я пушу в гру.

Сказавши це, він ступив крок до столу, простягнув кістляву руку, проворно, ніби фокусник, схопив гаманець, і той немов якимись чарами зник у глибокій його кишені, тільки дзенькнув металом, стукнувшись там об стаканчик з костями і колоду карт. Лампурд з такою невимушеністю поклав гроші в кишеню, що зразу було видно: для нього куди природніше — брати, а не віддавати.

— Я відходжу від усього, що стосується Сігоньяка,— мовив розбишака,— але мене може замінити, якщо це підійде вашій світлості, мій alter ego б, шевальє Малартик, чоловік настільки спритний, що йому можна довірити найризикованіше діло. У нього кмітлива 'голова і тверда рука. До того ж він не визнає ніяких упереджень і забобонів. Я підготував загальний план викрадення акторки, якій ви робите честь своєю увагою, а Малартик докінчить усе в деталях, продумавши їх з ретельністю та досконалістю, властивими його методі. О, не одному з авторів комедій, хоч їм і аплодують у театрі за вдало побудовані п'єси, слід було б порадитися з Малартиком щодо тонкощів усяких інтриг, хитромудрих видумок і махінацій. Мерендоль знає цього майстра і поручиться за його рідкісні достоїнства. Не сумніваюсь, пане герцог, що нічого кращого ви не знайдете, це буде вам суцільний подарунок од мене. Одначе не зловживатиму терпінням вашої світлості. Коли надумаєте — хай хтось із ваших слуг тільки намалює крейдою хрест ліворуч од входу в "Короновану редиску". Малартик зрозуміє і, відповідно переодягнувшись, прийде в ваш палац, аби дістати остаточні розпорядження і домовитися про все інше.

Закінчивши цю урочисту мову, Жакмен Лампурд знову так само махнув капелюхом, як на початку розмови, коли він вітав герцога, потім натягнув капелюха на голову, прикривши очі, і чіткою, величною ходою вийшов з кімнати, задоволений своїм красномовством і неабияким умінням триматися перед таким важним вельможею.

Ці незвичайні відвідини, щоправда менш дивні в той вік естетів і забіяк, аніж у будь-яку іншу епоху, потішили й зацікавили Валомбреза. Йому сподобалась незвичайна вдача і своєрідна чесність Жакмена Лампурда; молодий герцог навіть простив йому невдалий напад на Сігоньяка. Якщо барон упорався з професійним дуелянтом, то він і справді нездоланний, дістати від нього рану — це не така вже й нестерпна ганьба для самолюбства. До того ж Валомбрезові при всьому його шаленстві здавалося, що вбивство Сігоньяка — вчинок не вельми порядний, здавалося не від якоїсь його чутливості чи вразливості, а тому, що супротивником був дворянин; герцог без ніяких докорів сумління покалічив би або знищив з півдюжини городян, котрі заважали б йому,— кров цих нікчем була для нього що вода з рівчака. Він волів би знищити суперника сам, але перевага Сігоньяка у фехтуванні, перевага, про яку йому нагадувала недавня рана на руці, не давала підстав сподіватися на успіх у новому поєдинку чи в збройному нападі. Отож він більше думав про викрадення Ізабелли, і думка ця малювала в його уяві манливі любовні картини. Він не сумнівався, що відірвана від Сігоньяка і своїх товаришів, молода актриса пом'якшає і не встоїть перед чарівністю герцога, якого до нестями кохали найвисокопоставленіші придворні дами.

Валомбрез був незмінний у своїй пихатій самовпевненості і мав для того доволі підстав, бо навіть у найзухваліших хвастощах молодого вельможі не було ні краплі вигадки. Успіх виправдував усі його домагання. І хоча з Ізабеллою він уже зазнав невдачі, однак і думки не припускав, що його можуть не любити,— це видавалося герцогові чимось нелогічним, абсурдним, неймовірним і образливим.

"Якщо я подержу її кілька днів десь у відлюдному місці,— казав він собі,— щоб не могла уникати мене, то, безперечно, приборкаю. Буду з нею дуже чемний, ніжний та щирий, і вона скоро й сама дивуватиметься, що могла обходитися зі мною так строго. Побачу, як ця актриса ніяковітиме, мінячись на лиці, як опускатиме довгі вії, коли я зайду, а потім, уже в моїх обіймах, схилить голову мені на плече, ховаючи свою сором'язливість та збентеження. І в поцілунку скаже, що завжди кохала мене, а впиралася задля того, аби ще дужче розпалити мою пристрасть, чи боялася й соромилась як звичайна смертна, котру переслідує бог, а може, говоритиме ще якісь милі дурнички,— жінки, навіть най-цнотливіші, легко знаходять їх у такі хвилини. Зате коли вона душею і тілом буде моя — о! тоді я ломщуся за всі її колишні грубі відмови".

ХУо Малартик за роботою

Дуже сердився молодий герцог, повернувшись з порожніми руками, але й барон лютував не менше, коли довідався про нову вихватку Валомбреза щодо Ізабелли. Хотів одразу ж бігти до нього і викликати на дуель — Тиран та Блазіус довго умовляли його, поки нарешті відрадили: вельможа неодмінно відмовився б від поединку, бо ж Сігоньяк де брат, не чоловік, ані визнаний коханець актриси, він не мав ніякого права вимагати пояснень з приводу вчинку, в якому до того ж не було нічого недозволеного. У Франції ніколи не заборонялося залицятись до гарненьких жінок. Бандитський напад на Новому мості, безперечно, менш законний; напевне, й там усе йшло від герцога, але як ти простежиш ті темпі ходи, що зв'язували негідника з вельможним аристократом? Припустімо навіть, що їх розкрили б — як усе довести й де шукати справедливості та захисту від цих підлих нападів? В очах вищого світу Сігоньяк, який приховував своє походження, був просто нікчемним комедіантом, ницим блазнем, коли б він чимось не догодив або заважав у чомусь такому дворянинові, як Валомбрез, той міг просто відлупцювати його палицями, запроторити в тюрму чи вбити, і піхто б за це нічого не сказав. Ізабелла, яка відбиває посягання па свою честь, видалася б кривлякою і святенницею; доброчесність театральних актрис натрапляла не на одного Хому невірною і скептика Піррона 1. Так що відкрито звинуватити герцога не можна було, і це злило Сігоньяка, хоч він мимоволі визнавав слушність порад Ірода й Педанта: не подавати ніяких ознак життя, але пильнувати і прислухатися, бути насторожі, бо той клятий герцог, гарний, мов янгол, і злий, наче диявол, звісно ж, не відмовиться від своїх домагань, хоч вони й зазнали цілковитої невдачі. Ласкавий погляд Ізабелли, коли вона білими ручками взяла тремтячі руки Сігоньяка і попросила ради любові до неї стримати своє завзяття, остаточно заспокоїв барона, й усе знову пішло звичним ходом.

Перші вистави трупи мали великий успіх. Сором'язлива чарівність Ізабелли, іскристий запал Субретки, витончене кокетування Серафіни, горда дивакуватість

капітана Фра-каса, урочиста бундючність Тирана, білі зуби й рожеві ясна Леандра, комічна добродушність Педанта, Лукава дотепність Скапена, досконалий комізм Дуенї справляли в Парижі таке саме враження, як і в провінції; здобувши визнання в місті, акторам лишалося тепер дістати схвалення королівського двору, там особливо тонкі знавці, які відчують і розуміють прекрасне; говорили навіть, буцімто акторів запросять у Сен-Жермен, бо сам король, почувши про театр, захотів побачити його, що вельми тішило Ірода, керівника і скарбівничого трупи. Нерідко знатні люди просили дати виставу у них дома, з нагоди якогось свята чи бенкету,— дамам цікаво було побачити трупу, яку прирівнювали до "Бургундського отелю" і театру "Маре".

Отож Ірод, звиклий до таких запросин, не здивувався, коли одного чудового ранку якийсь чоловік, схожий на управителя чи дворецького, вельми поважний — такими бувають че'лядники, що постаріли, слугуючи в знатних домах,— появився в заїзді на вулиці Дофіна і, підступивши до нього, сказав, що хоче від імені свого хазяїна, графа де Померейля, поговорити про справи театру.

Дворецький був одягнений від голови до ніг у чорний оксамит, з ланцюгом золотих дукатів на шиї, в шовкових панчохах, у черевиках з пишними бантами, тупоносих і просторих, що й годяться старому, якому часом дошкуляє подагра. Виложистий комір білів на чорному камзолі, вирізняючи засмагле на свіжому сільському повітрі лице, на якому виступали, наче клапті снігу на античній скульптурі, брови, вуса й борідка. Довге, зовсім сиве волосся спадало аж до плечей, надаючи прибульцеві дуже патріархального і поважного вигляду. Певно, він був з тієї нині вже зниклої породи слуг, які дбають про добробут хазяїв куди більше, ніж про свій власний, дорікають їм за нерозумні витрати, а в трудний час приносять свої мізерні заощадження, щоб підтримати сім'ю, яка годувала їх у дні свого розквіту.

Ірод не міг одірвати захопленого погляду від цього дворецького, милуючись його приємною зовнішністю і щирістю, а той, уклонившись, чемно мовив:

— Отже, ви — той самий Ірод, котрий, неначе Аполлон, твердою рукою керує музами — чудовою трупою, добра слава якої не тільки розійшлася по місту, а й переступила вже його межі, досягнувши володінь мого хазяїна.

— Справді, мені випала ця честь,— відповів Ірод, кланяючись так люб'язно, як тільки можна було при його суворому вигляді трагіка.

— Граф де Померейль,— вів далі старий,— дуже хотів би розважити своїх знатних гостей виставою у себе в замку. Він дійшов думки, що жодна трупа не зробить цього крагДе, ніж ваша, і прислав мене запитати, чи не погодитесь ви дати виставу в його маєтку, за кілька льє звідси. Граф, мій хазяїн,— вельможний пан, який не зважатиме на витрати й нічого не пошкодує, аби тільки ваша уславлена трупа прибула до нього.

— Я зроблю все, щоб вдовольнити такого шляхетного добродія,— відповів Тиран,— хоч у цей час найбільших успіхів нам і трудно виїхати з Парижа навіть на кілька днів.

— Трьох днів буде цілком достатньо,— сказав дворецький.— Один на дорогу, другий — па виставу і останній — на поїздку назад. У замку є обладнаний театр, вам треба буде тільки поставити декорації; крім того, граф де Померейль велів мені вручити вам сто

пістолів на дрібні дорожні витрати; ще стільки ви одержите після вистави, актриси ж, безперечно, дістануть подарунки — персні, брошки чи браслети, до яких ніколи не буває байдужим жіноче серце.

Поєднуючи слова з ділом, економ графа де Померейля витяг з кишені продовгуватий гаманець — важкий, аж пухлий від грошей, нахилив його і висипав на стіл сто красивих, новеньких, спокусливо сяючих монет.

Погладжуючи широку чорну бороду, Тиран задоволено дивився на ці гроші, що купую лежали на столі. Вволю надивившись, він зібрав монети, склав стовпчиком, а тоді висипав собі в кишеню і на знак згоди кивнув головою.

— Таким чином, ви приймаєте запрошення,— сказав економ,— і я доповім своєму хазяїнові, що ви приїдете.

— Я і мої товариші — в розпорядженні його світлості,— відповів Ірод.— Тепер скажіть мені, коли саме має відбутися вистава і яку п'єсу волів би пан граф, щоб ми могли взяти з собою костюми й усе потрібне для спектаклю.

— Добре було б зробити це в четвер,— мовив економ,— мій хазяїн дуже нетерпеливиться; а в виборі п'єси він покладається на ваш смак і розсуд.

— Остання новинка — це "Комічна ілюзія" 2 молодого норманського автора, який подає великі надії,— мовив Ірод.— Вона зараз дуже популярна.

— Може бути й "Комічна ілюзія": там непогані вірші і прекрасна роль хвальковитого капітана.

— Тепер тільки скажіть точно, щоб ми не блудили, де міститься замок і якою дорогою туди їхати.

Економ графа де Померейля дав такі точні й докладні відомості, що їх вистачило б і сліпому, котрий намагає дорогу костуром; та, певно, побоюючись, що актор у дорозі може переплутати його вказівки — "їдьте прямо, потім зверніть праворуч, а тоді візьміть наліво",— він додав:

— Не обтяжуйте такими буденними, прозаїчними відомостями свою пам'ять, зайняту чудовими віршами наших найкращих поетів — я пришлю лакея, і він проведе вас.

Закінчивши діло, старий почав прощатися, раз у раз кла-пяючись; Ірод відповідав йому тим же, а економ на кожен уклін актора кланявся, згинаючись іще нижче. Скидалося, що то дві дужки трясуться одна навпроти одної в танці святого Віта³. Не бажаючи бути переможеним у цьому змаганні з чемності, Тиран спустився зі сходів, перейшов через увесь двір, зупинився аж на порозі хвіртки і ще раз, уже востаннє, вклонився славному дідуганові — щільно притуливши руки до боків, вигнувши спину й увібравши груди, наскільки дозволяв йому ягавіт, а головою майже торкаючись землі.

Коли б Ірод простежив поглядом за економом графа де Померейля хоча б до кінця вулиці, то, можливо, помітив би, що всупереч законам перспективи, постать його з відстанню не меншала, а ставала більшою. Зігнута спина випрямилась, старече тремтіння рук зникло, а жвава хода була зовсім не схожа на ходу подагрика; але Ірод уже повернувся в будинок і нічого цього не бачив.

У середу вранці, коли готельні слуги укладали декорації та тюки в запряжений парю дужих коней фургон — Тиран найняв його для того, щоб перевезти трупу,— здоровань у вельми пристойній лакейській лівреї, верхи на першеронському⁴ конику появився біля воріт заїзду, гучно ляскаючи пугою: гонець, який мав супроводити акторів, квапив їх з від'їздом. Жінки, що люблять полежати в постелі, а потім довго наряджаються, навіть коли це актриси, звиклі миттю, як того вимагає театр, міняти костюми, нарешті вийшли і посідали якнайзручніше на вимощених соломою дошках, прикріплених до боків фургона. Смішна фігурка на "Самарянці" вдарила вісім разів по своєму дзвону, коли незграбна колимага вирушила в дорогу. Десь за півгодини проїхали Сент-Антуанську браму й Бастілію, вежі якої відбивалися в чорній воді рову. Потім проминули передмістя з миршавими садками та городами біля будиночків і поїхали через йоле дорогою на Венсен⁵ — головна вежа його замку видніла вдалині, повита голубуватим серпанком туману, що поволі розвіювався під промінням сонця, як розвіюється на вітрі дим від гарматних пострілів.

Добрі коні йшли швидко, і незабаром фургон під'їхав до старовинної фортеці; побудовані в готичному стилі її оборонні споруди ще й тепер мали непоганий вигляд, але вже не могли опиратися гарматам і бомбардам. Позолочені півмісяці на мінаретах каплиці — творіння П'єра де Монтеро — весело блищали над фортечними мурами, немовби пишалися, що вони височать поряд з хрестом, символом покути. Помилувавшись кілька хвилин цією пам'яткою давньої пишноти наших королів, подорожні в'їхали в ліс, де поміж кущами та молодими деревами велично здіймалося кілька старезних дубів, чи не сучасників того, під яким Людовік Святий правив свій суд⁶ — заняття, що вельми личить монархові.

По цій дорозі майже не їздили, і поява фургона часом захоплювала зненацька кроликів, які гралися собі, чеберяючи лапками, й нічого не чули, бо віз котився майже безгучно — земля тут була м'яка, в багатьох місцях поросла травою. Звірятка щодуху тікали, наче за ними гналися собаки, й це розважало акторів. Трохи далі дорогу перебігла злякана сарна, і ще довго було видно, як вона мчить поміж голими деревами та кущами. Сігоньяка, який виріс у сільській місцевості, все це особливо захоплювало. З радістю дивився він на поля, кущі, дерева, тварин на волі — на все те, чого був позбавлений відтоді, як жив у місті, де тільки й бачиш будинки, засмічені вулиці, димарі, з яких валить дим,— творіння людські, а не божі. Він дуже нудьгував би, коли б не добра жіноча душа, не блакитні очі, які замінили йому небо.

За лісом дорога піднімалася трохи вгору.

— Люба моя,— звернувся Сігоньяк до Ізабелли,— чи не хочете ви, поки наш ридван повзтиме на цей пагорб, трохи пройти пішки зі мною? Розімнетесь, ноги нагріються. Дорога тут гладенька, а погода чудова — по-зимовому ясно, легенький морозець, але не дуже холодно.

Молода актриса погодилась і, поклавши пальці Сігоньякові на простягнуту руку, легенько стрибнула на землю. Ізабелла могла дозволити собі це невинне побачення з коханим, хоча ніякої зустрічі наодинці, в чотирьох стінах, її сором'язливість не

допустила б. Обое то йшли вперед, не чуючи під собою землі, майже летіли, мов пташки, здіймаючись на крилах своєї любові, то зупинялися на кожному кроці, дивлячись одне одному в очі, тішачись тим, що вони разом, ідуть чи стоять поруч, тісно сплівши руки. Сігоньяк розповідав Ізабеллі, як він любить її; барон уже багато разів казав ці слова, а молодій жінці вони видавалися новими, як перше слово Адама, мовлене ним після свого сотворіння. Найделікатніша, найбезкорисливіша з усіх сущих, коли йшлося про почуття, Ізабелла старалася вдаванним невдоволенням і м'яким запереченням утримати в межах дружби любов, якої вона не хотіла увінчати, певна, що це зашкодить прийдешньому барона.

Та всі ті милі спірки й відмагання тільки розпалювали любов Сігоньяка, який у цей час зовсім не думав про пихату Іоланту де Фуа, наче її ніколи й не було.

— Робіть, що хочете, голубонько,— казав він коханій,— а вам не похитнути моєї стійкості. Я почекаю, коли ваші сумніви розвіються, чекатиму, якщо треба буде, навіть доти, доки ваші прекрасні золоті коси стануть срібними.

— О! Тоді я буду таким страховиськом, такою почварою, що найхоробріший злякається,— заперечила Ізабелла.— Боюся, що нагорода за вірність тоді стала б карою для вас.

— Навіть у шістдесят років ви будете такі ж чарівні, як мейнарівська стара красуня⁷,— чемно відповів Сігоньяк,— бо ваша краса йде від душі, а душа — безсмертна.

— Все одно,— мовила Ізабелла,— ви здорово сплехували б, якби я, піймавши вас на слові, пообіцяла вам руку, коли мені мине п'ятдесят років. Але годі жартувати,— сказала вона вже серйозно.— Ви знаєте моє рішення, тож будьте задоволені тим, що вас люблять так, як не любили нікого з смертних, скільки б'ються серця на землі.

— Таке чарівне визнання мало б задовольнити мене, це правда. Але любов моя безмежна, і вона не терпить ніяких перешкод. Господь бог може сказати морю: "Ти не розіллешся далі",— і воно послухається. А моя любов не знав берегів, вона все зростає, хоч ваш небесний голос і каже їй: "Зупинись".

— Ви, Сігоньяк, засмучуєте мене своїми словами,— сказала Ізабелла, зробивши трохи невдоволену міну, яка була привабливіша за найчарівнішу усмішку, бо незалежно від волі дівчини душу її залила радість від цих запевнень у любові, якої не могла стримати ніяка холодність.

Кілька кроків вони пройшли мовчки; Сігоньяк більше не наполягав, боячись, що це буде неприємно тій, кого він любив більше, ніж саме життя. Раптом Ізабелла висмикнула свою руку і, по-дитячому скрикнувши, легко, як лань, побігла на край дороги.

На схилі канави, під дубом, поміж сухим листям вона побачила фіалку — безперечно, першу в цьому році, бо ж іще був тільки лютий; присівши, дівчина обережно розгорнула сухе, листя й стеблинки трави, зіщипнула нігтями квіточку й повернулася з нею, задоволена, мовби вона знайшла дорогу застібку з коштовних каменів, загублену в моху якоюсь принцесою.

— Гляньте, яка гарненька,— сказала, показуючи квітку Сігоньякові,— листочки ще тільки розкриваються під першим сонячним промінням.

— Ця квіточка розцвіла не від сонця, а від вашого погляду,— відповів Сігоньяк.— Вона точнісінько такого кольору, як ваші очі.

— Вона не пахне, бо їй холодно,— мовила Ізабелла, ховаючи мерзлякувату квіточку під косинку на грудях. А за кілька хвилин витягла її, глибоко вдихнула ніжний запах і, тайком поцілувавши, подала Сігоньякові.— А тепер як гарно пахне! Зігрівшись у мене на грудях, ця маленька несмілива квіточка скромно виливає свою душу.

— Це ви дали їй запах,— відповів Сігоньяк, підносячи фіалку до губів, щоб піймати з неї Ізабеллин поцілунок.— У цьому приємному і ніжному запаку нема нічого земного.

— От вреднюка! — озвалась Ізабелла.— Я просто даю йому понюхати квітку, а він сипле вишуканими, пишномовними лестощами, наче це не на битій дорозі, а в салоні якоїсь світської манірниці. Що тут сказати — на кожне слово, навіть звичайнісіньке, він відповідає мадригалом 8.

Ізабелла тільки вдавала невдоволення, насправді ж вона, здається, не дуже гнівалася на Сігоньяка, бо знову взяла його під руку, сперлася на неї, можливо, навіть дужче, ніж у тому була потреба,— дівчина ходила легкою ногою, і дорога в цьому місці лежала рівна, мов садова алея. Це свідчить, що найчистіша доброчесність не байдужа до похвали і сама скромність уміє відплатити за лестощі.

Фургон повільно вибирався на доволі крутий схил, під яким притулилося кілька хатинок, наче вони не змогли піднятися вище. Селяни, що жили в них, працювали десь на полях, і край дороги видно було тільки сліпого старця з хлопчиком-поводирем, які лишилися тут, певно, просити милостиню у подорожніх.

Сліпий жебрак, здавалося, пригнічений віком, одноманітно гугнявив якесь ремство, бідкаючись на свою сліпоту, й благав перехожих подати Христа ради, обіцяючи в нагороду за милостиню вимолити їм рай небесний. Ізабелла та Сігоньяк уже давно чули той жалібний голос — він таким набридливим і в'їдливим гудінням вривався в їхню ніжну любовну розмову, що аж дратував барона, бо коли рядом щебече соловейко, то неприємно слухати, як здалеку каркає ворон.

Коли вони підійшли ближче, поводитир сказав про це старому жебракові, і той подвоїв свої старання, ремствуючи па долю й благаючи милостиньки. А щоб подорожні у своїй жалості були щедріші, він різко тряс, тримаючи в руці, дерев'яну чашку, в якій поблискувало кілька ліардів, деньє та інших дрібних монет. На голові у старця була пов'язана якась рвана ганчірка, а на зігнутій дугою спині висіла вовняна бура накидка, цупка й важка, схожа скоріше на попону в'ючної тварини, аніж на одяг доброго християнина, і, певно, успадкована від якогось мула, що здох від сапу чи паршів. Жебрак закотив очі, на темному зморшкуватому обличчі вирізнялися тільки білки їх, і це справляло огидне враження; нижню частину його обличчя закривала довга, мов у ченця-капуцина або пустельника, сива борода, яка сягала аж до пупа, неначе задля симетрії з волоссям на голові. Тіла його не видно було, крізь дірки накидки висувалися тільки руки, які трясли жебрацьку чашку. Показуючи свою шанобливу смиренність

перед волею Провидіння, сліпець стояв на колінах, підклавши маленький жмутик соломи, потертої і гнилої ще більше, ніж було колись гноїсько Іова 9.

Жалість до цього людського послідку змішувалася з огидою, і милостиню йому давали, одвернувши голову.

Малий поводитир, що стояв біля сліпого, скидався на суворого відлюдька. Обличчя його було наполовину закрите волоссям, яке чорними пасмами спадало по щоках. Старий, пробитий і завеликий для нього капелюх, підібраний десь біля придорожного стовпа, кидав тінь па всю горішню частину лиця, лишаючи освітленими тільки підборіддя та рот, у якому зловісно поблискували білі зуби. Якийсь наче балахон з грубого залатаного полотна — то була вся його одежа, під нею вирізнялося худе, жилаве тіло, доволі зграбне, незважаючи на гнітюче убозтво. Маленькі, акуратні босі ноги почервоніли на холодній землі.

Ізабелла була вражена цією сумною картиною, в якій поєдналися нещасливі старість і дитинство; зупинившись перед сліпим — той скоромовкою, дедалі швидше й швидше, бурмотів свої молитви, а поводитир тонким голосом підтягував йому, — вона почала шукати в кишеньці гроші, щоб дати жебракові. Але не знайшла гаманця і, обернувшись до Сігоньяка, попросила позичити їй кілька срібняків, що бароп дуже охоче й зробив, хоча сліпець із своїм гірким ремством чомусь не сподобався йому. Щоб Ізабелла не підходила близько до цих послідків, він, як людина чемна, сам ступни уперед і кинув монету в дерев'яну чашку.

І тоді, замість подякувати Сігоньякові за його милостиню, жебрак,, доти геть скрючений, миттю випростався, перелякавши Ізабеллу, розставив руки — так хижий гриф, збираючись злетіти, розпрямляє і пробує крила,— розгорнув широку буру накидку, що, здавалося, так обтяжувала старого, підняв її на плече й кинув, як рибалка закидає у ставок чи в річку свою сіть. Цупка тканина розтягнулася, ніби хмара, над головою Сігоньяка, накрила його і важко повисла вздовж тіла,— бо по краях її, наче в справжній рибальській сіті, були грузила,— й барон одразу ж перестав бачити, задихнувся, не міг рухати руками і ногами.

Молода актриса, скам'янівши від жаху, хотіла кричати, бігти, гукати на допомогу, але не встигла подати й звуку, як її рвучко підняли над землею. Старий сліпець, який чудом, волею скоріше пекла, аніж неба, вмить став молодим і видющим, схопив її під руки, а хлопчак-поводир підтримав за ноги. Удвох вони мовчки віднесли дівчину осторонь від дороги. Зупинилися за маленькою хаткою, де їх ждав верхи на доброму коні якийсь чоловік у масці.

Ще двоє, теж на конях і в масках, озброєні до зубів, ховалися, щоб їх не видно було з дороги, за стіною, готові, якби виникла потреба, допомогти напасникам.

Ізабеллу, яка мало не вмерла від страху, посадили на край сідла, підклавши, наче подушку, згорнутий у кілька разів плащ. Вершник обкрутив її талію довгим ремнем, другим кінцем його оперезався сам,— усе це швидко і вправно, бо, видно, мав досвід у таких одчайдушних викраденнях,— а тоді вдарив острогами коня, і той помчав, мов вітер: подвійне навантаження його не обтяжувало — молода актриса таки й справді

важила не дуже багато.

Всі ці події зайняли менше часу, аніж потрібно було, щоб їх описати. Сігоньяк шарпався під важкою накидкою вдаваного сліпця, мов гладіатор, обплутаний сіткою свого супротивника. Барон шаленів, думаючи про те, що Ізабелла опинилась у пастці Валомбреза, і з останніх сил намагався вивільнитись. На щастя, він додумався витягнути кинджал і прорізати цупку матерію, важку, мов свинцеве вбрання Дантових грішників 10.

Двома чи трьома ударами кинджала барон розрізав накидку і вирвався із своєї тюрми, бистрим і пильним поглядом, мов сокіл, з голови якого зняли ковпачок, озирнувся довкола й побачив викрадачів Ізабелли,— ті мчали навропростець через поля, схоже, намагаючись дістатись до лісочка, що виднів поблизу. А сліпий старець і його малий поводитир зникли, певно, заховалися десь у долинці чи під кущами. Та ця нікчемна дичина й не цікавила Сігоньяка. Скинувши плащ, який тільки заважав йому, барон з відчайдушним завзяттям помчав за злочинцями. Він був проворний, здоровий, добре бігав і в дитинстві частенько змагався в швидкості з наймоторнішими сільськими хлопчиками. Викрадачі, оглядаючись, бачили, що відстань між ними та Сігоньяком зменшується, один навіть пальнув з пістолета, аби зупинити його. Але не влучив, бо Сігоньяк біг, стрибаючи то в один бік, то в другий, щоб не змогли точно прицілитись у нього. Вершник, який віз Ізабеллу, намагався вихопитись уперед, залишивши іншим розплутуватись із Сігоньяком, проте молода жінка, що сиділа попереду й увесь час борсалась та виривалася, силкуючись сповзти на землю, не давала направити коня туди, куди він хотів.

Дороги там не було, коні насилу бігли, і Сігоньяк помалу доганяв їх. Не збавляючи ходу, барон витягнув шпагу й далі біг, високо піднявши її; але він був піший, один проти трьох верхівців, і вже починав задихатися; зробивши величезне зусилля, він кількома стрибками догнав вершників, які прикривали втечу викрадача. Щоб не тратити часу на боротьбу з ними, Сігоньяк штрикнув кілька разів рапірою в крупі їхніх коней, розраховуючи, що це піджене тварин і вони понесуть. Справді, коні, ошалівши від болю, стали дубала, шарахнулись, закусили вудила і, хоч як старалися вершники утримати їх, рвонули вперед, поскакали щодуху, незважаючи на канави й усякі інші перешкоди, наче їх сам чорт гнав, і незабаром зникли з очей.

Важко дихаючи пересохлим ротом, обливаючись потом, боячись, що серце в грудях от-от розірветься, Сігоньяк нарешті досяг вершника в масці, який тримав Ізабеллу впоперек холки коня.

— До мене, Сігоньяк, до мене! — кричала молода жінка.

— Я тут,— прохрипів барон "уривчасто, зі свистом, і лівою рукою вчепився за ремінь, яким Ізабелла була прив'язана до бандита. Біжучи разом з конем, схожий на тих верхівців, яких латиняни 11 називали сіеБиЙогез 12, він силкувався стягнути бандита з коня. Але той стиснув коліна так, що відірвати його від сідла було не легше, аніж розділити тулуб кентавра 13; а заразом намацував ногою, як би підострожити коня, погнати його чвалом, і весь час пробував відштовхнути Сігоньяка, бо вдарити

його не вдавалося — руки були зайняті: доводилось тримати і поводи, й Ізабеллу. Кінь збився з ходу, біг повільніше, й це дало Сігоньякові можливість перевести дух; він навіть скористався з тої короткої затримки, щоб ударити супротивника шпагою, проте, боячись поранити Ізабеллу, яка безладно шарпалася в сідлі, кепсько спрямував свій удар. Вершник відпустив на мить повід, вихопив з куртки ніж і перерізав ремінь, за який відчайдушно чіплявся Сігоньяк; потім увігнав зірчасті коліщатка острогів коневі в боки, ая* кров бризнула, й бідолашна тварина нестримно рвонула вперед. Сігоньяк, який не сподівався такого, лишився з коротким ремінцем у руці і, втративши опору, гепнувся горілиць на землю; миттю скочивши на ноги, він мерщій схопив шпагу, яка відлетіла кроків на чотири, але за цю коротку хвилю вершник від'їхав уперед так далеко, що баронові, стомленому шаленою гонитвою і нерівною боротьбою, годі було й сподіватися догнати його. А проте, чуючи дедалі слабші крики Ізабелли, він знову кинувся в погоню за викрадачем; то було марне зусилля людини щирого й доброго серця, у якої віднімали те, що вона любила! Одначе він помітно відставав, а вершник уяє досяг лісочка, хоч і голого в цю пору, але доволі густого, щоб у переплетінні стовбурів та гілок загубився будь-який слід бандита.

Нетямлячись од люті, прибитий горем, Сігоньяк усе-таки змушений був зупинитися, залишивши кохану Ізабеллу в пазурах демона: виручити її він не міг навіть з допомогою Ірода і Скапена, котрі, почувши постріли з пістолета й запідозривши щось лихе — якийсь напад чи засаду,— миттю скочили з фургона, хоча здоровань-лакей і намагався утримати їх. Сігоньяк коротко, уривчастим голосом розповів їм про викрадення Ізабелли і про все, що сталося далі.

— Видно, без Валомбреза тут не обійшлося,— сказав Ірод.— Чи не влаштував він цю засаду, довідавшись про нашу поїздку в замок де Померейля? Може, й сама вистава, за яку я одержав гроші,— то тільки хитрість, задумана, щоб виманити нас із міста, де такі підступні вихватки здійснити важко й небезпечно? В такому разі мерзотник, що вдавав поважного дворецького,— прекрасний актор, найвидатніший з усіх тих, яких я будь-коли бачив. Я б поклявся, що той негідник і справді — простодушний управитель з багатого дому, сповнений доброчесності та всіляких достоїнств. Але тепер нас троє, тож давайте обшукаємо весь цей гайок, може, знайдемо бодай маленький слід нашої славної Ізабелли, яку я, хоч і тиран, люблю дужче, ніж самого себе з усіма своїми тельбухами. Ох, боюся, що наша невинна бджілка попала в сітку гидкого павука; як би він не розправився з нею раніше, ніж ми зможемо вирвати її з того надто вміло сплетеного павутиння.

— Я роздушу його,— озвався Сігоньяк, тупнувши ногою, паче павук був у нього під чоботом.— Я роздушу цього отруйного звіра!

Лютий вираз його обличчя, звичайно такого спокійного і лагідного, свідчив про те, що він зробить так, як сказав.

— Ну, не тратьмо часу на балачки,— мовив Ірод,— гайда в ліс, обійдімо його. Дичина ще не могла втекти дуже далеко.

Сігоньяк з акторами перетнули лісок, хоча густі кущі чіпляли їх за ноги, а молоде

пагіння стьобало обличчя, і по той бік справді побачили втікачів: там щодуху мчала карета з закритими завісками на вікнах, запряжена четвериком поштових коней, яких підганяло гучне і гостре, мов постріли, ляскання пуги. Два верхівці, вгамувавши своїх коней, тих, що Сігоньяк недавно штрикнув рапірою, скакали з обох боків біля дверцят, і один з них тримав на повіді коня незнайомця в масці; сам той розбійник у масці, певно, сів у карету, щоб Ізабелла не змогла відкрити завіску й гукнути на допомогу чи навіть спробувати, ризикуючи життям, вискочити на землю.

Без семимильних чобіт, що їх так спритно вкрав Хлопчик-мізинчик у Людожера, безглуздо було гнатися за каретою, яка швидко їхала під такою охороною. Єдине, що могли зробити Сігоньяк і його товариші, це простежити, в якому напрямку вона їде, хоча для розшуків Ізабелли цього було дуже й дуже мало. Барон спробував іти по колії, але погода була суха і на твердій землі від коліс лишалися тільки ледь помітні сліди; до того ж і вони скоро змішалися з коліями від інших возів, які проїжджали тут раніше. На розпутті, де дорога розходилася, барон зовсім втратив слід і зупинився, вагаючись іще дужче, ніж вагався Геракл, коли йому треба було вибрати любострастя чи доброчесність и. Довелося повернути назад, бо помилка могла ще більше віддалити його від мети. Всі троє пішли до фургона, де їх ждали схвильовані товариші, не знаючи, що й думати про цю таємничу пригоду.

Як тільки почалася сутичка, актори хотіли зупинитися, проте лакей-повожатий стьобнув коней, щоб фургон їхав швидше і ніхто не міг кинутися на допомогу Сігоньякові; коли ж Тиран і Скапен, почувши пістолетні постріли, все-таки вискочили, той ударив коня острогами, перестрибнув канаву і помчав доганяти своїх спільників, зовсім не думаючи про те, чи дістанеться трупа до замку Померейль, якщо тільки він взагалі був,— після всього, що сталося, це викликало велпкі сумніви.

Назустріч ішла бабуса з в'язкою хмизу на спині, й Ірод спитав, чи далеко ще до Померейля; стара відповіла, що не знає навколо ні маєтку, ні села, ні замку з такою назвою, хоч їй уже сімдесят років і вона з дитинства ходить у цих краях по всіх дорогах, просячи Христа ради на своє злиденне прожиття.

Було ясно, що всю історію з виставою заздальгідь підстроїли хитрі й підлі негідники за дорученням багатого вельможі, бо для такої складної махінації потрібно було немало людей і грошей; а цим вельможею міг бути тільки Валомбрез, закоханий в Ізабеллу.

Віз повернув назад, до Парижа, але Сігоньяк, Ірод і Скапен лишилися, маючи намір найняти десь поблизу в селі коней, щоб легше було розшукувати й доганяти викрадачів.

Після того, як барон упав, Ізабеллу привезли на галявину посеред лісу, зняли з коня і, хоч вона відбивалася з усієї сили, посадили в карету, й карета поїхала далі, гуркаючи колесами, мов колісниця Капанея¹⁵ на бронзовому мості. Навпроти Ізабелли поштиво примостився чоловік у масці, той, що захопив її і віз у своєму сідлі.

Коли вона повернулася, щоб виглянути у вікно, чоловік простягнув руку і притримав її. Змагатися з цією залізною

рукою було марно. Ізабелла знову сіла й почала кричати, сподіваючись, що її почує

якийсь перехожий.

— Ради бога, заспокойтеся,— з вишуканою чемністю озвався викрадач.— Я не хотів би застосовувати силу щодо такої чарівної особи, не примушуйте мене. Вам ніхто не бажає нічого лихого, навіть навпаки — зичать усякого добра. Не треба вператися й бунтувати, це марна річ; якщо ви будете розумницею, я ставитимусь до вас із величезною повагою, з вами обходитимуться не гірше, як з полоненою королевою; але якщо надумаете й далі репетувати, шаленіти, кликати на допомогу, якої все одно не буде, то доведеться вгамувати вас. Ось оця штука примусить вас мовчати і сидіти спокійно.

І чоловік дістав з кишені майстерно зроблену пов'язку на рота й довгий, згорнутий шовковий шнур.

— Було б варварством накидати цей наче намордник чи, може, цю гнuzдечку на такі свіжі, рожеві й такі солодкі уста,— правив він далі.— Та й віршовка зовсім не підходить до таких маленьких і ніжних рук, яким носити б тільки золоті браслети, всипані діамантами.

Молоду актрису, хоч як вона мордувалась у своєму горі, переконали ці таки й справді слухні докази. Фізичний опір тут нічого не давав. Отож Ізабелла забилася в куток карети й сиділа мовчки. Тільки груди її здіймалися від гірких зітхань і сльози котилися по блідих щоках, мов краплі дощу на пелюстках білої троянди. Вона думала про небезпеку, яка загрожує її доброчесності, і про відчай Сігоньяка.

"Після нападу гніву настає напад сліз,— подумав чоловік у масці,— все йде своїм ходом. Тим краще, бо мені було б неприємно грубо обходитися з такою милою дівчиною".

Зіщулившись у куточку, Ізабелла час від часу боязко поглядала на свого охоронця; той помітив це і сказав їй, намагаючись говорити м'яко, хоча голос у нього від природи був хрипкий:

— Вам, панянку, нема чого боятися мене, я людина порядна і не зроблю нічого такого, що засмутило б вас. Було б у мене більше щастя, то я, звісно, не викрав би для іншого таку чесну, вродливу й так щедро обдаровану дівчину, як ви; але жорстока доля часом і порядку людину примушує пускатися на всякі незвичайні вчинки.

— То ви признаєтеся,— сказала Ізабелла,— що вас підкупили, аби ви мене викрали, здійснили це підле злочинство!

— Після того, що я зробив, відмагатися було б марно,— спокійнісінько відповів чоловік у масці.— В Парижі є такі філософи, які, не маючи власних пристрастей, за гроші беруть участь у чужих і навіть погоджуються вдовольнити їх, даючи в борг свій дух і мужність, свій мозок і руки; та поговорімо про інше: в останній виставі ви були просто чарівні. Сцену освідчення провели з незрівнянною вишуканістю. Я щосили аплодував вам. Якщо ви чули оплески, наче праля б'є своїм прачем, знайте: то був я!

— Я в свою чергу теж скажу вам: облишмо ці балачки і недоречні похвали. Куди ви мене везете наперекір моїй волі, всупереч закону і пристойності?

— Цього я не мояю вам сказати, та воно нічого й не дало б; ми зобов'язані берегти

таємницю, так само, як духівники та лікарі; безперечне дотримання таємниці — неодмінна умова в цих секретних, небезпечних і вигадливих заняттях, де виконавцями виступають безіменні, прикриті масками тіні. Для більшої певності ми часто й не знаємо того, хто нас посилає на діло, а він не знає нас.

— То, виходить, ви не знаєте, чия рука штовхнула вас на цей мерзенний злочин — на битій дорозі вкрати дівчину у її товаришів?

— Чи знаю, чи не знаю, все тут зводиться до того самого, бо усвідомлення обов'язку примушує мене мовчати. Шукайте серед своїх поклонників найпалкішого і найневдачливішого. Певно, то буде він.

Побачивши, що від цього охоронця більше нічого не витягнеш, Ізабелла вже не зверталась до нього. До того ж вона не сумнівалася, що все це витівка Валомбреза. В пам'яті лишилися слова, що їх він кинув погрозливим током на прощання в заїзді на вулиці Дофіна. "До побачення, панно", — прості слова, але, сказані людиною такої вдачі, нестямною в своїх прагненнях, упертою в досягненні мети, вони не віщували нічого доброго. Ця певність подвоювала жах бідолашної актриси, вона блідніла від самої думки про те, який натиск доведеться їй витримати, боронячи свою цнотливість від домагань пихатого вельможі, враженого більше в своїй гордості, аніж у любові. Ізабелла сподівалася, що на допомогу їй прийде хоробрий Сігоньяк. Тільки чи зможе цей вірний і доблесний друг своєчасно знайти потаємне місце, куди її — везуть крадії?

"У всякім разі, — подумки мовила вона, — якщо лиходій герцог наважиться мене скривдити, то на грудях у мене є ніж Чікіти, і я заради честі пожертвую життям".

Отак надумавши собі, дівчина трохи заспокоїлась.

Карета швидко їхала вже дві години, зупинившись за цей час лише на кілька хвилин, щоб замінити коней на заздалегідь підготовлених перепряжних. Завіски на вікнах були закриті, Ізабелла нічого не бачила й не могла догадатися, в яку сторону її везуть. Вона не знала тут місцевості якби виглянула з карети, то хоч по сонцю щось визначила б, але її везли, не показуючи світу божого, десь у безвість.

Колеса загуркотіли по залізних балках звідного мосту, й Ізабелла зрозуміла, що вони приїхали. Справді, карета зупинилася, дверцята відчинились, і чоловік у масці подав актрисі руку, щоб допомогти їй вийти.

Озирнувшись довкола, Ізабелла побачила широке квадратне подвір'я, утворене чотирма цегляними корпусами великого будинку, червоний колір яких від часу потемнів і набув досить похмурого відтінку. Вузькі, високі вікна поблискували зеленуватими шибками, крізь них видніли зачинені зсередини віконниці — в кімнатах, яким ці вікна давали світло, давно вже ніхто не жив. Поміж плитами вимощеного подвір'я проріс, утворивши зелені рамки, мох, а під стінами подекуди пробилася трава. Біля ганку два сфінкси в єгипетському стилі виставляли на гранітній підставці свої затуплені кігті, а їхні округлі спini рябіли жовтими й сірими плямами, які вражають, мов лепра, старий камінь. Позначений серпанком смутку, який лягає на житло в час відсутності господаря, цей невідомий замок мав іще чудовий вигляд аристократичного маєтку. Він був порожній, але не занедбаний, ніхто не помітив би в ньому ніяких ознак

занепаду. Тіло було неушкоджене, не вистачало тільки душі.

Чоловік у масці передав Ізабеллу якомусь лакеєві у сірій лівреї. По широких сходах, поручні яких були багато оздоблені кованими завитками та візерунками за модою часів попереднього короля, лакей повів актрису в покої, що колись, напевне, видавалися *plus ultra* в своїй пишноті і навіть зів'ялою своєю розкішшю могли змагатися з сучасною вишуканістю. Стіни в першій кімнаті були обшиті дубовими панелями з виступами, карнизами і різьбленим листям, на яке падали зелені відблиски від фландрських шпалер. У другій кімнаті, теж оббитій дубом, тільки з тоншим, місцями позолоченим і тому яскравішим орнаментом, шпалер не було, на стінах там висіли алегоричні картини, дуже невиразні під шаром кіптяви та жовтого лаку; темні кольори на них зовсім злилися, тільки ясні місця ще можна було розрізнити. Лики богів, німф і героїв проступали в тій чорноті лише світлими сторонами, і це справляло якесь незвичайне враження, а ввечері, при хисткому мерехтінні лампи, могло й налякати. В глибокому алькові стояло ліжко, заслане вишитим покривалом з оксамитовими стрічками — все дуже пишне, тільки барви померхли. Кілька золотих і срібних ниток поблискувало серед бляклого шовку та шерсті, а колись яскравий червоний колір матерії мінився синюватими відтінками. На розкішному різьбленому туалетному столику видніло нахилене венеційське дзеркало; глянувши в нього, Ізабелла побачила своє бліде, спотворене обличчя. Тут ждали приїзду актриси, про це свідчив яскравий вогонь, що палав у каміні — монументальній споруді, яку підтримували статуї Гермеса 16 й оздоблювали численні волюти, кронштейни, консолі та інші трохи важкуваті в своїй пишноті прикраси, обрамляючи портрет чоловіка, чиє лице страшенно вразило Ізабеллу. Вона знала його; здається, пам'ятала, як щось бачене в сні, таке, що не зникає, коли людина прокидається, а ще довго супроводить її в житті. То був чоловік років сорока з блідим обличчям, чорними очима, червоними губами й каштановим волоссям, сповнений шляхетної гордості. Груді йому прикривав панцир воронованої сталі в чорно-золотих смугах, з білою стрічкою, пов'язаною через плече. Хоч як мучили Ізабеллу тривоги й страхи, цілком зрозумілі в такому становищі, вона не могла не дивитися на цей портрет і раз у раз, мрв заворожена, позирала на нього. Щось у тому обличчі нагадувало їй Валомбреза, але вираз його був зовсім інший, і перше враження скоро зникало.

Вона саме думала про все це, коли лакей у сірій лівреї, який було вийшов на кілька хвилин, повернувся з двома служниками, що несли невеличкий стіл, накритий на одного, і сказав:

— Обід подано.

Один слуга мовчки підсунув крісло, другий відкрив важку срібну супницю із старого столового сервізу, і звідти хмарою піднялася пара, ширячи довкола запах ситного бульйону.

Ізабелла, хоча й була прибита горем, відчувала голод і лаяла себе за це, паче природа може відмовитись од своїх прав; вона вже зачерпнула ложкою бульйону, але раптом подумала, що в страві може бути снотворне зілля, яке зробить її зовсім

безборонною,— і відштовхнула тарілку.

Лакей у сірій лівреї, здається, догадався про її страх, і спершу сам ковтнув вина, води, покуштував усіх страв, які були на столі. Трохи заспокоївшись, полонянка з'їла ложку бульйону, скибочку хліба, обсмоктала крило курчатка; після пережитих хвилювань її морозило, тож, легенько перехопивши, Ізабелла підсунула крісло до вогню і, спершись ліктем на бильце, а підборіддям на долоню руки, якийсь час сиділа так, поринувши в гіркі, невеселі думки.

Потім вона встала й підійшла до вікна — хотіла побачити, куди воно виходить. Ніде не було ні огорожі, ні ґрат — нічого, що нагадувало б тюрму. Але, нахилившись, дівчина побачила внизу під стіною позеленілу стоячу воду глибокої фоси, яка оточувала замок. Звідний міст, яким проїхала карета, вже підняли, й вибратися з замку не було ніякої можливості, хіба що тільки переплисти по воді. Та й видертись угору по крутих, викладених камінням берегах було дуже трудно. По той бік фоси височіли посаджені алеєю навколо замку вікові дерева, які геть закривали обрій. У вікна видніло тільки переплетене їхнє гілля — навіть голе, без листя, воно затуляло все, що було далі. Не лишалося ніякої надії на втечу або порятунок; пойнята глибокою тривогою, Ізабелла мусила ждати дальших подій, а це, певно, гірше від найстрашнішого лиха.

Тим-то бідолашна дівчина здригалася від будь-якого звуку. Легенько хлюпне вода, повіє вітерець, ледь чутно скрипне дерев'яна мостина, трісне поліно в каміні — на спині у неї виступають краплі холодного поту. Вона весь час ждала, що ось-ось відчиняться двері або відхилиться па-пель, відкриваючи потайний хід, і з темряви вийде хтось — людина чи привид. Можливо навіть, що привид був для неї не такий страшний. Уже сутеніло, і її все більше охоплював жах; увійшов високий лакей, несучи запалений свічник, і вона мало не зомліла.

В той час, коли Ізабелла тремтіла від страху в своїх пустинних покоях, її викрадачі пили-гуляли в одній із нижніх кімнат, бо вони мали zostаватись у замку — бути своєрідною залогою на той випадок, якщо на замок нападе Сігоньяк. Усі вони пили скільки влізе, але один особливо показував свою надзвичайну здатність жлуктити всякі напої. То був чоловік, який привіз Ізабеллу на своєму коні; він уже скинув маску, й тепер кожному було видно його бліде, схоже па голову сиру, обличчя, на якому горів розжарений до червоного ніс. По цьому носу, червоному, як спіла черешня, ви, певно, впізнали його: то був Малартик, Лампурдів друг.

XVI. Валомбрез

Залишившись сама в незнайомій кімнаті, де з хвилини на хвилину перед нею могла появитися в хтозна-якій формі небезпека, Ізабелла відчувала, що серце їй стискається від несказанної тривоги, хоча мандрівне життя і зробило її сміливішою, ніж звичайно бувають жінки. А тим часом саме це місце зовсім не видавалося похмурим у своїй старовинній, але прекрасно збереженій пишноті. Омахи полум'я весело танцювали на величезних полінах у каміні; свічки ясно освітлювали кімнату, відблиски світла проникали в найдальші куточки її, виганяючи звідти і темряву, й химери страху. Приємне тепло лилося довкола, викликаючи почуття блаженного спокою. В освітлених

малюваннях на стінах не було нічого таємничого, і чоловік з портрета в багато оздобленій рамі над каміном дивився зовсім не тим пильним поглядом, який так лякає на деяких портретах, бо здається, що він стежить за вами. Цей чоловік скоріше немовби усміхався доброю, поблажливою усмішкою, схожий на святого, до якого можна звернутися в час небезпеки. А проте ця затишна, гостинна обстановка аж ніяк не заспокоювала Ізабеллу, напружені нерви якої тремтіли, мов струни гітари, коли на ній грають; очі її непомітно окидали все навколо тривожним поглядом, намагаючись і боячись побачити те, що її ждало, а надміру збуджені почуття з жахом розрізняли серед глибокого нічного спокою невловні згуки — голоси тиші. Тільки бог знає, якого грізного значення вона їм надавала! Незабаром її тривога досягла таких розмірів, що Ізабелла надумала покинути цю яскраво освітлену, теплу й затишну кімнату і, ризикуючи натрапити на щось неймовірно страшне, податися по коридорах невідомого замку шукати якогось забутого виходу чи місця, де можна було б сховатися. Впевнившись, що двері кімнати не замкнені, вона взяла з круглого столика на одній ніжці лампу — лакей залишив її на ніч — і, прикривши світло рукою, рушила вперед.

Спочатку дівчина натрапила на сходи з хитромудрими залізними поручнями — тут недавно вона піднімалася в супроводі служника; тепер Ізабелла зійшла по них униз, слушно вважаючи, що виходу, через який можна втекти, на другому поверсі бути не може. Унизу, в коридорі біля сходів, побачила широкі двостулкові двері, повернула ручку, і двері розчинилися, тихенько зарипівши завісами, — за якихось три кроки того рипу вже й не почути було, проте Ізабеллі він видався таким гучним, наче то загримів грім. У тьмавому світлі, що сіялося крізь вологе повітря давно закритого приміщення, молода актриса побачила простору кімнату, не занедбану, але з ознаками тої мертвотності, яка буває в помешканнях, де ніхто не живе; широкі дубові лави тягнулись уздовж стін, оббитих шпалерами з зображенням людських постатей; на стінах висіли воєнні трофеї, довгі металеві рукавиці, щити й мечі, на яких спалахували відблиски світла. Посеред кімнати стояв великий стіл з товстими ніжками, й молода жінка мало не наштовхнулась на нього; обійшовши стіл, вона підступила до дверей, що вели в якусь іншу кімнату, і, поійнята жахом, зупинилась: по обидва боки дверей нерухомо стояли на чатах дві озброєні з ніг до голови постаті; їхні руки в металевих рукавицях були схрещені на руків'ях здоровених мечів, упертих вістрям у підлогу, за-борола шоломів скидалися на голови потворних птахів, отвори для очей — на зіниці, а виступи для носа мали форму дзьоба; на гребені шоломів стирчали металеві пластинки, вирізані наче довгі пера, і здавалося, що то гнівно тріпотять крила; випуклі нагрудники, покарбовані блискітками світла, чудно випиналися, немов здійсмались, глибоко дихаючи; від наколінників і налокітників одходили гострі сталеві колючки, загнуті, мов орлині кігті; носки чобіт теж були довгі й загнуті, наче кігті. При миготливому світлі лампи, що тремтіла в руці Ізабелли, ці два залізні привиди таки справді були страшні й могли налякати найбільших сміливців. І серце бідної Ізабелли сильно билось, актриса чула, як воно гупає і колотиться біля самісінького горла. Повірте, вона вже шкодувала, що вийшла з кімнати й подалася на цю повну несподіванок нічну прогулянку. Але вояки,

хоча й мали б помітити її, стояли так само нерухомо і, здавалося, не збирались потрясати мечами й перегороджувати їй дорогу; тоді актриса підступила до одного з них і піднесла світло йому під ніс. Воїна це ніскілечки не збентежило, він стояв собі в тій же позі, геть байдужий і незворушний. Ізабелла посмі-ліла і, вже догадуючись, у чому тут річ, підняла йому забо-роло — там відкрилася темна пороянява. Обидва чатові — то були тільки лицарські обладунки, забавна німецька оправа, надіта на остов манекенів. Помилка, якої припустилася бідолашна полонянка, блукаючи серед ночі в пустельному замку, була цілком простима, бо порожні металеві шкаралупи, зроблені на кшталт людського тіла, застиглістю своїх кутів і вузлуватістю суглобів ще краще відтворювали його форму й дуже скидалися на справжніх озброєних вояків. Побачивши свою помилку, Ізабелла, хоча й була в глибокому смутку, мимоволі всміхнулась і, подібно до героїв лицарських романів, які за допомогою талісмана розвіювали чари, що закривали вхід до заворояного палацу, хоробро ступила в другу кімнату, зовсім не зважаючи на двох тепер уже не страшних, безпорадних чатових.

То була простора їдальня, про це свідчили високі дубові різьблені буфети, в яких тьмаво поблискував золотий і срібний посуд: глечики для води, солянки, перечниці, чаші, пузаті вази, здоровенні срібні або позолочені тарелі, схожі на щити чи, може, на колеса від воза, а також тонкі, вишуканої форми вироби з богемського та венеційського кришталю, що яскріли при світлі зеленими, червоними і голубими блискітками. Розставлені круг столу стільці з прямокутними спинками немовби ждали, хоча й марно, гостей, уночі ж на них могли сидіти, бенкетуючи, привиди. Стара кордовська шкіра з золотим тисненням і квітчастими візерунками, якою були обтягнуті понад дубовою обшивкою стіни, місцями спалахувала від світла рудуватими відблисками, надаючи темряві теплих і м'яких тонів. Ізабелла мимохідь глянула па цю старовинну пишноту й поспішила до третіх дверей.

Нова кімната, схожа на парадну вітальню, була ще більша, ніж попередні. Кволе світло лампи не досягало її глибини, воно сочилось жовтавими ниточками й за кілька кроків зникало, мов промені зірки в тумані. Але й цього слабенького світла було достатньо, щоб з мороку виринали тіні, заворушилися, прибираючи жаских, потворних форм, невиразні обриси яких домальовував страх. Привиди ховалися між складками штор, сиділи, здавалось, у кріслах, бридкі потвори тулилися по темних кутках, скорчившись або вчепившись кігтями, мов ті кажани.

Трохи вгамувавши свої химерні страхи, Ізабелла рушила далі і в глибині кімнати побачила розкішний балдахін, прикрашений угорі перами, з гербом, на якому вже трудно було розібрати геральдичні знаки; під балдахіном, на підвищенні, вкритому килимом, стояло, наче трон, велике крісло, до якого вели три сходинки. Все це — погасле, невиразне, вихоплене з мороку лиш кількома відблисками світла,— набувало в своїй таємничості суворої і грізної величі. Здавалося, ніби то престол для повелителя духів, і не треба було великих зусиль уяви, щоб побачити янгола тьми, який сидить на ньому поміж двома своїми довгими чорними крилами.

Ізабелла пішла швидше, і, хоч як легко вона ступала, рипіння її черевичків лунало

в цій тиші страшенно гучно. У четвертій кімнаті була спальня, там стояло здоровенне ліжко, запнуте важкою завісою з темно-червоного індійського шовку. Між ліжком і стіною була зроблена з чорного дерева лавочка для моління, над нею висіло, поблискуючи, срібне розп'яття. Ліжко, закрите запоною, навіть удень навіює якийсь неспокій. Мимоволі думаєш про те, що криється там, за тією завісою. А вночі, в порожній кімнаті таке ліжко просто жахає. В ньому може бути і людина, яка спить собі, і мертвяк, і живий зловмисник, який пантрує на тебе. Ізабеллі здалося, ніби з-за тої завіси чути глибоке уривчасте сонне дихання; почулося чи таки й справді хтось там дихав? Вона не наважилась відхилити край червоної матерії і присвітити лампою, щоб упевнитися.

За спальнею містилася бібліотека; погруддя поетів, філософів та істориків, стоячи на шафах, великими білими очима дивилися на Ізабеллу, а в шафах видніло багато сяктак розставлених книжок, і їхні корінці з золотими цифрами та назвами неначе оживали, мимохідь освітлені лампою. Далі будинок повертав під прямим кутом, і з того боку, що виходив на подвір'я, тягнулася довга галерея. В цій галереї висіли розміщені в хронологічному порядку фамільні портрети в поруділих од часу позолочених рамах. На другій стіні якраз навпроти них був ряд вікон, закритих віконницями з прорізаною вгорі овальною діркою. Зійшов місяць, і промені його, проходячи крізь ті дірки-прорізи, відбивалися в такій же формі на протилежній стіні; інколи пляма голубуватого світла лягала, як бліда маска, на обличчя портрета. Все це справляло незвичайне враження. В чарівному відблиску того світла картини оживали, викликаючи тривогу і страх, тим більше, що тулуби на портретах лишалися в тіні, а сріблясто-бліді лиця неначе раптом вихилялись із рам, щоб подивитися на Ізабеллу. Інші, ті, на які падав тільки відблиск світла від лампи, зберігали під жовтим лаком урочисту нерухомість мертвих, а проте здавалося, ніби душі предків прийшли глянути на божий світ через їхні чорні зіниці, мов крізь навмисне зроблені отвори, й ті зображення були теж не менш зловісні, аніж усі інші в цій похмурій колекції.

Щоб перейти галерею, із стін якої пантрували фантастичні привиди, Ізабеллі потрібна була така ж хоробрість, як солдатові, що йде під вогнем цілого взводу. Від жаху дівчину пройняв холодний піт, стікаючи поміж лопатками, їй ввижалося, буцімто оті привиди в латах і камзолах, прикрашених лицарськими відзнаками, багаті вдовиці у широченних платтях з високими комірами вийшли із своїх рам і супроводять її, немов похоронна процесія. Вона ніби чула навіть їхні кроки, майже невловні, бо привиди йшли, ледь-ледь торкаючись ногами паркету. Нарешті актриса досягла краю того широкого коридора й опинилася перед заскленими дверима, що вели на подвір'я; натрудивши пальці старим іржавим ключем, який насилу повернувся в замку, Ізабелла відчинила двері і, поставивши лампу, щоб забрати її по дорозі назад, вийшла з галереї, притулку нічних жахів та привидів.

Побачивши небо, на якому мерехтіли, мінячись сріблястим блиском, зорі — бліде світло місяця не здолало погасити їх,— Ізабелла відчула таку глибоку, таку безмежну радість, наче вона від смерті повернулася до життя; їй здавалося, що бог тепер бачить

її зі своєї небесної висі, бо раніше, коли вона блукала, загублена в густій темряві, під непроникними склепіннями, в лабіринті кімнат і коридорів, він просто міг забути про неї. Становище її ніскілечки не поліпшилось, а проте з серця звалився величезний тягар. І вона продовжувала розвідку. Одначе все в цьому дворі було ретельно позамикано і сам він скидався на смугу укріплень якоїсь фортеці; відкритий був тільки один напівкруглий угорі отвір у мурованій стіні — хід, який вів, певно, до фоси, бо коли Ізабелла обережно виглянула в нього, в обличчя їй дихнуло, мов вітер повіяв, прохолодою глибокої води, а знизу чути було, як легенько хлюпочуть, б'ючись об берег, хвильки. Видно, через цей хід доставляли провізію для кухонь замку; але, щоб переправитись сюди чи вибратися звідси, потрібен був човен, напевно, захований тепер десь унизу, на воді біля берега, в такому місці, куди Ізабеллі ніяк не дістатися.

Отже, і з цього боку, так само, як і з інших, утекти не можна було. Тому полонянці їй дали таку волю. Її тюрма була відкрита, мов у тих заморських птахів, яких перевозять па кораблях, не зачиняючи клітки — адже вилетівши і трохи політавши, птахи неодмінно повертаються й сідають на щоглу, бо найближча суша від них так далеко, що крила не донесуть їх, ослабнуть. Рів з водою довкола замку був наче океан довкола корабля.

В затінений куток двору виходили вікна якоїсь нижньої кімнати, закриті віконницями. Крізь одну віконницю, причинену не так щільно, як інші, пробивалося червонясте світло і долинав добре чутний серед нічної тиші гамір. Молода жінка, яку вела цілком зрозуміла цікавість, підійшла до того вікна, заглянула в шпарку й побачила, що відбувається в кімнаті.

Круг столу, освітленого лампою на три ріжки, що звисала на мідному ланцюгу зі стелі, бенкетували здорові молодики з лютими, грубими пиками — Ізабелла одразу впізнала своїх викрадачів, хоча й бачила їх тоді в масках. То були Кривуляй, Крутиморд, Рашпіль і Випивак, їхня зовнішність цілком відповідала цим чудовим прозвиськам. Горішне світло затіняло їхні очі, зате чітко вирізняло блискучі лоби, окреслювало носи й чіплялося за недоладні вуса, від чого лиця гуляк видавалися ще дикішими, хоча й так вони були просто жахливі. Агостен, уже без перуки й накладної бороди, в яких він вдавав сліпого старця, сидів трохи осторонь, край столу, — провінційний розбійник не міг бути запанібрата з паризькими бандитами. А" найпочесніше місце віддали Малартикові, якого одностайно обрали королем бенкету. Його лице було блідіше, ніж звичайно, а ніс — червоніший; це явище пояснювала кількість пляшок — порожніх, що лежали на буфеті, мов трупи, винесені з поля бою, і повних, які слуга невтомно й швидко ставив перед ним.

З безладних розмов пияків Ізабелла розрізняла тільки деякі слова, та й їх вона здебільшого не розуміла, бо то була мова злодійських кубел, шинків та фехтувальних залів, доповнена ще всякими бридкими словами. Ізабелла трохи змерзла і, не почувши нічого, що проливало б світло на її майбутнє, хотіла вже піти собі, коли це Малартик, вимагаючи тиші, так грюкнув кулаком по столу, що пляшки аж захиталися, мов п'яні, а келихи стукнулись один об один і озвалися чистими, мелодійними звуками: до-мі-соль-

сі. Хоч які п'яні були гуляки, а й вони підскочили на лавах десь на півфута і враз повернули свої писки до Ма-лартика.

Гамір на мить затих, Малартик встав і, піднявши келих так, що вино в ньому заблищало на світлі, мов коштовний камінь у персні, сказав:

— Послухайте, друзі, пісню, яку я сам склав, бо володію лірою не гірше, ніж шпагою; це вакхічна пісня, котра пасує доброму пиякові. Риби п'ють воду, й тому вони німі, а коли б пили вино, то співали б. Нумо, покажім співочою пия-тикою, що ми належимо до людського роду.

— Пісню! Пісню! — загукали Випивак, Рашпіль, Крути-морг і Кривуляй, нездатні простежити за такими витонченими розумуваннями.

Малартик енергійно кашлянув, прочищаючи горло, і, наче співак, якого запросили до королівського палацу, заспівав хоча й хрипловато, однак досить вправно, ось такі куплети:

Вслаavimo Вакха-п'яницю, В чари налиймо вина, Щоб рожевіли в нас лиця, Знайдем рум'яна в пивниці — Вип'ємо, браття, до дна.

Не нарікаєм на долю, Всі ми —хоробрі, міцні, Лицарі в місті і в полі, Келих — нам радість і воля, Пиймо й співаймо пісні.

Воду хтось там попиває — Що за нікчемний то драб! Щастя сердега не знає, Хай собі геть шкутильгає Прямо в болото, до жаб.

Товариство зустріло пісню захопленими вигуками, і Кру-тиморг, вважаючи себе за знавця поезії, не побоявся проголосити Малартика суперником Сент-Амана показуючи цим, як п'яне отупіння спотворило його висновки. Постановили на честь співака випити ще по скляночці; келихи були порожні, їх налили по самі вінця, і кожен сумлінно вихилив до дна, не залишивши ні краплі. Й це dokonало най-слабших; Рашпіль сповз під стіл, ставши там матрацом для Випивака. Кривуляй і Крутиморг були кріпші, вони тільки опустили голови, поклавши їх на схрещені руки, як на подушки, й послули. Малартик же сидів на стільці прямо, стиснувши в руці келих і витріщивши очі, а ніс його був такий червоний, що, здавалося, з нього, як із розжареного в кузні куска заліза, от-от посиплються іскри; долаючи оп'яніння, він машинально тягнув з урочистою впертістю, хоч ніхто вже й не підспівував йому:

Вслаavimo Вакха-п'яницю, В чари налиймо вина...

Ізабеллі було гидко дивитися на все це, вона відступила від щілини в віконниці, пішла оглядати двір далі, й незабаром опинилася під склепінням, де висіли з противагами ланцюги піднятого звідного мосту. Щоб вибратися звідси, неодмінно довелося б опустити його, бо іншого виходу не було, а зрушити цю важку й громіздку махину полонянка ніяк не могла, прийшлося відмовитись од думки про втечу. Взявши залишену лампу, Ізабелла знову пішла по галереї з портретами, на цей раз не так жахаючись, бо страх виникає од невідомості, а вона вже знала, що її налякало. Швидко перетнула бібліотеку, парадну вітальню й усі інші кімнати, які недавно оглядала з тривогою і страхом. Обладунки, що викликали у неї такий жах, тепер видавалися мало не смішними, і вона вже сміливо піднялася по сходах, якими раніше спускалася

навшпиньки, майже не дихаючи, боячись розбудити луну, що дрімала в цій великій клітці.

Ле який же був її жах, коли з порога своєї кімнати актриса побачила дивну постать, що сиділа в кріслі біля каміна! Звісно ж, їй не привиділося — вогні свічок і відблиски полум'я з каміна надто ясно освітлювали ту істоту, щоб можна було помилитися; правда, постать була маленька, щуплявенька, але жива і жвава, про що свідчили великі чорні очі — сяючи диким блиском, зовсім не схожі на безживно-тьмяні очі привидів, вони втупилися в Ізабеллу, яка стояла в розчинених дверях. Довгі темні коси були відкинуті пазад, і це давало можливість краще роздивитися смагляве лице, всі його риси, тонко окреслені ясною молодечою худорлявістю, розтулені губи, за якими виднів ряд сліпучо-білих зубів. Обвітрені на свіжому повітрі, але зграбні руки з темними пальцями і яснішими нігтиками були схрещені на грудях. Босі ноги звисали з крісла, не дістаючи до підлоги,— воли були ще надто короткі. В розрізі сорочки з сурового полотна тьмаво поблискувало перлове намисто.

По цьому намисту ви, безперечно, впізнали Чікіту. І справді, то була вона, ще й досі в хлопчачому одязі, в якому вдавала поводиря мнимого сліпого старця. Те вбрання — сорочка і широкі штани — навіть личило їй, бо в такому віці з першого погляду й не розрізниш — дівчина це чи хлопець.

Як тільки Ізабелла впізнала цю чудну дівчину, страх, що його викликала несподівана з'ява, минув. Сама Чікіта п'є становила особливої небезпеки, до того ж вона відчувала до Ізабелли своєрідну вдячність, яку по-своєму, досить незграбно показала при першій їхній зустрічі.

Все так же дивлячись на Ізабеллу, Чікіта мугикала собі під ніс ту свою пісеньку в прозі, яку незвично, з несамовитою інтонацією наспівувала під час першої спроби викрадення актриси, пролазячи у віконце в "Гербі Франції": "Чікіта пробирається крізь замкову щілинку, танцює на гострих ґратах..."

— Ніж у тебе? — звернулася незвичайна дівчина до Ізабелли, як тільки актриса підійшла до каміна.— Ніж із тріо-ма червоними смужками?

— У мене, Чікіто,—відповіла молода жінка.— Я ношу його ось тут, за корсажем. Але чому ти питаєш, хіба моє життя знов у небезпеці?

— Ніж,— повчально сказала мала, і її очі спалахнули жорстоким блиском,— ніж — це вірний друг; він не зрадить свого хазяїна, якщо хазяїн поїтиме його, бо ніж хоче пити.

— Ти лякаєш мене, лихе дівчисько,— мовила Ізабелла, занепокоєна безтямними зловісними словами, в яких, одначе, могло бути застереження, вельми корисне в її становищі.

— Наточи його кінчик об мармурову дошку каміна,— вела далі Чікіта,— а лезо — об підшву своїх черевиків.

— Нащо ти мені все це кажеш? — пополотніла актриса.

— Ні на що; хто хоче захищатися, той готує зброю, от і все.

Ці чудні й похмурі слова схвилювали Ізабеллу, а з другого боку — те, що тут, у

кімнаті, була Чікіта, заспокоювало її. Мала начебто по-своєму любила її, почуття це викликала дріб'язкова послуга, але воно було щире. "Я ніколи не переріжу тобі горла",— сказала колись Чікіта, і, за її дикими уявленнями, це була урочиста обітниця, союзницький договір, якого вона ніколи не повинна порушувати. Ізабелла була єдиною, якщр не брати до уваги Агостена, людиною, котра поставилась до неї прихильно і співчутливо. Вона дала Чікіті першу в її житті прикрасу, і дівчинка, ще надто мала, щоб бути заздрісною, простодушно захоплювалася вродою молодої актриси. Добре лице Ізабелли зачаровувало її, адже доти вона бачила тільки дикі й люті пики розбишак, зайнятих грабунками, нападами, вбивствами.

— Як ти опинилась тут? — мить помовчавши, запитала Ізабелла.— Тобі веліли стерегти мене?

— Ні,— відповіла Чікіта.— Я прийшла сама, побачила світло та вогонь і прийшла. Набридло сидіти в кутку, поки чоловіки п'ють пляшку за пляшкою. Я мала й худа, на мене ніхто не звертає уваги, мов на кицьку, яка спить під столом. От я виждала, коли стало дуже гамірно, і шмигнула собі нишком. Терпіти не можу смороду вина та м'яса, бо я звикла до запаху вересу й смолистого духу сосен.

— І ти не боялася блукати без свічки по довгих темних коридорах і великих похмурих кімнатах?

— Чікіта не знає страху; її очі бачать у темряві, а ноги ходять не спотикаючись. Якщо вона стрічає сову,— сова заплющує очі; кажан складає крила, коли вона підходить. Привид відступає вбік або повертає назад, щоб пропустити її. Ніч — її подруга, яка не приховує від неї ніяких своїх таємниць. Чікіта знає гніздо сови, схованку злодія, могилу вбитого, місце, де являються привиди; але вона ніколи не скаже про це вдень.

Коли Чікіта промовляла ці чудні слова, очі її сяяли якимось надприродним блиском. Відчувалося, що дівчина, збуджена в своїй самотності, вважає, ніби й справді у неї є якась магічна сила. Сцени розбою і вбивств, які вона бачила з дитинства, глибоко вразили її запальну, темну і хворобливу уяву. Своєю певністю дівчина впливала й на Ізабеллу, яка дивилася на неї з забобонним страхом.

— Мені більше подобається сидіти отут біля вогню, рядом з тобою,— мовила Чікіта.— Ти гарна, й мені приємно дивитися на тебе; ти схбжа на добру, осяйну пресвяту діву, я бачила її над вівтарем, тільки здалеку, бо мене виганяли з церкви разом із собаками, буцімто через те, що я погано зачесана, а моя жовта спідниця смішить віруючих. Яка біла у 'тебе рука! Моя перед нею — мов лапа у мавпи. Коси твої тонкі й м'які, наче шовк, а в мене розкошлані і стирчать, ніби густі кущі. Ох, я, мабуть, дуже бридка, правда?

— Ні, маленька,— заперечила Ізабелла, зворушена цим наївним захопленням,— ти теж по-своєму гарна; тебе тільки трохи нарядити, і ти будеш не гірша, ніж найперші красуні.

— Ти так думаєш? Я украду гарну одержу, стану краси-ва, і Агостен полюбить мене.

Від цієї думки дикувате лице малої засяло рожевим світлом, і на якусь хвилю

Чікіта завмерла, приплющивши очі й поринувши у глибокі, солодкі мрії.

— Ти знаєш, де ми? — спитала Ізабелла, коли дівчинка знову підняла повіки з довгими чорними віями.

— В замку того багача, у якого повно грошей і який уже намагався тебе викрасти в Пуатьє. І викрав би, коли б я відкрила засув. Але ти подарувала мені перлове намисто, і я не хотіла завдавати тобі горя.

— А на цей раз ти допомогла схопити мене,— зітхнула Ізабелла.— Виходить, ти вже не любиш мене, якщо видала моїм ворогам?

— Так велів Агостен, і мені довелося скоритись. До того ж за повожатого тоді взяли б когось іншого, і я не проникла б з тобою в замок. А так я, можливо, стану тобі в пригоді. Бо я хоч і маленька, але хоробра, проворна й дужа і не хочу, щоб тебе скривдили.

— А далеко від Парижа цей замок, у якому мене держать, наче в тюрмі? — спитала молода жінка, притягуючи дівчинку до себе.— Ти не чула, щоб хтось із чоловіків називав його?

— Крутиморд казав, що це місце... як же він називав його? — озвалась мала, ніяково чухаючи голову.

— Постарайся згадати, дитино,— мовила Ізабелла, гладячи рукою смагляві щоки Чікіти, яка аж почервоніла від задоволення, бо вона ще не знала такої ласки.

— Здається, Валомбрез,— відповіла Чікіта по складах, немовби прислухаючись до якогось внутрішнього голосу.— Авжеж, Валомбрез, тепер я вже певна; так само звучить і того пана, якого поранив твій друг капітан Фракас. Лучче б він убив його. Герцог дуже злий, хоча й розкидає золото жменями, як сівач зерно. Ти ненавидиш його, правда ж? Була б рада, якби пощастило вирватися звідси.

— О, ще й як! — вигукнула актриса.— Тільки це неможливо. Навколо замку глибока вода, а міст піднято. Про втечу годі й думати.

— Чікіта не зважає ні на які ґрати, замки, мури й води; Чікіта вийде, як захоче, з кріпко замкнутої тюрми, оточеної найвищими мурами і найглибшими фосами, на очах ошелешеного тюремника вилетить на волю. Якщо вона захоче, то капітан ще до сходу сонця знатиме, де заховали ту, кого він шукає.

Слухаючи цю безладну мову, Ізабелла злякалася, що слабкий розум Чікіти потьмарився; однак спокійне лице, ясний погляд і впевнений голос дівчинки геть відкидали таке припущення; ця дивна істота, певно, й справді мала частинку тої майже чарівної сили, яку вона собі приписувала.

Немовби намагаючись переконати Ізабеллу, що вона не хвастається, Чікіта сказала:

— Зараз я вийду звідси, дай тільки хвилинку подумати, як це зробити. Нічого не говори, побудь, не дихаючи,— найменший шум відвертав мене; а мені треба почути голос Духа.

Чікіта схилила голову, затулила рукою очі, щоб зосередитись, на кілька хвилин завмерла, сиділа зовсім нерухомо, потім підвела голову, підступила до вікна, відчинила

його, вилізла на підвіконня і пильним поглядом поринула в морок. Під подувом нічного вітру внизу хлюпотіла, б'ючись об підніжжя муру, темна вода.

"Невже й справді вона полетить, мов кажан?" — подумала молода актриса, уважно стежачи за кожним рухом Чі-кіти.

Навпроти вікна, по той бік фоси, росло здоровенне вікове дерево, товсті гілляки якого нависли майже горизонтально і над землею, і над ровом з водою, хоча навіть найдовші з них футів на вісім — десять не досягали муру. Саме це дерево Чікіта й надумала використати для втечі. Вона скочила назад у кімнату, дістала з кишені тоненьку й дуже міцну, скручену з кінського волосу шворку завдовжки сім чи вісім її махових сажнів, розмотала й акуратно розклала на паркеті; з другої кишені дівчина витягла великий залізний риболовний гачок і прив'язала його до мотузка; потім підійшла до вікна і кинула гачок поміж гілля дерева. Перший раз залізний кіготь не зачепився й упав разом із шворкою, дзенькнувши об муровану стіну. За другою спробою вістря гачка впилося в кору гілляки, і Чікіта потягнула мотузок до себе, попросивши Ізабеллу всією своєю вагою повиснути на ньому. Зачеплена гілляка подалася, наскільки можна було її пригнути, опинившись за п'ять-шість футів од вікна. Тоді Чікіта кріпко прив'язала кінець шворки до металевої рами, легенько підтягнулась усім своїм щуплявим тілом, схопилася за віршовку, повисла на ній, потім, перебираючи руками, дісталася до дерева і, відчувши, що гілляка міцна, сіла на ній верхи.

— Тепер розв'яжи мотузку, я заберу її з собою, — тихо, але чітко веліла вона полонянці, — якщо ти не перебиратимешся за мною, хоч я боюся, що страх стисне тобі горло, в голові запаморочиться і ти впадеш у воду. Бувай! Я вирушаю в Париж і скоро повернусь. При місяці легко йти.

Ізабелла розв'язала вузол, гілляка випросталась і перенесла Чікіту на той бік фоси. Допмагаючи собі коліньми та

До стор. 343

До стор. 350

руками, дівчинка миттю злізла з дерева, одразу ж хутко пішла й незабаром зникла в голубуватій темряві ночі.

Ізабеллі здавалося, що все це — сон. Остовпіла, не зачинивши вікна, вона дивилася на нерухоме дерево, чорні обриси якого вимальовувались на молочно-сірому тлі хмари, пронизаної розсіяним світлом напівзакритого нею місяця. Актриса здригнулася, побачивши, яка слабенька на кінці та гілка, що їй не побоялась довіритися смілива, легенька Чікіта. Бідолашна, знедолена, дика істота з прекрасними сяючими, полум'яними очима — очима жінки на дитячому личку — відчувала величезну вдячність за маленький подарунок, і це зворушувало Ізабеллу. Стало холодно, перлові зубки молодій жінки вже цокотіли, иев у лихоманці, тож вона зачинила вікно, закрила завіски й сіла в крісло, біля каміна, поклавши ноги на щдні кулі підставки для дров.

Тільки-но сіла, як увійшов дворецький, а за ним ті самі два служники внесли невеличкий, накритий розкішною скатертиною з тонкими торочками стіл, на якому була вечеря, не менш вишукана та смачна, ніж обід. Коли б вони прийшли на кілька

хвилин раніше, Чікіта не змогла б утекти. Все ще схвильована тим, що сталося, Ізабелла навіть не доторкнулася до поданих страв і знаком веліла прибрати їх. Але дворецький наказав доставити про всяк випадок біля її постелі тістечка і мірішпани; а на кріслі поклали сукню, чепчики й розкішний нічний халат, весь оздоблений мереживом. На жар, що тлів у каміні, кинули здоровенні поліна, у свічниках замінили свічки. Потім дворецький сказав, що пригпле їй, коли треба, покоївку. Молода актриса зробила заперечний жест, і служник, шанобливо вклонившись, вийшов.

Коли дворецький і обидва лакеї пішли, Ізабелла накинула ЩОЩ.< \$p№№: і лягла, не розстилаючи постелі й не роз-дяга!кШеБі готова, на випадок тривоги, одразу ж схопитися. Вийняла з-за корсажа Чікітин ніж, розкрила його і, повернувши кільце, поклала біля себе, щоб був під рукою. Вживши цих запобіжних заходів, вона заплющила очі — хотіла заснути,, але сон не приходив. Події минулого дня розтривожили Ізабеллу, й нічні страхи аж ніяк не допомагали їй заспокоїтись. До того ж старовинні замки, в яких уже ніхто не живе, у темряві мають дуже незвичайний вигляд; здається, що ти комусь там заважаєш, що невидимий господар, почувши твої кроки, ховається десь за потайними дверима. Зненацька виникають якісь незбагненні шарудіння. То трісне десь у меблях деревина або заскрипить, точачи панелі, шашіль, то зашурхотить поза шпалерами щур, а то трухляве поліно почне стріляти у вогні іскрами, і ти, ледь-ледь задрімавши, прокидаєшся, пойнятий жахом. Так було і з молодого полонянкою; вона раптом схоплювалась, злякано розплющувала очі, окидала поглядом кімнату і, не побачивши нічого незвичайного, знову клонила голову на подушку. Зрештою сон таки здолав її, відірвав од реального світу, і вона вже нічого не чула. Появився б у цей час Валомбрез із своїми зухвалими любовними намірами, і вона б не змогла опиратися: втома перемогла цнотливість дівчини.

На її щастя, молодий герцог ще не приїхав у замок. Може, він більше не цікавився здобиччю, яка була тепер у нього в лігві, може, примха його пропала від самої можливості вдовольнити її? Та ні! У цього вродливого і злого вельможі була тверда воля, особливо ж воля до всього лихого; його вабило не тільки любострастя — він відчував іще якусь порочну втіху від того, що зневажав усі закони — і божі, й людські; але щоб ніхто не запідозрив його у викраденні, герцог того самого дня показався в Сен-Жермені, з'їздив з поклоном до короля, разом з іншими придворними супроводив його на полюванні, спокійнісінько розмовляв з багатьма людьми. А ввечері грав у карти й навмисне програв стільки грошей, що для когось не такого багатого то був би досить відчутний програш. Здається, він був у чудовому настрої, особливо після того, як примчав секретний посланець і, вклонившись, передав йому пакет. Намагання герцога на випадок розшуку забезпечити собі неспростовне алібі врятувало тої ночі добродішність Ізабелли.

Акторка спала неспокійно, їй снилися чудернацькі сни — то ніби Чікіта, махаючи руками, наче крильми, бігла попереду капітана Фракаса, який скакав на коні, а то появлявся герцог де Валомбрез, дивлячись на неї очима, що палали ненавистю і любов'ю. Прокинувшись, Ізабелла здивувалася, що стільки спала. Свічки догоріли до

самісіньких розеток, від полін у каміні лишився тільки попіл, веселий сонячний промінь пробився крізь щілинку між завісками і, зловживаючи своєю волею, бавився на її постелі, навіть не познайомившись з Ізабеллою. Настав ясний день, і молодій жінці значно полегшало на душі. Становище її, певна річ, зовсім не змінилося на краще; але тепер не було тих неймовірних жахів, що їх породжують навіть у найстійкіших умах ніч і невідомість, посилюючи відчуття небезпеки. Та ця радість тривала недовго: заскреготіли ланцюги, опустився звідний міст, і по ньому промчала карета — глухий, наче грім, гуркіт пролунав під склепінням і стих на внутрішньому подвір'ї.

Хто ще міг в'їхати сюди так гордо і владно, як не володар цього замку, сам герцог де Валомбрез? Подібно до того, як голубка по душевному тремтінню дізнається, ще й не

бачивши, коли поблизу появляється коршун, Ізабелла відчула, що то прибув саме він, її лютий ворог. Гарні щоки молодої жінки стали бліді, наче віск, а бідолашне серденько закалатало у фортеці корсажа — воно так не хотіло здаватися. Скоро, одначе, доклавши зусиль, Ізабелла мужньо зібралася з духом і приготувалася захищатись.

"Аби тільки Чікіта встигла повернутися з допомогою! — подумала вона, і очі її мимоволі звернулися до портрета, що висів над каміном.— О ти, що видаєшся таким шляхетним і добрим, оборони мене від нахабства й розбещеності свого роду. Не дай, щоб місце, осяяне твоїм образом, стало свідком мого безчестя!"

Через годину, яку молодий вельможа використав, щоб опорядитися після швидкої їзди, дворецький увійшов до Ізабелли і церемонно запитав, чи може вона прийняти його світлість герцога де Валомбреза.

— Я полонянка,— з великою гідністю сказала молода жінка,— відповідь моя позбавлена волі так само, як і я, і це запитання, що було б чемним за звичайних обставин, у даному разі просто смішне. Я не в силі перешкодити герцогові увійти в кімнату, звідки сама не можу вийти. Я не приймаю герцога, я терплю його. Це надзвичайні обставини. Якщо хоче — хай приходить, зараз чи в інший час, мені байдуже. Передайте йому мої слова.

Дворецький уклонився, позадкував до дверей — він дістав наказ віддавати Ізабеллі якнайвищу шану — і зник, аби скоріше повідомити свого хазяїна, що "панянка" згодна його прийняти.

За кілька хвилин він повернувся і доповів про герцога де Валомбреза.

Ізабелла трошки підвелася з крісла і, хвилюючись, знову сіла, бліда як смерть. Знявши капелюха, Валомбрез ступив уперед, всією своєю позою підкреслюючи глибоку повагу до молодої актриси. Помітивши, що Ізабелла здригнулася, коли він рушив до неї, герцог зупинився посеред кімнати, вклонився і сказав спокусливо-ніжним голосом:

— Якщо моя присутність зараз така нестерпна для вас, чарівна Ізабелло, і вам потрібен час, аби звикнути до того, що ви неодмінно маєте бачити мене, то я піду собі. Ви моя бранка, а проте я ваш раб.

— Чого варта ця запізніла люб'язність після того насильства, яке ви вчинили проти

мене,— відповіла Ізабелла.

— Бачите, що значить довести човіка до нестями надто неприступною доброчесністю,— зауважив герцог.— Не маючи ніякої надії, він вдається до крайніх заходів, бо знає, що йому вже нічого втрачати. Коли б ви поставились до мене прихильніше й були милостивіші до мого почуття, то я б лишився серед ваших поклонників, намагаючись делікатною поштивістю, любовною ніжністю, лицарською відданістю, палкою, але стриманою пристрастю поволі пом'якшити ваше непокірне серце. Я викликав би у вас якщо не любов, то принаймні те ніжне співчуття, за яким іноді приходить любов. З часом ви, можливо, побачили б, що ваша холодність несправедлива, а я нічого не пошкодував би, аби це довести.

— Якби ви вдалися до такого благородного способу,— сказала Ізабелла,— то я пошкодувала б, що не можу поділити вашу любов, бо серце моє ніколи не віддасться їй; і тоді принаймні не ненавиділа б вас, ненависть не для моєї душі, це почуття завдає їй болісних страждань.

— Отже, ви ненавидите мене?. — мовив герцог де Валомбрез, і голос його затремтів з досади.— А я не заслуговую цього. Якщо я в чомусь і винен перед вами, то ці провини — від моєї любові до вас; а чи може жінка, хоч яка вона цнотлива та доброчесна,— чи може вона сердитися на порядного чоловіка за те, що на нього, всупереч їй самій, вплинула її чарівність?

— Авжеж, це не причина для неприязні, якщо закохали її не виходить за межі поштивості і обмежується любов'ю чистою, скромною, стриманою. Проти цього не заперечуватиме навіть найнеприступніша жінка; та коли в своєму зухвалому нетерпінні він од самого початку вдається до свавілля, улаштовує засідки, викрадення, позбавляє волі, як це не побоялися зробити ви, тоді не може бути ніяких інших почуттів, окрім непереборної огиди. Кожна хоч трошки піднесена й горда душа повстає, коли її намагаються захопити силою. Любов — це божественне почуття, їй не накажеш, її не примусиш. Її подих відчувається там, де вона того хоче.

— Виходить, непереборна огида — це все, чого я можу сподіватись од вас,— відповів Валомбрез. Він став блідий і тільки кусав губи, слухаючи Ізабеллу.

Актриса говорила з м'якою рішучістю — то була природна манера цієї розважливої і ласкавої молодії жінки.

— Ви можете повернути собі мою повагу і здобути дружбу. Зробіть, як належить шляхетній людині, дайте мені волю, яку ви відняли. Накажіть, щоб мене відвезли до моїх товаришів, які не знають, що зі мною сталось, і, поійняті смертельною тривогою та жахом, шукають, де тільки можуть. Відпустіть мене до мого скромного життя актриси, поки ця пригода, яка може кинути пляму на мою честь, іще не набула розголосу серед публіки, здивованої, що мене немає.

— От біда! — вигукнув герцог,— Ви просите мене саме про ту єдину річ, якої я не можу зробити для вас, не зрадивши самого себе. Захотіли б ви добути царство, трон — я дав би їх вам; воліли б мати зорі — я б видерся на небо й дістав її. Але ви хочете, щоб я відчинив вам двері клітки, до якої ви, один раз вийшовши з неї, вже ніколи не

повернетесь. Це неможливо! Ви ж так не любите мене, що я бачитиму вас тільки тоді, коли ви будете у мене під замком. Чим я, гамуючи свою гордість, і користуюся, бо не можу більше обходитись без вас, як рослина без світла. Мої думки линуць до вас, мов до свого сонця, і там, де вас немає, для мене — ніч. Якщо вже я наважився на злочин, то повинен хоча б узяти те, що він може дати, бо ви ж усе одно не простили б мене, навіть якщо б і пообіцяли. Тут ви принаймні в моїх руках, я скрізь довкола вас, моя любов окутує вашу ненависть, моя страсть жаром дихає па кригу вашої холодності. Ваші зіниці мимоволі відбивають мій образ, ваші вуха чують мій голос. Щось моє поволі проникає у вашу душу, хоч ви того й не хочете; я впливаю на вас навіть тим жахом, який навіюю вам, тим, що мої кроки в передпокої примушують вас здригатися. А головне — тут, у полоні, ви не бачите того, за ким сумуєте і кого ненавиджу я, бо він украв серце, яке мало належати мені. Моє ревниве почуття мусить задовольнятися хоча б цим злиденним щастям і не хоче втрачати його, повернувши вам волю, яку ви потім використаєте проти мене.

— І доки ж ви,— озвалась молода жінка,— збираєтесь держати мене в неволі, як берберський бандит, а не благородний християнин?

— Доти, доки ви не полюбите мене чи не скажете, що полюбили, бо це зрештою одне й те саме,— відповів герцог цілком серйозно і дуже впевнено. Потім чемно вклонився Ізабеллі і вийшов, сповнений невимушеної гідності, мов суцільний придворний, котрий ні за яких обставин не втрачає самовладання.

А через півгодини лакей приніс букет надзвичайно рідкісних квітів різних кольорів і запахів; у цю пору року квіти взагалі були рідкістю, й тільки неабиякий талант садівників і штучне літо оранжерей примусило чарівних дочок Флори так рано розцвісти. Стебла квітів у букеті були стиснуті прекрасним браслетом, гідним королеви. Серед квітів, привертаючи погляд, білів згорнутий удвоє папірець. Ізабелла взяла його, бо в її становищі ці дрібні вияви люб'язності вже не мали того значення, якого вона надавала б їм на волі.

То був лист Валомбреза, написаний сміливим почерком і в таких висловах, які цілком відповідали його вдачі. Впізнавши ту саму руку, що написала слова "Для Ізабелли" на шкатулці з коштовностями, поставленій у її кімнаті в Пуатьє, полонянка прочитала:

"Дорога Ізабелло, посилаю вам ці квіти, хоча й певен, що ви приймете їх без піякої радості. Це квіти від мене, і через те їхня свіжість та незвичайність не здобудуть ласки перед вашою незрівнянною суворістю. Та хоч би що їм судилося — хай навіть ви візьмете їх тільки для того, аби, на знак великої зневаги, викинути у вікно,— вони примусять вашу гнівну думку спинитися, може, з прокляттям, на тому, хто, незважаючи ні на що, проголошує себе вашим незмінним поклонником.

Валомбрез".

Ця записка, хоча й складена в манірно-люб'язному тоні, нагадувала про дивовижну впертість того, хто її написав і кого ніщо не могло стримати, але вона почасти справила саме те враження, якого й сподівався герцог. Ізабелла, насупившись, тримала в руці

записку, і перед нею в диявольській подобі поставав образ де Валомбреза. А на столику перед нею лежали покладені слугою квіти, здебільшого з чужих земель; вони розпускалися в теплі кімнати, ширячи довкола густі й п'янкі екзотичні запахи. Ізабелла взяла букет і, не знімаючи надітого на стебла діамантового браслета, викинула в передпокій — злякалася, що квіти можуть бути насичені якимось сильнодіючим приворотним зіллям, снотворним чи здатним збудити чуттєвість і запаморочити голову. Ніколи ще з такими прекрасними квітами не обходилися так кепсько; а тим часом вони подобались Ізабеллі, одначе, зберігши букет, вона могла б мимоволі підохотити самовпевненого герцога; та й самі ці невидані рослини з якимись чудними барвами й незнайомими запахами не мали скромної чарівності звичайних квітів, своєю пихатою красою вони нагадували де Валомбреза, були схожі на нього.

Потім вона поклала букет на поставець у сусідній кімнаті і тільки-но знову сіла в крісло, як прийшла покоївка, щоб одягнути її. То була досить гарна дівчина, дуже бліда, покірлива, сумна і, здавалось, байдужа в своїй послужливості, немов пригнічена затаєним страхом чи владою якоїсь жорстокої сили. Майже не дивлячись на Ізабеллу, вона запропонувала їй свої послуги таким тихим, безживним голосом, наче боялася, що стіни почують її. Молода жінка ствердно кивнула головою, і покоївка розчесала їй біляві коси, збиті після бурхливих подій учорашнього дня і тривожної ночі, зав'язала шовкові кучері оксамитовими бантами — впоралася швидко і вправно, як перукарка, що добре знає своє ремесло. А тоді витягла із зробленої в стіні шафи кілька розкішних і елегантних суконь, немовби пошитих на Ізабеллу; її плаття було пом'яте і не дуже чисте, а проте молода актриса не захотіла надівати ті сукні, бо то, здавалося їй, було б усе одно, що носити герцогську ліврею, а вона твердо надумала нічого не приймати від нього, хоч би скільки тривало її ув'язнення.

Покоївка не наполягала, зважила на цю примху — так приреченим дозволяють в тюрмі все, що їм заманеться. А ще можна було подумати, ніби служниця не хоче ближче знайомитись із своєю тимчасовою господинею, аби не перейнятися марним співчуттям до неї. Вона обмежувалась, наскільки могла, суто автоматичними діями. Ізабелла спочатку сподівалася щось узнати від покоївки, а тепер зрозуміла, що розпитувати нема сенсу, і не без деякого страху довірилась рукам цієї мовчазної служки.

Коли покоївка пішла, принесли обід, і, незважаючи на своє сумне становище, вона віддала йому належне — навіть у пайтендітніших істот природа вимагає свого. Обід підкріпив Ізабеллу, бо її сили були вже геть вичерпані хвилюванням і боротьбою з усякими замахами проти неї. Трохи заспокоївшись, полонянка поринула думкою до мужнього Сігоньяка, який тримався так хоробро і, хоча й був один, вирвав би її у викрадачів, коли б не втратив кілька хвилин, поки вивільнився з-під покривала, накинутого на нього підлим сліпцем. Тепер він, мабуть, уже знає про все й, без сумніву, поспішить на допомогу тій, кого любить більше, ніж своє життя. Ізабелла подумала про небезпеки, які чигатимуть на барона в цьому ризикованому ділі, бо ж герцог не той чоловік, щоб без опору випустити свою здобич, — подумала, і сльози підступили їй до

очей; у цих сутичках вона звинувачувала себе і мало не проклинала свою вроду, джерело всього лихого. А вона ж поводитися скромно, ніколи не старалась кокетуванням збуджувати навколо себе пристрасті, як то роблять багато актрис і навіть дами з вищого світу й городянки.

На цьому її думки перебив короткий сухий стук у вікно, аж шибка тріснула, наче її розбив град. Ізабелла підійшла ближче й побачила навпроти на дереві Чікіту, яка потайці, знаками веліла їй відчинити вікно, розгойдуючи при тому свою мотузку з залізним кігтем на кінці. Полонена актриса зрозуміла наміри дівчини, зробила, як та показувала, і кинутий упевненою рукою гак зачепився за віконну раму. Другий кінець Чікіта прив'язала до гілки і, так само, як учора, повисла на тій шворці; вона ще не була й на пів-дорозі, як вузол розв'язався і вірówka, на превеликий жах Ізабелли, вишмигнула з гущавини дерева. Актриса боялася, що дівчинка впаде в зелену воду рову, аж ні: зовсім не розгубившись від нещасного випадку — ч якщо тільки то був випадок — і не випускаючи шворки, Чікіта опинилася біля стіни замку під вікном, до якого вона скоро видерлась, підтягуючись за допомогою рук і впираючись ногами в стіну. Потім вона вилізла на підвіконня, легко стрибнула в кімнату і, побачивши бліду мов полотно, майже непритомну Ізабеллу, всміхнулася:

— Ти злякалась, подумала, що Чікіта попаде до жаб у фосу. Я ж навмисне зав'язала вірówka так, щоб можна було її витягнути. На кінці чорної шворки я, худа і темна, була, певно, як той павук, що лізе по Своїй павутині.

— Маленька моя,— мовила Ізабелла, цілуючи Чікіту з лоб,— ти славна і смілива дівчинка.

— Я бачила твоїх друзів, вони весь час тебе шукали, але без Чікіти ніколи не дізналися б, де ти схована. Капітан метався, наче лев, його лице палало, а очі вергали блискавки. Він підвіз мене, посадивши до себе в сідло, і сховався з своїми товаришами в лісочку недалеко звідси. Треба тільки, щоб їх не помітили. Сьогодні ввечері, як смеркне, вони спробують визволити тебе. Тут знайдеться діло і для шпаги, й для пістолета. Це буде чудово. Нема нічого красивішого, ніж коли б'ються чоловіки; тільки ти не лякайся і не кричи. Жіночі крики непокоять сміливців. Якщо хочеш — я буду з тобою, щоб ти не боялася.

— Не турбуйся, Чікіто, я не заважатиму дурними страхами своїм вірним друзям, які ризикують життям, аби врятувати мене.

— Гаразд,— сказала дівчинка,— а до вечора захищайся ножем, який я тобі дала. Не забувай: бити треба знизу вгору. Ну, а я піду трохи посплю десь у куточку, не слід, щоб нас бачили разом. Головне — ти не виглядай у вікно, бо це викличе підозру і наведе на думку, що ти з цього боку ядеш допомоги. Тоді біля замку зроблять облаву і знайдуть твоїх друзів. Усе провалиться, й ти зостанешся в руках Валомбреза, якого так ненавидиш.

— Я й не підійду до вікна,— відповіла Ізабелла,— обіцяю тобі, що не підійду, хоч би як мені кортіло.

Заспокоївшись, Чікіта подалася в нижню кімнату й приєдналася до розбишак, які,

понапивавшись, спали, мов бидло, важким сном і навіть непомітили, що малої не було. Дівчинка притулилася до стіни, схрестила руки на грудях — це була її улюблена поза,— заплющила очі й незабаром заснула, бо ж минулої ночі її прудкі ніжки пройшли понад вісім льє — од замку Валомбреза до Парижа. Назад вона їхала верхи на коні, але ця незвична їзда, певно, ще більше стомила її. Худеньке тіло Чікіти було кріпке, як сталь, а проте вона почувала себе геть розбитою і спала глибоким, мертвим сном.

— Ну й сон у цих дітей! — сказав, прокинувшись нарешті, Малартик.— Ми так горлали тут, а вона спить, і хоч би що. Гей, ви, милі тварюки! Постарайтеся стати на задні лапи, йдіть у двір і вилийте собі на голову по відру холодної води. Цірцея за чаркою обернула вас на свиней, після хрещення водою ви знову станете людьми, і тоді ми підемо в дозор, побачимо, чи не замишляється щось для звільнення красуні, яку герцог де Валомбрез довірив нам берегти і захищати.

Розбійники важко підвелися, пошкандибали, хитаючись, до дверей і подалися виконувати мудрий наказ свого верховоди. Коли вони потроху прийшли до тями, Малартик узяв із собою Крутиморда, Кривуляя та Рашпіля й пішов до проходу під склепінням; поблизу там були двері, що вели від фоси до кухні, а біля них стояв припнутий ланцюгом човен. Малартик одімкнув замок, усі посідали в човен і, відштовхуючись жердиною, рушили; незабаром, розриваючи зелений покрив ряски, човен пристав по другий бік до вузьких східців, зроблених на обмурованому березі.

— Ти,—сказав Малартик до Рашпіля, коли вся ватага піднялася на схил,— зостанешся тут, стерегтимеш човен на той випадок, якщо б ворог надумав захопити його і проникнути у фортецю. Тим більше, що ти, здається, не вельми твердо стоїш на ногах. А ми обійдемо дозором лісок, може, звідти вилетять пташки.

Малартик і два його поплічники понад годину тинялися довкола замку, але не помітили нічого підозрілого; коли ж вони повернулися назад, Рашпіль стояв, прихилившись до дерева, і спав. Малартик розбудив його, стусонувши кулаком.

— Було б це регулярне військо,— сказав він,— я б велів розстріляти тебе за те, що спав на посту, бо це рішуче суперечить вояцьким порядкам. Та коли вже розстріляти не можна, то я прощаю тебе, тільки присуджую, щоб ти випив кухоль води.

— Лучче дві кулі в голову, ніж один кухоль води в живіт,— відказав п'яниця.

— Чудова відповідь, гідна героїв Плутарха²,— схвально мовив Малартик.— Провина тобі прощається без покарання, але більше не гріши.

Дозор повернувся, човен знову ретельно прив'язали і замкнули на замок з усіма запобіжними заходами, як у справжній фортеці.

"Скоріше у мене побіліє ніс або почервоніє лице, ніж чарівна Ізабелла вибереться звідси або доблесний капітан Фракас пробереться сюди — передбачити треба і те, й друге",— сам собі сказав Малартик, задоволений своїм оглядом.

А Ізабелла тим часом, лишившись сама, розкрила забутий кимось на столику томик "Астреї" добродія Оноре д'Юр-фе.* Спробувала читати. Але очі її тільки машинально бігали по рядках. Думки витали далеко від сторінок книжки, ні на мить не торкаючись намальованих там уже застарілих пасторальних картин. Знудившись, вона відклала

книжку і, схрестивши руки, чекала, що" буде далі. Молода жінка стомилася від усяких припущень і тепер, навіть не намагаючись угадати, як саме Сігоньяк визволятиме її, цілком покладалася на самовідданість цього благородного молодого чоловіка.

Настав вечір. Лакеї засвітили свічки, й незабаром дворецький доповів про його світлість пана де Валомбреза. Герцог увійшов одразу ж за слугою і з вишуканою люб'язністю привітав свою полонянку. Сам він був істинним взірцем краси та елегантності. Прегарне лице його запалило б любов у будь-якому неупередженому серці. Куртка з перлис-тб-сірого атласу, короткі блідо-рожеві оксамитові штани, білі чоботи з розтрубами, підшиті мереживом, на перев'язі із срібної парчі — шпага з оздобленим коштовними каменями руків'ям — усе це напрочуд вдало підкреслювало достоїнства молодого вельможі, і тільки Ізабелла в своїй чесноті та вірності могла бути байдужа до них.

— Я прийшов узнати, чарівна Ізабелло,— мовив він, сідаючи в крісло біля неї,— може, мене ви приймете краще, ніж мій букет. Не дуже вірю в це, але хочу, щоб ви звикли до мене. Завтра будуть нові квіти і нові відвідини.

— Ні квіти, ні відвідини нічого не дадуть,— відповіла Ізабелла.— Мені нелегко бути нечемною і казати це вам, але я кажу відверто, щоб ви не тішили себе марною надією.

— Що ж,— мовив герцог з ппхатою безтурботністю,— обійдуся без надії і вдовольнюся тим, що є. Виходить, ви, бідолашна дитино, не знаєте, що таке Валомбрез, якщо робите спроби опиратися йому. Жодне бажання, яке будь-коли виникало в його душі, не лишалось невдоволене; коли він іде до своєї мети, то ніщо не може похитнути чи збити його — ні сльози, ні благання, ні крики, ні трупи чи руїни, які появляються на його дорозі, хай помирає світ — це не зупинить його, і на румовищі всесвіту він зробить те, що хоче. Не розпалюйте його пристрасті манливістю неможливого, необережно даючи тигрові понюхати ягнятко, а потім забираючи його.

Поки Валомбрез це говорив, його лице так змінилося, що Ізабеллу охопив жах. Привітний вираз геть зник. Тепер на ньому була тільки холодна злість і жорстока рішучість. Ізабелла інстинктивно відсунулась од нього й піднесла руку до корсажа, де був Чікітин ніж. Валомбрез спокійно підсунув своє крісло. Він уже вгамував гнів, і його обличчя знову стало таке ж ніжне, веселе й чарівливе.

— Переборіть себе; не намагайтеся повернутись до того життя, яке віднині має бути для вас тільки забутим сном. Не будьте вперті у своїй химерній вірності немічній любові, негідній вас, і знайте, що в очах світу ви тепер моя. Головне ж, зрозумійте, це те, що я люблю вас, люблю так палко, так шалено, так безтямно, як не любив іще жодної жінки. Не намагайтеся ж утікати від цієї палкої любові, яка обкутує вас, від твердої волі, якої ніщо не зламає. Як розтоплюється холодний метал, кинутий у тигель, де кипить уже другий метал, так і ваша байдужість, кинута в мою пристрасть, розтопиться і змішається з нею. Хочете ви того чи ні, своєю волею чи супроти неї, а полюбите мене, бо так хочу я, бо ви молоді й гарні, і я — молодий і гарний. Хоч би як ви впиралися й відбивались, а моїх обіймів не розірвете. Так що всякий опір буде марний, він нічого вам не дасть. Покоріться ліпше, всміхаючись; хіба, зрештою, то таке велике

лихо — бути коханою герцога де Валомбреза! Це лихо для багатьох жінок було б найвищим блаженством.

Він говорив з тим запалом, який п'янить розум жінок і перемагає їхню цнотливість, але на цей раз його красномовство було безсиле; Ізабелла тим часом прислухалася до найменшого шарудіння за вікном, звідки мав прийти порятунок, і раптом їй здалося, ніби на другому березі фosi щось ледь чутно зашурхотіло. Немовби хтось обережно й ритмічно тер по чомусь. Боячись, як би Валомбрез не почув тих звуків, молода жінка відповіла так, щоб зачепити пиху герцога. їй більше подобалось бачити його розгніваним, аніж закоханим, спалахи його люті були для неї приємніші від його ніжності. А головне — своїми докорами вона сподівалася відвернути увагу Валомбреза, щоб він не почув тих звуків зовні,

— Це блаженство було б для мене ганьбою,— мовила вона.— І якщо вже не лишиться іншого виходу, то я краще вму, а не допущу її. Вам дістанеться хіба що "мій труп. Раніше я була просто байдужа до вас, а тепер ненавиджу вас за ваші нечесні, ганебні й жорстокі вчинки. Так, я люблю Сігоньяка, якого ви вже не раз намагалися вбити руками найманих убивць.

Шурхіт надворі не вщухав, і Ізабелла, не зважаючи вже ні на що, говорила дедалі голосніше, аби заглушити його.

Почувши такі зухвалі слова, Валомбрез пополотнів од люті, очі його спалахнули несамовитим блиском, у кутиках губів виступила піна, і він судорожно схопився за руків'я шпаги. Думка вбити Ізабеллу пронизала, мов блискавка, його мозок; однак величезним зусиллям волі він стримався і, заходячись гострим нервовим сміхом, рушив до дівчини.

— Хай йому чорт! — вигукнув герцог,— Ти мені й така подобаєшся; коли ти лаєш мене, твої очі горять незвичайним світлом, обличчя випромінює якесь надприродне сяйво, і ти стаєш удвоє краща. Це добре,*що ти сказала все прямо. Мені набридло почувати себе скованим. Ах, ти любиш Сігоньяка! Тим краще! Тим приємніше мені буде оволодіти тобою. Яка то радість — цілувати губи, коли вони кажуть: "Ненавиджу тебе!" Це куди привабливіше, ніж вічне й банальне: "Люблю тебе", яким жінки просто викликають огиду.

Перелякана рішучістю Валомбреза, Ізабелла зірвалася з крісла й вихопила з-за корсажа Чікітин ніж.

— Он як! — мовив герцог, дивлячись на озброєну молоду жінку.— Вже появився кинджал! Якби ви, красуне моя, не забули римської історії, то знали б, що Лукреція з скористалася кинджалом тільки після того, як на неї посягнув Секст, син Тарквінія Гордого. Цей приклад з античності варто було б пам'ятати.— Валомбрез підступив до Ізабелли і так рвучко схопив її в обійми, що вона не встигла й піднести свій ніж, якого герцог боявся не більше, ніж бджолиного жала.

В цю мить щось затріщало, потім почувся страшенний гуркіт; задзвеніли, розлітаючись, шибки, віконпа рама, наче її коліном зовні висадив якийсь велетень, упала на підлогу, за нею в кімнату ввалилася купа гілок, утворивши щось наче

кострубату катапульти чи перекидний місток.

То була верхівка дерева, по якому Чікіта вибиралася з замку й поверталась назад. Сігоньяк та його товариші підпиляли дерево і, врахувавши закони тяжіння, повалили його так, що стовбур з'єднав понад водою берег фоси з вікном Ізабеллиної кімнати.

Валомбрез, ошелешений несподіваною перешкодою, яка так завадила йому в любовних замірах, випустив актрису й миттю вихопив шпагу, готовий дати відсіч кожному, хто тут появився б.

А Чікіта вже прошмигнула навшпиньки, безгучно, мов тінь, у кімнату, смикнула Ізабеллу за рукав і шепнула:

— Сховайся отут за сундуком, бо зараз почнеться веремія.

Мала казала правду — кілька пострілів зненацька пролунало серед нічної тиші. Охорона замку розкрила напад.

XVII. Аметистовий перстень

Поспіхом вибігши по сходах, Малартик, Випивак і Кру-тиморд увірвалися в Ізабеллину кімнату, щоб відбити напад і допомогти Валомбрезові, а Рашпіль, Мерендоль та забіяки з постійних слуг герцога, який привіз їх із собою, переправились човном через фосу, маючи намір завдати ворогові удару з тилу. Хитра стратегія, гідна бойового генерала!

Верхівка дерева закривала й без того вузьке вікно, а гілки сягали майже до середини кімнати, місця для бою було мало. Малартик став із Кривуляєм біля однієї стіни кімнати, а з другого боку поставив Крутиморда і Випивака, аби в такий спосіб уникнути першого шаленого удару ворога і здобути перевагу над ним. Обложники могли дістатися до вільнішого місця, тільки пройшовши поміж двома рядами здорових розбишак, які чатували, тримаючи в одній руці шпагу, а в другій — пістолет. Ніхто з цих благородних лицарів не прагнув, щоб, коли діло складеться кепсько, його впізнали, тож усі вони понадівали маски, і видовисько, яке являли собою чотири чоловіки з чорними лицами, нерухомі й мовчазні, наче привиди, було досить застрашливим.

— Вийдіть звідси або надіньте маску,— тихо сказав Малартик до Валомбреза,— Не треба, щоб вас бачили в цій сутичці.

— Байдуже,— відповів молодий герцог.— Я нікого в світі не боюсь, а той, хто мене побачить, уже нікому нічого не розкаже,— додав він, погрозово махаючи шпагою.

— То хоча б одведіть у другу кімнату Ізабеллу, Єлену цієї нової Троянської війни а то, чого доброго, зачепить яка-небудь сліпа куля, все піде нанівець, і буде жаль.

Ця порада видалась герцогові розумною, він підійшов до великої дубової скрині, за якою сховались актриса і Чікіта, обома руками схопив Ізабеллу, хоч вона й опиралася, судорожно чіпляючись за різьблені виступи; переборюючи властиву жінкам боязливість, добродісна дівчина воліла зостатися на полі бою, аніж опинитися наодинці з Валомбрезом, хоч і осторонь сутички; її могла зачепити куля чи шпага, вона ризикувала втратити життя, аби тільки не втратити честі.

азз

— Ні, ні, пустіть мене,— кричала актриса, відбиваючись і з відчайдушним зусиллям

чіпляючись за одвірок: вона відчувала, що Сігоньяк десь тут, він не міг бути далеко.

Нарешті герцог усе-таки прочинив двері і потягнув Ізабеллу в другу кімнату; молода жінка раптом вирвалася й кинулась до вікна, проте Валомбрез знову схопив її, взяв на руки і поніс у глибину кімнати.

— Рятуйте! — гукнула Ізабелла тихо, втрачаючи сили.— Рятуйте, Сігоньяк!

— Я тут! — почувся гучний голос, який линув неначе з неба.

Зашелестіли гілки, чорна тінь блискавично майнула між чотирма розбійниками, стрибнувши так, що коли гримнули майже водночас чотири постріли, вона була вже посеред кімнати. В густій хмарі диму якусь мить не видно було, що сталося після тих пострілів; коли ж дим трохи розвіявся, забіяки побачили, що Сігоньяк — точніше, капітан Фракас, бо вони знали барона саме під цим іменем,— стоїть із шпагою в руці живий і здоровий, тільки перо па його капелюсі було перебите: їхні пістолети пальнули надто пізно, кулі не влучили в капітана, який увірвався так швидко й несподівано.

Одначе Ізабелли та Валомбреза в кімнаті вже не було. Герцог скористався з того сум'яття і виніс свою майже непритомну жертву. Важкі, товсті, замкнуті двері стояли між бідолашною дівчиною та її хоробрим захисником, який опинився віч-на-віч з чотирма бандитами. На щастя, спритна і гнучка, як вуж, Чікіта, сподіваючись допомогти Ізабеллі¹, прошмигнула крізь прочинені двері вслід за герцогом — у розпалі боротьби, серед гуркоту пострілів Валомбрез не помітив її, тим більше, що дівчинка одразу ж заховалася в темному кутку просторої кімнати, ледь освітленої тьмавим світлом маленької лампи на поставці.

— Негідники, де Ізабелла? — крикнув Сігоньяк, побачивши, що молодій актриси в кімнаті немає.— Я щойно чув її голос.

— Ми не наймалися стерегти її для вас,— спокійнісінько відповів Малартик.— Та й дуеньї з нас неважні.

І, сказавши це, кинувся із шпагою на барона, але той спритно відбив напад. Малартик був небезпечний супротивник, вважали, що після Лампурда він — найбільш вправний у Парижі фехтувальник, але довго битися з Сігоньяком йому було не під силу.

— Пильнуйте за вікном, поки я впораюся з цим голубком,— розмахуючи шпагою, сказав він Крутиморду, Кривуляю і Випиваку, які поспіхом заряджали свої пістолети.

В що мить новий обложник карколомним стрибком увірвався в кімнату. То був Скапен — колишній циркач і солдат, він умів такими стрибками долати перешкоди. Бистре око його вмить побачило, що розбійники насипають порох і забивають кулі в пістолети, а шпаги їхні лежать поруч; скориставшись із розгубленості ворогів, ошелешених його несподіваною появою, Скапен миттю зібрав усі ті шпаги і викинув їх у вікно; а тоді підскочив до Випивака, обхопив його руками і затулився ним, ніби щитом, підставляючи ворога під націлені дула пістолетів.

— Сто тисяч чортів, не стріляйте! — кричав Випивак, задихаючись у сильних Скаиєнових руках.— Не стріляйте! Ви проб'єте мені живіт або голову, а приймати смерть од товаришів дуже тяжко.

Щоб Крутиморд і Кривуляй не пальнули в нього ззаду, Скапен завбачливо

притулювся до стіни, загородившись Ви-ииваком, а щоб не дати їм прицілитись, повертав забіяку то в один бік, то в другим, ноги бандита часом торкалися землі, але, на відміну від Антея, це не додавало йому сили.

Скапен придумав дуже розумно, бо Кривуляй, який не любив Випивака і взагалі не дбав про життя людини, навіть свого спільника, уже цілився в голову актора, вищого від бандита: пролунав постріл, одначе актор устиг пригнутись, а Випивака трохи підняв угору, щоб захистити себе, і куля пробила дерев'яну панель, на льоту одірвавши бідоласі вуха.

— Ой, я пропав! Я вже мертвий! — зарепетував розбійник з усієї сили, незаперечно доводячи цим, що він живий-живісінький.

Скапен не ждав другого пострілу; він знав, що куля, прошивши Випивака, принесеного в жертву не вельми перебірливими приятелями, може неабияк поранити і його самого, отож підняв пораненого забіяку і щосили швиргонув, наче колоду, на Крутиморда, який, опустивши дуло пістолета, саме підступав ближче. Розбишака випустив пістолет і полетів сторчака разом із Випиваком, кров якого вимазала йому лице і засліпила очі.

Якусь мить бандит лежав оглушений і прибитий, а Скапен тим часом ногою відштовхнув пістолет, вихопив ніж і обернувся до Кривуляя — розлючений невдачею, той з кинджалом у руці кинувся на актора.

Скапен пригнупся, лівою рукою схопив і стис зап'ясток Кривуляя, щоб ворог не міг штрикнути кинджалом, а праною так ударив його ножем, що, певно, вбив би, коли б на тому не було куртки з цупкої буйволячої шкіри. Ніж усе-таки розпоров йому бік, хоч і не глибоко. Рана не була ні смертельна, ні дуже небезпечна, але приголомшений Кривуляй похитнувся і впав на одне коліно; актор, не випускаючи його руки, наглим ривком смикнув і досить легко повалив забіяку. А на додачу для певності ще стусонув його кілька разів по голові, щоб був уже зовсім смирний.

А Сігоньяк, поки все це діялося, змагався з Малартиком. З холодним шаленством людини, вправність якої не поступається її сміливості, барон відбивав усі удари забіяки і вже дряпнув йому передпліччя — на рукаві у того раптом з'явилася червона пляма. Малартик відчув, що коли бій триватиме далі, то він загине, і надумав зробити останнє зусилля: в глибокому випаді спробував завдати Сігоньякові прямого удару. Клинки зіткнулися так швидко й різко, що аж іскри посипались, але баронова шпага, неначе вгвинчена в бронзовий кулак, відвела вбік шпагу * бандита. Вістря пройшло під пахвою капітана Фракаса й дряпнуло камзол, щоправда, не пробивши його. Малартик випрямився; та не встиг він зайняти оборону, як Сігоньяк вибив у нього з руки шпагу, наступив на неї і, приставивши лезо ворогові до горла, крикнув:

— Здавайтесь, або вам смерть!

У цю критичну мить хтось великий, ламаючи дрібні гілки, ввалився через вікно прямо на поле бою і, побачивши безвихідне становище Малартика, сказав йому рішучим тоном:

— Ти можеш не соромлячись підкоритися цьому сміливцеві; твоє життя на вістрі

його шпаги. Ти чесно виконав свій обов'язок, тепер вважай себе військовополоненим.

Потім він обернувся до барона.

— Повірте його слову,— мовив.— Це по-своєму чесний чоловік, більше він нічого не зробить вам на шкоду.

Малартик потвердив, кивнувши головою, і Сігоньяк опустив грізну рапіру. Жалюгідний забіяка підняв свій клинок, вклав його в піхви, сів у крісло й носовою хусткою стягнув руку, на якій розпливалась червона пляма.

— А всім цим пройдисвітам, пораненим хто дужче, хто менше, чи мертвим, я, з вашої ласки, про всяк випадок зв'яжу лапи, як індикам, коли їх, тримаючи головою вниз, несуть на базар,— сказав Жакмен Лампурд (це був саме він).— А то вони можуть отямитись і, диви, ще вкусять, хоча б за п'яту. Такі мерзотники здатні й прикинутись, буцімто вже вибули з бою, аби лиш урятувати свою нікчемну шкуру.

Він дістав із кишені коротких штанів тонку шворку і вправно зв'язав нею ноги й руки Крутимордові, який вдавав, ніби опирається, Випиваку — цей верещав, наче то заживо скубли сойку, і навіть Кривуляю, хоча він лежав нерухомо, синювато-блідий, достоту мрець.

Не дивуйтеся, що Лампурд опинився серед акторів, котрі штурмували замок: забіяка з фанатичною благоговійністю схилявся перед Сігоньяком, він був зачарований майстерністю барона, показаною в сутичці на Новому мості, і тепор запропонував капітанові свої послуги, а ними в таких трудних і небезпечних обставинах, далєбі, не слід було гребувати. Зрештою, в ті часи нерідко траплялося, що приятелі, за плату відстоюючи інтереси супротивних сторін, виступали в усяких ризикованих сутичках один проти одного із шпагами чи кинджалами, не відчуваючи ніяких докорів сумління.

Ви, певно ж, не забули, що Рашпіль, Агостен, Мерендоль, Азолан і Лабріш, тількино почався напад, переправилися в човні через фосу і вийшли за межі замку, аби вдарити по ворогові з тилу. Вони тихо обігнули рів і опинилися якраз там, де лежало, повалившись над водою, велике підпиляне дерево, що стало і містком, і драбиною для визволителів молоді актриси. Хоробрий Ірод, певна річ, запропонував свою допомогу Сігоньякові, якого високо цинив і за яким пішов би в самісіньке пекло, навіть коли б то й не стосувалося Ізабелли, улюблениці всієї трупи, а найперше його самого. Досі Ірода не видно було в розпалі бою, але зовсім не через боягузтво, бо цей актор мав серце воїна. Так само, як і інші, він сів верхи на дерево і, підтягуючись руками та відштовхуючись ногами, обдираючи об шерехату кору штани, помалу повз уперед. Перед ним просувався з гріхом пополам театральний швейцар, кріпкий чолов'яга, який звик діяти кулаками і відбивати натиск юрби. Діставшись, до того місця, де відходили гілки, швейцар схопився за одну з них, товсту та міцну, і поліз далі; але Ірод, здоровенний, мов Голіаф,— йому тільки й грати ролі тиранів, а не дертися на височінь,— діставшись до кінця стовбура, відчув, що гілки під ним загрозливо гнуться й тріщать. Глянувши вниз, він невиразно побачив у глибині, футів за тридцять, чорну воду. Ірод поміркував і переліз на товщу гілляку, яка могла витримати його.

"Еге! — подумав він.— Лазити мені по цих гілочках, що гнулися б і від горобця, так

само розумно, як слонові танцювати на павутинці. То заняття для закоханих, для Скапе-нів та інших спритників, у них такі ролі, що хоч-не-хоч треба бути худим. Я ж, комедійний король і тиран, якому приємніше добре попоїсти, аніж поволочитися за спідницею, не маю легкості акробатів і канатохідців. Досить мені посунутися ще трохи, поспішаючи на допомогу капітанові,— а вона йому дуже потрібна, бо там, ясне діло, точиться запеклий бій, он як гримлять постріли й брязкають шпаги,— ще один крок на цьому дереві, і я впаду в пекельну, чорну, мов чорнило, вкриту липкою зеленню воду, де повно жаб, упаду й, пірнувши з головою в мул, безславно загину в тій смердючій могилі, пропаду ні за цапову душу, не завдавши ніякої шкоди ворогові. І якщо зараз я поверну назад, то мені не буде соромно. Мужність тут нічого не означає. Будь ти хоробрий, як Ахілл, Роланд чи Сід, а коли важиш двісті сорок фунтів і ще кілька унцій, то на гілочці завтовшки з мізинець не втримаєшся. Тут діло не в героїстві, а в вазі. Отже, назад; я придумую, як інакше потайці пробратись у фортецю, щоб допомогти доблесному баронові, котрий уже, мабуть, сумнівається в моїй дружбі, якщо тільки йому там є коли подумати про когось чи про щось".

Швидко закінчивши цей монолог — бо думка в сто раз бистріша за слово, хоча преславний Гомер і називає його крилатим,— Ірод круто розвернувся на своєму дерев'яному коні, то пак на стовбурі дерева, й почав обережно спускатися. І раптом зупинився. До нього долинув легенький шум — ніби хтось терся коліними об кору і сопів, з усіх сил деручись угору; ніч була темна, тінь від замку робила морок ще густішим, але Ірод розрізнув неначе якийсь горб на рівній лінії стовбура. Актор пригнувся, сплющився, наскільки йому дозволяло черево, і затаївся, завмер, чекаючи. Хвилин через дві трошки підвів голову і побачив, що невідомий зовсім близько; тоді Ірод враз випростався й опинився прямо перед Мерендолом — ватаг банди хотів захопити актора зненацька і вдарити в спину. Щоб вивільнити руки, бо ж йому треба було підніматись, Мерендоль тримав ніж у зубах, і в темряві здавалося, ніби у нього здоровенні вуса. Міцною рукою Ірод схопив розбійника за горло і стиснув так, що той, задихаючись, мов у петлі, роззявив рота, ніж полетів униз і впав у воду. А Тиран усе душив ворога, і Мерендоль розтулив коліна, конвульсивно замахав руками; за мить у темряві почувся звук падіння — бандит важко шубовснув у канаву, бризки води долетіли аж до Іродових ніг.

"Є один,— подумки мовив Тиран.— Якщо я не задушив його, то він утопиться. Байдуже, мені і те й друге приємно. Але ж треба закінчити цей небезпечний спуск".

Ірод просунувся ще на кілька футів. Зненацька недалеко від нього блиснула голубувата іскорка, сухо клацнув курок, слабкий відблиск прорізав темряву, а тоді пролунав постріл, і куля пролетіла за два-три дюйми над Іродом, який, тільки-но помітивши голубувату цятку, миттю втягнув голову в плечі, мов черепаха в панцир, і це врятувало його.

— Хай йому чорті — буркнув хрипкий голос, що належав не кому іншому, як Рашпілю.— Проманувся.

— Трошечки проманувся, хлопчику,— відказав Ірод.— Видно, стрілець із тебе

поганенький, якщо не влучив у такого товстуна. Ось же тобі!

І Тиран замахнувся кием, який був прив'язаний ремінцем до його зап'ястка,— зброя то не вельми шляхетна, але орудував він нею пречудово, бо в час довгих своїх мандрів мав змогу повчитись у майстрів бою палицями. Кий натрапив на шпагу — розбійник устиг вихопити її з піхов, засунувши за пояс непотрібний пістолет; від удару шпага розлетілася, наче вона була зі скла, і в руці у Рашпіля лишився тільки шматок її. Дрючок зачепив кінцем і плече бандита, хоч, правда, легко — перешкода ослабила силу удару.

Два вороги опинилися віч-на-віч, бо один із них спускався з дерева, а другий намагався видертись угору; тепер вони вчепились один в одного, і кожен щосили старався скинути супротивника в глибоку фосу, яка чорніла внизу. Рашпіль був проворний і сильний, але зрушити таку брилу, як Тиран, йому не вдавалося. Це було все одно, що тужитись вирвати з землі вежу. Ірод обхопив ногами стовбур і сидів на ньому, наче прикріплений залізними скобами. А мускулястими, як у Геркулеса, руками стис Рашпіля так, що той, мокрий від поту, ледве дихав. Майже сплющений на широких Тиранових грудях, він упирався в плечі актора, щоб якось вирватись із цих жахливих обіймів. Ірод навмисне трохи послабив лежача, забіяка випростався і глибоко, на повні груди вдихнув повітря, а Тиран зненацька схопив його нижче пояса й підняв, позбавивши точки опору. Тепер акторові досить було відвести руки, і Рашпіль, пробивши дірку в рясці, гепнувся б у воду. Тиран і справді широко розвів руки, й розбійник полетів униз; однак то був, як ми вже казали, чолов'яга проворний і сильний,— падаючи, він ухопився за дерево й повис над прірвою, розгойдуючись, аби знов зачепитися ногами за стовбур. Не зміг. Висів, витягнувшись, схожий на велику літеру "I"; рука його страшенно напружилась, пальці, намагаючись не розігнутися, впились, мов залізні кігті, в кору, жили напружилися так, що здавалось — от-от порвуться, мов перетягнуті струни скрипки. Коли б це вдень, то можна було б побачити, що з-під посинілих нігтів у нього виступає кров.

Становище було невеселе. Висячи на одній руці, яка насилу утримувала вагу тіла, Рашпіль відчував не тільки фізичну муку, а й запаморочний страх перед падінням у прірву, яка наче тягла його до себе. Вирячивши очі, він дивився в чорну глибину, у вухах дзвеніло, якийсь свист пронизував скроні, немов стріла; йому кортіло кинутися вниз, але стримував живучий інстинкт самозбереження: забіяка не вмів плавати, і ця канава стала б його могилою.

Хоч який лютий вигляд мав Ірод, особливо коли насуплював чорні, мов сажа, брови, а в глибині душі він був людина добра. Шкода йому стало бідолахи, що висів у повітрі вже кілька довгих, як вічність, хвилин, сповнений смертельного жаху. Трохи нахилившись до Рашпіля, актор сказав:

— Якщо ти, мерзотнику, поклянешся мені своїм потойбічним життям, бо твоє життя на цьому світі у моїх руках,— якщо поклянешся, що не битимешся проти нас, то я зніму тебе з шибениці, де ти висиш, як приреченець.

— Клянуся...— з останніх сил прохрипів Рашпіль,— Тільки, ради бога, скоріше, я

падаю.

Ірод богатирською рукою схопив пройдисвіта за плече, підняв, наче ляльку з ганчір'я, і посадив навпроти себе верхи на дерево.

Рашпіль аж ніяк не скидався на тендітну панночку, якій легко зомліти, а проте він був майже непритомний і, коли б хоробрий Тиран не підтримав його,— полетів би каменюкою в прірву.

— У мене нема ні нюхальної солі, ні пера, яке слід було б запалити у тебе під носом, щоб ти прийшов до тями,— мовив актор, длубаючись у кишені.— Але ось є зміцнюючі ліки, вони відновлять твої сили,— андайська горілка², сонячна квінтесенція.— І він притулив шийку баклажки до губів ледь живого забіяки.— На, посмокчи цієї сироваточки; ковтнеш два-три рази й оживеш, будеш як мисливський сокіл, коли з голови йому знімають ковпачок.

Кріпкий напій зробив своє — Рашпіль жестом подякував Іродові й помахав затерплю рукою, розминаючи її.

— Ну, досить уже нам тут займатися дурницями,—"рішуче озвався Ірод.— Спускаймося з цього не вельми зручного сідала на святу земну твердь, більш підходящу для такого огрядного чоловіка, як я. Гайда вперед,— велів він, пересаджуючи Рашпіля лицем у протилежний бік.

Забіяка поліз перший, Тиран за ним. Спустившись униз, Рашпіль побачив на березі сторожовий загін — Агостена, Азолана й Баска.

— Ми свої! — голосно крикнув він і, обернувшись до актора, тихо кинув: — Ідіть мовчки за мною.

Ступивши на землю, Рашпіль підійшов до Азолана й шепнув йому на вухо пароль. Потім додав:

— Нас обох поранено, ми відійдемо трохи, обмиєм і перев'яжемо рани.

Азолан кивнув на знак згоди, бо те, що він почув, не никликало ніякої підозри. Рашпіль і Тиран одійіфш далі. Опинившись під прикриттям дерев, хоч і голих, проте доврлі густих, щоб уночі там заховатися, розбишака сказав Іродові:

— Ви великодушно подарували мені життя. А щойно я урятував вас од смерті, бо ці три шибайголови одразу ж порішили б вас. Я заплатив свій борг, проте зовсім не вважаю, що ми квити, і якщо колись я буду потрібен вам — скажіть. А тепер ідіть собі своєю дорогою. Я повертаю сюди, ви — туди.

Зоставшись сам, Ірод пішов стежкою поміж деревами, позираючи на проклятий замок, у який він, на превеликий свій жаль, ніяк не міг пробратись. У жодному вікні, за винятком тих кімнат, де точився бій, не світилося, замок поринув у темряву й тишу. Але з-за будинку вже сходив місяць, розливаючи м'яке світло і сріблячи фіолетову черепицю даху. В тому ще тьмавому світлі нетрудно було побачити вартового, який ходив разом із своєю тінню по невеличкій відкритій місцині на березі фоси. То Лабріш стеріг човен, у якому Мерендоль, Рашпіль, Азолан і Агостен переправились через канал.

Помітивши його, Ірод подумав:

"Що він робить сам-один у цьому пустинному місці, в той час, коли його приятелі граються ножами? Певно, чатує, побоюючись якоїсь несподіванки чи, може, на випадок відступу — охороняє потайний хід, приховані двері; якщо б, шарахнувши кием по макітрі, трохи оглушити сторожа, то через ті двері я, можливо, дістався б у проклятий замок і показав би Сігоньякові, що не забув про нього".

Отак міркуючи собі, Ірод тихесенько, безгучно, мов на повстяних підосвах, підходив до вартового, ступаючи повільно, м'яко і скрадливо, як це вміють товстуни. Підійшовши близько, він стукнув сторожа по голові з такою силою, щоб зробити його небоездатним, але не вбити. Бо ж, як ми вже бачили, Ірод не був жорстокий і не бажав смерті грішника.

Заскочений зненацька, наче на голову йому з ясного неба упали грім і блискавка, Лабріш повалився на землю й не ворушився — удар оглушив його, і він зомлів. Ірод підступив до огорожі над фосою і побачив вузький прохід, а далі — зроблені навкіс у мурованій стіні сходи, які вели до води, що хлюпотіла біля нижніх сходинок. Тиран обережно спустився по тих сходах, а коли відчув ногою мокре — зупинився, пильно вдивляючись у темряву. Незабаром у тіні під стіною він помітив припнутий ланцюгом ДО СХОДІВ човен і підтягнув його до себе. А тоді розірвав ланцюг — для трагічного силача то була суцця дрібниця — і ступив у човен, мало не перекинувши його. Коли човен перестав хитатись, Ірод знайшов на кормі в ньому весло й почав тихенько веслувати ним. Скоро човен вийшов з тіні і опинився в ясній смузі, де на маслянистій воді мерехтіли, мов луска верховодок, місячні блискітки. При блідому світлі місяця Ірод побачив у цоколі замку маленькі сходи, прокладені під мурованим склепінням. Він пристав туди, пройшов під склепінням і благополучно проник у внутрішній двір, де в цей час не було жодної душі.

"Ну от я і в самісінькому серці фортеці,— мовив у думці Ірод, потираючи руки.— Широкі міцні плити — куди краще місце для моєї відваги, аніж хисткий патичок, з якого я щойно спустився. Ну, роздивімося, що тут до чого, і — до своїх, на допомогу".

Побачивши замок, який охороняли два кам'яні сфінкси, Тиран слушно розміркував, що цей архітектурно оздоблений вхід має вести в найрозкішніші покої замку, де Валомбрез, ясна річ, помістив молоду актрису і де, певно, зараз точиться бій на честь цієї Єлени без Менелая, добродесної і неприступної, особливо для Паріса. Сфінкси й не поворухнулися, щоб випустити пазурі й затримати прибульця біля входу.

Перемогли, здавалось, актори. Випивак, Крутиморд і Кривуляй лежали долі, мов телята на соломі. Ватаг банди Малартик лишився без зброї. Але насправді переможці опинилися в полоні. Замкнені двері кімнати відокремлювали їх від тої, кого вони шукали, і ці товсті дубові двері з вишуканим окуттям із полірованої сталі могли стати нездоланною перешкодою для людей, у яких не було ні сокир, ані ломів, щоб вибити їх. Сігоньяк, Лампурд і Скапен, разом упираючись плечима, намагалися видавити стулки, та двері не піддавались, і зусилля акторів слабли.

— А що як підпалити їх? — мовив Сігоньяк у відчаї.— В каміні горять поліна.

— Це буде дуже довго,— заперечив Лампурд,— дуб трудно загорається. Ось вам

таран — здоровенна скриня, спробуймо нею розвалити прокляту перешкоду.

Сказано — зроблено: актори схопили старовинну скриню, оздоблену тонким різьбленням, і з розгону бахнули нею в масивні двері; марна річ — тільки подряпина лишилася на полірованих стулках та з одного рогу скрині відлетіла красива, майстерно вирізьблена голівка янгола чи амура. Барон не знаходив собі місця — він знав, що Валомбрез вискочив з кімнати, забравши з собою Ізабеллу, хоч вона відчайдушно опиралася.

Зненацька щось сильно затріщало. Гілля, яке захаращувало вікно, раптом зникло — дерево впало у воду, і в гуркоті його падіння почувся людський крик; то репетував театральний швейцар — йому здалося, що надто слабка гілка не витримає, і він зупинився на півдорозі, а Баск, Агостен і Азо-лан тим часом надумали спихнути дерево у воду, щоб не дати акторам відступити, і здійснили цю блискучу думку.

— Якщо ми не виламаєм дверей,— сказав Лампурд,— то опинимось у пастці. Хай їм чорт, давнім майстрам, які робили такі міцні двері! Спробую кинджалом виколупати замок, якщо інакше нічого не виходить. Треба за всяку ціну вибратися звідси, а вчепитись ні за що — дерева, по якому ми лазили, як ведмеді, вже немає.

Лампурд почав було длубатись кинджалом, коли це в замку заскреготіло, наче хтось там повертав ключ, і двері, які доти вони марно штурмували, відчинилися самі.

— Який яє це добрий янгол прийшов на допомогу нам? — вигукнув Сігоньяк.— І яким чудом відчинилися двері, що так довго ніяк не піддавались?

— Нема тут ні янголів, ні чудес,— озвалася Чікіта, виходячи з-за дверей і дивлячись на барона спокійним, загадковим поглядом.

— Де Ізабелла? — скрикнув Сігоньяк, кинувши очима в глибину другої кімнати, ледь освітленої тремтливим вогником маленької лампи.

Спочатку він не помітив молодой акторки. Герцог де Валомбрез, вражений тим, що двері несподівано розчинилися, відступив у куток, прикриваючи собою дівчину, майже неприємну від страху і втоми; вона впала на коліна, притулилась головою до стіни, коси розсипались, плаття було пом'яте, корсаж розпустився, так відчайдушно шарпалась Ізабелла в руках викрадача, котрий відчував, що жертва от-от вирветься, й марно силкувався зірвати хоч кілька хтивих поцілунків, наче фавн, який, втікаючи від погоні, тягне юну діву у лісові хащі.

— Вона тут,— сказала Чікіта,— в кутку за паном герцогом. Але щоб дістатись до жінки, треба вбити чоловіка.

— Ну, то я вб'ю його,— мовив Сігоньяк і, виставивши шпагу, рушив до Валомбреза.

— Це ми ще побачимо, капітапе Фракас, лицарю бродячих актрис,— вмить приготувавшись до бою, відповів молодий герцог із глибокою зневагою.

Шпаги схрестилися й закружляли одна навколо одної з тією обережною повільністю, з якою вмілі фехтувальники починають бій, що має стати смертельним. Силою Валомбрез не міг зрівнятися з Сігоньяком; але він, як і належало юнакові його становища, довгий час відвідував різні школи фехтування і не одну сорочку промочив потом, навчаючись під керівництвом найкращих майстрів. Про герцога ніхто б не

сказав, що він тримає шпагу, наче віник, як зневажливо говорив Лампурд про невинуватих дуелянтів, котрі, за його словами, тільки ганьблять шляхетне ремесло. Знаючи, який небезпечний його супротивник, Валомбрез зосереджував свою увагу більше на обороні, відбивав удари, а сам поки що не нападав. Він сподівався, що стомлений штурмом замку і поединком з Малартиком — крізь двері герцог чув, як дзвеніли шпаги,— Сігоньяк скоро виб'ється з сил. А проте, захищаючись, Валомбрез лівою рукою шукав маленький срібний свисток, який висів на ланцюжку у нього на грудях. Знайшов, підніс до губів, і в кімнаті пролунав гострий, довгий свист. Той рух міг би дорого обійтись герцогові — ба-ронова шпага мало не пришпилила його руку до рота; однак він встиг, хоч і з деяким запізненням, відвести клинок, вістря тільки дряпнуло йому великий палець. Валомбрез знову приготувався до бою. Його очі палали хижим блиском, як у чаклунів та василісків, здатних убивати своїм поглядом; посмішка, повна диявольської люті, кривила кутики губів, увесь він аж світився зловтішною жорстокістю і, не відкриваючись сам, наступав на супротивника, посилаючи удар за ударом, але Сігоньяк усе відбивав їх.

Малартик, Лампурд і Скапен, затаївши дух, стежили за цим захопливим поединком, від якого залежала доля всієї битви, бо ж тут зішлись ватажки обох ворожих сторін. Скапен навіть приніс із другої кімнати кілька свічників, щоб суперникам було видніше. Зворушлива увага!

— Юний герцог непогано держиться,— озвався Лампурд як неупереджений цінувальник.— Я не думав, що він може так захищатись; але як тільки відкриється — він пропав. У капітана Фракаса рука довша. А, чорт! Цей розворот півколом занадто широкий! Ну, що я казав? Шпага супротивника вже й проникла в просвіт; ну, нічого, він дуже вдало відступив.

Раптом почулося безладне тупотіння, все ближче й ближче. В панелі розчахнулись потаємні двері, і п'ять чи шість озброєних слуг ввірвалося до кімнати.

— Заберіть звідси жінку,— крикнув їм Валомбрез,— і розквитайтеся з цими негідниками. А з капітаном я впораюсь сам.— І, піднявши шпагу, він кинувся на супротивника.

Вторгнення слуг приголомшило Сігоньяка. Дивлячись на непритомну Ізабеллу, яку два лакеї несли позаду герцога до сходів, він став неухважніший, і шпага Валомбреза дряпнула йому зап'ясток. Ця подряпина повернула баронові відчуття дійсності, він завдав герцогові сильного удару в плече, над ключицею, і той похитнувся.

Тим часом Лампурд та Скапен гідно приймали челядинців; Лампурд штрикав їх, мов пацюків, своєю довгою рапірою, а Скапен гамселив по головах підібраним пістолетом. Побачивши, що їхнього хазяїна поранено і він стоїть, прихилившись до стіни й опираючись на руків'я шпаги, ці підлі, бездушні й боягузливі нікчеми покинули поле бою і пакивали п'ятами. Правда, слуги недолюбливали Валомбреза, котрий ставився до них, як сатрап, а не господар, і розправлявся з ними страшенно жорстоко.

— Сюди, мерзотники, до мене! — простогнав він слабким голосом.— Ви що ж, залишите свого герцога без захисту і допомоги?

Поки відбувались описані тут події, Ірод швидко, як тільки міг при своїй повноті, піднімався парадними сходами, де після приїзду Валомбреза світив великий ліхтар дуже тонкої роботи, підвішений на шовковій мотузці. Актор вийшов на площадку другого поверху саме в ту мить, коли слуги винесли Ізабеллу; вона була наче мертва — простоволоса, бліда, нерухома. Подумавши, що то молодий герцог убив чи велів убити добродішну дівчину за її опір, роз'юшений Ірод вихопив шпагу й хоробро кинувся на підлих челядників, геть ошелешених таким несподіваним нападом; не маючи змоги захищатися, бо руки у них були зайняті, лакеї випустили жертву і рвонули тікати, наче за ними сам чорт гнався. Ірод нахилився, трошки підняв Ізабеллу, поклав її голову собі на коліно, притулив руку їй до серця і впевнився, що воно ще б'ється. Побачив він, що Ізабелла начебто й не поранена і вже дихає, певно, помалу приходить до тями.

Так їх і застав незабаром Сігоньяк — він уже позбувся Валомбреза, завдавши йому шаленого удару, який викликав у Лампурда велике захоплення. Барон став на коліна біля своєї подруги, взяв її за руки.

— Пробудіться, люба моя,— сказав,— і нічого більше не бійтеся. Ви серед друзів, тепер ніхто не скривдить вас.

Неначе крізь глибокий сон почула Ізабелла той голос. Вона ще не розплющила очей, але квола усмішка позначилася на безкровних її устах, а бліді пальці, ще вологі від холодного * обморочного поту, ледь-ледь стисли Сігоньякові РУКУ.

Лампурд розчулено дивився на цю зворушливу сцену, бо сердечні справи завжди цікавили його, і він вважав, що краще, ніж будь-хто, розуміється в них.

Після гамору бою настала тиша", і раптом серед тої тиші пролунав гучний та владний звук рога. За якусь хвилю вія повторився — нетерплячий, різкий і довгий. То був поклик володаря, якого треба слухатися. Забряжчали ланцюги, потім глухо стукнуло — опустився звідний міст; під склепінням бистро прогуркотіли колеса, і в вікнах біля сходів одразу ж заблищали червоні вогні смолоскипів, розсипані на подвір'ї. Грюкнули вхідні двері, й на сходах почулися лункі квапливі кроки.

Незабаром появились, несучи світильники, чотири лакеї в парадних лівреях, незворушні й чемно-послужливі, як бувають слуги з аристократичного дому. За ними йшов чоловік — величний, з голови до ніг у чорному оксамиті, оздобленому гагатом. На грудях, вирізняючись на темному тлі матерії, поблискував орден, яким королі нагороджують тільки людей найвидатніших, найславетніших. Дійшовши до сходової площадки, челядинці поставали рядом під стіною, наче статуї із смолоскипами в руках, і ні в кого з них навіть око не кліпнуло, не здригнувся жоден мускул — ніщо не виказувало, що вони помічають незвичність видовиська, яке було перед ними. Доки ще нічого не сказав володар, у слуг не може бути своєї думки.

Вельможа в чорному зупинився на площадці. Літа вкрили зморшками його лоб та щоки, пожовтили обличчя й побілили волосся, а проте в ньому ще нетрудно було впізнати чоловіка, зображеного на портреті, який привернув увагу Ізабелли і до якого вона зверталась у відчаї як до образу друга. То був принц, батько герцога де Валомбреза. Сина його називали за назвою герцогства, і так мало бути доти, доки, за

природним правом спадковості, прийшла б його черга стати на чолі сім'ї.

Побачивши бліду, мов смерть, Ізабеллу, яку підтримували Ірод та Сігоньяк, принц підняв руки до неба й глибоко зітхнув.

— Надто пізно я прибув, хоча й поспішав,— сказав він. І, схилившись над молодою актрисою, взяв її нерухому, безживну руку.

На підмізинному пальці тої сніжно-білої руки поблискував перстень з великим аметистом. Старий вельможа побачив його і несподівано розхвилювався. Тремтливими руками він зняв перстень з Ізабеллиного пальця, знаком велів одному лакеєві підійти з свічником і вже при яскравішому світлі роздивлявся вирізаний на камені герб, то підносячи каблучку зовсім близько до свічки, а то віддаляючи, щоб своїм старечим зором розгледіти всі деталі зображення.

Сігоньяк, Ірод і Лампурд стривожено стежили, як міняється на лиці вельможа, дивлячись на цю, видно, добре знайому йому коштовність, як розгублено крутить її в руках, мовби не наважуючись допустити якусь болісну думку.

— Де Валомбрез? — нарешті вигукнув він громовим голосом.— Де чудовисько, негідне мого роду?

В тій каблучці принц, уже не вагаючись, упізнав перстень, оздоблений вигадливим гербом, яким він сам колись запечатував свої листи до Корнелії. Як же опинився цей перстень на пальці у молодій актриси, викраденої Валом-брезом, де вона взяла його?

"Невже це,— подумки питав себе принц,— невже це дочка Корнелії і моя? Ремесло актриси, її вік, лице, в якому видніли деякі, трохи пом'якшені материні риси — все наче збігається, підтверджує моє припущення. Виходить, цей клятий розпусник переслідував свою сестру. Кровозмісна любов... О, як жорстоко покарала мене доля за мою давню провину!"

Ізабелла нарешті розплющила очі, й перший її погляд упав на принца, який тримав перстень, знятий у неї з пальця, їй здалося, що вона вже бачила це обличчя, тільки молодим, без білого волосся і сірої бороди. Можна було сказати, що то постаріла копія портрета, який висів над каміном. Почуття глибокої шаноби захлюпнуло Ізабеллике серце. Поруч вона побачила й хороброго Сігоньяка та доброго Ірода, вони були живі й здорові, і страх за успіх боротьби змінився у неї радісним відчуттям свободи й безпеки, їй уже нічого було боятися ні за себе, ні за своїх друзів. Трошки підвівшись, акторка схилила голову перед принцом, а той пильно дивився на неї, ніби шукав у її лиці схожості з іншим, колись таким дорогим йому лицем.

— Як попав, дівчино, до вас цей перстень? Він навіює мені деякі спогади. Чи давно він у вас? — схвильовано озвався старий вельможа.

— Він у мене з дитинства,— відповіла Ізабелла.— Це єдине, що дісталось мені у спадок від матері.

— А хто була ваша мати, чим вона займалася? — з подвоєним зацікавленням спитав принц.

— Її звали Корнелія,— скромно відказала Ізабелла,— вона була простою провінційною акторкою і грала трагічні ролі королев та принцес у тій самій трупі, де

тепер граю я.

— Корнелія! Так, сумніву більше немає, це, безперечно, вона...— мовив принц уривчастим голосом; але, переборовши хвилювання, знову прибрав спокійного і величного вигляду.— Дозвольте мені залишити цей перстень у себе,— сказав.— Коли треба буде, я поверну його вам.

— Будь ласка, ваша ясновельможність, він у вашому розпорядженні,— погодилась молода актриса, і в пам'яті її крізь туманні спогади дитинства зринуло лице, яке вона ще зовсім маленькою бачила схиленим над своєю колискою.

— Панове,— сказав принц, твердим і ясним поглядом ДРІВЛЯЧИСЬ на Сігоньяка та його товаришів,— за всяких інших обставин я вважав би дивною і недоречною вашу появу в моєму замку; та я знаю причину, яка примусила вас із зброєю в руках, силою захопити це житло, що досі було священним. Насильство породжує насильство і виправдує його. Але де ж герцог де Валомбрез, мій син, виродок, який ганьбить мою старість?

І в цю мить, немов у відповідь на поклик батька, на порозі показався Валомбрез, якого підтримував Малартик. Герцог був страшенно блідий, а рука його судорожно тулила до грудей хустинку. А проте він ішов, хоча й незвично, як ходять привиди,— не піднімаючи ніг. Тільки страшним зусиллям волі, яке надавало його обличчю нерухомості мармурової маски, молодик держався на ногах. Але він почув голос батька, якого при всьому своєму розпутстві ще боявся, і хотів приховати від нього рану. Кусаючи губи, щоб не закричати, ковтаючи криваву піну, яка виступала в кутиках рота, він навіть підняв руку, хоч це завдавало нестерпного болю, і скинув капелюха — стояв так, з непокритою головою, не кажучи ні слова.

— Юначе,— озвався принц,— ваші витівки переходять усі межі, а в своїй розбещеності ви дійшли до того, що я буду змушений просити у короля для вас тюремного ув'язнення або довічного заслання. Я можу простити деякі гріхи безпутної молодості, однаке викрадення, позбавлення волі, гвалтування — це вже не любовні пустощі, а добре обдуманний злочин, і його я ніколи не прощу. Чи знаєте ви, недолюбку,— підійшовши, мовив принц йому на вухо, щоб ніхто не чув,— чи знаєте ви, хто ця дівчина, Ізабелла, яку ви силоміць викрали, на добродішність якої посягнули? Це ваша сестра!

— Вона замінить вам сина, якого у вас більше не буде,— відповів Валомбрез, відчуваючи, що він втрачає свідомість і на лобі у нього виступає передсмертний піт.— Тільки знайте: я не так провинився, як ви це думаєте. Я не збечестив Ізабелли, клянусь богом, перед судом якого незабаром стану. Смерть не терпить обману, і слову канаючого дворянина можна вірити.

Герцог промовив це Досить голосно — всі почули його. Прекрасні, мокрі від сліз очі Ізабелли глянули на Сігоньяка, і по його обличчю актриса зрозуміла, що ідеальному закохакому зовсім ні до чого було передсмертне свідчення де Валомбреза, аби повірити в невинність коханої.

— Та що з вами? — стрепенувся принц, простягаючи руку до Валомбреза, бо той

раптом захитався, хоч Малартик і підтримував його.

— Нічого, батьку,— насилу відповів Валомбрез,— нічого... Я вмираю...— І він упав на площадку, Малартик не втримав його.

— Не ниць упав,— повчально озвався Жакмен Лампурд,— значить, це тільки обморок, і він ще може вижити., Люди, які мають діло з шпагою, розуміються на цьому краще від тих, що орудують ланцетом, і всяких аптекарів.

— Лікаря! Лікаря! — вигукнув принц, геть забувши про свій гнів.— Може, є ще якась надія. Я озолочу того, хто врятує мого сина, останнього нащадка шляхетного роду! Ідіть же! Чого ви стоїте? Біжіть мерщій!

Двоє із слуг, які незворушно освітлювали всю цю сцену, одійшли від стіни й кинулись виконувати розпорядження свого повелителя.

Інші слуги дуюсе обережно підняли Валомбреза, перенесли за вказівкою принца в його покої і поклали на ліжку.

Старий вельможа провів цей ясалобний хід поглядом, у якому скорбота погасила гнів. Принц знав, що його рід закінчиться зі смертю сина, якого він любив і zarazом ненавидів, хоча в цю мить забув усі вади його, пам'ятаючи тільки гарне, блискуче. Якусь хвилину він мовчки сидів у глибокій тузі, і ніхто не наважувався порушити його мовчання.

Ізабелла, вже зовсім оговтавшись після непритомності, стояла, опустивши очі, біля Сігоньяка та Ірода і соромливо поправляла своє вбрання. Лампурд і Скапен трималися трохи позаду, як дійові особи другого плану, а з дверей виглядали зацікавлені обличчя вже розв'язаних Лампурдом забіяк, котрі брали участь у сутичці й тепер непокоїлися своєю дальшою долею, побоюючись, як би не опинитися на галерах чи на шибениці за те, що пособляли Валомбрезу в його лихих витівках.

Нарешті принц порушив ніякову мовчанку:

— Всі, хто служив своєю шпагою негідним пристрастям мого сина, зараз же покиньте замок. Дворянська гідність не дозволяє мені самому вершити суд над вами. Геть звідси, пощезніть, забирайтесь у свої лігва. Правосуддя знайде вас.

Люб'язність була не вельми вишукана, проте ніхто й не подумав ображатися. Забіяки разом із своїм ватагом Ма-лартиком мовчки рушили до виходу

Коли вони вийшли, батько Валомбреза взяв Ізабеллу за руку, поставив біля себе і сказав:

— Залиштеся тут, дівчино, віднині ваше місце — рядом зі мною. Ви хоча б повернете мені дочку, якщо вже відібрали сина.— І принц витер непрошену сльозу. Потім він з жестом витонченої шляхетності обернувся до Сігоньяка: — Ви, пане, можете йти собі із своїми товаришами. Ізабеллі нічого боятися коло свого батька, в замку, який віднині буде її житлом. Тепер, коли стало відомо, що це моя дочка, їй нема чого повертатись у Париж. Я дуже дорого заплатив за те, щоб вона була зо мною. Хоч тепер я і втратив надію на продовження свого роду, а проте вдячний вам, бо ви вберегли мого сина від ганебного вчинку, що я кажу — від паскудного злочину! Хай уже краще на моєму гербі буде кров, аби не бруд. Вчинки Валомбреза були підлі, і ви

мали всі підстави вбити його; то було ваше право, бо, захищаючи безпорадну невинність і чесноту, ви показали себе істинним дворянином, яким, казали мені, ви і є. Честю моєї дочки виправдано смерть її брата. Це каже мені розум; але батьківське серце повниться ремством, і несправедливі думки про помсту можуть так напосісти на мене, що я не впораюся з ними. Зникніть десь, за вами не буде погоні, і я постараюся забути, що жорстока необхідність спрямувала вашу шпагу в груди мого сина!

— Ласкавий пане,— з глибокою повагою відповів Сігоньяк,—ваше батьківське горе так вразило мене, що я покійно прийняв би найтяжчу образу, хоча в цій згубній сутичці нічим не зганьбив своєї честі. Ні в чому не виправдуватимусь перед вами і не звинувачуватиму нещасного герцога де Валомбреза; але, повірте, я зовсім не шукав сутички, він сам ставав на моїй дорозі, я ж не в одному поєдинку щадив його. І цього разу тільки сліпа лють штовхнула його на мою шпагу. Залишаю у ваших руках Ізабеллу, яка мені дорожча за життя, і йду назавжди, пригнічений своєю сумною перемогою, що обернулася для мене суцєю поразкою, бо вона розбиває моє щастя! О, краще б я став жертвою, був убитим, а не вбивцею!

Вклонившись принцові й подивившись на Ізабеллу довгим поглядом, сповненим любові і скорботи, Сігоньяк разом із Лампурдом та Скапенем пішов униз по сходах; а коли оглянувся — побачив: Ізабелла стоїть, спираючись на поручні, щоб, зомлівши, не впасти, і тримає хустинку біля очей, повних сліз. Що оплакувала вона — смерть брата чи розлуку з Сігоньяком? Певно, розлуку з Сігоньяком, бо та ненависть, яку викликав у неї Валомбрез, іще не встигла перетворитися на родичівську ніжність. Так принаймні подумав при всій своїй скромності Сігоньяк — подумав і пішов собі, втішений сльозами коханої; дивна річ — людське серце!

Вийшовши через звідний міст із замку й ідучи вже понад фосою до лісочка, де стояли на прив'язі їхні коні, Сігоньяк і актори почули стогін, який долинав од води якраз біля поваленого дерева. То був театральний швейцар, він ніяк не міг вибратися з густого плетива гілок і, висунувши з води тільки голову, жалісливо кликав на поміч, ризикуючи щоразу, як тільки роззявляв рота, наковтатися прісної рідини, гидотнішої для нього від найгірших ліків. Спритний та легкий Скапен виліз на дерево і швидко витягнув швейцара, геть мокрого, обліпленого водоростями.

Коні спокійно стояли в укритті і, як тільки вершники посідали, весело рушили по паризькій дорозі.

— Що ви думаєте, пане барон, про всі ці події? — звернувся Ірод до Сігоньяка, який їхав поряд.— Далєбі, як розв'язка трагікомедії. Зворушлива сцена: в розпалі бою появляється вельможа-батько — приходить у супроводі смолоскипів, щоб покласти край надто бурхливим вихваткам свого родовитого сина! А як він упізнав Ізабеллу, побачивши перстень з прикрашеною гербом печаткою? Хіба не бувало такого в театрі? А втім, якщо театр відображає життя, то й життя має бути схоже з ним, як оригінал з портретом. У трупі й раніше, я чув, говорили, буцімто Ізабелла — знатного походження. Блазіус і Леонарда згадували навіть, що бачили принца, коли він, тоді ще герцог, упав за Корне-лією. Леонарда не раз умовляла дівчину розшукати батька; тільки

Ізабелла, від природи м'яка та скромна, й пальцем не поворухнула — не хотіла нав'язуватись сім'ї, яка, можливо, і не прийняла б її; вона була задоволена своєю скромною долею.

— Так, я це знав,— відповів Сігоньяк.— Не надаючи особливого значення знатному походженню, Ізабелла розповіла мені історію своєї матері і сказала про перстень. А втім, ніжність почуття цієї милої дівчини чудово засвідчує, що в її жилах тече благородна кров. Навіть якби вона нічого й не сказала мені, я б сам догадався. В добродішній, тонкій і чистій красі Ізабелли відчувається її порода. Ось чому моя любов до неї завжди була несмілива й шаноблива, я ніколи не дозволяв собі нічого такого, що дозволяють, упдаючи за актрисами. І що за доля: триклятий Валомбрез, виявляється, її брат! Тепер між нами труп, нас розділяв пролита кров, хоча тільки цією смертю я міг урятувати її честь. Який же я нещасний! Сам собі створив перепону, об яку мала розбитися моя любов, і вбив свою надію тією самою шпагою, якою боронив свій найдорожчий скарб. Намагаючись уберегти свою кохану, я назавжди втратив її. Як стану я перед очима покійної жолобою Ізабелли, коли руки мої в крові? Я пролив ту кров, захищаючи її саму, але ж то, на жаль, була кров її брата! Навіть якщо б вона простила мені й дивилася на мене, не здригаючись від жаху, принц, який тепер має над нею батьківські права, з прокляттям відштовхне убивцю свого сина. О, під нещасливою зіркою народився я!

— Все це, безперечно, дуже сумно,— мовив Ірод,— але справи Сіда і Хімени, про яких розповів у своїй п'єсі добродій П'єр де Корнель³, були ще дужче заплутані, а проте після тривалої боротьби між любов'ю та обов'язком обоє дійшли згоди й кінчили полюбовно, хоча й не без деяких чудних протиставлень і дотепів трохи в іспанському дусі, дуже ефектних у театрі. Валомбрез — брат Ізабелли тільки по батьку. Їх пародила не одна мати, і знали вони одне одного як родичі лише кілька хвилин, а Це дуже зменшує злобу проти вас. До того ж наша юна подруга смертельно ненавиділа цього шаленого дворянина, який переслідував її своїми нестримними і скандальними домаганнями. Сам принц був не вельми задоволений своїм сином — жорстокий, як Нерон, розпусний, як Геліогабал⁴, порочний, мов сатана, його б уже двадцять разів повісили, коли б не титул герцога. Так що не втрачайте надії. Все ще може обернутися краще, ніж ви думаєте.

— Дай боже, мій добрий Іроде,— відповів Сігоньяк,— але мені взагалі не щастить. Невдача і злі гґ:)баті феї ще при народженні визначили мою долю. Далебі, ліпше було б, якби герцог убив мене, бо коли появився батько Ізабелли, то її добродішність була б урятована й без смерті Валомбреза, а до того ж, признаюся вам, коли я побачив, як цей молодий красень, сповнений життя, вогню і пристрасті, повалився блідий і нерухомий біля моїх ніг, мене до глибини душі крижаним холодом пронизав якийсь незнаний досі містичний жах. Смерть людини, Іроде, діло серйозне, і хоча совість не мучить мене, бо злочину я не скоїв, але весь час бачу перед собою розпластаного Валомбреза, його волосся, розсипане на мармурових сходинках, і червону пляму на грудях.

— Усе це химери,— сказав Ірод,— ви вбили його за всіма правилами. Ваша совість

може бути спокійна. їдьмо швидше, це розвіє ваші сумніви, бо всі вони виникають від млявої їзди та нічного холоду. Зараз треба подумати про те, як вам покинуть Париж і знайти десь притулок, щоб про вас забули. Смерть Валомбреза, приховуй її чи ні, набуде

розголосу і при дворі, й у місті. Герцога не дуже й любили, а проте до вас можуть чіплятися. Так що досить розбалакувати, остроги коням і—вперед, скоріше проскочмо цю нудну дорогу, що сірою стрічкою стелиться під холодним місячним світлом попереду, поміж двома рядами миршавих дерев.

Відчувши остроги, коні рушили жвавіше; поки вони біжать собі, повернімося в замок, тепер такий же тихий, як ще зовсім недавно був гамірний, і зайдімо в кімнату, де слуги поклали Валомбреза. Її освітлював великий свічник з багатьма свічками, що стояв на круглому столику; світло падало на ліжко молодого герцога, який лежав нерухомо, наче труп, і видавався ще блідішим на тлі малинових завіс серед червоних відблисків їхнього шовку. Панелі з чорного дерева, оздоблені мідними смужками, піднімалися на зріст людини, а далі всі стіни були оббиті шпалерами, які зображали історію Медеї та Ясона 5, сповнену вбивств і похмурих чарів. У одному місці Медея розрубувала на куски Пелія, буцімто для того, щоб омолодити його. В другому вона, ревнива дружина й жорстока мати, вбивала своїх дітей. А далі, упившись помстою, мчала, тікаючи, на колісниці, запряженій драконами, які вивергали вогонь. Безперечно, то були гарні й дорогі шпалери, з малюнками, виконаними рукою митця; але ці похмурі, криваві, жорстокі міфологічні сцени свідчили про люту вдачу того, хто їх добирав. Коло ліжка за піднятою завісою було видно, як Ясон б'ється з величезними мідяними биками, охоронцями золотого руна, і Валомбрез, що нерухомо лежав унизу, здавалося, був однією з їхніх жертв.

Розкішне елегантне вбрання, педбало кинуте після примірювання, валялося скрізь на стільцях, а на столі з такого ж чорного дерева, як і всі меблі в кімнаті, в розмальованій голубими та червоними візерунками японській вазі стояв чудовий букет рідкісних квітів, котрий мав замінити той, від якого відмовилась Ізабелла, але так і не потрапив до неї — завадив несподіваний напад на замок. Прегарні пишні квіти, ще свіжий доказ любовних замірів, становили дивний контраст із цим нерухомим розпластаним тілом, і якомусь моралістові було б тут над чим вдосталь пофілософувати.

У кріслі коло ліжка сидів принц, сумно дивлячись на синове лице, таке ж біле, як мереживо на подушці довкола його голови. Блідість зробила риси цього обличчя тоншими і чистішими. Все те вульгарне, що накладає життя на людський вид, зникло в мармуровій чистоті, і Валомбрез був як ніколи гарний. Здавалося, жоден подих не проходив крізь його напіврозтулені губи, на яких рожевий колір граната змінився фіалковим кольором смерті. Дивлячись на це прекрасне тіло, яке скоро мало стати тлінню, принц уже забув, що в ньому щойно була душа демона, і сумно думав про своє знатне ім'я — його шанобливо передавали з покоління в покоління у минулі віки, і вже ніхто не передасть у віки прийдешні. Він оплакував щось більше, ніж смерть сина,— смерть роду; то була скорбота, незнана міщанам і всякій сіромі. Тримавши холодну

руку Валомбреза у своїх руках і відчуваючи ледь помітне тепло/він тішив себе нездійсненою надією, не подумавши, що тепло те йде від нього самого.

Ізабелла стояла коло ліжка, в ногах, і, склавши руки, ревно молила бога за брата, причиною смерті якого вона мимоволі була; він платив життям за свою надмірну любов — злочин, який жінки охоче прощають, особливо коли це злочин щодо них самих.

— І лікаря все ще немає! — нетерпляче озвався принц.— Може, його пощастило б урятувати.

Тільки-но він промовив це, як двері відчинились і ввійшов лікар-хірург у супроводі свого учня, котрий ніс йому сумку з інструментами. Мовчки кивнувши головою, лікар підійшов до постелі, де лежав молодий герцог, помацав у нього пульс, приклав до серця йому руку й безнадійно похитав головою. А щоб потвердити свій вирок науково, він дістав з кишені маленьке дзеркальце з полірованої сталі, підніс його до губів Валомбреза, а потім уважно оглянув; металева поверхня дзеркальця потьмяніла — на ній з'явилася легенька хмарка. Здивований лікар повторив свій дослід. Сталь знову затуманилась. Ізабелла і принц з болісним хвилюванням стежили за хірургом, обличчя якого трохи проясніло.

— Життя поки що не зовсім погасло,— нарешті озвався він, повертаючись до принца і витираючи своє дзеркальце.— Поранений дихає, і, доки смерть не показала на нього своїм пальцем, ще є надія. А проте не радійте передчасно, щоб потім ваше горе не було ще більше: я сказав тільки, що герцог де Валомбрез іще дихає, от і все. Від цього до одужання ще вельми далеко. Тепер я хочу оглянути його рану — вона, можливо, не смертельна, якщо він одразу не загинув.

— Не треба вам тут бути, Ізабелло,— мовив батько Валомбреза,— такі видовиська надто сумні й гнітючі для молододі дівчини. Вам передадуть, що скаже лікар, закінчивши огляд.

Дівчина вийшла, і лакей провів її в інші покої, бо в тих,

які вона займала доти, все ще був розгардіяш після недавньої боротьби.

Хірург з допомогою свого учня розстебнув камзол Валомбреза, розірвав сорочку і відкрив білі груди, на яких видніла вузьенька трикутна рана, а на ній кілька крапель крові. Рана кривавила мало — кров лилася всередині. Пособник Ескулапа б розсунув краї рани і перевірів її зондом. Лице пораненого скривилося, злегенька затремтіло, але очі лишалися заплющені, і сам він був нерухомий, гейби надмогильна статуя у родовому склепі.

— Це добре,— мовив хірург, стежачи за болісним здриганням,— він страждає, отже, він живе. Відчуття болю — сприятлива ознака.

— Він житиме, правда ж? — мовив принц.— Якщо ви врятуєте його, я озолочу вас, я виконаю всі ваші бажання; ви матимете все, чого тільки зажадаєте.

— не заходьмо так далеко,— сказав лікар.— Поки що я нічого не обіцяю. Шпага пробила верхівку правої легені. Випадок тяжкий, вельми тяжкий. Але пацієнт — чоловік молодий, здоровий, дужий, у нього така будова, що без цієї клятої рани йому б жити сто років, тож не виключено, що він, як не станеться непередбачених ускладнень,

і виживе — такі випадки бували. У молодих стільки природних резервів! Життєві сили, коли вони ще в розквіті, швидко заповнюють втрати і чудово виправляють завдані пошкодження! Зараз я поставлю банки, зроблю надрізи й таким чином постараюсь очистити груди від крові, що розлилася всередині і зрештою задушила б пана герцога, якби йому не пощастило потрапити до рук людини вченої — для далеких від Парижа сіл та замків це рідкісна удача. Ану, довбешко,— вів він далі, звертаючись до свого учня,— замість стояти, витріщившись на мене, мов на баштовий годинник, приготуй компреси і згорни бинти, щоб зробити перев'язку.

Закінчивши операцію, лікар мовив до принца:

— Будьте ласкаві, ваша високість, накажіть, щоб нам поставили десь тут у кутку похідне ліжко і дали щось підвечеряти, бо ми обидва — я і мій учень — поперемінно чергуватимем біля герцога Валомбреза. Я повинен бути поблизу, стежити за всіма симптомами, боротися з кожною лиховісною ознакою, допомагати сприятливій. Повірте мені, ваша високість, і не сумнівайтесь — усе, що наша людинолюбна наука може зробити, аби врятувати життя, буде зроблено сміливо і водночас з обачністю. Ідіть собі, ручаюся за життя вашого сина... до завтра.

Трохи заспокоєний цим запевненням, батько Валомбреза пішов у свої покої, куди лакей щогодини приносив йому відомості про стан молодого герцога.

В призначеному їй новому приміщенні Ізабелла застала ту саму похмуру й відлюдкувату покоївку, яка ждала її, щоб допомогти роздягнутися; тільки тепер вираз її обличчя був зовсім інший. Очі палали якимось дивним блиском, бліде лице світилося зловтіхою. Настала розплата за неznану кривду, яку вона мовчки терпіла в безсилій, холодній люті, і ця розплата з німого привида зробила живу жінку. З погано прихованою радістю покоївка розчісувала чудові Ізабелліні коси, послужливо допомагала надіти нічну сорочку, стоячи на колінах, роззувала її і, здавалося, була така ж люб'язна, як— раніше непривітна. З її губів, які ще недавно були мов запечатані, так і сипалися запитання.

Проте Ізабелла, страшенно стурбована бурхливими подіями вечора, не звернула уваги на цю зміну і не помітила, як гнівно нахмурились у дівчини брови, коли прийшов слуга і сказав, що є ще надія врятувати пана герцога.

При цій новині радість, яка на мить освітила обличчя дівчини, зникла, покоївка знову насупилася й була такою, аж доки господиня ласкавим жестом відпустила її.

Лежачи в м'якій постелі, що мала правити за олтар Морфея, хоч сон і не квапився туди, Ізабелла старалася розібратись у тих почуттях, які викликав у неї несподіваний поворот долі. Ще вчора вона була тільки бідною актрисою, котра не мала іншого імені, окрім прізвиська, яким називали її в афішах на перехрестях вулиць. А тепер знатний вельможа визнав її за свою дочку; її, скромний росточок, прищепили на гілляці могутнього родовідного дерева, корені якого сягають у предалеку минувшину, а всі гілки — то великі люди, герої! Уславлений принц, вище якого стоять тільки короновані особи,— це батько її. Грізний герцог де Валомбрез, такий гарний, незважаючи на свою розпутність, став не коханцем її, а братом, і, якщо виживе, то його пристрасть згасне,

перетвориться на чисту й спокійну дружбу. Цей замок, який ще недавно був для неї тюрмою, тепер — її житло; тут вона дома, і челядь слухає її з шанобою, в якій уже нема ні принуки, ані облуди. Всі мрії, які тільки могло породити пайнестримиіае честолубство, збулися для неї за велінням долі, без її участі. З того, що, здавалося, мало стати для неї загибеллю, пеждано-негадано виникло сонцесайне щастя, яке перевершувало всі її сподівання.

Щедро обдарована цим неймовірним щастям, Ізабелла, одначе, на свій подив, не відчувала особливої радості; її душі треба було звикнути до нового кола понять. Можливо навіть, що вона, сама того не усвідомлюючи, шкодувала за СВQ'ІМ театральним життям; але над усім цим була думка про Сігоньяка. Як вплине на нього зміна в її становищі — віддалить вона цього прекрасного, такого відданого, мужнього, такого коханого чоловіка чи, навпаки, наблизить? Будучи бідною, вона відмовилась вийти за нього,— боялася перешкодити його щастю; тепер, уже багата, вона вважала, що віддати йому руку — це її чи не найперший обов'язок. Вгі-знана донька принца цілком могла стати баронесою де Сігоньяк. Але ж барон був убивцею Валомбреза. їхні руки не зможуть з'єднатися над його могилою. Якщо молодий герцог не вмере, у нього, можливо, надовго залишиться злоба за свою рану і особливо за свою поразку, бо гордість його вразливіша, аніж тіло. Принц, зі свого боку, хоч який він добрий і великодушний, навряд чи ставитиметься дуже прихильно до того, хто мало не вбив його сина; він може зажадати іншого обранця для Ізабелли; одначе в душі дівчина дала собі слово, що буде вірною своїй акторській любові і скоріше пострижеться в черниці, аніж погодиться вийти за герцога, маркіза чи графа, хай він буде гарний, як день, і добродішній, як принц з чарівних казок.

Задоволена такою думкою, вона вєе почала дрімати, коли раптом почувся легенький шурхіт, і, розплющивши очі, Ізабелла побачила Чікіту, яка стояла в ногах коло ліжка її мовчки, задумливо дивилася на неї.

— Що ти хочеш, люба дитино? — лагідно озвалась Ізабелла.— Виходить, ти не поїхала з усіма іншими; якщо хочеш лишитися зо мною, я візьму тебе, ти так багато зробила для мене.

— Я дуже люблю тебе,— відповіла Чікіта,— але, доки Агостен живий, лишитися з тобою не можу. На альбасет-ських клинках сказано: "Soy de un dueño", що означає: "У мене тільки один господар" — гарні слова, гідні вірного булата. Я хочу тільки одного. Якщо ти вважаєш, що я заплатила тобі за перлове намисто,— поцілуй мене. Мене ніколи ніхто не цілував. Це йабуть, так гарно!

— О, від усього серця! — мовила Ізабелла, беручи дитину за голову і цілуючи її в смагляві щоки, які аж спаленіли від глибокого хвилювання.

— А тепер прощай! — сказала Чікіта, вже спокійна, як звичайно.

Вона зібралася вийти так само, як і зайшла, але зненацька побачила на столі ніж — дівчина вчила молоду акторку оборонятись ним од Валомбреза.

— Я заберу свого ножа,— сказала вона Ізабеллі,— тобі він більше не потрібен.— І зникла.

XVIII. В колі сім'ї

Хірург поручився, що Валомбрез проживе до завтра. Обіцянка його збулася. Коли світанок проник у кімнату, де на столах валялися безладно розкидані закривавлені бинти, молодий герцог іще дихав. Навіть повіки його трошки піднімалися, й осклянілі очі дивились довкола мерхлим поглядом, у якому застиг підсвідомий жах небуття. Крізь туман непритомності явилася йому кістлява машкара смерті, і очі його часом зупинялися, немов бачили щось жаске, невидиме для інших. Щоб відігнати це марево, він приплющував повіки, й чорна бахрома вій підкреслювала воскову блідість щік; він уперто не розплющував очей. Потім видиво щезало. Тоді обличчя хворого ставало трохи спокійніше, і його погляд знову починав блукати довкола. Душа його повільно верталася з порога раю, і серце починало тихенько битися: припавши вухом до грудей, лікар чув слабенькі удари, ледь помітні ознаки життя, які може почути тільки людина знаюча. Крізь напіврозтулені губи білили зуби, й здавалося, що то застигла бліда усмішка, ще сумніша, аніж гримаса болю, бо така усмішка позначає уста людини на порозі вічного покою; але ось до фіолетових тонів примішуються рожеві відтінки — вони показують, що кров помаленьку відновлює свій плін.

Стоячи в головах пораненого, добродій Лоран, хірург, пильно і проникливо стежив за цими ледь помітними ознаками. Такій вченій людині, як доктор Лоран, не вистачало тільки слухної нагоди, аби здобути заслужене визнання. Поки що він застосовував свій талапт тільки *in anima vili* *, у глухих закутках лікував сільських жителів, бідних городян, солдатів, писарів та інших дрібних судових чиновників, життя чи смерть яких нічого не важить. Отож лікуванню молодого герцога він надавав величезного значення. Самолюбство й гордість брали однакову участь у його герці зі смертю. Щоб уся слава перемоги дісталася йому, Лоран сказав принцові, який хотів викликати з Парижа найзнамени-тіших лікарів, що цілком упорається з цим ділом сам і що переміна методи лікування такого поранення може бути вельми небезпечна.

"Ні, він не помре,— міркував учений медик, оглядаючи молодого герцога.— Гіппократового лиця 2 у нього немає, руки й ноги не холонуть, і він добре переніс тривожний ранковий час, який посилює хвороби і зумовлює зловісну кризу. Зрештою він просто повинен жити, його порятунок — це моє щастя; я вирву з кістлявих рук смерті цього молодого красеня, спадкоємця дворянського роду! Різьбярі ще довго ждатимуть, коли їм доведеться робити для нього мармуровий надгробок. Він витягне мене з цього глухого села, де я животію. Спочатку спробуймо трохи відновити його сили.*а допомогою зміцнюючих засобів, хай навіть це викличе гарячку.

Він сам — бо його *famulus* 3 півночі чергував біля пораненого і тепер спав на імпровізованому похідному ліжку — відкрив сумку з медикаментами, дістав кілька пляшечок, у яких були ліки різного кольору, одні — червоні, мов рубіп, другі — зелені, наче смарагд, ті жовто-золотисті, а ті прозорі, ніби алмаз. На пляшечках були наклеєні етикетки з різними скороченими латинськими написами, схожими для необізнаного на якісь кабалістичні знаки. Доктор Лораи, хоча й буз певен себе, а проте по кілька разів прочитав написи на відібраних пляшечках, подивився вміст їх на світло — сонячний

промінь саме пробився крізь завіси — потім відлив з кожної пляшечки трошки тих ліків у срібну мензурку, зважив їх і зробив мікстуру, рецепт якої знав тільки він.

Приготувавши суміш, Лоран розбудив свого помічника й велів йому трошки підняти голову Валомбреза, а сам тоненьким шпателем розціпив пораненому зуби і всунув поміж тими двома рядами перлів вузьеньку шийку пляшечки. Кілька крапель рідини попало на піднебіння молодому герцогові, і від гострого смаку тої кріпкої рідини його нерухоме обличчя трохи скривилося. Один ковток, другий котився йому десь у груди, і незабаром хворий, на превелике задоволення лікаря, випив без особливих зусиль усе, що було в пляшечці. В міру того, як Валомбрез пив, на його вилицях розливався ледь помітний рум'янець, в очах засвітився легенький теплий відблиск, рука, нерухомо витягнута на ковдрі, ворухнулася, спробувала пересунутись. Поранений зітхнув і, немовби пробуджуючись від сну, окинув усе довкола поглядом, у якому вже появлялася свідомість.

"Я веду ризиковану гр,— подумки мовив Лоран.— Це чарівні ліки. Вони можуть воскресити, а можуть і вбити. Воскресли! Да будуть благословенні Ескулап, Гігія 4 і Гіппократ!"

В цю мить чиясь рука обережно розсунула завісу й поміж складками тканини з'явилося благовидне лице принца, стомлене і на десяток років постаріле після тривоги цієї жахливої ночі.

— Ну що, пане Лоран? — пошепки запитав принц схвильованим голосом.

Лікар приклав палець однієї руки до губів, а другою показав на Валомбреза, трошечки піднятого на подушці і вже не схожого на покійника — мікстура обпекла його, наче вогнем, і оживила.

Добродій Лоран нечутно, як звичайно ходять люди, котрі доглядають хворих, підступив до дверей, де стояв принц, і, одвівши його трошки вбік, сказав:

— Ви бачите, ясновельможний пане, що стан вашого сина аж ніяк не погіршав, він помітно поліпшується. Ясна річ, небезпека ще не минула, але, якщо не буде непередбачених ускладнень — а я докладаю всіх сил, щоб запобігти цьому,— то, думаю, він одужає і зможе й далі вести таке ж преславне життя, наче ніякої рани і не було.

Лице принца осяяла глибока батьківська радість; він ступив у кімнату, щоб поцілувати сина, але доктор Лоран, поштиво доторкнувшись до його рукава, зупинив вельможу:

— Дозвольте мені, принце, заперечити проти здійснення такого природного вашого бажання; лікарі часто бувають нестерпні, бо медицина — найсуворіша з усіх наук. Ради бога, не підходьте до герцога. Він дуже слабкий, і в такому стані ваша присутність, дорога і водночас грізна для молодого герцога, може спричинити небезпечний приступ. Всяке хвилювання для нього було б фатальне, воно може порвати ту благоденську ниточку, якою я прив'язав його до життя. За кілька днів рана почне гоїтися, сили хворого помалу відновлюватимуться, і ви матимете радість бачити його скільки завгодно, вже нічого не боячись.

Заспокоєний і переконаний слухними доказами лікаря, принц пішов у свої покої і

до півдня поринув у благочестиве читання, аж поки старший лакей доповів його ясновельможності, що обід подано.

— Попросіть до столу мою дочку, графиню Ізабеллу де Лінейль — такий титул тепер буде у неї,— сказав принц дворецькому, який негайно ж виконав цей наказ.

Ізабелла пройшла через покій з обладунками, які так налягали її вночі і в яких тепер, серед білого дня, вона не бачила нічого страшного. Ясне світло падало через високі вікна, вже не закриті щільними віконницями. Повітря в кімнатах було чисте. Гілляччя ялівцю і пахучого дерева яскравим полум'ям горіло в камінах, і це розвіяло важкий дух затхлості та цвілі. Разом з хазяїном життя повернулося в цю мертву оселю.

Ідальні не впізнати було, стіл, який ще вчора мав такий вигляд, ніби за ним збиралися бенкетувати привиди, тепер був накритий дорогим обрусом з рівним чотирикутником складок; на столі сяяв красиво розставлений срібний посуд, оздоблений різьбленими візерунками та гербами, поблискували карафки богемського кришталю з золотими цяточками, венеційські келихи на кручених ніжках, усякі судочки для прянощів; од страв ішла духмяна пара.

В каміні на решітці з гладеньких металевих куль, розміщених у кілька рядів, горіли здоровенні поліна, широкі ом ахи полум'я під веселе тріскотіння іскор здіймалися до чавунної плити з гербом принца, й по всій просторій кімнаті лилося приємне тепло. Від вогню в каміні, хоча й буя ясний день, червоними відблисками сяяло коштовне, з благородних металів, начиння на полицях буфетів, блищали золоті та срібні візерунки на шкіряній оббивці стін.

Коли Ізабелла ввійшла, принц уже сидів на своєму стільці з високою спинкою, над якою виступав своєрідний дашок. Позад нього стояли два лакеї в парадних лівреях. Молода дівчина привітала батька скромним реверансом, у якому не було нічого театрального і який схвалила б будь-яка знатна дама. Слуга підсунув Ізабеллі стілець, і вона без особливих церемоній сіла навпроти принца, на те місце, яке він рукою показав їй.

Подали суп, потім один слуга почав нарізати на буфегі всяке м'ясо, а інші підносили його вже до столу.

Ще один лакей наливав Ізабеллі вино, яке вона, будучи людиною стриманою і тверезою, пила тільки дуже розведене. Схвильована подіями вчорашнього дня та минулої ночі, захоплена і збентежена раптовою зміною у своєму житті, поїпята глибокою тривогою за тяжкопораненого брата, не знаючи, що сталося з коханим Сігоньяком, вона ледь торкалася страв, які стояли перед нею.

— Ви не їсте і не п'єте, графине,— сказав принц.— З'їжте хоча б оце крильце куріпки.

Почувши, як її по-дружньому, але серйозно назвали графинею, Ізабелла глянула на принца — в її прекрасних голубих очах світилися подив і неспівливе запитання.

— Авжеж, ви — графиня де Лінейль. Так називається маєток, який я дарую вам. Бо ім'я Ізабелла без цього невеличкого супроводу моєї доці не підходить, хоч воно й чудове.

Підкоряючись нестримному пориву серця, Ізабелла підвелась, обійшла стіл, стала перед принцом на коліна і, вдячна за таке ніжне піклування, поцілувала його в руку.

— Встаньте, доню,— розчулено мовив принц.— Встаньте і сядьте на своє місце. Я роблю по-справедливості. Доля не дала мені змоги зробити це раніше, і в жахливому випадку, який з'єднав усіх нас, є щось таке, в чому я бачу волю божу. Ваша цнотливість не допустила страхітливого злочину, і я люблю вас за доброчесність, навіть якщо вона коштуватиме життя мого сина. Але господь бог його врятує, аби він покався в тому, що образив таку пречисту невинність. Доктор Лоран дав мені надію, та й сам я, дивлячись од порога на Валомбреза, не помітив на його чолі тієї печаті смерті, яку ми, військові, добре вміємо розпізнавати.

В чудовій позолоченій кухві принесли воду, принц сполоснув руки, відкинув серветку і, подавши Ізабеллі знак, попрямував до вітальні; дівчина пішла за ним. Старий вельможа сів біля каміна, величної скульптурної споруди, що здіймалась аж до стелі, а дочка його прилаштувалася поряд, на складаному стільці. Коли лакеї вийшли, принц ніжно взяв руку Ізабелли в свої руки і деякий час мовчки дивився на дочку, котра в такий дивний спосіб повернулася до— нього. В очах його були радість і смуток, бо хоч лікар і заспокоював, а життя Валомбреза й досі висіло на волоску. Принц був щасливий і разом з тим — нещасний; але чарівне личко Ізабелли невдовзі розвіяло тяжкі почуття, і принц повів таку мову, звертаючись до нової графині:

— Що й казати, дорога моя доню, за цих обставин, що в такий дивний, романтичний, незвичайний спосіб з'єднали нас, у вас, певно ж, виникла думка, що весь цей час, від вашого дитинства і донині, я не шукав вас і що тільки випадок повернув забудькуватому батькові його втрачену дитину. Думати так — значить кепсько знати мої почуття; у вас же така добра душа, що, я не сумніваюсь, ви скоро відкинули б цю думку. Ваша мати, Корнелія, була, як вам відомо, дуже вразлива і горда; вона все сприймала надзвичайно гостро, й коли вищі міркування, я сказав би, майже державні інтереси, примусили мене, всупереч самому собі, розійтися з нею і взяти шлюб відповідно до верховної волі, а по суті — наказу, якому ніхто не може противитись, вона, не тямлячи себе від гніву та досади, рішуче відмовилась од усього, що могло б полегшити її становище і забезпечити ваше майбутнє. Землі, замки, щорічну ренту, гроші, коштовності — все вона з образливою зневагою відкинула. Я захоплювався її некорисливістю, але не відступився і залишив у одної довіреної особи повернуті нею гроші й цінні папери, щоб вона могла забрати їх назад... на той випадок, якщо б вона передумала. Та ні, Корнелія уперто відмовлялася й далі і, змінивши прізвище, перейшла в іншу труп, з якою пустилася в мандри по провінції, уникаючи Парижа і тих місць, де бував я. Незабаром я втратив її слід, тим більше, що король, мій повелитель, призначив мене послом і дав делікатне доручення, яке надовго затримало мене за кордоном. Повернувшись, я через відданих, певних і розумних людей, які, вивідуючи, розпитували серед акторів різних театрів, узнав, що вона кілька місяців тому померла. Що я* до * дитини, то про неї ніхто нічого не чув і не знав, що з нею сталося. Безперервні переїзди цих акторів, прізвиська, що їх вони самі собі беруть і

частенько змінюють чи то з необхідності, чи за власною забаганкою, страшенно ускладнюють пошуки, тим більше, коли не можеш вести їх сам. Маленька прикмета, котра могла б показати дорогу людині зацікавленій, нічого не дає найманому шукачеві, яким керують тільки корисливі мотиви. Казали, правда, що в цих трупах є кілька маленьких дівчаток, але подробиці їхнього походження не мали нічого спільного з вами. Траплялися й такі матері, які, не дуже дбаючи про те, щоб їхні діти були з ними, нахабно твердили, буцімто я — батько їх, і мені доводилося стерегтись таких хитрощів. До залишених мною грошей ніхто не підступався. Злопам'ятлива Корнелія явно хотіла заховати від мене дочку і таким чином помститися за себе. Я був змушений повірити, що вас нема в живих, але якесь потаємне чуття твердило мені, що ви живі. Я згадував, яким гарненьким малятком ви були в своїй колисці і як, бувало, коли я нахилився, щоб вас поцілувати, ви крихітними рожевими пальчиками тягнули мене за вуса, тоді ще чорні. Народження сина ще більше оживило ці спогади, замість того, щоб заглушити їх. Я дивився, в яких розкошах він росте — весь у бантах і мереживі, достоту королівське дитя, як бавиться іграшками, котрі могли б забезпечити добробут не одної чесної сім'ї,— дивився й думав, що, можливо, ось саме в цю мить ви, сяк-так одягнені в полиняло театральне лахміття, мучитеся холодні й голодні, трясучись у дорожній балагулі або сидячи в якійсь клуні, відкритій усім вітрам. Якщо вона жива, казав я собі, над нею збиткується, б'є її старший у трупі. Висячи на латунній нитці, напівмертва від страху, вона літає, зображаючи в виставі амурчиків і маленьких геніїв 5. Дівчинка старається стримувати сльози, але вони течуть, залишаючи борозни на грубому шарі рум'ян, якими вимазали бліді її щоки. Або ж вона, тремтячи від хвилювання, белькоче в кіптяві свічок маленькі уривки дитячої ролі, що вже коштувала їй не одного штурхана. І я дорікав собі, що зразу, ще в день народження, не відібрав дитини від матері; але ж тоді я вірив, що наша любов — вічна. Згодом настали інші муки. Я думав про те, що в безпутному бродячому житті цнотливість такої красуні, якою, скидалося, мала бути моя дочка, неминуче зазнає нападів усяких розпусників, котрі в'ються навколо актрис, як метелики навколо світла, і мене кидало в жар від думки про те, що ви, в чиїх жилах тече моя кров, змушені терпіти такі тяжкі кривди. Не раз, вдаючи з себе великого любителя театру, хоч насправді ніколи ним не був, я ходив на вистави, намагаючись побачити серед актрис у ролях простушок молоду особу вашого віку і таку ж вродливу, як, здавалося мені, мали бути ви. Але бачив тільки облудні, накрашені лиця, безстыдство куртизанок, прикрите гримасою невинності. Жодна з тих щебетух не могла бути вами.

Втративши надію, я з сумом відмовився від спроб знайти свою дочку, яка стала б мені втіхою на старість; принцеса, моя дружина, через три роки після нашого шлюбу вмерла, залишивши мені одну-єдину дитину — Валомбреза, який своєю непогамовною вдачею завдавав мені багато прикrostі. Кілька днів тому, приїхавши з обов'язку служби в Сеп-Жермен до короля, я почув, як придворні дуже схвально говорили про трупу Ірода, й у мене виникло бажання побувати на виставі цих акторів, найкращих з усіх тих, котрі за довгий час приїздили з провінції в Париж. Особливо хвалили якусь Ізабеллу за

її гру — добропристойну, природну, ширу, сповнену нелукавої грації. Запевняли, що це не тільки роль, яку вона прекрасно виконує на сцені, що акторка така ж і в житті, і навіть найзлостивіші язики замовкали перед її доброчесністю. Схвилюваний таємним передчуттям, я пішов на виставу цієї трупи й побачив, як ви грали,— вам аплодували всі, хто був у залі. Я побачив мрлоду, добре киховану сором'язливу дівчину із скромними манерами й чистим, дзвінким сріблястим голосом, і все це якось дивно схвилювало мою душу. Але навіть батьківське око не може впізнати у вродливій двадцятилітній дівчині дитину, якої не бачив від самої колиски, тим більше при свічках, серед театральної бутафорії, однаке мені здалося, що коли б примхлива доля штовхнула на театральні підмостки дівчину знатного походження, то вона була б саме така — стримана, скромна, серед інших акторів вирізнялася б тією шляхетністю, котра у всіх викликала б подив: "Як вона попала сюди?" В ролі Педанта у тій же п'єсі був актор з п'яною пикою, якого я начебто бачив. Роки зовсім не змінили його кумедної потворності, і я згадав, що він грав Панталонеб і смішних стариків ще в тій трупі, де була Корнелія. Не знаю чому, я уявив, що між вами і цим Педантом, колишнім товаришем вашої матері, є якийсь зв'язок. Розум говорив, що цей актор міг служити в трупі зовсім незалежно від вас, а мені все здавалося, що у нього в руках — кінець тієї таємничої ниточки, з допомогою якої я знайду дорогу в лабіринті заплутаних подій. Я надумав розпитати його про все, і зробив би тде, та коли послав по нього в готель на вулиці Дофіна, там сказали, що трупа Ірода поїхала дати виставу в якомусь замку поблизу Парижа. Я спокійно ждав би, поки актори повернуться, але один чесний слуга, побоюю*шсь небажаних ускладнень, застеріг мене, що герцог де Валомбрез, до нестями закоханий в актрису на ім'я Ізабелла, яка мужньо опирається йому, надумав під час цієї навмисно підстроєної поїздки викрасти її, вдавшись до допомоги групи найманих убивць, а такі дивовижно насильницькі дії могли кепсько закінчитися, бо дівчину супроводили її друзі, котрі не ходять без зброї. Догадка щодо вашого народження і це застереження страшенно занепокоїли мене. Я тремтів від думки, що злочинна любов може обернутися на любов протиприродну, бо ж ви, якщо мої передчуття не обманювали мене, мали бути рідною сестрою Валомбреза. Довідавшись, що викрадачі збираються привезти вас у цей замок, я негайно вирушив сюди. Вас уже звільнили, честь ваша не потерпіла, аметистовий же перстень підтвердив те, що казав мені голос крові.

— Повірте, ваша світлість, повірте, батьку мій, я ніколи не звинувачувала вас,— відповіла Ізабелла.— З дитинства звикнувши до мандрівного акторського життя, я легко примирилася з своєю долею, про якусь іншу навіть не підозрювала і ніколи не думала. Трошки знаючи світ, я розуміла, що з мого боку було б дуже негарно старатись увійти в знатну сім'ю, яка, безперечно, має поважні причини держати мене в безвісті та забутті. Туманні спогади про моє походження інколи сповнювали мене гордістю, і, дивлячись, як пихато ставляться знатні дами до актрис, я казала собі: "Я теж дворянського роду!" Однаке цей димок самовтіхи незабаром розвіювався, й у мене лишалася тільки непохитна повага до самої себе. Ні за що в світі я не осквернила б

чистоту крові, яка тече в моїх жилах. Театральні вольності, домагання, якими переслідують навіть невродливих актрис, викликали у мене тільки огиду. Я жила в театрі майже так, як у монастирі,— коли хочеш, то скрізь можна бути скромною. Педант був мені наче батько, а Ірод потрощив би кості кожному, хто наважився б торкнути мене хоч пальцем або тільки сказати нескромне слово. Хоч вони й актори, але дуже славні люди, і я просила б вас заступитися за них, якщо колись у цьому буде потреба. Саме їм я великою мірою зобов'язана тим, що можу тепер, не червоніючи, підставити вам чоло для поцілунку і відкрито назвати себе вашою дочкою. Жаль тільки, що я мимоволі стала причиною нещастя, яке спіткало герцога, вашого сина, мені хотілося б увійти в вашу сім'ю в кращий час.

— Вам нема за що дорікати собі, люба моя доню, не могли ж ви розгадати таємниці, що виплила зненацька за такого збігу обставин, який, коли б про це розказати в книжці, можна було б визнати просто романтичним; я радий, що бачу вас гідною мене, мовби ви й не пережили злигоднів та випадковостей кочового життя й роботи серед людей, які дотримуються не вельми суворих звичаїв, і ця моя радість зменшує скорботу від важкого поранення сина. Виживе він чи помере — я ні в чому не дорікатиму вам. У всякому разі ваша доброчесність врятувала його від злочину. Тож нема чого більше говорити про це. А хто такий отой юнак, який був серед ваших рятівників, здається, керував нападом і поранив Валомбреза? Актор, звісно, хоч він і привернув мою увагу своєю шляхетною зовнішністю й неабиякою сміливістю.

— Так, це актор,— відповіла Ізабелла, сором'язливо за-шарівшись.— Але, з вашого дозволу, тату, я розкрию таємницю, яку вже знає герцог, і скажу вам, що під маскою так звапого капітана Фракаса (цю роль він виконує в театрі) криється благородна людина знатного роду,

— Справді,— відповів принц,— я, здається, щось чув про це. Було б дивно, якби актор наважився виступити проти герцога де Валомбреза, боротися з ним. Для такої відваги у людини має бути благородна кров. Тільки дворянин може перемогти дворянина, так само, як діамант можна різати тільки діамантом.

Дворянську гордість принца трохи втішала думка про те, що його син потерпів не від особи низького походження. Все, таким чином, було за правилами. Бій уже сприймався як своєрідна дуель між людьми рівного становища й на цілком законній основі; порядність і честь не зазнали шкоди від цього поєдинку.

— А як звати цього мужнього вояку,— вів далі принц,— цього доблесного лицаря, захисника доброчесності?

— Барон де Сігоньяк,— відповіла Ізабелла, і голос їй трошки затремтів.— Я, не боячись, відкриваю перед вашою великодушністю це ім'я.

— Сігоньяк,— мовив принц.— А я думав, що цей рід уже згас Він не з Гасконі?

— Так, батьку, його невеликий замок міститься поблизу Дакса.

— Правильно. У Сігоньяків промовистий герб: три золоті лелеки на блакитному тлі — два і один. Це дуже старовинний дворянський рід. Паламед де Сігоньяк уславився під час першого хрестового походу. Рембо де Сігоньяк — певно, батько нинішнього —

був великим другом і соратником Геп-ріха IV в дні його молодості, але придворним не став, бо справи його нібито геть розладнались, а заробити в почті беарнця 7 можна було тільки стусани.

— Справи так розладналися, що наша трупа, змушена одної дощової осінньої ночі шукати пристановище, знайшла молодого барона в напіврозваленій совиній вежі, де марно чахла його молодість, і ми вирвали його з того замку злиднів — боялися, що він у своїй гордості й тузі помре голодною смертю; я ще ніколи не бачила, щоб хтось так мужньо терпів свою біду.

— Бідність — не злочин,— мовив принц,— і кожен шляхетний рід, якщо він не втратив честі, може знову піднятися. Чому барон де Сігоньяк у своєму горі не звернувся до когось із давніх батькових товаришів по зброї чи до самого короля, природженого захисника всіх дворян?

— Біда робить несміливим будь-якого сміливця,— відповіла Ізабелла,— а самолюбство стримує відвагу. їдучи з нами, барон сподівався, що в Парижі йому трапиться щасливий випадок, але ці сподівання не збулися; щоб не бути на нашому утриманні, він виявив бажання замінити одного з наших товаришів, який помер в дорозі; актор грав у масці — такі були в нього ролі, й барон думав, що це допоможе йому не скомпрометувати своєї гідності.

— Під акторською маскою я, навіть пе будучи знахарем, легко вгадую любовну інтрижку,— мовив принц з лукаво-добродушною усмішкою.— Але це не моє діло; я достатньо знаю вашу доброчесність, і мене не тривожать потаємні зітхання за вами. Та й не так давно я став вашим батьком, щоб дозволити собі дорікати вам.

Слухаючи принца, Ізабелла дивилася на нього великими голубими очима, в яких сяяла невинна чистота і глибока вірність. Легенький рум'янець, який забарвив її свіжі щоки при імені Сігоньяка, вже зійшов, на гарненькому личку не було ні сорому, ні якоїсь ніяковості. Погляд не тільки батька, а й самого господа бога, пе знайшов би в її серці анічогісінько, вартого осуду.

Їхню розмову перервав учень доктора Лорана, який приніс добрі вісті про здоров'я Валомбреза. Стан пораненого був цілком задовільний; після мікстури настав щасливий перелом, і тепер лікар ручався за життя молодого герцога. Його одужання було вже тільки питанням часу.

За кілька днів Валомбрез, напівлежачи на двох чи трьох подушках у ліжку, одягнений у нарядну сорочку з коміром із венеційського мережива, акуратно зачесаний на рівний проділ, приймав свого вірного друга, шевальє де Відаленка, з яким досі йому ще пе дозволяли бачитися. Припц сидів між ліжком та стіною і з глибокою батьківською радістю дивився на синове обличчя, бліде та змарніле, але без ніяких тривожних ознак. Губи його знову порожевіли, в очах блищало життя. Ізабелла стояла в головах, у нього. Молодий герцог тримав її руку своїми тонкими пальцями, блідими, аж синіми, як у хворих, що довгий час не були на свіжому повітрі й сонці. Йому поки що майже не дозволяли говорити, і він так виражав свою симпатію до тієї, що мимоволі стала причиною його поранення, давав зрозуміти, що від щирого серця прощає її. Брат

заступив у його душі коханця, і недуга, вгамовуючи його запал, великою мірою сприяла цьому трудному переходу. Ізабелла справді стала для нього графинею де Лінейль і вже не була акторкою з трупи Ірода. Він по-дружньому кивнув головою Відаленку й на мить відпустив сестрину руку, щоб привітатися з ним. То було все, що на цей раз дозволив лікар.

— Десь через два чи три тижні Валомбрез, поздоровішавши від легкої їжі, міг уже проводити по кілька годин у шезлонзі, дихаючи свіжим повітрям біля відчиненого вікна, крізь яке лилися пахощі весни. Ізабелла часто була з братом, читала йому і робила це напрочуд гарно — вчорашня актриса, вона добре володіла голосом і вміла відповідно міняти інтонації.

Одного дня, коли вона, закінчивши розділ, мала почати новий і вже прочитала короткий виклад змісту його, герцог де Валомбрез жестом попросив її відкласти книжку і сказав:

— Люба сестро, пригоди, які ви читаєте, надзвичайно цікаві, автор їх належить до найрозумніших людей при дворі й у місті, в салонах тільки й мови, що про його книжку, але я, признаюся, волію вашу чарівну розмову, а не це читання. Я ніколи не думав, що, втративши всяку надію, так багато здобуду. Краще бути вашим братом, аніж коханим; наскільки ви були суворі до одного, настільки тепер лагідні до другого. В цьому тихому почутті я знаходжу таку чарівність, про яку раніше й не підозрював. Ви відкрили мені досі невідому сторону жінки. Будучи в полоні палкої пристрасті, добиваючись насолоди, яку могла дати мені краса, сердячись на перешкоди, які водночас іще дужче розпалювали мене, я був немов жорстокий казковий мисливець, якого ніщо не може стримати; в коханій я бачив лише здобич. Думка про опір видавалася мені немислимою. Чуючи слово "доброчесність", я тільки здвигав плечима і, не хизуючись, можу сказати єдиній жінці, яка не поступилася передо мною: у мене були підстави не вірити в чесноти. Моя мати померла, коли мені було тільки три роки; вас тоді з нами не було, і я не знав нічого з того чистого, ніжнього, витонченого, що є в жіночій душі. Я побачив вас; нездоланна симпатія — до цього, певно, має причетність потаємний голос крові — потягнула мене до вас, і в моєму серці вперше

змішалось двоє почуттів: повага і любов. Ваш характер доводив мене до відчаю і водночас подобався мені. Я схвалював ту скромну й чемну твердість, з якою ви відхиляли мої вираження почуттів. І чим дужче ви мені опиралися, тим достойнішою мене я вас бачив. Гнів і захоплення сповнювали моє серце по черзі, а часом панували в ньому разом. Навіть у поривах несамовитого шаленства я не переставав поважати вас. В жінці я відчував янгола і підпадав під вплив небесної чистоти. Тепер я щасливий, бо знайшов у вас саме те, чого підсвідомо жадав,—прихильність, позбавлену всього земного, непорушну, вічну; нарешті у мене є рідна душа. '

— Так, дорогий брате,— відповіла Ізабелла,— у вас є рідна душа', і для мене велике щастя, що я можу сказати вам про це. В мені ви маєте віддану сестру, яка любитиме вас удвоє більше, надолужуючи втрачений час, особливо ж коли ви, як пообіцяли, вгамуєте свій надмірний запал, що так тривожить вашого батька, і виявлятимете тільки

хороші свої сторони.

— Ви чудова моралістка! — сміючись, мовив Валомбрез.— Це правда, я жахливе чудовисько, але я виправлюсь якщо не з любові до доброчесності, то принаймні щоб не бачити — після якоїсь нової витівки — суворого обличчя моєї старшої сестри. Боюся тільки, що я завжди буду шаленим, як ви завжди будете розважливою.

— Якщо ви не перестанете вихваляти мене,— сказала Ізабелла з вдаваною погрозою,— то я знову візьму книжку, і вам доведеться вислухати всю історію, яку почав розповідати в каюті своєї галери берберський корсар своїй полонянці, незрівнянній принцесі Аменаїді, котра сидить на подушках із золотої парчі.

— Я не заслужив такої суворої кари. Мабуть, я скидатимусь на базіку, але мені кортить поговорити. Чортів медик так надовго заккрив мені рота печаттю мовчання, що я став схожий на статую Гарпократа!8

— А ви не боїтеся, що стомитесь? Ваша рана ледь затягнулась. Доктор Лоран радив читати вам, щоб, слухаючи, ви берегли свої груди.

— Доктор Лоран сам не знає, що каже, він хоче якнайдовше бути важною особою. Мої легені вдихають і видихають повітря так само легко, як і раніше. Почуваю я себе цілком добре і хотів би поїхати верхи на прогулянку в ліс.

— Тоді вже краще говорити, шкоди від цього, звісно, менше.

— Ось я скоро стану на ноги і представлю вас у світі, до за своїм становищем ви, сестро, маєте бути і де своєю чарівною вродою неодмінно привернете до себе безліч палких прихильників, серед яких графиня де Лінейль зможе вибрати собі чоловіка до пари.

— Я не маю ніякого бажання виходити заміж, і це, повірте, не просто балачки молодій дівчині, яка дуже розсердилася б, коли б її піймали на слові. Я стільки раз віддавала свою руку наприкінці вистав, у яких грала, що зовсім не поспішаю зробити це в житті. Лишитися з принцом і з вами — про краще життя я й не мрію.

— Батько й брат — цього мало для дівчини, навіть геть одірваної від світу. Любов до них не заповнює всього серця.

— А проте вона цілком заповнить моє серце, і, якщо колись їх не стане, то я піду в монастир.

— Це було б уже надмірне самозречення. А чи не здається вам, що шевальє де Відаленк міг би стати прекрасним чоловіком?

— Авжеж. І та жінка, з якою він одружиться, зможе назвати себе щасливою; та хоч який гарний ваш друг, я, любий мій брате, цією жінкою ніколи не буду.

— Шевальє де Відаленк трошки рудуватий, а ви, можливо, як наш король Людовік XIII, не любите цього кольору, хоч його, одначе, дуже цінять художники. Але досить про Відаленка. Що ви думаєте про маркіза де л'Етана, який на днях приходив провідати мене і весь час, скільки був тут, не зводив з вас очей? Він був так захоплений вашою граціозністю і зачарований вашою незрівнянною вродою, що геть заплутався в компліментах і тільки щось белькотів. Коли не зважати на цю сором'язливість, яка має знайти вибачення в ваших очах, бо ви ж були причиною її, то де л'Етан — чудовий

кавалер. Красень, молодий, знатного походження, багатий. Дуже підходяща пара вам.

— Відтоді, як я маю честь належати до вашої уславленої сім'ї,— відповіла Ізабелла, вже трохи роздратована цими жартами,— надмірна смиренність мені не личить. Отож я не казатиму, що вважаю себе негідною такого шлюбу; але якби маркіз де л'Етан попросив у батька моєї руки, я б відмовила. Я ж вам уже сказала, що зовсім не хочу виходити заміж, ви це добре знаєте і все ж отак мучите мене.

— О, яка добродісна і сувора у вас вдача, сестро! Навіть Діана не така відлюдкувата в лісах і долинах Гемуса 9. До того ж, якщо вірити міфологічним пліткарям, сеньйор Енди-міон таки зміг запобігти у неї ласки. Ви сердитесь, що я в розмові назвав кількох пристойних кандидатів; якщо вони вам не подобаються, ми знайдемо інших.

— Я не серджусь, брате мій; тільки от розмовляєте ви, як для хворого, забагато, скажу докторові, хай вилає вас А на вечерю вам не дадуть курячого крильця.

— Ну, раз так, то я замовкаю,— покірно мовив Валомбрез,— але пам'ятайте: нареченого ви дістанете тільки з моєї руки.

Щоб відплатити братові за уперте кепкування, Ізабелла почала читати історію берберського корсара, гучним вібруючим голосом заглушаючи слова Валомбреза.

— "Мій батько, герцог де Фосомброн, з моєю матір'ю, однією з найвродливіших (якщо не найвродливішою) жінок Генуезького герцогства, прогулювався берегом Середземного моря, куди спускалися сходи від прекрасної вілли, де влітку він жив; раптом алжирські пірати, що ховалися серед скель, надали на нього, кількістю своєю перемогли його відчайдушний опір, кинули його майже мертвого на місці, а герцогиню, в той час вагітну, забрали, не зважаючи на її крики, з собою і віднесли в свій човен, який під сильними ударами весел швидко помчав до капітанської галери, прихованої у бухті. Мою матір привели до дея 10, вона сподобалась йому і стала його улюбленкою".

Намагаючись обманути хитрість Ізабелли, Валомбрез заплющив очі і саме в цьому захопливому місці вдавав, що спить. Спочатку він прикидався, але скоро й справді заснув, і дівчина, побачивши це, тихенько, навшпиньки вийшла з кімнати.

Розмова, в яку герцог, схоже, вкладав якийсь лукавий замір, непокоїла Ізабеллу. Чи не старався він, затаївши в душі злість на Сігоньяка,— хоча після нападу на замок і не згадував його імені,— видати сестру заміж і тим звести нездо-ланпу перепону між нею та бароном? А може, просто хотів знати, чи не змінились у актриси, котра стала графинею, її почуття, як змінилася доля? Вона була сестрою де Валомбреза, тому суперництво між Сігоньяком і молодим герцогом відпадало само собою; але, з другого боку, трудно було припустити, щоб людина з таким гордим, таким пихатим і мстивим характером забула ганьбу першої своєї поразки, а ще більше — другої. Хоча становище й змінилося, Валомбрез в душі мав завжди ненавидіти Сігоньяка. Йому вистачило душевного благородства, щоб пробачити своєму кривдникові, але щоб молодий герцог полюбив його і прийняв у свою сім'ю — такої великодушності від нього нічого й ждати. Надії на примирення не могло бути. У принца, зрештою, теж ніколи не викликала б

радості зустріч з тим, хто мало не обірвав життя його сина. Ці думки сповнювали Ізабеллу глибоким смутком, і вона марно силкувалася відігнати його. Будучи актрисою, дівчина вважала, що її становище є перешкодою для успіху Сігоньяка, і геть відкидала думку про одруження з ним; тепер же, коли доля несподівано щедро обдарувала її всіма благами, яких тільки можна забажати, Ізабелла дуже хотіла віддати руку цьому благородному чоловікові в нагороду за те, що просив її стати його дружиною тоді, коли вона була бідна й жалюгідна. Їй здавалося, що це просто підло — не поділитися своїм щастям з товаришем по нещастю. Але єдине, що могла зробити Ізабелла, це бути непохитно вірною йому, бо ні з принцом, ні з Валомбрезом вона не наважувалась говорити про свою любов.

Незабаром молодий герцог почував себе вже достатньо добре і міг обідати за столом разом з батьком та сестрою; під час таких обідів Валомбрез проявляв увагу та пошану до принца, чулість і витончену ніжність — до Ізабелли й цим показував, що, незважаючи на свою позірну легковажність, він куди освіченіший, аніж можна було б сподіватися від молодика, який захоплювався жінками, дуелями і всякими розпутствами. Ізабелла скромно втручалася в ці розмови, говорила мало, проте всі її зауваження були настільки справедливі, влучні й доречні, що принц був у захваті, тим більше, що молода дівчина надзвичайно тактовно уникала манірності і педантизму.

Уже цілком одужавши, Валомбрез запропонував сестрі прогулятися верхи в парку, і молоді люди повільно рушили по довгій алеї, вікові дерева якої сходилися кронами, немов склепіння, утворюючи покриття, непроникне для сонячного проміння; герцог став такий же вродливий, як і раніше, Ізабелла була чарівна — кращої пари, яка б отак їхала пліч-о-пліч верхи, ще ніколи не було. Але тільки юнак був веселий, а лице дівчини виражало смуток. Інколи дотепи де Валомбреза викликали у неї слабеньку, бліду усмішку, потім вона знову поринала в свою томливу задумливість; та брат, здавалося, не помічав цього смутку і ще дужче старався в своїх дотехах.

— О, яка гарна штука — життя! — казав він. — Ми й не підозрюємо, яке це задоволення — просто дихати! Дерев ще ніколи не видавалися мені такими зеленими, небо — таким голубим, квіти — такими пахучими! Я мовби тільки вчора народився й уперше бачу білий світ. Як подумаю, що я міг би оце лежати, витягнувшись під мармуровим надгробком, а натомість гуляю з своєю дорогою сестрицею, то просто сам себе не тямлю від радості! Рана вже не мучить мене, і назад у замок, я думаю, ми можемо трохи проїхати галопом — принц там нудиться, чекаючи на нас.

Незважаючи на застереження завжди боязливої Ізабелли, Валомбрез стиснув острогами боки свого коня, і верхівці досить швидко рушили вперед. Біля ґанку, знімаючи сестру з сідла, молодий герцог сказав:

— Тепер я вже молодець хоч куди, тож, думаю, ніхто не заперечуватиме, якщо я трохи помандрую сам.

— Як? Ледве ставши на ноги, ви, недобрий, уже хочете покинути нас?

— Так, мені треба на кілька днів поїхати, — недбало відповів Валомбрез.

Справді, на другий день, попрощавшись з принцом, який зовсім не заперечував

проти синовії подорожі, він поїхав, сказавши Ізабеллі якимось дивним і загадковим тоном:

— До побачення, сестричко, ви будете задоволені мною!

XIX. Кропива і павутиння

Ірод дав мудру пораду, і Сігоньяк надумав послухати його; зрештою відтоді, як Ізабелла з актриси стала знатною дамою, його ніщо більше не прив'язувало до трупи. Йому треба було на деякий час зникнути, щоб його забули, доки вщухне злопам'ятство, викликане смертю Валомбреза, в якій майже не доводилось сумніватися. Отож, розпрощавшись не без хвилювання з акторами, які показали себе вірними його товаришами, Сігоньяк верхи на борзому конику, наповнивши гаманець пістолями — то була його частина збору за спектаклі,— покинув Париж. Не поспішаючи, короткими перегонами, їхав він до свого занепаłego маєтку, бо ж після бурі пташка завжди повертається в своє гніздо, хай навіть вопо з якихось трісочок і старої соломи. То був єдиний притулок, куди він міг утекти, і в своїй розпуці барон відчував якусь наче втіху від того, що повертався в бідну оселю батьків, звідки, можливо, йому краще було б і не виїжджати. Справді, щастя у нього не стала більше, а остання пригода могла тільки завдати шкоди.

"Що ж,— поволі їдучи дорогою, думав він,— мені судилося померти від голоду й туги серед потрісканих стіп, під дахом, крізь який дощ ллє, мов через решето. Нікому не втекти від своєї долі, хай збудеться і моя: я буду "останнім із Сігоньяків".

Нема потреби докладно описувати цю подорож, яка тривала двадцять днів,— одноманітно, без жодної цікавої зустрічі. Досить сказати, що одного вечора Сігоньяк побачив далеко попереду дві вежки свого замку — освітлені заходом сонця, вони ясно вимальовувались на фіалковому тлі обрію. Світло падало на замок так, що здавалося, ніби до нього ближче, ніж було насправді, і в уцілілих шибках одного з вікон фасаду червоним саявом яскраво палало сонце. Можна було подумати, ніби то сяє величезний темно-червоний рубін.

Цей вид викликав у барона дивне розчулення; що й казати, він доволі намучився у цьому напіврозваленішому замку, але, побачивши його знову, відчував хвилювання, мов при зустрічі з давнім другом, усі вади якого геть забулися за час розлуки. Тут протекло його життя — злиденне, нікому не відоме, самотнє, хоч і не позбавлене деяких потаємних радощів, бо ж юність не може бути зовсім нещасливою. Навіть найзлиденніша юність не обходиться без мрій і сподівань. Звичні страждання набувають зрештою якоїсь чарівності, і часом за печаллю шкодуєш більше, аніж за радістю.

Сігоньяк стис коня острогами, погнав його швидше, щоб завидна дістатися додому. Сонце вже сіло, над бурою смужкою ланд, що протягнулася на горизонті, виднів тільки тоненький крайчик його, червоний відблиск у вікні погас, і замок став тепер тільки сірою плямою, яка майже зливалася з довколишніми сутінками; однак Сігоньяк добре знав дорогу і незабаром звернув на колись наїжджений, а тепер геть забутий пустинний путівець, який вів до замку. Гілки живої огорожі шмагали вершника по

чоботях, лякливі жаби, тікаючи перед його конем, стрибали в мокру, росяну траву; десь далеко серед глибокої сільської тиші почувся слабкий гавкіт — наче собака там без мисливця, сам, з нудьги йшов по сліду звіра. Сігоньяк зупинив коня, прислухався. Йому здалося, що то хрипкий голос Міро. Гавкіт наближався й незабаром перетворився на радісне, уривчасте від швидкого бігу тявкання; Міро здалеку почув хазяїна і щосили, як тільки міг своїми старими лапами, поспішав до нього. Барон свиснув, як свистів колись до Міро, і за мить-другу добрий, вірний пес стрімко вискочив із-за кущів огорожі — скиглячи, схлипуючи, скрикуючи майже людським криком. Захеканий, важко дихаючи, він стрибав аж до храпа коня, намагався скочити на сідло, щоб дістатися до хазяїна, — виражав свою нестримну радість, як тільки її може виразити собака. Навіть Аргус, упізнавши Улісса біля Євмея радів не дужче, ніж Міро. Сігоньяк нахилився і, вгамовуючи цю шалену радість, погладив його рукою по голові.

Задоволений цією привітною зустріччю, Міро, мов стріла, полетів назад, щоб принести добру вістку мешканцям замку, тобто П'єрові, Баярду та Вельзевулу, і заходився так гавкати перед старим слугою, який сидів на кухні, що той зрозумів: діється щось незвичайне.

"Чи не вернувся молодий хазяїн?" — подумав П'єр, підводячись і йдучи слідом за Міро, який тягнув його за полу старого солдатського мундира. Було вже зовсім темно, і П'єр од вогню в каміні, де варилася його убога вечеря, запалив смолисту соснову скіпку, червонувате кіптяве полум'я якої освітило зненацька Сігоньяка та його коня.

— Це ви, пане барон! — радісно скрикнув добрий П'єр, побачивши хазяїна. — Міро вже сказав мені своєю чесною собачою мовою; ми такі самотні тут, що і люди, й звірі, розмовляючи тільки між собою, починають зрештою розуміти одне одного. А проте, не одержавши попереднього повідомлення про ваше прибуття, я боявся помилитися. Байдуже, сподівалися вас чи ні, ласкаво просимо до свого маєтку, постараємося прийняти вас якнайкраще.

— Так, це справді я, мій добрий П'єр, Міро не збрехав тобі; я, хоча й не багатший, ніж був, але принаймні цілий та здоровий; ну, світи своїм смолоскипом, і ходімо в дім.

П'єр не без зусиль відчинив стару браму, й барон де Сігоньяк проїхав під її склепіння, химерно освітлене відблисками смолоскипа. При цьому світлі три лелеки, вирізьблені на гербі над входом, здавалось, ожили й затріпотіли крильми, немовби вітаючи повернення останнього нащадка того роду, символом якого вони стільки віків були. Почулося протяжне іржання, схоже на звук сурми. Баярд у стайні, відчувши хазяїна, видав із своїх старих астматичних легенів цей гучний трубний сигнал.

— Чую, чую, любий Баярде — мовив Сігоньяк, злязачи з коня й кидаючи повід П'єрові. — Зараз прийду поздоровкаюся з тобою.

І він попрямував до стайні, але раптом щось чорне заплуталось у його ногах, нявкаючи, муркотячи, вигинаючи спину дугою. То Вельзевул виражав свою радість, використовуючи всі засоби, що дала котячому поріддю природа; Сігоньяк узяв його й підняв до свого обличчя. Кіт блаженствував; його круглі очі світилися фосфоричним блиском, лапи нервово здригалися, то випускаючи кігті, то ховаючи їх. Він аж

захлинався, старанно виводячи свої рулади, і віддано тицяв чорним шерехатим, як трюфель, носом Сігоньякові в вуса. Після цих ніжностей — а молодий хазяїн зовсім не гнушався такого вияву почуттів своїх смиренних друзів — барон обережно пустив Вельзевула додолу, і настала черга Баярда, якого він теж приголубив, кілька разів поплескавши долонею по шиї та спині. Розумний кінь, поклавши голову на плече господареві, бив копитом землю, а задніми ногами намагався відтворити хвацький стрибок. Конячку, яку поставили біля нього, Баярд зустрів чемно, певен, що вона потрібна хазяїнові, а чи й задоволений можливістю познайомитися з твариною своєї породи, чого не траплялося вже дуже давно.

— Тепер, відповівши на чемність моїх тварин,— сказав Сігоньяк, звертаючись до ІГера,— либонь, доречно було б заглянути на кухню й побачити твої запаси провізії; я сьогодні кепсько поснідав, а обідати й зовсім не обідав, бо хотів завидна дістатися додому. В Парижі я трохи одвик від помірності в їжі і не відмовлюсь повечеряти навіть якимись недоїдками.

— Є, пане, кукурудзяна перепічка, кусочок сала і трохи козячого сиру. Може, ця груба сільська їжа й не сподобається вам після великосвітської кухні. Як на витончений смак,— вона, мабуть, не вельми добра, але принаймні не дає вмерти з голоду.

— Це все, що людина може жадати від їжі,— відповів Сігоньяк.-*— І даремно ти думаєш, що я гребую простою їжею, яка підтримувала мене в юності, давши мені здоров'я, силу й бадьорість; неси на стіл і перепічку, й сало, і сир, подавай усе так же гордо, як метрдотель підносив би на золотій таці павича з розпущеним, наче віяло, хвостом.

Заспокоєний щодо своїх харчових припасів, П'єр хутенько пакрив простенькою полотняною, але чистою скатертиною стіл, за яким звичайно підкріплявся своєю убогою їжею Сігоньяк; подавши всі страви, П'єр поставив з одного боку келих, а з другого, симетрично — баньку з поганеньким кислим вином і сам став позаду хазяїна, достоту дворецький, який обслуговує принца. Відповідно до давнього церемоніалу, Міро, сидячи з правого боку, а Вельзевул, умостившись на задніх лапах з лівого, захоплено дивилися на барона де Сігоньяка і стежили, як рука його мандрує від тарілки до рота і від рота до тарілки,— не спускали очей, сподіваючись, що хазяїн і їм кине якийсь шматок.

Цю химерну картину освітлювала смолиста скіпка, яку П'єр поставив на залізний виступ під ковпаком каміна, щоб дим не розходився по кімнаті. Все тут так точно повторювало сцену, описану на початку цієї історії, що баронові, враженому такою схожістю, здавалося, ніби він ніколи не покидав свого замку і все, що з ним було, то тільки сон.

У Парижі час був наповнений усякими подіями і пролетів надзвичайно швидко, а в замку він неначе спинився, заснував, не завдаючи собі клопоту перевернути пісковий годинник, у якому зібралось повно пилуги. Все було на тому самому місці. Павуки все так же дрімали по кутках у своїх сірих гамаках, чекаючи малоімовірної появи якоїсь мухи. Деякі з них, геть занепавши духом, перестали лагодити ті гамаки, бо в животі у

них давно вже не було нічого, щоб зробити нитку; в каміні лежало вкрите білястим попелом вугілля, яке, здавалося, перегоріло ще до баронового від'їзду, хоча над ним тоненькою цівкою вився димок, немов то диміла догасаюча люлька; тільки кропива та болиголов розрослися на подвір'ї і трава навколо кам'яних плит с'тала вища; гілка дерева, яка раніше доходила лиш до вікна кухні, тепер пнулася зеленим пагоном у раму, де на місці вибитої шибки зяяла дірка. Оце й усе, що було тут нового.

Сігоньяк відчував, що він мимоволі піддався цьому оточенню, втягнувся в нього. Колишні клопоти знову нахлинули на нього; він часто поринав у мовчазні роздуми, до яких з повагою ставився П'єр і яких не наважувались порушити своїми недоречними ніжностями Міро та Вельзевул. Усе, що недавно було, видавалося йому тепер тільки пригодами, про які він читав у книжці і які туманними спогадами лишилися в його пам'яті. Напівстертий образ капітана Фракаса, назавжди відірваний од нього, часом являвся йому, немов блідий, невиразний привид, і помалу віддалявся, щезав. Поєдинок з Валомбрезом згадувався баронові як низка чудернацьких рухів — його воля не мала до них ніякого відношення. Всі його вчинки того періоду, здавалось, ішли не від нього, й повернення в замок обірвало ниточки, які зв'язували ті вчинки з його життям. Тільки любов до Ізабелли не минула, вона весь час жила в його серці, але тепер уже скоріше, як прагнення душі, а не істинна пристрасть, бо ж та, що викликала у нього цю пристрасть, не могла належати йому. Барон розумів, що колісниця його життя, рушивши, було, по іншій дорозі, знову звернула в свою фатальну колію, і він покійно примирився з усім. Тільки лаяв себе за те, що на якусь, мить піддався манливим надіям. Чому, хай йому чорт, нещасливі люди хочуть бути щасливими? Яке безглуздя!

А проте він спромігся розвіяти це заціпеніння і, помічаючи, як в очах у П'єра час від часу спалахують несміливі запитання, коротко розповів вірному слугі про основні події, які могли цікавити його в усій цій історії; слухаючи, як барон двічі бився на дуелі* з Валомбрезом, старий солдат саяв од радості за свого виученика і, вимахуючи перед стіною костуром, повторював ті удари, що їх описував Сігоньяк.

— На жаль, мій славний П'єр,— мовив барон, зітхаючи,— ти надто добре навчив мене всіх тих секретів фехтування, якими ніхто не володіє так майстерно, як ти. Перемога погубила мене і надовго, якщо не назавжди, вернула в цей сумний, убогий замок. Таке вже моє чудернацьке щастя: мій успіх мене ж самого й б'є, геть розладнуючи мої справи замість того, щоб поправити їх. Краще б уже я був поранений чи навіть убитий у тому нещасливому поєдинку.

— Сігоньяків не можна сокрушити,— повчально мовив старий слуга.— Хоч би там що, а я задоволений, що ви вбили того Валомбреса. Ви, я певен, діяли за правилами, а це головне. Що може заперечити людина, яка помирає, діставши в бою майстерний удар шпагою?

— Нічого, звісно,— відповів Сігоньяк, з усмішкою слухаючи суддівську філософію старого фехтувальника.— Однак я трохи стомився. Засвіти лампу і проведи мене в спальню.

П'єр виконав волю хазяїна. Вслід за слугою барон у супроводі собаки і кота

повільно піднявся по старих сходах, над якими видніли полинялі фрески. Бліді Геракли з усіх сил~~підтримували фальшивий карниз, який, здавалось, от-от роздушить їх своєю вагою. Вони відчайдушно напружували свої в'ялі мускули, а проте, незважаючи на ці зусилля, кілька шматків штукатурки одвалилось од стіни. Римські імператори були не набагато кращі, стоячи в нішах, вони, правда, й пнулися, щоб мати хвалькувато-переможний вигляд, але один десь загубив свою корону, другий — скіпетр, а той — порфіру. Намальовані на склепінні ґратки подекуди обпали, й зимові дощі, проникаючи крізь щілини, позначили там, немов на географічній карті, нові Америки поряд із старими континентами й зображеними раніше островами.

До свого від'їзду з маєтку Сігоньяк не вельми близько брав до серця все це руйнування, а тепер, поки він піднімався по сходах, воно вразило і глибоко засмутило його. Баронові здавалось, що все це — ознаки неминучого і фатального занепаду його роду.

"Коли б оце склепіння мало хоч трошки жалю до сім'ї, якій досі давало притулок,— думав він,— то воно б рухнуло й отут на місці роздушило б мене!"

Підійшовши до дверей, де починалися покої, Сігоньяк узяв з рук П'єра лампу і, подякувавши, відпустив слугу — не хотів, щоб той помітив його хвилювання.

Молодий барон повільно пройшов через першу простору кімнату, де кілька місяців тому вечеряли актори. Від згадки про ту веселу учту ця кімната видалася ще похмурішою. На якусь мить порушена тиша знову — тепер, мабуть, уже назавжди — запанувала тут, ще глибша, ще німотніша і грізніша. Часом пацюк десь починав щось гризти, і тоді в цьому склепі чути було якесь дивне відлуння. Портрети, освітлені тьмавим світлом лампи, спираючись ліктями на свої побляклі золоті рами, як на поруччя балкона, набували тривожного вигляду. Здавалось, вони хотіли вирватись із темного тла, щоб привітати свого нещасливого нащадка. Примарне життя оживляло ті старовинні зображення: намальовані губи ворушилися, шепотіли слова, чутні не вухам, а душі; очі сумовито здіймалися до стелі, а на лакованих щоках проступала волога, збираючись у великі краплі, які блищали при світлі, немов сльози. Душі предків, певно, блукали довкола цих зображень своїх земних, колись живих оболонки, і Сігоньяк відчував, що ті невидимі душі тут, у сутінках, сповнені якогось незбагненного жаху. На всіх портретах — у кірасах були зображені там люди чи в фіжмах — лиця виражали жаль і скорботу. Тільки один із них, останній, портрет матері де Сігоньяка, неначе усміхався. Світло падало на нього зверху, і чи то свіжі фарби та вправна рука митця створили таке враження, чи, може, й справді душа на мить оживила намальовані риси — лице на портреті було осяяне довірливою ніжністю й радістю, Сігоньяк навіть здивувався, йому здалося, що це гарна прикмета, бо раніше на матиному лиці він завжди бачив смуток.

Нарешті Сігоньяк увійшов до своєї кімнати і поставив лампу на столик, де ще й досі лежав томик Ронсара,— барон читав його, коли актори постукали вночі у двері замку. Аркуш паперу, вкритий рядками, в багатьох місцях перекресленими, дописаними — чорновик незакінченого сонета — був теж на тому самому місці. На неприбраній

постелі ще вгадувались відбитки тих, що відпочивали тут останніми. В цьому ліжку спала Ізабелла. Її гарненька голівка лежала ось на цій подушці, повірниці стількох мрій!

Подумавши це, Сігоньяк відчув, як серце йому занило від солодкого болю й скорботи, якщо можна поєднати такі від природи ворожі одне одному слова. Уява чітко намалювала йому принади цієї чарівної дівчини; і хоча розум нудно й набридливо довбав, що Ізабеллу назавжди втрачено, юнакові все здавалося, ніби він з допомогою якихось любовних чарів бачить її чисте і гарне личко поміж складками запони, мов лице добродішної жони, що жде, коли повернеться муж її.

Щоб покінчити з цими видивами, які розхитували його мужність, барон роздягнувся й ліг, поцілувавши те місце, де колись спала Ізабелла; та хоч він і стомився — сон не приходив, і Сігоньяк понад годину блукав поглядом по занедбаній кімнаті, то стежачи за чудернацьким відблиском місяця на запиленних шибках вікна, то безтямно вступившись у мисливця на диких качок серед лісу з голубих та жовтих дерев — сцену, зображену на старих шпалерах.

Якщо господаря не брав сон, то kota він здолав дуже скоро. Скрутившись клубочком у ногах Сігоньяка, Вельзевул спав, ая? хропів. Глибокий спокій тварини перейшов зрештою на людину, і молодий барон вирушив у країну снів.

Настав ранок, і Сігоньяка ще дужче, ніж напередодні, вразив занепад, який він бачив у своєму замку. День не знав співчуття до розорення й старості, він нещадно виставляє всі злидні, зморшки, плями, бляклість, куряву, плісняву; милосердніша ніч усе пом'якшує лагідними тінями і полою свого покрову витирає сльози речей. Кімнати, колись такі просторі, тепер видавалися баронові маленькими,—аж дивно, що з його пам'яті вони лишилися такими великими; але скоро Сігоньяк знову звик до розмірів свого ♦ замку і повернувся до колишнього життя, наче надів старий одяг, скинутий на якийсь час задля нового; він почував себе зручно в цьому поношеному одязі, зборками на якому були його звички. День у нього складався так. Уранці, після короткої молитви в напіврозваленій капличці, де спочивали його предки, він, вирвавши стеблинку-другу бур'яну з тріщини якогось розбитого надгробка, нашвидкуруч підкріплювався убогим сніданком, фехтував з П'єром і їхав верхи на Баярді чи тій конячці, якою прибув з Парижа, десь у ланди; потім, після тривалої прогулянки, повертався, мовчазний та похмурий, як і раніше, додому, вечеряв у товаристві Вельзевула та Міро і вкладався спати, погортавши на сон грядущий якийсь уже сто разів читаний томик з домашньої бібліотеки, ще по зовсім спустошеній голодними щурами. Як бачимо, від блискучого капітана Фракаса, відважного суперника де Валомбреза, нічого не лишилося; Сігоньяк знову став хазяїном замку недолі.

Одного дня барон пішов у сад, де колись гуляли дві молоді актриси, а він супроводив їх. Сад був ще більш занедбаний, ще густіше заріс бур'янами; але кущ шипшини, який дав тоді рожеву квітку для Ізабелли й бутон для Серафіни, щоб дами вийшли з квітника хоч із якимись квітами, здавалось, і на цей раз перевершив самого себе.

На тій самій гілочці рожевіли дві прекрасні трояндочки з ніжними пелюстками — вони тільки вранці розкрилися, на денці між ними ще лишилось кілька перлинок роси.

Ці тендітні квіточки розбудили спогади і страшенно зворушили Сігоньяка. Йому згадалися слова Ізабелли: "Тоді, гуляючи в саду, де ви відгинали передо мною колючі кущі, ви зірвали для мене маленьку дику трояндочку — єдине, що могли подарувати; я зронила на неї сльозу і, чіпляючи квітку собі на груди, мовчки віддала вам натомість свою душу".

Він узяв рожеву квітку, глибоко вдихнув її запах і припав губами до пелюсток, мовби то були уста його подруги — такі ж ніжні, рум'яні й пахучі. Розставшись з Ізабеллою, він весь час думав про неї і розумів, як вона потрібна йому в житті. В перші дні, запаморочений усіма пригодами, що звалилися на нього, ошелешений крутим поворотом своєї долі, мимоволі думаючи про дорогу, він не міг до пуття збагнути справжнього стану своєї душі. Тепер же, повернувшись у глушину, знову поринувши в спокій і тишу, він без упину звертався до Ізабелли, про неї тільки й думав, про неї мріяв. Вона заповнювала і голову його, і серце. Навіть образ Іолапти зник, розвіявся, мов легкий туман. Юнак не думав, чи любив коли-небудь ту пихату красуню, — він і не згадував про неї.

"І все-таки Ізабелла кохає мене", — казав він сам собі, всоте перебравши в пам'яті все, що стояло на перешкоді його Щастю,

Так минуло два чи три місяці.

Одного дня, коли Сігоньяк, сидячи в кімнаті, старався підшукати кінцівку сонета на честь коханої, увійшов П'єр і доповів хазяїнові, що якийсь дворянин хоче побалакати з ним.

— Дворянин хоче побалакати зі мною? — мовив Сігоньяк. — Ти, певно, мариш або ж той дворянин явно не туди попав! Нікому на світі нема про що говорити зі мною; але ради сміху веді сюди цього дивака. Як хоча б звати його?

— Він не захотів назвати себе, заявив, що його ім'я нічого вам не скаже, — відповів П'єр, відчиняючи обидві стулки дверей.

На порозі став вродливий юнак в елегантному, брунатному, оздобленому зеленим плетивом суконному костюмі для верхової їзди, у сірих фетрових чоботях із срібними острогами; крилатого капелюха з довгим зеленим пером він тримав у руці, що давало можливість розгледіти при світлі горде його лице з правильними, тонкими й гарними, немов у античної статуї, рисами, яким позаздрила б будь-яка жінка.

Поява цього блискучого кавалера, схоже, не викликала у Сігоньяка нічого приємного: він трошки зблід, одним стрибком кинувся по свою" шпагу, що висіла в ногах коло ліжка, вхопив її з піхов і приготувався захищатися.

— Сто чортів! Я думав, що на смерть убив вас, пане герцог! Хто ж це являється мені — ви чи ваша тінь?

— Я, Аннібаль де Валомбрез, — відповів молодий герцог, — я, власною особою, живий і здоровий. Та сховайте ви свою рапіру. Ми вже двічі билися. Досить. Те, що двічі звеселяє, на третій раз набридає — так каже прислів'я. Я прийшов до вас не як

ворог. Якщо я в чомусь і винен перед вами, то ви мені добре відплатили за все. Виходить, ми квити. А щоб довести, що у мене добрі наміри, вручаю вам оцю королівську грамоту, за якою ви одержуєте полк. Мій батько і я нагадали його величності про відданість Сігоньяків королівським предкам. Мені захотілось особисто доставити вам цю приємну новину; тепер я ваш гість, так що скрутіть кому завгодно голову, насадіть кого хочете на рожен, але, ради бога, дайте мені попоїсти. Трактири по дорозі нікудишні, а мої підводи з харчами застряли в піску далеченько звідси.

— Боюсь, пане герцог, що мій обід ви сприймете як помсту,— відповів Сігоньяк з жартівливою люб'язністю,— але не приписуйте злobie мій убогий почастинок. Ваше відкрите і щире поводження до глибини душі зворушило мене, й теперу вас не буде вірнішого друга, ніж я. Хоч вам і не потрібна моя допомога, але знайте: я завжди готовий подати її. Гей, П'єр! Роздобудь курчат, яєць, м'яса і постарайся якнайкраще угостити цього вельможного пана, бо він умирає з голоду, до якого, на відміну від нас, не звик.

П'єр взяв кілька пістолів, з тих, які прислав хазяїн і яких він досі не чіпав, сів на коня, що ним приїхав барон, і чвалом погнав до найближчого села добувати провізію. Він придбав кількох курчат, шмат шинки, корчагу старого вина, а місцевого кюре умовив, хоч і з трудом, продати паштет з качиної печінки — ласощі, які могли б зайняти гідне місце на столі єпископа чи принца.

За годину П'єр повернувся, доручив обертати рожен високий, худій, обірваній дівці, яку стрів по дорозі й послав у замок, а сам приготував стіл у портретній залі, вибравши з фаянсового посуду в буфетах найменш побитий, бо про срібний гoді було й думати — останній уже давно віддали в заставу. Зробивши все це, він прийшов доповісти хазяїнові, що стіл накрито.

Валомбрез і Сігоньяк сіли один навпроти одного — з шістьох стільців знайшлося два не дуже криві й розхитані,— і молодий герцог, якого потішала нова обстановка, з забавною жадністю накинувся на страви, що їх насилу зібрав П'єр. Він з'їв ціле курча,— хоч, правда, скидалося, що воно загинуло від виснаження,— а потім його красиві білі зуби впилися в рожевий шмат байоннської шинки і швидко, як кажуть, розправилися з нею. Герцог сказав, що качина печінка надзвичайно смачна, вишукана страва, гідна бути їжею богів, а козячий сир, покритий зеленими цятками та плямами, нібито чудово збуджував спрагу. Похвалив він і вино, яке справді було старе, добре виготовлене й мінилося пурпуром у старовинних венеційських келихах. У гостя був такий гарний настрій, що він мало не розреготався, побачивши розгубленість П'єра, коли його хазяїн назвав герцога де Валомбреза,— ніби мертвий ожив. Підтримуючи в міру своїх можливостей розмову з молодим герцогом, Сігоньяк дивувався, що тут, у нього, попростому спершись ліктями на стіл, сидить цей дженджуристий і гордовитий вельможа, недавній його суперник у любові, з яким він двічі бився на дуелі і який не раз намагався порішити його руками найманих убивць.

Герцог зрозумів невисловлені думки барона, і, коли старий слуга вийшов, поставивши на стіл пляшку доброго міцного вина й два келишки, щоб потрошку пити

коштовний трунок, він, підкрутивши пальцями свої тонкі вусики, подружньому, щиро сказав:

— Незважаючи на вашу чемність, я добре бачу, дорогий Сігоньяк, що мій приїзд видається— вам трохи дивним і несподіваним. Ви думаєте: "Яким це побитом Валомбрез, такий пихатий, зухвалий і владний, з тигра обернувся на ягнятко, що його будь-яка пастушка може водити на мотузочку?" Півтора місяця будучи прикутим до ліжка, я думав про те, про що може думати чесна людина перед лицем вічності, хоча смерть — це ніщо для нас, дворян, котрі марнують своє життя з вишуканістю, якої ніколи не знатимуть обивателі. Я відчув дріб'язковість багатьох своїх прагнень і поклявся собі, що коли видужаю, то поводитимусь інакше. Моя любов до Ізабелли перетворилася в чисту, священну дружбу, мені більше нема чого ненавидіти вас. Ви вже не суперник мепі. Брат не ревнуватиме сестру; я вдячний вам за ту сповнену шаноби ніжність, якою ви завжди оточували сестру, коли вона ще була в таких умовах, що допускають вільність. Ви перший угадали під оболонкою актриси прекрасну благородну душу. Будучи бідним, ви запропонували жалюгідній жінці найбільше багатство, яке тільки може мати дворянин,— ім'я своїх предків. Отже, тепер, ставши багатою і знатною, вона належить вам. Коханий Ізабелли має стати подружжям графині де Лінейль.

— Але ж вона завжди уперто відмовляла мені,— відповів Сігоньяк,— хоча й могли повірити в мою цілковиту некорисливість.

— Безмежно делікатна, добра і чиста, мов янгол, поступлива душею, вона боялася стати вам на перешкоді, завадити вашому щастю; але тепер, коли мій батько визнав її своєю дочкою, ситуація зовсім змінилася.

— Так, тепер я при її високому становищі міг би зашкодити їй. А хіба я маю право бути менш великодушним, аніж вона?

— Ви все ще любите мою сестру? — серйозно мовив герцог де Валомбрез.— Як брат я маю право запитати вас про це.

— Люблю всією душею, всім своїм серцем, усією кров'ю,— відповів Сігоньяк,— люблю так, як ще ніколи жоден чоловік не любив жодної жінки на цій землі, де нема нічого досконалого, крім Ізабелли.

— В такому разі, пане капітан мушкетерів і незабаром губернатор провінції, веліть осідлати коня, і ми разом поїдем у замок Валомбрез — я по всій формі представлю вас принцові, моєму батьку, і графині де Лінейль, моїй сестрі. Ізабелла відмовилась вийти заміж за шевальє де Відаленка і маркіза де л'Етаа, а це вельми порядні молоді люди, їй-богу; але, думаю, вона, не примушуючи довго просити себе, віддасть руку баронові де Сігоньяку.

На другий день герцог і барон пліч-о-пліч їхали по дорозі в Париж. 4

XX. Освідчення Чікіти

Годинник на міській ратуші показував ще доволі ранній час, але Гревська площа¹ була забита людьми. Високі дахи будови Домініко Бокадора² лілуватого-сірими обрисами вимальовувались па тлі молочно-білого неба. Холодні тіні їх простягалися до середини

площі, прикриваючи похмуру, грубо пофарбовану в криваво-червоний колір споруду, яка на два-три фути виступала над людськими головами. З вікон сусідніх будинків раз у раз виглядали чийсь обличчя — побачать, що вистава ще не почалась, і одразу ж зникають. У даховому вікні вежі на розі площі, там, звідки, розповідають, мадам Маргарйта дивилася на страту де Ла Моля і де Коконаса³, показалося навіть зморшкувате обличчя якоїсь старої, наче відбулася там згубна зміна і красуня королева обернулася на потворну відьму. На кам'яний хрест, що стояв біля спуску до річки, ледве видерся якийсь хлопчак, учепився руками за хрестовину, ступнями й коліними стиснув стовп і повис у такій же нестерпній позі, як висить розп'ятий лютий розбійник, хоч той хлопчак ні за які медяники не покинув би свого місця. Звідти йому видно було найцікавіші деталі ешафота: колесо для страти приреченого, віршовка, якою жертву прив'язують до того колеса, палиця, щоб роздробити нещасному кості — всі ці речі варто роздивитись.

Але якби хтось із глядачів пильніше придивився до підлітка, який виліз на хрест, то помітив би у виразі його обличчя не звичайну цікавість, а щось зовсім інше. Не жадоба кровожерної насолоди від страти привела сюди це юне створіння — смагляве, з великими очима, оточеними коричневимй кругами, з блискучими зубами, довгим чорним волоссям і темними загорілими руками, якими воно судорожно вчепилося за кам'яну хрестовину. Тонкі риси обличчя наштотували на думку, що підліток цей — не хлопець, хоч на ньому й була хлопчача одежа; але ніхто не дивився в той бік, усі голови інстинктивно поверталися то до ешафота, то до набережної, звідки мав появитися приречений.

Серед натовпу видніло й кілька знайомих постатей; червоний ніс посеред блілого обличчя виказував Малартик*, а глянувши на характерний вигнутий профіль над складками плаща, по-іспанському перекинутого через плече, можна було не сумніватися, що то Жакмен Лампурд. У здоровому ледацюзі, який сидів на кам'яному стовпчику і знічев'я курих довгу голландську люльку, нетрудно було впізнати Випивака, хоч він і насунув до самих брів свій капелюх, аби приховати, що у нього немає вуха, яке одірвала куля Кри-вуля. Сам Кривуляй розмовляв з Крутимордом; і по сходах ратуші прогулювалось, на манір перипатетиків⁴, розмовляючи про се, про те, багато постійних гостей "Коронованої редиски". Гревська площа, де рано чи пізно вони неодмінно мають закінчити, з якоюсь особливою, нездоланною силою вабить до себе убивць, забіяк, злодіїв. Замість відштовхувати, це похмуре місце притягує їх. Вони кружляють там, описуючи спочатку широкі кола, потім усе вужчі й вужчі, і так аж доти, поки не настане кінець; вони люблять дивитися па шибеницю, де їх повісять, жадібно розглядають її жахливі обриси і, стежачи, як корчаться жертви, звикаються зі смертю, що геть суперечить ідеї правосуддя, за якою сам вигляд тортур має лякати злочинців.

Наплив таких паскудників у дні страти пояснюється ще й тим, що головна дійова особа трагедії — це завжди їхній родич, знайомий чи, може, спільник. Вони йдуть побачити, як вішають їхнього двоюрідного брата, колесують щирого друга, спляють

благородного лицаря, якому допомагали збувати фальшиві гроші. Не прийти на таке свяго було б просто нечемно. І засудженому приємно бачити навколо ешафота своїх знайомих. Це підбадьорює і додає сили. Не хочеться бути боягузом перед лицем істинних цінителів, і гордість приходить на допомогу страждання. Серед такої публіки вмирає, мов римлянин, навіть той, хто був би ганчіркою, якби його нишком порішили десь у підвалі.

Настала сьома година. Страта мала відбутись о восьмій. І Жакмен Лампурд, слухаючи, як вибиває годинник, сказав Малартикові: _

— Бачиш, ми встигли б випити ще пляшку; але ти завікли нетерпеливишся і нервуєш. А що як ми повернемось у "Короновану редиску"? Мені набридло тут стовбичити, роззявивши рота. Чи варто так довго ждати, щоб побачити, як бідолаху колесують? Це звичайна, буденна міщанська страта. Коли б то було красиве четвертування з чотирма судейськими лучниками на конях, або катування з розжареними обценьками, чи заливання киплячої смоли і розтопленого свинцю, щось хитромудро придумане для жорстоких тортур, що робило б честь уяві судді і спритності ката — о, тоді б я не заперечував, лишився б з любові до мистецтва. А тут така дрібниця — тьху!

— Щодо колеса ти, я думаю, несправедливий, — повчально відповів Малартик, потираючи червоний, як ніколи, ніс — Колесо має свої достоїнства.

— Про смаки не сперечаються. У кожного свої втіхи, як сказав один дуже знаменитий латинський мудрець, забув його ім'я, бо я легко запам'ятовую імена тільки великих полководців. Тобі подобається колесо; що ж, я не перечу — побуду з тобою до кінця. Але, погодься, коли відрубують голову дамаським клинком з канавкою на тильному боці, наповненою для більшої ваги живим сріблом, то тут не обійтись без доброго зору, сили, спритності — це видовисько і шляхетне, й захопливе.

— Що й казати, це правда, але ж там усе минає надто швидко, за якусь мить; до того ж голови відрубують тільки дворянам. Плаха — це їхній привілей. З простонародних видів страти колесо, мені здається, краще, ніж вульгарна шибениця, придатна щонайбільше для другорядних злочинців. Агостен — не просто злодій. Він заслуговує на більше, ніж вірьовка, і правосуддя, зваживши на це, визначило йому належне.

— Ти завжди був поблажливий до Агостена, певно, через Чікіту, дивацтва якої розпалювали твоє розпусне око: я не поділяю твого захоплення цим бандитом, більш придатним для того, щоб працювати на широких дорогах та в гірських ущелинах як *salteador* 5, ніж для делікатної роботи в надрах культурного міста. Він не розуміє тонкощів мистецтва. Повадки у нього похмурі, дикі й провінційні. При найменшій перешкоді він хапає ніж і по-звірячому, достоту якийсь дикун, убиває. Розрубати гордіїв вузол — це, всупереч Алек-сандрові Македонському, зовсім не те, що розв'язати його 6. До того ж Агостен ніколи не послуговується шпагою, значить, йому бракує шляхетності.

— Улюблена зброя Агостена — наваха, якою користуються в його країні; він не

розхитував роками підлоги фехтувальних залів, як це робили ми. Але в його манері є несподіваність, відвага, оригінальність. Його раптовий удар — це поєднання балістичної вишуканості і скромної надійності холодної зброї. Він без ніякого шуму вбиває на відстані двадцяти кроків. Мені страшенно жаль, що його кар'єра так скоро обірвалась. Він був хоробрий, як лев, і добре робив своє діло.

— Щодо мене,— відповів Жакмен Лампурд,— то я за академічну методу. Без належного порядку не буде толку. Я, коли нападаю, завжди торкаю супротивника за плече і даю йому час приготуватись; якщо хоче — хай захищається. Це не вбивство, це поєдинок. Я дуелянт, а не вбивця. Правда, я так досконало знаю своє ремесло, так вправно володію шпагою, що успіх мені забезпечено,— у мене, вважай, не буває промашки; але добрий гравець не махлює. Я підбираю гаманець, годинник, коштовності і плащ небіжчика; інший на моєму місці зробив би так само. Раз я виконав роботу, то повинен щось мати за це. Хоч що ти кажи, а працювати ножем мені неприємно; це добре для сільської місцевості і з людьми низького походження.

— О! Ти, Жакмен Лампурд, досконально знаєш усі правила, тут тебе не зіб'єш; але трошки фантазії мистецтву не завадить.

— Я допускаю фантазію дотепну, складну і витончену; а шалена й жорстока грубість мені не подобається. Причому Агостен п'яніє від крові і в тій п'яній нестямі б'є куди попало. Це явна слабкість: коли п'єш з п'янкої чаші вбивств, треба мати кріпку голову. Так і останнього разу, в тому домі, куди він заліз, щоб украсти гроші,— вбив і чоловіка, який саме прокинувся, й жінку, яка спала; це вбивство нікому не потрібне, надто жорстоко і нечемне. Тільки тоді, коли жінки кричать, їх слід убивати, а ще ліпше — заткнути їм рота, бо інакше, коли тебе схоплять, судді та публіка будуть вражені різаниною і дивитимуться на тебе як на чудовисько.

— Ти говориш, наче Гоанн Златоуст⁷,— мовив Малартик,— так вагомо і так рішуче, що нічого й заперечити. Але що ж буде з бідолашною Чікітою?

Жакмен Лампурд і Малартик отак собі філософствували, коли з набережної виїхала на площу карета, викликавши в натовпі хвилювання і метушню. Коні не могли йти вперед, били копитами об землю, а часом і по ногах багатьох з натовпу, що викликало люті сварки і сутички поміж злодіями та лакеями.

Потерпілі від тих ударів накинулися б на карету, якби не герцогський герб на дверцятах,— він збуджував у них своєрідний страх, хоча ці люди мало чого боялися. Незабаром натовп став такий густий, що карета зупинилась посеред площі, і здалеку здавалося, ніби кучер, який нерухомо височів на передку, сидить на людських головах. Щоб прокласти дорогу далі і вибратися з натовпу, довелося б передушити надто багато цієї потлочі, а вона тут, на Грев-ській площі, була у себе вдома і, чого доброго, не допустила б такого.

— Ці пройдисвіти ждуть якоїсь страти і не дадуть проїхати, доки приречений не вирушить на той світ,— сказав прекрасно одягнений вродливий юнак своєму другові, який сидів поряд з ним у кареті, теж дуже гарному молодикові, але одягненому скромніше.— Хай йому чорт, тому бовдурові, який знайшов час, щоб його колесували

саме тоді, коли ми проїжджаємо по ї'ревській площі. Не міг відкласти на завтра, чи що?

— Повірте,— відповів його друг,— він не жадав би нічого ліпшого, і цей випадок для нього куди неприємніший, аніж для нас.

— Найкраще, що ми можемо зробити, дорогий Сігоньяк, це відвернутися в другий бік, якщо видовисько викликатиме у нас огиду; правда, коли біля тебе діється щось жахливе, то відвернутися нелегко.

— У всякім разі ждати нам недовго,— відповів Сігоньяк.— Погляньте он туди, Валомбрез,— юрба розступається перед возом, яким везуть засудженого.

Справді, віз, запряжений шкапою, якій давно б уже пора бути на Монфоконі, оточений кількома верховими лучниками, прокладаючи собі дорогу крізь натовп цікавих, брязкаючи залізом, просувався до ешафота. На дошці, покладеній упоперек полудрабків, сидів Агостен, біля нього — сивобородий капуцин, який підносив до губів приреченому мідне розп'яття, відполіроване иредсмертними поцілунками здорових, але вже конуючих людей. Голова розбійника була запнута хусткою, зав'язані кіпці якої звисали на потилиці. Сорочка з грубого полотна і старі саржеві штани — ото й усе його вбрання.

То був убогий одяг для ешафота. Кат уже забрав собі все добро приреченого — він має таке право,— лишивши йому тільки це рам'я, якого цілком достатньо для смерті. На перший погляд здавалося, що Агостен їде собі вільний, насправді ж він був зв'язаний багатьма шворками, кінці яких тримав кат, сидячи позаду, щоб приречений не бачив його. Помічник ката примостився збоку на оглоблі воза, чимдуж поганяв худу шкапину.

— Ба! — озвався Сігоньяк, виглядаючи з карети.— Це той самий розбійник, що колись посеред дороги з групою манекенів напав на мене; я розказував вам цю історію, як ми проїжджали те місце, де все приключилося.

— Пам'ятаю,— сказав Валомбрез,— я тоді посміявся від усього серця. Але після того пройдисвіт, схоже, зайнявся серйознішими подвигами. Його погубило честолюбство; правда, зараз він досить спокійний.

Агостен, трохи блідіший під природною засмагою, ніж завжди, заклопотано обводив поглядом натовп, немовби шукав когось. Коли віз проїжджав біля кам'яного хреста, він помітив дітлаха, про якого мовилося на початку розділу,— той усе ще висів на хресті.

В очах приреченого блиснула радість, губи ледь відкрилися в легенькій усмішці, він непомітно кивнув головою — в тому жесті були водночас прощання й заповіт — і стиха сказав:

— Чікіта!

— Яке слово, сину мій, ви мовили,— озвався капуцин, махнувши розп'яттям,— Воно звучить, як жіноче ім'я,— то, певно, якась циганка чи розпусна дівка. Думайте ліпше про спасіння душі — ви стоїте на порозі вічності.

— Це правда, отче, і хоч у мене коси чорні, а ваша борода сива, ви молодші від мене. З кожним обертом колеса по дорозі до цього помосту я старію на десять років.

— Провінційний грабіжник мав би боятися смерті па очах у парижан, але цей Агостен поводитьсь доволі добре,— озвався Жакмен Лампурд, розштовхуючи ліктями юрбу роззяв і підходячи до ешафота.— Він не дуже засмучений, і вигляд у нього зовсім не такий, як буває у багатьох засуджених, котрі ще до страти стають схожі на покійників. Голова йому не труситься, він її тримає високо й рівно; ознакою мужності є й те, що він дивиться прямо на колесо. Якщо мій досвід не обманює мене, Агостен зустріне смерть цілком пристойно, не скімлячи, не борсаючись, не обіцяючи признатися в усьому, аби тільки виграти час.

— О. щодо цього не бійтеся,— підтримав Малартик.— На тортурах йому всадили вісім клинків, а він ні слова не сказав і не видав нікого з товаришів.

Поки точилася ця недовга розмова, віз під'їхав до ешафота, і Агостен, повільно ступаючи вслід за прислужником, підтримуваний капуцином, зійшов у супроводі ката по сходах на поміст. Не минуло й хвилини, як помічники ката, розпластавши засудженого, кріпко прив'язали його до колеса. Кат скинув свій червоний плащ, оздоблений білою нашивкою на плечі, закачав рукав, щоб зручніше було, і нагнувся узяти смертоносний залізний прут.

Настала остання мить. Томлива цікавість стисла глядачам груди. Лампурд і Малартик посерйознішали; Випивак перестав диміти люлькою, вийняв її з рота. Крутиморд, відчуваючи, що такий кінець жде і його, став сумний, задумався. Раптом якесь немов шелестіння пролетіло по натовпу. Підліток, що був на хресті, скочив на землю, прослизнув, наче вуж, крізь юрбу, дістався до ешафота, двома стрибками перелетів через сходинки і став на помості; бліде прекрасне личко малого сяло такою самовідданістю і рішучістю, що здивований кат, уже піднявши залізну палицю, мимоволі спинився, затримав удар, який от-от мав упасти на приреченого.

— Геть звідси, шибенику,— закричав він,— а то моя кияка розтрощить тобі голову.

Але Чікіта не слухала його. їй було зовсім байдуже — уб'ють її чи пі. Нахилившись над Агостеиом, вона поцілувала його в лоб, сказала: "Я люблю тебе", а потім миттю — не встигли й оком кліпнути — ввіткнула йому прямо в серце НІЯЇ, який перед тим забрала назад у Ізабелли. Удар був такий сильний і влучний, що смерть настала майже одразу, Агостен ледве встиг сказати* "Спасибі".

— Cuando esta vivora pica, No hay remedio en la botica,—

пробурмотіла дівчинка і дико, мов несамовита, зареготавши, кинулася геть з ешафота; кат, ошелешений цією пригодою, опустив уже не потрібну палицю, не певен, чи слід трошити кості трупу.

— Добре, Чікіто, дуже добре! — не стримавшись, крикнув Малартик, який упізнав її в одязі хлопця.

Лампурд, Випивак, Кривуляй, Крутиморд та інші друзі з "Коронованої редиски", захоплені цим вчинком, стали щільною гурбою, щоб затримати погоню. Коли солдати натрапили на цю штучну перешкоду, почалася сварка, штовханина, потім і бійка, а тим часом Чікіта підбігла до карети Валомбреза, яка зупинилася на розі площі. Дівчинка видерлася на приступку і, чіпляючись обома руками за дверцята, впізнала Сігоньяка.

— Я врятувала Ізабеллу,— сказала вона йому,— врятуй мене.

Валомбреза страшенно зацікавила ця сцена, і він крикнув кучерові:

— Жени що є духу, якщо доведеться — хоч по головах цього наброду.

Але кучерові не треба було нікого давити. Натовп квалливо розступився перед каретою і одразу ж зімкнувся, щоб затримати неповоротких солдафонів-переслідувачів. За кілька хвилин карета дісталася до Сент-Антуанської брами, відгомін подій, які щойно відбулися, сюди ще не міг дійти, і Валомбрез велів кучерові їхати повільніше, тим більше, що екіпаж, який мчить з такою швидкістю, викликає цілком зрозумілі підозри. Минули передмістя, й герцог впустив Чі-кіту в карету. Дівчинка, нічого не кажучи, сіла на підлозі навпроти Сігоньяка. Зовні вона була зовсім спокійна, а насправді — страшенно збуджена. Жодна рисочка не здригнулася на її лиці, але звичайно бліді щоки горіли рум'янцем, і від того широко розплющені невидючі очі сяяли неприродним блиском. У душі Чікіти щось перевернулося. Несамовите зусилля волі прорвало оболонку дитинства, в якій дрімала дівчина. Проколовши ножом серце Агостена, вона разом розкрила своє власне серце. З того вбивства народилася її любов; дивна, майже безстатева чи то напівдитина, чи напівміфічна пустотлива істота, якою вона була досі, перестала існувати. Тепер це була ягінка, і любов її, розквітнувши за коротку мить, мала стати вічною. Поцілунок і удар ножом — така була справжня любов Чікіти.

Карета їхала собі далі, і незабаром за деревами вже ледь показалися високі черепичні дахи замку. Тоді Валомбрез сказав Сігоньякові:

— Ви підете в мої покої, причепуріться там трохи, перш ніж я представлю вас своїй сестрі, яка не знає ні про мою подорож, ні про те, що ви приїхали; я приготував їй несподіванку і думаю, що це справить якнайкраще враження. Закрийте зі свого боку шторку, щоб вас не побачили раніше, ніж треба. Але що нам робити з цим бісеням?

— Накажіть,— мовила Чікіта, почувши крізь глибоку задуму слова Валомбреза,— накажіть, щоб мене відвели до пані Ізабелли, хай вона вирішить мою долю.

Карета з закритими шторками в'їхала на головне подвір'я замку; Валомбрез узяв Сігоньяка під руку й повів у свої покої, а Чікіту велів лакеєві провести до графині де Лінейль.

Побачивши дівчинку, Ізабелла відклала книжку, яку саме читала, й запитливо глянула на неї.

Чікіта, не рухаючись, мовчала, аж поки лакей вийшов. А тоді якось особливо урочисто підступила до Ізабелли, взяла її за руку і сказала:

— Ніж пронизав серце Агостена; тепер у мене більше немає хазяїна, а мені треба присвятити себе комусь. Агостен помер, а після нього я найдужче люблю тебе; ти подарувала мені перлове намисто і поцілувала мене. Хочеш, я буду твоєю рабинею, твоїм псом, твоїм духом? Скажи, хай мені дадуть якесь чорне лахміття, я носитиму жалобу по своїй любові; я спатиму біля твого порога і зовсім не заважатиму тобі. Якщо я буду потрібна, то ти тільки свиснеш ось так,— Чікіта свиснула,— і я зараз же стану перед тобою. Хочеш?

У відповідь Ізабелла притягнула Чікіту до себе, пригорнула до свого серця, торкнулась губами її лобика і прийняла цю душу, яка до останку віддала себе їй.

XXI. Гімен, о Гіменей!

Ізабелла вже звикла до загадкових та чудернацьких поведок Чікіти і ні про що не питала, чекаючи, коли ця дивна дівчина трохи заспокоїться. Вона догадувалась, що сталася якась жахлива історія; але бідолашна дитина зробила їй стільки доброго, що Ізабелла, нічим не цікавлячись, прихистила її в тому явно безвихідному становищі.

Передавши дівчину покоївці, вона взялася до перерваного читання, хоч книжка й не дуже цікавила її; прочитала кілька сторінок, відчула, що вже не вникає в зміст прочитаного, і, загорнувши книжку, знову поклала її на стіл серед початого вишивання. Підперши голову рукою і дивлячись десь у простір, Ізабелла поринула у звичайну для неї задуму.

"Що сталося з Сігоньяком? — питала вона сама себе. — Чи згадує він про мене, чи любить ще? Напевно, повернувся в бідний свій замок і, думаючи, що мій брат помер, не наважується озватись. Ця уявна перешкода стримує його. Інакше б він спробував побачитись зо мною чи принаймні написав би. Або ж думка про те, що я тепер багата, відбиває у нього сміливість. А якщо він забув мене? О, ні! Цього не може бути. Треба було б якось дати йому вістку, що Валомбрез одужав од своєї рани; але ж дівчині благородного походження не личить підбивати свого далекого коханого, щоб він повернувся: це кинуло б тінь на її жіночу порядність. Я часто запитую себе, чи не краще було б мені лишитися скромною актрисою. Тоді хоч бачила б його щодня і, не сумніваючись у своїй доброчесності, так само, як і в його пошані, мирно тішилася б солодким відчуттям, що він любить мене. Незважаючи на зворушливу ніжність батька, мені сумно й самотньо в цьому чудовому замку; якби ще Валомбрез був тут, його товариство розважило б мене; а його все немає, і я марно силкуюся збагнути, що він мав на думці, коли перед від'їздом кинув, усміхаючись: "До побачення, сестричко, ви будете задоволені мною!" Іноді здається, ніби я розумію, але не хочу й допускати такої думки: надто болісним було б розчарування. Ах, якби ж це була правда! Я збожеволіла б од радості!"

Графиня де Лінейль — бо, можливо, незручно називати просто Ізабеллою узаконену дочку принца — дійшла в своєму внутрішньому монолозі саме до цього місця, коли кремезний лакей запитав, чи може пані графиня прийняти герцога де Валомбреза, який повернувся з подорожі і хотів би привітатися з нею.

— З великою радістю, — відповіла графиня. — Просіть, хай зараз же й приходить.

Минуло п'ять чи шість хвилин, і молодий герцог стрімко, легкою ногою ввійшов до вітальні — рум'яний, бистроокий, зовні такий же впевнений, як був до поранення; кинувши капелюх з пером на крісло, він узяв сестрину руку, ніжно й поштиво торкнувся її губами.

— Дорога Ізабелло, я не був дома довше, ніж хотів, бо для мене це велика втрата — не бачити вас, так скоро я звик до вашої милої присутності; але в час подорожі я тільки й думав про вас, і надія зробити вам щось приємне трохи втішала мене.

— Найприємніше, що ви могли б зробити для мене,— відповіла Ізабелла,— це лишатися в замку з батьком і зо мною, а ЕЕ їхати, тільки-но затягнуло рану, світ за очі ради якоїсь примхи.

— Хіба я був поранений? — запитав, сміючись Валомбрес.— Клянусь честю, може, я й згадав би про свою рану, так сама вона зовсім не нагадує про себе. Я ніколи не почував себе краще, як тепер, а маленька прогулянка була дуже корисна для мене. Сідло підходить мені куди більше, ніж шезлонг. Але ви, люба моя сестричко, здається, трохи схудли і зблідли; вам було сумно? Цей замок — невеселе місце, та й самотність молодим дівчатам не до лиця. Читання й вишивання теж зрештою набридають, і часом навіть вельми розважливі дівиці, стомившись дивитися на зелену воду в каналі, воліли б побачити лице якогось вродливого молодика.

— Недоречні жарти, брате мій. Як вам подобається висміювати мій смуток! Хіба я булатне в товаристві принца, по-батьківському люб'язного і такого щедрого на мудрі повчання?.

— Безперечно, наш достойний батько — витончений дворянин, обачний у порадах, сміливий, коли треба діяти, вірний придворний і вельможний володар у своїх маєтках, красномовний і обізнаний у всяких науках; розмова з ним дає втіху, але настроює на вельми серйозний лад, а я не хочу, щоб моя люба сестричка марнувала юність свою в урочистій нудоті. Ви рішуче відкинули і шевальє де Відаленка, й маркіза де л'Етана, отож я вирушив на пошуки і в час своїх мандрів знайшов саме те, що вам треба: прекрасного, досконалого, ідеального чоловіка, якого, я певен, ви полюбите до нестями.

— Це жорстоко, Валомбрес, так мучити мене своїми кпинами. Ви ж знаєте, вреднюка, що я зовсім не хочу виходити заміж; руки без серця я не віддам, а моє серце вже не належить мені.

— Ви заговорите інакше, коли побачите того, кого я вибрав для вас.

— Ніколи, ніколи! — відповіла Ізабелла, і голос її затремтів од хвилювання.— Я буду вірна дорогому для мене спомину, бо ж нб думаю, що ви збираєтесь приневолити мене.

— О ні! Не такий уже я тиран; про одне тільки прошу: не відштовхуйте мого обранця, доки не побачите його.

Не чекаючи сестриної згоди, Валомбрес підвівся і вийшов у сусідню кімнату. А за мить повернувся, ведучи з собою Сітоньяка, у якого, здавалося, серце от-от вискочить з грудей. Тримаючись за руки, молоді люди постояли якусь мить на порозі,— сподівалися, що Ізабелла погляне в їхню сторону, але вона скромно опустила очі, дивилася на край свого корсажа й думала про друга, не підозрюючи, що він тут, біля неї.

Впевнившись, що сестра знову поринула в задуму і зовсім не помічає їх, Валомбрес ступив кілька кроків до цеї, ведучи барона за кінчики пальців, як ведуть у танці даму, й церемонно вклонився; за ним так само вклонився і Сігоньяк. Тільки Валомбрес весело всміхався, а Сігоньяк був блідий, мов крейда. Хоробрий з мужчинами, він, як і всі шляхетні серця, був несміливий з жінками.

— Графине де Лінейль,— сказав Валомбрез трохи пишномовно, з навмисне перебільшеною церемонністю,— дозвольте мені відрекомендувати вам мого доброго друга, якого, сподіваюсь, ви приймете прихильно: барон де Сігоньяк.

Почувши це ім'я, Ізабелла здригнулась і, хоча й подумала спершу, що брат глузує, кинула бистрий погляд на прибульця. А як зрозуміла, що Валомбрез не обманює, її охопило надзвичайне хвилювання. Спочатку вона геть збідла — кров прилила до серця; потім ніжний рум'янець, мов рожева хмарка, покрив її чоло, щоки і верхню частину грудей, що видніла з-під пов'язаної на шиї косинки. Не кажучи ні слова, вона встала й кинулась Валомбрезові на шию, сховавши лице на плечі молодого герцога. Струнке тіло дівчини здригнулося від ридань, і сльози змочили оксамит камзола в тому місці, де вона припала головою. Цим прекрасним порухом, таким соромливим і жіночим, Ізабелла показала всю свою душевну делікатність. Зрозумівши винахідливу добрість Валомбреза, вона дякувала братові і обнімала його, бо обняти свого коханого не могла.

Коли минув час, достатній, на думку герцога, щоб заспокоїтись, Валомбрез м'яко вивільнився з обіймів Ізабелли і, відводячи її руки, якими дівчина, приховуючи сльози, затулила обличчя, сказав:

— Люба сестро, дайте ж нам глянути на ваше чарівне личко, а то мій приятель подумає, що у вас до нього нездоланна відраза.

Ізабелла послухно підвела на Сігоньяка свої прекрасні очі, які сяяли неземною радістю, хоча блискуча перлинка сліз іще тремтіла на її довгих віях; потім вона подала йому білу руку, й барон, нахилившись, ніжно поцілував її. Відчуття того поцілунку дійшло до самого серця дівчини, і вона мало не зомліла; але такі солодкі хвилювання минають швидко.

— То, виходить, правду я казав, що ви добре приймете нареченого, якого я знайшов для вас? — мовив Валомбрез.— Іноді не шкодить наполягти на своєму. Коли б я не був такий упертий, як ви рішучі, то наш дорогий Сігоньяк повернувся б у свій маєток, не побачивши вас, а це, погодьтеся, було б прикро.

— Я згодна, любий брате; ви показали надзвичайну добрість. За таких обставин лише ви могли піти на примирення, бо ж потерпілим були тільки ви.

— Це правда,— озвався Сігоньяк,— герцог де Валомбрез проявив щодо мене великодушність і шляхетність; він геть відкинув, здавалося б, цілком природну злопам'ятливість і прийшов до мене з щирим серцем та розкритими обіймами. За те горе, якого я завдав, він мстить своїм благородством, поклавши на мене ношу вічної вдячності йому — легкий тягар, який я з радістю нестиму до самої смерті.

— Не кажіть цього, дорогий бароне,— відповів Валомбрез,— ви на моєму місці зробили б точнісінько так же. Два хоробрі зрештою неодмінно зрозуміють один одного; схрещуються шпаги — з'єднуються душі, і ми рано чи пізно стали б вірними друзями, як Тесеї і Пейрітой, як Ніс і Ев-ріал, як Піфій і Дамон !. Та годі вже про мене. Скажіть краще моїй сестрі, як ви сумували за нею, як думали про неї у замку Сігоньяків, де я попоїв краще, ніж будь-коли в своєму житті, хоч, за вашими словами, там звичайно

вмирають з гололу.

— Я теж пам'ятаю, яка чудова там була вечера,— усміхнулась Ізабелла.— Приємна згадка.

— Скоро виявиться, що в моїй вежі голоду були справжні бенкети Валтасара²,— зауважив Сігоньяк.— Але я не соромлюся своєї щасливої бідності, яка викликала у вас, люба Ізабелло, співчуття до мене; я благословляю ді, я вдячний їй за все.

— Мабуть,— сказав Валомбрез,— я зараз піду привітаюся з батьком і попереджу його про ваш приїзд, хоч це, признаюсь, і не буде несподіванкою для нього. То як, графине, ви, думаю, згодні вийти за барона де Сігоньяка? Я не хотів би пошитися в дурні. Ви згодні? Гаразд. Тоді я можу піти: нареченим інколи є що сказати одне одному — щось зовсім невинне, але присутність брата заважає; залишаю вас удвох, певен, що ви будете вдячні мені; до того ж і обов'язки дуеньї — не моє діло. Прощайте. Я скоро повернусь по Сігоньяка, щоб провести його до принца.

Невимушено сказавши це, молодий герцог надів свого капелюха і вийшов, лишивши закоханих самих. Хоч яке приємне було товариство Валомбреза, його відсутність була ще приємніша.

Сігоньяк підійшов до Ізабелли, взяв її за руку, і дівчина не прибрала її. Якусь хвилину обоє захопленими очима дивились одне на одного. Таке мовчання красномовніше, ніж слова; вони так довго не бачилися, що тепер не могли надивитися; нарешті барон сказав своїй коханій:

— Я просто не вірю своєму блаженству. Яка дивна доля! Ви полюбили мене тому, що я був бідний і нещасний, а те, що мало погубити мене, привело до щастя. Акторська трупа зберегла для мене янгола краси і доброчесності; збройний напад дав мені друга, а викрадення вас призвело до того, що ви маєте батька, який марно шукав дочку; і все це від того, що одної темної ночі в ландах збилася з дороги ба-лагула.

— Нам судилося полюбити одне одного, так визначило небо. Рідні душі неодмінно стрічаються, якщо вони вміють чекати. У вашому замку я відчула, що це збувається моя доля; коли я побачила вас, моє серце, яке доти не відгукувалось ні на які зальоти, затремтіло від небувалого хвилювання. Ваша сором'язливість вплинула на мене дужче, ніж будь-яке завзяття, і я ще тоді вирішила, що належатиму тільки вам чи богіві.

— І все-таки ви, злюка, відмовили мені, коли я на колінах просив вашої руки; знаю, що в цьому проявилася ваша великодушність, але то була жорстока великодушність.

— Я спокутую це, наскільки зможу; ось вам моя рука разом із серцем, яке вже и так належить вам. Графіні де Лінейль не обов'язково бути такою строгою, як мала бути бідна Ізабелла. Я тільки боялася, що ви з гордості не захочете більше й знати мене. А й справді, покинувши мене, ви не одружилися б з іншою? Були б мені вірні, навіть не маючи ніякої надії? Чи думали ви про мене, коли Валомбрез приїхав у ваш замок, щоб забрати вас?

— Люба Ізабелло, вдень я кожною своєю думкою линув до вас, а ввечері, поклавши голову на подушку, до якої доторкнулося колись ваше чисте чоло, блавав усі божества сну явити мені в їхньому чудодійному дзеркалі ваш чарівний образ.

— І часто ті добрі божества виконували ваше благання?

— Вони жодного разу не обманули моїх сподівань, і тільки вранці ви зникали через двері з слонової кості. О, яким довгим видавався мені день, я волів би спати й спати.

— Я теж щоночі бачила вас. Наші закохані душі зустрічались у сні. Але тепер ми, слава богу, з'єдналися надовго, сподіваюсь, назавжди. Принц, з яким Валомбрез усе погодив — інакше брат і не робив би всього цього,— без сумніву, схвально сприйме ваше прохання. Він не раз дуже добре говорив мені про вас і все якось чудно поглядав на мене, я страшенно ніяковіла від тих поглядів, тільки не наважувалась пояснити собі, що вони означають, а Валомбрез ніколи й не натякнув, що в нього вже пемає ненависті до вас.

В цю мить повернувся молодий герцог і сказав Сігоньякові, що принц чекає на нього.

Сігоньяк встав і, вклонившись Ізабеллі, пішов за Валомбрезом через розкішні апартаменти, в кінці яких був кабінет принца. Старий вельможа в чорному костюмі, при всіх своїх орденах, сидів у великому кріслі біля вікна, за столом, покритим турецькою скатертю і заваленим паперами та книгами. Його поза, незважаючи на привітний вираз обличчя, була трохи напружена, як у людини, котра жде урочистої зустрічі. Світло м'яко падало на його лоб, і кілька волосин, вибившись із укладених на скронях буклів, блищали в тому світлі, мов срібні ниточки. У нього був добрий, твердий і ясний погляд, шляхетне обличчя з віком змінилося, час лишив на ньому свої сліди — позбавив колишньої вроди, а натомість додав йому величі. Навіть без орденів та інших знаків, які свідчили про його високе становище, принц викликав до себе глибоку пошану. Найтемніший і найдикіший селяк зрозумів би, що це — істинний вельможа.

Підвівшись із крісла, принц відповів на привітання Сігоньяка і знаком запросив його сісти.

— Дорогий батьку,— мовив Валомбрез,— рекомендую вам барона де Сігоньяка, колишнього мого суперника, тепер друга, а незабаром і родича, якщо на те буде ваша згода. Йому я зобов'язаний тим, що взявся за розум. А це немалий борг. Барон поштиво звертається до вас із проханням, і я буду радий, якщо ви люб'язно погодитесь задовольнити його.

Принц жестом запросив Сігоньяка говорити. Підохочений цим, барон встав, уклонився і мовив:

— Принце, я прошу у вас руки вашої дочки, графині Ізабелли де Лінейль.

Старий вельможа якусь мить помовчав, мовби раздумуючи, потім відповів:

— Бароне де Сігоньяк, я ладен задовольнити ваше прохання і дати свою згоду, якщо тільки моя батьківська воля не суперечитиме добрій волі моєї дочки. Я ні в чому не силуватиму її, не вдаватимусь до тиранії, остаточне рішення тут може прийняти тільки графиня де Лінейль. Треба спитати у неї. У молодих дівиць часом бувають свої дивацтва.— Принц мовив ці слова з тонким лукавством і розумною усмішкою придворного, бо хоч він і знав уже, що Ізабелла любить Сігоньяка, але батьківська гідність веліла йому вдавати, боуцімто він ні про що й не догадується.— Валомбрез,—

озвався він після паузи,— розшукайте сестру, без неї я, далебі, не можу нічого відповісти баронові де Сігоньяку.

Валомбрез зник і незабаром повернувся з Ізабеллою, що йшла ні жива, ні мертва. Незважаючи на братові запевнення, вона все ще не могла повірити в таке щастя, груди її схвилювано здіймалися, щоки були бліді, коліна підгиналися.

Принц пригорнув її до себе, а вона так тремтіла, що мусила обпертись об поруччя крісла, аби не впасти.

— ДонкГ моя,— озвався вельможа,— оцей дворянин робить вам честь, просячи вашої руки. Він із старовинного роду, має бездоганну репутацію і, як мені здається, поєднує в собі все те, чого тільки можна бажати; отож я з радістю підтримав би ваше одруження. Мені цей кавалер підходить, а от чи сподобався він вам? Біляві голови міркують не завжди так, як сиві. Спитайте своє серце, порадьтеся з душею і скажіть, чи згодні ви стати дружиною барона де Сігоньяка. Не поспішайте,— в такому серйозному ділі квапитися не треба.

Щира й ласкава усмішка принца свідчила про те, що він жартує. Отож Ізабелла наважилась — обняла батька за шию і сказала захопливо ніжним голосом:

— Мені не треба стільки думати. Якщо барон де Сігоньяк сподобався вам, батьку і повелителю мій, то я сміли-* во й чесно признаюсь, що полюбила його одразу, як тільки побачила, і ніколи не хотіла собі іншого чоловіка. Послухатись вас — це для мене буде найбільше щастя.

— Тоді дайте одне одному руку й поцілуйтесь на відзнаку заручин,— весело сказав герцог де Валомбрез.— Роман закінчується краще, аніж можна було сподіватися, судячи з його заплутаного початку. Коли ж весілля?

— Потрібно днів вісім, не менше, щоб кравці пошили вбрання,— сказав принц,— стільки ж треба й каретникам, щоб привести до ладу екіпажі. А тим часом, Ізабелло, ось ваш посаг: графство де Лінейль, від назви якого походить ваш титул і яке дає п'ятдесят тисяч екю прибутку з лісів, лук, ставів та орних земель.— І він подав їй пачку паперів.— А ви, Сігоньяк, прийміть ось цей королівський указ, який призначає вас на губернатора провінції. Ця посада нікому не пасує більше, ніж вам.

Наприкінці тієї сцени Валомбрез десь було зник, але незабаром знову появився в супроводі лакея, який ніс дерев'яну скриньку в червоному оксамитовому чохлі.

— А це, любя сестричко,— сказав він нареченій,— мій весільний подарунок.— І Валомбрез подав їй скриньку, на кришці якої виднів напис: "Для Ізабелли". Це була та сама шкатулка, яку молодий герцог свого часу подарував акторці і від якої та чесноливо відмовилась.— Тепер,— додав він з чарівною усмішкою,— ви, сподіваюсь, приймете все це, не допустите, щоб марно пропали чудові діаманти чистої води і перли такого прекрасного блиску. Хай вони будуть такі чисті, як ви!

Ізабелла, всміхаючись, узяла намисто й наділа собі па шию, мовби показуючи цим чудовим каменям, що вона не таїть проти них злоби. Потім обкрутила навколо своєї перламутрової руки низку перлів у три ряди, почепила в вуха розкішні сережки.

Що додати до цього? Минув тиждень, капелан обвінчав Ізабеллу та Сігоньяка;

свідком у молодого був машгіз де Брюйєр. Замкова каплиця, де вони вінчалися, була повна квітів і залита вогнями воскових свічок. Співали привезені молодим герцогом півчі, й голоси їх, здавалося, линули до неба, несучи з собою мотет Палестріни³. Сігоньяк сяяв од радості, Ізабелла була чарівна під довгою білою фатою, і ніхто, не знаючи того, ніколи не запідозрив би, що ця молода красуня, така шляхетна і zarazом така скромна, схожа на принцесу крові, прийшла зі сцени, де вона при світлі свічок грала в комедіях. А Сігоньяк, новий губернатор провінції, капітан мушкетерів, прекрасно одягнений молодик, був зовсім не схожий на того бідолашного убогого дворянина, злидні якого змальовано на початку нашої розповіді.

Після пишного обіду, на якому були принц, Валомбрез, маркіз де Брюйєр, шевальє де Відаленк, маркіз де л'Етан і кілька добродішних дам з числа друзів дому, молоде подружжя пішло собі; і нам слід залишити їх на порозі шлюбного покою, стиха наспівуючи на античний лад: "Гімен, о Гіменей!" Таїнство щастя треба поважати, до того ж Ізабелла така цнотлива, що вмерла б від сорому, якби хтось нишком розстебнув шпильку на її корсажі.

XXII. Замок щастя

Ставши баронесою де Сігоньяк, оточена "шанобою", Ізабелла, звісно ж, не забула про своїх добрих товаришів із трупи Ірода. Вона не могла запросити їх на своє весілля, бо становище її тепер дуже відрізнялося від їхнього, зате вручила всім їм подарунки, і зробила це з такою чарівною делікатністю, яка подвоювала вартість того подарунка. До самого від'їзду акторів Ізабелла часто ходила на їхні вистави і, як людина, що розуміється на цьому мистецтві, аплодувала у вдалих місцях. Нова баронеса зовсім не приховувала, що була актрисою, і це позбавляло лихі язики бажання говорити про неї, а такої можливості пліткарі не поминули б, якби вона робила з свого минулого таємницю. А втім, знатне походження Ізабелли примушувало всіх мовчати, а її скромність дуже скоро завоювала навіть серця жінок, які сходилися на думці, що таку шляхетну даму не завжди побачиш навіть при дворі. Король Людовік XIII, почувши про Ізабелліні пригоди, похвалив її за розважливість, а Сігоньякові виявив особливу ласку за його стриманість: добродішний монарх не любив зухвалих і розбещених молодих людей. Спілкуючись із зятем, явно на краще змінився Валомбрез, і принц дуже радів цьому.

Отож молоді чудово жили собі, дедалі дужче закохуючись одне в одного не відчуваючи того надміру щастя, який псує навіть найкраще життя. А проте з певного часу Ізабелла начебто захопилася якоюсь таємничою діяльністю. Вона про щось радилася з своїм управителем; до неї приходив архітектор, приносячи па розгляд якісь плани; скульптори та художники діставали від неї розпорядження і потім їхали невідомо куди. Все це робилося потай від Сігоньяка, у згоді з Валомбрезом, який, схоже було, знав таємницю.

Минуло кілька місяців — час, який, напевно, був потрі-

бон, щоб здійснити задумане,— і ось одного чудового ранку Ізабелла сказала Сігоньякові:

— Дорогий мій володарю, невже ви ніколи не згадуєте свій бідний замок і не хочете знову побачити колиску пашої любові?

— Я не такий невдячний і не раз думав про це, тільки не наважувався запропонувати таку подорож, не знаючи, чи сподобається вона вам. Я не дозволив би собі одірвати вас від утіх королівського двору, окрасою якого ви є, і завезти у той напіврозвалений замок, притулок щурів та сов, хоч він мені й дорожчий від найрозкішнішого палацу, бо там довгі віки жили мої предки, там я вперше побачив вас — для мене це завжди буде святе місце, в якому я охоче поставив би вітвар.

— А я,— мовила Ізабелла,— дуже часто думаю, чи цвіто ще той кущ шипшини в саду.

— Цвіте,— сказав Сігоньяк,— я певен; дикі кущі живучі, а після того, як ви торкнулися шипшини, вона цвістиме безперестанку, навіть коли довкруг — пуста.

— На відміну від звичайних чоловіків,— сміючись, відповіла баронеса де Сігоньяк,— ви після шлюбу стали ще люб'язніші, ніж були, і співаєте мадригали своїй дружині, мов коханці. Якщо ваше бажання збігається з моєю забаганкою, то, може, поїдемо на цьому тижні? Зараз гарна пора, спека вже минула, у нас буде чудова подорож. Валомбрез поїде з нами, і Чікіту я візьму, для неї це буде задоволення — знову побачити свій край.

Зібралися дуже скоро. І — в дорогу. Мандрівка була недовга й приємна; Валомбрез задалегідь домовився про перепряжних коней, і за кілька днів подорожні приїхали до того місця, де від битого шляху відходить схожий па алею путівець, що веде до замку Сігоньяків. Була десь друга година після полудня, на небі яскраво світило сонце.

Коли карета звернула на% алею і попереду раптом відкрився замок, Сігоньяк неначе остовпів: він не впізнавав рідних місць, хоч і добре пам'ятав їх. Дорога була рівна, без вибоїв. Кущі огорожі підстрижено так, що можна було пройти, не подряпавшись об їхні колючки. Майстерно обрізані дерева кидали доволі тіні, а в рамі, яку утворювало їхнє склепіння, появилася зовсім нова картина.

На місці похмурої, жалюгідної оселі, яку ми пам'ятаємо з попереднього сумного опису, під веселим промінням сонця здіймався зовсім новий замок, схожий на колишній так, як син буває схожий на свого батька. Одначе в обрисах його нічого не змінилося. Архітектурні форми були ті самі; але за кілька місяців він помолодшав на цілі століття. Камені,

14 6—260

401

що колись пообвалювались, тепер були на своєму місці. Чотири стрункі білі вежки під красивими черепичними дахами стояли симетрично і гордовито, мов феодальна сторожа, на кожному розі замку, підносячи в голубе небо свої позолочені флюгери. Покрівля, оздоблена тонким металевим гребенем, замінила стару, побиту, місцями облуплену, порослу мохом черепицю. Вікна, що колись були забиті дошками, тепер блищали новими шибками в свинцевих рамах, зроблених у формі кіл та ромбів; на заново відбудованому фасаді не було жодної тріщини. Вхід, де раніше були поточені шашелем, облуплені стулки старих дверей, закривали прекрасні нові дубові двері,

багато оковані залізом. Над дверима, посеред майстерно видовбаних на камінні прикрас, сяяв родовий герб Сігоньяків — три лелеки на блакитному тлі — з благородним гаслом, ще недавно геть стертим, а тепер дуже чітким, зробленим золотими літерами: "Alta petunt" l.

Якийсь час Сігоньяк мовчки дивився на це казкове видовисько, потім обернувся до Ізабелли і сказав:

— Вам, добра фея, зобов'язаний я цим перетворенням, мого замку. Досить було вам тільки доторкнутися своєю чарівною паличкою, щоб повернути йому колишні пишноту, красу і молодість. Я безмежно вдячний вам за цю приємну несподіванку — вона чудова, як і все, що йде від вас. Хоч я нічого й не казав, а ви вгадали жадання моєї душі.

— Подякуйте ще одному чарівникові, який дуже допоміг мені в усьому цьому, — відповіла Ізабелла, показуючи на Валомбреза, який сидів у кутку карети.

Барон потис руку молодому герцогові.

Поки точилася ця розмова, карета під'їхала до замку, з цегляних димарів якого вився густий білий дим, показуючи, що тут ждуть важних гостей.

Коли карета зупинилась біля ґанку і з неї вийшли барон, баронеса та герцог, П'єр, стоячи в красивій новій лівреї на порозі, широко розчинив двері. Вісім чи десять лакеїв, вишикувавшись в один ряд на сходах і низько кланяючись, вітали нових господарів, яких вони ще не бачили.

Вправні художники повернули настінним фрескам втрачену свіжість. Мускулясті атланти легко підтримували фальшивий карниз. Невимушено стояли і сиділи римські імператори в яскравих пурпурових мантиях. Плям від дощових патьоків на склепінні вже не було, там видніло свіже малювання, на якому крізь ґратки голубіло чисте, безхмарне небо.

Такі зміни відбулися в усьому. Панелі та паркетні підлоги полагоджено. Замість старих меблів появились нові, такої ж форми, як і колишні. Минуле залишилося тут, але його оновили. Зелені фландрські шпалери з мисливцем на диких качок лишилися в кімнаті Сігоньяка, проте їх ретельно почистили, й кольори стали свіжіші, яскравіші. І ліжко було те саме, тільки терплячий майстер позамазував дірочки, проточені шашелем, приробив фігуркам на фризі носи та пальці, де їх не вистачало, подовжив оббитий орнамент з листя, відновив стерті грані прикрас, і старе ліжко набуло свого початкового вигляду. Зелено-біла парчева завіса з таким же візерунком, як і колишня, складками спадала поміж крученими, добре навощеними і натертими колонками.

Чутлива Ізабелла утрималась від недоречної розкоші, якої нетрудию досягнути, коли в багато грошей; але вона подбала про душевну радість свого ніжно любимого чоловіка, повернувши йому враження дитинства без злиднів і печалі. В цьому замку, ще недавно такому сумному, все, здавалося, було веселе. Навіть портрети предків, очищені від бруду, відновлені і полаковані, по-молодечому всміхалися в своїх золотих рамах. Сварливі вдови, вдавано чеснотливі черниці й абатиси вже не робили, як колись, Ізабеллі мін — актрису, що стала баронесою, вони приймали тепер як свою.

На підвір'ї не було більше ні кропиви, ні болиголову, ні якихось інших бур'янів, що

так буйно ростуть на вологих, глухих і занедбаних місцях. Зникли й зелені бережки поміж камінням бруківки — ознака запущених садиб. Крізь прозорі шибки вікон у кімнатах видно було завіси з дорогої матерії, котрі показували, що покої, які ще недавно стояли забиті, тепер готові прийняти гостей.

По скріплених і очищених від моху сходах, які вже не хиталися під надто довірливою ногою, молоді люди вийшли в сад. Біля самих сходів ріс ретельно доглянутий кущ шипшини, той самий, що колись уранці, перед від'їздом Сігоньяка, подарував молодій актрисі свою дику трояндочку. Тепер теж па ньому була квітка — Ізабелла зірвала її і приколола у себе на грудях, певна, що то щаслива ознака тривалості їхньої любові. Садівник попрацював не менше ніж архітектор. Завдяки його ножицям у цих недавніх хащах тепер панував лад. Не було здоровенних гілляк, які перегороджували дорогу, зникли густі колючі кущі, тут уже можна було пройти, не порвавши одягу. Дерева знову звично розмістились алеями і окремими групками. Оточені підстриженими самшитовими кущами, росли найрізноманітніші, які тільки може подарувати Флора, квіти. В глибині саду біліла божественною наготою Помона, вже зцілена від прокази. Вправно прироблений мармуровий ніс відновлював її грецький профіль. В кошику у неї видніли вже не отруйні гриби, а видовбані з мармуру плоди. З лев'ячої пащі лився в басейн тугий струмінь чистої води. Виткі рослини, похитуючи СІВОГ-ми різнобарвними дзвіночками й чіпляючись вусиками¹; за міцні, пофарбовані в зелене ґратки, мальовничо затуляли стіну огорожі, йдаючи приємного сільського вигляду кам'яному гроту, що правив за нішу для статуї. Ніколи, навіть у найкращі свої дні, замок та сад не були опоряджені так багато і з таким смаком. Маєток Сігоньяків, який так довго був похмурий і занедбаний, сяяв у всій своїй пишноті!

Сігоньяк, здивований і захоплений, ішов, неначе в сні, притискуючи до серця Ізабеллину руку і не стримуючи, не соромлячись сліз розчулення, які текли по його щоках.

— Тепер,— мовила Ізабелла,— оглянувши все тут, поїдьмо подивимось землі, які я, нічого не кажучи вам, купила, щоб відновити давні володіння барона де Сігоньяка. Якщо дозволите, я піду переодягнуся для верхової їзди. Це недовго, колишне моє ремесло навчило мене швидко міняти костюми. А ви тим часом виберіть коней, і хай їх осідлають.

Валомбрез повів Сігоньяка на стайню; ще недавно в ній було порожньо, тепер же барон побачив тут десяток баских коней, що стояли в дубових стійлах, тупаючи ногами по підісланих циновках і м'яко поблискуючи пружкими лиснючими крупами. Почувши, що до стайні зайшли, благородні тварини повернули до прибульців свої розумні очі. Зненацька якийсь кінь заіржав; то добрий Баярд, упізнавши хазяїна, по-своєму привітав його; Ізабелла зберегла цього старого служачу, і він стояв у кінці ряду, де було найтепліше і найзручніше. В його кормушці було повно вівса — подрібненого, щоб старі зуби легше перетирали його; поміж ногами Баярда спав його товариш Міро, він теж упізнав хазяїна, встав і лизнув баронові руку. Що ж до Вельзевула, то він ще не появлявся, але звинувачувати в цьому треба не його добре, маленьке серце, а звичну обережність

котячої породи — вся ця метушня замість колишнього спокою страшенно занепокоїла його. Заховавшись на горищі, він ждав ночі, щоб вийти і засвідчити повагу своєму хазяїнові.

Погладивши Баярда, Сігоньяк вибрав собі красивого буланого коня й одразу ж вивів його із стайні; герцог узяв іспанського лошака з вигнутою шиєю, гідного носити інфанта 2, а для баронеси осідлали, надівши розкішне зелене оксамитове сідло, прекрасного парадного коника білої масті.

Незабаром прийшла Ізабелла в елегантному костюмі амазонки 3, який підкреслював граціозність її стану. На ній був голубий оксамитовий жакет із срібними гудзиками, тонкими галунами і фалдами, що спадали на довгу перлисто-сіру атласну спідницю. На голові — білий фетровий капелюх чоловічого фасону, з закрученим голубим пером, що хилилося ззаду до самої шиї. Щоб зачіска не розсипалася під час швидкої їзди, біляве волосся молодої жінки кокетливо покривала гарненька голуба сітка із срібними намистинками.

Отак одягнена, Ізабелла була чарівна, і найпихатішим придворним красуням довелося б поступитися перед нею. Молодецьке вбрання підкреслювало у її звичайно скромній грації шляхетні риси, в яких відчувалося знатне походження. Це була та сама Ізабелла, а водночас — дочка принца, сестра герцога, дружина дворянина, рід якого брав свій початок ще до хрестових походів. Відзначивши все це, Валомбрез не стримався, сказав:

— Сьогодні, сестро, у вас такий величний вигляд! Сама Іполита, цариця амазонок, не була, безперечно, такою прекрасною і непереможною!

Сігоньяк підтримав Ізабеллу, й вона легко сіла в сідло; герцог та барон посідали на своїх коней, і всі виїхали на майдан перед замком, а там несподівано зустріли маркіза де Брюйєра та кількох дворян-сусідів, які прибули привітати молоде подружжя. Ізабелла й Сігоньяк хотіли було вернутись, як того вимагає чемність, але гості наполегливо твердили, що не треба переривати початої прогулянки, і повернули коней, аби супроводити молоду пару та герцога.

Кавалькада, збільшившись на п'ять чи шість вершників, одягнених по-святковому, бо володарі сусідніх невеликих маєтків з усіх сил старалися не осоромитись, мала урочистий і величний вигляд. То був істинно князівський виїзд. Їхали по добрій дорозі повз ретельно оброблені поля, на яких знову врунилися буйні посіви, повз опоряджені ферми і старанно доглянуті ліси.

Все це належало Сігоньякові. Ланди з фіалковими заростями вересу, здавалося, відступили від замку/

Коли вершники проїжджали через смерековий ліс на межі володінь барона, почулося гавкання собак і незабаром появилася Іоланта де Фуа%в супроводі свого дядька-комап-дора та кількох молодиків. Дорога була вузька, і вершники ледве розминулись, хоч і ті, й ті намагалися з'їхати вбік. Кінь Іоланти бив копитами землю, ставав дубала, і вершниця трошки торкнулась Ізабеллиної спідниці. Почервонівши від досади, сердита, вона вже шукала, як образити акторку, а Ізабелла душею була вища

від жіночого марнославства; їй і на думку не спало мстити за зневажливий погляд і слова "бродяча комедіантка", що їх Іоланта кинула колись майже на цьому самому місці; подумавши, що тріумф суперниці міг би поранити якщо не серце, то принаймні гордість Іоланти, вона з скромною і привітною гідністю вклонилася панні де Фуа, і та, хоча й лютувала, змушена була кивнути головою у відповідь. А барон де Сігоньяк спокійно, з байдужою чемністю вклонився, й Іоланта не помітила в очах свого недавнього прихильника навіть іскри колишнього вогню. Вона стьобнула коня канчуком і поскакала геть, а за нею подалась і її маленька група.

— Гарна дівиця, клянусь усіма Венерами і Купідонами,— весело сказав Валомбрез маркізові де Брюйєру, який їхав рядом,— тільки, здається, страшенно сварлива і люта. Як вона подивилася на мою сестру! Немов ударила!

— Якщо королева втрачає корону, їй це не вельми приємно,— відповів маркіз.— А перемога тут лишається явно за баронесою де Сігоньяк.

Кавалькада повернулася в замок. Пишна учта, приготовлена в тій самій залі, де колись бідолашний барон, не маючи нічого в коморі, частував акторів вечерею з їхньої ж провізії, ждала гостей, які були захоплені прекрасно накрытим столом. Розкішний срібний посуд з гербом де Сігоньяків поблискував на барвистій шовковій скатертині, поміж візерунками якої видніли й геральдичні лелеки. Деякі предмети старого сервізу, хоч трохи придатні ще для користування, були благоговійно збережені і додані до нового, щоб він не надто вражав своєю пишною новизною і щоб минуле Сігоньяків зробило якийсь, хай невеличкий внесок у чудове сучасне. Сіли до столу. Ізабелла сиділа на тому ж місці, що й того знаменного вечора, який змінив долю барона; і вона, і Сігоньяк подумали про це й ніжно всміхнулись одне одному, зворушені спогадами, сповнені райдужних надій.

Біля буфета, де слуга нарізав шинку та ковбаси, стояв чоловік атлетичної статури з широким блідим лицем та густою темною бородою, весь у чорному оксамиті, із срібним ланцюгом на шії і час від часу поважно віддавав розпорядження лакеям. А коло поставця, заставленого пляшками — низенькими, пузатими і високими, тонкими, обплетеними дроком чи ні, залежно від того, звідки вони походили,— жваво, незважаючи на старече тремтіння, порався якийсь дивакуватий чоловік з червоним носом гуляки, прикрашеним прищами, з щоками, залитими винним рум'янцем, і маленькими очищами різного кольору, які хитро поблискували під високими, гостро зламаними бровами. Випадково глянувши в той бік, Сігоньяк легко впізнав у першому з них трагіка Іпода, а в другому — коміка Блазіуса. Ізабелла спостерегла Сігоньякові погляди і пошепки сказала, що, бажаючи позбавити цих добрих людей труднощів мандрівного акторського життя, вона зробила одного з них управителем, а другого економом замку, це служба спокійна і не дуже трудна; барон погодився з дружиною і схвалив її вчинок.

Бенкет був у розпалі, пляшки, що їх старанно подавав Блазіус, безперервно змінювали одна одну, коли Сігоньяк відчув, як на одне коліно йому лягла чиясь голова, а на другому гострі кігті, здавалося, перебирають струни гітари, виконуючи добре

знану мелодію. Це Міро і Вельзевул крізь прочинені двері прослизнули до зали і, хоча й лякалися пишного велелюдного товариства, прийшли, щоб зажадати від хазяїна своєї частки з святкового столу. В райдужному щасті Сігоньяк не відштовхнув смиренних друзів своєї неволі; він погладив Міро, почухав безвуху голову Вельзевула і щедро наділив обох їх ласими кусками. То були шматочки пирога з м'ясом, кісточки куріпок, риба та інші смачні страви. Вельзевул, не тямлячись од радості, дряпав пазурами, ще і ще вимагаючи їжі, і Сігоньяк терпляче давав — його забавляла ця ненаситність. Нарешті наївшись, круглий, як бочка, ледве здатний муркотіти, старий чорний кіт поволі, перехильцем пішов у кімнату, оббиту фландрськими шпалерами, і ліг, скрутившись клубочком, на своєму звичному місці, щоб перетравили щедрий почастунок.

Валомбрез і маркіз де Брюйєр випивали, не поступаючись один одному, сусіди теж хилили повні чари за здоров'я молодих, Сігоньяк же, який і від природи не любив і не звик пити, у відповідь тільки пригублював свій повний келих, але не пив. Нарешті, вже добре захмелівши, сусіди, похитуючись, повставали з-за столу й не без допомоги слуг рушили у приготуванні для них кімнати.

Ізабелла, посилаючись на втому, пішла ще тоді, як подали солодке. Чікіта, нині вже покоївка, послала їй і підготувала все на ніч з тією мовчазною старанністю, яка вирізняла всі її послуги. Тепер Чікіта була гарна дівчина. Личко її, якого не шмагали більше вітер, дощ і холод, стало ясніше, зберігши ту живу блідість, що нею так захоплюються художники. Розчесані коси були акуратно зав'язані червоною стрічкою, що спадала ззаду на смагляву шию; а спереду па шиї завжди видніло намисто — Ізабеллин подарунок, котрий став для цієї чудної дівчини знаком її добровільного рабства, своєрідним самозреченням, зняти яке могла тільки смерть. Вона ходила в чорному — носила жалобу по єдиній своїй любові. Господиня не перечила проти цього.

Більше в спальні Чікіті нічого було робити, й вона, поцілувавши, як і щовечора, Ізабеллу в руку, вийшла.

В цій кімнаті Сігоньяк провів стільки самотніх і смутних ночей, прислухаючись, як минають, ніби крапля по краплі падають, хвилини, довгі, мов години, а за старими шпалерами жалібно стогне вітер; тепер же, зайшовши в спальню, він при світлі підвішеного до стелі китайського ліхтарика побачив гарненьке личко Ізабелли, яке виглядало між зелено-білими парчевими завісами, ніжно всміхаючись до нього.

Збулося все те, про що він мріяв, коли, втративши останню надію, певен, що доля назавжди розлучила його з Ізабеллою, пойнятий глибоким смутком, дивився на порожнє ліжко. Далєбі все, що діється — на краще!

Десь над ранок Вельзевул, якось незвично збуджений, покинув крісло, в якому провів ніч, і важко видерся на ліжко. Опинившись там, він ткнув носом у руку хазяїна, який ще спав, і спробував замуркотіти, але те муркотіння скидалося на хрип. Сігоньяк прокинувся й побачив Вельзевула, який дивився на нього, неначе благав про людську допомогу, а зелені, широко розплющені очі його вже оскляніли, згасаючи. Шерсть не лисніла, як раніше, а злипла, наче була мокра від передсмертного поту; кіт дрібно

тремтів, щосили намагаючись устояти, не впасти. Здавалося, він бачить перед собою щось жахливе. Нарешті повалився на бік, скрикнув — так, буває, кричить, наче її ріжуть, дитина — і витягнувся. Він був мертвий.

Тоскний крик тварини розбудив молоду жінку.

— Бідний Вельзевул,— мовила вона, побачивши труп kota,— він витерпів гірку недолю в цій оселі і вже не побачить її розквіту!

Вельзевул, треба признатися, став жертвою своєї власної нестриманості. Його задушила надмірна кількість їжі, якої несла було перетравити: голодний шлунок не звик до таких бенкетів. Ця смерть вразила Сігоньяка дужче, ніж можна було б подумати. Він вважав, що у тварин є душа, хоч і нижча, ніж у людини, але здатна розуміти і відчувати. А втім, так думають усі, хто довго жив самотньо, в товаристві тільки собаки, kota чи якоїсь іншої тварини і щодня мав можливість стежити за нею. Отож Сігоньяк із сльозами на очах і печаллю в серці дбайливо загорнув бідолашного Вельзевула в клопот шовку, маючи намір поховати його ввечері,— обивателям такий похорон міг би видатися смішним і блюзнірським.

Коли смеркло, Сігоньяк узяв заступ, ліхтар і труп Вельзевула, який уже задерев'янів у своєму шовковому савані. Потім спустився в сад, підійшов до куща шипшини й захот дився копати біля нього землю, світлячи собі ліхтарем, проміння якого розбудило комах і приваблювало метеликів-п'ядунів — вони летіли на світло, б'ючись об ліхтар роговими щитками вкритих пилом крилець. Було темно.. Краєчок місяця ледь виднів крізь розриви чорних хмар, і вся картина була надто урочиста як для похорону kota. Сігоньяк усе копав — він хотів закопати Вельзевула якнайглибше,

щоб хижі звірі не вирили його. Раптом залізний заступ викресав іскру, неначе вдарив об кремій. Барон подумав, що то камінь, і почав довбати~з подвійною силою; але удари лунали якось дивно, і заступ не копав. Тоді барон підніс ліхтар до ями — хотів узнати, що там заважає,— і не без подиву побачив віко дубового сундука, окованого залізними штабами, іржавими, але ще дуже міцними; Сігоньяк вибрав землю довкола ящика і, підважуючи заступом, підняв таємничий сундучок, хоч він і важкий був, до краю ями, а далі зсунув на тверду землю. Потім поклав Вельзевула на те місце, де був ящик, і засипав яму.

Закінчивши цю роботу, Сігоньяк спробував однести свою знахідку в замок, проте ноша була надто важка для одного, навіть сильного чоловіка, і він покликав на допомогу вірного П'ера. Слуга й хазяїн узяли сундук за ручки і, згинаючись під його вагою, понесли до замку.

П'ер сокирою зламав замок, віко відскочило, й вони побачили силу-силенну золотих грошей: унцій, квадруплів, цехінів, геновін, дукатів, крузад, ангелотів та інших монет — вони були різної вартості й різних* країн, але всі старовинні. Серед тих золотих монет були й давні прикраси з коштовними каменями. А на дні сундука лежав пергамент з печаткою, на якій виднів герб роду Сігоньяків, проте волога знищила написи. Тільки підпис іще ледь виднів, і, літера за літерою, барон розібрав слова: "Раймон де Сігоньяк". То було ім'я одного з його предків, який десь поїхав воювати і не вернувся, повивши

таємницею своєю' смерть чи незбагненне зникнення. У нього був один-єдиний малолітній син, і, вирушаючи в небезпечний похід, Раймон закопав свої скарби, довіривши секрет певному чоловікові, який, мабуть, несподівано помер, так і не сказавши законному спадкоємцеві про схованку. Від того Раймопа й почався занепад багатого та могутнього роду Сігоньяків. Так принаймні уявив собі, за дрібними прикметами, барон, і ця історія була дуже правдоподібна. Не викликало ніяких сумнівів тільки те, що знайдений скарб належав йому. Він велів покликати Ізабеллу й показав їй розкладене золото.

— Далебі, Вельзевул був добрим генієм Сігоньяків,— сказав барон.— Умираючи, він зробив мене багатим і зник, коїги явився янгол. Йому нічого більше не лишалося, бо ви принесли мені щастя.

Примітки

I. ЗАМОК НЕДОЛІ

1 Ланди — місцевість на південному заході Франції, вздовж Біскайської затоки; Дакс, Мои-де-Марсан — міста.

2 Французький король Людовік XIII правив у 1610—1643 рр.

3 Гасконь — історична область на південному заході Франції.

4 Флора — у давньоримській міфології — богиня квітів, весни і веселощів; П о м о н а — римська богиня, покровителька плодових дерев.

5 Французький король Франціск I (правив у 1515—1547 рр.), якого вважали за покровителя культури і мистецтв, запрошував до Франції італійських митців. Серед перших з Італії приїхали художник Фіореитіо Россо (1530), якого прозивали "метр Ру", скульптор та архітектор Фраическо Пріматіччо (1532). Вони оздоблювали зокрема палац у м. Фонтенбло — резиденцію короля.

6 У містечку Моифокоїі (поблизу Парижа), де в XVII ст. була тюрма і страчували засуджених, кишка кишіли пацюки.

7 Г е р а к л (у римлян — Геркулес) — герой давньогрецької міфології, що відзначався величезною силою. Тут ідеться про колони у формі чоловічої постаті, які підтримують перекриття будівлі, портики, балкони та ін., в архітектурі їх називають атлантами, по імені давньогрецького міфологічного титана, котрий за наказом Зевса тримав на плечах небо.

8 Іоанн Хреститель — євангельський пророк, який виступав проти Ірода— жорстокого і несправедливого царя Галілеї, закликав народ хреститися, щоб очиститись від гріхів. Побоюючись бунту, Ірод велів скарати його на смерть. Відрубану голову Іоанна принесли на срібному тарелі на банкет, де був Ірод.

9 Л а м і я — фантастичне чудовисько з давньогрецької міфології, яке пожирало дітей, живлячись їхньою кров'ю. Легенда розповідає, що Ламія була колись вродливою, але лютою царицею, після смерті своїх дітей вона почала знищувати чужих.

10 Йдеться про храм з крученими, вигадливої форми колонами, що його нібито побудував ум. Єрусалимі цар Соломон в XI ст. до н. е., а згодом, у I ст. н. е., зруйнували римляни.

пПаліссі Б е р н а р — французький учений-гуманіст, письменник, художник і керамік (XVI ст.), основоположник французької художньої кераміки.

12 Ф л а н д р і я — історична область у Західній Європі (тепер у складі Бельгії, Франції та Нідерландів), населена фламандцями і відома високим рівнем образотворчого мистецтва (фламандська школа).

13 Полоній — персонаж із трагедії великого англійського поета і драматурга Уїльяма Шекспіра (1564—1616) "Гамлет".

14 Синедріон — рада старійшин, згодом — верховний суд у Стародавній Іудеї. В переносному розумінні — збори, рада, судилище.

15 Зруйнований у XII ст. замок поблизу Парижа.

16 Феодальний замок-фортеця; його побудував у XII ст. англійський король Річард I Левове серце, який воював з французьким королем і кілька років був у Франції.

17 Дух-храитель (божество) місця (лат.).

18 У давньогерманській міфології — дух-покровитель житла.

19 Вельзевул — у ранньохристиянській релігії — повелитель злих духів, диявол.

20 Середньовічні повір'я приписували саламандрам здатність жити у вогні. Сарабанда — старовинний іспанський народний танець.

21 Кариби — індіанські племена Південної Америки. Живуть переважно в зоні тропічних лісів і саван.

22 Кіраса — металеві лати, що їх надівали, аби захистити груди й спину від ударів холодною зброєю.

23 Нестор — міфологічний цар у Стародавній Греції, якого оспівав давньогрецький поет Гомер у поемі "Одіссея", мудрий стариган, що прожив понад сто років; його ім'я символізує мудрість і довголіття.

24 Плетене з прядива взуття іспанських селян.

25 Взуття давньогрецьких і римських акторів, сандалії з дуже товстою підошвою, в яких актор ставав вищий,— це надавало більшої величчї й урочистості образам античної трагедії. Звідси вислів "Ставати на котурни" — підносити себе.

26 Дюрер Альбрехт (1471—1528) — німецький художник, автор відомої серії гравюр на сюжети "Апокаліпсиса" — розділу Біблії, в якому провіщається "кінець світу" тощо. На одній з них зображено лицаря на коні, поряд з яким стоять смерть і диявол.

27 Берта або Бертрада (VIII ст.)—дружина короля франків Піпіна Короткого і мати Карла Великого, яка, за легендою, до одруження була знаменитою прялею.

28 Р о н с а р П'є р (1524—1585) — поет французького Відродження, особливо відомий своїми одами та любовними сонетами.

29 Лье — старовинна французька міра довжини, близько 4,5 км.

30 Арпан — міра площі, 30 арів.

31 П е р ш — стародавня область у Франції, славилася своїми садами.

32 Християпська легенда розповідає, що під час переслідування християн семеро хлопців (отроків) разом із своїм вірним псом сховалися в печері. Замуровані там, вони були приречені на голодну смерть. Але бог навів на них сон, який закінчився через

двісті років.

II. БАЛАГУЛА ФЕСПІДА 1

1 Ф е с п і д (VI ст. до н. е.) — поет і актор, якого вважають творцем давньогрецької трагедії. Він нібито їздив по Греції на возі, що правив йому і за сцену для показу своїх п'єс

2 У поемах Гомера богиню світанку Еос (у римлян — Аврора) названо "розоперстою", її пальці нібито світилися зсередини.

3 Сатир — лісове божество з давньогрецької міфології, напів-людина-іапівцап, істота з нахилами п'янички, наділена рисами розбещеності. Переносно — розбещена людина.

4 Новий міст — найстаріший у Парижі кам'яний міст (побудовано в 1578—1607 рр.), оздоблений багатьма гротескними фігурами роботи скульптора Жермена Пілона. В минулому — місце жвавої торгівлі, де збиралися люди різних прошарків і занять.

5 Леандр, Ізабелла — традиційні персонажі давніх французьких комедій — герой-полюбовник і наївна цнотлива дівчина.

6 Комедійний персонаж, людина, яка хизується показною обізнаністю, намагається всіх повчати (від італ. *pedante* — педагог, учитель).

7 Хвалько, фанфарон. Персонаж старовинних французьких комедій.

3 Володар, повелитель, жорстокий правитель. Актор, який виконував такі ролі. Він же — Ірод. *

0 Від назви міста Байонна, відомого виробництвом харчових продуктів. Те саме далі: рів'єрська — від "Рів'єра" (смуга узбережжя Середземного моря), кагор, бордо — вина, від назв міст Кагор (Каор) та Бордо, де їх виготовляли.

10 Серафіна — вогняна, полум'яна, (з давньоєвр.).

11 Герой роману французького письменника XVI ст. Франсуа Рабле "Гаргантюа і Пантагрюель", веселий, життєрадісний велетень, що мав добрий апетит, багато їв і пив (так само, як і його син Пантагрюель).

12 Шандал — великий, важкий свічник.

13 В Біблії згадується священний світильник на сім свічок — за кількістю релігійних таїнств.

14 Гіменей, Гімен — бог шлюбу у давніх греків та римлян.

15 Мере Жан, Трістан л'Ерміт Франсуа — французькі поети і драматурги XVII ст., автори популярних свого часу трагедій, в т. ч. і названих тут.

16 Члени могутнього в свій час Мальтійського духовно-лицарського ордену, що містився на острові Мальті (в Середземному морі).

17 Жвава, спритна і лукава служниця у французьких комедіях XVII—XIX ст.

18 Літня жінка, яка супроводить дівчину, наглядає за її поведінкою. Тут — акторка, що виконує такі ролі.

19 Анна Австрійська — дружина французького короля Людовіка XIII (XVII ст.), мати Людовіка XIV.

20 Від назви міста Алансоа, де виготовляли дуже тонкі мережива.

21 Войовничі красуні. Пантесілея — в античній міфології цариця жінок-войовниць, амазонок; М а р ф і з а — героїня поеми італійського поета Лудовіко Аріосто (1474—1533) "Несамовитий Ро-ланд".

22 Кассандр — традиційний персонаж італійських, а в XVII ст. і французьких комедій, простий, довірливий стариган, якого безсоромно обманюють усі довколишні.

23 Даріолетта — одна з героїнь іспанського лицарського роману XV ст. "Амадіс Гальський", у якому розповідається про подвиги шляхетного коханця, — спритна і хитра повірниця інфанти (принцеси); в переносному розумінні — звідниця.

24 Добродушний і веселий слуга у старовинних французьких комедіях.

25 У Гирканії, північній частині стародавньої Персії, водилися дуже люті тигри.

26 Персонажі старовинних французьких комедій. Труфальді-н о — обманутий старик, дядько або опікун молодій героїні; Е р-г а с т — закоханий юнак, суперник героя.

27 "Амадіс Гальський" (див. прим. 23); "А с т р е я" — роман французького письменника Оноро д'Юрфе (1567—1625), в якому змальовано ідилічне життя закоханих пастухів і пастушок.

28 Тобто був каторжником на галерах.

29 П о л і ф о н т — легендарний цар Сіцилії, жорстокий тиран, традиційний герой давніх трагедій.

30 В Євангелії розповідається, нібито апостола Варфоломія, одного з учнів Ісуса Христа, замучили, розіп'явши вниз головою на хресті. Біблійні сюжети свого часу широко використовувались у мистецтві.

31 Гарньє Робер (XVI ст.), Скюдері Жорж (XVII ст.) — популярні французькі поети і драматурги.

32 Дванадцять лицарів Круглого столу — оточення короля Карла Великого (742—814 рр.); про них розповідається в середньовічному французькому епосі.

33 У давньогрецькій міфології — вродливий юнак, що закохався в своє відображення у воді і помер від нерозділеного кохання, перетворившись у квітку, яку назвали його іменем — нарцис.

34 Герой давньогрецької міфології, покараний за зневагу до богів. Стоячи по горло у воді під гілками, на яких росли плоди, він не міг ні напиться, ні попоїсти, бо коли хотів ковтнути — вода відступала, а як простягував руку до плодів — гілки відхилялися. Звідси вислів "Танталові муки".

35 Християнські пустельники, які виснажували себе постом і молитвами.

36 Брадаманта — войовнича діва з поеми "Несамовитий Ролаид"; епізоди цієї поеми лягли в основу численних трагедій XVI—XVII ст.

37 Дванадцятискладові французькі вірші з наголосом на шостому й дванадцятому складах. Перший твір, написаний ними, — "Роман про Александра Македонського" (XII ст.). Звідси й походить назва.

38 Демон кошмарних снів із фантастичної повісті французького письменника XIX ст. Шарля Нодьє "Смарра, або Нічні демони".

39 Пан — давньогрецький бог лісів і гаїв, покровитель пастухів, мисливців, рибалок — бридкий козлоногий стариган. Близький до нього бог у римській міфології — Фавн.

40 Німфи — жіночі божества в античній міфології, які уособлювали різні сили природи.

41 В а с и л і с к — казкова тварина, здатна вбивати своїм поглядом.

42 Міфічні велетні. Поліфем — жорстокий циклоп (одноока потвора), описаний в "Одіссей" Гомера; Какус — лютий і підступний здоровань ненажера у стародавніх римлян, якого описав у поемі "Енеїда" римський поет Вергілій (І ст. до н. е.).

43 Мізерною, убогою. Послідовники давньогрецького філософа Піфагора (VI ст. до н. е.), вірячи в потойбічне життя душі, зневажливо ставилися до земного благополуччя.

44 Давньоримська богиня щастя, багатства, долі.

43 Ельдорадо (ісп. el dorado — золотий) — фантастична країна казкових багатств і чудес, яку розкушували іспанці, завойовуючи Південну Америку; Х а н а а н — давня назва Палестини; за Біблією, стародавні євреї, перебуваючи в єгипетському полоні, прагнули повернутися в Ханаан. Переносно — заповітна мета.

46 Бог кохання — Амур (Купідон) у стародавніх римлян, Ерос (Ерот) у греків,— якого зображали крилатим хлопчиком або юнаком з луком, сагайдаком та золотими стрілами. Влучаючи в серця людей чи богів, ті стріли зароджували в них любов.

47 Верховний бог стародавніх римлян Юпітер викрав Європу, дочку фінікійського царя, підійшовши до неї в личині бика; О м ф а л а, лідійська цариця, примушувала Геракла носити жіночий одяг і робити жіночі домашні роботи; Арістотель, давньогрецький філософ, котрий засуджував безумство любові, закохавшись, виконував, за легендою, всі примхи глумливої красуні.

48 Синекура (лат. sine siga — без турбот) — посада, на якій майже нічого не треба робити.

49 М і т р а — давньоіранський та індійський бог сонця, чистоти і правди, якого споріднювали з биком.

50 Давньогрецький філософ-матеріаліст (V—IV ст. до н. е.); вважав, що тварини мають свою мову, незрозумілу людям.

51 Йдеться про епізод, описаний у 23-му розділі другої книги роману Ф. Рабле "Гаргантюа і Пантагрюель".

62 Безлюдна пустельна місцевість (ісп.).

53 Діана — давньоримська богиня лісів і полювання. У греків — Артеміда. 64 Див. прим. 36.

III. ЗАЇЗД "ГОЛУБЕ СОНЦЕ"

1 У давньогрецькій міфології — пририта горем стара жінка, яка втратила на війні своїх дітей і чоловіка — Ппіама, царя Трої (Іліону).

2 Давньоримські богині долі (у греків — м о й р и); їх уявляли в образі старих потворних жінок, одна з яких (К лото) пряде нитку людського життя, друга (Л а х е с і с) пропускає її через усі злигодні, а третя (А т р о п а, тобто неминуча) перерізує, обриваючи життя.

3 Псевдонім Франсуа Рабле (складений з переставлених літер його імені), під яким письменник опублікував дві перші книги роману "Гаргантюа і Пантагрюель". У третій його книзі розповідається про потворну стару відьму-віщунку (сивілу), що жила в Панзусті (назва місцевості).

* 4 Біблійний персонаж Йосиф Прекрасний і герой давньогрецької міфології Іполит, будучи зовсім байдужим до жінок, стійко відкидали їхню любов.

6 Трирема — судно у давніх греків, галера з трьома рядами весел.

6 Бестіарії (лат. БевИапиБ — звіриний) — середньовічні твори з алегоричними дидактично-моралізаторськими описами різних звірів.

7 Євангеліє розповідає про весілля бідняків у Кані Галілейській, на якому Ісус Христос, коли забракло вина, перетворив на вино воду; весілля Гамаша, багатого селянина, який щедро частував своїх гостей, — епізод з роману видатного іспанського письменника М. Сервантеса (1547—1616) "Дон Кіхот".

8 Маладетта — один з найвищих хребтів у Піренеях.

9 Л а-М а н ч а — іспанська провінція, в якій високо розвинено скотарство.

10 У давньоримській міфології — душі померлих не своєю смертю, привиди, які мучать по ночах живих.

11 Скромної, спартанської. Жителі Спарти (Лакедемону) були дуже невибагливі в харчуванні.

12 Алея в Парижі, поблизу королівського палацу Лувр, яка була в XVII ст. улюбленим місцем прогулянок паризької знаті.

13 Г е б а — давньогрецька богиня юності — підносила богам їхню їжу й питво — амброзію і нектар. Її зображали як молоду дівчину в вінку із квітів і золотим келихом у руках.

14 Давньогрецький бог мудрості, покровитель мистецтв і муз; Талія — одна з дев'ятох муз, покровителька комедії.

IV. РОЗБІЙНИКИ-ОПУДАЛА

1 Торгівля сіллю в ті часи була державною монополією.

2 Довгий іспанський складаний ніж з трохи вигнутим лезом.

3 Італійське місто поблизу Венеції, відоме художніми виробами зі скла.

4 Регул Марк Атилій (III ст. до н. е.) — римський консул; відпущений під чесне слово на деякий час із карфагенського полону, він повернувся назад і мужньо витримав тортури, яким піддали його вороги.

5 У л і с с — римська форма імені кмітливого і хитрого Одиссея, давньогрецького героя, описаного Гомером. Тут у розумінні — хитромудрий майстер.

6 Морське божество у давніх греків, старик, який міг безперервно змінювати свою зовнішність.

7 Герой іспанської епічної поеми XII ст. "Пісня про мого Сі-да" і народних романсів, хоробрий воїн, який прославився в боях з маврами (племенами Північної Африки). В романсі "Смерть Сі-да" (XVI ст.) розповідається, як маври, довідавшись про його смерть, напали на Валенсію. Тоді захисники міста посадили мертвого Сіда на коня і,

підтримуючи його, виступили проти ворожого війська. Побачивши Сіда, злякані маври кинулися тікати.

8 Накидка, дорожній плащ (ісп.).

9 Стовпи, камені та ін. знаки, що їх ставили в давнину па кордонах держав і межах земельних володінь. Назва походить від імені Термін — так звали давньоримського бога меж і кордонів.

10 Орки — морські чудовиська з поеми Аріосто "Несамовитий Роланд". Герой твору вбиває їх, щоб звільнити свою кохану. ~

11 В поемі Вергілія "Енеїда" є епізод, де герой спускається в потойбічний світ, узявши з собою знайдену в лісі золоту гілку, яка правила йому за весло під час переправи через Стікс, річку підземного царства.

12 Давньогрецький філософ (III ст.), якому приписують авторство трактату "Про величне".

13 Йдеться про героїв середньовічних романів, які здійснювали незвичайні подвиги на честь дам свого серця.

V. В ЗАМКУ МАРКІЗА

Давня назва грецького острова Лесбос; у переносному розумінні — місце щастя, радості й достатку.

2 Вулкан — бог вогню, покровитель ковальства і ливарництва у давніх римлян (у греків — Гефест).

3 Тобто з Венеції — купецької республіки (тепер — провінція Італії), відомої і своїми ремеслами, зокрема виробництвом скла; іспанське місто Кордова славалося виготовленням шкір.

4 Син давньогрецького бога морів Посейдона, хлопець з риб'ячим хвостом і мушлею, дуючи в яку, він викликав або вгамовував бурі на морі.

5 Алькандр — молодий герой із стародавніх французьких комедій.

6 Силен — одне з лісових божеств у давньогрецькій міфології, сатир, веселий, п'яний козлоногий старик.

7 Родина знаменитих французьких архітекторів XVI—XVII ст.

8. Великий фламандський художник Рубенс (1577—1640) намалював серію картин із життя французької королеви Марії Медічі.

9 Телемська обитель — абатство, описане в романі Рабле "Гаргантюа і Пантагрюель", ідеальна громада, де всі живуть щасливим життям.

10 Аргус — стоокий велетень з давньогрецької міфології, у якого навіть під час сну частина очей пильнувала. Переносно — пильний, недремний сторож.

11 Богемія (так довгий час називали Чехію) славалося виробництвом шкір.

12 Соборна троянда — велике кругле вікно над головним входом готичних соборів, складне переплетіння якого нагадує пе-люстки-троянди,

13 Марс — давньоримський бог війни.

14 Йдеться про епізод з гомерівської "Одіссеї", в якому царівна Навсікая заходить на березі моря Одіссея (Улісса) після корабельної катастрофи.

5 Арді Александр (1570—1631) — французький драматург, автор близько 700 трагедій, трагікомедій і пасторалей. Далі названо найпопулярніші в 20—30 рр. XVII ст. п'єси тогочасних авторів — Теофіля Віо (трагедія "Шрам і Фісба"), Жоржа Скюдері (трагікомедії "Лігдамон і лідіас", "Покараний обманщик"), П'єра Корнеля ("Вдова"), Жана Ротру ("Перстень забуття") та ін. французьких письменників XVII ст.

16 Гіге́с — юний пастух із Лідії (давня країна в Малій Азії) — мав, за легендою, чарівний перстень, завдяки якому міг стати невидимим.

17 "Фіваїда, або Брат-и-в-о-р-о-г-и" — відома трагедія французького драматурга XVII ст. Жана Расіна, в основі якої лежить давньогрецька легенда про Етеокла та Полініка — двох братів, що вели між собою запеклу війну за владу і загинули в ній.

18 Емпірей в уявленні давніх греків — горішня частина неба, повна світла оселя богів.

19 За давньогрецьким міфом, верховний бог Зевс доручив Парісові, сину троянського царя, розсудити, яка з трьох богинь — Гера (цариця богів), Афіна (богиня мудрості) чи Афродіта (богиня кохання, у римлян — Венера) — найкраща, віддати їй золоте яблуко з написом: "Найпрекрасніший". Паріс віддав яблуко Афродіті.

20 Геракліт Ефеський (VI—V ст. до н. е.) — давньогрецький філософ-матеріаліст, висловлював наївно діалектичні погляди на життя, котрі сприймалися як безрадісні, песимістичні; за це його прозвали "ридаючим".

21 Давньогрецький історик (II ст. до н. е.), автор відомого в середньовіччя твору "Воєнні хитрощі".

22 Горацій Флакк Квінт — давньоримський поет (I ст. до н. е.), автор віршованого трактату "Про поетичне мистецтво", у якому він говорить і про поетичні розміри, згадуючи, між іншим, "довжелезні та пишні слова".

23 Генріх IV — король Франції (1594—1610).

24 Сарацинами (від араб, шаракіп — східні люди) в середні віки називали арабів і деякі інші народності Близького Сходу; християни-європейці вважали їх за язичників і тривалий час воювали з ними.

25 Платінус Тіт Макцій (III—II ст. до н. е.) — давньоримський комедіограф, який висміював у своїх творах скнарість, хвальковитість, легковажність тощо. Хвальковитий воїн з однойменної його комедії став згодом персонажем італійських, іспанських і французьких комедій.

26 Давні римляни зображали Юпітера із скипетром у руці і орлом — символом влади та могутності — біля тропу.

27 Титани — в античній міфології — велетні, які вступили в боротьбу з богами.

28 Йдеться про легендарні подвиги давньогрецьких героїв. Те-сой (Тезей) убив, зокрема, чудовисько Мінотавра, а Геракл, відомий своїми дванадцятьма подвигами, знищив страшного немейського (жив коло міста Немеї) лева, у шкурі якого відтоді завжди ходив.

29 Богиня Венера любила Марса і зневажала свого некрасивого кривого чоловіка Вулкана (давньоримська міфол.).

30 Тобто бути під владою жінки. За біблійною легендою, сила староеврейського героя Самсона була в його волоссі. Коли він спав, красуня Д а л і л а обстригла його і цим позбавила сили. Алкід — одне з імен Геракла (див. прим. 7 на стор. 411).

31 У давньоримській міфології — богиня неба, дружина Юпітера, втілення вічновідновлюваної природи; миючись у Канафосько-му джерелі, вона щороку відновлювала свою молодість.

32 Кров і полум'я (ісп.).

33 Два великі легендарні потопи — насланий за гріхи людей всесвітній потоп, під час якого бог врятував тільки праведника Ноя та його родину, і потоп, що затопив більшу частину Греції, коли у Фівах (стародавнє грецьке місто-держава) правив легендарний цар Огігес.

34 Змінена форма імені Магомета, точніше — Мухаммеда (VІVІ І ст.), засновника ісламу.

35 Божество, якому в середньовіччя поклонялися т. зв. сарацини.

був непереможний у бою, бо його мати Гея (земля) додавала йому сил, поки він доторкався до неї.

37 В античній міфології — бог підземного світу, повелитель царства мертвих, якого зображали звичайно із двозубцем у руках; інші імена — А ї д, Гаде с Прозсрпіа (Персефона) — його дружина, яку він викрав і силоміць завіз у потойбічний світ.

38 Медуза — у давньогрецькій міфології — одна з трьох горгоп, жінок-страховиськ; на голові унеї замість волосся вилися змії, від погляду її кам'яніло все живе. *

39 Античний міф розповідає, що Зевс (Юпітер), закохавшись у царівну Семелу, являвся до неї як простий смертний, щоб не злякати дівчину. Коли ж Семела все-таки добилася, щоб коханий показався в своєму справжньому вигляді, бог став перед нею у вогні блискавиць, які спалили смертну дівчину.

40 Сегідилья — іспанський (андалузський) народний танець-пісня.

41 Кіт, персонаж байки французького поета Жана Лафонтена (XVII ст.) "Кіт, ласка і кролик".

42 Брейгель Ян (1568—1625) — нідерландський художник, прозваний за любов до ідилічних пейзажів Райським (Оksamитним), на відміну від своїх батька й брата, теж художників, відомих як Брейгель Мужичий та Брейгель Пекельний.

43 Ендиміон — у давньогрецькій міфології — юнак, якого по

А н т е й — герой у

який

любила Артеміда (Діана). Вона приспала його в печері на горі Латмос і по ночах приходила до нього.

44Цитера (Кифера)— острів у Середземному морі, де, за давньогрецьким міфом, був храм Афродіти (Венери). Переносно—г царство кохання.

45 Молодий римлянин Муцій Сцевола (VI ст. до н. е.), захоплений ворогами в полон, показуючи, що він нічого не боїться, поклав руку на вогонь і, не здригнувшись, дивився, як вона горить.

46 Герой давньогрецького міфу, юнак, який, літаючи на крилах, скріплених воском, піднявся надто високо; сонце розтопило віск, хлопець упав і розбився.

VI. ХУРТОВИНА

1 В одному з епізодів роману "Дон Кіхот" розповідається, як герой, щоб пом'якшити серце коханої, надумав лишитися в нетрях Сьєрра-Морени (гори в Іспанії) і вдатися до різних шалених витівок; серед них — стрибання і перекидання в самій сорочці на скелях.

2 Йдеться про епізод з роману "Амадіс Гальський".

3 Бог сну у давніх греків.

4 "Зуба пам'ятний слід" (лат.). Слова з 13-ї оди Горація.

5 Три зловісні старушенці з давньогрецької міфології, які мали на всіх трьох один зуб та одне око і передавали їх одна одній.

6 Цариця скіфів (VI ст. до н. е.). Коли під час війни з персами в бою загинув її син, вона сама повела скіфів на битву, а потім, захопивши в полон перського царя, веліла відрубати йому Голову.

7 М е д е я — за давньогрецьким міфом — дочка колхідського царя; допомагаючи своєму коханому Ясону, вона умовила дочок Пе-лія (Неонового ворога) "омолодити" батька, розрубавши його на куски і зваривши в казані. Згодом, покинута Ясоном, повбивала дітей від нього і на колісниці, запряженій драконами, втекла з Греції. Цей сюжет часто використовували драматурги.

8 Біблійний патріарх Іов говорить про те, що "від подуву божого виникає лід і поверхня води стискається".

9 Єгипетський фараон (XXVII ст. до н. е.), похований у найбільшій з усіх пірамід (гробниць) фараонів.

10 Церква у Франції не дозволяла ховати акторів на кладовит щях, якщо вони перед смертю не відмовлялися від свого заняття і вмирали без покаяння.

11 Незаперечні свого часу авторитети в медицині. Гіппократ (V—IV ст. до н. е.)—давньогрецький лікар і дослідник природи, один з основоположників античної медицини; Гал ен (I—II ст.) — римський лікар і природознавець; А в і ц е и н а, правильно —

Іб'Н-Сіна (X—XI ст.) — філософ, природознавець, лікар і поет таджицького й ін. народів Середньої Азії та Ірану, автор понад 300 творів, серед яких — "Книга зцілення" і "Канон лікарської науки".

12 Шабаш — у середньовічних повір'ях — нічне зборисько ві-дьом і всяких лихих духів.

13 Гугеноти — прихильники протестантського віровчення (одного з трьох — поряд з католицизмом і православ'ям — напрямків християнства) у Франції в XVI—XVIII ст., яких переслідували католики.

VII. РОЗДІЛ, У ЯКОМУ РОМАН ВИПРАВДУЄ СВОЮ НАЗВУ

1 Мілон Кротонський — давньогрецький атлет (VI ст. до н. е.), мав величезну силу й був страшенно ненажерливий.

2 Біблійний персонаж, велетень.

3 Ж е р о н т — персонаж у старовинних французьких комедіях, старик, якого звичайно обдурюють спритні, хитрі слуги та молоді закохані.

4 Легенда розповідає, нібито священні гуси, які були в храмі Юнони на Капітолійському пагорбі в Римі, під час нічного нападу галлів (сусідні племена) своїм гелготом розбудили римлян і таким чином урятували Рим. /

5 Римський консул Мененій (VI ст. до н. е.) порівнював сенат із шлупком, на який працюють усі органи тіла, бо без нього тіло не може існувати.

6 Приправлений м'якою аттичною сіллю — з тонкими дотепами, вишуканими жартами та іншими художніми достоїнствами античного мистецтва (Аттіка — найрозвиненіша область Стародавньої Греції, центр давньогрецької культури).

7 Популярний у XVI—XVII ст. персонаж французьких та італійських комедій, близький до капітана Матамора.

8 Давньогрецький герой, син морської богині Фетіди і царя Пе-лея; Гомер називав його бистроногим.

9 У пебезпечному морі (лат.).

10 Міфічне плем'я велетнів-людожерів, на яких натрапив у своїх мандрах гомерівський Одиссей.

11 Гомер в "Одіссеї" (пісня XI) згадує про "печальну область" кіммеріян (кіммерійців) — суворий, покритий сирим туманом і хмарами край, де ніколи не світить сонце і споконвіку панує безрадісна ніч.

12 П а в а н а — старовинний бальний танець іспанського походження.

13 Йдеться про коня героя поеми Л. Аріосто "Несамовитий Роланд".

14 Гомер, за легендою, рано осліп і ходив по світу з поводитирем. Візантійський полководець Велізарій (VI ст.), буцімто осліплений на старості, змушений був просити милостині. Перекази про його злигодні лягли в основу картини французького художника Жерара (XVIII—XIX ст.), де зображено сліпого старця, який несе свого молодого поводиря, конаючого від укусу змії.

15 Пліній Старший Гай Секунд (I ст. н. е.) — давньоримський письменник, державний та військовий діяч і вчений, автор відомого твору "Природнича історія".

16 Іспанське місто, відоме своїми збройовими майстернями.

17 Кого оця змія кусає, Тому рятунку вже немає.

18 Мореска — поширений у середньовічній Європі танець, яким часто закінчувались придворні свята і комедійні вистави. П а с-п'є — старовинний французький народний танець.

19 Баски — народ, що живе в Іспанії та Франції.

20 Описуючи богиню Геру (Юнону), Гомер називав її "волоокою".

21 Танцівниця, яка танцює, граючи на бубні (ісп.).

VIII. СТАНОВИЩЕ УСКЛАДНЮЄТЬСЯ

1 Александр Македонський, який у 331 р. до н. е. завоював м. Вавилон (на території сучасного Ірану).

2 Б а х у с — латипська форма імені давньогрецького бога Вакха, покровителя виноградарства та виноробства. (Він же — Діоніс).

3 Герої давньогрецьких міфів, нерозлучні друзі.

4 Жінка, яка добивалася любові Йосифа Прекрасного (див. прим. 4 на стор. 416).

5 Йдеться про євангельський епізод: цар Ірод, аби знищити щойно народженого Ісуса Христа, велів повбивати всіх немовлят-хлопчиків.

6 У романі давньоримського письменника Апулея (II ст.) "Метаморфози" ("Золотий осел") розповідається, як за допомогою чарівних натирань герой твору перевертався в осла.

7 П і н д а р — давньогрецький поет-лірик VI—V ст. до н. е.

8 Золотоносна річка в Лідії — стародавній державі на заході Малої Азії (на території сучасної Туреччини).

9 За давньогрецьким міфом, аргоський цар Акрісій ув'язнив свою дочку Данаю в мідному теремі, щоб вона ні з ким не спілкувалась і не стала матір'ю, бо Акрісію пророкували, що онук уб'є його. Але Зевс, обернувшись золотим дощем, проник до Данаї, і вона народила сина.

10 Аріадна, Цірцея (Кірка) — героїні давньогрецької міфології. Перша — дочка крітського царя Міноса, покинута Тесеєм, якого вона любила і врятувала від смерті, вивівши за допомогою нитки з лабіринту (Аріаднипа питка); друга — чарівниця, яка, перетворивши на свиней супутників Одиссея, намагалася хитрощами і силою утримати його самого на своєму острові (Гомер, "Одіссея"), переносно — спокуслива красуня.

11 Пріам (див. прим. 1 на стор. 416) був глибоким стариком, батьком 50 синів і 50 дочок.

12 Відомі свого часу куртизанки.

13 Іпохондрик — людина хворобливого стану, що характеризується надмірним занепокоєнням, страхом за своє здоров'я.

14 Дворянський титул у феодальній Франції.

15 Петрарка Франческо — великий італійський поет XIV ст., автор всесвітньовідомих ліричних віршів, у яких оспівується любов до коханої жінки Лаури.

16 Повідомляючи про одну з найважливіших для нього перемог, знаменитий давньоримський полководець Гай Юлій Цезар (I ст. до н. е.) нібито сказав: "Прийшов, побачив, переміг: (Veni, vidi, vici).

17 Букв.: дерев'яний опецьок, який рухають чужі нитки (лат.) — маріонетка, театральна лялька.

ІХ. УДАРИ ШПАГОЮ, УДАРИ КИЄМ ТА ІНШІ ПРИГОДИ

1 Одноокі велетні циклопи (кіклопи) у давньогрецькій міфології були помічниками бога вогню та ковальства Гефеста, допомагали йому кувати блискавки для громовержця Зевса.

2 Люципер (Люцифер)—у християнській міфології — сатана, повелитель пекла і зла. Був ангелом, але в гордості своїй повстав проти бога, і за це бог вигнав його з неба.

3 Тобто: без їжі та вина любов згасає. Церера — богиня родючості і землеробства у

давніх римлян.

4 Старовинне іспанське місто Толедо здавна славиться виробництвом холодної зброї ("толедські клинки").

5 Ж а р п а к — французький капітан XVI ст., дуелянт, відомий тим, що під час поединку завдав своєму супротивникові підступного удару і таким чином здобув перемогу.

6 Бенедиктинці — найдавніший орден римсько-католицької церкви (назва — від імені засновника, Бенедикта Нурсійського).

7 Барка — плато на північному сході Лівії, де водилися нібито дуже люті леви.

8 Цілую руку вашій милості, лицарю (ісп.).

9 Стентор — герой давньогрецької міфології, що мав дуже гучний голос і кричав так сильно, як 50 чоловіків.

10 В німецькому місті Нюрнберзі були дуже вправні майстри, які робили зокрема забавні щипці для горіхів — лускунчики.

11 При королівському дворі. С е н-Ж е р м е н — споруджений у XVI ст. палац поблизу Парижа, резиденція французьких королів.

12 Дама-невидимка, персонаж із однойменної комедії іспанського драматурга XVII ст. Педро Кальдерона де ла Барка.

13 П а н у р г — персонаж із роману Ф. Рабле "Гаргантюа і Пантагрюель", хитрун, проноза й боягуз.

14 Герой іспанських лицарських романів, ідеал лицаря, втілення хоробрості, честі, шляхетності.

Х. ГОЛОВА У ВІКОНЦІ

1 Основою прізвища "Сігоньяк" є слово сігogne (сігонь) — лелека, бусел.

2 Виряджені, як пави, як на весілля. Букв.: "в бантах" (італ.).

3 Вишукані вислови, тонкі словесні вигадки (італ.).

4 Дотепи (ісп.).

5 Італійський скульптор і ювелір XVI ст., автор високомистецьких творів. Кілька років працював у Парижі, при королівському дворі.

6 Н е р о н Клавдій Цезар Енобарб (Агенобарб) — римський імператор (I ст. н. е.), який вважав себе за великого артиста, співака та поета і захоплювався перегонами на колісницях.

7 Обруч, стягуваний гвинтом, знаряддя катування і страти через задушення у середньовічній Іспанії та Португалії.

8 Дукат — золота монета, найвисокопробніша в середньовічній Західній Європі.

9 Тобто жителів гори Олімп, богів; вони перебували й у "підземному царстві", де протікала річка Стікс.

ХІ. НОВИЙ МІСТ

1 Целестинці — католицький орден; засновник його — папа Целестин V.

2 Августинці — католицький орден, в основу уставу якого лягли твори ранньохристиянського богослова Августина Блаженного.

3 Д у е — місто у Франції, що славалося своїми народними гуляннями з театралізованими виставами, карнавалами тощо.

4 Тобто нескінченна і марна робота. За давньогрецькою міфологією, дочки царя Даная повбивали своїх нелюбів-чоловіків і за це після смерті були приречені наливати водою бездонну бочку.

5 В романі Ф. Рабле "Гаргантюа і Пантагрюель" є епізод, де розповідається про замерзлі слова, які згодом, розтаявши, почали звучати. Панург почув серед них і різні лайки та непристойності.

6 Ісократ, Демосфен, Есхін, Гортензій, Ціцерон — відомі оратори античності.

7 "Бургундський отель", "Маре" — відомі в XVII ст. паризькі театри.

8 І р і д а — давньогрецька богиня веселки, вістунка богів.

9 Йдеться про старовинний паризький фонтан, прикрашений великим годинником і скульптурним зображенням євангельського сюжету: Ісус Христос розмовляв з самарянкою — жінкою з релігійної общини самарян (від назви місцевості в Палестині, де вони проживали).

10 Є в р і п — вузька, труднопрохідна для кораблів протока біля берегів Греції; Сцілла, Харібда — у давньогрецькій міфології — страшні чудовиська, які жили в печерах на протилежних берегах протоки між Італією та Сіцилією, чатуючи па мореплавців. Переносно — небезпечні місця.

11 В одному з епізодів "Енеїди" розповідається, як стерновий Палінур, заснувши за кермом, упав з корабля в море і загинув.

12 Вулиця в стародавньому Римі, дорога, якою ішов після перемоги полководець, піднімаючись до храму Юпітера.

13 Пресвітер Іоанн — легендарний могутній владика, якого вигадали в середні віки європейські християни.

14 Генріх IV, в час правління якого проводились основні роботи по будівництву Нового мосту. На майданчику біля мосту йому поставлено бронзовий монумент. .

15 Аврелій М а р к — римський імператор (II ст.). Його кінну статую поставив у Римі видатний скульптор, архітектор, художник і поет Мікеланджело (XV—XVI ст.).

16 Генріхові IV не подобалося, що палац, який споруджував багатий вельможа де Невер, стоятиме перед королівською резиденцією. Будівництво його було припинене, і палац довго лишався недокінчений.

17 К а л в е р або Голгофа — гора поблизу Єрусалима, на якій нібито розп'яли Ісуса Христа. Згодом так почали називати будь-яке узвишшя, де ставили розп'яття й молилися. Біля Парижа це був пагорб Валер'єн; на його вершині побудували церкву і встановили три великі хрести — розп'яття Христа і двох розбійників (відповідно до євангельської легенди). У XVI—XVII ст. цей пагорб був місцем богомілля.

18 Палац із великим парком, резиденція французьких королів, частина комплексу Лувра.

19 Балкон Лувра, з якого король стежив за подіями Варфоломіївської ночі — масовим винищенням гугенотів (французьких протестантів) католиками в ніч на 24

серпня (день святого Варфоломія) 1572 р.

20 В часи правління Карла V (1364—1380) Лувр став офіційно королівською резиденцією.

21 Брама Конференції — ворота саду Тюїльрі, названі так на відзнаку переговорів між гугенотами і католиками в 1593 р.

22 Гіральда — дзвіниця собору в іспанському місті Севільї.

23 Описуючи зустріч з поетом Марком де Майє, автор припускається хронологічної неточності: дія роману відбувається в 30-х рр. XVII ст. (актори ставлять п'єси, вперше показані 1635 р.), а Майє помер 1628 р. — зустрітися з ним герої Готьє не могли.

24 М о р а — італійська гра, в якій один гравець виставляє руки, затиснувши кілька пальців, а інші повинні швидко відгадати, скільки пальців затиснуто.

25 Біблійний патріарх, який нібито прожив 969 років.

26 За давньогрецькою міфологією, у царя Діомеда були коні-людодіи, які пожирали подорожніх.

27 Будь-яким способом (лат.).

28 Філіпп II — іспанський король (XVI ст.), фанатичний католик, людина похмура і жорстока; Ескуріал — величний і похмурий палац поблизу Мадріда, побудований для Філіппа II.

29 На місці Парижа ще до н. е. було поселення галльського племені паризіїв Лютеція. В III—IV ст. н. е. його почали називати "місто паризіїв", звідки згодом пішла нинішня назва.

30 Триктрак — старовинна гра з шашками і костями.

31 Волоока (давньогр.).

32 Фортеця в Парижі, де була тюрма.

33 Адоніс — в античній міфології — дуже вродливий юнак, улюбленець Афродіти (Венери). Переносно — красень-юнак.

34 Сірано де Бержерак — французький поет XVII ст.; дотепний і хоробрий чоловік, характерною рисою зовнішності якого був величезний ніс.

35 Лейде кнехт, басета — азартні ігри в карти.

36 Ларідон, Цезар — собакія, персонажі однієї з байок Ла-фонтена, перший — нерозумний і улесливий, другий — хоробрий і гордий.

XII. "КОРОНОВАНА РЕДИСКА"

1 Так кажуть про нерішучу людину, яка вагається у виборі між якимись рівноцінними предметами тощо. Французький філософ Жан Бурідан (XIV ст.), заперечуючи свободу волі, нібито твердив, що осел, перебуваючи на однаковій відстані між двома однаковими в'язками сіна, не зміг би без якоїсь додаткової спонуки вибрати ту чи другу і, не зрушивши з місця, здох би з голоду.

2 Йдеться про взяті з міфології та історії випадки, коли герої зазнавали від любові великої шкоди. Деяніра, дружина Геракла, мимоволі вбила чоловіка, давши йому отруєний одяг; Самсон і Даліла — див. прим. 30 на стор. 420; римський воєначальник Марк Антоній (I ст. до н. е.), одружившись із єгипетською царицею Клеопатрою,

виступив проти Риму, зазнав поразки й покінчив життя самогубством.

3 П у б л і й О в і д і й Н а з о н (43 р. до н. е. — 18 р. п. е.) — римський поет; найвизначніший його твір — поема "Метаморфози", в якій розповідається про різноманітні міфічні перетворення богів та героїв (у рослини, в камінь, у тварин і т. д.).

4 Побудовані з нахилом старовинні (XII ст.) вежі в італійських містах Пізі та Болоньї; вежу в Болоньї названо іменем її творця — архітектора Азінеллі.

6 Французька королева Катерина Медічі (XVI ст.), з роду флорентійський правителів, привезла з собою до Франції багатьох італійських художників, архітекторів, поетів.

6 Р і к е-Ч у б ч и к — герой однієї з казок відомого французького письменника XVII ст. Шарля Перро.

7 Філіда, Тирсис — герої пасторальної драми італійського письменника Бокареллі "Філіда з острова Скірос" (XVII ст.), ідеальні закохані. Т і т и р — закоханий пастух, оспіваний в одному з віршів Вергілія.

8 Любовні. Слово походить від імені давньогрецького поета Анакреонта (VI—V ст. до н. е.), який оспівував земні радощі, любов, вино, бенкети і т. д.

9 Пастушка, оспівана у вірші Вергілія, юна красуня.

10 Давньогрецький філософ Епікур (IV—III ст. до н. е.) вважав за найвище благо розумну пасолоду радощами життя.

11 Юний воїн з поеми Вергілія "Енеїда", відданий друг.

12 Вірний Ахат (лат.), щирий друг Енея, героя "Енеїди".

13 Закохані красуні, персонажі багатьох творів французької літератури XVII ст. Тут — повії.

14 Лінія — старовинна міра довжини, близько 2,5 мм.

15 Смаглявку (ісп.).

16 Агронавти — у давньогрецькій міфології — мореплавці, які на кораблі "Арго", щоб знайти золоте руно (вовну) чарівного овна (барана), здійснили подорож до далекої Колхіди (Чорноморське узбережжя Закавказзя).

17 Йдеться про оду французького поета Франсуа Малерба (1555—1628), в якій він втіщає засмученого батька — пана Дюпе-р'е — в горі від смерті дочки.

18 Бербери — група народів країн Північної Африки.

19 Каторжникам ставили клеймо у формі лілеї, геральдичної квітки в гербі французьких королів.

20 До ваших послуг (ісп.).

21 Озеро в Італії; в давнину вважали, що то вхід у царство мертвих.

22 Лари, пенати — у давньоримській міфології — покровителі жител, дому. Переносно — дім, домашнє вогнище.

23 Біблійний персонаж Іаков бачив у сні драбину, по якій спускались і піднімалися ангели.

24 Стаїні царя Авгія з давньогрецької міфології, в яких утримувалось кілька тисяч голів худоби, не чистились 30 років. Геракл очистив їх, спрямувавши туди течію річки

Алфей.

XIII. ПОДВІЙНИЙ НАПАД

1 Харити — три давньогрецькі богині краси й радості (у римлян — грації).

2 Вуе Симон (1590—1649) — придворний художник Людовіка XIII.

3 Персонаж із сатиричної комедії французького письменника Жана Батіста Мольєра (1622—1679) "Тартюф", тут — добродушна стара жінка; Масетта — стара звідниця з твору Матюрена Ре-ньє (1573—1613), французького поета, відомого своїми сатирами.

4 Герцог Букінгемський, англійський посол у Парижі (XVII ст.), наполегливо залицявся до французької королеви.

5 Ламаю, сам не ламаючись (лат.).

6 Герой давньогрецької міфології, який переміг чудовисько Медузу й відрубав голову її причепив до свого щита.

7 В античній міфології — кохана Ероса (Амура), жінка, якій боги дарували безсмертя.

* Межа, найвищий ступінь досконалості (лат.).

XIV. ЛАМПУРДОВА ПОРЯДНІСТЬ

1 Демосфен нібито готувався до своїх виступів на березі моря, змагаючись із шумом хвиль.

2 Французький гравер і графік XVII ст., автор популярних гротескних малюнків.

3 Легендарний давньогрецький байкар (VI ст. до н. е.), який нібито був горбатий.

4 За всіма правилами мистецтва (лат.).

5 Роланд — герой французької епічної поеми "Пісня про Роланда" (XII ст.), Дюрандаль — його меч (назва за прізвищем зброяра), так само, як Тизон, Отеклер — мечі Сіда і Амадіса Гальського (див, прим. 7 на стор. 417 і прим. 23 на стор. 414).

6 Друге "я" (лат.).

XV. МАЛАРТИК ЗА РОБОТОЮ

1 Тобто на людей, котрі нічому не вірять. Хома невірний — євангельський персонаж, один з учнів Ісуса Христа, який не вірив, що Христос воскрес, доки не побачив його і не доторкнувся до його ран; П і р р о н — давньогрецький філософ (IV—III ст. до н. е.), основоположник античного скептицизму, піддавав сумніву можливість пізнання світу.

2 П'єса П. Корнеля.

3 Танець святого Віта — нервові захворювання, супроводжується судорожним смиканням якоїсь частини тіла.

4 Коней цієї породи розводили у французькому окрузі Перш, від якого й походить назва.

5 Місто (тепер передмістя Парижа), а також побудований у XIV ст. замок біля нього, який довго був літньою резиденцією французьких королів. Згадувану далі каплицю з мінаретами споруджено в XVI ст. (архітектор П. де Монтеро).

6 Легенда розповідає, що відомий своїми судовими реформами французький король

Людовік IX (XIII ст.), якого прозвали Святим, правив суд під дубом.

7 Жінка, оспівана в оді французького поета XVII ст. Франсуа Мейнара "Стара красуня".

8 Мадригал — невеликий ліричний вірш з компліментом жінці.

9 В Біблії розповідається, що благочестивий і смиренний Іов, навіть втративши все своє добро, хвалив бога, сидючи на гноїську.

10 В поемі італійського поета-гуманіста Аліг'єрі Данте (1265— 1321) "Божественна комедія" є епізод, де розповідається про грішників-лицемірів, які, попавши в пекло, мусили носити позолочений свинцевий одяг.

11 Стародавні римляни.

12 ВевиНог (лат.) — вершник, який на ходу перестрибує з одного коня на другого і виконує різні гімнастичні вправи.

13 Кентавр — у давньогрецькій міфології — лісовий демон, на-півлюдина-напівкінь.

14 Легенда розповідає, нібито молодому Гераклові явилися в пустелі дві жінки — втілення доброчесності і розпусти, — й кожна намовляла юнака піти за нею.

15 Капаней — герой давньогрецької міфології, один із семи вождів, які воювали проти міста Фів.

16 Гермес — давньогрецький бог торгівлі і скотарства, покровитель мандрівників, вісник богів.

XVI. ВАЛОМБРЕЗ

1 Сент-Аман Марк Антуан Жірар — французький поет XVII ст., серед творів якого в т. зв. "вакхічні" оди, де оспівуються веселощі, бенкети і т. д.

2 Плутарх — давньогрецький письменник I—II ст., автор багатьох творів про видатних грецьких і римських діячів.

3 Знатна римська жінка; зганьблена царевичем, покінчила життя самогубством.

XVII. АМЕТИСТОВИЙ ПЕРСТЕНЬ

1 За давньогрецькою міфологією, Паріс, син царя Трої, викрав Єлену Прекрасну, дружину спартанського царя Менелая, що призвело до виникнення запеклої Троянської війни, оспіваної в "Ідіаді" Гомера.

2 Міцний лікер, який виробляли у французькому місті Андай.

3 Сід, герой однойменної трагікомедії Корнеля, убив на дуелі батька своєї коханої Хімени. Дочка намагається мстити за смерть батька, одначе, здавалося б, нерозв'язний конфлікт між почуттям обов'язку і пристрастю закінчується благополучно.

4 Давньоримський імператор (III ст.), який вирізнявся нестримною розпусністю, так само, як Нерон (див. прим, на стор 425) — жорстокістю в боротьбі з своїми супротивниками.

5 Див. прим, на стор. 421.

6 Ескулап — латинська назва давньогрецького бога лікування Асклепія.

XVIII. В КОЛІ СІМ'І

1 На малоцінному організмі (лат.).

2 Гіппократове лице — особливий вираз обличчя конаючої людини, який уперше

описав Гіппократ.

3 Прислужник, помічник (лат.).

4 Давньогрецька богиня здоров'я, дочка Асклепія (Ескулапа).

5 Г е н і й — у давньоримській міфології — дух-покровитель, який усе життя супроводить людину і керує нею; згодом — взагалі добрий або лихий дух.

6 Дійова особа італійської комедії масок, багатий старик, якого звичайно всі ошукують.

7 Король Генріх IV походив із стародавньої провінції Беарн, звідси його прозвище — беарнець.

8 Гарпократ — грецьке ім'я давньоєгипетського бога Гора, який став у греків та римлян богом мовчання. *

9 Г ему с — давня назва гірського хребта у Фракії, на північному сході Балканського півострова.

10 Д е й — високий військовий начальник в Алжирі.

ХІХ. КРОПИВА І ПАВУТИННЯ

1 Коли Одисей (Улісс) після двадцятилітньої відсутності повернувся в супроводі вірного свинопаса Євмея до свого дому, першим з радістю впізнав його старий пес Аргус (Гомер, "Одіссея", пісня XVII),

ХХ. ОСВІДЧЕННЯ ЧІКІТИ

1 Площа в Парижі, на якій до революції 1830 р. відбувались публічні страти.

2 Будинок, де містилася паризька ратуша, спорудив у XVI ст. італійський архітектор Домініко Бокадор.

3 В час правління Генріха IV були страчені шевальє де Ла Моль і його друг де Коконас, звинувачені у змові проти короля. На страту нібито дивилася дружина Генріха IV — Маргарита, яка була закохана в де Ла Моля.

4 Перипатетики (гр. "періпатетікос" — любитель прогулянок) — послідовники філософії Арістотеля, який викладав своїм учням філософію під час прогулянок.

5 Грабіжник (ісп.).

6 Давньогрецька легенда розповідає, що цар Фрігії — царства в Малій Азії — Гордій, колишній простий хлібороб, поставив у храмі свій віз і дуже заплутаним вузлом прив'язав до нього ярмо. Той, хто розплутав би вузол, став би володарем усієї Азії. Алек-сандр Македонський, завоювавши Фрігію, намагався розв'язати гордіїв вузол, але не зміг і розрубав його мечем.

7 Тобто дуже гарно. Константинопольський єпископ Іоанп (IV ст.) вирізнявся таким красномовством, що його прозвали Златоустом.

ХХІ. ГІМЕН, О ГІМЕНЕЙ!

1 За давньогрецькою міфологією, афінський цар Тесей і цар племені лапівів Пейрітой спочатку воювали між собою, а потім стали вірними друзями; щира дружба зв'язувала Ніса та Евріала — героїв Вергілієвої "Енеїди", і римських філософів IV ст. до н. е. Піфія та Дамона.

2 За біблійною легендою, вавілонський цар Валтасар у скрутний для країни час

справляв у своєму палаці розкішні бенкети.

3 М о т е т (від фр, mot — слово) — твір для багатоголосого хорового співу, один із жанрів духовної музики; Палестріна Джо-ванні П'єрлуїджі — італійський композитор XVI ст., класик хорової музики, автор багатьох творів релігійного змісту.

XXII. ЗАМОК ЩАСТЯ

1 Висоти кличуть (лат.).

2 Інфанти — принці королівського роду в Іспанії і Португалії.

3 Амазонка — тут: вершниця.

О. Ф.

Готье Т.